NOVÝ
VELKÝ ILUSTROVANÝ
SLOVNÍK NAUČNÝ

SVAZEK X.

Chokand—Klíč.

V PRAZE 1931.

Chokand (Kokand, Kokan), m. v ruské sovět. rep. Turkestan, 120.000 ob., s širokými moderními třídami a náměstími, nádherným palácem, vystav. v maurském slohu a bazárem, střediskem bavlnářského obchodu. Od roku 1876 patří Rusku.

Choke-bore (čokbór), zúžená hlaveň brokovnice, aby se docílilo zhuštění broků a větší průraznosti.

Cholaemie (řec.), žlučokrevnost, chorobný zjev, způsobený stavením se žluči v krvi a vstřebáním se žluče do krve, což způsobuje žloutenku. Choroba provázena je příznaky otravy, zvolněním pulsu, krvácením a poruchami nervovými. Zjev způsoben zamezeným odtokem žlučním do dvanácterníku, čímž se dostává do cév mízních, jaterních a pak do cév krevních celého těla.

Cholaktol, žlučopudný prostředek, s olejem z máty peprné jako účinnou součástí.

Cholava Štěpán (* 1831 v Lutopecnách na Mor., † 1894), čes. spis., středoškolský prof. klas. filologie na gymn. v Salcburku, Černovicích, Krakově, 1864 v Jihlavě a posledně 1869—1887 na čes. gymn. v Olomouci. Většinu prací filolog. uveřejnil v Zeitschr. für die österr. Gymn. od r. 1858.

Cholé (řec.), ↘ žluč.

Choledochus, dutus, ↘ žlučovod.

Cholelith, žlučový kámen.

Cholenice, o. v Č., okr. Jičín, 451 č. ob.

Cholera (řec.), nakažlivá choroba; rozeznává se ch. asijská a domácí formy cholery nostras. Ch. asijská či indická podmíněna je mikrobem, objeveným 1883 Robertem Kochem. Je to tyčinka upomínající na čárku (komma), odtud kommabacil n. vibrio cholery. Mikroby vnikají do těla zaživadly s pitnou vodou, potravinami atd.; žaludek minou beze změny, neodměšuje-li tento mnoho kys. solné, která je ničí ve velmi silném zředění (1:10.000); dospějí do střeva, v němž naleznou příznivou živnou půdu pro alkalickou reakci střevní šťávy a velmi silně se tu rozmnoží; vniknou do epithelu sliznice střevní a často jej značně zničí. Část mikrobů zajde; jejich jedy (endotoxiny) se uvolní, prostřednictvím mízních cév se vstřebají a vyvolávají pak těžký obraz choroby. Jako zdroj nákazy přicházejí především v úvahu výměty infikovaného člověka. Přenesení vibrionů děje se dotykem (u lidí z okolí nemocného atd.) anebo infikovanými potravinami, především vodou. Epidemie ch., vzniklé infekcí pitné vody, probíhají většinou na způsob výbuchu (na př. 1892 v Hamburku). Průběh nemoci, velmi různý, podle množství a jedovatosti bacilů, je obyčejně tento: inkubace obyč. 2—3 dni, někdy jen 24 hod. Prvním příznakem je průjem, trvající 2—3 dni (někdy jen několik hodin) a brzy je provázen slabostí. Stolice stávají se záhy velmi hojnými a četnými (10—20 za den), současně vrhnutí (průměrně 12krát za den). Výměty rychle ztrácejí žlutavé zbarvení a záhy podobají se vodě, v níž byla rozvařena rýže. Nemocní mají velkou žízeň, nemohou však jí uhasiti pro ustavičné vrhnutí. Obličej hubne, hlas snadno ochraptí (t. zv. vox cholerica). Kůže se scvrkne a pozbude pružnosti. Dostavují se spínavé a velmi bolestné křeče v lýtkách a nohou, které se často opakují. Vědomí zůstává nezkaleno, odměšování moči je nepatrné, pocení, odměšování slin a slz vázne. Teplota těla rychle klesá (v podpaží až na 31° C.). Tep, již dříve zrychlený a sblabší, stává se postupně menším až nitkovitým; velmi nápadnou stává se zsinalost obličeje a končetin. V tomto období (t. zv. stadium algidní nebo asfyktické) umírá 50—60% nemocných. Ostatní se zotaví, průjmy a vrhnutí poleví, odměšování se opět upraví, tep stává se zase hmatným; avšak i pak se často dostaví horečnatý stav, podobný tyfu, vyvolaný otravou choler. toxiny, choleratyfoid, v němž nemocný zmírá. Často se tu objeví i otrava ledvin (cholerová nefritis). Kromě této vylíčené formy vyskytuje se ještě cholerová diarrhoea (pouze průjmy) nebo cholerina, působící pouze vrhnutí a silné průjmy; obě vedou v několika dnech k uzdravení. Na druhé straně mohou nemocní zemříti za známek velmi těžké otravy v několika hodinách (ch. siderans) a to ještě než se dostaví silnější průjmy. Léčení snaží se omeziti průjmy a vrhnutí, povzbuzovati činnost srdeční a nahraditi ztrátu tekutin. — Velmi podobná ch. asijské je ch. nostras, prudký zánět sliznice žaludeční a střevní, podmíněný bakterielní otravou potravin; bacily paratyfové hrají tu velkou úlohu. Nemocný vrhne, má průjmy a bolesti v břiše. Stolice jsou s poč. zbarveny žlučí, později mohou se podobati rýžové vodě. V těžších případech dostavují se různé algidní známky jako při choleře (křeče, malý tep, zsinalost, ochraptění a p.). Ve většině případů nastává polepšení již po několika hodinách, někdy choroba pokračuje a nemocný v krátké době umírá. — Ch. infantum, průjem s vrhnutím u dětí.

Cholerik, člověk letory (temperamentu) popudlivé, vznětlivé.

Cholerina, ⚲ cholera.

Cholesteatom, nádor z bílých, lesklých, perlám podobných útvarů, původu epidermálního; vyskytuje se v měkkých plenách mozkových, ve zvukovodu, dutině bubínkové a v dolních cestách močových.

Cholesterin (cholestearin, žlučový tuk), $C_{27}H_{45}OH$, nachází se v žluči vyšších zvířat, v nervstvu, krvi, vaječném žloutku, v ovčím potu, pathologicky v žlučových kamenech, v rozkládajících se tuberkulích a rakovinách. Získává se ze žlučových kamenů, které se nejdříve vyvaří vodou a pak extrahují éterem. Tvoří bezbarvé, ve vodě nerozpustné krystaly, které se rozpouštějí v alkoholu a éteru. Ch. jest jednomocným alkoholem, jenž za vystoupení vody tvoří s kyselinami estery. V ovčím potu nachází se ještě isomerní isocholesterin. V hrachu, bobu, mandlích, v oleji mandlovém a olivovém, v obilí a pravděpodobně velmi často v semenech a květech vyskytují se příbuzné rostlinné steriny (fytosterin, sitosterin). Biologicky patří ch. ke skupině lepoidů.

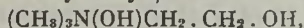
Cholestrofan, látka ze skupiny močoviny, kyselina v krystalech, tajících při 145° C.

Cholet, m. ve franc. dep. Maine-et-Loire, 20.000 ob., 100 m n. m., proslavené obrovským textilním průmyslem.

Cholevius Johannes Karl Leo (1814—1878), literární historik něm. Napsal: Geschichte d. deut. Poesie nach ihren antiken Elementen (1854—56), Disputationen und Materialien zu d. Aufsätzen (1886—1887).

Choliambus, také skazon, iambický verš s trochejem v 6. (poslední) stopě; byl oblíben v posměšných básních. Příklad: Až uzřím svoji milovanou vlast, zemru.

Cholin, bilineurin, oxethyltrimethylammoniumhydroxyd,

nalézá se v žluči, mozku, vaječném žloutku atd.; v posledním případě vázaný na mastné kyseliny a kys. glycerinfosforečnou jako lecithin. Jest silnou zásadou.

Cholina, o. na Mor., okr. Litovel, 903 č. ob.

Chollet Léon (* 1883), lektor franštiny v Bratislavě, spisovatel učebnic, překladatel z češtiny do franštiny (Jirásek, Němcová).

Cholm, 1. m u Lublína, 22.000 ob. 1914 obsazeno Rakušany. V srpnu 1915 porazil zde Linsingen Rusy. 1918 připadlo Ukrajině. — 2. m. v rus. gub. Pskov, 9.000 ob. Prastará osada novgorodská.

Cholmogory, m. v. rus. gub. Archangelsk, 1500 ob. V okolí se pěstuje známý skot.

Cholmskij Daniil Dmitr. († 1493), rus. kníže, vojevůdce; za Ivana III. porazil krymské Tatary, kazaňské Tatary, Novgorodce, 1473 vyprostil Pskov z moci livonských rytířů, 1477 podmanil Novgorod, 1487 dobyl Kazaně.

Cholmskij Vasilij Danilovič, rus. kníže, bojar a vojevůdce moskevský; vynikl za bojů s Novgorodci, na Smolensku a s Litevci, poraziv litev. vojevůdce Stanislava Kišku. 1508 vypověděn do Bělozera, kde † 1524 ve vězení.

Cholni, m. v ruské gub. Vladimir, 4000 obyv. Výroba ikon.

Cholodkovskij Nikol. Aleks. (1858—1923), ruský zoolog; věnoval se hlavně studiu anatomie a života hmyzu; vedle mnoha prací specielních napsal Kurs entomologie a řadu populárních statí přírodopisných. Přeložil oba díly Goetheova Fausta, spisy Schillerovy, Shakespeara, Byrona, Heineho, Longfellowa a Grabbeho.

Cholodnjak Ivan Iljič (* 1857), ruský filolog.

Cholodnyj Petro Ivanovyč (* 1876), nejvýznačnější soudobý ukrajinský akad. malíř, jeden z těch, jež způsobili obrození ukrajinského umění. Ve svých uměl. pracích Ch. obnovil temperovou techniku, užívanou při malbě starých ukrajinských ikon. Zdržuje se ve Lvově. — Lit.: Holubeć, M. Cholodnyj, Lviv, 1926.

Cholodov, pseud. N. F. Bažina.

Chołoniewski Antoni (1874—1924), pol. nacionální spisovatel, autor díla Duch dziejów Polski (1917).

Chołoniewski Stanislaw (1791—1846), polský spisovatel a náboženský myslitel.

Cholossius Adam (* 16. X. 1544 v Pelhřimově, † 31. X. 1591 v Lounech), český básník. R. 1574 měst. písařem v Lounech. Psal verše příležitostné (Meditatio de excubiis angelicis, 1856), epithalamia (též Danieli Adamu z Veleslavína) a známý jest jeho epigram o slavnostních hrách, které cís. Maxmilian II. r. 1570 na Staroměstském náměstí dal pořádati.

Cholové (čolové, špaň. Cholos), 1. malý indiánský kmen středoamer. v Panamě a již. pobřeží Darienského zálivu. Přísluší ke skupině indiánských kmenů mayských (Choles, Chontales, Chati); — 2. skupina poevropštělých Indiánů a míšenců indián. s bělochy v Již. Americe, hl. Bolivii, Chile a Peru, kde pojmenování Ch. je přezdívkou Peruánců a značí člověka zbabělého. Zaměstnáni jsou vět-

šinou jako honci mezků a dopravují zboží z hor do nížin a k pobřeží.

z Choltic Jiří Sedlnický († 1613 v Olomouci), český právník, dal sobě přepsati od Jakuba Písaře Knihu Drnovskou (1594), napsal Vademecum (1596), sbírku nálezů a výpovědí panského soudu. Č. Č. Musea 1865, 410.

Choltice, ms. v Č., okr. Pardubice, 1121 č. ob. Zámek z r. 1683 s parkem; cukrovar, lomy opuky.

Cholula (San Pedro), m. v mexickém státě Puebla, 7000 ob., 2138 m n. m. V amer. starověku sídlo náboženského kultu. Z doby té se zachovala pyramida Teocalli (Dům boží).

Chomętowski Stanisław (1673—1728), polský magnát. R. 1704 postavil se v čelo vojenské konfederace a přiklonil se k Augustovi II. Bojoval se Švédy i s Leszczyńskim.

Chomętowski Władysław (1829—1876), básník a kritik; napsal několik děl básnických, historických povídek, jakož i různé studie.

Chomjakov Aleksěj Štěpanovič (* 13. V. 1804, † 5. X. 1860), vynik. rus. spisovatel, jeden z největších slavjanofilů. R. 1828 zúčastnil se rusko-turecké války, pak žil na svých statcích a v Moskvě. Cestoval mnoho po celé Evropě, hlavně po zemích, obydlených Slovany, a stal se vedoucím Slavjanofilů (proti tehd. Západníkům: Hercen, Granovskij a j.). Spisy jeho, ať již básnické, histor., filosof. či náboženské, provanuty jsou zbožností přísného pravoslaví a nadšeným vlastenectvím. Credo slavjanofilské vytýčil v předmluvě k časop. Russkaja Beseda, jež jeho přičiněním začala vycházeti r. 1856, stejně jako v pověstném Poslanije k Serbam z r. 1858. Hlásal zásady úplné nábož. svobody. Sebr. spisy Ch. v Moskvě 1861, nově 1900 v 8 svazcích. —

Chomjakov Nik. Aleks. (1850—1925), syn předešl., ruský státník a politik, okťabrista, 1907—10 předsedou třetí gosudarstvenné dumy; byl v důvěrných a přátelských stycích s čes. politiky.

Chomout, podstatná část postroje tažných zvířat, do něhož zapadá všechna síla pro tah vyvinutá. Zhotovuje se ponejvíce ze žíní, obšívá koňskou kůží a tvar udržuje se kleštinami z bukového dřeva. Musí býti upraven tak, aby tahounu nevadil, nedřel a neškrtil. Podvléká se žíněným polštářem. Navléká se buď přímo na krk (chomout koňský), nebo jest ve spodní části rozevírací (u chomoutu kravského).

Chomoutov, o. na Mor., okr. Olomouc, 601 č. ob.

Chomutice, o. v Č., okr. N. Bydžov, 785 č. ob.

Chomutický, pseud. Václava Gabriela.

Znak města Chomutova.

Chomutov (Komotau), okr. m. v Č., 28.010 ob. (2529 č.). Velitelství 2. pěší brig., pos. velit., doplň. okr. vel. a náhr. prap. a 2. p. prapor ppl. č. 46. Městské museum s archivem a četné školy. Hnědé uhlí, rašelina, výr. briket, Mannesmannova tov. rour, železárny, tov. papíru a pap. sáčků, hodin, hraček, textilní průmysl, zvonolitectví. Stroj. dílny stát. drah. Plynárna a elektrárna. Chmel „červeňák". — Ch. pův. úplně český, r. 1252 v maj. řádu něm, rytířů, kteří jej poněmčili. Střediska hnědouhel. revíru a důlež. želez. křižovatka.

Chomutovský Jan (* 8. V. 1897 v Táboře), akad. arch., projektant monumentálních a veřej. budov jako: Vyslanectví ČSR. v Bělehradě, lázně v Bechyni a j

Chomýž, o. na M., okr. Holešov, 378 č. ob.

Chomýž (Komeise), o. ve Slezsku, okr. Krnov, 845 ob. (26 č.).

Chondreoblasty, buňky, tvořící chrupavky. Mají velký význam ve stadiu embryoanálním až do 4. roku života, kdy pozvolna hynou a jejich místo zaujmou osteoblasty. Ch. se nalézají v konečných částech kostí, zvláště artikulačních.

Chondrin, klihovatá látka v chrupavkách obsažená.

Chondrity, kamenné meteority zvlášt. složení s velkým procentem magnesia.

Choňkovce, o. na Slov., okr. Sobrance, 668 ob. (218 čs.).

Chonsu.

Chonsu (Chons = poutník), egyptský bůh, syn Amonův a Muty, uctívaný v Thebách. Byl bohem měsíce.

Chontales, indián. kmen v Tabascu (Mexiko). Čítá 20.00 duší.

Choper-Chopjor, ř. v j.-v. Rusku, přítok ř. Donu s levé strany, dlouhá 900 km. Pramení záp. od m. Penzy a zachovává celkem směr jihozáp., tvoříc četné zákruty. Je to ř. stepní s nepravidelným stavem vody, na jaře povodně; protéká úrodnou choperskou stepí.

Chopin (šopén) Fréderic (* 22. II. 1810 v Železově Woli u Varšavy jako syn při-

stěhovalého Francouze, † 17. X. 1849 v Paříži), klavírní virtuos a skladatel. Vzdělání hudebního nabyl od Čecha Živného; podporován knížetem Radziwillem dokončil studia u Elsnera, ředitele varšavské konservatoře. 1829 vystoupil po prvé veřejně ve Vídni. Od 1831 žil v Paříži, kde působil jako učitel klavíru. Ch. byl přítel Lisztův, Heineho, Balzacův a měl důvěrné vztahy ke George Sandové. V Chopinově slohu spojuje se rytířskost Poláka s lehkou gracií Francouze, romantická zádumčivost se splendidní technikou. Jeho hudba jest psána většinou pro klavír, působila však na všechny druhy hudby. Ch. ruší sonatovou formu a píše volné skladby, etudy, notturna, praeludia, impromptu, tance a hl. Fantaisie (op. 49). Ale i klasické formy ovládal mistrovsky, jak dokazují jeho koncerty do E-mol a F-mol a Trio op. 8 a 3 sonáty. Mimo to napsal variaci na motiv z Mozartova Don Juana (duetto: La ci darem la mano) a 17 polských písní. Souborné vydání děl vyšlo 1852 a 1888.

Chopine (šopín), starofranc. dutá míra, rovnající se 0.465 l (½ l).

Chor (řecky), u starých Řeků původně místo k tanci, pak tanec, zvláště pak tanec, spojený se zpěvem, v konečném významu sbor pěvců (chorenti). Ch. se vyskytoval původně o dionýských svátcích a z něho se vyvinulo attické drama. Ch. byl ponechán v dramatu i nadále. Čítal v tragedii 12, u Sofokla 15, v komédiích 24 členů. Ch. v antické tragedii stál před jevištěm a zpěvem a tancem provázel děj. Zásahy v děj byly lyrické. Zpěv ch. se dělil na tři části: parodos, společný zpěv vstupní, stasimon, zpěv solistů neb části choru, kommos (žalozpěv), zpívaný hercem na jevišti. Chor starší komedie zasahuje do děje krátkými vložkami, t. zv. parabazemi o 7 částech, které byly určeny obecenstvu a podávaly mravoučné sentence, navazující na děj. Podle tanečních kroků rozeznávaly se: emmeleia, vážná a důstojná, obvyklá v tragediích, sikinnis, veselá v komediích, a rozpustilý kordax t. v komediích. V střední a nové attické komedii a římských hrách ustupuje chor více a více do pozadí, až zmizí docela. Antický chor snažil se oživiti Schiller, u nás Vrchlický a Dvořák. — Ch. smíšený (sbor smíšený, sb. plný, lat. plenus chorus, ital. coro pieno), sloučení sborů hlasů mužských s ženským, na rozdíl od sborů mužských neb ženských. Na varhanách smíšené pomocné hlasy (mixtura, sesquialter, kornet, tercián, cymbál a j.). — Ch. v chrámovém stavitelství část budovy, ve které stojí hlavní oltář, a který jest určen pro kněze. jako protiklad k lodi, určené věřícím, od které je oddělen buď mříží neb aspoň stupni. V starých chrámech nachází se pod ch. krypta. V katedrálních a klášterních chrámech jsou po stranách choru umístěna křesla pro duchovenstvo, konající v ch. hodinky. ☞ apsida.

Chorál (Cantus choralis, lat.), zpěv, používaný při křesťanské bohoslužbě. V katolické církvi spočívá ch. na gregoriánském zpěvu a liší se concentus od accentu, který je rázu recitativního. Gregoriánský zpěv a jeho sloh udržel se dodnes. Při mši sv. kněz jím zpívá, ale sbor na kůru může používati skladeb moderních, vícehlasých. Ch. je přísně jednohlasý, vážného vznosu, klidné melodické linie, obohacené mnohdy koloraturou. — Protestantský chorál počíná Lutherem, který užil lidového zpěvu jako podkladu duchovního zpěvu; ponechal a převzal mnoho z katol. ritu. Jako skladatelé ch. vynikli: Agricola, Hermann, Eccard, Franck, Albert, Hammerschmidt, Neumark, J. S. Bach. — V reformované církvi omezil se duchovní zpěv s počátku jen na sborový přednes žalmů na melodie lidových písní. Později objevily se i umělé skladby (Lobwasser), ale ráz ref. duchovního zpěvu je dodnes velmi primitivní. — Chorální knihy jsou sbírky chorálních nápěvů. Často bývají zpracovány čtverhlasně, neb opatřeny číslovaným basem k potřebě varhaníka, který doprovází zpěv.

Choralisté, kněží při kollegiátních a katedrálních chrámech, kteří obstarávali bohoslužebný zpěv. Později byli tvořeni i z laiků (placených) neb mládeže vychovávané péčí církve při chrámech.

Chorální nota, notové písmo pozdního středověku pro gregoriánský chorál, které neudávalo rytmus, nýbrž jen změny tónové výše. Liší se od neum tím, že noty jsou hranaté na 4 osnovách.

Chorálové zpracování, kontrapunktická úprava protestantského chorálu ve větu vícehlasou, ke které tvoří chorál cantus firmus (figurovaný chorál). Často se vyskytuje v podobě kanonu neb fugy. Největší mistr z. ch. byl J. S. Bach.

Chorásán (Chorassan, Khorasan, „kraj, kde vychází slunce"), málo prozkoumané sev.-vých. území Persie. Ch. jest hraničním územím proti Ruskému Zakaspicku a Afghanistanu. Povrch jeho tvoří pusté vrchy, příkrá údolí a prolákliny (až 974 m pod m.). V údolích dobře zavodněných nacházejí se i stálá sídla rol-

níků, kteří pěstují tabák, obilí, bource a vyrábějí zbraně a koberce. Na jihu přechází step v poušť s několika osadami. Obchod svádí se hl. cestou Mešhed—Ašabad do Ruska.

Choravinus Tomáš, český právník XVII. věku, přepsal Všehrdovy Knihy o právích.

Chorąży, korouhevník v Polsku a na Litvě, hodnostář původu středověkého, v různých stupních (veliký, korunní, zemský, vévodský a j.), titul různých polit. i voj. hodnstáří z doby králů polských.

Chorda (lat.), šlacha, struna, Ch. Achillis, ☞ Achillova šlacha. — Ch. dorsalis (struna hřbetní), ohebná opora páteře

Chorda dorsalis u Amphioxa.

u Amphioxa, larev pláštěnců, u appendikularií a zárodků obratlovců. U posledních tvoří východisko páteře.

Chordála, přímka, procházející průsečíky dvou křivek. Nejčastěji se chordálou rozumí spojnice průsečíků dvou kružnic. Ch. je kolmá na spojnici středů daných kružnic a je reálná i když se kružnice neprotínají (t. j. když se protínají v bodech imaginárních). Ch. se definuje také jako geometrické místo bodů, majících ke dvěma kružnicím stejnou mocnost (☞ mocnost bodu). Z toho plyne: vedeme-li z libovolného bodu chordály k daným kružnicím tečny, jsou tyto stejně dlouhé. Jsou-li kružnice, dané rovnicemi: $K_1 = 0$ a $K_2 = 0$, je rovnice chordály: $K_1 - K_2 = 0$. Jméno pochází od Plückera. Jiné pojmenování je osa radikálů; pochází od Gaultiera.

Chorea, ☞ tanec.

Chorea minor Sydenhami, ☞ tanec sv. Víta.

Chorembałski Wawrzyniec (* 1888), pol. malíř krajinář.

Choreografie (řec.), umění tanec zapsati a tím i jej pro budoucí časy uchovati, tak jako hudba je uchována notami. Bylo vynalezeno asi Thoinot Arbeauem.

Choreuti, ☞ chor.

Chorherr Eduard (* 1827 v Praze), výrobce fortepian; jeho otec Michal (* v Hradci Králové), kavárník v Praze a tiskař mědirytin.

Choriambus (řec.), verš, složený z trocheje a iambu, schematu: — ◡ ◡ —.

Chorinnus Jan (1560—1606), čes. humanistický básník, prof. v Praze. Hl. díla: Idyllion de Majo mense, De quarta parte anni, De autumno, elegie, epithamalia. Životopis napsal Dlabač (1821).

Chorioidea, ☞ oko.

Chorioiditis, onemocnění cevnatky, jemné to blanky oční.

Chorion, blána řasnatá (placenta foetalis), u ssavců nejvrchnější obal plodu. Jest součástí placenty a pokryta na celém povrchu několik milimetrů dlouhými řasami čili klky, do nichž zasahují konečné větve cev krevních z pupečního provazce.

Choripetalae (řec., volnokorunné, volnoplátečné, Polypetalae, dialypetalae, Elentheropetalae), rostliny s volnými lístky korunními. Je to oddělení přirozeného rostiinného systému, které zahrnuje všechny dvouděložné, u nichž, na rozdíl od sympetal, stojí korunní lístky volně vedle sebe, nebo zcela chybí.

Chorise, název z morfologie rostlinné pro zdvojení, které někdy na určitém ústrojí rostlinném nastává, na příklad: zdvojení prášníků u slezovitých.

Chorisia H. B. Kth., náleží do čeledi Bombacaceae. Je to mohutný strom, se ztluštělým kmenem, bohatě posetým trny. Tři druhy, v jižní Americe rostoucí, poskytují užitek tím, že se používá vlnitého pokryvu semen jako vycpávacího materiálu.

Chornice (Kornitz), o. na Mor., okr Mor. Třebová, 1055 ob. (131 č.). Přádelna bavlny.

Choro (z řec. choros), bulharský národní tanec, odpovídající srbskému kolu. Tanec je řadový, doprovázen je písněmi, které udávají takt, povětšině nepravidelný. Chora jsou velmi různá. Některá se tančí pouze při doprovodu hudebním (dudy nebo kaval = pastýřský klarinet, nebo gadulka = druh guslí). Při jiných zahajují tanec dívky zpěvem žertovných písní, na které odpovídá sbor hochů. Pak po krátké mezihře dudácké nebo kavalové sbory se spojí. Jsou také chora, jež tančí výhradně jen muži a hoši, jiná výhradně ženy a dívky. Při těchto chorech tvoří se obyčejně uzavřený kruh. Ostatní chora vede obyčejně nejoblíbenější tanečník-chorovodnik. Nejproslulejší chora jsou: pajdušské, šopské, svišťovské, panagjurské, bozadžijské, kalugerské (mnišské) a j. — Lit.: G. Šebek: Slov. Sborník, 1884.

Choroba, ☞ nemoc.

Choroba Glenardova, ☞ Enteroptosis.

Choroby mysli (poruchy mysli), duševní choroby, při nichž hlavně citová stránka činnosti duševní doznala poruchy: ☞ zádumčivost (melancholie), zuřivost, vášeň (manie).

Chorografie (řec.), také chorologie, staré, ale dnes opět používané jméno pro nauku o krajině, části zeměpisu, na rozdíl od topografie, která jest spíše pojmem kartografickým.

Chorol, m. v rus. gub. Poltava, 16.000 ob. Trhy na obilí.

Chorologie (řec.), věda o prostoru. Chorologické vědy (geometrie, astronomie), pozorují věci hlediskem jejich prostorového vývoje a uspořádání. Opak věd chronologických (historických), jejichž hledisko jest časová posloupnost jevů (dějepis, historická geologie, prehistorie atd.). Slova ch. použil po prvé Marthe (1877). Také m. toho i chorografie.

Choromański Leon (1873), polský novelista a překladatel.

Choromyslnost, souborný výraz pro úchylky od normálního stavu, duševního stavu vůbec a duševní choroby zvlášť.

Choroš, ♃ Polyporus.

Chorošchin Aleks. Pavlovič († 1875), ruský spisovatel, důstojník, účastník bojů v Afganistanu a Turkestanu, Chivě; napsal řadu spisů topografických a etnograf.

Chorošovité, ♃ Polyporaceae.

Choroti, indiánský kmen v jižní Americe, na Pilcomayu. Trochu pěstují zemědělství, ale většinou se potulují, zabývajíce se lovem a rybářstvím.

Chorová notace, způsob psaní vícehlasých skladeb ve velkých chorálních knihách, v pořadí:

soprán	alt
bass	tenor,

takže celý sbor mohl zpívati z jedné knihy. Užívalo se ho do konce XVII. st.

Chorové stolice, v klášterech a katedrálách lavice po obou stranách presbytáře pro řeholníky a kanovníky, často ozdobené nádhernými dřevořezbami.

Chorovič Bronislav (* 27. XI. 1888), ruský operní pěvec (tenorista), jako emigrant od r. 1921 trvale na jevištích operních scén čsl., nyní členem opery Nár. divadla v Praze.

Chorovod (název u Velkorusů), ruské jarní sborové tance.

Chorsabad (Khorsabad), ves 20 km sev.-vých. od Mosulu, stala se známou proslulými vykopávkami P. C. Botty (1843—45) a V. Placeho (1851—55), kteří objevili asyrské m. Dur-Šarrukin, sídlo Sargona II. (722—705). Značná část nálezu v pařížském Louvru.

Chorušice, o. v Č., okr. Mělník, 494 č. ob.

Chorvát Krištof, současný slovenský folklorista a badatel o slovan. mytologii.

Chorvaté, na Moravě usazeni 1548 Krištofem z Teufenbachu, cís. generálem chorv.-slavonské hranice, do obcí Frélichov (Fröllersdorf), Dobré Pole (Guttenfeld) a Nová Prerava (Neu Prerau), (543, 239 a 229 ob.), v již. Moravě u Mikulova. Tvoří ostrůvek národnostní, zachovali si řeč, zvyky i kroj. Jazyk pomíchán však hojně slovenštinou a češtinou a přízvuk téměř český. Místní přezdívka jejich Krobot.

Chorvati, srb. Hrvati, národ již. Slovanů, který tvoří přechod mezi Srby a Slovinci. Slované téhož jména vyskytují se poč. hist. doby též v sev.-vých. Čechách a v Haliči, ale jejich vztah k již. Ch-ům není znám. Fys. zjevem jsou Ch. podobni ostatním již. Slovanům; jsou krátkolebí, vys. postavy a tmavých vlasů. Spis. jazyk mají spol. se Srby (srbochorvatština). Hl. rozdíl mezi nimi a Srby činí náboženství a písmo; Ch. vlivem hist. vývoje jsou katolíky a píší tudíž latinkou, pravoslavní Srbové užívají cyrilice. Tyto rozdíly mizejí však u mohamedánských Jihoslovanů v Bosně, kteří se hlásí i k Chorvatům i k Srbům. Vzdělaností, která se začala šířiti teprve obrozenským hnutím poč. XIX. st., předčí Ch. Srby. Všech Ch-ů je přes 3½ mil., z nich ale ¾ mil. žije za hranicemi. V Jugoslavii obývají Ch. tyto hist. země: Chorvatsko a Slavonii s Mezimuřím (1¾ mil.), Dalmacii (½ mil.), Bosnu a Hercegovinu (400.000) a Vojvodinu (150.000). V poměru k počtu ostatního obyv. těchto zemí žilo jich r. 1910 nejvíce v Dalmacii, kde tvořili 82.5% všeho obyv., v Chorvatsku a Slavonii 62.5%, v Bosně a Hercegovině 19.3%. Podle dnešních správních poměrů v Jugoslavii jsou Ch. rozděleni do banoviny sávské, vrbaské, přímořské, drinské a dunajské. Za hranicemi žije nejvíce Ch. v USA. (½ mil.), v Italii (hl. v Istrii) 200.000, v Rakousku (v Burgenlandu) 60.000, Argentině 50.000, Chile 25.000 a v Rumunsku 20.000. Také na Moravě žijí Ch. ve 3 chorv.-německých osadách u Mikulova v počtu přes 1000 duší. Nejvýznačnější nářečí chorv. jsou: kajkavské v s.-z. Chorvatsku a Mezimuří (tvoří přechod ke slovinštině), čakavské v Istrii a na ostr. Kvarnerských a štokavské, nejrozšířenější, které též bylo povýšeno na řeč spisovnou. (Pojmenování nářečí podle výrazu pro slovo co: kaj, ča, što.) Druhé rozdělení je na záp. ikavštinu, střední jekavštinu a vých. ekavštinu.

Chorvatice (Horváti), o. na Slov., okr. Krupina, 329 ob. (30 čs.).

Chorvatsko-Slavonie (Hrvatska-Slavonija) bylo od poč. XII. stol. samospráv-

nou částí Uher, od 1. XII. 1918 je součástí Jugoslavie. Podle nynějšího správního rozdělení tvoří hl. banovinu sávskou a dunajskou. Toto území měří asi 44.000 km² a má 2¾ mil. obyv. s průměrnou hustotou 62 na km². Rozkládá se mezi Adriat. mořem, ř. Unou a Kupou a v širokém pásu dále na vých. mezi ř. Sávou, Drávou a Dunajem. Záp. krasová část je chudá a hornatá (pohoří Velebit, Vel. a Malá Kapela a Plješevica s jez. Plitvickými), vých. je nížina s posledními výběžky Alp (Gorjanci, Zagrebačka, Ivančica, Papuk, Psunj a Fruška Gora). 12% území patří oblasti moře Adriatického, 88% oblasti m. Černého. Podnebí je rozdílné; úzký pruh při pobřeží má podnebí středomořské, dále ve vnitrozemí převládá podnebí pevninské s menším počtem srážek. 85% obyv. se živí zemědělstvím; nejúrodnější končiny jsou v býv. Srijemu. Pole zabírají 35% půdy, lesy též tolik, 14% pastviny, 10% louky a 1% vinice. Nejvíce se pěstuje kukuřice a pšenice, pak oves a ječmen, mnoho cukrovky a zeleniny, též hojně ovoce (hl. švestky) a vína. Rozsáhlý je chov skotu, vepřů i koní, v Dunaji a v moři rybolov. Nerostů není mnoho; nejvíce je vápence, něco málo uhlí a železa. Minerální prameny jsou v Daruvaru, Lipiku, Krapině a Varaždínu. Průmyslem se živí 11% obyv.; z průmysl. podniků nejrozšířenější jsou mlýny, pily, cihelny, cukrovary a palírny slivovice (hl. v Srijemu). Největší obchodní města jsou: Záhřeb, Osijek, Slavonský Brod, Zemuň, Karlovac a Sušak. Hl. železnice jde nížinou Sávy ze Záhřebu, přes Slavon. Brod do Bělehradu Důležitá je plavba po řekách. Obyv. tvoří většinou Chorvati a Srbové 87%, Němci 5½%, Maďaři 4%. Čechů a Slováků žije zde 52.000; Češi hl. ve vých. části sávské banoviny, Slováci v býv. Srijemu. V náboženství převládá katolické (¾); pravoslavných je ¼, něco evangelíků a mohamedánů. Střediskem duševního života je Záhřeb (1920: 108.000 ob.) s universitou, vys. škol. obchodní a uměl. akademií.

D ě j i n y. Na poč. hist. doby žili na půdě Ch. indoevr. Illyrové; ti byli později podmaněni od Římanů, kteří zde za cís. Augusta založili provincii Pannonii a Dalmacii. Za úpadku říše římské a po jejím pádu bylo území průchodištěm, nebo dočasným sídlem mnoha národů (Hunové, Vizigoti, Ostrogoti). Poč. 7. stol. usadili se zde trvale Slované, z nichž vynikli hl. Chorvati a Srbové. Již v 1. pol. 9. st. měli Chorvati 2 státy: severochorv. stát kn. Ljudevíta († 823) na Sávě a jihochorv. stát Bornův (vládl 810—821). V 10. st. oba státy splynuly v jediný, který se dostal později v závislost na říši Byzantské. Vnitřní vývoj chorv. státu byl velmi neklidný, neboť Ch., předmět řevnivosti mezi papežem a říší byzantskou, bylo stále zmítáno bojem mezi přívrženci těchto dvou různých světů. Nejznámější panovník chorvatský je Demetr Zvonimír (1076—1089), který se stal vasalem papežské stolice a obdržel od ní královskou korunu r. 1076. Po jeho smrti vnitřní zápasy a boje o trůn způsobily, že roku 1102 12 knížat chorv. ujednalo s uher. králem Kolomannem smlouvu, podle níž pro příště uherský král měl býti současně i králem chorv.; Ch. byla zaručena rozsáhlá autonomie, jejímž představitelem měl býti bán, jako nejvyšší správce, soudce a vojevůdce. Unie původně jen personální přecházela však stále více v unii reální a Ch. klesalo pomalu na pouhou provincii uherskou. Během doby bylo území býv. chorv. říše silně ztenčeno; v 1. pol. 15. st. byla ztracena Dalmácie ve prospěch republiky benátské, Slavonie i s částí vlastního Ch. byly později zabrány výboji tureckými. Z malého zbytku někdejší říše chorv. byla nadto ještě značná část vyňata z moci bánovy a dána pod moc vojenskou, t. zv. Vojenská hranice. Za těchto okolností bylo Chorvatům v území tak silně ztenčeném téměř nemožno brániti se útokům vídeňského dvora na jejich ústavu. Rostoucí absolutism habsburský byl hl. příčinou spiknutí chorvat. bána Petra Zrinského (popraven 1671) ve spolku s někt. maďar. magnáty proti cís. Leopoldovi I. Po nezdařeném povstání nabyl absolutism vrcholu za vlády císaře Josefa II. a k němu se přidružil i útisk germanisační. Doba tato jest zároveň i dobou nejhlubšího úpadku národního uvědomění. Chorv. literatura, pokud se vůbec udržela, měla ráz čistě místní, chorvatština ve veřejném životě byla zatlačena latinou; vyšší vrstvy, šlechta a bohaté měšťanstvo, se buďto poněmčily nebo pomaďarštily, zvl. když odpor proti reformám Marie Terezie a Josefa II. sblížil je se šlechtou maďarskou na obranu stavovských práv. Nositeli nár. vědomí byli jen někteří kněží, na př. biskup Max Vrhovac († 1827), kněz Tomo Mikloušič († 1833) a j. První podnět k rozšíření nár. myšlenky u Chorvatů dala franc. vláda, pod niž se dostalo Ch. na čas r. 1809 a která v t. zv. illyrské provincii zakládala školy s nár. jazykem chorv. Tehdy se začala objevovati první

chorv. inteligence, která především pociťovala potřebu jednotného spisovného jazyka. Prakticky a se zdarem počal však její tužby prováděti teprve Ljudevit Gaj r. 1836. Gaj povýšil na spisovný jazyk chorv. nářečí štokavské, nejrozšířenější mezi Jihoslovany, a docílil tím nejen jazykového sjednocení Chorvatů navzájem, ale i jejich literárního sblížení se Srby. Tím stal se Gaj tvůrcem t. zv. illyrismu, hnutí, které směřovalo k jazykovému a později i politickému sjednocení všech jižních Slovanů. Proti illyrskému hnutí, lidovému a měšťanskému, byla v Ch. konservativní strana šlechtická, t. zv. Maďaronů. Roku 1848 pomáhali Chorvaté, vedení bánem Jos. Jelačičem, Vídni proti vzbouřeným Maďarům; trvalou odměnou za jejich vydatnou pomoc bylo jim však jedině povýšení záhřeb. biskupství na arcibiskupství r. 1853. Památným rokem pro Chorvaty je zavedení dualismu v Rakousku r. 1868, k němuž Chorvati sami též přispěli odporem proti svolání širší říšské rady. Ještě téhož roku byl upraven poměr Ch. k Uhrám státoprávním vyrovnáním chorvatsko-uherským (revidováno r. 1873), které však obsahovalo mnoho článků Chorvatům nepříznivých, i když jejich autonomie nebyla popřena. Polit. dějiny Ch. od této doby až do svět. války jsou stálým bojem proti maďarskému útisku, provozovanému bány, z nichž někteří zvl. smutně prosluli (hr. Khuen-Héderváry, bán Rauch). Na rozhraní 19. a 20. st. nastává pronikavá změna polit. poměrů v Ch. Rozpory mezi polit. stranami se začaly urovnávat a do popředí vstoupila myšlenka dorozumění a společného polit. postupu Chorvatů s rakouskými Srby. V čele tohoto proudu byli členové nové chorv. strany, zvané pokrokovou, kteří vyrostli pod silným vlivem prof. Masaryka na pražské universitě. Jejich dílem je památná rjecká resoluce z 3. X. 1905; hlavním cílem Chorvatů podle ní je utvoření trojjediného král. chorvatsko-dalmatsko-slavonského s úplnou polit. nezávislostí. Resoluci přijali i rakouští Srbové. Tím vznikla chorv. srbská koalice, která nabídla svou pomoc Maďarům proti Vídni v naději, že je získá pro své plány. Ale záhy se dostavil pravý opak — Maďaři začali proti Chorvatům vystupovati ještě ostřeji a zároveň se všemožně snažili zničiti jejich spojení se Srby (proces Friedjungův r. 1908), ovšem marně. Útisk se strany uherské a úspěchy Srbska v balkánské válce r. 1912 vzbudily dokonce touhu po spojení všech zemí jihoslovanských v jeden stát.

Neúspěch Chorvatů v politice byl vyvážen rozkvětem vzdělanosti. Jejím ohniskem stala se jihoslovanská akademie věd v Záhřebu (zal. 1867) a chorvat. universita (zal. 1874), dílo pokrokového biskupa J. Jiřího Strossmayera. Zároveň zřizovány školy střední a budovány školy národní, jichž návštěva se stala povinnou. Vydávání literatury podporovala Matice chorv. (założ. 1836). Mnoho Chorvatů získalo zvučné jméno i za hranicemi (na př. liter. historik Vatroslav Jagić, histor. Kukuljević, Klaić, Šišić, básníci Ivan Mažuranić a Ivo Vojnović, malíř Vlaho Bukovac, sochař Ivan Meštrović, tragédka M. Růžičková-Strozziová a mn. j.). Také hmotné postavení širokých vrstev se zlepšilo, hlavně úplným odstraněním poddanství.

Za svět. války byli mnozí uvědomělí Chorvaté krutě pronásledováni, takže mnoho jich zahynulo v žalářích a na šibenicích. Několik vynikajících politiků hned od poč. svět. války snažilo se získati Dohodu pro osvobození všech Jihoslovanů. 30. IV. 1915 byl proto zřízen v Paříži zvl. Jihoslovanský výbor, který měl též organisovati zahraniční krajany k boji za osvobození. Hl. překážkou činnosti Jihosl. výboru byly sliby Dohody dané Italii, a rozpor mezi samými Jihoslovany — neboť proti federalistickému programu Jihoslovanů rakouských byl program velkosrbský, neústupně hájený Nik. Pašićem, podle něhož nový stát měl býti jen rozšířením Srbska. Proto mezi Jihoslovany nikdy nedošlo k úplnému dorozumění a rakouští Jihoslované nebyli uznáni Dohodou za spojence, takže jejich území bylo po válce obsazeno na čas Italií jako země nepřátelská. Jen velká ústupnost rakouských Jihoslovanů způsobila, že 1. XII. 1918 sami nabídli králi Petrovi, aby vykonával vladařskou moc v jejich území. Jugoslavie byla tím založena.

V rámci dnešní Jugoslavie mají Chorvaté dosud mnoho příčin k nespokojenosti, neboť jejich postavení ve státě neodpovídá jejich počtu, ani jejich kulturní a hospodářské vyspělosti — avšak jejich poměr ke státu dosud stále zůstává nevyřešen. Tu.

Chorvatsko-slavonské hraniční území, ⚲ Vojenská hranice.

Choryně, o. na Mor., okr. Val. Meziříčí, 626 č. ob. Klášter.

Chorzów, ves v Polsku, 11.000 ob. Uhelné doly, vápenice a výroba dusíkatých látek, pískovcové lomy. Kdysi pruská (do r. 1921).

Chosen (jap.), ⚲ Korea.

Chosrew-Paša († 1855), turecký státník. 1804 byl pašou v Egyptě, musil ale ustoupiti 1806 Mehmed Alimu. Od 1822 velkoadmirál, podporoval jako ministr války sultána Mahmuda II. v jeho opravách. Od 1838 velkovezír, vládl skoro samostatně, zvláště po Mahmudově smrti.

Chosru, perští králové. 1. Ch. I. Anuširván (531—579), válčil s neúspěchem s východořímskou říší; — 2. Ch. II. Parvéz (590—628), válčil úspěšně s Východořímskou říší, ale nakonec byl císařem Hérakliem u Ninive poražen, což vedlo ke vzbouření, sesazení a popravě krá1ově.

Chosrův pohár, zlatý pohár, chovaný v Paříži s medailonem Chosrua II.

Chošen, náprsní štít s 12 drahokamy, značícími 12 kmenů israelských, který oblékal velekněz židovský.

Chošoti, kmen ↘ Kalmyků.

Choták Ervin, pseud. Viktora Hánka.

Chotan (Khotan, dříve Ilči, čínsky Hotien), m. v čínské prov. Sinkiang (vých. Turkestan), 40.000 ob., 1406 m n. m. Leží v hustě zalidněné oase a kdysi bylo důl. spojovacím mostem mezi Vých. a Přední Asií. V okolí prastaré zříceniny.

Choťánky, o. v Č., okr. Poděbrady, 495 č. ob.

Chotaš Vilém R. (* 18. VII. 1894), redaktor a spisovatel. Za války dvakráte persekvován, nyní odp. redaktor opavské Svobodné Republiky. Sp.: Člověk na kříži (román 1927—8), Útok mrtvých (román, 1928), Robert Hardy (pseud. Třemošenský).

Chotča, o. na Slov., okr. Stropkov, 358 ob. (286 čs.).

Chotčiny, o. v Č., okr. Tábor, 395 č. ob.

Chotěboř, okr. m. v Č., 4652 ob. (4585 č.). Reálné gymn. Textilní průmysl, tov. koberců, výroba varhan, kostní moučky, tov. nábytku, hosp. strojů, kolovrátků. Rod. Ignáta Herrmanna.

Znak města Chotěboře.

Chotěbudice (Kettowitz), o. v Č., okr. Podbořany, 264 ob. (13 č.). Hnědouhel. doly, chmelařství; zámek.

Chotěbudice, o. na Mor., okr. Dačice, 300 č. ob.

Chotěbuz (něm. Kottbus, d.-luž. Chóśebuz, h.-luž. Khoćebuz), kraj. m. v pruské prov. braniborské, hl. m. Dol. Lužice, na řece Sprévě, 50.420 ob., z nichž podle úř. statistiky (nespolehlivé) asi 4000 dolnoluž. Srbů. Náleželo za Karla IV. k české koruně, od r. 1445 k Braniborsku a od r. 1635 k Sasku. R. 1429 dobyto Husity. Po napoléonských válkách přiřčeno s celou Dolní Lužicí Prusku. Rozsáhlý průmysl textilní (sukna).

Chotěbuz (Kocobędz), o. ve Slezsku, okr. Č. Těšín, 1245 ob. Zámek, keram. továrna.

Choteč, o. v Č., okr. N. Paka, 570 č. ob.

Choteč, o. v Č., okr. Pardubice, 343 č. ob.

Choteč, o. v Č., okr. Praha-venkov, 405 č. ob. Kostel sv. Kateřiny z r. 1697; zbytky tvrze Chotků z Vojnína.

Chotějovice (Kottowitz), o. v Č., okr. Duchcov, 400 ob. (212 č.).

Chotek Bohuslav (1829—1896), rakouský diplomat, syn Karla Ch. 1871 místodržícím v Čechách. Jeho dcera Žofie (1868—1914), provdala se za následníka trůnu Františka Ferdinanda.

Chotek Jan Rudolf (1749—1824), státník rakouský, 1802 ministr, nejvyšší purkrabí král. Českého, předseda Král. čes. společnosti nauk; podporoval řemesla a stavbu silnic.

Chotek Karel (1783—1868), rakouský státník, syn předešl., 1825 dvorní kancléř a president dvorské studijní komise, 1826—43 nejvyš. purkrabí král. Českého, kde se staral o školství a chudinství.

Chotek Karel, PhDr. (* 12. VI. 1881 v Praze), prof. národopisu v Bratislavě. Napsal: Široký Důl. Národopisná monografie české vesnice (1916), Etnické rozdíly v antropologii dítěte (1922). Red. Národopis lidu československého (od 1920).

Chotělice, o. v Č., okr. N. Bydžov, 636 č. ob.

Chotěnice, o. v Č., okr. Chrudim, 394 č. ob.

Chotěnov, o. v Č., okr. Litomyšl, 375 č. ob.

z Chotěřiny Matouš, ↘ Collinus Matouš z Chotěřiny.

Chotěšice, o. v Č., okr. Poděbrady, 665 č. ob.

Chotěšický z Chotěšic Jiří, malíř v Praze r. 1549.

Chotěšov, o. v Č., okr. Roudnice n. L., 695 č. ob. Kongregace Salesiánek.

Chotěšov (Choteschau), o. v Č., okr. Stříbro, 2770 ob. (585 č.). Zámek, výroba konopných provazů a drát. lan, lihovar. Kamenouhelné doly.

Chotěšov, o. v Č., okr. Sušice, 221 č. ob.

z Chotěšova Kristián Joachym, spisovatel Titulárních kalendářů ke cti sv. Václava, vydávaných od r. 1703 u Jiřího Labouna v Praze.

Chotětice (Kottwitz), o. v Č., okr. Vrchlabí, 1730 ob. (20 č.).

Chotětov, ms. v Č., okr. Ml. Boleslav, 978 č. ob. Velkostatek.

Chotíkov (Kottiken), o. v Č., okr. Stříbro, 978 ob. (465 č.). Kamenouhelné doly, kaolin.

Chotilsko, o. v Č., okr. Příbram, 400 č. ob.

Chotiměř, o. v Č., okr. Horš. Týn, 288 ob. (260 č.). Zámek.

Chotiměř, o. v Č., okr. Litoměřice, 384 ob. (100 č.).

Chotimír (slovin. Hotimir, 753—769), nástupce prvního křesťan. knížete korutanských Slovanů (Slovinců) Gorazda. Vychován na dvoře bavorském v křesťanství, šířil je ve svém knížetství. Vydatným pomocníkem mu byl synovec jeho, dvorní kaplan Majoran; později byl vyslán solnohradským biskupem Virgilijem, k jehož diecési Slovinci náleželi, světící biskup Modest s několika duchovními.

Chotin (Chocim), m. v rumun. Besarabii, 25.000 ob. na Dněstru. Má čilý obchod kožemi. 1920 připadlo Rumunsku.

Chotiná, o. v Č., okr. Plzeň, 317 č. ob.

Chotiněves (Kuttendorf), o. v Č., okr. Litoměřice, 365 n. ob.

Chotinskij Matvěj Stěpanovič (1813—1866), ruský spisovatel, popularisátor přírodních věd.

Chotková, hr. Isabella, roz. Rothenhauová (* 1775), malířka krajin.

Chotkowski Władysław (* 1843), pol. círk. historik, prof. na univ. v Krakově.

Chotouchov, o. v Č., okr. Kolín, 415 č. ob

Chotouň, o. v Č., okr. Kolín, 446 č. ob. Kostel sv. Prokopa, který se zde narodil.

Chotovenka (Kottowenka), o. v Č., okr. Duchcov, 376 ob. (200 č.).

Chotovice (Kottowitz), o. v Č., okr. Č. Lípa, 366 ob. (48 č.). Železité lázně z r. 1838.

Chotovice, o. v Č., okr. Litomyšl, 321 č. ob.

Choťovice, o. v Č., okr. N. Bydžov, 591 č. ob.

Chotoviny, o. v Č., okr. Tábor, 735 č. ob. Zámek s parkem.

Chotusice, ms. v Čechách, okres Čáslav, 1247 ob. 17. V. 1742 porazil tam Friedrich II. Karla Lotrinského.

Chotutice, o. v Č., okr. Kolín, 780 č. ob.

Chotýčany, o. v Č., okr. Č. Budějovice, 263 č. ob.

Chotváč Ondřej (1819—1889), slovenský vlastenec, stoupenec L. Štúra a člen jeho družiny, přítel J. Kollára.

Chotyně (Ketten), o. v Č., okr. Liberec, 1158 ob. (133 č.).

Chotýš, o. v Č., okr. Č. Brod, 431 č. ob.

Chotýšany, o. v Č., okr. Benešov, 574 č. ob. Zámek.

Chouanové, royalističtí povstalci za franc. revoluce. Jejich vůdcem byl Jean Cottereau, podloudník, zv. Chouan, podle houkání sovy, jímž dával znamení. Vzbouřiv sedláky proti republice r. 1792, vedl je proti vládním vojskům na ř. Loiře, v Bretagni, Maine, Normandii a Touraine. Povstání zváno podle něho chouannerie, a jméno to se rozšířilo pak na různé royalistické pokusy, podporované hl. Anglií, a trvající až do r. 1815; není totožné se vzbouřením ve Vendée.

Choulivka (Anastatica Hierochuntia), bylina křížokvětá, vytváří na stepích a pouštích Egypta, Syrie a Arabie široce rozkladité, dřevnaté, jednoleté trsy. Po uzrání plodu, šešulek hruškovitého tvaru, větve schylují se dovnitř a utvoří nad plodenstvím jakousi mřížku a celek, schoulený v klubíčko, větrem bývá vytržen z písku a smýkán po krajině. V tomto schouleném tvaru setrvává po celou dobu sucha. Jakmile ji však dešť zavlaží, klubko se rozevře a ze šešulek vypadají semena a vzklíčí na vlhké půdě. Pro svoje nápadné hygroskopické pohyby jest i u nás známa a často nabízena pod jménem růže z Jericha.

Chouquet (šuke) Adolphe Gustave (1819—1886), franc. estetik a historik. M. j. napsal: Histoire de la musique dramatique en France (1873).

Choura František (* 1852 v Bohutíně u Příbramě, † 23. II. 1921 v Bowertonu v Americe), socialist. agitátor v hornické oblasti sev. Čech, vězněn, r. 1887 vystěhoval se do Ameriky, kde byl v Clevelandě horníkem.

Choustnický, pseud. Boleslava Dolejšky.

Choustník, o. v Č., okr. Tábor, 504 č. ob. Zámek s parkem. Škrobárna.

Choustníkovo Hradiště, ms. v Č., okr. Dvůr Král. n. L., 1023 ob. (240 č.). Lomy mramoru, pivovar; zříc. hradu Choustníka ze XIV. stol. V XVIII. stol. přestavěn hr. Šporkem v lov. zámeček, pozd. klášter celestýnek. Od r. 1739 opuštěn, propadá zkáze.

Chov, činnost, ve které chovatel snaží se odchovem mláďat získati více jedinců jednoho druhu zvířat pro určitou potřebu. Chov může býti proto užitkový, kde jedná se jen o prostý užitek bez ohledu na ráz chovaných kusů. U čistokrevného chovu používá se ku plemenitbě skupiny zvířat význačných tvarů a schopností, které se na potomstvo stejnoměrně přenášejí. Cílem č. ch. jest

výběrem nejlepších zvířat uvedené ušlechtilé vlastnosti udržeti, případně i zdokonaliti v dalších generacích. Výhodou č. ch. jest pravděpodobná pravidelná dědičnost, vadou bývá někdy zmenšená plodnost a zesláblost tělesná, tak zvané přešlechtění. — Ch. drůbeže má cenu hospodářskou tím, že i při využitkování pouhých odpadků v hospodářství dává nám znamenitou potravinu, vejce a maso, mimo peří, jako vedlejší produkt. Drůbež při volném výběhu sbírá různé odpadky, které by jinak přišly na zmar, a přináší užitek hubením hmyzu a jiných drobných a zemědělství škodlivých činitelů, na př. plžů, slimáků a myší. Drůbež z toho důvodu pokládala se do nedávna za nutné zlo barneveldky, americké wyandotky, plymutky, rhodeislandky. Všechna plemena vykazují odrůdy, různící se jen barvou peří, na příklad vlašky bílé, koroptví, černé, žluté, modré, nebo tvarem hřebene, na příklad minorky a rhodeislandky s hřebenem jednoduchým i růžicovitým. U nás chovají se nejvíce bílé leghornky (vlašky bílé v Americe na vysokou nosnost propěstované), dále wyandotky a červené rhodeislandky. Z drůbeže vodní chová se u nás husa domácí česká, emdenská, pomořanská, toulouská, kachna rouenská, aylesburská, orpingtonská, pekingská, indická a pižmová. Pro maso chovají se perličky a krůty. Při prvním sčítání hospodářského zvířectva k 31. prosinci 1925 napočítáno:

	kohoutů a slepic	houserů a hus	kačerů a kachen	krocanů a krůt	úhrnem včet. ostat. drůbeže
v Čechách	8,170.108	813.820	67.584	39.984	9,660.470
na Moravě	3,523.982	274.498	47.340	23.169	3,885.275
ve Slezsku	630.146	62.717	7.348	5.019	707.780
na Slovensku	2,728.794	347.258	69.122	22.585	3,175.371
na Podkarpat. Rusi	444.420	42.654	19.687	5.986	513.386
v celém státě	16,037.450	1,540.947	211.081	96.743	17,942.282

k uklizení všelijakých odpadků a k hubení hmyzu. Chovala se proto též jen v malých rozměrech, jako vedlejší podřadné odvětví zemědělských podniků a chov drůbeže nebyl výnosným. Teprve od roku 1850 zaváděna byla k nám plemena cizí na místě zanedbaných plemen domácích (česká slepice kropenka), a projevena úsilná snaha chov drůbeže zdokonaliti. Zemský spolek pro chov drůbeže začal od roku 1870 zřizovati stanice čistokrevné drůbeže všeho druhu a od té doby věnuje se velká péče chovu plemen buď masitých, rychle se vyvíjejících, drůbeže rané nebo nesoucí hojně velkých vajec. Rozeznáváme plemena lehká, která mají menší tělesnou váhu, přilehavé peří, veliké hřebeny, bílé vaječné skořápky, a těžká, statnější postavy, bohatého opeření, malých hřebenů a nesoucí vejce barvy smetanově žluté až čokoládově temné. Lehká vyznamenávají se nosností, těžká poskytují vejce i jatečnou drůbež. K lehkým plemenům patří kury ze zemí, rozkládajících se podél Středozemního moře: vlašky, španělky, minorky, andalusky, francouzské bressky, houdanky a některá sportovní plemena, na př. paduánky. K těžkým plemenům: brahmanky, kočínky, langshanky, malajky původu asijského, faverolky, crevecourky, laflešky původu francouzského, dorkingky, orpingtonky, sussexky původu anglického, holandské

Uvedený počet znamená nejnižší stav zimní, kdy se drží jen chovný materiál. Chob drůbeže bývá pouze vedlejším zaměstnáním zemědělců a jsou to chovy celkem drobné. Velkých drubežnických podniků, jako jsou v Americe, o několika tisících kusů, u nás není, pouze střední drůbežárny o několika stech kusů drůbeže. Při chovu drůbeže nutno míti na paměti chovný cíl a podle toho voliti plemeno, zaříditi umístění, krmení a ošetřování. Zušlechťování chovu děje se účelným výběrem nejvhodnějších plemeníků, k čemuž slouží záznamy (plemenné knihy, rodokmeny). Chov se provozuje buď jako vedlejší odvětví zemědělské, nebo jako samostatný podnik (drůbežárna) pro produkci vajec konsumních, drůbeže jatečné, odchov plemenného materiálu, nebo podnik obchodní (nákup drůbeže, výkrm, prodej). Připravě a prodeji drůbeže věnuje se u nás až na malé výjimky dosud malá péče. Do hlavního města Prahy doveze se ročně 800.000 kusů husí a kachen, 750.000 kusů jiné drůbeže, 300.00 kusů holubů a 130,000.000 kusů vajec. Chovatelů drůbeže v ČSR. jest 1,709.659. Z toho počtu 43.8% v Čechách, 25.6% na Moravě a ve Slezsku, 25.3% na Slovensku a 5.3% na Podkarpatské Rusi. Na jednoho obyvatele připadá v Čechách 12.9 kusů drůbeže, na Moravě 10.5, na Slovensku 7.4, na Podkarpatské Rusi 5.6, průměrně

10.5 kusů. Hodnota ročního výtěžku čsl. drůbežnictví odhaduje se na 1½ miliardy Kč ročně, při čemž dovážíme vajec a drůbeže živé i mrtvé za 60 mil. Kč. Husí vyvážíme ročně za 30 mil. Kč, peří za 130 mil. Kč.

Chování, v psychologii souhrn projevů individua, ve kterých se zračí jeho charakter. Studium ch. stalo se podkladem t. zv. behaviorismu, který nabyl velkého rozšíření v psychologii americké. Hl. zástupci: Watson, Bechtěrev, Pavlov, Mc. Dougall, Thorndike. — Lit.: W. Mc. Dougall: Psychology, the study of behavior, 1914 (český překlad pořídili Sekla-Smetáček, 1926).

Chowaniec, podle dávných pověstí lidu polského duch, přinášející štěstí a zdar.

Chovanskij Aleksěj Andrej (1814—1899), ruský spisov. filolog, vydával od r. 1861 Filologičeskija Zapiski vlastním nákladem obětavě po celých 38 let; vynikající pedagog, pracoval na sestavení ruské gramatiky.

Chovanskij Grigor Aleksandrovič (1767—1796), ruský kníže, básník, jehož mnohé písně znárodněly.

Chovanskij Ivan Andrejevič, zvaný „Tataryj“, ruský kníže, významný hodnostář za carevny Sofie Aleksějevny a vojevůdce v bitvách s Litvou, Tatary a Poláky; po prvním spiknutí strěljců stal se 1682 jejich náčelníkem, sblížil se s razkolníky, jeho vzrůstající moc však v carevně Sofii vzbudila obavy před spiknutím, dala ho zatknout a 17. září 1682 spolu se synem Andrejem popravit.

Choynowski Piotr (* 1885), současný novelista polský, vyznačující se výborným slohem.

Chožov, o. v Č., okr. Louny, 560 č. ob.

Chrabat František de Paula (* 1757 v Praze, † 1828), doktor filosofie a bohosloví, farář v Týně a kanovník vyšehradský; vydal Kázání o ceně spravedlnosti (1798).

Chraberce, o. v Č., okr. Louny, 287 č. ob.

Chrabr, bulh. mnich v IX. a X. stol. Spis O písmenech črnorizca pojednává o původu slov. písma.

Chrabrany, o. na Slov., okr. Topolčany, 683 č. ob.

Chrám (lat. templum), u Římanů původně posvátný čtvercový prostor, určený k pozorování letu ptáků, později budova zasvěcená jednot. bohům i u jiných národů. Ve starověku byl chrám téměř u všech národů sídlem boha, i u bezobrazného kultu židovského. O egyptských chrámech viz Egypt, o indických indické umění. Řecký chrám, vyvinující se z megaronu, ukazuje půdorys řeckého domu obytného, jest podélný, se sedlovou střechou; vznikl asi v 7. st., kdy kult počal hráti významnou úlohu ve veřejném životě. Chrám stál většinou na stupňovitém spodku (krepidoma, stereobat). Před vchodem byla (na východě) předsíň (pronaos): prodloužené zdi a dva sloupy, často na obou koncích chrámu (obr. č. 1). U prostylu byla předsíň ohraničena jen sloupy (obr. 2); amfiprostylos měl na obou koncích podobný prostor (obr. 3). Ve vlastním chrámovém prostoru (cella, naos) byla postavena na zvýšeném místě proti vchodu socha boha nebo bohyně, před ní pak se nacházel oltář. V některých chrámech nacházela se za lodí zvláštní místnost velesvatyně, do které směl vstoupiti jen kněz (adyton). Veliké chrámy byly obklopeny sloupovím (peristylos) a nazývaly se peripteros (obr. 4); měly-li dvojité sloupoví, sluly dipteros (obr. 5); byla-li řada sloupů dvojnásobně vzdálena od stěn lodi, nazýval se chrám pseudodipteros (obr. 6). Jen málo chrámů mělo okna. — Římský chrám vznikl z etrurského (⚲ římské a etrurské umění), pravidelně stál na vysokém podiu, původně čtverhranném, s hlubokou předsíní. Později blížil se stále více a více podobě chrámu řeckého. Později byl oblíben chrámek okrouhlý (monopteros). Židé měli jen jediný chrám v Jerusalemě. Šalamounův chrám stál na hoře Moria, byl stavěn v podobě pravoúhlého

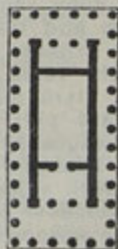
Chrám in antis.

Amfiprostylos.

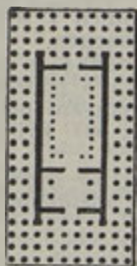

Prostylos.

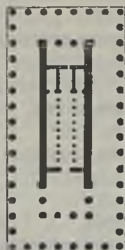

Peripteros.

kvádru, 60×20 loktů, 30 loktů vysoký. Předsíň (elam) byla 10 loktů hluboká a měla dva kovové sloupy. Vnitřek obklopený klenotnicí obsahoval „svatyni" (hekal), byl 40 loktů hluboký, s 10 zlatými

Dipteros.

Pseudodipteros.

svitilnami, sálem pro posvátné chleby a oltář kuřidel, za ní pak byla „velesvatyně" (debir), 20 loktů hluboká, s archou úmluvy se dvěma cheruby. Vnitřní dvůr, určený pro kněze, obsahoval oltář zápalů a velikou nádrž pro očišťování (měděné moře); vnější dvůr byl určen pro lid. Celek obklopovala zeď. Tento chrám byl 586 př. Kr. Nebukadnezarem zničen, avšak Serubabelem opět vystavěn (516). Herodes Veliký počal 21 př. Kr. jeho přestavbu v řeckém slohu. Chrám vystupoval terasovitě. Po sobě následovaly: dvůr pro pohany všech národností, dvůr pro židovské paní, pak dvůr pro muže a kněze, konečně vlastní chrám z bílého mramoru, bohatě pozlacený. Při dobytí Jerusalema r. 70 po Kr. byl zničen.

Chramosta František, pseud. „Chrám" (* 1868 ve Zhoři), katecheta gymnasia v Boskovicích, básník násbož. z okruhu brněnského Obzoru.

Chramosta Josef (1829—1895), čes. herec a herecký organisátor. Od r. 1864 režisérem českého divadla v Praze.

Chrámová hudba, v křesťan. chrámech ku povznesení bohoslužby, hlavně zpěvy s instrumentálním doprovodem. Základem katol. ch. h. je zpěv gregoriánský, v evang. ch. h. chorál. Nejstarší ch. h. byl jen zpěv, později se používalo dech. a smyčc. nástrojů, varhan k zesílení zpěvných hlasů (16. st.). Čistá instrumentální hudba byla zavedena koncem 16. st. po prvé v Benátkách v chrámu sv. Marka. K chr. h. náleží kantáta, mše, pašije a j. ↪ chorál a gregoriánský zpěv.

Chrámová pokladnice, skříň v kostele pro kostelní peníze; pokladna kostelní vůbec.

Chrámu hanobení, znesvěcení kostelní budovy buď částečným nebo úplným zpustošením (exsecratio ecclesiae) nebo zločinem (pollutio, zabití, nestoudnost). V prvém případě je v katol. církvi nutné nové vysvěcení (consecratio), v druhém jen rekonciliace.

Chrančovice, o. v Č., okr. Stříbro, 300 ob. (12 č.). Zámek.

Chránění hrází, ve vodním stavitelství opatření, kterým se zabezpečují hráze proti škodlivému prosakování vody, ohrožující pevnost hráze. U zemních hrází zabezpečuje se strana návodní nepropustnou vrstvou vnější, nebo nepropustným jádrem uvnitř hráze. Obé zajištění musí býti zapuštěno do základů až do vrstvy půdní. Zděné hráze obkládají se na návodní straně nepropustnými obklady (omítkami, různými nátěry a p.).

Chrapot (lat. raucedo), změna hlasu, jenž stane se drsným, pisklavým nebo chraplavým; může přejíti v bezhlasí (afonii). Příčinou je zánět sliznice hrtanové a vazů hlasových, vzniklý nachlazením, chřipkou, tyfem a pod., dále obrnou nervu zvratného (nervus recurrens). U prostého kataru je přechodná, u tuberkulosy většinou vleklá.

Chrapovickij Aleks. Vasil (1749—1801), ruský státník a dramat. spisovatel, státní tajemník Kateřiny II., autor tragedie Idamant a opery Pěsnoljubije a cenných Pamjatnych zapisok.

Chrapovickij Michail Vasil (1758—1819), ruský básník a překladatel divad. her z franc. a italštiny.

Chrást, o. v Č., okr. Brandýs n. L., 390 č. ob.

Chrást, o. v Č., okr. Blatná, 273 č. ob.

Chrást, ms. v Č., okr. Chrudim, 2341 č. ob. Vikářství a děkanství (kostel z roku 1710); zámek s parkem, letní sídlo biskupů královéhradeckých, pův. tvrz Slavatů z Chlumu. Výroba doutn. špiček, tov. obuvi, sirkárna. Městečkem od r. 1344.

Chrást, o. v Č., okr. Jílové, 361 č. ob. Kostel sv. Kateřiny, pův. ve slohu gotickém, přestavěný r. 1624.

Chrást, o. v Č., okr. Milevsko, 347 č. ob.

Chrást, o. v Č., okr. Plzeň, 1557 č. ob. Tov. hosp. strojů a slévárna, továrna zápalkového zboží.

Chrásť nad Hornádom, o. na Slov., okr. Sp. N. Ves, 313 čs. ob.

Chrastava (Kratzau), m. v Č., okr. Liberec, 3358 ob. (406 č.). Elektrárna, okr. chorobinec; tov. na sukna, přádelna bavlny a makobavlny, tkalcovny, tov. lepenky a dřev. cementu, pian, dom. tkalc. Ch. založ. luž. Srby a sice horníky a jmenovala se pův. Hrušov.

Chrastavec (Knautia), vytrvalá bylina z řádu mařinovitých, štětkovitá, se vstříčnými listy a konečnými úbory květnými. Lůžko bezplevné, více méně chlupaté. Krajní květy v úborech bývají často větší (paprskují). Ch. polní (K. arvensis) s listy zřídka nedělenými. Dolejší část lodyhy ztuha srstnatá. Květy modravě lilákové. Na polích a lukách hojný. Ch. lesní (K. silvatica) má všechny listy nedělené. Méně hojný na lesnatých lukách. Ch. štětkolistý (K. dipsacifolia) s velkými úbory, barvy modře fialové.

Chrastavec polní.

Chrastavec, o. v Č., okr. Polička, 531 ob. (497 č.).

Chrastavice, o. v Č., okr. Domažlice, 473 č. ob.

Chrastecký, pseud. Jana Květoslava Klumpara.

Chrástek Michal (* 29. I. 1825 v Nov. Městě n. Váh., † 1900), slov. spisovatel. Protokolista biskupské kanceláře Moysesa v B. Bystrici a později farář v Sv. Kříži n. Hronem, děkan a kons. rada. Přispíval do slov. časopisů různými články, největší význam má však jako činovník Matice Slovenské. Psal o slov. knihách a spisovatelích a připravoval dějiny slov. literatury, jež se bohužel ztratily.

Chrastice, ⟶ lesknice rákosovitá.

Chrastina Daniel, slov. tiskař v Žilině a později v Púchově na poč. XVIII. stol Tiskárna zanikla r. 1730, kdy byla přenesena do Bratislavy a spojena s tiskárnou Royerovou.

Chrastina Jan (* 1729 v Púchově), syn předešl., znamenitý latinský a českoslov. veršovec a novelista, od r. 1758 vydával u Landerera v Bratislavě, kde byl korektorem českých knih, kalendáře v jazyku českém. ⟶ Tablic, Slov. veršovci.

Chraštice, o. v Č., okr. Písek, 578 č. ob. St. hřebčinec. Pův. jméno Horazdčice.

Chrášťovice, o. v Č., okr. Strakonice, 511 č. ob.

Chrášťany, o. v Č., okr. Č. Brod, 321 č. ob.

Chrášťany, o. v Č., okr. Benešov, 736 č. ob.

Chrášťany, o. v Č., okr. Rakovník, 1050 č. ob.

Chrášťany, o. v Č., okr. Týn n. Vlt., 376 č. ob.

Chrášťany, o. v Č., okr. Kladno, 455 č. ob.

Chrel († 1343), jihoslovanský válečník, vladař Strumice a Melniku, opěvaný písněmi. Zemřel jako mnich v Rilském klášteře, pod jménem Chariton.

Chrematologie (řec.), nauka o penízi. Chrematonomie — nauka o použití peněz. Chrematopoia — získávání peněz.

Chrenovec, o. na Slov., okr. Prievidza, 434 čs. ob.

Chreptowicz Joachim (1729—1812); byl poslancem na sejmu a místokancléřem litevským.

Chres, ⟶ Čres.

Chrestomatie (řec.), sbírka vybraných statí jednoho autora, neb literatury, obyčejně k účelům vyučovacím.

Chrétien de Troyes (1140—1191), franc. básník, autor dobrodružných románů, k nimž bral látku z bretonských pověstí.

Chřestavec (řehtáč, osličí kámen), těžký kámen, jejž musely až asi do r. 1800 nésti za trest hádavé ženy městem.

Chrchel, výměšek onemocnění ústrojí dýchacích, kašlem vyproštěný. Pozůstává z hlenu, k němu se přidružují různé chemické sloučeniny bílkovité, fermenty, buňky krevní (jak bílé tak rudé), různá vlákna atd. Tím mají chrchle určitý vzhled a barvu pro chorobu ústrojí dýchacích významné.

Chrie (řec., upotřebení), postup myšlenek v písemné práci podle určitého postupu. Vykládá-li se nějaká these, jest postup tento: chvála autora, výklad věty, důkazy, námitky, přirovnání podobných sentencí, příklady, svědkové (pravosti věty), konec. V latině instruktivní hexametr: Quis, quid, cur, contra, simile, paradigmata, testes.

Chrisma, sv. olej, ⟶ křižmo.

Christ Johann Friedrich (1700—1756), zakladatel umělecké archeologie v Německu, profesor v Lipsku.

Christ Joseph Anton (1744—1823), slavný něm. herec. Působil v Praze 1770.

Christ Wilhelm von (1831—1906), něm. filolog, profesor v Mnichově; vydal Pindara a napsal Metrik der Griechen und Römer (1874, 1879).

Christburg, m. ve Vých. Prusku, 3000 ob. R. 1466 připadlo Polsku, 1772 vrátilo se k Prusku.

Christen Ada, pseud. básnířky Christiane von Breden (1844—1901). Mimo četné básně psala i romány, v nichž líčí hlavně život vídeňské společnosti.

Christen Jan Maria, pseudonym Sig. Boušky.

Christensen Hjalmar (* 1869), norský kritik a spisovatel. Mimo romány (Samlede Romaner, 1920), zabývající se psychologickými záhadami, psal i kulturněhistorické essaye, v nichž řešil hl. problém války.

Christensen Jens Christian (* 1856), dánský státník, pův. učitel, pak vůdce levice, od 1901 ministr kultu.

Christescu (1867—1923), gen. rumunský; velel za svět. války v Dobrudži r. 1916; 1917 náčelník hl. štábu, zasloužil se s franc. missí o reorganisaci rumun. armády.

Christian science (křesťanská věda), metafysický světový názor, zal. Mary Baker Eddy, který učí, že vše působí Bůh přímo. Hmota a její projevy, hřích, nemoc, bída jsou jen zdání. Snaží se léčiti nemoci zvroucněním náboženského citu a prohloubením nábož. vědomí. Propaguje přísné křesťanství v denním životě. První obec byla založena v Bostonu 1879.

Christiania, hl. m. Norska, ↷ Oslo.

Christians Mady (* 19. I. 1898 ve Vídni), německá herečka filmová, dcera divadelního ředitele; působila u Reinhardta v Berlíně.

Christiansen Einar (* 1861), dánský básník. Zajímal se živě o veřejné otázky.

Christine de Pisan (1364—1430), franc. básnířka. Její práce jsou dnes velmi cenné pro kulturní historii. Mimo básně napsala i historická díla o době Karla V.

Christinová Zdenka, současná spisovatelka her dramatických pro mládež.

Christl (Kristl) Jan Krištof mladší, malíř fresek v Praze 1651—75.

Christl (Kristl) Jan Krištof starší († ca. 1647), dvorský malíř a ředitel Rudolfinských sbírek (1623—47) v Praze.

Christmann Jan Jindřich (* 1800 ve Frankfurtu n. Moh.), knihtiskař v Praze.

Christmas Island (krismes-ailend, ostrov vánoční); 1. ostrov v Polynesii, 607 km², 42 ob. Ostrov jest bez vody, má ale bohatství guana. — 2. Ostrov v již. Indickém oceáně, 161 km², 1100 ob., od 1889 britský, s hl. správou v Singapore.

Christodoros, řecký básník z Koptu u Théb; sestavil kol 500 po Kr. popis obrazů Zeuxipova gymnasia v Byzanci.

Christologie, nauka o Kristově osobnosti a díle.

Christomanos Constantin (1868—1911), řecko-něm. spisovatel, docent novořečtiny ve Vídni.

Christoph Adolf, malíř v Praze, 1864.

Christophe Henri (1767—1820), panovník ostr. Haiti, černoch, jenž z otroka se stal brig. generálem a hájil 1802 ostrova proti Francii. Dav zavražditi cís. Dessalinea 1806, zmocnil se vlády nad celým ostrovem pod jm. Jindřich I. Zemřel sebevraždou.

Christoph (řec.-lat. Christophorus, nositel Krista), křesť. světec, ↷ Krištof.

Christopulos Atanasios (1770—1847), novořecký básník-lyrik.

Christos voskres! (Kristus vstal z mrtvých!), u Rusů velikonoční pozdrav, k němuž se odpovídá Vo istině voskres! (Vskutku vstal z mrtvých.) Činí se tak v prvních dnech svátků velikonočních. Následuje pak t. zv. „christovanije", t. j. trojí políbení, starobylý zvyk, kterým se připomíná radost apoštolů nad zprávou, že Spasitel vstal z mrtvých.

Cyril Christov.

Christov Cyril (* 1875 v Staré Zagoře), bulharský básník; studoval v Sofii a v cizině (v Italii) doplňoval své uměl. vědomosti. Působil na střední škole v Sofii, po převratu se odebral do Německa a žije od r. 1928 v Praze, věnuje se úplně své liter. činnosti. Ch. vyšel z národní družiny básníka Iv. Vazova a hned první sbírkou veršů Písně a vzdechy (1896) upoutal všeobecnou pozornost jako výbušný lyrik, s mocným zanícením citovým, se silnou volnou erotickou, s mimořádnou uměleckou formou. Jeho vystoupení znamenalo novou dobu v bulharské poesii a nový vzestup na dráze bulhar. umění básnického, což potvrdil všemi dalšími pracemi, jichž řada posud není ukončena: Záchvěvy (1897), Večerní stíny (1899), Na křižovatce (1901) přinesly tolik nových myšlenek a vznětů, že brzy se rozešly mezi bulharské čtenáře, a básník sám z nich učinil přehledný výbor v r. 1903. Bulharské čtenáře zejména poutala národní nota veršů Ch., získaná pečlivým studiem národ. písní bulharských a ducha jejich. Ch. svou Samodivskou kytkou (1904) udeřil přímo na národní strunu, a také v dalších sbírkách a výborech: Zořiny hymny (1911) a j. ukázal hluboké cítění osobní i národní, projevil se jako znamenitý lyrik, jemuž nechybělo ani nadání pro větší skladby epické. Balkánská i světová válka našla jej v řadách nejradikálnějších. Lyrickými sbírkami Na nůž (1913) a Vítězné zpěvy (1916) stal se mluvčím bulharské duše, zarytým odpůrcem všech nepřátel rodné země, jenž byl ochoten obětovati myšlenku slovanskou myšlence národní. Ze všech svých sbírek poří-

dil Ch. po válce nový výbor v Antologii roku 1922. Dlouholetý pobyt v cizině přivedl básníka ke studiu bulharské rasy, ke zkoumání balkánského chaosu a bulharské povahy. Výsledkem jeho úvah a hledání byl epos Děti Balkánu, vytištěné v l. 1928—30, v němž jsou poznatky a úvahy básníkovy vysloveny v rámci velikého a hrdinného boje v první balkánské válce. Je to významné epické dílo, v němž je zachycen bulharský lid se svou zemí, v radostech i v bědách, ve vsích i v městech, v nádherné balkánské přírodě, dílo, které bude vždy cenným a nutným pramenem pro poznání bulharského ducha. Lit.: Angelov, Bulharská literatura II.

Christov Dobri (* 1875), bulh. hudební skladatel, ředitel bulh. hud. akademie v Sofii. Studoval na pražské konservatoři, kde pracoval zejména v komposiční škole Dvořákově. Ch. je první skutečný bulhar. komponista-umělec, jenž dovedl své skladby laditi v duchu národních písní, čímž nejvíce poutal a vítězil. Jako skladatel vytiskl celou řadu komposic pro sólový zpěv i smíšené sbory, složil ouverturu k dramatu Ivailo, několik baladických skladeb z bulh. dějin, zharmonisoval nejlepší národní písně a pečoval také o mládež školními zpěvníky; jako učitel vytiskl první teoretickou příručku o hudbě, napsal monografii o akordech a intervalech, a s velkým porozuměním napsal studii o bulh. národní písni. Své schopnosti úspěšně uplatňuje v bulhar. hudebním časopise.

Chrlice, o. na Mor., okr. Brno-venkov, 1256 č. ob. Sladovna, výr. kartáčů a štětců, kys. zelí. Zámek.

Chrlení krve, bývá obyčejně charakteristickým příznakem tuberkulosy plic. Krev nalézá se přimíšená k chrchlům a jest barvy světle červené. Krvácení jest větší u destruktivní kavernosní tuberkulosy a ohrožuje často i život nemocného. Léčení děje se pouze naprostým klidem a přikládáním ledových obkladů. ↷ tuberkulosa plic.

Chrlič, žlab na střeše, sloužící k odvádění dešťové vody se střechy. Ve středověku mívaly ch. fantastické podoby, nyní pouze dekorativní ráz.

Chrobák, ↷ hlubačové.

Chroboly, o. v Č., okr. Prachatice, 583 ob. (13 č.).

Chrodegang sv. (742—766), kancléř říše francké a biskup v Metách. Upravil pravidla kanonického života a zjednal si zásluhy o reformu života duchovního.

Chrochvice (Krochwitz), o. v Č., okr. Děčín, 2285 ob. (295 č.).

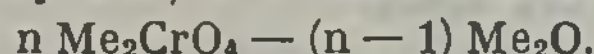
Chrom (chromium, z řec. chróma, barva), Cr, kov, atomová váha 52.0, vyznačuje se rozmanitostí a líbivostí barev svých slouč. (z čehož jméno), vyskytuje se v přírodě, mimo vzácné nerosty, zejména jako ferrochromit $FeO . Cr_2O_3$ v chromitu, z něhož se chrom, jeho slitiny a sloučeniny výhradně připravují. Chromit staví se s uhlím na chromové železo (↷ slitiny železa) anebo za přístupu vzduchu se sodou a vápnem na chroman sodný, z něhož se připravuje pak chroman draselný a jiné sloučeniny. Čistý, zejména uhlíku prostý ch., připravuje se redukcí práškovaného kysličníku chromitého zrnitým hliníkem (thermitový pochod) zapálením vzněcovací směsi (práškovaný hliník s peroxydem baria). Po vychladnutí vyredukovaný ch. nalézá se pod struskou, jejíž podstatou jest kysličník hlinitý (korund), a která slouží jako korubin k broušení a leštění. Uhlík, obsahující ch., získává se redukcí kysličníku chromitého uhlím v elektrické peci. Ch. jest světlošedý prášek, stavený a pak krystalický je stříbrobílý, lesklý, tvrdý (rýpe sklo), spec. v. 6.9, taje asi při 1500°, vře při 2200°. Jest dvoj- (chromosloučeniny), troj- (chromislouč.) a šestimocný (kys. chromová a příslušné soli), někdy sedmi i vícemocný (v kys. perchromových a perchromanech). Ch. objevil Vauquelin r. 1797 v krokoitu. Slouží k výrobě slitin.

Chromu hydroxydy. Temnohnědý hydroxyd chromnatý (chromohydroxyd) $Cr(OH)_2$, vzniká srážením roztoku solí chromnatých hydroxydem draselným a vysušením vzniklé sraženiny. Stálejší jest hydroxyd chromitý (chromihydroxyd) $Cr(OH)_3$, jenž se sráží amoniakem z roztoků chromitých solí v podobě modrozelených vloček. Slouží jako barvivo a mořidlo, kyselinami poskytuje soli chromité (↷ chromové soli), se silnými zásadami chromitany (chromity) $MeCrO_2$, které vznikají též ze svých součástí žíháním v elektrické peci. Chromitanem železnatým je v podstatě na př. minerál chromit, chromitanem hliníku a kobaltu zeleň Kőchlinova nebo turecká (↷ kobaltová zeleň). Chromity se odvozují od metahydroxydu chromitého $CrO . OH$, který vyskytuje se v přírodě jako okr chromový. Zahříváním dvojchromanu draselného s kys. boritou vzniká ohnivě tmavozelený hydroxyd $Cr_2O(OH)_4$ (Guignetova zeleň; ↷ chro-

mové barvy). Chromitanů používá se v hutnictví jako ohnivzdorných kamenů. Hydroxydy šestimocného chromu (hydráty kysličníku chromového) kyseliny chromové nejsou známy, nýbrž pouze od nich odvozené slouč. se zásadami, chromany (→). Převrstvíme-li peroxyd vodíku éterem a připustíme-li k němu kapku roztoku chromanu nebo dvojchromanu ve zředěné kys. sírové, zabarví se vrstva éteru modře vzniklou kys. perchromovou. → kysličníky chromu.

Chromanová barviva, mořidlová barviva pro vlnu, k nimž dvojchroman draselný jako mořidlo přidává se již v barevné lázni.

Chromany, soli hypotetické kys. chromové (→ kysličníky chromu). Rozeznáváme monochromany (normální chromany) Me_2CrO_4, dvojchromany (pyrochromany, nesprávně též kyselé chromany) $Me_2Cr_2O_7$ a polychromany (trojchromany atd.) o obecném vzorci:

$$n\,Me_2CrO_4 - (n-1)\,Me_2O.$$

Některé monochromany nalézají se v přírodě, vznikají z kysličníku chromového a nějaké zásady nebo podvojným rozkladem, jsou většinou žluté nebo žlutočervené. Kyselinami mění se následkem odštěpení vody v převážně červené dvojchromany. Tyto účinkem konc. kys. dusičné nebo roztoku kysličníku chromového poskytují trojchromany $Me_2Cr_3O_{10}$ a tetrachromany $Me_2Cr_4O_{13}$; → příslušné chromany draselné u solí draselných. Polychromany (nebo směsi chromanů alkalických a kysličníku chromového) slouží k chránění železa před rezavěním.

Chromatická polarisace, → polarisace.

Chromatika (chroma, řec. barva), nauka o barvách.

Chromatika, sled půltónů, vzniklých zvýšením neb snížením stupně diatonické stupnice. Známá již v antice, v středověké hudbě se však objevuje až ve XIV. století.

Chromatická stupnice, stupnice, postupující neb klesající v půltónech.

Chromatické tóny, tóny, vznikající jednoduchým neb dvojnásobným zvýšením (f—fis—fisis) neb snížením (f—fes—feses) tónu diatonické stupnice.

Chromatický, 1. v hudbě každý postup tónů, který nevyplývá z přirozené diatonické stupnice; — 2. v biologii barvitelnost, schopnost individua měniti barvu.

Chromatismy, formy synestesií, při nichž k neoptickým smyslovým zážitkům přidávají se barevná doplnění.

Chromatius (387—407), křesť. světec, biskup v Aquileji.

Chromatofory, buňky v těle mnoha zvířat, chovající barviva. Vlivem nervového systému působí rozmanitá zbarvení pokožky (chameleon a j.).

Chromatometr, barvami pomalovaný kotouč, jehož rotací docilují se smísené barevné odstíny.

Chromatosa, chorobné usazování barviva na kůži, zapříčiněné buď vlivy vnějšími (olovo, železo a j.) neb vnitřními.

Chromatoskop, druh → kaleidoskopu.

Chromaventurin, obyčejné sklo, zbarvené smaragdově zeleně a uzavírající lesklé krystalky kysličníku chromitého. Vyrábí se tavením křemičitého písku, sody, vápence a chromanu draselného. Slouží jako náhražka za drahokamy.

Chromec Břetislav (* 1897 v Březůvkách na Mor.), soudní úředník a čes. spisovatel. Sepsal přehledný a důkladný Místopisný slovník Československé republiky (1929), v němž vyčerpává po prvé pro celou oblasť republiky údaje o všech místech republiky ve směru statistickém, oficielním, školství, průmyslu, obchodu, turistiky i historie místa. Výňatky z něho přispívá i do tohoto díla.

Chromeč, o. na Mor., okr. Šumperk, 562 č. ob. Letovisko.

Chromidie, obarvitelná, nepatrná tělíska nebo nitky v buněčné plasmě; chromidiální aparát, všechny ch. dohromady.

Chromit, magnetovci podobný nerost; skládá se z kysličníku železnatého a chromitého, nachází se v oktaedrických krystalech a v zrnitých agregátech, tv. 5.5, spec. v. 4.5—4.8; tvoří většinou žíly a hnízda v hadci; v Čechách u Ronšperka, na Moravě u Žďáru, v údolí Loučky u Tišnova, u Nové Vsi, u Oslavan. Slouží k přípravě chromu a jeho sloučenin.

Chromitové cihly, ohnivzdorné cihly, používané k vyzdívání Martinských pecí (jako mezivrstva). Vyrábějí se z páleného minerálu chromitu, železitanu chromitého, Cr_2FeO_4, lisováním a opětovným pálením.

Chromoalgrafie, název pro barvotisk, tištěný pomocí hliníkových desek.

Chromofor, atomová skupina, která, vnesena do molekuly slouč., uděluje jí barvu.

Chromol, roztok kysl. chromového nebo chromylchloridu v oleji nebo laku a p.; slouží k chránění železa před rezavěním.

Chromolit, mettlašská neleštěná kamenina s barevnými ozdobnými vložkami.

Chromolitografie, ↘ litografie a olejový barvotisk.

Chromon (benzo-γ-pyron), mateční látka přirozených žlutých barviv flavonových, k nimž patří apigenin (v petrželi), luteolin (v resedě), fisetin (v škumpě žlutivé), rutin (v čínské rešetlačce), quercitrin (v barvářském dubu), rhamnetin (v rešetlačce) a morin (v žlutém dřevě). Dále odvozují se od ní brasilein (v červeném dřevě) a hematein (v modrém dřevě).

Chromosféra, ↘ slunce.

Chromoskop, přístroj pro zkoumání barev srovnáváním s barvami normálními anebo s barvami křemenných destiček v polarisovaném světle. Při posledním způsobu (Arvus) lze většinu barev jednoznačně určiti dvěma čísly, totiž tlouštkou křemenné destičky a směrem světelných kmitů. — Též přístroj, jímž lze příslušnými barevnými skly podložené obrazy, získané trojbarevnou fotografií, promítnouti do oka v přirozených barvách.

Chromosomy, obarvitelné součásti buněčného jádra při dělení.

Chromotropy, kyselá azobarviva, používaná k barvení vlny; barví bezprostředně na červeno, dodatečným chromováním na tkanivu modrají až černají; některá odvozují se od kys. chromotropové (1,8-dioxynaftalin, 3,6-disulfokyselina).

Chromotypie, reprodukční způsob pro tisk v jedné nebo ve více různých barvách. Podle materiálu, jehož se užívá jako podkladu, rozeznáváme nejdůležitější knihtisk, a to tří- i vícebarevný (chromoautotypie). Při tříbarvotisku tiskneme třemi základními barvami za sebou, a to nejprve barvou žlutou, pak červenou a na to modrou. Potřebné štočky pro tento tisk získáme cestou fotografickou. Daný předmět nebo obraz fotografujeme přes autotypickou síťku třikráte za sebou, a to pod různými barevnými filtry, a sice pod fialovým pro žluť, pod zeleným pro červeň a pod oranžovým pro modř. Tyto částečné negativy vyvoláme a přeneseme na zinkovou desku s citlivou vrstvou chromované želatiny, desku pak leptáme kyselinou dusičnou a tím získáme tři štočky, kterými tiskneme příslušnými barvami přesně na totéž místo. Poněvadž by při tomto tisku jednotlivé barvy navzájem se zakrývaly, jest třeba, aby při zhotovování negativu byla síťka vždy o určitý úhel pootočena, takže pak při tisku přicházejí body různě zbarvené vedle sebe. Používáme-li jako podkladu pro štoček litografického kamene, mluvíme o chromolitografii. Obraz se do kamene buď obráceně ryje (při tisku vícebarevných uměleckých plakátů), nebo se kopíruje stejným způsobem jako při chromoautotypii. V poslední době se při tisku větších nákladů obrazových časopisů užívá barevného rotačního tisku, zv. offsetem, či tiskem přenosným. Obraz se z autotypických desek přenese nejprve na gumové válce, které pak teprve tisknou. Výhodou tohoto způsobu je velmi rychlý postup, tisk více barvami na jediném stroji a možnost použití drsného papíru. Na jednom stroji lze za hodinu zhotoviti až 30.000 výtisků.

Chromová čerň, vyvíjí se na tkanivu vlněném a bavlněném pomocí modrého dřeva a dvojchromanu draselného.

Chromová modř, vzniká žíháním chromanu barnatého, kysličníku boritého a hlinitého nebo tavením chromanu draselného s kys. křemičitou a živcem; slouží k barvení skla a porculánu.

Chromová ocel, ocel s přídavkem 0·3—16% chromu. Přídavek chromu zvyšuje vzdornost oceli vůči chemickým účinkům kyselin, snižuje svařitelnost, značně zvyšuje tvrdost. Při větším obsahu chromu ocel při zpracování snadno dostává trhlinky. Oceli s 0·3—1% Cr používá se na vrtáky, s 1—2% Cr jako oceli konstrukční, s 1·5—3% Cr na magnety, s 12—16% Cr na t. zv. nerezavějící ocel různých řezacích nástrojů. Vyrábí se nejlépe v elektrické peci nebo po př. také v peci Siemens-Martinově. Poslední druh oceli vzdoruje kyselinám, ovocným šťavám a přichází do obchodu pod různými názvy (náleží sem na př. ocel „V M" fy. Krupp). Ještě vzdornější vůči chemickým vlivům jsou oceli chromoniklové, obsahující kromě chromu ještě nikl (na př. 8% Ni, 18% Cr). Těchto ocelí používá se na nádoby na kyseliny, kvasné kádě do pivovarů atd. (na př. Kruppova ocel „V 2 A").

Chromová želatina, s chromovými solemi smíchaná želatina; jest citliva na světle, jímž tvrdne a stává se ve vodě nerozpustnou. Používá se k různým účelům fotografickým (pigmentový tisk) a v technice reprodukční (heliogravura).

Chromová žluť, minerální barva, ↘ chromové barvy.

Chromové barvy, minerální barviva, skládající se ze sloučenin chromu (kysličníků a solí). Nejdůležitější je skupi-

na chromanů olova (chromová žluť, oranž, červeň). Chromová žluť (neutrální chroman olovnatý, $PbCrO_4$) připravuje se srážením olovnatých solí dvojchromanem draselným a sice podle pracovních podmínek (teplota, konc.) v rozmanitých odstínech. Plní se často přísadami (síran olovnatý, barnatý, vápenatý atd.) a přichází do obchodu jako žluť baltimorská, pařížská, nová, poštová atd. Chromová žluť je směs zásaditého a neutrálního chromanu olovnatého, kdežto chromová červeň (cinobr chromový, cinobr napodobený, rakouský) jest čistě zásaditým chromanem olovn., $PbCrO_4 . Pb(OH)_2$; obě dají se získati vařením chromové žluti s měnivý množstvím alkalií nebo srážením roztoků neutrálních nebo zásaditých solí olovnatých dvojchromany za přítomnosti přiměřeného množství alkálií. Barviva chromanu olovnatého vyznačují se značnou krycí mohutností, jsou však citlivá na kyselinu siřičitou a sirovodík, jímž hnědnou až černají. Zelené ch. b. skládají se z kysličníku nebo hydroxydu chromitého. Skoro čistým kysličníkem chromitým je zeleň chromoxydová, jakož i žíháním dvojchromanu draselného se sádrou vznikající zeleň kasalisská. Chromoxytetrahydrátem jest zeleň chromoxyhydrátová (zeleň Guignetova, Pannetierova, Mittlerova, smaragdová), vznikající žíháním dvojchromanu draselného s kys. boritou; smíšením se žlutí zinkovou poskytuje ohnivou zeleň Viktoria (norimberská, permanentní). Důležitější než tyto pravé chromové zeleně jsou směsi chromové žluti s berlínskou modří (chromové zeleně), které, většinou se značným obsahem přísad, přicházejí do obchodu jako zeleň olejová, cinobrová, listová, krycí, hedvábná, bronzová, vozová, zeleň milori atd. Připravují se mícháním příslušných barviv na kulovém mlýně anebo berlínská modř suspenduje se v roztoku, v němž se má sraziti chromová žluť. Méně důležité ch. b. jsou žluť barytová (chroman barnatý, ultramarinová žluť); smíšením žluti zinkové a pařížské modře vznikající zeleň zinková, zeleň Arnaudova a Dinglerova (fosforečnany chromité), žíháním kysličníku chromitého s ciničitým vznikající violeť cínová. Ch. b. používá se jako barev nátěrových, tiskařských, uměleckých, při výrobě tapet a barevných papírů, v kamenotisku a knihtiskařství, v průmyslu porculánovém, skelném, uměleckém průmyslu kamenném; některá vyvíjí se přímo na bavlněném tkanivu. Uvedené barvy je třeba rozlišovati od stejnojmenných barev dehtových.

Chromové slitiny, vznikají vnášením chromu do jiného roztaveného kovu nebo redukcí směsí kovových kysličníků uhlím nebo hliníkem (↗ chrom). Nepatrným množstvím chromu stávají se četné kovy tvrdými a pevnými, takže dají se pak opracovati pouze broušením a nabývají (na př. měď a její slitiny) oceli se blížící pevnosti v lomu. Ch. s. snášejí též dobře vysokou teplotu a vzdorují chem. činidlům. Technicky nejdůležitější jsou slitiny chromu se železem (↗ slitiny železa). Může se k nim přimísiti ještě jiný kov, na př. molybden, jenž v tom případě slévá se předem s chromem. Slitina 30% chromu a 70% manganu poskytuje s mědí chrommanganin. Slitiny chromu s niklem (asi 68%) stávají se přidáním (asi 2%) stříbra snadno opracovatelnými a vzdorují velmi dobře chem. činidlům.

Chromové soli, odvozují se od dvoj- a trojmocného chromu. Soli chromnaté (chromosoli), CrX_2, vznikají redukcí solí chromitých, bezvodé jsou našedivělé, v roztocích modré, vodnaté jsou červené, zřídka modré nebo žluté, mimo chlorid chromnatý, $CrCl_2$, ve studené vodě málo rozpustné. Soli chromité, CrX_3, (chromisoli) vznikají rozpouštěním hydroxydu chromitého v kyselinách anebo působením kyselin na kysličník chromový nebo chromany za přítomnosti redukčních činidel, nerozpustné podvojným rozkladem. Jsou fialové, někdy modré nebo červené, v roztocích modrofialové. Z roztoků chromitých solí sráží hydroxyd draselný modrozelený hydroxyd chromitý, jenž v nadbytečném hydroxydu draselném rozpouští se zeleně, vařením se však opět vylučuje. Bromem a chlornany oxydují se v chromany, které vznikají též, taví-li se se směsí sody a ledku.

Chromoxylografie (barevný dřevoryt), mnohobarevný tisk pomocí vyřezávaných dřevěných desek.

Chromyj Fedor Davidovič († 1483), rus. bojar a vojevůdce velkoknížete Ivana III. v bojích proti Novgorodcům, jež podrobil, a v tažení proti chánu Zlaté hordy Achmetovi.

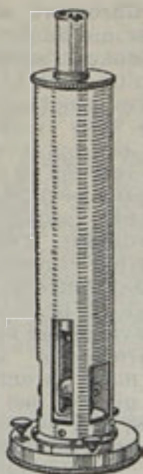
Chronegk Ludwig (1837—1891), herec a vůdce Meiningenských. Zasloužil se o světovou slávu svého sboru.

Chronhodograf (z řec.), kontrolní přístroj u automob., samoč. zapisující čas vykonané jízdy a délku ujeté trati.

Chronický (řec.), dlouhodobý, dlouhou dobu trvající.

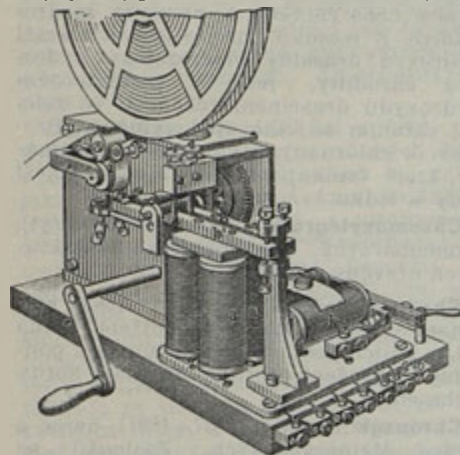
Chronikon (řec.), ↗ kronika, letopis.

Chronodeik (řec., ukazovač času), přenosný nástroj Chandlerův k přesnému určení času podle výše sluneční.

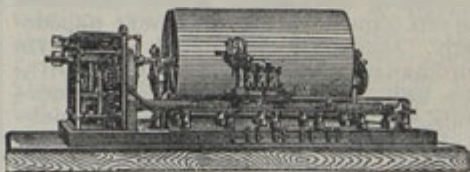

Chronodeik.

Chronofotografie (řec.), různý způsob zhotovování fotografických seriových snímků za účelem reprodukce pohybů, pomocí několika vedle sebe postavených aparátů nebo pomocí rotující uzávěrky. Pokusy, které konali Marey, Muybridge a Anschütz, mají již význam pouze historický; připravily ale půdu pro kinematografii. Sem patří též fotograf. registrace, při níž pohyb měřícího přístroje přenáší se na malé zrcátko, které odráží úzký svazek paprsků na pohybující se fotografický papír, a zaznamenává se takto v podobě křivky. Na ch. jsou založeny autoregistrační přístroje změn tlaku krve, tvaru zvukových vln (fonofotografie) a j.

Chronograf (řec., něm. Chronoskop), přístroj, který zaznamenává značkami začátek a konec určitého úseku časového. Jeho použití jest rozsáhlé: v astronomii, fysice, při měření rychlosti střel, vý-

Chronograf.

bušnosti explos. látek, měření rychlosti šíření zvuku, světla, elektř. ve fysiologii, sportu a mn. j. V principu jest zapisující ch. spojení dvou zapis. strojů Morseova telegrafu. Jeden spojen s přesnými vteřinovými kyvadl. hodinami, které ve vteřinových přestávkách uzavírají proud, a hrot zapis. stroje odpichuje vteřiny na papír. pásce nebo válci uváděném v pohyb hodinovým strojem. Druhý zapis. hrot vypichuje mezi vteřin. značky body, které činí buď pozorovatel ručně (tlačítkovým vypinačem) nebo pozorovaný děj sám proud uzavírá. Podle rychlosti, jakou se pohybuje papír. páska nebo válec, možno zvyšovati přesnost chr. až na tisíciny vteřiny. Při pohybu pásky 1 cm za

Wundtův chronograf.

vteřinu možno odečítati přesně desetinu vteřiny vzdáleností 1 mm. Při nových chr. místo bodového označení používá se nepřetržitě kreslené přímé čáry, která ve vteřinách a pozorovaných okamžicích vytvořuje kličky způsobené elektromagnetickým vychýlením zapisujícího hrotu. První hodinový chr. sestrojil Winnerl 1831, Werner Siemens r. 1844 po prvé použil jiskrového induktoru, který pak v různé úpravě a pozdějším zdokonalení (1845 Locke, 1848 Bond a Walker, Pouillet, M. de Bretters a j.) našel mnoho rozličného použití. Specielní chr. pro účely dělostřel. jsou podle systémů Le Boulengéova, Brégeova, Matthieova, dále chr. Glösenerův (přesný až na $^{1}/_{10000}$ vteř. a odhad na $^{1}/_{100000}$ vteř.), Schulz-Lissajouseův, Depretzův, F. J. Smitha, Sébertův a j. ☞ chronoskop.

Chronogram (řec.), nápis, udávající čas, sestavený z římských číslic, které zároveň tvoří slovo, heslo neb větu. Tak rok pařížské krvavé svatby jest zachycen v slovech: LVtetIa Mater natos sVos DeVoraVIt — 1572. (M — 1000, D — 500, L — 50, V — 20, I — 1.) Takový verš zove se chronostichon (verš udávající čas).

Chronoisothermy (řec.), křivky, znázorňující denní a roční průběh teploty. Vedeme-li hodinám resp. měsícům odpovídající rovnoběžky se stranami obdélníku, odpovídá každý průsečík určité hodině v měsíci a roku. Teploty mysleme si naneseny na kolmice k rovině nákresné. Koncové body leží na zakřivené ploše chronoisothermní, jejíž každý bod znamená teplotu pro určitý okamžik. Spojíme-li body odpovídající teplotě 0^{0}, 1^{0}, 2^{0} atd., dostaneme chronoisothermy (řezy plochy chronoisothermní s rovina-

mi rovnoběžnými s rovinou nákresnou). Promítneme-li chronoisothermy na rovinu nákresnou, dostaneme čáry obdobné vrstevnicím. Podobně lze znázorniti průběh barometrického tlaku, oblačnosti, srážek atd. (chronoisobary, chronoisonefy, chronoisofety). Původcem tohoto způsobu jest Lalanne (1843); Vogler (1877) nazval je isoplethami (thermoisoplethy atd.), Scott (1884) chronoisothermálami.

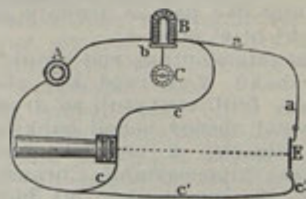
Chronologický (řec.), seřazený podle časové posloupnosti.

Chronologie (nauka o čase), věda o dělení času a počítání času. Astronomická chronologie zabývá se studiem časových jednotek, jako: den, měsíc, rok a jejich vztazích, kdežto historická neboli technická učí, jak u různých národů se čas počítal. Doba měsíce byla již v pravěku známa, kdežto doba roku se ustálila teprve po dlouhých pozorováních (zrání plodů, periody zimy a horka, východ a západ slunce), až se ustálil rok o 365 dnech. Doba však neustále kolísala, až byla zavedena t. zv. Juliánská perioda, která obsahuje 7980 roků, ve kterých se vyrovnají nedělní písmena (28 let), zlatý počet (18 let) a římský počet (15 let). Perioda počíná o půlnoci 31. prosince 4714 př. Kr., na 1. leden 4713 k půlnoci docílilo se počtu 1. Na půlnoc mezi rokem 1 př. Kr. a 1 po Kr. připadlo číslo 1,721.423, na sylvestrovskou noc 1924/25 číslo 2,424.151. Tabulky chr. vydali v nové době: Grotefend, Schram, Ginzel, Nepgebauer, pol. Teodor Wierzbowski, česky Emler.

Chronometr, nejjemnější kapesní hodinky pérové, jejichž chod není porušován přírodními vlivy. Dobrý chr. smí se denně uchýliti jen o setinu vteřiny. Chr. je důležitá pomůcka pro námořníka, neboť slouží k určení zeměpisné délky.

Chronos (řec.), čas; v mytologii byl často zosobňován a nesprávně zaměňován s Kronem.

Chronoskop (řec.), přístroj k přesnému měření velmi krátkých intervalů časových, v nichž se odehrává určitý děj, zejména přístroj k určení rychlosti střel. Tyto přístroje nazývají se často nesprávně chronografy (☞), ačkoliv měřené veličiny nezaznamenávají. Konstrukce ch. podle účelu, jemuž má sloužiti, je velmi různá. První ch. sestrojil Winnerl (1831), který používal hodinového stroje se dvěma vteřinovými ručičkami, z nichž jedna, nastavena na nulu, stisknutím knoflíčku byla uvedena do pohybu souběžného s pohybem ručičky druhé a opětným stisknutím téhož knoflíčku se zastavila. V ch. Wheatstonově (1830) elektrický proud ze zdroje A probíhá elektromagnetem B, jehož kotva b, pokud jest k magnetu přitažena, zabraňuje chodu hodinového stroje C. Přeruší-li se proud, odtáhne se kotva k tomu určeným perem, hodinový stroj dostane se do chodu a zastaví se až okruh elektr. proudu se opět uzavře. Těsně před otvorem děla

Wheatstonův chronoskop.

je natažen drát, který uzavírá proudový okruh. Vystřelí-li se z děla, roztrhne se drát, čímž se přeruší okruh a hodinový stroj dostane se do chodu. Jakmile však projektil dosáhne cíle, spojí páka E dráty a a c', okruh se tím opět uzavře a hodinový stroj se zastaví. Na hodinovém stroji lze bezprostředně odečísti čas, který uplynul mezi výstřelem projektilu a dosažením cíle. Metodu tuto zlepšil Hipp.

Chronostichon (řec.), ☞ chronogram.

Chroococcaceae, čeleď řas sinných (Cyanophyceí, ☞), jednotlivé buňky spojené někdy v rosolovité kolonie. Hlavně ve vodách sladkých, méně na skalách nebo v mořích, asi 20 rodů, na př. Clathrocystis.

Chropaczów, ves v Polsku, 11.000 ob. Doly na zinek a kamenouhelné pánve.

Chropov, o. na Slov., okr. Skalica, 583 čs. ob.

Chropyně, ms. na Mor., okr. Kroměříž, 2600 č. ob.

Chróściński Wojcziech Stanislaw, básník a překladatel, měšťan varšavský, pozd. sekretář krále Jana III. i kraljeviče Jakuba. Žil ke konci XVII. století.

Chrostíci, patří do řádu hmyzu šikmokřídlého (Trichoptera). Ústroje ústní jsou zakrslé, tykadla štětinovitá, dlouhá a přední kroužek jest malý a od středního zřetelně oddělený. S chrostíky setkáváme se u vody, kde krouží nad hladinou vodní často ve velikých hejnech a mají veliký význam jako důležitá potrava pstruhovitých ryb. „Umělé mouchy“ rybářů většinou napodobují chrostíky. Larvy žijí ve vodě a tvoří si buď chodby na kamenech z bahnitých částic nebo přenosná trubkovitá pouzdra z nejrůznějších látek, písku, kaménků, ulit.

Chrostowski Tadeusz (1878—1923), pol. přírodovědec a cestovatel. Sp.: Kolekcja ornytologiczna ptaków parańskich.

Chrotta, crouth, crwth, crowd, jeden z nejstarších smyčcových nástrojů vůbec, připomínaný již 609 Venantiem Fortunatem, biskupem v Poitiers. Je asi keltského původu. Struny na nejstarších ch. byly tři, později 5—6 strun, z těch 3—4, ležící na hmatníku, byly smýkány smyčcem, spodní dvě pak se drnkaly palcem. Ladění: h^2 h^1 e^1 e^2 a^1 a.

Chroust (Melolontha), rod brouků z čeledi chrobáků. V Evropě žije chroustů 8 druhů; v ČSR. vyskytují se druhy dva a to chroust obecný neboli babka (Melolontha vulgaris) a chroust maďalový (Melolontha hippocastani). Chroust obecný je 22—23 mm dlouhý, má bílé trojhranné skvrny po stranách břicha, poslední kroužek je prodloužen v rohovitý hrot. Tykadla, nohy a krovky jsou barvy hnědé, tělo černé, štít šíjový bývá zpravidla černý, zřídka červený. Samičky po páření zalézají do kypré půdy, kde ve hloubce 5—7 cm snášejí na několik hromádek celkem as 30 bílých vajíček, načež hynou. Za 4—6 neděl líhnou se z vajíček larvy těla válcovitého, napříč vráskovaného, barvy špinavě bílé. Hlava je bez očí s tykadly čtyřčlennými a kusadly rohovitými. Larvy, které jsou známy pod jménem ponrav nebo kundrátů, sežírají pod zemí jemné kořínky rostlin. V srpnu jsou dospělé, zavrtávají se hluboko do země, kde se zakuklují. Brouk brzo vyleze, zůstává však až do jara v zemi. Vývoj jedné generace chroustů trvá obyčejně 4 leta, čtvrtým rokem vylézají ze země a objevují se v počtu nadobyčejném. Chroust maďalový je o něco menší nežli chroust obecný, má štít šíjový zpravidla červený, někdy žlutohnědý, tykadla a nohy černohnědé, rohovitý hrot zadečku je kratší. Za účelem ochrany výroby rostlinné je vlastník pozemku (nájemce, uživatel, správce) podle vlád. nařízení ze dne 30. dubna 1926 č. 58 Sb. z. a n. povinen na svůj náklad hubiti chrousty (chrousta obecného i maďalového) a to jak brouky, tak i ponravy.

Chroust Anton (* 10. III. 1864), něm. dějepisec, od 1898 prof. moderních dějin a pomocných věd historických ve Würzburku. Vydal materialie k válce třicetileté.

Chroustek letní (Rhizotrogus solstitialis), druh chroustů, hmyzu listorohého, v poloviční velikosti chrousta obecného, v barvě červenavě žlutohnědé. Objevuje se o měsíc později než chroust obecný i v městských sadech na růžových keřích.

Chroustov, o. v Č., okr. Poděbrady, 460 č. ob.

Chroustov, o. na Mor., okr. Nové Město na Mor., 313 č. ob.

Chroustovice, o. v Č., okr. Vys. Mýto, 995 č. ob. Zámek.

Chrpa, Centaurea, patří mezi Composita. Z 500 druhů v Čechách 8 druhů. Je rodem velmi proměnlivým, bohatým na formy a míšence. Hlavní středisko má ve Středozemí. Některé druhy staly se kosmopolity. Úbory chrp jsou vyznačeny střechovitým zákrovem vejčitým neb baňkovitým, nahoře zúženým, kvítky vnější řady jsou jalové a nápadně zvětšeny v kornoutovité pěticípé koruny, tvořící zřetelný paprsek. C. cyanus L. (chrpa polní) je nejhojnější, jednoletá, sytě modrá, plevel obilní. C. axillaris W. (ch. chlumní) má veliké úbory bleděmodrých paprsků s nachovým středem. C. jacea L. (ch. luční) má nachové úbory a tuhé lodyhy, roste na suchých místech a mezích. C. scabiosa L. (čekánek, jesenec) s velkými tmavě nachovými úbory s kulatým zákrovem v dlouhostopečném chocholíku. C. solstitialis L. (ch. žlutá), středozemský druh k nám zavlečený, nachází se na polích. Zahradní chrpy jsou nejčastěji formy ch. polní. Mají úbory ve všech barvách, mimo žlutou. Jiné zahradní chrpy, mající šedobíle plstnaté listy, jsou formy od C. cineraria L. (ch. popelavá) a C. ragusina L. (ch. dalmatská) a označují se jménem C. candidissima neb candida.

Chrt ze Rtína (z Ertína), čes. rod vladycký, jehož jméno pochází patrně ze Rtíně (Rtýň) u Teplic. 1506 připomíná se Bohuslav Ch. ze R. jako hejtman na Hluboké, 1517 byl místopurkrabím pražským. Syn jeho Martin odstěhoval se do již. Čech, kde syn jeho Balcar se připomíná r. 1563 jako vlastník Milenovic u Protivína. Bratr Martinův Zikmund podržel Břev (Břve), syn jeho Jan 1589 žil v Chodové Plané, syn tohoto Zikmund v r. 1620 měl Opořany. Syn Zikmundův Jáchym (manžel Estery Vrat. z Mitrovic) byl cís. hejtm. Ch. Petr († 1618) byl vlastníkem Suché u Č. Budějovic, po něm se tu připomíná jeho syn Kašpar. Ve 2. pol. XVII. stol. zanikají zprávy o tomto rodu.

Chrt, ↘ pes.

Chrt, pseud. Krišt. Chorváta.

Chrtníč, o. v Č., okr. Čáslav, 419 č. ob.

Chrucki Jan (1830—1870), polský malíř, člen Petrohradské akademie.

Chruckij Ivan Trofim. (1806—1852), vynikající ruský malíř květin, ovoce i portretista.

Chrudichromy, o. na Mor., okr. Boskovice, 380 č. ob.

Chrudim, okresní město ve vých. Č., 13.287 č. ob. Školy střední, obch. akad., učit. úst., šk. hospod. a průmysl. Stanice trati Něm. Brod—Hradec Král., sídlo úřadů. Průmysl. a národopis. museum. Okolí úrod. zeměděl. kraj, čilý průmysl: strojovny, tov. obuvnické, koželužny, hosp. stroje, velkotruhlárny, sladovny, pivovar, lihovar, tkalcovny, cukrovar, mlýny, pily, tov. na polévk. konservy atd. Velké obilní a koňské trhy. Soudní okres Ch. na ploše 307 km², 50.794 ob. čes. nár. Polit. okres Ch. 706 km², 93.930 ob. čes. nár. (obsahuje okresy Hlinsko a Nasavrky).

Znak města Chrudimě.

Chrudimenus Jan, ↗ Jan Chrudimský.

Chrudimka, levý přítok Labe, pramení v lesnatých horách pod Heralcem. Několik potoků nad Kameničkami spojuje se v malou říčku (místně zvanou Ohebka nebo Oharka), a tato obrací se na sever a severozápad k Trhové Kamenici a dále u Hoješína vniká do hlubokého lesnatého údolí, které pod zříceninami Ohebu má horský ráz a je nejmalebnější. V těchto místech, kde v době geologicky nepříliš dávné se Chrudimka přelévala do Doubravky, staví se v současné době údolní přehrada „Masarykova nádrž“, která zachytí až 20 mil. m³ vody k pohonu elektráren. Od Ohebu otáčí se náhle na severovýchod, protéká vysočinu u Nasavrk skalnatou průrvou a dostihuje u Slatiňan otevřený kraj opukový. Velikými dvěma oblouky stáčí se od Chrudimě k Pardubicům, kde přejímá větší přítok Olšinku a vlévá se do Labe. Má celkem délku 76 km, vodu sbírá na 866 km³ a spadá 214 m od pramene k ústí.

Chrudimský Jan, též Chrudimenus, kněz utrakvistický XVI. věku, napsal kázání Při provázení těl lidských k hrobu (1576).

Chrudimský J. Š., pseud. J. Štěpánka.

Chrudimský Viktorin, pseud. Kornelia Viktorina ze Všehrd.

Chrudimský kůň, v minulém století chlouba českého venkova, již vymizel. Byl to kůň zpravidla kaštanové barvy, dobré povahy, spolehlivý tahoun a vytrvalý klusák. Pár koní stál často až 1500 zlatých rakouských a příhon na slavné trhy chrudimské byl někdy až 8000 koní. Ch. k. byl hojně vyvážen do ciziny a tam vydáván za koně hanoverského nebo oldenburského.

Chrudoš Klenovic, z rodu Tetvy Popelova, znesvářil se s bratrem Šťáhlavem o dědictví otcovské, při čemž pohanil Libuši, nejsa spokojen s jejím rozsudkem. (Báseň: Libušin soud.)

Chrulev Štěpán Aleksandrovič (1807—1870), rus. generál a vojevůdce, účastník válek polských 1831, v Uhrách 1849 a obrany Sevastopolu 1855.

Chrup, soubor zubů (↗) u obratlovců. U většiny studenokrevných nahražuje se ztráta zubů novými, u ssavců obyč. jen jednou: po mléčném ch. následuje tu ch. trvalý. Největší počet zubů činí 44, t. j. 11 v každé ze 4 polovin čelistí (3 řezáky, 1 špičák, 7 stoliček). Řezáky (dentes incisivi) jsou v mezičelisti (↗ lebka); u slona, mrože a j. změní se v kly. První 3 (2) řezáky, následující po mohutném špičáku (dens caninus), nazývají se zuby třenové (dentes praemolares), na rozdíl od 4 (3) stoliček (d. molares), objevujících se teprve v trvalém ch. Poslední (3) stolička u člověka nazývá se zubem moudrosti; objevuje se velice pozdě (po 17. r.), někdy vůbec ne. U dravců splynou poslední zuby třenové a první stoličky v t. vz. trhák (d. lacerans). Stav ch. v zubech vyjadřuje se u ssavců formulkou, kde v čitateli je uveden počet řezáků, špičáků, zubů třenových a stoliček v polovině hor. čelisti za sebou, jmenovatel značí totéž v polovině dol. čelisti. U člověka na př. $\frac{2123}{2123}$ u hovězího dobytka $\frac{0033}{3133}$.

Chrupavka, tuhá, elastická (pružná) hmota, jež se vyskytuje zvláště u obratlovců, u kterých doplňuje kostru.

Chruplavník, ↗ Polycnemum.

Chruščov Dmitrij Petrovič (1816—1864), ruský státník a spisovatel historický.

Chruščov Ivan Petrovič (* 1841), ruský literární historik a etnograf.

Chruščov (Sokolnikov) Gavrijil Aleks. (1845—1890), ruský básník, spisov., autor veršovaného románu Velikosvětskaja Nana, psal feuilletony a dramata, většinou censurou nepovolená. Založil časopis Moskovskoje Obozrěnije.

Chrysaminová kyselina, tetranitrochrysazin, $C_{14}H_2(NO_2)_4(OH)_2O_2$, náleží mezi barviva, odvozená od aloe. Vzniká zahříváním aloinu nebo přímo pryskyřice aloe s konc. kyselinou dusičnou. Krystaluje v zlatožlutých lesklých šupinkách, ve vodě slabě rozpustných purpurovou barvou, v alkoholu a éteru snadno rozpustných. Jest podstatnou součástí

stálé hnědi, jež slouží k barvení vlny. Vedle toho užívá se také k barvení kůže a hlavně také k ustalování jiných barviv. Soli této kyseliny jsou zbarveny zeleně nebo červeně.

Chrysander Friedrich (1826—1901), německý hudeb. dějepisec. Jest z hlav. representantů a tvůrců hudeb. vědy.

Chrysanilin, ↷ akridin.

Chrysanthemum L. (zlatokvět, chrysantéma, kopretina), Compositae. Jednoleté neb vytrvalé rostliny, zřídka polokeře, s velikými úbory; asi 200 druhů na severní polokouli. Ch. leucanthermum L. (kopretina bílá, matečník), vytrvalá, s bílými paprskovitými a žlutými trubkovitými korunami květními, je všeobecně rozšířena v Evropě na lukách. Podobná, ale hezčí, je Ch. maximum Ramond z Pyrenejí, která se u nás pěstuje v zahradách. Ch. segetum L. (kopretina polní), s úhlednými, zlatožlutými, paprsčitými

Chrysanthemum L.
(Kvetoucí větévka.)

i trubkovitými květy, je skoro v celé Evropě, zvláště v sev. Německu rozšířena jako plevel. Ch. (Pyrethrum) parthenium Beruh z jižní Evropy (řimbaba) se s oblibou používá k ovrubování záhonů. Mnohé druhy poskytují prášek proti hmyzu, zvl. Ch. roseum Web et Mohr (Pyrethrum carneum M. B.) a Ch. marschallii Asch. (P. roseum M. B.) na Kavkaze, v Arménii a Persii, oba s růžově a masověčerveně zbarvenými paprsčitými květy, jsou oblíbenými zahradními rostlinami. Ch. (Tanacetum) vulgare L. (vratič), s listy peřenodílnými a malými, žlutými úbory květními, roste v Evropě a v Asii. Jednotlivé části rostliny voní po rozemnutí silně aromaticky a obsahují éterický olej, který je upotřebitelný jako lék proti červům. Ch. (Tanacetum) balsamita (maří list.), s nedělenými, pilovitými, balsamovitě vonnými listy a žlutými květy, je v jižní Evropě pěstována jako kuchyň. koření. Vytrvalá Ch. indicum L. (listopadka n. chrysantéma) je pěstována v Číně a Japanu jako význačná ozdobná rostlina, v četných variacích, s květy buď jednoduchými, neb plnými, zbarvenými bíle, žlutě, oranžově, hnědě, červeně, tmavě purpurově a též i dvojbarevně.

Chrysaor, v řec. mytologii syn Poseidonův, vyskočil se zlatým mečem a s Pegasem z těla své matky Medusy, když ji Perseus sťal.

Chrysaoris, antické kultové sdružení Karů (v jihozáp. Malé Asii) k uctívání zemského božstva Dia Chrysaorea v chrámě u Stratoneiky.

Chrysarobin (ararobin, prášek goa nebo bahia), $C_{15}H_{12}O_3$, látka, kterou lze v podobě žlutého krystalického prášku získati z hmoty, vylučující se v dutinách kmenů araroby (Andira araroba). V alkalickém prostředí (též v organismu) snadno se oxyduje na kys. chrysofánovou.

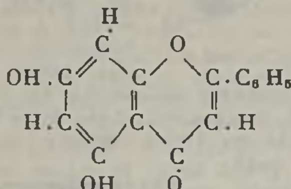
Chryseis, dcera trojského Chrysea, kněze Apollonova, připadla jako kořist Agamemnonovi. (Homer: Iliada, I., 11.)

Chrysen, uhlovodík, $C_{18}H_{12}$, nachází se v dehtu kamenouhelném a vzniká zahříváním indenu; tvoří bezbarvé, fialově fluoreskující lístky, které tají při 250°.

Chrysididae, vosy zlaté, nejkrásnější náš hmyz, má jméno od skvěle kovové zlaté barvy, kterou se honosí. Tvarem připomíná na vosu obecnou a od této se liší plochým zadečkem a hlavou hrubě tečkovanou. Vosy zlaté zdržují se za parných dnů podél hlinitých zdí nebo dřevěných stěn, ve kterých rády hnízdí vosy hrabavé a samotářské. Vysedávají poblíže hnízd těchto vos a když některá z nich odletí za potravou, vniká vosa zlatá do cizího hnízda a snese tam vajíčko. Vylíhlá larvička Ch. ignitis vyžere nejdříve vajíčko hostitelky a vyživuje se dále z potravy, kterou hostitelka pro svoje potomstvo nanosila. Ch. viridula prokousává se přímo do hnízda cizí vosy, kladélkem klade vajíčko do kukly hostitelky a larvička živí se tělem larvy. Některé druhy snášejí vajíčka i do hnízd včely a sršní. Zřídka cizopasí na housenkách a jiných larvách.

Chrysin, dihydroxyflavon, $C_{15}H_{10}O_4$, obsažen jest v pupenech topolů (Populus). Extrakcí alkoholem a krystalisací obdržíme chrysin v podobě světležlutých lesklých tabulek, tajících při 275° C, ve vodě nerozpustných, málo rozpustných v chloroformu, alkoholu a éteru. V alka-

lických louzích se snadno rozpouští a při zvýšené teplotě se jimi štěpí na floroglucin, kys. benzoovou a octovou, po př. i na acetofenon. Alkoholický roztok se barví roztokem chloridu železitého fialově. Oxydací kysličníkem chromovým přechází v chryson $C_{15}H_{18}O_5$. Vyroben byl také synteticky.

Chrysippos (281—204 př. Kr.), řecký filosof. Byl ctěn jako druhý zakladatel stoicismu, neboť celý systém znova promyslil. Napsal 705 spisů. Zachovaly se z nich četné fragmenty.

Chrysippos, v řecké mytologii syn Pelopův; byl svými nevlastními bratry Atreem a Thyestem zavražděn.

Chrysobalanus L., Rosaceae; 3 druhy v záp. Africe a Americe. Ch. icaco L. (zlatoplod slivový č. ikako) je stromovitý,

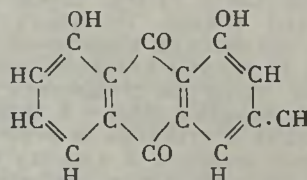
Chrysobalanus L.
(Kvetoucí větévka.)

2.5—3 m vysoký keř, rostoucí v Záp. Indii, Jižní Americe a záp. Americe. Plody, chutné to peckovice, jsou podobné švestce.

Chrysoberyl, nerost, hlinitan berylnatý $BeAl_2O_4$, nachází se v sloupcovitých nebo tabulkovitých krystalech kosočtverečných, zarostlý v rule (Maršová na Mor.) a žule (Haddam v Connecticutě a j.), anebo volně; zelený, průhledný až průsvitný; v písku obsahujícím drahokamy na Ceyloně a v Brasilii. Tv. 8.5. Pěkně zelený chrysoberyl zpracuje se jako ozdobný kámen (tak zv. orientální chrysolit); má-li modrý nádech (kymofan), nazývá se v obchodě, vybroušený en cabochon, třpytivým nebo opalisujícím chrysolitem, kočičím okem chrysoberylovým, orientálním nebo ceylonským. Smaragdově zelený, v procházejícím světle krvavě nebo rubínově červený ch., vyskytující se v hexagonálně vypadajících krystalech (trojčata) na Urále a na Ceyloně, jest vysoce ceněným drahokamem (alexandrit).

Chrysofanein, $C_{21}H_{20}O_6$, glykosid, obsažený v kořeni reveně (Rheum). Tvoří žluté jehličky, tající při 242° C, ve vodě, éteru a chloroformu nerozpustné, v louhu sodném se červeně rozpouštějící. Zředěnými kyselinami se hydrolysuje na kyselinu chrysofanovou a glukosu.

Chrysofanová kyselina, chrysofanol, $C_{15}H_{10}O_4$, podle svého složení dihydroxymethylanthrachinon, náleží mezi emodiny (projímavě působící drogy). Obsažena jest v kořeni reveně (Rheum). Získá se rozpouštěním v hydroxydu draselném a srážením kyselinou octovou. Také se vyrábí oxydací chrysarobinu. Tvoří jehličky zlatožlutě zbarvené, tající při 193°, ve vodě se nerozpouštějící, špatně rozpustné v alkoholu, lépe v chloroformu, benzinu a horkém alkoholu. V alkalických louzích a konc. kyselině sírové rozpouští se tmavě červenou barvou. Slouží v lékařství proti kožním nemocem. Při používání třeba dbáti, aby nevnikla do očí, ježto vyvolává prudké záněty.

Chrysografie (řec.), umění psáti a malovati zlatem. Umění zdokonalili byzantští umělci a středověcí iluminátoři. Dodnes se zachovaly kodexy, psané touto technikou. (Codices aurei.)

Chrysoidin, složením chlorovodíková sůl diaminoazobenzolu, patří mezi azobarviva.

Chrysolit, čirá, světle zelená odrůda olivinu (O₄), používaná jako drahokam. Tvrdost má 6.5—7, hustotu 3.3. Svým složením jest to křemičitan hořečnatoželeznatý $(MgFe)_2SiO_4$. Jest lesku skelného, na lomu mastného. Přichází jako součást různých vyvřelin (čediče, diabasu a j.). Někdy se týmž jménem označují žlutozeleně zbarvené safíry a jako orientální chrysolit chrysoberyl.

Chrysomelidae, mandelinky, hmyz z podřádu býložravých, po celém světě rozšířený, čítající na 18.000 druhů. Mají tělo krátké, klenuté, pestře kovovými barvami zdobené, s tykadly mírně dlouhými, nitkovitými. Nohy kráčivé nebo

Mandelinka bramborová: a) vajíčka, b)—d) larvy, c) kukla.

skákavé. Žijí vesměs na rostlinách a larvy žijí buď volně na listech nebo zavrtávají se v lodyhy a lupeny. Některé druhy patří k nejhorším škůdcům rostlinným. Crioceris asparagi, chřestovník obecný, velmi úhledný brouček, barvy proměnlivé, namodralé, se štítkem červeným. Larvy olivové barvy škodí na chřestu. Agelastica alni, zádumčivec olšový, svrchu fialový, vespod černý, škodný na mladších porostech olšových. Haltica oleracea, dřepčík zelný, modravě zelený, s krovkami zřetelně tečkovanými, opatřený skákavými nohami. Veliký škůdce na rostlinách křižatých, hlavně zahradních zelin. Lina populi, lenka topolová, na listech topolových, olšových a vrbových. Larvy vyžírají měkké pletivo listu mezi žilkami. Doryphora decemlineata, mandelinka bramborová, červenožlutá se žlutými krovkami, způsobuje ohromné škody na bramborách v Sev. Americe. Samička snáší v 6 týdnech až 1800 vajíček a vyskytuje se proto někdy v úžasném množství. Z Ameriky byla do Evropy již několikráte zavlečena, ale každé její zavlečení skončilo samo sebou v prvních počátcích vývoje. Popsána byla nejdříve ve státu Colorádo.

Chrysopa vulgaris, zlatoočka zelená, hmyz síťokřídlý se štíhlým tělem, nitkovitými tykadly a zelenými křídly. Velice úhledný hmyz, který se vyskýtá často i v zimě v příbytcích lidských a ve městech. Larvy zlatoočky pobíhají po stromech a keřích a živí se mšicemi.

Chrysophanus (ohniváčci), rod motýlů z čeledi modráčkovitých (Lycaenidae). Létá hojně v červenci a srpnu na lesních loukách.

Chrysophyllum L. (zlatolist), stromy, obsahující mléčnou šťávu; asi 70 druhů, nejvíce v tropické Americe. Ch. glycyphloeum lasaretti (Ch. buranhem Ried.), rostoucí v Brasilii, poskytuje kůru, dříve užívanou v lékařství, chuti sladkého dřeva, která obsahuje glycirhizin a přichází také do evropského obchodu jako tříslo.

Chrysopras, polodrahokam, niklem jablečně-zeleně zbarvený chalcedon.

Chrysops relictus, skvěloočka, menší druh ovádů. Létá poblíže vod a napadá člověka tak neslyšně a jemně, že napadený ničeho necítí, pokud palčivá bolest sosákem způsobená na dotěravou mouchu neupozorní. Lesklá černá vajíčka klade na vodní rostliny, larvy jeho žijí ve vodě.

Chrysosplenium alternifolium. a) jednotlivé květy

Chrysosplenium L. (sleziník, mokrýš, žlutník), náleží k Saxifragaceím. Je to nízká, jemná rostlina, s malými žlutavými květy; 40 druhů. Ch. alternifolium (sleziník střídavolistý) roste ve stř. Evropě. Ch. oppositifolium (sleziník vstřícnolistý) roste v Evropě.

Chrysostosmos (řecky, Zlatoústý) Jan (* 344 v Antiochii, † 14.IX. 407 v Komaně), řecký světec a učitel církevní, od 1908 patron řečníků, patriarcha v Cařihradě. Ch. je nejznamenitější kazatel východní církve. Liturgie, kterou sestavil, dosud se používá v pravoslavné církvi. Spisy jeho vyd. Montfaucon (1718—48, 13 svazků).

Chrysostomos, řecký řečník, ↗ Dion Chrysostomos.

Chrysothemis, v řecké mytologii dcera Agamemnonova a Klytaimnestry.

Chrysotypie, tisk zlatem.

Chrzanów, polské m. u Krakova, 13.170 ob., doly na olovo.

Chrzanowski Ignacy (* 1866), pol. lit. historik. Sp.: Z dziejów satyry polskiej 18. w., Z epoki romantyzmu a j.

Chrzanowski Wojciech (1788—1861), rus. generál, přidal se na stranu Polska za povstání 1830; byl ve štábu různých velitelství a porazil jako samostatný velitel 14. VIII. 1831 u Minska Rusy (gen. Golovin); pak guvernérem varšavským. Radiv k míru, byl po válce přijat zase do rus. služeb, vystoupil však 1849, aby se mohl zúčastniti války Piemontu proti Rak. a byl náčelníkem gen. štábu krále Carla Alberta až do bitvy u Novary.

Chrząński Stanisław Teodor (1821—87), polský malíř ve Varšavě. Maloval znaky a archeol.

Chrząszczewski Antony (1770—1881), polský historik.

Chrzczonowicz Jan (1792—1833), polský malíř. Maloval hlavně akvaforty.

Chrzczonowicz Józef, rytec a od 1820 profesor v Mołodecznie.

Chrzová Františka, současná básnířka; vydala sbírku Kterých se to týká (1916).

Chřapáčovité houby (Helvellaceae) ze třídy vřeckatých, vyznačují se tím, že mívají z hub vřeckatých nadzemní plodnice. Odlišují zřetelně třeň a klobouk. Známé jarní jedlé houby z našich hájů a světlých lesů. Smrž jedlý (Morchella esculenta) má klobouk tvaru široce vejčitého, hnědé, za sucha až černé barvy, s příčnými a podélnými lištami, které vytvářejí na klobouku hluboké jamky. S. špičatý (M. conica) s kloboukem špičatě kuželovitým. Chřapáč jedlý (Gyromitra esculenta), z jara hojný v borových lesích, barvy temné, trochu červenavě hnědé. Skoro hlíznatý klobouk skládá se z nepravidelně složených a zprohýbaných laloků se tření téměř až dolů srostlými. Ch. obrovský (G. gigas), vzácnější, až 15 cm vysoký. Ch. důlkatý (Helvella lacunosa), tvoří světlobarvé plodnice ve světlých listnatých hájích.

Chřást řepný, sestávající z hlav a listů řepných, jest vítaným a nepostradatelným krmivem v krajinách řepařských. Ch. klidí se 150—200 q z jednoho hektaru, což odpovídá asi 50% váhy řepy. Obsahuje 1% stravitelné bílkoviny a 9% škrobové hodnoty, 84% vody, celkem krmivo vodnaté, ale na živiny dosti bohaté. Průjmy při krmení ch. někdy nastalé způsobují pravděpodobně bakterie, které hlinou na ch. jsou přenášeny. Ch. nedá se dlouho udržeti a nakládá se buď do jam nebo siláží. Nakládaný má nižší hodnotu výživnou. Ch. dává se dojnicím 30—40 kg, skotu žírnému až 50 kg, skotu mladému 30 kg. Nejlépe zužitkuje ch. skot žírný a dojný. Ch. řepy cukrové má více rostlinných živin než řepy krmné, což u kořenů řepových je naopak.

Chřástalové, ♀ Rallidae.

Chřenovský Jiřík, českobratrský básník 16. st., † 1555 v Tovačově; složil píseň Nuže milí tovaryši (Kancionál Šamotulský, 1561).

Chřepický Zdeněk Jiří z Modlíškovic (* 1677 v Buku, † 1755 v Praze), probošt Svatovítské kapituly; vydal kázání Svatého Štěpána dokonalý následovník Jan Nepomucký (1729 a 1730).

Chřest, ♀ Asparagus.

Chřestýši (Crotalinae), tvoří samostatnou podčeleď hadů z východní a tropické Asie a Ameriky. Vesměs jedovatí, těla celkem krátkého, s patrným krkem a trojhrannou hlavou. Mezi okem a nozdrou mají hlubokou jamku, čímž se liší od svých nejbližších příbuzných, hadů zmijovitých. Rodí živá mláďata a živí se zpravidla ssavci a ptáky. Lachesis mututus (u Indiánů kurukuru), barvy černé a oranžové. Dorůstá až na 3 m délky a patří k nejnebezpečnějším jedovatým hadům vůbec. Žije v tropické Americe. Některé druhy chřestýšů mají na ocase chřestidlo, které vzniká tím, že při svlékání kůže konečná šupina uvázne na špičce ocasu. Při dalším svlékání vzniká nový kroužek a tyto suché rohovité prsténce při pohybu hada vydávají slabý chřestivý zvuk. Chřestidlem se vyznačují severoameričtí malí chřestýši Sistrurus miliarius a catenatus a 15 různých větších druhů ze severní a střední Ameriky, z nichž Crotalus durissus dorůstá přes 2 m délky.

Chřešťovice, o. v Č., okr. Písek, 398 č. ob.

Chřibská (Kreibitz), m. v Č., okr. Varnsdorf, 1485 ob. (57 č.). Velice význ. průmysl textilní, továrny krabic. Letovisko v krásné poloze při potoku Ch.

Chřibská Nová Ves (Kreibitzer Neudörfel), o. v Č., okr. Varnsdorf, 360 ob.

Chřiby, jihomor. vysočina, nejzáp. část Karpat; nejv. hory Brdo (587 m) a Buchlov (520 m). Četné miner. prameny.

Chříč, o. v Č., okr. Kralovice u Rakovníka, 421 č. ob. Zámek; zříceniny hradu Krašova.

Chřípě, chřípí, zevní ústí nosní a přední průvody nosní, oddělené přepážkou chrustavkovou a zevně ohraničeny křídly nosními (alae nasi), pro něž se někdy používá názvu ch. Uvnitř jsou kryty sliznicí.

Chřípěcí, nakažlivý zánět sliznice horních dychadel, zejména nosních a přilehajících žlaz u jednokopytníků, hlavně u koní. Na člověka se nepřenáší.

Chřipka (influenza), infekční choroba, vystupuje občas v rozsáhlých epidemiích (poslední vyšla r. 1918 ze Španěl, odtud španělská). Původcem je hůlkovitá bakterie, objevená 1892 R. Pfeifferem. Nákaza děje se dychadly nebo dotekem. Příznaky: horečka, bolest hlavy, očí a údů, malátnost, neklidný spánek. Po několika dnech dostaví se příznaky od dychadel (rýma, kašel) nebo poruchy zažívání (řidčeji). Rozeznává se tedy forma nervová, katarální a gastrointestinální. Komplikace jsou časté (zánět plic). — Ch. mozková, laické označení jistých forem zánětu mozku (Encephalitis epidemica, E. lethargica).

Chřtán, ♀ larynx.

Chrustenice, o. v Č., okr. Kladno, 777 č. ob.

Chržín, o. v Č., okr. Kralupy n. Vlt., 727 č. ob.

Chtelnica, o. na Slov., okr. Piešťany, 2051 čs. ob.

Chłopomanstvo, sdružení ukrajinské mládeže ke konci 19. st., mající za účel kult. povznesení národa ukrajinského.

Chubut, territorium v Jižní Argentině (v Patagonii), 241.966 km², 28.722 obyv. (z toho 10.000 cizinců). Povrch je stepnatá rovina a je prostoupena travnatými údolími. Hl. řeka je Rio Chubut. Podnebí je suché, má však prudké studené větry. Hlavní zaměstnání ob. je chov dobytka, nejv. ovcí. Vyváží se petrolej. Hl. m. je Rawson, 7000 ob.

Chudáček Josef (* 1888), český spisovatel knih pro mládež katol. směru. Rediguje Dětský svět.

Chudánek Ondřej František, od r. 1702 farář v Mor. Budějovicích, kde r. 1733 zemřel; vydal Rukověť marián. bratrstva.

Chudčice, o. na Mor., okr. Tišnov, 671 č. ob.

Chudecius Jiří (1580— asi 1620), český humanistický básník.

Chuděkov Sergěj Nikol. (* 1837), ruský novinář, spisovatel a dramatik; od roku 1871 vydával Petěrburskou Gazetu.

Chudenice, ms. v Č., okr. Klatovy, 1126 č. ob. Zámek Ch. a zámek Lázeň. — Odtud pocházel panský rod český Černínů z Chudenic.

Znak městečka Chudenic.

Chudenický, pseud. Karla Holého.

Chudenín (Chudina), o. v Č., okr. Klatovy, 433 n. ob.

Chuderov (Groß-Kaudern), o. v Č., okr. Ústí n. L., 501 ob. (17 č.).

Chudeřice (Kutterschitz), o. v Č., okr. Duchcov, 537 ob. (277 č.).

Chudeřín (Bergesgrün), o. v Č., okr. Most, 3463 ob. (1583 č.). Hnědouh. doly.

Chudijovo (č. Chudlovo), o. na Podk. R., okr. Užhorod, 1230 ob. (1009 r.).

Chudinský fond, zvláštní jmění obce, spravované odděleně od jmění ostatního, ze kterého se uhrazují náklady péče o chudé. Příjem ch. f. tvoří: trestní pokuty, 1% výnosu veř. dobrovolných dražeb, různé poplatky, třetina pozůstalosti po světských katol. duchovních, daň ze zábav, výtěžek různých sbírek na chudé, dobrovolné dary a úroky, nájemné a pachtovné ze základního jmění fondu. Nestačí-li takto získané částky, určí obec v mezích své kompetence další příjmy. Obvykle — zvláště nyní, kdy obce vynakládají na chud. péči velmi značné částky a kdy jsou skoro všechny zadluženy vzhledem k dalším svým povinnostem — jest nutno hraditi náklady chudinské z běžných obec. příjmů, příp. žádati okres o mimořádný příspěvek. Okres může požadovati opět úhradu od země, příp. státu. Vyšší samosprávné svazky (okres, země) přebírají často od obcí část chud. péče, provádějíce stavby nemocnic, chudobinců, porodnic, sirotčinců a pod.

Chudinství, péče o chudé, t. j. o lidi, kteří nejsou schopni sami se uživiti. Potřebují k tomu cizí pomoci, buď soukromé nebo veřejné (státní, obecní atd.). Příčiny chudoby jsou četné: ztráta jmění následkem úpadku hmotné hodnoty jmění nebo následkem lehkomyslného života (spekulace, přepychu). Nejčetnější je případ, že se člověk již narodí jako chuďas. Chudoba roste též předčasným sňatkem a přílišným počtem dětí. Jiná příčina: nedostatek podmínek zdárné práce (kde schází zdravá tělesná nebo duševní konstituce). Rozeznáváme tudíž tři zdroje chudoby: nedostatečná výroba statků, nedostatečná výdělečnost, nedostatečné vedení domácnosti. S pojmem chudinství je souběžný pojem nezaměstnanosti. Nezaměstnaný je však jen dočasně vyloučen z možnosti práce a proto spadá jen zřídka do pojmu chudinství. V čem záleží péče chudinská? Podstatou této péče není dar, podpora peněžitá ani věcná, nýbrž vliv na chuďasa, který buď sám sebou je nehospodárný, nebo pro nedostatek prostředků nemůže hospodařiti. Jedná-li se o tento druhý případ, omezí se chudinská péče na to, že dá chuďasovi prostředky, aby mohl sám hospodařit a uživit se. Jinak se to má však s chuďasem nehospodárným. Tu musí především býti výchova k hospodárnosti a prostředky, které mu péče chudinská daruje, jsou jen pomocí k dosažení tohoto cíle výchovy. Podle formy chudinské péče liší se: péče o domácí chudé, úplné zaopatření, rodinná péče, ústavní péče. Vedle této praktické a účinné péče je druhá: zkoumání příčin chudoby a nehospodárnosti jednotlivců a potom trvalá možnost věcné porady. i včasnost je důležitá: mnohá péče přichází už pozdě, zvláště v zdravotním ohledu. Jsou dva systémy organisace chudinství: elberfeldský (z r. 1853), výlučně používající dobrovolných sil, a štrasburský (z r. 1906), nahrazující do-

Chrysanthemum L. (kopretina)

1. původní forma, 2.—6. pěstěné druhy.

brovolné síly silami vyškolenými. Zvláštní ústavy (donucovací pracovny) vykořeňují značný počet chuďasů, žebráků a prostitutek. S chudinstvím souvisí těsně péče o nemocné. Tato péče má různé úkoly, dnes je to zejména lékařské ošetřování všech akutních i chronických nemocí, přijímání do nemocnic a ozdravoven, poskytování léků atd., desinfekce příbytků a péče o domácnost při onemocnění nebo šestinedělí matky chudé rodiny. Lékaři chudých mají tu vděčné pole působnosti. S chudinstvím souvisí též péče o asyly (útulky) pro lid bez přístřeší, pro děti, pro potulnou mládež, pro rodiny jsoucí dočasně bez bytu. Sem patří též pracovny, noclehárny, chudobince. Chudinství jest otázkou jednak sociální, jednak hospodářskou. Ztráty, které vzejdou jednotlivým národům stávkami a výlukami, nejsou téměř ničím proti ztrátám, způsobeným nezaměstnaností s chudobou.

Chuďjakov Ivan Aleks. (1842—1876), ruský spisovatel a sběratel národních písní a pohádek; vydal Sborník velkoruských národních histor. písní, sbírky ruských pohádek a histor. bylin.

Chuďjakov Petr Kondrat. (* 1858), rus. technik, prof. moskevské techniky, autor odbor. spisů stavby strojů.

Chuďjakov Vasilij Grigor. (1826—1871), ruský malíř obrazů historických a portretista.

Chudoba (něm. Kudowa), lázeň. místo v D. Slezsku, kladský kraj, 1458 ob.

Chudoba Čeněk (* 1883 v Ledči n. S.), majitel krejčovského závodu v Curychu. Za světové války zúčastnil se horlivě propagace našeho zahraničního odboje ve Švýcarsku, kde dodnes je v čele spolkového života Čechů.

Chudoba František (* 1878 v Dědicích), 1913 profesor anglické literatury na Karlově, 1920 na Masarykově universitě; vydal monografii Wordsworth (1911), dva svazky studií Básníci, věštci a bojovníci (1915 a 1919), přeložil Shelleye a Carlylea.

Chudoba František (* 1855 v Písku), ředitel škol. Učiteloval v Humpolci a v Pelhřimově. Vedle školsví byl činným v životě spolkovém a hlavně se věnoval drobné lidové práci.

Chudoba Karel, MUDr. (1848—1917), lékař v Praze a překladatel ze slovan. literatur.

Chudoba Martin (* 1874 ve Smržicích), farář v Kopřivnici, básník z okruhu katolické moderny a překladatel.

Chudobka, ♀ Bellis.

Chudobka Alois Stanislav (* v Popovicích u Přerova), současný lyrik a povídkář moravský, samouk a rolník, vlastním jménem Stanislav Stejskal.

Chudokrevnost (anaemie), nedokrevnost, chorobné složení krve; je charakterisována nápadnou bledostí sliznic a podkožek. Vyžaduje, ať je náhlým krvácením silnou ztrátou krve vyvolaná nebo chronická, ošetření lékařského.

Chudonice, o. v Č., okr. N. Bydžov, 865 č. ob.

Chudoplesy, o. v Č., okr. Mnichovo Hradiště, 165 č. ob. Zříceniny hradu Zvířetic.

Chudoslavice (Kuteslawitz), o. v Č., okr. Litoměřice, 320 ob. (10 č.).

Chudozobí (Edentata), řád ssavců s nedokonalým chrupem. Někteří z nich nemají ani stopy zubů, ale i ti, kteří mají zuby, postrádají řezáky a špičáky. Mají jen stoličky, často i dvacet, až sto, ale jednoduché, válcovité bez skloviny. Spodní konec zubu není ukončen kořenem a někdy srůstají. Počet zubů mění se i u jednotlivých druhů jedné skupiny. Prsty nohou jsou zřídka úplně pohyblivé, ale vždy ukončeny drápy, které obklopují konce prstů a tím se liší od drápů ostatních ssavců. Drápy jsou buď velmi dlouhé, zahnuté a slouží ke šplhání, nebo krátké, široké, lopatkovité ke hrabání v zemi. Liší se od sebe způsobem života i velikostí, ale všem je společný znak: nízký stupeň vývoje. Zvířata duševně tupá, domovem většinou v Jižní Americe a jen málo druhů obývá jižní Asii a Afriku. Jedni z nich, lenochodi, pohybují se výlučně po celý život v korunách lesních velikánů a živí se listím, druzí, pásovci, mravenečníci a luskouni, skrývají se za dne v podzemních doupatech, jsou mistry v hrabání a hmyzožravci.

Chůdy (štíhly), 2 tyče as 1.5 m dlouhé se stupátky k chůzi. Používají jich v močálovitých krajinách pastýři stád, též nářadí tělocvičné.

Chudý, ten, kdo nemá prostředků nezbytně nutných k výživě, a nemá ani schopnosti, ani možnosti opatřiti si jich vlastními silami. Jde obyčejně o osoby, které ať vlastní vinou či nezaviněně přišly o majetek neb o výdělkovou schopnost a jsou nyní odkázány na veř. chudinství. Základy chudinského práva určil zákon z 5. III. 1862, č. 18 ř. z., a dále domovský zákon z 3. XII. 1863, č. 105 ř. z. Oba byly zákony rámcovými pro celou říši a podrobnou úpravu jednotlivých otázek provedly teprve zák. zemské. Před tím nebyla otázka chudinství vůbec upravena veřejně a péče o chudé spočívala výhradně na soukr. dobročinnosti

jednotlivců a různých sdružení a spolků. Chudinská péče patří nyní do samostatného oboru působnosti obcí. Příslušnou jest obec domovská, jinak v nutných případech (na př. náhlé onemocnění) obec pobytu, která však může žádati od obce domovské náhradu nákladů pro chudé vydaných. Obec, podporující chudého, má nárok na náhradu nákladů, jsou-li zde osoby, které mají povinnost postarati se o jeho zaopatření, na př. rodiče, děti, manžel, nemoc. pojišťovna, úrazová pojišťovna atd. I proti podporovanému může obec toto právo uplatňovati, nabude-li později jmění. Obec sama rozhodne, jakého zaopatření chudému poskytne. Ch. nemá nároku na určité zaopatření podle vlastního přání. Ztrácí nárok na podporu, odepře-li konati přikázanou mu práci, pokud ovšem jest k práci způsobilý. Způsob chudinského zaopatření může býti různý: podpory peněžité, naturální, postarání se o výživu a výchovu děti zchudlého občana a konečně umístění ve veř. chudobinci, kde se dostane chudému celého zaopatření, t. j. bytu a stravy. V malých obcích obstarává péči o chudé obec. zastupitelstvo. Větší obce bývají rozděleny na malé obvody, v nichž chudinské záležitosti vyřizují t. zv. otcové chudých. Dnes moderní doba popřevratová, která přeje rozvoji sociálních zaopatření, vybudovala již i u nás celou řadu ústavů, v nichž se péče o chudé provádí odborně a moderně a kde se sprava obce snaží ústavním opatrovancům co nejvíce zpříjemniti jejich trpký osud. Proto v poslední době věnovaly obce veliké obnosy na stavbu humanitních ústavů (na př. město Praha postavila v Krči Masarykovy domovy s velikým nákladem a vypravila je všemi moderními zařízeními); k nákladům na sociální péči patří ovšem také náklady, spojené s platem četného úřednictva sociálních referátů obecních a se mzdou ošetřovatelského personálu, čímž se sice celé toto zařízení proti dřívějším dobám velmi zdražuje, avšak nesporně lze jedině takovýmito velkorysými akcemi dosáhnouti rychlého a úspěšného účinku. — O osvobození chudých a nemajetných osob od placení kolků v řízení soudním viz „právo chudých".

Chudý Václav (* 1744 v Dobrušce), čes. malíř, portretista.

Chudziński Teofil (1842—1897), polský badatel. V r. 1863 zúčastnil se povstání, ale po jeho nešťastném výsledku odejel do Francie, kde věnoval se lékařství, specielně srovnávací anatomii a antropologii.

Chufu, egyptský farao ze IV. dynastie, vládl kolem r. 2800 př. Kr. Dal vystavěti největší pyramidu v Gizehu (150 m).

Chuchle Malá, ⚲ Malá Chuchle, o. v Č.

Chuchle Velká, ⚲ Velká Chuchle, o. v Č.

Chuchel, o. v Č., okr. Chotěboř, 236 č. ob.

Chuchelna, o. v Č., okr. Semily, 1378 č. ob. Dom. brus. skla.

Chuchelná, o. ve Slezsku, okr. Hlučín, 1019 ob. (836 č.). Přádelna lnu a výr. lněného oleje.

Chulalongkorn Paramindr Maha (1853—1910), král siamský; nastoupil na trůn po svém otci Paramindrovi Maha Mongkutovi 1. VIII. 1868; byl přítelem evropské kultury.

Chulm, krajina v sev. Afghanistanu, podle řeky Ch., která je rozvedena na četné zavodňovací kanály. Hl. m. Taškurgan, 30.000 obyv. Základ obyv. tvoří Uzbekové. V kraji daří se ovoci.

Chumelev, pseud. Mieroslava Kovalevského.

Chun Karl (1852—1914), něm. zoolog, vydal zajímavé práce o zvířeně mořské.

Chundelák Josef (* 1868 v Kamenném Zboží), farář v Jižní Omaze, publicista.

Chunchusové (čunčusové, vl. Hunghutové, rudobradí), tlupy lupičů v Mandžurii.

Chuppah (hebrej.), baldachýn při židovské svatbě. Ch. i kidušin, rituelní slib manželský.

Chuquet (šike) Arthur Maxime (* 1853), franc. historik.

Chuquicamata (čuki-), důležité měděné doly v chilské provincii Antofagasta, asi 8000 ob.

Chuquisaca, dep. v rep. Bolivii, měří 68.420 km², 333.000 ob. Hl. zaměstnáním obyv. je chov dobytka a zemědělství. Hl. m. ⚲ Sucre.

Chur, hlavní osada ve skupině oas Biabanak v již. Chorosánu (Persie), asi 2000 obyv.

Znak města Churu.

Chur (franc. Coire), hl. m. švýc. kantonu grizonského, 16.000 ob.

Churfirsten, ostrý řetězec skupiny Santisské ve švýc. kantonu St. Gallen, sev. od Walensee.

Churchill (čerčil) Charles (1731—1764), anglický satirik.

Churchill Randolph Henry Spencer, Lord (1849—1895), brit. státník, organisátor konservativní strany, od r. 1886 kancléř pokladu, kde vynikl šetrností.

Churchill William (* 1859 v Brooklyně), severoamer. etnolog a filolog, koloniální úředník na Samoa, věnoval se pak studiím o srovnávací vědě jazykové polynézských nářečí.

Churchill Winston Leonard Spencer (* 1874 v Blenheim-Palace), syn Ch. Randolpha Henry Spencera, brit. státník, od r. 1906 ministr kolonií, 1911—15 první lord admirality; organisoval válečné loďstvo proti Německu, 1914 vedl mobilisaci loďstva. Po nezdařeném podniku dardanellském odstoupil, sloužil čas v poli, 1917—1918 stal se ministrem munice, 1918—1921 státní sekretář pro letectví, 1921—1924 ministr kolonií. V Baldwinově kabinetu 1924 byl kancléřem pokladu. Psal mnoho o výpravě sudánské a burské válce. Nyní též o svět. válce.

Churchill, řeka v Sev. Americe, 1800 km dlouhá, povodí 410.00 km²; pramení v kanadské prov. Alberta a ústí u Port C. do Hudsonova zálivu.

Chusan (Čusan, Chowsan), ostrov v Čínském moři.

Chusistan (Arabistan, stará Susiana), prov. na západě Persie. Na úpatí Zagru jsou vydatné petrolejové prameny. Hl. m. jsou Šušter a přístav Muhammera.

Chust, okr. m. na Podk. Rusi, 11.855 ob. (305 čs., 6788 ř., 3233 ž.). Sídlo okr. úřadů a posádkové velitelství. Tov. na nábytek, slam. klob., rybích konserv.

Chuť, smyslové pocity na některých místech dutiny ústní, vzbuzené látkami, dráždícími chuťové nervy, od nichž je podráždění přeneseno 9. a 5. mozkovým nervem do mozku. Hlavní pocity chuťové jsou: sladký, kyselý, slaný a hořký; kombinací chutí vznikají smíšené chuťové pocity. Příčina chuti látek je neznáma. U mnohých látek pocit chuti trvá, i když látka přestala působiti (doznívání počitku). Chuť pro nějakou látku se může zvýšiti jinou (na př. sýr zvýší chuť pro víno). Opačné chuti (sladký, kyselý) se zeslabují, jiné spojení se nezeslabuje (sladký, hořký). V estetickém smyslu je ch. souhrn estetických zážitků a uplatňuje se odmítáním všeho toho, co je bez estetického působení. Nechutný je ten, jehož estetický úsudek je mylný, a jenž hledí docíliti estetického působení špatnými prostředky. Ch. se mění střídáním kultur u lidí i vývojem u jedince.

Chutbe (arab., řeč, oslovení), páteční promluva v mohamedánské bohoslužbě, přednesená kazatelem (chábitem) z kazatelny (minbaru).

Chutný František (* 1890 v Hudcově u Teplic), hudebník. Působil na různých místech jako ředitel kůru. Později stal se kapelníkem Národního divadla v Novém Sadu, odkudž po nedlouhé době odebral se do Opavy, kde v r. 1924 organisoval matiční hudební a pěveckou školu, jejímž stal se ředitelem. Založil Pěvecký sbor slezských učitelů. Vynikl jako virtuos ve hře klavírní.

Chůze, pohyb těla kupředu ve vodorovném směru střídavou činností nohou. Trvání a délka kroku u stejně vysokých osob se málo různí a závisí částečně na délce nohou. Ch. čtyřnožců je složitější; při ch. krokem u většiny se pohybuje dopředu přední noha, za ní v úhlopříčně stojící zadní noha, nato druhá přední a nakonec druhá zadní noha. Při klusu pohybují se diagonální nohy současně: pravá přední se zadní levou atd. U mimochodníků (žirafy, sloni, velbloudi a j.) se pohybují při rychlé i pomalé ch. obě nohy jedné strany současně. Ptáci chodí těžkopádně, obyčejně poskakují. — U strojů chod znamená práci, u lodí plavbu.

Chval z Hrádiska, pseud. Fr. Kameníčka.

Chval Jan (* 1859 v Přetíně), český klasický filolog, překladatel antických literatur.

Chvála (Chwalla) Adolf (* 1836, Praha), č. malíř ve Vídni, krajinář.

Chvála Alois (* 1885), grafik a typograf; upravil mnohé knihy a napsal řadu článků o knižní úpravě.

Chvála Antonín (* 1832, Praha), malíř v Praze.

Chvála Emanuel (1851—1924), český hudební skladatel a kritik. Psal komorní hudbu, orchestrální suity. Hl. dílo opera Záboj. Knižně vydal: Čtvrtstoletí české hudby (1886). Hud. ref. Nár. Politiky.

Chvála Theodor (* 1869, † 1904 na Vinohradech), katecheta, spisovatel homiletický a pedagog.

Chvalatice (Chwalatitz), o. na Mor., okr. Znojmo, 408 ob. (43 č.).

Chvalčov, o. na Mor., okr. Holešov, 601 č. ob. Poutní místo sv. P. Marie Hostýnské a kolej jesuitů.

Chvalčova Lhota, o. na Mor., okr. Holešov, 780 č. ob.

Chvalčovice, o. v Č., okr. Turnov, 254 č. ob.

Chvalčovský Jan, veršovec a písmák obrozenský, mlynář v Oslavanech, psal verše do České Včely (1844).

Chvaleč (Qualisch), o. v Č., okr. Trutnov, 1116 ob. (10 č.). Uhel. doly, domácí tkalc., textilní závody.

Chvalek, kantor u sv. Víta v Praze, 1281 ustanoven v úřadě svém od biskupa Tobiáše z Bechyně; znalec liturgického

zpěvu, tvůrce první redakce Svatováclavské písně.

Chválenice, o. v Č., okr. Plzeň, 440 č. ob.

Chvalešovice, o. v Č., okr. Týn n. Vlt., 319 č. ob.

Chvaletice, o. v Č., okr. Pardubice, 440 č. ob.

Chvaletice, o. v Č., okr. Písek, 385 č. ob.

Chvalíkovice, o. ve Slezsku, okr. Opava, 436 č. ob.

Chvalynsk, rus. m. na Volze, j. od Samary. Za bojů čsl. legií proti bolševikům byl od 14. VII. 1918 v držení čsl. armády jako již. opěrný bod čsl. fronty na Volze.

Chvalinské moře, ⌕ Kaspické moře.

Chválkov, o. v Č., okr. Kamenice n. L., 264 č. ob.; zámek, lihovar.

Chvalkovice, o. v Č., okr. Dvůr Král., 917 ob. (741 č.). Barokní zámek Válovice; chov pstruhů. Bělidlo.

Chvalkovice, o. na Mor., okr. Vyškov, 625 č. ob. Zámek.

Chvalkovice, ms. na Mor., část m. Olomouce, 2334 ob. (2125 č.), u hlav. nádraží olomouckého.

Chvalkovice na Hané, o. na Mor., okr. Vyškov, 831 č. ob.

Chvalkovský Antonín (* 1844 v Benešově, † 1899 v Divišově), děkan, homiletik.

Chvalkovský František, JUDr. (* 30. VII. 1885 v Jílovém), diplomat a politik Původně v praksi advokátní. Po státním převratu stal se osobním tajemníkem ministra Švehly a přestoupil do ministerstva zahraničí. V r. 1922 byl jmenován legačním radou při vyslanectví v Tokiu a roku následujícího přesazen do Washingtonu. Po krátké činnosti politické jako poslanec Nár. shrom. byl jmenován v r. 1927 vyslancem a zplnomocněným ministrem v Berlíně.

Chvalnov, o. na Mor., okr. Kroměříž, 495 č. ob.

Chvalovský Edmund (* 1823, † v Mníšku), obrozenský veršovec, písmák, obchodník dřívím; vydal Chvalozpěv při slavném svěcení kaple mariánské nad městečkem Mníškem (Praha, 1811) s nápěvem.

Chvalovský Edmund (* 26. VII. 1839), režisér opery Nár. div. v Praze. Byl členem Prozat. divadla od otevření r. 1862, a pak pozdějšího Nár. div. do r. 1901 (1865—66 byl v Plzni). Nyní n. o. v Soběslavi.

Chvalovice, o. v Č., okr. Poděbrady, 373 č. ob.

Chvalovice (Kallendorf), o. na Mor., 690 ob. (46 č.).

Chvalšiny (Kalsching), ms. v Č., okr. Č. Krumlov, 1517 ob. (108 č.). Děk. kostel P. M. z r. 1494. Zámek s obrazárnou. Mlýn Červený dvůr.

Chvaly, o. v Č., okr. Praha-venkov, 992 č. ob.

Chvalynsk, ruské ujezd. město v býv. gub. saratovské, 13.030 ob. (1926) Rusů, něco málo Tatarů. Dosti čilý průmysl a značný obchod hl. obilím po řece Volze. V bojích čsl. legií dobyt 14. VII. 1918.

Chvátal (Quadal) Martin Ferdinand (1736—1808), mor. malíř, žák vídeňské akademie, žil v Petrohradě. Maloval portrety a ryl do mědi (A variety of Tame and Wild animals, London, 1793). — Lit.: F. Zapletal, Světový malíř (Olomouc, 1914).

Chvatěruby, o. v Č., okr. Kralupy n. Vlt., 485 č. ob. Zříceniny hradu, kdysi pánů Zajíců; chrám sv. Petra, přestavěn 1538. — Lit.: Borecký, Ch. (1922).

Chvoj Dalibor, pseud. Dalibora Chalupy.

Chvoj Karel (* 4. III. 1879 v Kobylisích), čes. spisov. Vydal prósy: Zpověď tuláka Pyšvejce (1914), Bubrilovy vzpomínky (1920). ⌕ Sekanina, Nár. Politika, 1916, 174.

Chvojan Jan pseud. Jiřího St. Gutha.

Chvojenec, o. v Č., okr. Pardubice, 883 č. ob. Hosp. pokr. škola.

Chvojka Adam (7142—1802), čes. historik. Zabýval se dějinami habsbur. rodu.

Chvojka Bohumil, Ing. (* 1886), český architekt.

Chvojka František (* 1861), vynálezce samočin. napajedel, vyráběných v Přelouči.

Chvojka Matěj, vůdce selského povstání 1775, skladatel písně o porážce sedláků u Chlumce.

Chvojka V. V. (1850—1914), čes. archeolog, ředitel musea v Kyjevě v Rusku.

Chvojka, ⌕ Euphorbia.

Chvojka T. R., pseud. Jaroslava Radimského.

Chvojnica, o. na Slov., okr. Prievidza, 1002 ob. (10 čs.).

Chvojnický Franko, pseud. Fr. Vít. Sasinka.

Chvojníkovité, ⌕ Gnetaceae.

Chvojnov, o. v Č., okr. Pelhřimov, 374 č. ob.

Chvolson Daniel (1820—1911), orientalista žid. původu, profesor na universitě a na bohosl. akademii v Petrohradě.

Chvolson Daniil Avraamovič (* 1819 ve Vilně), ruský orientalista, semitolog a překladatel Starého zákona do ruštiny.

Chvolson Orest Daniil (* 1852 v Petrohradě), syn předešl., vynikající ruský fysik, univ. profesor. Obsáhlé jsou jeho

věd. práce hlavně na poli aktinometrie a teorie světelných paprsků.

Chvost, ↗ ocas.

Chvostani, ↗ Pithecia.

Chvostecký, pseud. J. Kv. Klumpara.

Chvostek František, MUDr. (* 1834 v Místku, † 1884 ve Vídni), český lékař, spolupracovník Časopisu českých lékařů. Čenský, Osvěta 1885, 1110.

Chwalewik Edward (* 1875), pol. bibliograf. Spolupracovník W. Encykl. Illustr., vydal Zbiery polskie w ojczyźnie i na obczyźnie (I.—II., 1926).

Chvorostanskij Konstantin Iv. (* 1860), ruský lékař, histolog a biolog.

Chvorostinin Andrej Ivanovič († 1604), ruský kníže a vojevůdce za válek s Čerkesy a Tatary; proslavil se hrdinnou obranou Pskova r. 1581.

Chvorostinin Dmitrij Ivanovič († 1591), ruský kníže a vojevůdce ve válkách krymských, r. 1590 vítěz bitvy u Narvy.

Chvorostinin Ivan Andrej. (Starkovskij) († 1626), ruský kníže, letopisec; obviňován z kacířství a internován v klášteře. Jeho zápisy líčí zvl. období Borise Godunova.

Chvostov Aleks. Semen. (1753—1820), ruský státník a spisovatel.

Chvostov Dmitrij Ivanovič (1757—1835), ruský státník, básník a dramatik. Liter.; J. Kolbasin: Pěvec Kubry (Vremja, 1862)

Chvostov Vasil. Semen. (1756—1832), ruský státník a spisovatel, gubernátor v Tomsku; napsal 1809 obšírný etnograf. a statistický spis o tomské gubernii.

Chvostov Veniamin Mich. (* 1868), rus. právník, prof. řím. práva na moskevské universitě.

Chvostova Aleks. Petrovna (roz. Cheraskova, 1768—1853), ruská spisovatelka; vydala více spisů nábožen. blouznění.

Chvostova Jekatěr. Aleks. (roz. Šuškova, 1812—1862), rus. spisovatelka, autorka Zápisků o společnosti petrohradské a moskevské v 19. st.

Chvoščinskaja-Zajončkovskaja Naděžda Dmitr. (1825—1889), ruská spisovatelka. Psala většinou pod pseud. Vas. Krestovskij, romány, povídky, básně, dramata a články kritické.

Chvoščinskaja Praskovja Dm. (* 1832), ruská spisovatelka (pseud. S. Zimarova); psala povídky a romány.

Chvoščinskaja Sofija Dmitr. (1828—1865), ruská spisovatelka (pseud. Ivan Věseněv) povídek, románů a malířka.

Chvylovyj Mykola (* 1893), ukrajinský básník a spisovatel, typický romantik dělnictva. Sbírky básní: Molodisť, 1921; Dosvitni symfoniji, 1922. Sbírky povídek: Syni etudy, Charkiv, 1925; Osiň, Charkiv, 1924.

Chyba František, malíř v Praze, 1719.

Chyba Jan, ↗ Jan Fortius.

Chyba Josef (* 1825 v Praze, † 1854), soch. a dřevořezbář; pracoval u Platzera.

Chyba Ondřej († 1529 v Kouřimi), český písmák.

Chybiński Adolf (* 1880 v Krakově), hudební historik. Napsal mnoho spisů z dějin hudby polské a je redaktorem Kvartalnika Muzycznego (1928).

Chyjice, o. v Č., okr. Jičín, 453 č. ob.

Chýle Pavel (1800—1886), český pedagog, řed. gymnasia v Jihlavě.

Chýlek Ferdinand (* 1888 v Kozlovicích), kaplan v Přerově, redaktor, politik.

Chylice, o. na Mor., okr. Uh. Hradiště, 860 č. ob. Továrna kov. zboží.

Chylík Jindřich (* 25. I. 1882 v Křížanově), český právník, sekretář obch. komory v Brně. Odborný spisovatel.

Chylík Josef, katolický kněz a spisovatel druhé poloviny 18. st.; přeložil veselohru Pražské zimní ležení (1774), Merceův spis Systematický Způsob Protestanty o pravdě katolického náboženství přesvědčující (1786), Naučení pro ženicha a nevěstu (1798).

Chyliński Konstanty (* 1881), prof. hist. na univ. lvovské. Sp.: Idea narodowa w star. Grecji.

Chyliński Michal (1849—1925), redaktor Czasu a místostarosta Krakova.

Chylurie (řec.), chorobný stav, končící obyčejně smrtí, přichází pouze v tropech. Příčinou ch. je cizopasník Filaria Bancrofti.

Chylus (řec.), obsah mízních cev ve střevě a okruží (mesenterium) a mízovodu hrudního (ductus thoracicus), jenž shromažďuje lymfu ze střev a převádí ji do krve.

Chymus (řec.), strávenina, zažitina, pokrm žaludeční šťavou promíšený a rozředěný, který ze žaludku vchází do střeva, aby se zde proměnil v ↗ chylus a přešel do míznic.

Chyňava, o. v Č., okr. Kladno, 1445 č. ob. Železné doly, výroba žel. zb., žebříků.

Chýně, o. v Č., okr. Kladno, 567 č. ob.

Chýnice, o. v Č., okr. Praha-venkov, 353 č. ob.

Chynorany, o. na Slov., okr. Topolčany, 2277 ob. (2256 čs.). Dvě továrny na zužitkování brambor.

Chýnov, m. v Č., okr. Tábor, 1193 č. ob. Pivovar, zal. r. 1581, váp. lomy na Pacově Hoře. Zámek na ostrohu na místě staroč. hradu, nálež. v 10. st. Slavníkovcům.

Chyrów, m. u Przemyslu, 2654 ob., dějiště bojů 1914, ve kterých Rusové ustoupili ke Stryji.

Chýstovice, o. v Č., okr. Ledeč n. Sáz., 324 č. ob.

Chyše (Chiesch), m. v Č., okr. Žlutice, 1126 ob. (72 č.). Zámek s parkem.

z Chýše Jan Bosák (* počátkem 16. st. v Chýši), františkán plzeňský; vydal sbírku 26 rozprav protibratrských Enchiridion (1555).

Chyšecký Antonín, veršovec 1. poloviny 18. st.; psal Přátelský vinš (1731).

Chyšky, o. v Č., okr. Milevsko, 558 č. ob. Zámek.

Chýšť, o. v Č., okr. N. Bydžov, 318 č. ob.

Chyták v hornictví, zařízení, které zabezpečuje těžní klec před zřícením při přetržení těžného lana a samočinně se zasekne do dřev. pažení, v němž klec sjíždí. Jiný ch. pro zachycení a vytažení zlomených součástí při vrtání.

Chytil Alois (* 1877), český spisovatel a vydavatel adresářů a místopisů. Vydal Národnostní mapu Moravy (1906).

Chytil František Rudolf, současný publicista moravský, redaktor časopisu Besídka v Brně.

Chytil Josef (1812—1861), český historik, moravský archivář, spolupracovník Bočkův.

Chytil Karel (* 18. IV. 1857 v Praze), ředitel Um.-prům. musea a prof. dějin umění Karlovy university. S činností musejní souvisí spisy Uměl. průmysl na výstavě retrospektivní (1921), Výběr um.-prům. předmětů z retr. výstavy 1891 (s Borovským, 1892), Průvodce sbírkami (1909), s činností badatelskou: Petr Parléř a mistři gmündští (1886), Soupis památek hist. a uměl. v pol. okresu chrudimském (1900), Korunovační klenoty král. Českého (1912 s dr. Podlahou a dr. Vrbou), Vývoj miniaturního malířství za dob králů rodu jagellonského (1896), Český graduál literátů chrudimských z doby kol 1898 (1898), Památky českého umění iluminátorského (1915), Příspěvek k ikonografii Husově (Katalog výstavy H., 1915), Antikrist v naukách a umění středověku a husitské antithese o Kristu a Antikristu (1918), O Junkerech pražských (1903), Malířstvo pražské XV. a XVII. věku (1906), Pražská Venušina fontána od B. Wurzelbauera (1904), Umění a umělci na dvoře Rudolfa II. (1902), La couronne de Rodolphe II. (1920), Koruna Rudolfa II. a její autor (1928), Česká koruna královská (1917), Doba klasicismu a empiru v Praze (1908), Dějiny českého knihařství (1899), Vazby knižní od stol. XVIII. do nejnovější doby (1904), Dům andělské koleje (1913), Dům U bílého beránka (1925), O historickém a stavebním rázu Prahy (1916), Ferdin. Lehner (1924), Zvorád či Swerad (1928) Účastnil se též činnosti na záchranu památek a založil Ústav pro dějiny umění na universitě.

Chytraeus David (1531—1600), luteránský teolog.

Chyzerovce, o. na Slov., okr. Zlaté Moravce, 977 čs. ob.

Chyži, čes. Chyše, o. na Podk. R., okr. Sevljuš, 925 ob. (865 r.).

Chyžné, o. na Slov., okr. Revúca, 571 ob. (528 čs.).

I

I, samohláska, v řečtině ióta. V lat. znamená též 1, číslici, v nápisech Imperator. — Jako mincovní značka I znamenala B. Šťávnici. V chemii je I značkou pro 1 atom jodu. V matematice i znamená imaginární, ↘ imaginární veličina.

Ia., zkr. pro stát Jova (USA.). — Ia, též značka pro zboží prvotřídní hodnoty (prima).

Iamb (řec.), stopa verše, sestáv. z krátké a dlouhé slabiky. Metrum u Řeků bylo ze dvou takových členů, první slabika mohla býti dlouhá: ⏒ — ⏑ —. Obyč. byl i. používán jako dimetr, trimetr (dialogy řec. a řím. dramat) a tetrametr (komedie). Římané nazývali trimetr senár. Franc. alexandrin jest rovněž iambický senár.

Iambé, v řec. mytologii thrácká služka Keléova v Eleusis.

Iambická poesie, v řec. literatuře přechod od eposu k lyrice; povstala ze škádlení při oslavách Demetřiných.

Iamblichos, ↘ Jamblichos.

Iapetos, praotec věšteckého rodu Iamovců, syn Uranův. Byl jedním z Titanů.

Iasón, ↘ Jasón.

Iatrie (řec.), lékařství.

Ib., ↘ ibidem.

Ibadan, hl. m. angl. Nigerie ve stř. Súdánu, 175.000 ob.

Ibagué, m. v jiho-amer. Kolumbii, při úpatí sopky Tolimy, 25.000 ob.

Ibáñez Blasco (ivánět) Vicente (* 29. I. 1867, † 27. I. 1928), špan. spisovatel; líčí ve svých četných naturalist. románech se sociálním a antiklerik. rázem zvláště poměry ve své vlasti. Sp.: La barraca (1898), Entre naranjos (1900) a Cañas y barro (1902), El intruso, Sangre y arena, La Maja desnuda (1906), Los enemigos de la mujer, El paraiso de las mujeres (1922). V češt.: Chalupa (A. Pikhart, 1903), Král Alfons XIII. demaskován (K. Vít, 1925), Krev a písek (M. Votrubová-Haunerová, 1920), Květ májový (K. Štěpánek, 1927), Mrtví poroučejí (týž, 1927), Nahota (A. Pikhart), Námořský papež (K. Vít, 1927), Marná chlouba (A. Pikhart, 1907), Romanopiscova cesta kolem světa (K. Vít, 1929), U nohou Venušiných (týž, 1928), V zemi umění (týž, 1929), Čtyři příšerní jezdci z Apokalypsy (K. Vít, 1924).

Ibañez é Ibañez de Ibero Carlos, markýz z Mulhacénu (1825—1891), špan. geodet; provedl 1879 s Perrierem prodloužení vel. franc. měření poledníkového až do Alžíru.

Ibar, řeka v Jihoslavii, pravý přítok záp. Moravy, 220 km dl.

Ibarra Joachim (1725—1785), španělský knihtiskař.

Iberie, 1. ve starověku, nyn. Gruzínsko; 2. (Iberia), staré pojmenování Hispanie.

Iberis amara.

Iberis, štěničník, bylina nebo polokeř z čeledě křížovitých. Květenství hroznovité staženo jest v plochý chocholík, ve kterém vnější květy jsou souměrné a paprskující nápadným až dvojnásobným zvětšením dvou korunních plátků. Na 36 druhů ve střed. a již. Evropě a v Asii. I. amara, š. hořký, jednoletý, s vonným, čistě bílým květem.

Iberové, pův. ob. Pyrenejského ostrova. Smísili se s Kelty.

Iberské okrajové horstvo v s.-v. Španělsku, 800 km dl.

Ibidem (lat.), tamtéž.

Ibišek, ↘ Hibiscus.

Ibl Čeněk (* 1851 v Brahonicích, † 25. III. 1902 na Vinohradech), středošk. profesor, spisovatel beletr. a pedagog. Vydal

Učebnici těsnopisu a s J. Herzrem malý a velký slovník franc.-český.

Ibl František Emanuel (* 1853 v Řenčově), člen řádu Maltéz. rytířů, farář v Rabensburku; básně Růženec (1884).

Ibl Vincenc, JUDr. (* 26. X. 1889 v Pardubicích), český národohospodář v Praze. Píše články odborné, r. 1925 vydal Německé hospodářství po přijetí Dawesova plánu.

Ibl Vladimír (* 25. VII. 1878), inženýr žel., min. rada min. žel.; účastnil se mír. jednání jako doprav. referent a předseda čsl. delegace od 1919, od 1926 předsedou stálé revisní komise pro podnik čsl. st. drah; zastupuje čsl. žel. správu v Mezin. svazu železnic. Od 1930 gen. sekretářem územního sdružení drah čsl., polských, rumun., jihosl. a bulharských. Sp. o dopravě.

Ibler Janko (* 19. IV. 1862), chorvatský literát a publicista, v letech 1886—1909 redaktor Narodnih Novin. Sp.: Hrvatska politika 1903—1914 (1914, 1917). Zora (1920).

Iblîs (arab., též řec. diabolos), podle mohamed. víry nejvyšší z nevěřících džinů čili satanů.

Iblová-Boleškovâ Anna (* 25. III. 1893), česká herečka, od r. 1911 členem Měst. divadla na Vinohradech.

Ibn (arab.), syn, slouží ke složení četných arabských mužských jmen.

Ibn Arabšâh Ahmed (1392—1450), arabský spisovatel.

Ibrahim ben (ibn) **Jakub,** španělský žid; ve 2. pol. 10. st. na obchodní cestě prošel Německem a zeměmi slovanskými, procestoval též Čechy, navštívil Prahu. Popis cest zachován arab. zeměpiscem al-Bekri. ⚲ Zíbrt, Bibl. Č. Hist. I., č. 2581—5.

Ibrahim paša (1789—1848), místodržící v Egyptě, po vítězných bojích s Turky panoval v Egyptě od 1844.

Ibrišimović Luka Frà (1620—1698), člen řádu františkánského, chorvatský bojovník proti Turkům. Byl od nich odsouzen k smrti, prchl však k hajdukům a bojoval až do úplného osvobození Slavonie.

Ibrovac Miodrag (* 24. VIII. 1885), srbský literární historik, univ. prof. v Bělehradě. R. 1904 účastnil se omladinářského hnutí. Spoluzakladatel časopisů Slovenski Jug a Jugoslovenske Biblioteky.

Ibsen Henrik (* 20. III. 1828 ve Skienu, † 23. května 1906 v Oslo), největší norský dramatik. Jeho první drama je Catilina (1850), romantické zbožnění revolučního ducha. Téhož směru jsou dramata Noc svatojánská, Paní Inger na Östrad, Slavnost na Solhaugu, Olaf Liljekrans. 1857—1862 řídil Norské divadlo v Oslo, v té době vznikli Hrdinové na Helgolandu, Nápadníci trůnu, Komedie lásky. 1864 odcestoval I. a pobyl v cizině 27 let, kde vznikla dramata Brand a Peer Gynt. 1873 histor. dramata Císař a Galilejský. Následují současná dramata s psychologickými konflikty na společenském pozadí a s technikou tragické analysy: Nora, Strašidla, Nepřítel lidu, Divoká kachna, Rosmersholm, Paní z námoří a Hedda Gablerová. Ve Staviteli Solnessovi přichází ke slovu tragika stáří vedle sklonu k symbolice, patrného v předchozích dramatech. John Gabriel Borkman, Když my mrtví procitneme tvoří závěrečné slovo umělcova života, obětujícího lidské štěstí snům o moci a umění. Vliv a význam Ibsenův přerostl hranice své země. V češt. překl. E. Pešková, M. Lesná, K. Kučera, V. Šuman, A. Kraus, H. Kosterka, B. Frída, J. Vrchlický, J. Kvapil a j. (vyd. Otto).

Ibykos, řecký lyrik z Rhegia v Dolní Italii, kolem 520 př. Kr.

Icilius, jméno řím. plebejského rodu, známé svým účinným zastupováním požadavků lidu. Nejznámější z nich je Lucius I., který jako lidový tribun r. 456 př. Kr. prosadil předání Aventina plebejcům.

I. C. N., in Christi nomine (lat.), ve jménu Kristově.

Icosandrus (řec.-lat., dvacetimužné), květy s 20 volnými tyčinkami. Icosandria jsou 12. třídou v Linnéově systému a tyto rostliny mají 20 nebo více volných tyčinek.

Icteridae, trupialové nebo vlhovci, ptáci příbuzní našim špačkům, které zastupují v Americe. Jsou velikosti pěnkavy až vrány, se štíhle kuželovit. zobákem, silnými běhy, prostředně dlouhým ocasem, s peřím měkkým, lesklým, převážně barvy černé, žluté a rudé. Na 190 druhů v již. i stř. Amer., zčásti i sever. až k polárnímu kruhu. Živí se drobnými obratlovci, členovci, měkkýši, plody i semeny. Staví umělá hnízda jako snovači, zavěšená na stromech zpra-

Ostinops decumanus.

vidla v osadách. Rody Molothrus, Callothrus, Cassidix a Ostinops hnízda si nestavějí a nevysedávají mladé, ale svá

Icterus baltimore L.

vejce svěřují cizí péči, tak jako kukačky. I. baltimore, vlhovec nebo trupial baltimorský, žije ve vých státech USA.

Ictus (lat.), úhoz, přízvuk.

Icterus, ⚲ žloutenka.

Ičang (I-čang-fu), čínské přístavní město v provincii Hupe, 60.000 ob. Smlouvou z r. 1877 otevřen přístav též evropskému obchodu.

Ičkov Mir, organisátor prvního povstání proti Turkům a prostředník s Portou r. 1806.

id., zkratka pro idem.

i. d., zkratka na kurs. lístcích pro inklusivní dividendu.

Ida, ⚲ Malá I., Velká I., o. na Slov.

Ida, křesťan. světice, I. von Herzfeld (* 813), manž. saského vévody Ekberta.

Idaho (ajdeho, zkr. Id.), hornatý stát USA., 217.261 km² s 92.071 ob. Sídlo vlády v Boise City. I. se stalo státem 1890.

Idajští Daktylové (z řec.), démoni na krétské a trojské Idě.

Idar, něm. m. v Oldenburku, 7.638 ob.

Idas (řec.), heros, syn krále Afarea v Messině; zúčastnil se kaledonského lovu a výpravy argonautské. Usmrcen Diem.

Idea, pseud. Marie Hoŕubyové.

Idea (řec.), výraz, zavedený do filosofie Platonem, jímž se označuje podstata věci, jak se jeví, když si odmyslíme všechny znaky náhodné, látkou podmíněné a měnící se. Poněvadž čisté ideje, zvl. pak nejvyšší ideje dobra, pravdy a krásna nelze nalézti ve skutečnosti v jejich dokonalosti, kdežto však pozemské věci zdají se nedokonalými odlesky těchto ideí, připisoval Plato ideám zvl. existenci mimo tento svět. Tuto metafysickou skutečnost zamítl i Kant.

Ideál, pseud. Ant. Theina.

Ideál (řec.-lat.), nazývá se buď jen to, co existuje pouze v představě nebo ve vědomí v protikladu ke skutečnosti, nebo to, v čem se určitý typ vyskytuje v dokonalosti (na př. ideální přátelství = dokonalé přátelství). Tedy i (nedosažitelný) vzor dokonalosti. — Ideal, pseud. Ant. Theina.

Idealismus, filosof. světový názor, založený Platonem. Metafysický i. vidí pravdivé a věčné bytí pouze v idei, kdežto skutečný svět je bytím nižším. Idee mají jakožto duchový svět (Plato) či myšlenky božské (Augustin) samostatnou existenci. Noetický i. popírá, že by idee měly samostatnou, na lidech nezávislou existenci. Jedna jeho forma, subjektivní i. (ilusionismus) uznává svět jen jako představu, kdežto podle (Kantova) transcendentálního i. jsou předměty zkušenosti vytvářeny pojmovými určeními lidského poznání, jež určuje předměty poznání formami ve vědomí a priori připravenými (názor, rozum). Idee jsou tudíž pouze postuláty lidského rozumu.

Idealisovati, v estetice: dívati se na skutečný svět očima umělcovými; v obvyklé řeči: viděti pouze krásné a šlechetné.

Idealista (lat.), všeobecně člověk, který si klade cíle vyšší než uspokojení smyslových potřeb, byť i nebyly uskutečnitelny.

Idealistický, pojem v estetice pro uměl. díla, jež obsahují líčení, vzdálená od skutečného světa ve směru stupňovaného obsahu představy, citu a vůle.

Ideálně krásný, v estetice postava stvořená umělcem, jež má vlastnosti formové krásy, krásy obsahové a druhové.

Idelsohn Abraham D. (1865—1922), rusko-židovský novinář, sionista.

Identické noty, v diplom. styku stejně znějící noty.

Identický (z franc. identique), totožný, stejného významu.

Identifikovati, ztotožňovati.

Identita (totožnost), vzniká mezi předměty a pojmy, je-li je možno vzájemně zaměnit. Principium identitatis (princip identity) nazývá se v logice základní věta: A=A, nebo-li: každá věc rovná se sobě.

Ideografie (řec.), pojmové písmo, na př. čínské.

Ideogram (z řec.), značka vyjadřující přímo nějaký pojem nebo předmět obrazem jeho (hieroglyfy).

Ideokrat (řec.), zástupce nadvlády rozumových pojmů (ideokratismus).

Ideomotorické pohyby, podle W. B. Carpentera pohyby, prováděné nevědomě osobou, jež si je živě představuje.

Id est (lat.), to jest, to značí.

Idioblasty (skleroidy), buňky různého tvaru v parenchymu listů roztroušené. Tak je tomu na př. u rostlin z čeledi Simarubaceae.

Idiografický (řec.), popisující jednotlivost se zřetelem k její svéráznosti.

Idiolatrie (řec.), zbožňování sebe sama, samolibost.

Idiom (řec., zvláštnost), odchylná řeč, nářečí.

Idiomata (řec.), v křesťan. dogmatice zvláštnosti každé z obou přirozeností Kristových.

Idiomorfní (řec., automorfní), ohraničený plochami, vzniklými vlastní molekulární stavbou.

Idiopatický (řec.), neurčitý výraz pro označení samostatné choroby, která nevznikla z jiného onemocnění nebo následkem úrazu.

Idioplasma (řec.), podle Naegeliho taková protoplasmická substance, jež na rozdíl od ostatního tvořivého plasma (stereoplasma) je označována za nositele dědičných vlastností organismu.

Idiosynkrasie (řec.), odlišné duševní chování individua vůči dojmům a vlivům, jež mají na většinu lidí pravidelně docela jiný účinek; pudový odpor.

Idiot (řec.), původně laik, pak nevědomec, hlupec, slabomyslný.

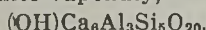
Idiothermie (řecky, homoeothermie), udržení přibližně stejné teploty v těle teplokrevných živočichů.

Idiotismy (řec.), zvláštní rčení, svéráznost jazyková.

Idiotství (řec., idiotismus), vysoký stupeň duševního zeslabení, jehož příčina spadá do doby před zrozením nebo prvých let života. Pro lehčí případy používá se označení imbecilita, pro nejlehčí debilita.

Ido, mezinár. pomocná řeč, zal. 1907 na základě návrhů de Beaufrontových. Česká učebnice V. Schmitta (1922).

Idokras, vesuvian, svým složením křemičitan hlinito-vápenatý,

$$(OH)Ca_6Al_3Si_5O_{20},$$

jest zeleně a hnědě zbarvený nerost, příbuzný granátu. Tvrdost 6·5, hustota 3·34 až 3·45. V Čechách vyskytuje se jeho odrůda egeran v paprskovitých shlucích z okolí Hazlova u Chebu.

Idol (řec., eidolon), podoba, obraz, přelud, bůžek, jemuž vzdávána pocta.

Idolatrie (řec.), modloslužba, zbožňování obrazů.

Idomeneus, syn Deukaliona, knížete na Krétě; zúčastnil se s Merionem války trojské s 80 loďmi.

Idrie, město v Krajině, od 1920 italské v prov. Udine, 5384 ob.; doly na rumělku.

Idrísovci (Idrísí, Edrísí), arabsko-islamská dynastie v Marokku.

Idus, u starých Římanů 13. nebo 15. den měsíce.

Idyla (řec.), obrázek, selanka, druh básně, vyjadřující zvláštní základní myšlenku. I. se neomezuje na určitý druh poesie, jsou i. dramata, epické skladby, vyprávění, romány, básně. Nejstarší stopy i. nacházíme u Hebrejců (Kniha Ruth) a Indů (Sakuntala). V čest. V. Hálek, Ad. Heyduk, Sv. Čech a j.

Idzikowski Zygmunt Zen. (1884—1911), polský básník.

I. e., zkratka pro id est, t. j.

I. f., zkratka ipse fecit (lat.), sám zhotovil.

If, opevněný ostrov v zálivu marseillském.

Iffland Aug. Wilhelm (1759—1814), německý herec a dramatik.

Ifigenie (řec. Ifigeneia), původně řecká bohyně plodnosti. V mytu dcera Agamemnonova; měla býti obětována na cestě do Troje rozzlobené bohyni Artemis v Aulidu, byla však bohyní nahrazena laní.

Ifiklés, nevlastní bratr Heraklův, otec Joloa.

Ifikratés, athénský vojevůdce († 353 v Thrakii); byl v 20 letech velitelem vojska v korintské válce proti Spartě (395—387 př. Kr.), organisoval je v nový lehký druh vojska, zv. Peltasty. Zvítězil 390 u Sikyónu, 389 u Abydu, sesadil 372 Korkyru. Na začátku spojenecké války byl obviněn Charem ze zrady a 356 odvolán.

Ifitos z Elidu, zakladatel božího míru po dobu slavností olympských her.

I. F. S., International Federation of Students, mezinárodní svaz studentský, zvaný též Corda fratres, založ. roku 1898 v Turině.

Ifvarson Karel (1818—1889), švédský politik, spoluzakladatel roln. strany.

Iglau, ↘ Jihlava, m. na Mor.

Igló, ↘ Spišská Nová Ves, m. na Slov.

Iglesias, okr. hl. m. v it. prov. Cagliari (Sardinie), 14.160 ob.

Iglésias de la Casa José (1748—1791), španělský básník; vzorem mu byli špan. klasikové.

Iglésias Posse Pablo (1850—1925), špan. politik; založil 1888 špan. socialistickou (marxistickou) stranu.

Ignatius, Ignác, čes. Hynek, 1. křesťan. světec, biskup v Antiochii, jeden ze sedmi apošt. otců; 2. Ignatius z Loyoly, ↷ Loyola.

Ignatius Karel (1837—1909), finský historik a politik.

Ignatius, pseud. Ig. Herrmanna.

Ignaťjev Nikolaj Pavlovič (1832—1908), ruský diplomat, horlivý slavjanofil, tvůrce mírové smlouvy v San Stefano 1879

Ignis et aquae interdictio (lat.), zápověď ohně a vody), u Římanů vypovědění ze země.

Ignjatovič Jakov „Jaša" (1824—1888), srbský spisovatel-romanopisec. Uvedl do srbské povídky a románu naturalismus.

Ignjatovskij Aleksander, Dr. (* 1875), prof. interního lékařství na bělehradské universitě.

Ignorance (lat.), nevědomost, neznalost.

Ignorant (lat.), nevědomec.

Ignorantia (iuris) **nocet** (lat.), neznalost (zákona) škodí, t. j. neomlouvá, zásada, jež platí i v právu mod., hl. trestním.

Ignoratio elenchi (lat.-řec.), neznalost důkazního předmětu), důkazní chyba v logice, když místo věty, jež se má dokazovati, dokazuje se něco zcela jiného.

Ignorovati (lat.), nevěděti, nevšímati si.

Ignota, pseud. Bož. Vikové-Kunětické.

Ignota, vlastně Tea Červinková, feuilletonistka, propagátorka českého filmu.

Ignotus, pseud. Milana Hodži, též V. Pšorna.

Igor, kníže novgorodský, syn Svjatoslavův († 1202), proslaven tažením proti Polovcům, jehož využito v básni Slovo o polku Igorevě.

Igor, pseud. Paľko Valáška.

Igorroté (obyvatelé hor), malajský kmen v s.-z. Luzonu, asi 35.000 hlav.

Igram, o. na Slov., okr. Modrá, 644 ob.

Igualada, okr. m. v špan. prov. Barcelona, 12.489 ob.

Iguadonon, pseud. Arn. Krause.

Iguanodon, vyhynulý veleještěr z řádu Dinosaurů.

Iguarassú, m. brasil. státu Pernambuco, 26.376 ob.

Iguassú (igosu), řeka v Brasilii, 1300 km dlouhá.

Igumen (n.-řec.), opat, převor.

Ihara, Saikvaku (1642—1693), jap. spisovatel, zakladatel realistické novely.

Ihering Herbert (* 1888), mod. něm. divad. historik a kritik.

Ihering (Jhering) Rudolf v. (1818—1892), něm. prof. právních dějin.

Ihráč, o. na Slov., okr. Kremnice, 558 ob.

Ihrám (arab.), obětní stav poutníka do Mekky, přeneseně poutní oděv.

I. H. S., Kristův monogram, první tři (řecká) písmena jména Ježíš; nebo též Jesus hominum salvator nebo In Hoc Salus.

I. H. S. V., zkr. lat.: In hoc signo vinces (v tomto znamení zvítězíš).

Ich dien (sloužím), heslo Jana Lucemburského, přejaté „černým princem" Eduardem po bitvě u Kreščaku (1346).

Ichman Adolf (* 1823 v Jiřetíně), malíř porculánu v Praze.

Ichneumonidae (lumci), důležitá cizopasná čeleď blanokřídlého hmyzu (Hymenopter). Jejich znakem je políčko diskokubitální, vzniklé srůstem políčka diskoidálního a kubitálního. Samičky mají kladélko, kterého může některý druh užívati jako zbraně. — Ichneumon pisorius L. (lumek lyšajový), hmyz 22—28 mm velký. Zrcadlové pole (= druhé pole kubitální) je tvaru pětiúhelníkového. Zadeček červenožlutý, hruď černá s jasně žlutým štítkem. V červnu v našich jehličnatých porostech. Samička napadá housenky lyšajů a klade do nich po jednom vajíčku.

Ichthyofagové (z řec., pojídači ryb), národové, kteří se hlavně živí rybami.

Ichthyol, suchou destilací živičných břidlic v Tyrolsku připravovaný lék, v němž účinnými jsou sloučeniny síry. Ze surového oleje působením konc. kys. sírové vzniká kys. ichthyolsulfonová, která po zředění vodou a po přidání kuchyňské soli sráží se jako zelená pasta. Neutralisací této kys. vznikají v lékařství používané preparáty: ammonium sulfoichthyolicum (červenohnědá, syrupovitá kapalina), dále natrium, lithium a zincum sulfoichthyolicum.

Ichthyologie (řec.), studium ryb.

Ichthyophis glutinosus, ↷ Gymnophiona.

Ichtyosaurus, ↷ geologické útvary.

Ichthyosis (řec.), šupinatost kůže, kožní nemoc, počínající již v dětství (je vrozená nebo dědičná) a vleklá po celý život.

Ichthyotoxin (řec.), jedovatá bílkovina (toxalbumin), nachází se v krvi úhoře; vařením stává se neškodnou.

Ichthys (řec., ryba), symbol prvokřesťanů, podle monogramu Kristova:

Ἰήσους Χριστὸς Θεοῦ Υἱός Σωτήρ.

Ichtimanské hory, horské pásmo balkánské v Bulharsku, spojující Balkán se severním horstvem Rhodopským. I. h rozdělují roviny Plovdivskou, Tatar-Pazardžickou a Srěmeckou, s průsmykem Trajanova vrata (ve výši 843 m).

Ijar (hebr.), osmý měsíc žid. roku.

Ijerej (z řec.), název kněze v ruské

pravosl. církvi; z toho pak odvozeniny protoijerej — arcikněz, ijerodiakon, ijeromonach — mnich s kněžským svěcením.

Ijevlev Nikolaj Vasiljevič (1835—1866), ruský malíř-karikaturista.

Ijicové (—ch—), indián. kmen v Sieře Nevadě de Santa Marta (Kolumbia).

Ik, řeky ve vých. Evropě, z nichž nejznámější ústí do Kamy.

Ikaros, syn Daidalův (⌕). Podle něho Ikarské moře.

Ikilik, tur. stříbrná mince (2 piastry).

Ikona (eikon, řec.), obraz; círk. obrazy, často užívané k výzdobě příbytku.

Ikonić Dragomir, Dr. (* 1883 v Čačaku), srbský žurnalista, profesor. R. 1916 založil ve Francii revue La Patrie Serbe se srb. dodatkem Naša Otadžbina.

Ikonnikov Vladimír Štěpánovič (* 1841), rus. kulturní dějezpytec; zmizel při revoluci asi 1924.

Ikonodulie (řec.), služba obrazům, totéž co ikonolatrie.

Ikonografie (řec.), ⌕ ikonologie.

Ikonoklast (řec.), obrazoborec; ikonoklasmus, obrazoborectví.

Ikonolatrie (řec.), ctění obrazů.

Ikonologie (ikonografie, řec., věda o obrazech), prokazování, záznam a dějiny starověkých výtvorů: sochy, busty, vyobrazení a p. Obnovitelé a pěstitelé této vědy byli Michelangelo, Fulvius Ursinus, Canini a zvl. Visconti. Dnes rozumíme i. znalost znaků, emblemů a symbolů, s kterými jsou zobrazováni nábož. předměty starověku nebo křesťanští světci a pojmy (křesť. i.) — Lit.: Dolenský, Příručka (1919).

Ikonomachie (řec.), boj o uctívání obrazů svatých.

Ikonostas (řec.), obrazová stěna před oltářem v pravosl. kostelích.

Ikonostrof, přístroj, kterým vidíme obrazy obráceně; je používán na př. mědirytci a litografy.

Ikornikov Vasilij Aleksandrovič (1859—1888), rus. spisovatel. Psal kritické čl. do časopisů. Sp.: Žukovskij (1885), Lermontov (1887).

Ikosaëdr (řecky), dvacetistěn, těleso, omezené 20 rovinnými stěnami; pravidelný jest omezen 20 rovnostrannými trojúhelníky, má 30 hran a 12 pětibokých rohů. Značí-li a délku a hrany i—n, pak poloměr vepsané koule je $= \frac{a}{2}\sqrt{\frac{7+3\sqrt{5}}{6}}$, poloměr opsané koule $= \frac{a}{2}\sqrt{\frac{5+\sqrt{5}}{2}}$, krychlový obsah $= \frac{5}{12}a^3(3+\sqrt{5})$.

Dvacetistěn.

Ikositetraëdr (z řec.), v krystalografii těleso, omezené 24 shodnými deltoidy.

Iktinos, řec. stavitel z doby Perikleovy. ⌕ Eleusis.

Ikwa, řeka v j.-v. Polsku, asi 200 km dlouhá. Za svět. války dějiště mnoha bojů na podzim 1915 při ofensivě rak.-německé proti Rusku.

Ilanua (Illanos, ilj-), malajský kmen na ostr. Mindanao (Filipiny).

Ilarion (Hilarion) († asi 1067 nebo 68), v letech 1051—55 metropolita kyjevský a círk. spisov. Dal počátek k slavné kyjevské lávře.

Ilarion Meglenský (okolo 1100—1164), biskup v Meglenu v Makedonii, bulharský světec.

Ilarion († 1673), metropolita rjazanský a muromský, na církev. sněmu (1666—67 vystoupil proti patriarchovi Nikonovi, sám pak zbaven hodností, měl býti internován v klášteře, zemřel však a pohřben v Rjazani.

Ilava, město na Slov., okr. Trenčín, 2172 ob. (1786 čs.). Velká trestnice, tov. dřev. zb., pivovar a sladovna (zal. 1635).

Ilavský, pseud. Pavla Uhrina.

Ilé, (řec., rota), ve Spartě oddělení stejně starých mladíků, společně vychovávaných; u Macedonců jezdecké oddělení.

Ile de France (z lat. Insulae Franciae = ostrovy Francie), pojmenování kraje depart. Seine nebo území, protékané stř. Seinou, stř. a dolní Oisou a dol. Marnou. Tvořil vždy část království franc.

Ile de France, dřívější pojmenování ostrova Mauritius (⌕).

Ileck (Ileckaja, Zaščita), město v Kozácké sov. republice, (1920) 10.950 ob. Má proslulé solné doly.

Ilecká oblast, zv. též Akťubinská v Kirgizské sovět. republice na stř. toku Ileku (levý přítok Uralu). Na jih a západ vybíhají krajní výběžky Uralu, hory Mugodžarské s lesnatými úbočími. Rovina je většinou úrodná, zčásti písečná a solnatá step. Podnebí pevninské s náhlými změnami, tuhými mrazy v zimě a přes 40° tepla v létě. Obyv. většinou kočovní mohamedánští Kirgizové; usedlíci jsou pravosl. kozáci. Jediné město Akťubinsk (Ak-Tjube), založ. 1878. Polní hosp. primitivní, hl. pěst. pšenice a chov dobytka (koní a velbloudů).

Ilek, levý přítok Uralu, 450 km dlouhý.

Iler Jan, pseud. Jana Liera.

Ilerda, m. v Hispanii, známé Caesarovým vítězstvím nad Pompeiovci roku 49 př. Kr. Nyní jest zvána Lerida.

Ilešić Fran, Dr. (* 1871 ve Št. Juriji), slovinský literární historik, prof. slovin. řeči a literatury na záhřebské universitě, pracovník na jihosl. sjednocení a slovan. vzájemnosti. Studoval dobu ilyrismu.

Iletin, zvláštní druh insulinu.

Ileus, v lékařství označuje neprůchodnost střeva. I. vzniká vniknutím střevních kliček do některé chorobně utvořené štěrbiny v pobřišnici, nebo roste-li ve střevě novotvar, který střevo zúží a zahrdlí.

Ilex aquifolium, cesmína evropská, keř až strom, s listy střídavými, kožovitými, v celku vejčitými, které přecházejí v ostré ostny. Listy vždy zelené, vytrvávající po několik roků. Roste v sev.-záp. Evropě. Bělavé lístečky jsou dvoudomé, plody svítivě červené peckovičky. I. paraguariensis, c. paraguayská z již. Ameriky, jichž listů usušených, „maté“, všeobecně se používá v Jižní Americe jako čaje.

Ilfracombe (ilfrekum), příst. m. a mořské lázně v sev. Devonshire (Anglie), (1921) 11.772 ob.

Ili, řeka ve stř. Asii, dl. 1500 km.

Ili, krajina ve stř. Asii; západní její část jest od r. 1865 ruská, vých. část je čínská.

Ilia, dcera Aenea a Lavinie.

Iliacus, ke kyčelní kosti náležející (Os iliacum).

Ilianovo, o. na Slov., okr. Lipt. Sv. Mikuláš, 416 čs. ob.

Iliašovce, o. na Slov., okr. Levoča, 547 čs. ob.

Ilias, epos připisovaný Homerovi.

Ilić Danilo (1889—1915), učitel ve Foče a organisátor sarajevského atentátu proti Františku Ferdinandu. Odsouzen k trestu smrti a v Sarajevě popraven. Jeho přátelé vydali r. 1922 „Spomenicu“, ve které otištěny jeho literární práce.

Ilić Laza, Dr. (1852—1918), srbský lékař, předák radikální strany, odborný spisovatel.

Ilić Luka-Oriovčanin (1817—1878), kat. kněz, historik, numismatik, první chorv. etnograf a záslužný sběratel národních písní.

Ilić Mihailo, Dr. (1855—1905), srbský lékař. Roku 1903 byl zvolen prvním soc. poslancem.

Ilić Mihajlo (* 1866), ing., gen. řed. stát. drah v Jugosl., jihosl. delegát v mezistát. komisích.

Ilić Petko (padl 17. III. 1912), vojvoda srbských čet dobrovolnických.

Ilić Radomir (1877—1909), srb. gymnas. profesor, anthoropogeograf.

Ilić Todor Češljar (1745 nebo 46—1793), srbský malíř, portretista, ikonograf.

Ilić Velimir (1876—1899), srb. geolog, prostudoval jurské terrainy v Srbsku.

Ilić Vojislav, mladji (* 1877), srb. básník, subjektivní lyrik a populární autor.

Ilicium anisatum, čínský strom; tvoří plodenství z dřevnatých pukavých měchýřků, hvězdovitě uložených, která jsou

Ilicium verum
Hook. fil.

zavedena do obchodu pod jménem hvězdový anýz čili badián (Fructus anisi stellati).

Ilidže, bos. lázně, 13 km od Sarajeva, 433 m n. m. Teplé prameny (57·5° C), v krásné lesnaté krajině. Prameny řeky Bosny.

Iliev Atanas Trifonov (1852—1927), bulharský folklorista a kulturní pracovník, český odchovanec. I. ještě před osvobozením působil na střední škole v rodném městě, zúčastnil se povstání, upadl do tureckého vězení, ale osvobozen působil v rozličných úřadech správních, také ve šk. ministerstvu v Sofii, posléze se vrátil jako řed. dívčího gymnasia v rodišti, kde působil od r. 1892 až do výslužby r. 1905. I. lit. činnost zahájil drobnými překlady z českého jazyka, ale pak se věnoval samostatné práci lidovědné, pedagogické a lidovýchovné. I. byl vždy nadšeným šiřitelem vzájemnosti česko-bulh. a oddaným stoupencem slov. myšlenky v Bulharsku. Q Jos. Páta v Čas. Nár. Musea, 1928.

Ilijć Dragutin (1858—1926), srbský spisovatel, odpůrce krále Milana, zakladatel Ligy Velike Srbije. Velmi plodný autor, z posledních romantiků.

Ilijć Jovan (1823—1901), srbský literát, básník, politik, slavjanofil, gymn. prof., vůdce svobodomyslné mládeže, účastník převratu z r. 1858, ministr spravedlnosti a státní rada.

Ilijć Vojislav (1862—1894), srbský básník. V poesii, najmě lyrické, tkví hlavní

jeho význam literární i reformátorský; je předchůdcem moderní poesie srbské, nejsilnější ze své generace.

Iliniza (ilinitsa, Ilinissa), sopka s dvěma vrcholy v Andách v Ecuadoru, 5305 a 5162 m vys.

Ilion, ☞ Troja.

Ilion (ilien), m. v sev.-am. státě New York, (1920) 10.169 ob.

Ilioné, dcera Priamova, manželka thráckého krále Polyméstora.

Ilioneus, 1. v řec. mytologii nejmladší syn ☞ Niobin; 2. název proslavené antické sochy mramorové, kterou získal cís. Rudolf II. pro své pražské sbírky. Po dobrodružných osudech dostalo se toto torso do mnichovské glyptotéky.

Iliński (1814—1861), polský dobrodruh, jenž se účastnil různých bojů od Portugalska až po Čínu; jako turecký paša (Iskander-beg) bojoval též ve válce krymské (1853—55).

Ilja Georgov, pseud. Ant. Sovy.

Ilja Muromec, hlavní hrdina ruských epických hrdinských zpěvů, syn sedláka, jenž zázrakem nabyl nadpřirozených sil a šel ke dvoru Vladimirovu do Kyjeva.

Iljinskij Alexandr Alex. (* 1859), současný ruský hudební skladatel.

Iljinskij Fedor. Vlad. (* 1889), současný spisovatel ruský; píše verše, povídky a divadelní hry.

Iljinskij Nikolaj Stepanovič (1759—1846), ruský básník; za Alexandra byl v komisi min. sprav., sestavující návrh zákonů. Psal verše rázu vlasteneckého.

Ilkeston (ilkistn), angl. tovární město ve vých. Derbyshire, (1921) 32.266 ob.

Ilkić Jovan (1857—1917), srbský architekt, projektant četných veřejných i soukromých staveb v Bělehradě.

Ill., zkr. Illinois (USA.).

Iłłakowiczówna J. K. (* 1892), polská básnířka.

Illapel (iljapel), hl. m. dep. v Chilské provincii Coquimbo, 3139 ob.

Illata (lat., od infero, vnáším), to, co bylo přineseno, jmění, věno. Též movité věci, jež pachtýř, uživatel neb poživatel na svěřený majetek přináší.

Illecebrum (nehtovec), rostlina hvozdíkovitá (Caryophyllaceae). Lístky ve zdánlivých přeslenech podobají se lístkům ptačince. Roste na vlhkých písčinách a rašeliništích v j.-záp. i záp. Evropě.

Illegální, nezákonný, protizákonný.

Illegitimační žaloba, dříve tak zváno popírání manžel. zrození dítěte.

Illegitimní, zákonu odporující, zvláště právu dědickému neb manželskému; nezplozený v zákonném manželství, nemanželský.

Illem František Alfons, pseud. Lánský (* 1829 v Litomyšli, † 1908 ve Zbraslavicích), farář, spisovatel bohovědný.

Iller, pr. přítok Dunaje v jihozáp. Bavorsku, 165 km dl.

Illésháza, o. na Slov., okr. Šamorýn, 568 m. ob.

Illesházy (ilešházy) István, hrabě (1540—1609), r. 1600 vrchní župan trenčínský. 1604 připojil se k Bočkajovi. Zanechal deník z let 1592—1603.

Illéssy János (1861—1905), maď. historik a archivář.

Illiberální, nesvobodomyslný.

Illicinius Petr, Vlach ze Sieny († 1582), latinský spisovatel, filosof a klas. filolog (prosou i veršem), prof. řečtiny v Krakově, od 1572 kanovníkem a scholastikem v Olomouci. Horlivý katolík, ostře vystupoval proti reformátorům.

Illikvidní, u pohledávek značí, že pohledávka jest sporná, že ji nelze vybrati; u jmění, že nelze jím volně nakládati.

Illimitovaný, neomezený, ☞ limit.

Illing Jan Konrád († 13. VII. 1700), malíř v Praze.

Illinois, hlavní řeka stejnojmenného sev.-am. státu; vzniká j.-z. od Chicaga, ústí u Saint Louis do Mississippi; tvoří četná jezera, zvláště jezero Peoria.

Illinois, jeden ze států USA., 146.756 km², 6,964.950 ob. Hl. řeka jeho jest Mississippi. Všecky druhy obilí, dobytkářství, mlékařství, uhelné doly; dobývá se tam železná ruda, zinek, vápenec a j. Ohromný průmysl, z něhož dlužno jmenovati zvláště závody na zpracování masa, ocelárny, železárny, strojírny, mlýny, přádelny. Hl. m. Springfield, důležitější však jest Chicago (čikago).

Illipe König (Bassia L.), rod z čeledi Sapotaceae (sapotovitých), stromy obsahující mléko s kožitými až na špičce vyrůstajícími listy. V úžlabí jejich jsou svazečkovitá květenství. Masitá bobule obsahuje semena bohatá tukem. Asi 30 druhů ve vých. Indii a na malajském souostroví. I. butyracea Engel, asi 16 m vysoký strom, s chlupatými listy, bledě žlutými květy a podlouhlými bobulemi, ve vých. Indii. Semena poskytují vonné máslo „fulva".

Illner Felix, JUDr. (* 1875 v Brně), čes. národohospodář. Od r. 1905 gen. tajemník Jednoty záložen a revisního svazu jejich v Praze. Vydal řadu spisů právn. a národohospodářských. Jako osvědčený záloženský odborník byl povolán do správní komise Obch. a živnost. komory v Praze, dále do Statist. rady a poradního sboru pro otázky hospodářské při

ministerstvu obch. v Praze a do správní rady Živnostenské banky v Praze.

Illner Josef, JUDr. (1839—1894), organisátor mor.-slez. hasičstva. Též hudební skladatel.

Illora (iljora), m. ve špan. prov. Granada, (1920) 4124 ob.

Illow (též Ilow, Illo) Christian, baron, cís. gen. v 30leté válce, oddaný stoupenec Valdštejnův, jemuž plzeň. reversem spolu s jinými důstojníky slíbil poslušnost; zavražděn s nimi 25. II. 1634 v Chebu.

Illový Rudolf (* 20. XII. 1881 v Zásmukách), český spisovatel. Redaktor Práva Lidu. Vydal verše: Květy odboje (1903), Kročeje (1908). Kromě toho uspořádal čtyřdílnou antologii z české poesie: Československá poesie sociální (1925).

Illoyální (franc., iluajal), opak loyální (↘).

Illuminace (lat.), slavnostní osvětlení.

Illuminati, dříve členové po výtce tajných řádů mystických v 17. a 18. st., kteří dosáhli prý hlubšího poznání boha a skrytých sil v člověku a v přírodě. Roku 1776 založil v Německu profesor Adam Weishaupt řád německých iluminátů. Účelem řádu bylo pěstování vyššího poznání boha a styku se světem duchovním; sledoval též politické cíle. Členem mohl se státi jen ten, kdo byl již svobod. zednářem. V novější době se řád reorganisoval a má sídlo v Drážďanech. Dějiny řádu napsal a vydal jeho člen Leopold Engel 1905.

Illuminátor, umělec provádějící miniatury v rukopisech.

Illuminátor, ↘ polarisace světla.

Illuminování, v malířství zdobení rukopisů (ve středov.) a knih malovanými obrázky, jichž malíři zváni iluminátory, též miniatory (používali červené barvy, minia) a kniha tak zdobená codex illuminatus. Lit.: A. Matějček, K. Chytil a A. Friedl.

Illustrated London News (ilustrejtidlandn-njus), il. týdeník anglický, založ. r. 1842.

Illustration, L', r. 1843 v Paříži založený ilustr. týdeník.

Illustris (lat.), jasný, skvělý, slavný; titul vévodů, hrabat a biskupů.

Illyricus, ↘ Flacius.

Illyrie, od 4. stol. př. Kr. říše severně Epiru, od 168 př. Kr. římská pobřežní země na Jaderském moři od Istrie (Přímoří) po Drin a Sávu (Illyricum). Země slula po národu Illyrů. I. připadla r. 476 byzantskému císařství, v 6.—7. st. přistěhovaly se slovanské kmeny. Kromě srbochorvatské Dalmacie vyvinulo se Staré Srbsko, co Bosna vznikla z vých. části starého Chorvatska. V 17. a 18. st. jméno I. používáno hlavně pro pravoslavné Srby v jižních Uhrách; po míru schönbrunnském (1809) utvořil Napoléon ze zemí slovinských, částí Chorvatska, Istrie a Dalmacie Illyrskou provincii. Pařížským mírem 1814 přešlo území zpět k Rakousku, které z něho utvořilo království Illyrské; roku 1849 rozděleno na Kraňsko, Korutany, Gorici a Istrii.

Illyrský poloostrov, starý název pro Balkánský poloostrov.

Ilmatar, finská bohyně; stvořila přírodu.

Ilmenau (Elmenau), řeka 107 km dl., levý přítok Labe (Něm.).

Ilmenit, $FeTiO_3$, metatitaničitan železnatý, nerost krystalující v soustavě šesterečné, obyčejně pomíšený magnetovcem (titanomagnetit). Přichází vzrostlý v zásaditých vyvřelých horninách (čedič, diabas, gabro) nebo volný, na př. na Jizer. louce (Iserin) a v granátonosných štěrcích v okolí Třebenic. Nejdůležitější naleziště jsou v Norsku (Soggendal, Eggesund), ve Švédsku (Taberg) a v USA. (Adirondack ve státě N. Yorku). Je velmi důležitou surovinou pro výrobu titanových barev.

Ilmeňské jezero (dř. Moisk), v Rusku v gub. Novgorodské, 18 m n. m., v rozloze 918·5 km².

Ilnica, o. na Podk. R., okr. Iršava, 4358 ob.

Ilnicka Marja (1825—95), pol. dram. spisovatelka a básnířka.

Ilnickij Vasil (1823—1895), řed. rusín. akad. gymn. ve Lvově a kanovník lvovské kapit. metropolitní. Jeden z nejplodnějších haličsko-rusín. spisov. ve všech oborech.

Ilok (lat. Cuccium), jugosl. m., 5477 ob.

Ilokáni, malajský kmen na ostrově Luzonu (Filippiny).

Ilongoti, malajský kmen na ostr. Luzonu.

Ilopango (také Ilapango), jezero v středoamer. rep. San Salvadoru.

Ilorin (t. Alorie), m. v záp. Súdánu. Má asi 70.000 ob.

Ilos, podle řecké pověsti syn Trouv, zakladatel Ilionu, podle jeho otce byla pojm. Troja.

Ilovackij Dim. (* 1832), rus. historik.

Ilové, kmen bantuský na Kapue v s.-z. Rhodesii.

Ilovlja (Ilavlja), řeka v jihových. Rusku, 267 km dl.

I. L. P., Independent Labour Party.

Ilsemanit, tmavomodrý nerost, molybdenhydroxydul Mo_3O_8, jest jediným dosud známým hydrosolem.

Iluminace, ♁ illuminace.

Iluse, přelud, klam; v psychologii slovem il. označuje se klam smyslů. — I. má důležitou úlohu v umění; umělecké dílo působí na hledícího jako skutečnost; před naším duševním zrakem vyvstává svět básníkem, skladatelem vytvořený. To jest t. zv. iluse v umění.

Ilusionismus (lat.), ve filosofii nauka, podle níž svět jest jen naše představa; v estetice zovou se ilusionistické teorie ty, podle nichž působení uměleckého díla záleží jen v aktu estetického zážitku.

Ilusorní, zdánlivý, klamný.

Ilustrace (lat.), název, užívaný nyní výhradně pro obrazovou výzdobu a obrazový výklad tištěného textu. Nejstarší tištěné knihy s il. provedeny byly dřevorytem. Později připojovány dřevoryty k sázenému textu. V XVII. a XVIII. stol. v době úpadku dřevorytu knižní umění užívá mědirytin jako techniky il. Od let padesátých užíváno nových reprodukčních metod.

Ilustrowany Kurjer Codzieny, polský deník v Krakově, od r. 1910.

Ilustrovati (lat.), osvětliti; obrazy vysvětliti; ilustrátor, malíř ilustrací.

Ilz, levý přítok Dunaje, 60 km dl.

Ilža, kraj. m. v polském vojv. Kielce, 4554 ob. R. 1831 zvítězili zde Poláci nad Rusy.

Imaginace (z lat. imago), obrazivost, fantasie.

Imaginární (z lat.), pomyslný, domnělý.

Imaginární veličina, pomyslná, neskutečná vel., kterou nemůžeme znázorniti positivními ani negativními čísly (označuje se písm. i).

Imâm (arab.), předák u mohamedánů, předříkávač modlitby. U Sunnitů sluje i. zakladatel náb. systému. Též moh. kněz.

Imandra, jezero v rus. gubernii Murman, 852 km².

Imari-porculány, podle japon. přístavu Imari jmenované.

Imber Naftali Herz (1856—1909), žid. básník. Napsal sbírku básní, z nichž Hatikwa (Naděje) stala se hebrej. národní hymnou a Mišmar hajarden (Stráž na Jordáně) pracovní písní palestinských kolonistů.

Imber Schmuel Jankew (* 1889), současný židovský básník, žijící v Americe.

Imbecilní (lat.), chatrný, slabomyslný.

Imbice (lat. vssávání), vniknutí kapaliny do pevných těles.

Imbreg, o. na Slov., okr. Trebišov, 594 ob.

Imel (Imely), o. na Slov., okr. St. Ďala, 1640 ob.

Imbriani Matteo Renato Poërio (1843—1901), ital. politik, spolubojovník Garibaldiho.

Imbriani Vittorio (* 1840 v Neapoli, † 1886), ital. básník a lit. dějepisec.

Imeretinskij Aleksander Konstantinovič, kníže Bagration (1837—1900), rus. generál, šéf gen. štábu za turecké války (1877—8).

Imeritie (Imeritia, Kolchis), záp. část Gruzinska.

Imeritinci, kmen gruzínský, asi 500.000 obyvatelů.

Imhoof-Blumer Friedrich (1838—1920), švýcar. mincovník.

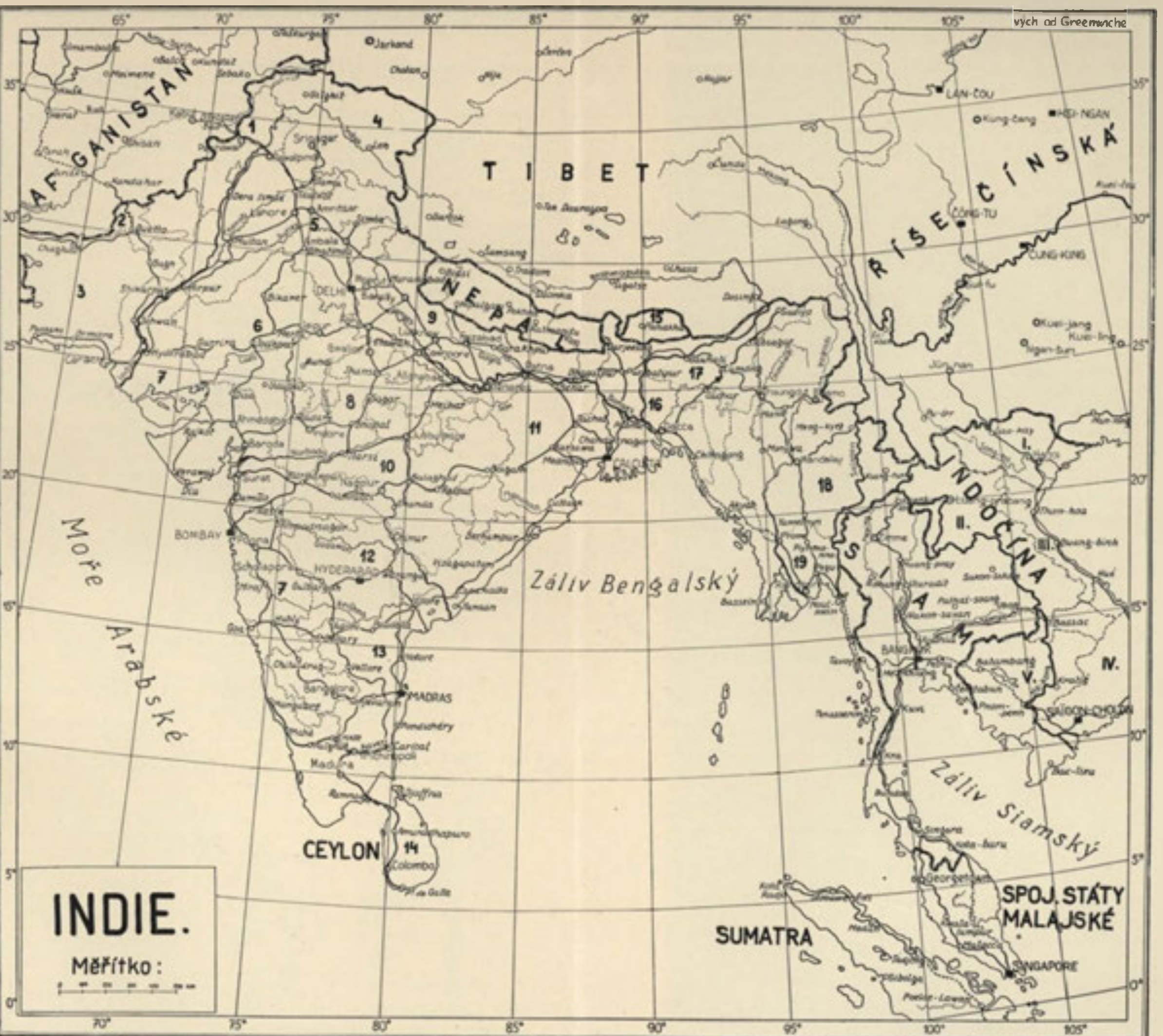
Imhotep (Imuthes), vynikající staroegyptský stavitel a vědátor za času krále Zofera; byl později uctíván jako bůh.

Iminy, sekundární aminy; odvozují se od ammoniaku náhradou dvou atomů vodíku dvojmocným alkoholickým radikálem, na př. $C_2H_4 . NH$, ethylenimin.

Imiš Jaromír Jindřich, ThDr. (1819—1897), hornoluž. spisovatel a buditel, evang. farář v Hodźiju (Göda) v Hor. Luž. saské. Působil ve Woslinku, od r. 1859 až do své smrti v Hodźiju. S Kłosopólským založil v Budyšíně stud. spolek Societas, podnes činný, účastnil se založení Matice luž., v bouřlivých letech 1848—49 byl v luž. nár. výboru a skládal text luž. vládní petice; od r. 1876 hájil luž. círk. a nár. zájmy v saské synodě, a v r. 1884 brožurou Der Panslavismus unter den sächsischen Wenden mit russischem Gelde betrieben und zu den Wenden in Preussen hinübertragen odmítl klamné něm. hlasy proti slov. Lužici. — I. jako znamenitý organisátor pečoval o nový luž. dorost: pro jinochy založil prázdninový homiletický seminář v Hodźiju, pro dívky rodinnou školu v Budyšíně. Bohužel, obojí zašlo s jeho odchodem. — Jako spisovatel napsal I.

Jar. J. Imiš.

Příloha Nového velkého ilustrovaného slovníku naučného.

Kreslil Jar. Janka.

Příloha Nového velkého ilustrovaného slovníku naučného.

r. 1881 cenný příspěvek k dějinám luž. bible, mimo to podal řadu statí z luž. synonymiky a j. v. Čas. Mat. luž. V l. 1851—52 vydával nábož. list Zerničku, vytiskl evang. modlitební knížku Domácí oltář (1867), kázání Dom. kazatelna (1876) a j. Zvl. zásluh si získal založením Luž. evang. knižního spolku (1862), jenž podnes zdárně působí. I. patřil k významné družině luž. vlastenců-buditelů, kterou vytvořili Smoleř a Hórnik.

Imišová Míla (1827—1895), choť před., dcera hornoluž. filologa prof. K. Pfula, pod jehož vlivem přilnula k literatuře a v mládí napsala několik vlasteneckých a nábožných písní. Vydány v r. 1897 s Wałtařovou sbírkou Pro duši a srdce.

Imitace (lat.), napodobenina.

Imitátor (lat.), napodobitel.

Imlauf Jindra (1881—1921), čes. spisov. pessimismu, jsa sám také nedužívý mrzáček.

Immaculata (lat.), neposkvrněná Maria, matka Ježíšova. I. conceptio — neposkvrněné početí Panny Marie, papežem Piem IX. r. 1854 prohlášené za článek víry katolické.

Immanentní, ve filosofii: představa co obsah vědomí, proti tomu, co jest mimo vědomí (transcendenční). V metafysice rozeznáváme příčiny immanentní, ve věci samé obsažené, a transientní, zvenčí na věc působící.

Immanuel, ⇨ Emmanuel.

Immaterialismus (lat.), názor světový, který nehledá smysl a vlastní bytí světa ve hmotě.

Immaterialita (lat.), bezhmotnost; immaterielní, netělesný, bezhmotný.

Immateriální práva (lat.), doslovně práva nehmotná, jejichž předmětem nejsou hmotné statky. Je to především: právo na čest, osobní svobodu a nedotknutelnost. Každé zákonodárství hájí tato i. p. svých stát. občanů a má i trestní sankce pro případ jejich porušení. V ČSR. mluví o nich V. hlava ústavní listiny z r. 1920 a příslušná ustanovení trest. zák. z r. 1852. Náhrada škody se však postiženému může přisouditi i v civil. řízení jen tehdy, když s porušením i. p. souvisí i poškození hmotné. V novodobé teorii právní počítají se i další oprávnění k p. i., která jsou nehmotná jen s jednoho hlediska, jinak však mají za podklad určitou majetkovou hodnotu. Jde zvl. o právo vzorkové, patentní, autorské, na ochranu firmy, na ochranu známky a na ochranu jména.

Immatrikulace (lat.), přijetí, zápis na vysoké škole.

Immediátní (lat.), bezprostřední, immediátní rozkazy: bezprostřední rozkazy panovníků.

Immermann Karl (1796—1840), něm. básník, boj. proti Napoléonovi, byl romantikem i klasikem, idealistou i realistou. Sp.: Tulifäntchen (1827), přel. L. Klácel.

Immigrace (lat.), přistěhovalectví; immigrant, přistěhovalec.

Immissio, jednání, kterým vlastník, ač vykonává pouze své právo vlastnické, ruší právo cizí. ⇨ § 364 obč. zák., podle kterého vlastník pozemku může sousedovi zakázati, aby ho neobtěžoval z jeho pozemku odpadovými vodami, kouřem, plyny, teplem, zápachem a pod.

Immobilní (lat.), nehybný; u vojska: k válce nepřipravený.

Immoralismus (novolat.), ve filosofii svět. názor bez ohledu na morální měřítko; importalita, nemravnost.

Immortelky (slaměnky), rostliny, jejichž květy mají suché kožité okvětní lístky. Slouží jako okrasná rostlina. Ponejvíce jsou I. složnokvěté, rovněž rody Helichrysum poskytují t. zv. slaměnky.

Imobilie (z lat.), nemovité věci, pozemky, protiklad k mobiliím, movitostem. Imobilí se dotýká zákon o právu stavby z r. 1912, §§ 293—297a, 300, 435, 451, 481 obč. zák.

Imobilisovati, postaviti na roveň, co do právních jednání statky movité statkům nemovitým.

Impasto (ital.), v malířství nános barev v silných vrstvách.

Impatiens noli tangere, netýkavka obecná, bylina z řádu kakostovitých s jednoletou lodyhou. Na uzlinách lodyhy jednoduché listy. Velké žluté pětičetné květy ukrývají se pod listy. Plod, po-

Impatiens sultani.

Netýkavka obecná.

dlouhlá tobolka, jejíž chlopně v době zralosti při nejmenším dotyku se prudce smršťují, svinují dovnitř a rozhazují se-

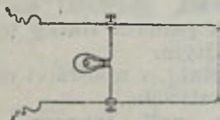
mena do okolí. Všude ve stinných mokřadách lesních hojná, slunné stanovisko nesnese. I. parviflora, n. malokvětá, v již. Sibiři domácí, rozšiřuje se od poloviny minulého století u nás jako plevel. I. bal-

Impatiens balsamina.

Květ netykavky.

samina, „balsamina" z vých. Indie, s tlustou červenou lodyhou, u nás velmi oblíbená zahradní rostlina. I. glandulifera Roylei, n. žlázkonosná, dosahuje na domácí půdě v Indii až přes dva metry výšky. Z vých. Afriky pochází I. Sultani, n. sultánová.

Impedance, hlavně samoindukcí vzbuzený elektrický odpor, který klade vodič, na př. cívka střídavému proudu. I. vzrů-

Impendance.

stá s frekvencí. Jenom samoindukcí způsobená část impendance nazývá se induktancí. ⟶ elektrická indukce.

Imperata Cyr., rod trav s dlouhými jemnými chloupky na kláscích; známo jest pět druhů v teplých krajích celého světa.

Imperativ (lat.), rozkazovací způsob; i. kategorický; v Kantově filosofii vrcholný mravní příkaz, ničím jiným nepodmíněný. Zní: Jednej tak, aby normy tvého jednání mohly se kdykoliv státi normami všeobecných zákonů.

Imperativ energetický, ⟶ energetický.

Imperativní, rozhodný, určitý, kategorický (⟶).

Imperator (lat.), panovník, císař, vladař; od časů C. Julia Caesara Ostaviana používali císařové řím. říše titulu césar, jména, jež povstalo z příjmení Caesar starořím. rodu Juliů. Pro záp. zemi byl titul obnoven korunováním Karla Vel. na císaře řím. 25. XII. 799.

Imperatoria O. L., synonymum pro rostlinu Peucedanum ostruthium Kch. (všedobr horní).

Imperfektní (lat.), nedokončený. Imperfektum, čas neskonalý, aby naznačila se buď soudobnost děje neb stavu s jiným v minulosti.

Imperiál (lat.), císařský peníz, též formát papíru 57×86 cm. — Dříve ruský zlatý peníz (15 rublů).

Imperial Federation League, sdružení (1884—93) pro užší spojení Velké Britanie s brit. koloniemi, požívajícími samosprávy.

Imperialismus (novolat.), politické, v různých dobách rozdílně používané heslo. Za Jindřicha VIII. v Anglii se rozuměla imperialismem úplná nezávislost moci světské na papežské. Za Napoléona I. byla tímto jménem nazývána jeho útočná politika. Nový smysl obdrželo toto slovo po r. 1900, hlavně v Anglii: Spojení Velké Britanie s koloniemi v jednu světovou říši a její organisace a další rozšíření nadvlády britské.

Imperialisté, hlasatelé imperialismu.

Imperium (lat., rozkaz, moc), v st. Římě nejv. voj. a obč. moc, od dob Augustových pak sama říše římská.

Impertinentní (lat.), neslušný, drzý; impertinence, neslušnost, nestydatost.

Impetigo (lat.), neštovička, následek četných kožních chorob. I. contagiosa, velmi nakažlivá choroba.

Impetuoso (it.), bouřlivě, rychle a prudce (v hudbě).

Impetus (lat.), prudký útok; v trestním právu v náruživém rozčilení předsevzatý úmysl.

Impiéta (lat.), bezbožnost.

Implicite (lat.), v tom obsaženo, spolu míněno, včetně, zároveň.

Impluvium (lat.), v starořím. domech nádrž ve středu atria.

Imponderabilie (lat., nevážitelné hmoty), podle dřívějšího názoru podklady elektr. a magnet. úkazů, světla a tepla.

Imponovati (lat.), činiti dojem svým vystupováním.

Import (lat.), dovoz.

Imposantní (franc.), velkolepý.

Impotentní (lat.), neschopný.

Impotence (lat.), neschopnost pohlavní u muže. I. může býti překážkou manželství.

Impregnace (lat.), napouštění, prosycování. V geologii vnikání nějakého roztoku nebo roztavené rudy do horniny nebo organického zbytku, též označení pro takto vzniklá epigenetická ložiska rudní.

Rudní impregnace kupí se nejčastěji kolem rudních žil. Mimo rudy přichází zde v úvahu hlavně kyselina křemičitá a uhličitan vápenatý. Zkřemeněním (silifikací) vznikají na př. z břidlic buližníky, lydity. Impregnací (infiltrací) písku a štěrku vznikají pískovce a konglomeráty, impregnací organických zbytků vznikají zkameněliny. — V průmyslu impregnují se různé hmoty kapalinami, na př. tkanivo, dřevo, kameny.

Impressario (ital.), podnikatel.

Impresse (lat.), dojem.

Impressionismus, směr fr. malířství, jenž po prvé vyskytl se v letech 1860, kvetl do r. 1900. Proti historickému podání a zvyklostem atelieru snažili se impressionisté docíliti bezpodmínečný návrat k přírodě. Chtěli zachytiti dojem (l'impression), jenž vzniká v oku barevným povrchem předmětu. Druhým cílem bylo malování pod širým nebem (en plein air). V literatuře označuje se i. onen směr, který stejně jako naturalismus vychází ze skutečnosti, tuto ovšem nepodává objektivně, nýbrž jen v účinku na psychu básníkovu.

Impressor, tiskař.

Impressum (lat.), označení tiskaře na tiskopisech.

Imprimatur (lat.), „může se tisknouti“, formule censury, že může býti kniha dána do tisku; povolení k tisku spisovatele na korektuře kartáčové nebo ze stroje.

Impromptu (franc.), něco bez přípravy zhotoviti. V hud. volně založ. skladby, obyč. písně.

Improvisace (franc.), bez přípravy něco vytvořiti, báseň, kuplet.

Impuls (lat.), náraz, pohyb, popud k něčemu.

Impulsivní pomatenost, zvláštní forma zvrhlé pomatenosti nebo vrozené slabomyslnosti. Sem patří různé monomanie, na př. kleptomanie, pyromanie a j.

Imputace (lat.), obvinění, nařčení.

Imrichovce, o. na Slov., okr. Rožnava, 260 čs. ob.

Imst, město v Tyrolsku, (1923) 2541 ob.

Imstičevo, obec v Podkarpatské Rusi v okr. Iršava na říčce Berežavě při jejím vtoku do Iršavské kotliny. 1881 ob.

Imšeneckij Vasilij Grigor. (1832—1892), ruský matematik, univ. prof., 1881 jmenován členem akademie věd.

Imunita byla výsada, podle které panovník osvobozoval osoby neb někdy i statky od moci svých úředníků tím způsobem, že na imunisovaném území nesměli ani souditi ani daně vybírati. Podle dnešního práva jest nejdůležitější imunita v trestním právu, což jest buď trvalé neb dočasné osvobození osob od trestního stíthání neb vůbec vynětí z trestní právomoci státu, v jehož obvodu se dočasně zdržují. Podle dnešního zákonodárství požívá im. panovník, členové jeho domu, osoby exteritoriální a hlavně členové zákonodárných sborů. — I. církevní. I v právu kanonickém jsou různé výsady, jež příslušejí osobám, věcem i místům církevním, tím způsobem, že jsou od různých povinností a břemen osvobozeny. — Dnes znamená imunita trvalé neb dočasné osvobození jistých osob od trestního stíhání aneb vynětí z trestní právomoci toho kterého státu, jemuž náležejí neb v němž se zdržují. Ve smyslu tomto požívají panovníci i členové rodu panovnického, osoby exteritoriální i-y; hlavně ale důležitá i. členů sborů zákonodárných. Podle zákona z 9. XI. 1918 č. 35 žádný člen Národního shromáždění nemůže býti stíhán pro své hlasování v Nár. shromáždění nebo jeho komisích a podléhá pro výroky tam učiněné jen disciplinární moci Nár. shrom. Podle § 2 cit. zák. k trestnímu a disciplinárnímu stíhání poslance jest třeba souhlasu sněmovny; odepřela-li jej, je stíhání navždy vyloučeno. Totéž ustanovení obsaženo jest v § 23 zákona z 29. II. 1920, čís. 121 o ústavní listině. Další zákon z 30. V. 1924, čís. 126 Sb. z. a n., obsahuje ustanovení o účinku žádosti za souhlas sněmovny k trestnímu stíhání členů N. S. — I. v lékařství jest schopnost organismů živočišných, buňkám a šťavám jejich vlastní, kterouž usídlení a rozmnožení infekčních mikroorganismů, do těla vnikších, takové překážky činí, že tam v krátké době zacházejí. Následkem této vlastnosti zůstávají jisté druhy živočichů některým druhům mikroorganismů vůbec nepřístupné.

In (lat.), předložka na, do; též předpona, značící zápor.

In, chem. značka india.

In aeternum (lat.), na věčnost.

Iňa (Ény), o. na Slov., okr. Vráble, 315 ob.

Iňačovce, o. na Slov., okr. Michalovce, 823 ob.

Inadekvátní (z lat.), nepřiměřený.

Inachus scorpio F., krab ze skupiny krabů hrotnočelých (Oxyrhyncha).

Inaktivní (lat.), nečinný (zvláště v povolání, pense, dovolená).

Inám, o. na Slov., okr. Krupina, 530 ob.

Inama-Sternegg Karl Theodor von (1843—1908), rak. národohospodář. a pres. rak. ústř. stat. kanceláře (1880).

Inari-Järvi, ⚲ Enare.

Inaugurace (lat.), u star. Římanů pozorování znamení ptactva (☞ auspicie); později slavnostní uvedení v úřad neb akadem. hodnost.

Inaugurální disertace, ☞ disertace.

Inber Věra Michajlovna (* 1891 v Oděsse), souč. ruská spisovatelka.

In blanco (lat.), in bianco (it.), ☞ blanko.

Incensace (lat.), v katolickém ritu okuřování věcí a osob účastných bohoslužby.

Incensatio (lat.), v kat. liturg. vykuřování kaditelnicí.

Incensio lunae (lat.), nový měsíc, zvl. v době velikonoční.

Incestuosi liberi (lat.), děti incestní, zplozené v krvesmilství.

Incestus (lat.), krvesmilstvo, krveprznění.

Incidence (lat.), náhoda, případ; i. v právu procesním, ☞ incidenční otázka.

Incidenční otázka, otázka, která se vyskytla během sporu a na jejímž rozřešení závisí výsledek hlavního sporu. Jde zvl. o práva n. právní poměry, které se staly za rozepře spornými a na jejichž existenci nebo neexistenci zcela n. z části závisí rozhodnutí o žalobě. Na př. někdo žaluje o zaplacení prémie, kterou se zavázal platiti pojištěnec uzavřením pojišťovací smlouvy. Během sporu, o této věci vedeného, popře žalovaný, že pojišť. smlouvu uzavřel. Žalobce může bez svolení žalované strany dáti soudu návrh, aby nejdříve byla na jisto rozsudkem postavena otázka (incidenční), že tu tato smlouva doopravdy po právu existuje a pak teprve aby bylo dále jednáno o původním sporu. Výsledek sporu bude se říditi tím, jak dopadlo vyřešení i. o-y. Rozhodl-li soud, že smlouva vůbec uzavřena nebyla, odpadne rozsudek o povinnosti k placení prémie, příp. soud žalobu zamítne jako bezdůvodnou.

Incidenční řízení, soudní řízení, které soud provádí během hlav. sporu o incidenční otázce (☞).

Incipit (lat.), počíná se, úvod ve starých rukopisech a tiscích.

Incisura (lat.), výkrojek neb prohloubení na kosti. n. pod.

Incl., zkratka lat. inclusive, včetně.

Incognito, ☞ inkognito.

In concreto (lat.), ve skutečnosti, v daném případě.

In contumaciam, ☞ kontumace.

In corpore (lat.), v celku, hromadně.

Incredibile visu (lat.), na pohled neuvěřitelné, k neuvěření.

Incroyable (fr., énkroajabl, k neuvěření), ozn. dvourohých klobouků se střechou zpředu a zezadu zdviž., za direktoria; též označ. afektovaných hejsků oné doby.

Incroyable.

Incubus, ☞ inkubus.

In curia (lat.), na radnici, veřejně před soudem.

Incus (lat. kovadlina), kovadlinka, kůstka sluchová, ☞ ucho.

Ind., zkrat. pro sev.-am. stát Indiana.

I. N. D. (C.), in nomine Dei neb Domini (Christi), t. j. ve jménu božím, Páně nebo Kristově.

Indaminy, dehtová barviva skupiny chinoniminové. Jsou meziprodukty při přípravě oxazinových, thiazonových a azinových barviv.

Indanthrenová barviva, na světle a při praní velmi stálá kypová barviva anthrachinonová.

Indazin, modré deht. barvivo, skup. azinů, vzniká působením nitrosodimethylanilinu na difenylmetafenylendiamin.

Indebite (lat.), bez závaznosti.

Indebitum (lat.), nedluh; indebiti solutio, placení (jen omylem) domnělého závazku.

Indeclinabilia (lat.), mluvn., slova nesklonná, bez pádů.

Indefinitum (lat.), zájméno neurčité.

Indemnisovati (lat.), odškodniti, indemnitu uděliti, zprostiti odpovědnosti.

Indemnita (lat.), beztrestnost; v parlamentní praxi zbavení závazku vlády za kroky, podniknuté ze státní nutnosti, jež vyžadují dodat. zák. schválení sněm.

Inden, C_9H_8, uhlovodík, obsažený v dehtu kamenouhelném, z něhož jej lze získati působením kovového sodíku. Jest to bezbarvá tekutina, tuhnoucí při —2° C, vroucí při 182.4°, hutnoty 1.006 při 20° C. Jest velmi nestálý a již za obyčejné teploty se polymerisuje. Oxydací kyselinou dusičnou dává kyselinu ftálovou, redukcí sodíkem v alkoholickém roztoku přechází v hydrinden.

L'Indépendance tchécoslovaque (fr.), Československá samostatnost, oficielní časopis čsl. revoluce za světové války, vycházel od 22. VIII. 1915 do 23. III. 1916 s označením „Orgán politické emigrace" ve Švýcařích v Annemasse, pak po vypovědění jeho hl. redaktora dr. L. Sychravy ze Švýcar znovu od 8. IV. 1916 do

8. I. 1919 v Paříži za spoluredakce dr. J. Markoviče.

Independence (-pendens), 1. m. s.-am. státu Missouri, (1920) 11.686 ob.; — 2. m. v Kansasu, (1920) 11.920 ob.

Independent Labour Party (leber parti), angl. nezáv. str. děln. ↘ Labour Party.

Independenti (angl. Independents, nezávislí, též kongregacionalisté), skupina angl. sektantů-dissenterů, jež oproti církevnictví anglikánů a presbyteriánů neuznávala stavu kněžského a domáhala se neobmez. svobody nábož. a polit. ve svých obcích (congregation). Uchýlili se do Holandska, kde 1610 založili první obec v Leideně, poté r. 1620 v Rhode Islandu v USA.

Indépendents (fr.), nezávislí, umělci, kteří pořádají výstavy bez jury.

In deposito (lat.), v uschování (soudn.).

Inderfelder Filip, malíř v Praze, 1579.

Inderka Jan (1883—1929), odbor. rada min. školství, překladatel ze srbštiny.

Indeterminabile (lat.), neurčitý.

Indeterminismus (novolat.), nerozhodnost, filosof. názor o svobodě vůle v naprosté nezávislosti na vnějších a vnitřních pohnutkách (motivech).

Index (lat., mn. č. indices, oznamovatel), rejstřík; v národ. hosp. poměrové číslice životních nákladů; v anatomii prst ukazovák; ve hvězdářství na uhloměrných strojích umístěná značka, ukazující úhel; v matematice řada stejných veličin s připoj. čís. zn., na př.: a_1, a_2, a_3..., v antropologii proc. poměr ku srovn. drah lidského těla, lebky atd.; v optice index lomu, poměr rychlosti světla v nějakém prostředí k rychlosti světla ve vzduchu. — Index librorum prohibitorum (lat.). Seznam zakázaných knih, které bez církevního dovolení nesmějí býti čteny. První takový seznam vydal Pavel IV. r. 1559. Poslední vydání je z r. 1930.

India, prům. m. v Chorv., 6760 ob. Křižovatka železn.

Indian rubber (angl.), ↘ kaučuk.

Indiana (úř. zkr. Ind.), stát v USA.; 94.153 km², 3,060.416 ob. (1925), zaujímá mírně zvlněnou rovinu mezi řekou Ohio a jezerem Michiganským, odvodňovanou přítoky Ohia. Z řek je splavný po celý rok jen Ohio. Podnebí zdravé. Velká ložiska kamenného uhlí a mocné prameny petrolejové. Zemědělství jest hl. zaměstnáním ob.

Indianapolis, hl. m. spolk. státu Indiana (↘), 1922 mělo 333.257 ob.

Indiáni, původní obyvatelé Ameriky, postavy prostřední, pleti světlehnědé, černých vlasů, vyčnívající lícní kosti. Počet Indiánů ve Střední a Jižní Americe se odhaduje na 9 mil.

Indiánské území (Indian Territory); zaujímalo až do r. 1840 území dnešních spolk. států Oklahomy a Kansasu, část Nebrasky a sev. a již. Dakoty. Roku 1907 připojeno ke státu Oklahoma.

Indiánské léto (angl. Indian summer), krátké období teplého počasí pozdě na podzim (obyčejně v listopadu) v USA.

Indicie, půtahy, okolnosti, jež podávají nepřímý důkaz o nějakém činu neb faktu.

Indická filosofie byla od počátku úzce spiata s indickým náboženstvím (↘). První počátky metafysického hloubání počínají už v knihách védských a to v 10. knize Rgvédu a v Atharvavédu, kde se projevuje myšlenka monistická, že všichni bozi jsou vlastně bytostí jedinou. Tato tendence se však špatně shodovala se starým názorem o řádu přírodním (rta) a proto se shledává, že zákonem je dharma, t. j. zvl. forma působnosti bytostí nadpřirozených; tento způsob řízení světa projevuje se v řádu obětním a tak se stávají zákony obětní zákony vesmíru. Když však později ritualistický pantheism přešel v intelektualism, byla dharma pojímána jako nejvyšší pravidlo pravdy. Filosofie Rgvédu nepřestupuje sice ještě hranic mytu, ale zavádí abstraktní mytus kosmogonický. Systematisací myšlenek védských vznikl brahmanism. Z odporu proti němu vznikly systém sofistický (jeho myšlenky pronikají již ve védech jakožto výrazy pochybování o védských bozích, popírání autority véd), materialistický (materialisté pokládali za kriterium pravdy jen vjem [pratjakša] a za skutečný měli jen viditelný svět [lóka], proto se nazývali Lókajaty) a nauky jóginů, kteří chtěli vyššího poznání dosáhnouti askesí. Vlivem těchto nauk se nauka brahmanská pozměnila a jim se přizpůsobila a vznikla nová filosofická syntesa, která je v textech áranjak a upanišad, kde spekulace filosofická je uvolněna od náboženského rituálu obětního. Zde objevují se první jména filosofů, jako byli Jádžňavalkja, Šándilja, Načikétas a Švétakétu. Základní myšlenka učení upanišad, vyjádřena podle našeho způsobu myšlení, je tato: Svět je bůh (brahman), bůh jest má duše (átman), což znamená tolik, jako že nekonečná božská síla, která je vtělena ve svět, světy tvoří, je udržuje a v sebe opět pohlcuje, je totožná s átmanem, t. j. s tím, co jest nejvnitřnější a nejskutečnější naší podsta-

tou; to bývá vyjádřeno slovy: tat tvam asi „to jsi ty", t. j. svět je jen takový, jak se jeví tvému nitru. To byla filosofie brahmanská, příslušná nejvyšší kastě. Proti ní lze postaviti filosofii kasty bojovníků (kšatrijů), jež je representována jainismem (džái-, ↷), jehož zakladatelem byl Mahávíra, a budhismem (↷), jehož zakladatelem je Siddhártha Gautama, řečený Budha; oba systémy věří ve jsoucnost zákonů mravních a náboženských a zasvětily svou činnost nikoliv konstrukci teoretických systémů, ale stanovení a odůvodnění určitých řádů mravních a založení společností, které by podle těchto řádů žily. Oba systémy vznikly asi v přibližně stejné době (kolem 6. st. př. Kr.). Nauka džinistická je dualistická. Originálnost nauky budh. spočívá ve smíšení racionalismu s agnosticismem. Oba tyto velké filosof. systémy se později rozštěpily na sekty (u džinismu sekta Digambarů a Švétámbarů, u budhismu sekta malého vozu — hínajána — a velkého vozu — mahájána neboli budhismus jižní a severní). Vedle těchto systémů byly ve skoro stejné době v Indii systémy jiné, více méně příbuzné učení starému: mimánsa, jenž zabývá se filosofií techniky rituálu (filosofové Džaimini a Šábara), vaiśéšika, přísný systém empirický, který uznává jen vjemy a soudy (Kanáda), sánkhja, čistě spekulativní (Íśvarakršna), podobný evropské metafysice; s ním je příbuzná spekulace jóginů (jóga; filosofové Patañdžali, Bhášja a Vjása), kdežto se systémem vaiśéšiků je příbuzné njája (Gautama, Vátsjájana), oba odchylné hl. v praksi; védánta (vyvrcholení véd), (autoři 8. a 9. st. po Kr. Bádarajána a hl. Šaṅkara), systém idealistický s jistou dávkou realismu, podobný filosofii upanišad. Čistý materialism zastupuje středověké učení Čárvaků, které možno nazvati heterodoxním proti systémům ortodoxním, jež před tím byly uvedeny. — V době 11. až 19. st. vzniká myšlení hinduistické, které v sobě obsahuje systémy staré a v němž převládá myšlení náboženské. Jakožto zástupce moderní filosofie ind. lze jmenovati básníka Rabindranátha Thákura (↷), jehož filosofie je theopanismus, t. j. systém, stojící mezi pantheismem a theismem, jehož základní poučkou, z níž plynou všecky ostatní, jest: V celém kosmu stále se projevuje snaha, projeviti ve stvoření boha; tohoto cíle je konečně dosaženo dokonalou syntesou věčnosti a konečnosti v osvícené duši člověka. Pou.

Indické císařství (Indian Empire, Hind), zabírá celou Přední Indii, pokud je přímo či nepřímo pod vládou britskou, sev.-záp. část Zadní Indie (Birma) a ostr. Andamanny a Nikobary, Beludžistan, ostr. Bahreinské v Perském zálivu a ostr. Sokotru u vých. Afriky. První počátky brit. panství v I. spadají do r. 1600, kdy právě utvořená Brit. východoind. obch. společnost začala zde soutěžiti s Portugalci, Dány, Holanďany a Francouzi. Hl. soupeř, Francie, byla poražena r. 1763, načež Britové pronikali stále dále do vnitrozemí, podrobujíce domácí knížata. R. 1858 převzala území Východoind. společnosti britská vláda, která je roku 1877 prohlásila za císařství indické. V čele Indie je gen. guvernér čili vicekrál, jmenovaný brit. králem na 5 let. V Anglii vede její správu stát. sekretář pro Indii. Sídlem vlády je Delhi (do r. 1912 Kalkutta), v létě Simla v Himalajích. Celé I. c. měří 4·7 mil. km², ob. má 320 mil. (1921) s průměr. hustotou 68 na 1 km². Administrativně se dělí: na provincie a bezprostřední državy a na domorodé státy a agencie. Provincie (počtem 15) zabírají plochu 2·84 mil. km² s 247 mil. ob., hustota 87 na 1 km². Největší provincie jsou Birma (598.000 km²), Madras (369.000 km²) a Bombaj (318.000 km²). Domorodé státy (počtem 560) měří 1·84 mil. km² a mají 72 mil. ob., hustota 39 na 1 km². Nejv. stát je Hajdarábád (214.000 km², 12 mil. ob.). Celá sev. Indie je nížina, lemovaná hradbou Himalají; je to na vých. nížina Hindustanská a Bengálská, protékaná Gangem (2700 km dl.) a Brahmaputrou (2900 km dl.), na západě Pandžáb a nížina při ř. Indu (3190 km dl.). Je velmi úrodná až na poušť Thár, vých. od dol. Indu. Jižní část Indie vyplňuje plošina Dekanská, lemovaná Záp. Ghaty (prům. výška 1200 m) a nižšími Vých. Ghaty (prům. výška 800 m). Nejv. řeky této části jsou Godavari a Krišna. Podnebí I., náležející do oblasti monsunové, je horké a vlhké. Nejv. průměrné teploty vykazuje střed východ. pobřeží (přes 28° C, záp. pobřeží 26° C), ale nejvyšší teploty má Hindustan, Pandžáb a Thár, kde prům. teplota letních měsíců vykazuje 35—36° C. Srážek je nejvíce na svazích Himalají a v Bengálském zálivu (Čerra Pandži, 12.040 mm — maximum srážek na světě), nejméně v poušti Thár a končinách při dol. Indu (pod 200 mm). Většinu ob. tvoří indoevropští Indové (Hindu) 73%, na jihu žije 20% Dravidů, temné pleti, zbytek původ. ob. I.; ostatek ob. tvoří Číňané, Birmanci, Beludžové, Afgánci a j. Z Evropanů je zde

nejvíce Britů (1921 116.000). Největší hustota ob. je v Hindustanu. Podle náboženství je nejvíce Brahmanů (68%) a mohamedánů 22%; budhistů jest 4%, křesťanů 1½%. Hl. zaměstnáním ob. je rolnictví, které živí 72% všeho ob., kdežto hornictvím a průmyslem se zabývá jen 12%. Nejvíce se pěstuje rýže (hl. v sev. Indii a v deltě Indu), pšenice (nejvíce v Pandžábu), bavlna (v okolí Bombaje a stř. provinciích), juta (při dol. Gangu), čaj, olejnaté rostliny, cukr. třtina, kaučuk, indigo, len, řepka, sezam a podzemnice olejná. Mnoho obdělávané půdy musí býti zavlažováno uměle. Z domácích zvířat pěstuje se nejvíce skot (zebu a buvol), též hojně velbloudů a slonů. Na nerosty je I. velmi bohatá; ze vzácných nerostů těží se hl. stříbro, zlato a drahokamy, zvl. démanty, rubíny, safíry, smaragdy a ametysty, z užitk. nerostů hl. uhlí, železo, kamenná sůl, olovo, nafta, mangan, magnesit a zinek. Z domácího průmyslu ode dávna kvetla výroba jemných látek a koberců, ozdobné zpracování kovů a dřeva a broušení drahokamů. Od světové války se vzmáhá průmysl tovární, hl. textilní (zpracování bavlny a juty) a zemědělský (loupání rýže, cukrovarnictví, lisování oleje). O dopravu je postaráno dobře; železniční síť je nejhustší v Asii (62.000 km), pěkné silnice (asi 400.000 km), aut 130.000 (1929), splavné řeky a průplavy, hodně lodí a počátky dopravy letecké. Hl. železnice zv. hindustánská vede z Kalkutty do Pešavaru s odbočkami z Kalkutty do Madrasu a z Kalkutty do Bombaje. Hlavní obch. přístavy jsou Kalkutta, Bombaj, Madras a Karači v deltě Indu, které je zároveň hlavní letecký přístav. Zámořský obchod I. je velmi živý a silně aktivní. R. 1927—28 činil vývoz 3.312·8, dovoz 2.847·2 mil. rupií (1 rupie = 11·50 Kč). Vyváží se hlavně: jutové výrobky a juta, bavlna a bavlněné výrobky, rýže, čaj, olej, semena, kůže, kovy, lak, pšenice a pšeničná mouka; dováží se: bavln. zboží, rudy, kovy, stroje a nástroje, cukr, oleje, potraviny, vozidla, železniční materiál. Nejživější obch. styky jsou s Vel. Britanií, USA., Japonskem a Německem. ČSR. dováží z Indie více než tam vyváží. I. je země staré kultury se starými písemnými památkami, země, kde se zrodilo množství krásných pohádek, dnes všeobecně rozšířených; je kolébkou dvou nejrozšířenějších náboženství, brahmanismu a budhismu. Pověsti o jejím pohádkovém bohatství staly se podnětem několika velkých objevných cest. V ohledu uměleckém je domovem pozoruhodných výtvorů sochařských a nejpodivuhodnějších staveb slohu indického a arabského, z nichž nejkrásnější je Tádž Mahal v Agře (ze 17. st.).

Indický Karel, pseud. Karla Štědrého.

Indický oceán, rozložený mezi Afrikou, Asií a Australií, v rozm. 73,500.000 km², je nejmenší ze tří oceánů. Za záp. jeho hranici proti Atlant. oceánu pokládá se všeobecně poledník mysu Střelkového (t. j. 20° v. d.), za jižní hranici proti Již. Ledovému moři polární kruh, za vých. proti Tich. oceánu poledník procházející již. cípem Tasmanie (t. j. 146° v. d.). Nestejně bývá uváděna hranice sev.-vých. ve východoind. souostroví. Ve srovnání s Atlant. oceánem je I. o. málo rozčleněn; jen na sev. zasahuje hluboko do Asie zálivem Bengálským a m. Arabským, které zálivem Omanským přechází v záliv Perský, kdežto dále na západ záliv Adenský tvoří přechod k úzkému Rudému moři. I. o. je chudý na ostrovy, které leží většinou blízko pevniny; největší ostrovy jsou Madagaskar a Ceylon. Skoro celý I. o. se rozkládá na jižní polokouli, jen 15% plochy leží sev. od rovníku. 43% rozlohy patří pásmu tropickému, 57% pásmu mírnému. Průměrná hloubka I. o. se udává na 3930 m; největší je již. od ostr. Jávy (7000 m). Sev. zálivy jsou mělké, nejvíce záliv Perský; Rudé moře má největší hloubku 1125 m. Největší slanost vody je 36·4‰, nejmenší v Bengálském zálivu vlivem velkého přítoku sladké vody z Gangu. Teplé proudy v I. o. jsou: příhon monsunový směru záp.-vých. střídavě podle roč. počasí, protiproud rovníkový od východu k západu a jižní proud rovníkový (střídavě od záp. k vých.), který se štěpí na agulhaský a madagaskarský. Studený je proud západoaustralský a antarktický. V sev. části oceánu vanou pravidelné monsuny směru severových.-jihozáp. podle ročního období. Důležitost I. o. pro dopravu silně zvětšená prokopáním Suezského průplavu stoupla ještě po světové válce.

Indický papír, velmi tenký, jemný tiskový papír, avšak neprůsvitný.

Indie, název odvozený pův. od ř. Indu (sanskr. Sindhus, pers. Hindus, řec. Indos) rozšířil se později na celou dnešní Indii Přední a Zadní, dále na souostroví mezi Asií a Australií zv. Východoindické a konečně i na ostrovy u střední Ameriky, zv. dnes souostroví Západoindické. Nejv. část asijské Indie drží Vel. Britanie, které patří skoro celá Přední a část Zadní Indie v rozloze asi 5 mil. km² s 324 mil. ob.; Nizozemí ovládlo téměř

úplně souostroví Východoindické (plocha 1·9 mil. km², 48 mil. ob.), Francie hlavně vých. část Zadní Indie (Indočínu), (plocha 0·8 mil. km² se 17 mil. ob.).

Indie Přední, ↗ Indické císařství.

Indie Zadní, ↗ Francouzská Indočína, Siam a Malajsko.

Indie Nizozemská (Východní), ↗ Holandská Indie.

Indiferentismus (lat.), lhostejnost, nezájem.

Indiferentní, povahově lhostejný, nerozhodný, netečný, nepůsobivý ke vzruchům životním. V chemii i. látky, takové, které nejeví žádnou nebo zcela nepatrnou reakci k zákl. změnám chemickým.

Indigenát (lat.), státní příslušnost k urč. stát. svazku, státní občanství, příp. i právo domovské. Mezinár. právo zná i. mezinárodní, čímž rozumí souhrn oprávnění a výhod stát. občana v mezinárodním postavení a zvl. jeho snadnější postavení v cizině proti osobám bez státní příslušnosti nebo občanům států, které nejsou členy mezinárod. svazků. (↗ inkolát.) I. může znamenati též příslušnost k určitému stavu (na př. i. šlechtický).

Indignace (lat.), rozhořčení, rozhorlení.

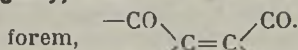
Indignitas (lat.), nehodnost, nezpůsobilost, hl. v právu dědickém (↗).

Indignus, pseud. Fr. Fryče.

Indigo, nejstarší a nejdůležitější modré barvivo, v podobě indikanů v říši rostlinné jest velmi rozšířeno, obsahuje je zejména indigovník (Indigofera tinctoria), který se pěstuje ve velkém v Přední Indii. Z indigovníku získává se indigo kvašením: glykosid indikan se štěpí a uvolněný indoxyl vzdušným kyslíkem oxyduje se v indigo. I. tvoří tmavomodrý prášek bez chuti a zápachu, nerozpouští se v obyčejných rozpustidlech, není jedovaté, zahříváním mění se v purpurové páry a lze je ve vakuu sublimovati. Podstatnou součástí tohoto přirozeného indiga jest indomodř (↗), obsahuje však ještě indočerveň, indohněď a indigový klih mimo látky minerální. Redukčními prostředky v alkalickém prostředí mění se indigo v indoběl, která se ve vodě rozpouští a okysličením vzdušným kyslíkem přechází opět v indigo, čehož se používá při barvení indigem. Roztok indoběli sluje kypou indigovou. Indigo přirozené jest zatlačováno indigem syntetickým, které jest mnohem čistší. Umělé indigo bylo po prvé připraveno r. 1870, jeho výrobu zdokonalil Baeyer r. 1880.

Indigofera L., indigové rostliny; patří k čeledi motýlokvětých (Papilionaceae), tropické keře a byliny s růžovými nebo purpurovými květy a kulovitými nebo protáhlými lusky; asi 350 druhů. I. tinctoria slouží k výrobě indiga.

Indigoidy, dehtová barviva s chromoforem,

Chromofor jest částí útvaru, skládajícího se ze dvou dvojnou vazbou spojených kruhů, které jsou většinou pětičlenné (furan, thiofen, pyrrol, pyrazol), ale též šestičlenné (benzol). Nejdůležitější indigoid, indomodř, jest 2-indol-2-indol-indigem. Indigoidy jsou kypová barviva, nerozpouštějí se ve vodě, z organických rozpustidel dobře krystalují a zahříváním sublimují. Konc. kys. sírovou se sulfonují, alkaliemi za horka se štěpí. Bromováním nabývají větší stálosti vůči alkaliím, což pro jich používání k barvení vlny jest velmi důležité. Redukovadla pozměňují chromofor tím způsobem, že vznikající leukosloučeniny rozpouštějí se pak v alkaliích. Takto vznikající kypy jsou pak žluté. Pro svou stálost a čistou barvu, mají v barvířství důležitý význam. Jejich příprava spočívá v oxydaci dvou stejných nebo v kondensaci dvou různých kruhů. Vznikají takto souměrné nebo nesouměrné indigoidy. K souměrným indigoidům patří indigo a thioindigo s příslušnými deriváty. Od indiga odvozují se: stálejší a čistší halogeninidiga, modř ciba, brillantinindigo, zeleň ciba G (dibrom-2-naftindol-2-naftindol-indigo z 2-natfilaminu) a na vzduchu staré estery indigové běle. Roku 1924 M. Balderem objevený leukoester kyseliny indigosulfonové přichází do obchodu v podobě své sodné soli jako indigosol; v alkalickém nebo neutrálním prostředí je na vzduchu stálý, v kyselém prostředí přechází snadno v indigo i slabými oxydačními činidly. P. Friedländerem r. 1908 objevené červené thioindigo obsahuje v molekule místo NH skupiny síru a rozpouští se i v sirníku sodném na leukosloučeninu. Odvozují se od něho halogenderiváty. K nesouměrným indigoidům patří: a) skupina 2-indol-2-thionaftenindiga, vznikající kondensací α-isatinanilidu s 3-oxy-l-thionaftenem: thioindoviolet K je dibrom-, violet ciba B tribrom- a šeď ciba monobromderivátem; b) skupina 2-indol-2-naftalindiga, vznikající kondensací isatinchloridu s 1-oxynaftalinem, 1-oxyanthrasenem nebo 4-oxyazonaftenem; c) skupina 2-indol-3-indolindiga, vznikající kondensací isatinu s indoxylem: indočerveň (indirubin), jest obsažena též v přirozeném indigu, nepřilne

však k vláknu. Pro barvířství má význam pouze 5, 5', 7, 7'-tetrabromindirubin, cibaheliotrop B; d) skupina 2-thionaften-3'-indolindiga, vznikající kondensací oxythionaftenů s cyklickými diketony: thioindošarlach RG (červeň ciba G) a 2G (šarlach ciba G, helidonový šarlach stálý G), červeň ciba R, thioindohněď G (helidonová hněď G).

Indigopurpur, vzniká působením kyseliny sírové na indigo. Jest to kyselina indigomonosulfonová, $C_{16}H_8N_2O_2 . SO_3H$. Ve vodě se nerozpouští, alkalické soli jsou však ve vodě snadno rozpustné. Slouží jako modré barvivo.

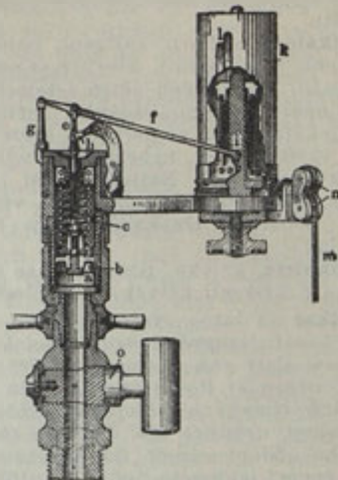
Indigový papír, papír opatřený vrstvou indigokarmínu a sloužící k modření prádla nebo jest to papír, napuštěný roztokem indiga a používaný k dokazování volného chloru.

Indignitas (lat.), nehodnost, nezpůsobilost, hl. v dědictví (☞).

Indikace, stavem nemoci a chováním nemocného určený požadavek určitého způsobu léčení. Rozeznává se: 1. vitální i., při hrozícím nebezpečí života, 2. symptomatická i., chce silně převládající symptom, jako velkou a prudkou bolest, přede všemi ostatními odstraniti, na př. vstřikováním morfia a p. Nejdůležitější je 3. kausální i., která hledí příčinu nemoci odstraniti.

Indikan, glykosidická látka, ve vodě nerozpustný syrup, účinkem fermentů nebo vařením se zředěnými kyselinami štěpí se v indiglucin, $C_6H_{10}O_5$, a indoxyl, C_8H_7NO, který oxydací vzdušným kyslíkem mění se v indomodř.

Indikátor (lat., ukazovatel), Wattem vynalezené zařízení k stanovení změn tlaku v pracovním válci strojů, které pracují s parou, plyny nebo tekutinami. Pára atd. vstupuje do malého válečku a působí tam na šroubovitou zpružinou zatížený píst. Velikost stlačení pístu udává příslušný tlak. Aby se dal zjistiti průběh tlaku v určitém odstavci časovém, spojí se táhlo zabroušeného pístu s přímovodem (☞), který pisátkem na proužek papíru kreslí uzavřenou křivku (diagram). V i. (obr. 1) je označen malý válec a, píst b a zatěžující zpružina c. Pístní tyč zabírá u e na tyč f a tvoří s ní a články g a h kloubový přímovod Crosbyův. Tyč f má na konci pisátko i, které zaznamenává ve zvětšeném měřítku pohyb pístu b. Na bubnu k je perem přidržený proužek papírový. Buben je otáčen obtočeným lankem m, vedeným kladkami n, které se zvláštním zařízením při zdvihu pístu přitahuje, čímž se napíná pero v bubnu, které při pohybu pístu nazpět otáčí bubnem v opačném směru. Tím se točí buben odpovídaje pohybu pístu sem a tam, při čemž pisátko kreslí uzavřenou křivku. Obr. 2 znázorňuje tlakový

Indikátor.

diagram parního stroje, obr. 3 diagram pumpy. Souřadnice takového diagramu značí dráhu vykonanou pístem, kdežto pořadnice značí tlak v pístu. Z tlakové-

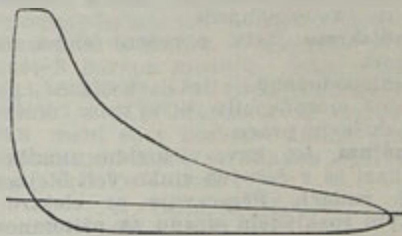

Diagram parního stroje.

ho diagramu lze Simpsonovým pravidlem nebo planimetrováním stanoviti plochu křivkou uzavřenou a tím střední

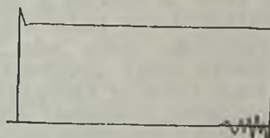

Diagram pumpy.

hodnotu tlakovou, ze které se u parních strojů počítá t. zv. indikovaný výkon, u pump a kompresorů teoretická spotřeba práce. Při velkém počtu otáček se na-

hrazuje pisátko světelným paprskem, které píše na matné desce fotokamery diagram. Indikátorů se používá i k zaznamenání pohybů ventilů, šoupátek a jiných strojových částí, závislých na dráze pístu.

Indikátory, v horn. zařízení, nejčastěji v podobě důlní lampy, kterých se používá ke zjištění třaskavých větrů v dolech. Některé opatřeny signalisačním zařízením, akustickým nebo světelným, které horníka varuje před nebezpečím výbuchu třaskavých větrů. Nejjednodušší i. jest bezpečnostní důlní lampa, t. zv. větérka, která prozradí třaskavé větry t. zv. aureolou.

Indikatrix, křivka, podle níž se orientujeme o křivosti křivek resp. ploch.

Indikce (z lat.), římský počet, číslo vedle křesť. letopočtu, označující kolikátým jest jistý rok v období 15 let (indikační cyklus). Podle jména byla i. za cís. dob římských veřejnou každoroční vyhláškou, určující výši daní na základě 15letého období výměř. daně pozemkové. Pro výpočet letopočtu podle i. nutno znát indikační číslo a i. cyklus.

Indirektní (lat.), nepřímý, z druhé ruky.

Indirektní vidění, nepřímé vidění, jedním okem; vzniká tehdy, je-li směr osy oční (spojnice středu pupilly a žluté skvrny, nejcitlivějšího místa sítnice) pevný, oko nepohnuté.

Indiskrece (lat.), porušení slova, dotěrnost.

Indisponovaný (z lat.), chvilkově, přechodně nezpůsobilý k výkonu tělesné neb duševní práce.

Indium, In, kov, v malém množství nachází se v četných zinkových blejnech a j. rudách. Připravuje se elektrolytickým rozkladem síranu za přítomnosti síranu amonného. Stříbrobílý, lesklý, velmi měkký a tažný kov. Krystaluje v osmistěnech, spec. v. 7.12, atomová v. 114.8, taje při 155°, vře při bílém žáru, na vlhkém vzduchu se nemění, rozpouští se snadno v kyselině dusičné, z roztoků svých solí sráží se zinkem a kadmiem. Žlutý kysličník inditý In_2O_3 vzniká hořením roztaveného india, jeho redukcí vodíkem vzniká černý, pyroforický kysličník indnatý. Gelovitý hydroxyd inditý $In(OH)_3$ podobá se hydroxydu hlinitému. Jako tento, tvoří s kyselinou sírovou a se sírany alkalických kovů podvojné soli, kamence. Soli india jsou bezbarvé, není-li kyselina příčinou barevnosti, ve vodě se zpravidla dobře rozpouštějí, krystalují nesnadno, plamen barví fialově, těkavé poskytují spektrum se dvěma charakteristickými, indigově modrými čarami. Z chloridů jsou známy: indigově modrý $InCl$ a bílé $InCl_2$ a $InCl_3$. Sirník In_2S je žlutý, In_2S_3 červený. Indium objevili r. 1863 Richter a Reich ve freiburském blejnu zinkovém.

Indisponibilita (lat.), nepohotovost, na př. objednané zboží, které není k disposici a není možno s ním tedy počítati, dokud není dodáno.

Individualismus (lat.), protiklad universalismu, svět. názor, který přiznává význam pouze jednotlivým věcem a osobám (individuum), a světový celek přijímá jako výsledek vnějšího seskupení mnoha individuí; jako opak socialismu. V nár. hospodářství jest i směr, který chce utváření hospodářských zřízení přenechati volnému snažení jednotlivce; znamená tedy v širším slova smyslu svobodu obchodu a podnikání.

Individualita, zvláštnost, svéráznost. V pedagogice od dob Rousseauových a filantropistů je zřetel na i. žáka důležitým požadavkem.

Individuální (lat.), to, co je vlastní individuu anebo to, co se vyskytuje jen v jednotlivých případech; opak toho je všeobecné, generální.

Individuum (lat., nedělitelné), jednotlivá bytost, která se svojí zvláštností a jedinečností od ostatních odlišuje. Souhrn vlastností, kterým se bytost projevuje jako i., nazývá se jeho individualita; logický protiklad individua je druh a řád. Metafysický protiklad je všeobecná, v jednotlivce nerozdělená světová substance. V sociologii nazývá se i. člověk jako nositel jemu vlastního, v druhém případě už neexistujícího chtění, cítění a myšlení; opak toho je sdružení, společnost. Pojem, odvozený od nedělitelnosti lidského i. není možno rozšířiti na celou biologii.

Indija, o. v Jugosl., ↘ India.

Indoběl

$$C_6H_4\begin{matrix}\diagup C(OH)\diagdown\\ \diagdown NH\diagup\end{matrix}C{-}C\begin{matrix}\diagup (OH)C\diagdown\\ \diagdown NH\diagup\end{matrix}C_6H_4,$$

vzniká z indomodře alkalickými redukovadly. Z bezbarvých alkalických roztoků přidáním kyselin sráží se v podobě bílého krystalického prášku, který rozpouští se v alkoholu a éteru barvou nažloutlou, vzdušným kyslíkem oxyduje se v indomodř.

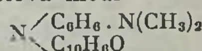
Indočína, ↘ Francouzská Indočína.

Indoevropané (Indogermáni), souhrnný pojem pro národy, jejichž jazyky patří k indoevropskému kmeni. Zastaralé je označení pro indoevropskou skupinu ná-

rodů, Arijci, pod kterým nyní rozumíme Indy a Íránce, a označení Indokeltové. O pravlasti Indoevropanů jsou jenom domněnky. Dříve se za ni pokládala střední Asie, dnes častěji Evropa nebo hranice mezi Evropou a Asií. O stavu kultury I. před jejich rozloučením nás poučují společná slova.

Indoevropský jazykozpyt srovnávací, zabývá se srovnáváním jazyků indoevropských (↘) za účelem poznání jejich původu, vývoje, změn a vzájemných vztahů. Srovnává zejména jaz. ide. v jejich starší podobě, neboť nové jazyky ide. se od sebe navzájem stále více odlišují. Vzájemným srovnáváním jednotlivých ide. jaz. pak dospívá k poznání předpokládaného prajazyka indoevropského, totiž té jeho podoby, jakou asi měl, než z něho vznikly jazyky nebo jazykové skupiny jednotlivé. V jednotlivostech lze se dobadati i vývoje v době prajazykové. Dalšího vývoje nelze se dobadati, dokud není prozkoumána příbuznost ide. prajazyka s jinými jazykovými skupinami; posud byla zkoumána příbuznost jeho s jazyky ugrofinskými (↘) a semitskými (↘), ale výsledky badání nejsou zaručeny a tak se jazykozpyt v tomto směru pohybuje v samých hypothesách. Předpoklad ide. prajazyka vede k předpokladu ide. pranároda (zkoumáním jeho vývoje zabývá se věda o ide. starožitnostech) a ide. pravlasti; ta byla dříve kladena do Asie, také do sev. Evropy; nyní je kladena skoro všeobecně do krajin již. Ruska. — Jazyky ide. dělí se na několik skupin jazykových, a to hlavně na a) západní neboli kentumovou, k níž patří jazyky skupiny italsko-keltské (t. j. latina, s jazykem oským a umbęrským), a jazyky keltské (stará irština a j.), řecký, germánské a tocharský, a b) východní neboli satemovou, k níž patří jazyky skupiny indoíránské, baltoslovanské, jazyk arménský a albánský a thráckofryžský. Lze však pozorovati i mezi těmito jednotlivými skupinami shody, na př. jisté shody vývojové nebo slovníkové mezi skupinou italsko-keltskou a germánskou, mezi jazykem arménským, tocharským a fryžským, mezi jazyky balto-slovanskými a indoiranskými. Příbuzenské vztahy jazyka chethitského, který objevil prof. B. Hrozný v Malé Asii, k jazykům ide. dosud nejsou zcela objasněny. O vývoji jednotlivých jazyků ide. ze společného prajazyka byly dvě teorie: Schleicherova (z r. 1860), jenž vykládal, že jednotlivé jazyky vyvíjely se štěpením z pův. prajazyka, znázorňována byla tato teorie stromem s rozeklanými větvemi (Stammbaumtheorie); jiná byla teorie Joh. Schmidta (z r. 1872), jenž zamítl výklad uvedený; domníval se, že vývoj jazykových změn, jimiž se jednotlivé jazyky během věků rozlišují, děje se ve vlnách, které čím dále ke kraji, tím jsou slabší (Wellentheorie). Tato teorie byla v novější době dále přizpůsobena novým objevům. Bylo totiž nutno doznati, že některé zvláštnosti ve vývoji ide. jazyků byly asi způsobeny míšením se Indoevropanů s národy jinými, s nimiž se při svém šíření do svých nynějších sídel setkávali. Ovšem již v prajazycích byly jisté dialektické rozdíly a ty se vývojem a různými vlivy stále více prohlubovaly. Příbuznost jaz. ide. byla poznána teprve v 18. st.; William Jones, angl. úředník v Indii, poznal příbuznost sanskrtu s latinou a řečtinou. Ale vědecky to dokázali teprve Němec Fr. Bopp a Dán Chr. Rask (1816, 1822). Od té doby se poznání jazyků ide. stále prohlubuje přibíráním nového materiálu a zpracováváním ho s různých hledisek. — Literatura jest ohromná. U nás zabývají se studiem tímto J. Zubatý, Hujer, Brandiš a j. Pou.

Indofenoly, chinoniminová barviva. Vznikají oxydací směsi p-fenylendiaminu a fenolenu (naftolová modř), p-aminofenolů a anilinu nebo kondensací nitrosodimethylanilinu a fenolů nebo nitrosofenolů a aminů. V alkoholu se rozpouštějí barvou modrou, vodné roztoky jejich alkalických solí jsou rovněž modré. Redukcí, t. j. přibráním dvou atomů vodíku mění se v bezbarvé látky (leukosloučeniny), které se snadno opět oxydují. Naftolová modř

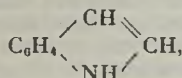
v zředěných kyselinách rozpouští se bezbarvě, nadbytečnými kyselinami se rozkládá.

Indogermanistika, věda o indogermánských řečích a kultuře.

Indoíránské jazyky. Pod tímto názvem rozumíme dvě skupiny jazyků indoevrop., t. j. jazyky indické a íránské, které vznikly ze společ. prajazyka indoíránského neboli árského, který náleží k satemové skupině jazyků indoevrop. (↘). Mají mnoho společných znaků a lišily se proto zejména ve staré době od sebe nepatrně. Jazyky íránské jsou: a) stará perština (v klínových nápisech perského krále Dareia, 522—486 př. Kr.); mladší forma téhož jazyka je pehlevština; z nářečí blízkého staré perštině vyvinula se nová perština (↘; od 9. stol.

po Kr.); b) jazyk avestský, zvaný tak podle posvátné knihy vyznavačů náboženství Zarathuštrova Avesty (↗), u něhož se rozeznává jeho starší a mladší nářečí. Z moderních jazyků íránských kromě perštiny zasluhují zmínky nářečí pamírská a nářečí Kurdů, Balučů, Afghanců a íránských kmenů u Kaspického moře. Nářečí pamírská souvisí blíže s ossetštinou (↗) a vymřelým jazykem soghdijským (↗), který byl počátkem 20. st. objeven ve vých. Turkistanu. Zvláštní postavení má jazyk šacký neboli severoárský (↗). Jazyky indické jeví se ve své nejstarší podobě nejzřetelněji v posvátných knihách Indů, ve védech (↗), z nichž nejstarší jest Rgvéd. Z tohoto jazyka védského se vyvinul sanskrt, jazyk umělý, jehož pravidla stanovil Pánini. Středoindické jazyky jsou páli (↗), jazyk jižních textů buddhistických, a jazyky prákrtské (↗). Z jazyků středoindických vyvinuly se jazyky novoindické (hlavních se počítá osm, ↗), s mnohými nářečími. — Lit. a podrobnější bibliografie v příručkách srovnávacího jazykozpytu, na př. u K. Brugmanna, Kurze vergl. Gramm., str. 5 nsl., u Meilleta, Les dialectes indo-européens; Meillet-Printz, Einführung in die vergleich. Grammatik der idg. Sprachen, atd. Pou.

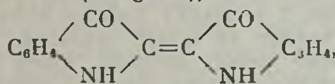
Indol,

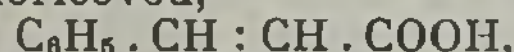
v malém množství jest obsažen v lidských exkrementech, vzniká redukcí indigové modře a isatinu, tvoří bezbarvé lístky, páchne nepříjemně, rozpouští se ve vodě, taje při 52°, těká s vodními parami. Vyznačuje se slabě zásaditým, současně slabě fenolickým charakterem. Ve střevech vzniká rozkladem bílkovin účinkem mikroorganismů, oxydací mění se v indoxyl, $C_8H_6N(OH)$, jeho isomer oxyindol vzniká redukcí kyseliny orthoaminofenylooctové chloridem cínatým.

Indolog, badatel na vědeckém poli Indie (hlavně staré arijské).

Indomodř (indigotin),

podstatná součást přirozeného indiga, v patologických případech nachází se v moči, potu, v kravském mléku; připravuje se uměle. Podle Baeyera působí se dýmavou kyselinou dusičnou na kyselinu skořicovou,

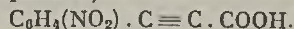
$C_6H_5 . CH : CH . COOH$,

vzniklá kyselina orthonitroskořicová se bromuje, získaná kyselina orthonitrodibromskořicová,

$C_6H_4(CO_2) . (CHBr)_2 . COOH$,

vaří se s alkoholickým louhem draselným, čímž vznikne kyselina orthonitrofenylpropiolová,

$C_6H_4(NO_2) . C \equiv C . COOH$.

Působením redukovadel na alkalický roztok této kyseliny nastává kondensace dvou molekul kyseliny v indomodř. Indomodř krystaluje z anilinu v temně modrých krystalech s měděně červeným kovovým leskem. Amorfní indomodř tvoří modrý prášek, sublimací mění se v měděně červené lístky. V obyčejných rozpustidlech se nerozpouští, rozpouští se však v hořkém anilinu, pyridinu, terpentinovém oleji, parafinu, chloroformu, ledové kys. octové, acetonu, nitrobenzolu a fenolu. V konc. kys. sírové rozpouští se barvou žlutou, která však následkem sulfonace indomodře mění se v modrou. Oxydací mění se v isatin, $C_8H_5NO_2$, účinkem kysličníku olovičitého ve vroucím benzolu přechází v dehydroindigo,

$(C_8H_4NO)_2$.

Tento je žlutý a i slabými redukčními činidly přechází opět v indomodř. Zahříváním se žíravým draslem na 300° dává kyselinu salicylovou, destilací s draselným louhem anilin, redukcí vzniká indobě. — Umělé indigo bylo po prvé připraveno Englerem a Emmerlingem r. 1870 z orthonitrozoacetofenonu zinkovým prachem a vápnem, roku 1874 připravil je Nencki z indolu oxydací ozonem. Baeyer připravil umělé indigo r. 1880, Heumann r. 1890, jehož způsob byl zdokonalen badenskou továrnou na anilin a sodu.

Indor (Indore, Indaur), britsko-indický vasalský stát v střední Indii, 24.550 km², (1921) 1,133.277 ob.

Indosament (od it. in dosso, na zadní straně), poznamenání na zadní straně směnky a j., kterým se tato přenáší na jiného. Nazývá se také indosso nebo giro. Kdo směnku převádí, nazývá se indosant, girant, kdo ji přijímá, indosatář, giratář.

Indové, všeobecné lidové pojmenování pro domorodé obyvatelstvo Indie.

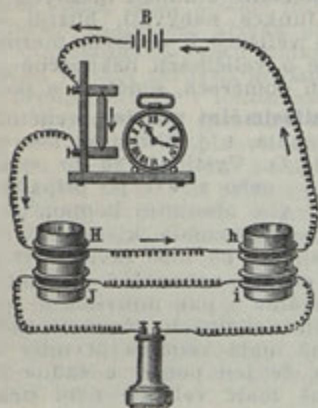
Indoxylová kyselina, $C_9H_7NO_3$, vzniká v podobě svého ethylesteru redukcí orthonitrofenylesteru kyseliny propiolové sirníkem ammonným, z něhož volnou kyselinu lze připraviti zmýdelněním. Tvoří bezbarvé krystaly, oxydací mění se v indigovou modř.

Indoxylsírová kyselina (indikan močový, uroxanthin), $C_8H_7NSO_4$, nachází se v moči. ↗ indoxyl a indikan.

Indra Rudolf, současný spisovatel pedagogický, učitel v Březůvkách na Mor.

Indukce, v elektrotechnice zjev vzniku elektr. proudu ve vedlejším proudovodu při změně magnetického pole, zesílením nebo zeslabením, přerušením či zapojením proudu v hlavním proudovodu, zesílením či zeslabením magnetismu. Tak vzniklé proudy jmenujeme pr. indukční.

Indukční váhy, citlivý přístroj ke zkoumání molekulární sestavy kovů. Sestává ze dvou párů cívek H, h, I. i, vinutých na dvou lepenkových válcích.

Indukční váhy.

Vytvořeny dva proudovody. První prochází cívkami H, h, baterií B a mikrofonem M s hodinami na podstavci. Druhý obsahuje cívky I, i a telefon T. Proud procházející prvním kruhem vyvolává indukované proudy v cívkách I, i a v telefonu je ticho, poněvadž všechny čtyři cívky jsou stejně velké o stejném počtu závitů. Vloží-li se do jednoho z válců lepenkových kus kovu, zazní v telefonu silně tikot hodin, poněvadž indukované proudy poruší rovnováhu proudů v telefonu. Přepinačem možno přepnouti proud buď do i. v. nebo do ↘ sonometru, a porovnávati sílu zvuku, která se mění podle povahy vloženého kovu.

Induktor dálkový, přístroj k přenášení údajů měřicích přístrojů. Každý měřič sestává ze dvou stejných přístrojů, z vysilače a přijimače. Každý přístroj má jednu pevnou a jednu otočnou indukční cívku. Otočná cívka vysilače je spojena s ručičkou měřicího přístroje. Pevné cívky jsou spojeny za sebou, stejně tak cívky pohyblivé. Ve vedení pohyblivých cívek je zapojen telefon. Mají-li pohyblivé cívky stejnou relativní polohu, mají též stejná indikovaná napětí, která se vzájemně ruší a telefon tudíž nezní. Pohyblivou cívku přijimače nutno tudíž nastaviti do této polohy, která značí polohu cívky v měřicím přístroji. Tímto zařízením na př. odečítává topič ústředního topení teploty jednotlivých vytápěných místností.

Indulgence (lat., indulgentia), shovívavost, milost, prominutí trestu; znamená též zosobnění milosti.

Indulinový šarlach, zásadité indulinové barvivo; používá se při tisku kartounů, je stálé při praní a vůči chloru.

Induliny, indulinová barviva, skupina azinových barviv, deriváty azofeninu. Rosindulin připravuje se z anilinazonaftilaminu, anilinu a anilinchloridu. Jeho chlorhydrátu (indaminová modř) používá se v barvířství a tisku kartounů. Silnějším zahřátím roztaveného indulinu s nadbytečným anilinem vznikají modrá, méně rozpustná barviva (indulin 3B, 6B). V alkoholu rozpustná barviva, lihový indulin, modř stálá, modř tisková, používají se při tisku kartonů. K podob. účelu používá se jejich směsi s tanninem a acetinem (acetinová modř, acetindulin). Účinkem vodní páry acetin rozpouští barvivo, umožňuje vznik tanninového laku a po rozštěpení v glycerin a kys. octovou se vypaří, čímž barvivo na vlákně se upevní. Induliny nemají péknou barvu, avšak stálou na vzduchu a světle. Používají se též k výrobě inkoustů a laků (azodifenylová modř). Sulfonací vznikají rozpustnm induliny, které jako kyselá azinová barviva používaji se k barvení vlny.

Indurit, bezdýmný střelný prach, jehož hlavní podstatnou částí jest trinitrocelulosa.

Indus, nejdelší ř. Př. Indie (dl. 3190 km), ale odvodňuje jen území 960.000 km². Pramení ve vysočině Tibetské u jez. Mánassaróvarských, ve výši 6500 m n. m. Přítoků má velmi málo; s pravé strany přijímá jen afgánský Kabul, s levé str. Satledž s jeho čtyřmi přítoky, protékajícími úrodný Pandžáb. Deltovité ústí, rozdělené na 13 ramen, začíná se u m. Haidarábádu a měří 8000 km². Údolí I. a Pandžáb bývaly kdysi zálivem moře, který se v třetihorách zanesl pískem. Řeka sama změnila již několikrát svoje řečiště. Pro dopravu nemá I. velkého významu. Delta se zanáší pískem a plavba v něm není zcela bezpečná, řeka sama pak trpí nestálým stavem vody. U záp. ramene delty vznikl důlež. námoř. i let. přístav Karači.

Industrialismus (lat.), průmyslnictví, směr národohosp. politiky ve státech prů-

myslových, hovící prospěchům a zájmům tříd obyvatelstva, závislého na prům. výrobě.

Industrie, průmysl, v širším smyslu zušlechťování látek, v užším průmyslový velkoprovoz.

d'Indy Vincent Paul Marie Théodore (* 1851 v Paříži), slavný franc. hudební skladatel. V. d'I. je představitelem souč. franc. hudby. Jeho prvním velkým úspěchem skladat. byla dramat. legenda Le chant de la cloche (1885), před tím již 1875 provedena jeho ouvertura Piccolomini (nyní 2. věta Valdštýnské trilogie). Jeho operní skladby neměly velkých úspěchů (Karadec, 1890, Fervaal, 1897, Medea, 1898, L'Étranger, 1903).; d'I. je v první řadě symfonikem (trilogie Valdštýn, Jean Hunyade, La forêt enchanté, Istar, Tableaux de voyage atd.). Napsal v celku přes 100 skladeb (suity, variace, sbory, písně, skladby komorní, klavírní, mysterium La légende de St. Christophe, řadu hudeb jevištních.

Inedita (lat.), dosud nevydané spisy.

Infallibilita, ☞ neomylnost.

Infamie (lat. infamia, hanba, potupa), nečestnost, hanebnost.

Infans (lat.), nemluvně, dítě.

Infant (špan. infante z lat. infans), ve Španělsku a v Portugalsku titul princů a princezen (infantka) král. rodiny. Infantado, doživ. přiřčené území infantů neb infantek (lat. Infantagium).

Infanterie (z ital. fante, hoch, mladík, špaň. infant, synek), druh vojska, pohybující se a bojující pěšky. Jméno vzniklo v XVI. stol. a užíváno hl. u Španělů, jejichž i. tehdy byla nejlepší. Bližší ☞ pěchota.

Infantilismus (z lat.), označení stavu zastaveného vývoje lidského organismu, který ustrne na stupni věku dětského. Při poruše vývoje pohlavního zve se i. sexuálním a projevuje se sexualitou chlapců nebo děvčat před dospíváním.

Infarkt (lat. infarctus, záhať), bezkrevný okrsek klínovité podoby, obrácený hrotem proti ucpané cevě, při náhlých ucpáních malých cevních oblastí, na př. konečné tepny n. tepny, mající sice cévy pro kollaterální (pobočný) oběh, které se však z nejakého důvodu nemohou rozevříti.

Infarkty (záhatě) **kyseliny močové,** chorobné vylučování kys. močové a kyselého močanu sodného v ledvinách při poruchách v odbourávání bílkovin.

Infekční nemoci, ☞ nemoc.

Inferi (lat.), ve st. Římě označení pro obyv. podsvětí, též podsvětí samo.

Inferiorita (lat.), nižší stupeň nebo řád, méněcennost; protiklad: superiorita.

Infideles (lat.), nevěřící, nevěrní.

Infikovati (lat.), nakaziti někoho nemocí.

Infiltrace (lat.), usazení cizích hmot (infiltrátů) v buněčném a mezibuněčném prostoru, čímž stává se tento tlustším a možno jej hmatem zjistiti. V geol. prosakování nerostných vrstev tekutinami (impregnace).

Infinitesimální počet, zahrnuje v sobě diferenciální a integrální počet. Zabývá se v podstatě studiem mezných hodnot, jichž funkce nabývají, blíží-li se proměnné veličiny k určitým mezím. Uvažuje se o veličinách nekonečně malých, o jejich poměrech, součtech a pod.

Infinitesimální veličina, veličina nekonečně malá, t. j. blížící se bez omezení hodnotě 0. Vystihuje se to symbolem: $\lim x =$ nebo $x \rightarrow 0$, po případě $(x) < \varepsilon$ (čte se: x v absolutní hodnotě je menší než libovolně malá kladná veličina ε). Dvě veličiny na sobě závislé, jež se současně stávají nekonečně malými, někdy srovnáváme a pak mluvíme o infinitésimálních veličinách různých řádů. Nekonečně malá veličina prvního řádu je taková, že její poměr k žádné jiné nekonečně malé veličině není nekonečně malý. Tento poměr je buď číslo konečné, je-li druhá veličina také nekonečně malá prvního řádu, nebo je nekonečně veliký. Je-li x nekonečně malé prvního řádu, je x^n nekonečně malé n-tého řádu. Obecně y je veličina nekonečně malá řádu n-tého vzhledem k x (nekonečně malé 1. řádu), jestliže: $\lim \frac{y}{x^n} = h$, kde h je číslo konečné, od nuly různé. Výraz, složený z konečného počtu veličin nekonečně malých, je nekonečně malá veličina řádu takového, jako člen řádu nejnižšího. Součin dvou infinitésimálních veličin stupňů: h, k., je veličina nekonečně malá řádu $h + k$. Při podílu nutno rozeznávati tři případy: 1. řád dělence je vyšší, než řád dělitele $(p > q)$; podíl je řádu $p - q$; 2. řády jsou stejné, podíl je konečný, od nuly různý; 3. řád dělence je nižší než řád dělitele $(p < q)$; podíl je veličina nekonečně veliká (jejíž převratná hodnota je nekonečně malá, řádu $q - p$). Součet nekonečného počtu nekonečně malých veličin může míti konečnou mez. S infinitesimálními veličinami se dá jednoduše počítati. Lze je vedle konečných veličin zanedbati, dále lze zanedbati infinitésimální veličiny řádu vyšších vzhledem k nižším a pod.

Infinitiv (lat. modus infinitivus, n. verbum infinitum), v mluvnici neurčitý způsob slovesný, vyjadřující smyslový obsah, děj slovesa beze zření a vztahu k určitému podmětu, osobě a ve většině jazyků beze zření k určitému času, rodu a j. (na př. býti, čísti).

Inflace (lat.), rozmnožení peněžního oběživa s povolením státu nebo jím podporované nad potřebu hospodářského života, odpovídající obec. cenové hladině, čímž nastává stoupání cen a znehodnocení peněz.

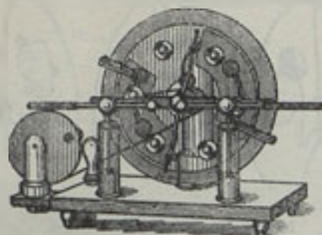
Inflexe (lat.), zahnutí, ohyb.

Inflexní tečna, tečna v bodě inflexním, t. j. v bodě, ve kterém křivka přechází z tvaru konvexního do tvaru konkávního. Tato tečna je tam zároveň kružnicí křivosti a přetíná křivku v tomto bodě; má s ní tři soumezné body společné. U ploch v bodě, ve kterém je Dupinova indikatrix hyperbolou (plocha v tom bodě je vypuklovydutou; je to bod protivných křivostí), existují dvě hlavní tečny neboli inflexní tečny plochy. Jsou to asymptoty indikatrice.

Inflorescence (receptacula), označení samčího květenství, na př. u játrovek rodů Marchantia a Preissia. Tato květenství jsou velké laločnaté terče na dlouhých plodonoších a připojují se k lupenité stélce.

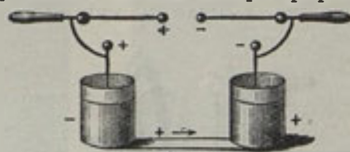
Influenza (it.), ☞ chřipka.

Influenční stroje, v elektrotechn. přístroj k vyvozování většího množství elektřiny na principu vzniku elektřiny

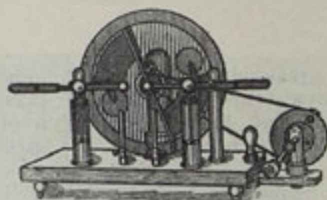
Obr. 1.

influencí (zásada elektroforu). První přístroje toho druhu, při nichž dociluje se ze základního slabého náboje stále vyššího napětí, zhotovili současně Holtz a Töpler 1864. Holtzova influenční elektrika (obr. 1.) má jeden pevný a jeden otáčivý skleněný kotouč, který se uvádí v pohyb převodem. Pevný kotouč skleněný má na opačné, vnější straně, dva nálepy papírové a dva otvory, jimiž vyčnívají k pohyblivému kotouči staniolové špičky. Před otáčivým kotoučem ve směru jeho vodorovné osy, stojí dva svodiče hřebenovité, a vybiječe kulovité s isolovanými držadly. Na př. záporný náboj elektr. levého nálepu papírového

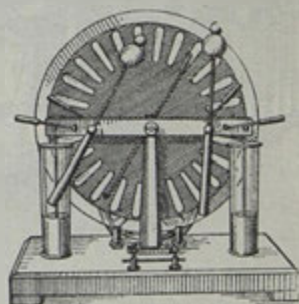
Obr. 2.

indukcí vyvolává elektr. v protistojícím vodiči; záporná el. prochází do vybiječe, kladná pak hroty sběrače na otáčivý kotouč (ve směru ručiček hodin). Otočí-li

Obr. 3.

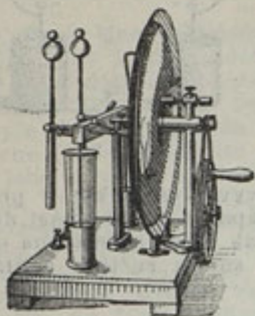
se deska před papírový polep druhý, působí zde opět kladným nábojem, + přenáší se na papír, — na opačnou stranu kotouče, jehož kladný náboj na přední

Obr. 4.

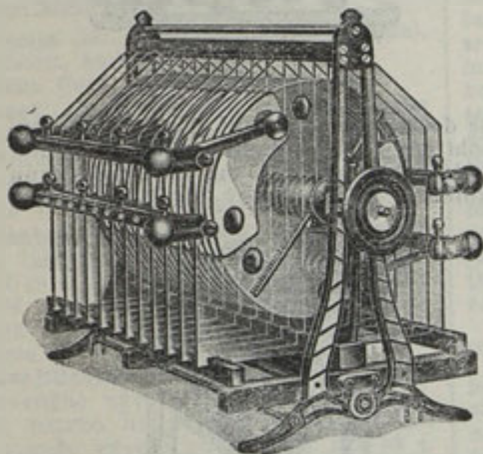
straně jest upoután, takže kotouč jakoby nenabitý, otáčeje se, přijde před pravý sběrač, z něhož influencí kladné elektřiny přijímá elektřinu zápornou, a pravý vybiječ přijímá el. kladnou. Opačně na levé straně negativní náboj papír. polepu zesílí positivní el. levého vybiječe. Tak při stálém otáčení kotouče hromadí se el. ve vybiječích a může se přenésti na vnitřní polepy dvou leydenských lahví (obr. 2.), jež spojeny kovovým proužkem

Q. Každá láhev nabíjí se elektř. příslušného vybiječe, a elektř. vnějšího polepu lahví vybíjí se a vyrovnává kovovým proužkem Q. Dostoupí-li pak napětí mezi oběma kuličkami vybiječe určité

Obr. 5.

výše, přeskočí jiskra. Infl. elektrika Töplerova (obr. 3.), podobně jako Holzova, má dva kotouče, pevný a otáčivý, z nichž prvý bez otvorů má pruhovité

Obr. 6.

polepy staniolové, od nichž sahají před pohyblivý kotouč drátěné kartáčky. Otáčivý kotouč opatřen staniolovými lístky a kovovými knoflíky. Tření kartáčku o tyto knoflíky vyvolává potřebný počáteční náboj. Jiná infl. el. je Wimshurstova, která má dva stejně velké otáčivé kotouče ebonitové, které na vnějších stranách mají paprskovité polepy staniolu, podobně i u infl. el. Wehrsenovy (obr. 4. a 5.) s jediným pohyblivým kotoučem ebonitovým a pevným kotoučem skleněným, kterým procházejí kovové štětičky k druhému kotouči a třou jeho vnitřní stranu. Pro docílení většího účinku spojeno souběžně několik i. el. (obr. 6., infl. el. o několika deskách). I. el. používají se ve fysik. laboratořích a pro účely léčebné. Zhotovují se stroje, které docilují tak vysokého napětí, že možno jich použíti místo induktorů ku žhavení lamp přístrojů Roentgenových.

In folio (lat.), ve foliovém formátu, ↷ folio.

In forma (lat.), ve formě.

Informace (lat.), poučení, zpráva, dobrozdání.

Informační, návěštní, zpravodajský.

Informátor, člověk, podávající informace, též domácí učitel.

Informovati, poučiti, zpraviti.

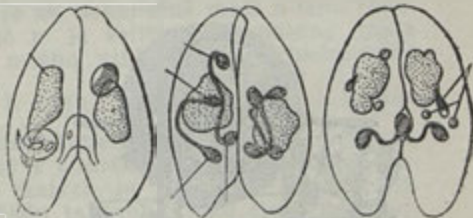
Information L' (franc.), pařížský obch. a bursovní večerník, založ. r. 1899, polit. nestranný.

Infrakce (lat.), nalomení, neúplné zlomení kosti, též zrušení smlouvy neb překročení zák. předpisů.

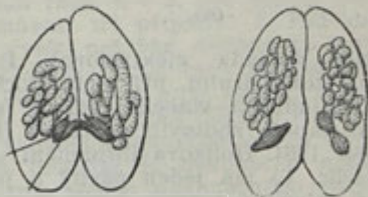
Infule (též mitra), v církvi katol. vysoká biskup. čepice, dvojdílná. Právo nositi inf. mají také opati, preláti, proboští a děkanové kapitul, u některých kapitul i kanovníci.

Infuse (z lat.), vlití; v lék. vpravení nějaké tekutiny do žil neb do podkožního vaziva (roztoku kuch. soli, glykosy).

Infusoria, nálevníci, drobnohlední, jednobuněční prvoci, s brvami na povrchu těla, s otvorem ústním i řitním a tvaru

Konjugace u Paramaecium.

nesouměrného. Rozrůznění těla u nich jde do podivuhodných podrobností, u některých na příklad objevuje se i oko s pigmentovým pozadím. Množí se dělením, řidčeji pučením, u některých nově

Indické umění I.

Relief
z Bharhutu.

Relief z Amaravati.

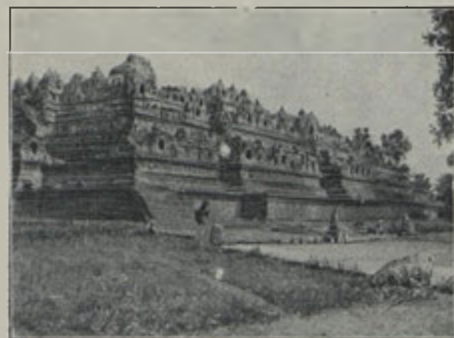
Budha.

Fresko z Adšantu.

Bronz v madraském museu.

Borobudur, Java.

Skulptura, Borobudur.

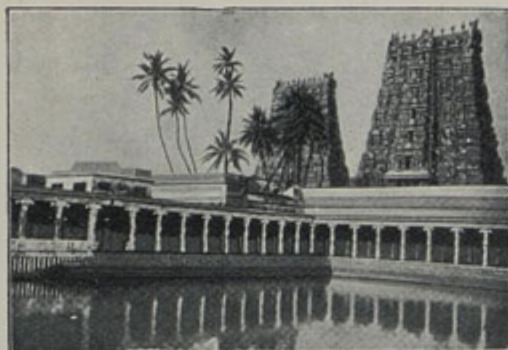
Indické umění II.

Chrám v Dilvaře.

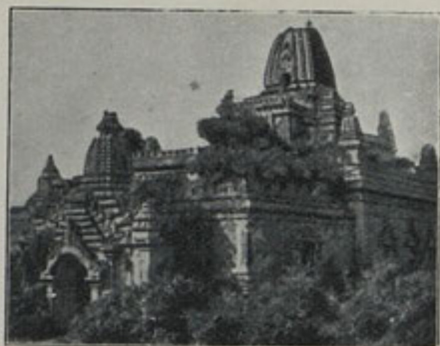
Kamenná brána.

Pagoda v Maduře.

Budha v Gandhary.

Pagoda v Paganě.

Relief v Elloře.

jedinci zůstávají s mateřským živočichem pohromadě a vznikají kolonie. Množí se i kopulací a rychle, až na 200 kusů denně, což činí za týden dva miliony nových jedinců, a vyskytují se z toho důvodu někdy rychle v úžasném množství. Pro nepříznivou dobu vytvářejí cysty. Někteří cizopasí ve střevách vyšších zvířat i člověka, v kůži ryb, jiní žijí volně a živí se rozkládajícími se látkami ústrojnými, výtrusy řas a bakteriemi. Někteří jsou pevně usazení, jiní volně se pohybují na vlhkých místech a ve sladké vodě, méně druhů je v moři. V zoologii tvoří samostatnou třídu Ciliata o pěti řádech.

Infusum (z lat.), nálev, povstalý politím rozmělněné látky léčivé (drogy) horkou vodou, která důležité látky extrahuje.

In futurum (lat.), pro budoucnost, budoucně.

Inga Willd., rod dřevin citlivkovitých se zpeřenými listy a bílými neb žlutými květy. Přes 200 druhů tohoto rodu rozšířeno jest v tropických a subtropických

Inga vera.

krajinách Ameriky a Záp. Indie. Nejznámější druh Inga vera Willd. jest hojný strom na Jamajce a Trinidadu, jehož světle a tmavě páskované dřevo přichází do obchodu pod názvem kokus. Užívá se ho ke zhotovování dýmek, klarinetů, střenek nožů, atd. Z kůry vyrábí se barvivo.

Ingeborg (franc. Ingeburge), (1176—1236), franc. královna, dcera dánského krále Valdemara II. a druhá manželka Filipa II. Augusta, který ji po svatební noci uvěznil a s ní se rozvedl. Papež Innocenc III. se jí ale ujal a vynutil jí po 17letém věznění znovu přístup ke dvoru.

Ingenhoven Jan (* 1876), hol. hudební skladatel moderního směru, žijící ve Švýcarech, autor četných skladeb orchestrálních i komorních.

Ingesce (lat. ingestio), polykání potravy. U měkkýšů ingesční otvor, kterým proudí voda s potravou do zažívacích částí těla; přebytečná voda pak odchází z těla otvorem egesčním.

Ingners Josef, círk. malíř ve Staré Boleslavi, 1690.

Ingolstadt, krajské město a pevnost v Horním Bavorsku, na obou březích Dunaje, 27.840 ob. (1885: 16.000). Staré město na levém břehu má dosud zachované středověké opevnění, m. j. brány a věž. Čet. kostely (Frauenkirche z XV. stol.), starý zámek (XV. a XVI. stol.), zámek Herzogskasten, býv. jesuitská kolej (1555), radnice a j. staré budovy.

Znak města Ingolstadtu.

Ingots (angl.), zlaté neb stříbrné slitky (pruty), též ocelové tyče, obdržené bessemerováním.

Ingr Sergěj (* 1894), plk. gen. štábu; vstoupil 1916 do rus. legií, po převratě účastnil se bojů na Slovensku a 1923 přidělen ke gen. štábu a později jako podnáčelník k Z. V. V.

Ingram Rex (* 1892 v Dublínu), amer. film. herec a režisér velkých filmů.

Ingram, pseud. F. X. Harlase.

Ingredience (lat.), části nějaké směsi, hl. léčivé.

Ingres Jean Auguste Dominique (* 29. VIII. 1780, † 1867), franc. malíř. Svým idealismem postavil se proti pařížskému romantismu malíř. Kolem něho seskupili se pak všichni odpůrci romantismu. Práce jeho vynikají přesnou kresbou linií a snahou po dokonalé antické kráse.

Ingrie, rus. Ingermanlandija, starorusky Ižorskaja zemlja, švéd. a něm. Ingermanland, domácí název Ingerinma, již. část Finska při zálivu Finském, mezi Ladožským jezerem a Narvou. Území asi 54.000 km² s více než 3 mil. obyv.

Ingrikoti, (Ingrové, Ižora), kmen finských Čuchonců, původní obyv. Ingrie,

Ingriss Leopold Ignác (asi 1643—1722), malíř v Praze.

Ingrossovati (lat.), psáti velkými, silnými písmenami; též zápis do pozem. knih. Ingrossator, úředník, provádějící zápisy (ingrossaci).

Ingrová Marie, současná povídkářka moravská, vydala: Růženka spisovatelkou (Eva, 1910).

Inguines, inguina (lat.), třísla, část těla lidského, při přechodu přední stěny břišní v přední plochu stehenní. Inguinalis, tříselný.

Ingul, levý přítok Bugu, v jižní Ukrajině, 345 km dl.

Ingušové, kmen Čečenců, sídlící na sev. Kavkaze; asi 30.000 duší.

Inhabilita soudců, nezpůsobilost soudce, když jest na př. ve sporu samém interesován neb je-li obviněný jeho příbuzným atd.

Inhabad, dýchací záchranný přístroj, který používá kyslíku stlačeného na 150 atm. Pracovní doba 2 hod. Stejného jména je přístroj křísicí pro umělé dýchání zdánlivě zadušených; používá inhalace kyslíku.

Inhalace (lat.), vdechování plynů neb par za léčebným účelem.

Inhalační přístroje, v horn. ke křišení zdánlivě zadušených pomocí čistého kyslíku, který jest na vysoký tlak stlačen v ocelové bombě.

Inhibice (lat.), zastavení činnosti, zákaz.

Inhibovati (lat.), zakázati, zastaviti.

In hoc signo vinces (lat.), v tomto znamení zvítězíš, zkráceně I. H. S., nápis, který Konstantin Velký umístil na obrazu kříže, když táhl proti Maxentiovi.

Inhof Bartol (* 1866), chorvatský filolog, liter. kritik, feuilletonista a překladatel z češtiny.

Inch (inš, palec, coul), angl. míra délk., $^1/_{12}$ stopy, má 10 lines (lajns) = 25,4 mm; 1 square i. = 6,4515 cm².

Inchoativa (n. incohativa), slovesa počínavá, vyjadřující začátek určitého děje, na př. usínám.

Iniciálka z českobratrského kancionálu.

Inia (Inie), kytovec z čel. delfínů říčních (Platanistidae). Horní a dolní čelist má 26—33 ostrých zubů zahnutých. Tělo je útlé, asi 2—3 m dlouhé, s dlouhými, vykrojenými, ke konci zúženými prvními ploutvemi, ocasní ploutev nedělená, velice úzounká tuková ploutvička na hřbetě. Na svrchní straně je inie bledě modrá, na spodu červenorůžová. Žije skoro ve všech řekách jihoamerických.

Iniciála, iniciálka (z lat.), začáteční písmeno z textu vystupující, zdobené neb malované. ⇨ miniatura.

Iniciativa (lat.), podnět. V zákonodárství právo podávati návrhy zákonů. Dříve náleželo jen panovníkovi. Nyní většinou náleží společně vládě a parlamentu. V USA. pouze kongresu. Ve většině států rozdělena mezi vládu (moc výkonnou) a parlament (moc zákonodárnou). V ČSR. podává návrhy přímo vláda (vládní) nebo kterákoliv sněmovna (iniciativní), při čemž připojen musí být rozpočet fin. nákladu a ihned návrh úhrady. Vláda předkládá své návrhy sněmovně kterékoliv, návrhy zák. rozpočtových a branné moci dříve musí býti projednány sněmovnou poslaneckou.

Injekce (lat.), vstříknutí léku do podkožního vaziva, do žil neb do svalů.

Injekční stříkačka, skleněná, škálou opatřená rourka s těsně přiléhajícím pístem. Na otvor stříkačky se nasadí dutá jehla, která se před použitím musí sterilisovati v horké vodě.

Inkarnace (lat.), ztělesnění ducha, vtělení.

Inkarnát (ital.), masově červená barva; červený mramor. V bot. název nachového jetele (Trifolium incarnatum).

Inkasista, výběrčí.

Inkaso (ital.), příjem hotových peněz za pohledávky, zvl. za splatné směnky, účty, kupony atd. Výzva k přijetí peněz na cizí účet jmenuje se inkasním mandátem.

Inklinace (z lat.), náklonnost, naklonění, sklon. Inklinace v geometrii značí úhel dvou rovin nebo úhel přímky s rovinou, v astronomii úhel, který tvoří roviny drah planet nebo komet s ekliptikou. Inklinace magnetická, sklon magnetické jehly, zavěšené v těžišti, od vodorovné roviny (resp. zjev sám). Inklinace je způsobena magnetickým pólem země. Země jest totiž v takovém magnetickém stavu jako koule rovnoměrně zmagnetovaná elektrickými proudy, probíhajícími v rovinách vzájemně rovnoběžných. Příčinu podobných proudů zemských nutno hledati v denním pohybu zemském. Máme-li magnetickou jehlu, otáčivou jednak kolem osy vodorovné a pak také kolem osy svislé, magnetka se postaví do směru magnetických siločar

zemských, to jest: jednak do roviny magnetického poledníku (který nesplývá s geografickým poledníkem, nýbrž svírá s ním určitý úhel — ꝗ deklinaci), jednak se skloní o určitý úhel (inklinační), udávající velikost inklinace. Na severní polokouli skloní se magnetka obyčejně severním pólem k zemi; na jižní obráceně. — I. měří se přístrojem zvaným inklinatorium. Inklinatorium vedle magnetky obsahuje jako podstatnou součást dva dělené kruhy: jeden vertikální, v jehož středu jest umístěna magnetka, volně otáčivá kolem vodorovné osy, kolmé na rovinu děleného kruhu, druhý kruh horizontální. Magnetka i s vertikálním kruhem jest otáčivá kolem osy svislé, procházející středem horizontálního kruhu. Při určování inklinace uvedeme napřed vertikální kruh do roviny magnetického poledníku a pak odečteme posici hrotu magnetky (při přesnějším měření lupou za použití nonia na obou stranách) na děleném kruhu a určíme tím sklon jehly, to jest mag. i-i. I. jest místně i časově proměnlivá. Hodnoty i. (a také deklinace) se vyznačují na magnetických mapách. Místa stejných i-í jsou vyznačena křivkami, zvanými isokliny; isoklina, kde i. je nula, nazývá se aklina nebo magnetický rovník. Denní změny (variace) jsou nepatrné; souvisí s proudy v ovzduší. Existují dále pravidelné změny s periodou roční, dále s periodou 11letou (souvisí se slunečními skvrnami) a pod. Dále vyskytnou se občas náhlé poruchy, větší a velmi nepravidelné. Souvisí se severní září v krajinách polárních a s prudkými změnami na slunci. Říká se jim magnetická bouře.

Inkognito (lat.), na zapřenou, neúředně, pod přijatým jménem.

Inkolát (lat. incola, obyvatel), právo obyvatelské, plynoucí osobě proto, že jest obyvatelem urč. obce, země n. státu. Dnes nemá prakt. významu.

Inkompatibilita (z lat.), neslučitelnost dvou nebo více funkcí. Jednak v církvi, kde se nepřipouští držení dvou n. více beneficií, hodností a placených úřadů, pokud je nelze současně zastávati a pokud důchody z jednoho z nich plynoucí stačí k slušné výživě beneficiátově. Jednak ve veř. životě, kde i. hraje velmi důležitou roli a kde zvláště ústavní zákony dbají toho, aby jedna osoba nezastávala současně dvě funkce, které by jedna vylučovala druhou a hromadění těchto funkcí v jedné osobě bylo by zároveň i urč. nebezpečenstvím. — Čsl. ústavní zákon z r. 1920 mluví o i. na několika místech: Podle § 18 ústavy nesmí býti nikdo současně členem obou sněmoven (posl. a senátu). § 29 určuje, že za členy Nár. shrom. nemohou býti zvoleni zemští presidenti a přednostové okr. úřadu (zák. č. 125/1927). President republiky nemůže býti současně ani poslancem, ani senátorem. Státní i jiní veř. zaměstnanci nesmějí během svého mandátu zastávati své úřední místo, nýbrž musí jim býti poskytnuta dovolená. Nikdo nemůže býti současně voleným členem několika samosprávných sborů instančně sobě nadřízených (na př. členem obec. zastupitelstva, okr. zast. a zem. výboru). Velmi důležitou otázkou jest, zdali a do jaké míry se může zákonodárce osobně zúčastniti v růz. hospodářských a fin. podnicích. Zákon ze dne 18. VI. 1924, č. 144 Sb. z. a n., ustanovil, že s členstvím v Nár. shrom. není slučitelno ani vlastnictví výdělečných podniků, ani účast na vedení n. správě nějakého sdružení na zisk zřízeného, pokud tyto podniky n, sdružení jsou v poměru dodavatele, odběratele, pachtýře, n. propachtovatele ke státu nebo k fondu státem spravovanému. Totéž platí, poskytují-li ony podniky státu úvěr. Člen Nár. shrom. nesmí poskytovati stranám právní porady nebo fungovati jako odborný poradce, jde-li o dodávky pro stát. Mandátu nesmí se zneužívati k svádění nebo k nepřípustnému vlivu u činitelů, kteří sice v podniku přímo činni nejsou, ale mají na jeho rozhodování zájem n. vliv. Účastí ve vedení a správě se rozumí členství v ředitelství, představenstvu, správ. radě, jednatelském sboru, dozorčí radě a sboru revisorů. Poslanec ani senátor nesmí zprostředkovati za přímý n. nepřímý hmotný prospěch obchodní styk se státem. Rozhodně tak nemůže učiniti ani ministr, protože jest současně poslancem. Mandát se nesmí vykonávati tak, aby se dály intervence ve prospěch třetí osoby s úmyslem opatřiti jí n. sobě zvláštní a nepřiměřené osobní výhody.

Inkompetence (lat.), nepříslušnost, neoprávněnost, na rozdíl od kompetence, příslušnosti, na př. úřadů, soudů.

Inkorporace (lat.), přivtělení, připojení. 1. V právu veř. znamená připojení území. Podle mírových smluv provedla ČSR. i-i Hlučínska (zák. č. 76/1920 Sb. z. a n.), Vitorazska a Valčicka. — 2. V právu církevním znamenala i. přivtělení církev. beneficia klášteru, universitě, kapitole nebo vůbec právn. osobě.

Inkorporační taxa, určitý poplatek, jehož výši určují stanovy jednotlivých

živnostenských společenstev a jejž musí odvésti každý, kdo byl do svazku společenstva přijat.

Inkoust, barvivo, užívané ku psaní. Barvivo v roztoku s klovatinou nebo dextrinem a cukrem, nejobyčejněji z odvaru duběnek a roztoku skalice zelené. Jiné druhy inkoustů jsou antracenový, alizarinový, snímací (hektografický) a j. Zvláštní i., t. zv. sympatetický z chloridu kobaltnatého a chloridu železnatého, kterým se píše neznatelně a písmo zahřátím zmodrá.

Inkové, vládnoucí třída staroperuánské říše. Podle pověsti pocházeli I. od boha Slunce a jejich předkové založili říši nedaleko Cuzca. Jejich vladař byl současně nejvyšším knězem boha Slunce, ostatní I. pak tvořili šlecht, třídu, ze které nový vladař vždy pocházel. Po králi přicházeli pak podle pořadí kněží a pak teprve lid. Mimo vysoce postavené zemědělství pěstován též dobytek (lama, viscuña) a provozováno hornictví. Přádelnictví, hrnčířství a zlatnické umění stálo na vysokém stupni. Hlav. městem říše bylo Cuzco. — Podle pověsti vládlo až do příchodu Španělů 10—13 různých I. Největšího rozkvětu dosáhla říše za vlády Huayna Capaca (1475—1525). Jeho nástupce Atahu-Alpa byl 1533 Španěly zavražděn a tím i říše I. zničena.

Inkriminace (lat.), obvinění, obžaloba; inkriminovati, obviňovati někoho.

Inkrustace, ozdob. ornamentika; ozdobování předmětu jinými hmotami, než je předmět sám.

Inkrustace, děj, při němž usazuje se na určitých místech rostlin neb živočichů nějaká minerální látka, která utužuje organismus, v němž se usazuje. V živočišné říši je i. na př. u krabů, kde zvápenaťuje jejich skořápka, u hmyzu nastává tato dosti často v chitinu atd. U rostlin je velmi patrná, na př. u parožnatek.

Inků kost (os Incae, os interparietale, „kost mezitemenní"), části kosti týlní, oddělené neuzavřením se foetálních příčných švů v nejrůzn. tvarech, které často nalezeny na peruánských lebkách a pokládány za typické, ale vyskytují se i na jiných lebkách a u ssavců.

Lebka s kostí Inků.

Inkubace (lat.), spánek na posvátných místech na kůži obětního zvířete, aby se ve snu obdržela rada n. byla vyléčena choroba. — V lékařství ⚲ doba inkubační.

Inkubátory (lat., přístroje k líhnutí), ⚲ chov drůbeže.

Inkubus (incubus), ve st. Římě nemilý pocit ve spánku („tlačení můry"), též zlý duch, znásilňující ženy ve spaní.

Inkunabule, prvotisky knih po vynalezení knihtisku od r. 1440—1500 tištěné ⚲ prvotisky.

Inkvirovati (lat.), vyšetřovati.

Inkvisice (vyhledávání), v kat. církvi zřízení věroučných soudů (svaté officium), které vyhledávaly a trestaly kacíře a nevěrce.

Inkvisitor (lat.), inkvisiční soudce.

In margine (lat.), na okraji, poznámky v knihách.

In memoriam (lat.), na památku.

Inn, největší přítok horního Dunaje, délky 510 km, poříčí 25.500 km². Pramení ve Švýcarsku v Hor. Engadinu.

In natura (lat.), ve skutečnosti, ve zboží.

Innemann Svatopluk (* 1896 v Lublani), film. režisér a průkopník české produkce filmové, syn Rud. I.

Innemann Rudolf (1861—1907), český herec, od 1899 do 1907 člen Národ. div. v Praze.

Innocenc (lat. Innocentius, nevinný), jméno 13 papežů. 1. In. I. svatý byl papežem 401—417, vydal řadu důlež. předpisů disciplinárních; byl nepřítelem Donatistů. Ve sporech pelagianských postavil se příře proti této sektě.

Innokentij Ilarion Smirnov (1784—1819), ruský biskup v Penze, horlivý bojovník proti lid. mysticismu.

Innokentij Ivan Aleksejevič Borisov (1800—1857), ruský arcibiskup chersonský, vynikající kazatel, teolog a církev. spisovatel.

In nomine (lat.), ve jménu, v plné moci.

In nomine Dei neb **Domini** (lat.), ve jménu božím, ve jménu Páně.

Innozenzidorf, o. v Č., okr. Varnsdorf, 225 ob.

Innsbruck (č. Inšpruk), hlav. m. tyrolské, s předměstími Willen a Pradl, 56.401 ob., ležící v širokém údolí řeky Innu.

Inó, v řec. bájesloví zlá macecha Phrixova a Hellina.

Inocybe Fr. (vláknice), rod hub z čeledi Agaricaceae (hub bedlovitých). Ze 180 druhů v ČSR. zastoupeno asi 40.

Inoloma Fr., hlízenka, rod hub lupenitých. Vyznačuje se hlíznatým třeněm a masitým tlustým kloboukem. V Čechách asi 16 druhů.

Inomostí, ⤷ správně Innsbruck.

Inosinová kyselina, $C_{10}H_{14}N_4O_{11}$, nachází se v masné šťávě.

Inostrancev Aleksandr Aleksandrovič (1843—1920), ruský geolog. Vydal učebnici geologie (I. vyd. 1885—87, II. vyd. 1889).

Inovec, hora v záp. Slovensku, 1042 m vys., jižně od Trenčína.

Inovecké hory (Hlohovecké h.), horská skupina mezi ř. Nitrou a Váhem, s horou Inovcem (⤷).

Inovecký Lajko, pseud. Lud. Dohnányiho.

Inovský Igor, pseud. Svet. Hurbana-Vajanského.

Inowrocław (Hohensalza), polské m. ve vojvodství poznaňském, 24.727 ob.

In originali (lat.), v prvopise, v originálu.

In pace (lat.), v míru.

In partibus infidelium (lat.), v území nevěřících; dřív. označení bisupů, kteří byli posvěceni pro diecési, nalézající se pod panstvím jinověrců, nemohli tedy svůj úřad zastávati.

In persona (lat.), osobně.

Insania (lat.), šílenství, insans, šílený.

Insarov Saša, pseud. Soni Špálové.

Inscriptiones (nápisy). Jako prameny vývoje jazykového stejně i jako rukověť k studiu úředních výnosů a histor. aktů státních i soukromých v starověku. Nauka, zkoumající nápisy historické (antické) zove epigrafika.

Insecta, ⤷ hmyz.

Insectivora, ⤷ hmyzožraví.

Insectivorie (hmyzožravost), vlastnost některých organismů, u nichž podstatnou část potravy tvoří lapený hmyz. Jsou to buď živočichové, nebo v řídkých případech rostliny. Zástupcem hmyzožravých rostlin u nás je ⤷ Drosera.

Inserát (lat.), soukromé oznámení, otištěné za určitý poplatek v časopise neb v novinách. První i. uveřejněn r. 1660. Rozkvět inserce datuje se od r. 1850, a tato jest nejdůležitějším příjmem novinářství, neboť předplatným a prodejem by nemohl býti náklad novin hražen.

Inserent, zájemce, který dává oznámení do novin.

Inserovati, uveřejňovati v novinách za poplatek soukromé zprávy.

Insertní kancelář, podnik, zprostředkující uveřejnění insertů v časopisech.

Insignie (lat.), odznaky určité hodnosti neb moci. U panovníků koruna, žezlo a říšské jablko, u rytířů přílba a štít, ve vojsku maršálská hůl, prapory, koňské ohony tur. pašů, u katol. biskupů berla, mitra, prsten a kříž na prsou, u papeže tiara a dva zkřížené klíče. U hodnostářů universitních a u starostů velkých měst zlatý řetěz atd.

Insinuace (lat.), našeptávání, vlichocení se do přízně, vnukání. V právn. doručení soudních spisů, hl. žaloby, úř. potvrzení jednání atd.

Inskribovati (lat.), zapsati do seznamu. Inskripce, zápis do seznamu vysokoškol. posluchačů, též t. zv. immatrikulace.

Insolace, ozařování nějakého tělesa sluncem. Teplo, které ozařované těleso přijímá, měřilo se různými přístroji, na příklad aktinometrem, Pouilletovým pyrheliometrem (vodou naplněný a teploměrem opatřený dutý kotouč), thermosloupem, který Crove zdokonalil na autoregistrační přístroj a konečně bolometrem. Při kvantitativním stanovení insolace měří se množství tepla, které by dopadlo na povrchu země na 1 cm² plochy, kolmo postavené ke směru dopadajících paprsků za 1 min., kdyby nebylo absorpce ve vzduchu. Získaná veličina nazývá se solární čili sluneční konstantou a obnáší přibližně 2 kal. I. podléhá změnám denním, ročním a nahodilým. Průběhem denních změn nabývá maximální hodnoty mezi 10. a 14. hod., největší je v dubnu, nejmenší v prosinci, určitý vzrůst vykazuje v září. Na rovníku dopadne na 1 cm² za rok 262.940 kal., které stačily by k roztavení ledové vrstvy 36 m silné. V atmosféře absorbuje se a mraky odráží asi 40% sluncem vysílaného tepla.

Insolvence (lat.), neschopnost plniti své peněžní závazky, nezpůsobilost platiti. Vyskytuje se skoro výhradně v životě obchodním, kde nastává okamžikem, kdy nelze vyhověti požadavkům obchodních věřitelů a vyrovnati již splatné pohledávky. I. ohlásí obyčejně sám dlužník tím, že řekne, že zastavuje veškeré další platy. U fysických osob má i. za následek zavedení vyrovnacího řízení neb zahájení konkursu, a to jak na návrh některého vymáhajícího věřitele, tak i na návrh dlužníkův. U práv. osob jest vedle i. nutno, aby před zavedením vyrovnání neb konkursu bylo zjištěno i předlužení, což na rozdíl od i. znamená, že stav pasiv převyšuje stav aktiv.

In spe (lat.), v naději, budoucí.

Inspekce (lat.), dozor; ve vojště gen. inspektor vojsk.

Inspicient (lat.), dohližitel, též pomocník režisérův v divadle, mající na starosti div. rekvisity a správný nástup herce při představení.

Inspirace, vnuknutí, vdechnutí, nápad; inspirátor, původce; inspirovati, nadchnouti, vdechovati.

Instalace, formální uvedení v úřad.

Instance (z lat.), původně naléhavá prosba, nyní znamená veř. úřad, který rozhoduje o podáních stran. Může to býti úřad správní, finanční neb soudní. Poněvadž z rozhodnutí prvého úřadu (I. i.) jest možno odvolati se k úřadu vyššímu, mluví se o různých i., z nichž vždy jedna jest nadřízena druhé. Vyřízení jedné věci může proběhnouti dvěma, nanejvýše třemi i. Takovým instančním pořadem jest na př.: okr. soud jako i. I., krajský soud jako i. II. a vrchní soud jako i. III. Je-li v někt. věcech příslušný kraj. soud jako I. i., jest III. i. nejvyšší soud. Příslušné zákony určují, který úřad jest povolán prvně rozhodovati o nějaké věci a současně určuje, zdali jest možný pořad dvoj- n. trojinstanční.

Instanční cesta, buď služební cesta, n. častěji instanční pořad, kterým musí v případě odvolání urč. věc projíti, nežli nabude právní moci.

Instinkt, ↗ pud.

Instinktivni, neuvědomělý, pudový.

Institoris Henricus, něm. dominikán; působil kol 1500 na Moravě proti Čes. bratřím a sektářům.

Institoris Mošovský Michal (* 17. IX. 1732 v Bystřičce, † 7. X. 1803), slov. spisovatel a ev. kazatel v Bratislavě. Psal latinské, maďarské a slovenské verše a modlitby a jako milovník československštiny odkázal velké sumy dobročinným účelům, mezi jiným také svou velkou knihovnu, již věnoval bratislavskému lyceu.

Instituce (lat.), nadání, zřízení, zvl. státní; udělení církevního úřadu. — Instituce, část díla Corpus juris civilis, encyklopedický přehled římského práva, za Justiniana r. 533 podle díla stejného jména od Gaja (↗) vypracovaný.

Institut (franc.), ústav, zvl. vědecký neb výchovný. 1. I. de France v Paříži, zal. 1795, má pět akademií (A. francouzskou, literatury, věd, umění, věd morálních a politických), ↗ Akademie. — 2. I. Français de Prague, I. E. Denis, pražský ústav, zal. 1920, přičleněn k universitě pařížské. — 3. I. d'Études Slaves, zal. 1919 Denisem v Paříži pro studia slavistiky. — 4. I. Intermédiaire International v Haagu, zal. 1918. Podporuje obchodní a hospodářské mezinárodní snahy. — 5. I. de droit international, ústav, zal. v Gentu 1873, pořádající sjezdy pro mezinárodní právo. — I. Pasteur, ústav Pasteurův, zal. 1888 v Paříži pro Louis Pasteura (↗) a veřejnou sbírkou umožněný; slouží bakteriologickému a hygienickému badání.

Instrukce hospodářské, návody, podle kterých je nutno se při správě zeměděl. podniku říditi.

Instrukce (lat.), poučení, přikázání, předpis.

Instruktor (lat.), učitel.

Instrument (lat.), nástroj. V právnictví doklad, na př. notářský instrument.

Instrumentace, využití svérázu nástrojů (barvitost zvuku) v dílech hudby instrumentální (nástrojové). — Nauka o i. pojednává o rozsahu tónů a jejich svérázu.

Instrumentál (lat.), 7. pád v gram., označující prostředek, nástroj.

Instrumentální hudba, hudba vyvozovaná nástroji, opak hudby vokální.

Instrumentovati, přidělení jednotlivých hlasů hudební skladby určitým orchestr. nástrojům.

Instruovati (lat.), poučiti, přikázati.

Insuficience (lat.), nepříslušnost, nedostatečnost, předlužení (↗ konkurs).

Insulin, lihový extrakt z čerstvého pankreatu (t. zv. Langerhausových ostrůvků) hovězího a vepřového dobytka, ovcí atd., po prvé vyrobený F. G. Bantingem a Bestem v Torontu. Vstřikuje se pod kůži a řídí výměnu uhlohydrátových látek v těle lidském. Používá se hlavně při cukrovce.

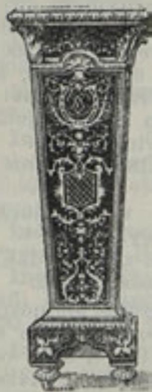
Insultace (lat.), urážlivé napadení, pomluva, urážka.

Insurekce (lat., povstání), pozdvižení lidu proti vládě.

In suspenso (lat.), kolísající, vznášející, nerozhodný, v nejistotě, v pochybě.

Intabulace (lat.), vtělení, zápis do knih pozemkových.

Intaglie, ↗ gemma.

Konsola s intarsií.

Intaktní (lat.), nedotknutý, čistý, nevinný.

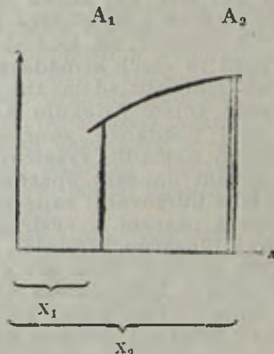
Intarsie, vykládaná práce ve dřevě, nejprve v Egyptě (kolem 1500 př. Kr.) provozovaná. V XV. st. přišla z Italie do Francie a v XVI. st. do Čech; k dekoraci stropů, skříní, stolních desek a p.

Integrace, spojování růz. výrobních stupňů v jeden celek. Ve výrobě různých předmětů jest sice provedena důkladná dělba práce, takže obyčejně každý úkon ve výrob. procesu

provádí jiný podnik. Avšak mnohde sahají podnikatelé k svépomoci tím způsobem, že rozšíří dosavadní podnik o další druh výroby, aby nebyli odkázáni na podnik jiný. Na př. firma Baťa zřídila vlastní výrobu gumových podpatků, aby nebyla nucena kupovati hotové výrobky od jiné továrny. Jindy jest i. nutna proto, že by se výroba předmětu velmi zdražila dopravou polovýrobku z jednoho podniku do druhého.

Integraf, matem. přístroj, kterým je možno k dané křivce nakresliti integrální křivku.

Integrální počet, inversní k diferenciálnímu počtu (Q). Dána je funkce $y=f(x)$ a je úkolem nalézti funkci $F(x)$ takovou, že $F(x)$, t. j. $\frac{dF(x)}{dx}=f(x)$. Lze-li funkci $f(x)$ graficky znázorniti, dospějeme k funkci $F(x)$ následovně: Spustíme s pevného bodu Ao a s pohyblivého bodu A kolmice na osu X a uvažujeme plošnou část mezi kolmicemi (pořadnicemi) křivkou a osou X. Tento plošný obsah je funkcí x, neboť ke každé poloze bodu A náleží určité x a ke každému takovému x určitý plošný obsah J. Vzroste-li x o malou část Δx, vzroste i uvažovaná plocha o malou část ΔJ a ježto uzounký proužek je skoro obdélníkem, platí rovnice: $\Delta J = y\Delta x$ nebo $\Delta J = f(x)\Delta x$ a to s tím větší přesností, čím menší je Δx. Zmenšuje-li se Δx bez omezení k nule, platí: $\frac{\lim. \Delta J}{\Delta x \to \Delta x} = f(x)$ (Říkáme: limita podílu $\frac{\Delta J}{\Delta x}$ pro Δx blížící se bez omezení nule je rovna $f(x)$.) Tato rovnice ukazuje, že J je funkce, jejíž derivace je rovna $f(x)$, čili $J = F(x)$. Abychom vypočetli J, rozdělíme úsečku na ose x (mezi pořadnicemi) na n malých (částí) Δx_1, $\Delta x_2 \ldots \Delta x_n$ a tím celou plochu na n uzounkých proužků, z nichž každý jest přibližně obdélníkem o ploše tím přesněji určené výrazy: $y_1\Delta x_1$, $y_2\Delta x_2 \ldots$ čím kratší volíme Δx. Obsah plochy liší se tedy jen málo od součtu: $y_1\Delta x_1+y_2\Delta x_2+\ldots+y_n\Delta x_n$, který píšeme krátce: $\sum_{i=1}^{n} J_i\Delta x_i$, tím méně, čím Δx je menší. Píšeme: $J=\lim_{n\to\infty}\sum_{i=1}^{n} J_i\,\Delta x_i$, což se píše krátce $J=\int_{x=x_0}^{x} f(x)dx$ a čte: J je rovno integrálu $f(x)\,dx$ v mezích x_0 až x. Znak $\int$ zavedl Leibnitz; je to pohodlné psaní $\int$ jakožto zkratky slova summa. Bod x_0 byl prozatím volen libovolně. Zvolíme-li jej o něco vpravo nebo vlevo, změní se plošný obsah o pevnou konstantu, t. j. o plochu, kterou jsme tím přidali resp. ubrali. Existuje tedy k funkci $f(x)$ více funkcí $F(x) = J$, udávajících plošný obsah uvažované části. (Záleží totiž, jak z předešlého je viděti, na tom, jaké zvolíme x_0). Tyto funkce lze soumárně napsat výrazem: $F(x)+k$; k je libovolná t. zv. integrační konstanta. Výraz značí nekonečně mnoho funkcí (pro každé k totiž jinou funkci). Ať zderivujeme kteroukoli funkci, dostaneme vždy tutéž funkci, neboť derivace konstanty je nula, a sice funkci $f(x)$. Tím jsou nalezeny funkce, jejichž derivace je $f(x)$ (t. zv. primitivní funkce). Píšeme: $\int f(x)dx=F(x)+k$. Tento integrál zoveme neurčitým; je funkcí x. Chceme-li určiti určitou plochu, na př. $A_1x_1x_2A_2$, vyjádříme ji t. zv. určitým integrálem: $\int_{x_1}^{x_2} f(x)dx$; x_1 je dolní, x_2 horní hranice integrálu. Základní úlohou počtu integrálního jest nalézti primitivní funkci. Snadno se dají nalézti integrály takových funkcí, jež známe již jako derivace jiných funkcí, a pomocí takovýchto nejjednodušších integrálů hledají se integrály složitější. Jen u malé grupy funkcí lze jejich integrál vyjádřiti jednoduchou funkcí, nebo jak se říká: v konečném uzavřeném tvaru. Většinou představují integrály nové funkce, jež se nedají převésti na jednoduché. Obsahuje-li funkce, jejíž integrál hledáme, v jmenovateli druhou odmocninu z výrazu čtvrtého stupně, nazývá se integrál eliptickým, neboť po prvé se přišlo na takový integrál při výpočtu délky oblouku u elipsy. Hypereliptickými nazývají se integrály, mající v jmenovateli pod odmocninou výraz vyššího než čtvrtého stupně. Abelovy integrály jsou integrály libovolné algebraické funkce. Integrály jsou v analytické geometrii nepostrádatelné. Slouží k výpočtu ploch,

jak už bylo uvedeno. Plocha $A_1X_1X_2A_2$ je rovna určitému integrálu: $\int^{x} f(x)dx$ a tento rovná se: $F(x_2)-F(x_1)-x_1$. Určíme primitivní funkci F(x), dosadíme za x meze x_2 a x_1 a odečteme. Dále lze určitými integrály vyjádřiti délky křivek, objemy a povrchy těles (zvl. rotačních). Lit.: K. Petr: Počet integrální.

Integrita (lat.), celistvost, bezvadnost, bezúhonnost.

Integrující (lat.), k existenci a úplnosti nějaké věci nezbytně patřící.

Integument, obal organického těla, který rozprostírá se buď na povrchu zárodků živočišných a rostlinných (na vajíčkách), nebo kryje tělo živočichů na povrchu v podobě různých vápenitých skořápek nebo chitinových útvarů.

Intelektualismus (novolat.), filosofický názor, podle něhož nelze odvoditi poznání ze smyslových postřehů (jak se domnívají sensualisté, empiristé), nýbrž jen z myšlení, z rozumu (intelektu).

Intelektuální (lat.), rozumový.

Inteligence (lat.), rozumnost, soudnost, poznání, zvl. takové, které není bezprostředně závislé na smyslovém postřehu, dále schopnost osvojit si takové poznání, a konečně bytosti touto schopností nadané.

Inteligentní (lat.), rozumný, vzdělaný.

Intelligence Service (angl.), tolik co zpravodajská služba (v armádě). Zejm. se tak nazývá oddělení britské tajné politické výzvědné služby, které je úplně nezávislé a podléhá jen min. předsedovi. Lit.: Dlabač-Komrs: Tajemství britské špionáže. Praha 1930.

Intence, úmysl, zaměr.

Intendance (intendantura, lat.), vrchní dohled, správa.

Intendanční služba (Intendanzdienst, Service de l'intendance, commissariat service), orgán řídící v armádě hospodářsko-správní službu (⚲) a pečující o to, aby ani stát, ani žádná voj. osoba nebyla po stránce hospodářské zkrácena. Vznikla ve Francii za Ludvíka XIV. a existuje nyní ve všech armádách. V ČSR. patří k její činnosti: sdělávání rozpočtu, příděl peněz vojen. ústavům a tělesům, veškeré věci požitkové, zaúčtování nepředvídaných nákladů, vyšetřování škod a předpisování náhrad; opatřování proviantu a jeho udržování; zajišťování věcí potřebných k ošacení a výstroji; ubytování vojska (kasárny, střelnice, cvičiště), odhadování polních škod při cvičeních; kontrola účtů a hospodaření vůbec; ratifikace smluv, verifikace váleč. škod; mobilisační přípravy. Soubor důstojníků (po př. úředníků), kteří konají hospodářsko-správní službu, sluje intendantstvo; doplňují se z důstojníků zbraní a služeb a získávají své odborné vědomosti na vysoké (dvouleté) intendanční škole, částečně též na válečné škole (⚲ ČSR.: vojenské školství).

Intendant (lat., dohlížející, správa), vrchní dohližitel; vedoucí nějakého veřejného ústavu, zvláště divadla.

Intendantura (lat.), ⚲ intend. služba.

Intensita (z lat.), velikost účinku nějaké síly, stupeň činné síly tepla, světla, magnetického pole, elektrického proudu a pod. Slova intensita používá se také v přeneseném smyslu, na př.: intensita ducha, i. nadání a p.

Intensita elektrického pole, síla, jež v uvažovaném místě působí na jednotkový náboj kladný. Je veličinou vektorovou (má velikost a směr), její fysikální rozměr je: $cm^{-1/2} \cdot g^{-1/2} \cdot sec^{-1}$. — I. elektrického proudu je veličina, udávající velikost potenciálového spádu. I. je nepřímo úměrná odporu (ovšem přímo úměrná svorkovému napětí). ⚲ elektrické měřicí přístroje. — I. magnetického pole je síla, která v daném místě působí na jednotkový pól kladný. Měří se v ganssech. — I. světla čili svítivost je pojem odvozený z představy o proudění světla. Představujeme si, že světlo proudí z bodového zdroje všemi směry. Velikost světelného proudu, dopadající na určitou plošku, je přímo úměrná velikosti plochy, cosinu odchylky normály plošné od směru, dopadajícího záření a nepřímo úměrná čtverci vzdálenosti plošky od zdroje. Za normální zdroj světelný zvolena byla normální svíčka Hefnerova, v níž hoří (ve vzduchu) čistý octan amylnatý ($C_7H_{14}O_2$) na knotu průměru 0.8 cm, procházejícím trubicí z argentanového plechu 0·015 cm silného, a to plamenem 4 cm vysokým.

Intensivní křivky či isofóty (z řec.), křivky téže světlosti, v deskriptivní geometrii, jsou čáry na tělese, spojující body téhož osvětlení (stejné síly osv.) buď paprsky rovnoběžnými (osv. geometrální) nebo z jednoho bodu (osv. centrální). Vyznačením i. křivek na tělese a odstupňovaným položením ploch barvou docílíme názorného obrazu osvětleného tělesa.

Intensivní (lat.), silný, podle vnitřních sil působící; protiklad: extensivní (⚲). I. v hospodářském smyslu znamená způsob provozu, který se snaží daných produkčních prostředků (práce, kapitálu a půdy) co nejlépe využiti. Nejvyššího využití (intensity) je dosaženo, když práce,

kapitál a půda jsou v takovém poměru k sobě, že jakékoliv zvětšení jednoho z těchto produkčních prostředků by způsobilo menší poměrný přírůst produktu, než za dosavádního sestavení, t. j. že každé zvětšení produktu způsobí poměrně větší náklad (Q, zákon o ubývajícím výtěžku půdy). Technicky rozumí se intensivním provozem takový, kterým se dosáhne z daných prostředků co možná největšího výtěžku. Tento druh intensity máme na zřeteli, mluvíme-li o intensivním zemědělství u nás a o extensivním, na př. v Jižní Americe. V hospodářském smyslu může býti i zemědělství jihoamerické i. a zas naopak může technicky intensivní zemědělství hospodářsky býti extensivní, když na př. vyrábí víc než může prodat, anebo se pokouší vytěžiti z pozemku více tím, že zvětší kapitál a spotřebu práce, zatím co by tentýž produkt dostalo laciněji, kdyby zoralo novou půdu. Pouze v zemi, kde je poptávka neomezená, produkční prostředky jsou nerozmnožitelné, spadá technická intensita s hospodářskou nutně dohromady.

Intensivum (lat.), zesílení vyjadřující sloveso, jako latinské agito „pohybuji prudce".

Inter (lat.), mezi.

Inter arma silent leges (lat.), mezi zbraněmi (za války) utichnou zákony. (Cicero.)

Inter arma silent Musae (lat.), za války mlčí músy, t. j. nedaří se umění a vědě.

Interalliovaný (franc.), spojencům náležející nebo je zastupující.

Intercelluláry, prostory mezibuněčné, které nacházíme mezi buňkami v různých pletivech rostlinných (ve zvláštních případech i živočišných).

Intercelulární hmota (mezibuněčná h.), nachází se mezi buňkami, stmelujíc je většinou navzájem.

Intercelulární prostory (lat., mezibuněčné p.), v rostlinných buněčných tkáních dutiny mezi buňkami.

Intercepce (lat.), odnětí, zadržení.

Intercesse (z lat.), zakročení. V právu soukr. znamená určitý způsob zajištění závazku dlužníkova a upevnění věřitelova oprávnění zřízením nového práva zástavního a to buď dáním zástavy nebo poskytnutím rukojemství. V mezinárod. právu jest i. nabídka jednoho státu, že vzhledem k poměrům panujícím ve státě druhém provede tam určitý zásah. Záleží často jen v přátelském pokynu nebo radě a není namířena proti státní nezávislosti ať osobní nebo územní. Protože však mezinár. právo a styk mezi státy vůbec jest velmi citlivý, lze i i. dosáhnouti změn v počínání státu druhého a tím tedy jistého nátlaku, zvláště když stát intercedující je zemí o mnoho větší a významnější. I. jest již starý pojem řím. práva, kde znamenala jednak právo úředníka znemožniti zamýšlené jednání, jednak v právu soukr. převzetí závazku dlužníkova nebo zaručení se za něho, že dluh zaplatí.

Interdikt, jeden z círk. trestů (censur). Stíhá buď osobu, ať mravní či fysickou (i. osobní), nebo místo, po případě určitý obvod (i místní). Následky jeho jsou: zastavení veškerých bohoslužebných úkonů, zejména mše sv., zákaz přijímati resp. udíleti svátosti, vyloučení z církev. pohřbu při i. osobním, u osob duchovních vyloučení z nabytí círk. úřadů.

Interes (lat.), účast, zájem, nárok, též úrok.

Interesovati, zajímati se o něco.

Interesantní, zajímavý.

Interesent, zájemce.

Interesse (z lat.), celková náhrada, kterou jest povinen poškozenému nahraditi ten, kdo svým jednáním nebo opominutím škodu způsobil nebo kdo za škodu podle práva odpovídá. Její výše se řídí výší škody. Byla-li poškozena věc, a sice svévolně, způsobem, který jest podle zákona trestným, stanoví obč. zákon náhradu skutečné ceny, ušlého zisku (lucrum cessans) a ceny zvl. obliby (pretium affectionis). Nastala-li škoda na věci prostou úmyslností nebo hrubým opominutím, t. j. velmi značnou nedbalostí (culpa lata), jest škůdce povinen zaplatiti mimořádnou cenu předmětu, v čemž jest zahrnuta cena skutečná a ušlý zisk. Způsobil-li kdo škodu nezaviněně nebo pouhým nedopatřením (culpa levis), hradí toliko obecnou cenu poškozeného předmětu (tedy ne také ušlý zisk). Byla-li poškozena osoba a vznikla jí škoda na těle, nahradí se všechny náklady s léčením spojené, ušlý zisk, který ztratil neschopností k výdělku a určité bolestné. Při škodě způsobené ublížením na cti může uražený požadovati veřejné odvolání ve všech nebo alespoň v některých denních časopisech a mimo to má nárok na náhradu skutečné škody i ušlého zisku, pokud doopravdy mu nějaký zisk ušel.

Interference (lat.), vzájemné působení (interferování), zvláště rušení setkávajících se vln. Kříží-li dva stejné systémy vln na hladině vodní, stoupá při setkání dvou vrcholů vln voda dvakrát tak vysoko, a sníží se dvakrát tak hluboko,

setkají-li se dvě doliny vlnové. Setká-li se vrch s dolinou, nastává klid. Právě tak může setkáním se zvukových nebo světelných vln nastati ticho resp. tma. Hlavně v nauce o světle je i. důležitá, poněvadž je jí dokázán vlnový charakter světla.

Interferenční refraktor, přístroj sestavený Jaminem (1856) k měření rozdílu dráhy dvou světel. paprsků, které pronikly růz. prostředími; skládá se ze dvou silných skleněných desek, které jsou o malý úhel proti sobě nakloněny. Vycházející paprsek rozštěpí se na skleněné desce na odražený a mihající paprsek; tento se na zadní straně odrazí a vystupuje rovnoběžně s paprskem prvým. Oba padají pak na desku, kde se druhou lomí. Zorné pole se jeví u jednobarevného světla, protažené temnými pruhy, které se posunou na stranu, když na př. vzduch na cestě jednoho paprsku ohřejeme; z velikosti posunutí se zjistí délka vln světelných ve studeném vzduchu v poměru k délce ve vzduchu teplém.

Interferometr (z lat. a řec.), 1. i. hornický (také plynový nebo důlní), přístroj na měření obsahu důlního plynu v důlní prostoře. Základní myšlenkou jest různý lom světelných paprsků. 2. I. astronomický, přístroj, který znamená podstatné zlepšení funkce dalekohledu. Slouží k měření nepatrných úhlů, dalekohledem nepostižitelných, nebo na stanovení vzdálenosti dvou hvězd, jež se v dalekohledu hvězdářském zdají býti jedním tělesem.

Interfoliacc, vkládání prázdných listů do knihy, aby se mohly zanášeti poznámky.

Intérieur (franc.), vnitřní, vnitřek; v malířství: pohled na vnitřek (pokoje nebo domu).

Interim, pseud. K. Hocha.

Interim (lat.), zatím, mezitím, provisorně. Význam tohoto příslovce byl přenesen též na zatímní círk. nebo i polit. řád, který platil jen provisorně a měl býti teprve později nahrazen trvale platným řádem. Takové i. byl řád řezenský z r. 1541 a pak i. ausgšpurské, jež vydal Karel V. jako říšský zákon. Po jich vydání nastaly v Německu náboženské nepokoje, vládní moc se zasazovala o provádění i., kurfiřti a lid se mu vzpíral. Tak vzniklo i odbojné i. lipské, přijaté saskými stavy na konci roku 1548. Teprve věčným nábož. mírem augšpurským z r. 1555 byly všechny tři i. odstraněny a sjednána konečná dohoda.

Interimní (lat.), prozatímní, provisorní.

Interjekce (lat.), výkřik, citoslovce.

Interkalární (lat. intercalaris), vsunutý; intercalaris annus, přestupný rok; intercalaris dies, přestupný den; interkalár, důchod z neobsazeného úřadu, obročí.

Interkonfesní zákony, z., které upravují vzájemné poměry různých nábož. společností v jednom státě. V Rak. interkonfesní (t. j. mezináboženské) poměry stát. občanů upravoval zákon ze dne 25. V. 1868, č. 49 ř. z., který s malými změnami platí dodnes. Zákon rozřešil tyto otázky: nábož. vyznání dětí, přestup do jiné nábož. společnosti, výkon bohoslužby, placení příspěvků, svátky a pohřby. Novela ze dne 15. IV. 1920, č. 277 Sb. z. a n. změnila pův. zákon č. 49/1868 v tom směru, že dovolila, aby každý, kdo dosáhne věku 14 let, mohl svobodně a samostatně rozhodovati o svém nábož. vyznání. Brzy však se začalo cítiti, že hranice 14 let jest příliš nízká a proto novela z r. 1925 posunula ji alespoň na věk 16 let. I. z. z r. 1868 zvláště určil, že duchovní n. příslušníci jedné nábož. společnosti mají se zdržeti výkonu bohoslužby n. duchovní správy vůči příslušníkům druhé nábož. společnosti, pokud je duchovní jiné nábož. obce přímo k tomu nevyzval a pokud to dovolují stanovy (zákony) prvé nábož. obce. Placení příspěvků na nábož. n. kultové účely jedné církve nelze požadovati na příslušnících církve jiné, pokud zde nejsou závazky soukromoprávní. Výjimkou jsou náklady na stavbu a udržování škol.

Interlaken, okres. hl. m. v švýcarském kantonu bernském, 3578 ob., 567 m n. m., na Thunském a Brienzském jezeře. Oblíbené vzdušné lázně.

Interlingua, mezinárodní jazyk, zjednodušení volapüku, zal. 1909 G. Peanem.

Intermedium (lat.), mezidobí, odstavec časový mezi dvěma termíny.

Intermezzo (ital., též intermedio, mezidobí). Název hudebních vložek; meziaktová hudba.

Intermisse (lat.), přerušení, mezidobí.

Intermittující (lat.), dočasně přestávající, vynechávající (na př. prameny, řeky, jezera).

Internace, ↘ internovati.

Internacionál, stoupenec internacionalismu. Ve sportu závodník, který se zúčastnil s úspěchem mezinár. závodů.

Internacionála, bojovná píseň sociálních demokratů podle francouzského textu (1871) od E. Pottiera. Sovětská hymna.

Internacionála (z lat.), mezinárodní sdružení dělnictva od polovice XIX. stol. až po dnešní dobu. V tom směru rozeznáváme tři i.: I. i. vznikla 28. IX. 1864 v Londýně a duší její byl dr. Karel Marx; konala několik kongresů a konferencí, avšak v jejím lůně vznikly prudké rozbroje a v r. 1874 se sama po bruselském kongresu rozpadla. — II. i. nazývá se také socialistická i., poněvadž byli a dodnes jsou v ní organisováni socialisté. R. 1900 byl sestaven organisační řád. Programem II. i. byla socialisace výroby, dobytí veř. moci proletariátem a odstranění militarismu. Konány pravidelné kongresy, které před světovou válkou velmi silně demonstrovaly pro mír. Světová válka znemožnila pravidelné sjezdy a kongresy a teprve v r. 1919 se konala I. konference v Bernu, ačkoliv ani levice, která se ustavila na zimmerwaldské konferenci v r. 1915, ani belg. a amer. socialisté se jí nezúčastnili. Mezitím strany, které nesouhlasily s taktikou vedení II. i., seskupily se v r. 1920 ve Vídni v t. zv. 2½ (dvaapůltou) i., která však v r. 1923 splynula s II. i., zvl. když seznala, že poměry ve III. i., pro kterou dříve spíše horovala, neodpovídají také jejím představám. — III. i. má svůj původ v odboji radikálních živlů proti politice činitelů II. i., jež shledávána toliko evoluční, avšak nikoliv revoluční. Zimmerwaldská konference byla začátkem pevnější organ. formy, k definit. založení III. i. došlo však teprve v r. 1919 v Moskvě. Jmenuje se také i. komunistická (Komintern). Měla a má za úkol řídití akce jednotlivých svých sekcí v růz. státech a způsobila na př., že se v ČSR. po roztržce soc. demokracie v prosinci 1920 obě komun. strany (čes. a něm.) plně sloučily a postupují již stále jednotně jako jedna komun. strana. Podtitul této strany jest: sekce III. i. — Vedle těchto polit. organisací byla ještě ustavena r. 1903 t. zv. amsterodamská i. pro odborové org. dělnické. V r. 1920 v Moskvě byla založena Rudá odborová i., která byla namířena proti amsterodamské i. Její sekcí pro ČSR. jest Mezinárodní všeodborový svaz (M. V. S.).

Internacionalismus (lat.), souhrn snah, které se snaží mezin. problémy vyřešiti spolu s ostatními státy.

Internacionální (lat., mezinárodní, mezistátní), to, co existuje nebo platí mezi národy. Mezinárodní zřízení, jako je světový svaz poštovní, ↘ Svaz Národů.

Internacionální soudy, s. mezinárodní, vyskytující se teprve v moderním mezinárodním právu (↘) a mající za úkol řešiti sporné otázky, vzniklé mezi dvěma n. mezi více státy.

Internát (novolat.), ústav, kde se chovanci zaopatřují a vychovávají.

Interní (lat.), vnitřní; vnitrozemský.

Internista (lat.), lékař vnitřních nemocí.

Internovati (internieren, interner, to intern), v mezinár. právu někoho umístiti (pod dozorem) ve vnitrozemí, zejm. cizince, politické uprchlíky a pod. Aneb vojsko cizího státu, překročí-li hranice dotyčného státu, odzbrojiti a nevydati ho žádnému z válčících států. Totéž se vztahuje na válečné lodi, jež neopustí neutrálního přístavu do určité doby po vyhlášení neutrality, neb na lodi, jež už za války vyhledají neutrální přístav a nemohou ho opustiti do 48 hodin, aneb žádají v něm o trvalý asyl (↘). Někde značí i. též tolik, co konfinovati, t. j. osoby politicky podezřelé míti pod dohledem na vykázaném jim místě pobytu.

Interparlamentární unie, mezinárodní spojení poslanců všech států, pracující na rozšíření mírového hnutí. Založili ji r. 1888 v Paříži Sir Randall Cremer a Fréderic Passy.

Interpelace (z lat.), dotaz, upomenutí. Ve veř. právu rozumí se jí dotaz, který vznese člen sněmovny na resortního ministra n. min. předsedu. V čsl. ústavě jest otázka i. upravena takto: Dotaz musí býti podepsán 20 poslanci n. 10 senátory. Ministr musí odpověděti do dvou měsíců (může tak ovšem učiniti třebas v téže schůzi, ve které byl dotaz podán). Nechce-li odpověděti, musí udati důvody, pro které odpověď odpírá. I. se rozdá ve sněmovně tiskem, rovněž tak odpověď. Rozlišujeme i. obyčejné a naléhavé.

Interpolace (lat., vsunutí), v matematice metoda vřaditi mezi dva členy řady veličin, pokračující podle určitého zákona, veličiny nové tak, aby vznikla řada nová, podrobená témuž zákonu. Také padělání původního textu vložením slov n. vět. Padělané glosy Hankovy.

Interpret (lat.), tlumočník, představitel v dramatě.

Interpretace, výklad.

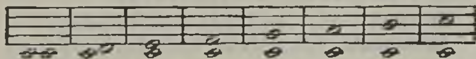
Interpunkce (lat.), kladení znamének pro oddělování a spojování vět, částí větných a slov.

Interrex (lat.), mezikrál, ve starém Římě úředník, který v době mezivládí (interregna) byl na pět dní zvolen, aby provedl do té doby volbu nového panovníka.

Interrogativum (lat.), tázací zájméno.

Interusurium (z lat.), mezitímní úrok z nějaké pohledávky za urč. dobu.

Interval (lat.), mezera, mezidobí. V hudbě vzdálenost dvou tónů od sebe; podle počtu stupňů základní stupnice označuje

se jako prima (souzvuk), sekunda, tercie atd. Konsonantní (souzvučné) jsou i. utvořené z tónů téže harmonie, disonantní (nesouzvučné) jsou všechny ostatní. — I. v matematice. Říká se: funkce f (x) jest definována v intervalu (a b), je-li definována pro každé x, hovící nerovnině: $a < x < b$; v tomto případě nemusí býti definována v bodě $x = a$ nebo $x = b$; říkáme krátce, je definována v otevřeném intervalu, což označujeme někdy symbolicky: $v(a + o, b - o)$. Platí-li pro x nerovnina: $a \leq x \leq b$, mluvíme o intervalu uzavřeném a označujeme jej někdy v hranatých závorkách: [ab]. — V právnictví: lhůta.

Intervence (lat.), zprostředkování, zakročení.

Intervenovati (lat.), pro někoho zakročiti.

Interview (angl., intervjú), rozhovor žurnalisty s vynik. osobností za účelem uveřejnění v čas. Vynalezl Blowitz (⤷).

Inthronisace (nastolení), slavnostní uvedení biskupa v jeho úřad, povýšení na trůn.

Intimace (z lat.), písemné oznámení úředního rozhodnutí a jeho doručení.

Intimát (z lat.), listina, obsahující rozhodnutí úřadu, doručená přísl. stranám.

Intimita (lat.), důvěrnost.

Intimní, srdečný, důvěrný.

Intimus (lat.), srdečný přítel.

Intina, vnitřní blána zralé spory hub. Vnější blána označuje se jako exina.

Intitulace (lat.), oslovení, nadpis.

Intolerantní (lat.), nesnášelivý.

Intonace, 1. ve filologii výslovnost slabiky různým zvyšováním neb snižováním tónu, jehož výše rozhoduje někde o významu slova; — 2. v hudbě správné vyladění neb zachycení (hlasem) tónu; — 3. v liturgii počátek zpěvu neb hymnu, který přednese kněz, načež sbor pokračuje.

Intra muros (lat.), mezi zdmi, neveřejně.

Intracelulární fermenty, ⤷ Endoenzymy.

Intráda (it.), úvod, zvl. nástrojový ke starším divadelním hrám.

Intramolekulární dýchání, které může na určitý čas nahraditi i dýchání normální.

L'Intransigeant (leñtrañsižañ), reakční pařížský večerník, zal. 1880.

Intransigeant, pseud. Jana Dlabače.

Intransitivum, nepřechodné sloveso, které nepotřebuje předmětu.

Intravaginální šupiny, malé šupinky v úžlabí na spodu listů u rostlin řečankovitých (Najadaceae), které vylučují sliz.

Intrika (fr.), předivo lstí nebo klamů k dosažení nějakého účelu; pletichy, pikle. Intrikánský, pletichářský; intrikán, úskočník, pletichář.

Introdukce (lat.), uvedení, úvod.

Introitus (lat.), vstup, zvl. k hudebním skladbám.

Intsia Thouars (Afzelia Sm.), rod stromů z čel. citlivkovitých (Mimosaceae) s velkými květy v hroznech a s dřevnatými lusky; asi 8 druhů v tropické Asii a Africe.

Intuice, bezprostřední postižení pravdy, bez předběžné logické úvahy neb experimentální zkušenosti. Intuitivní, bezprostřední nabytí názoru. I. je podklad mystiky. V moderní filosofii vykázal význačné m. i. Bergson. — V estetice představa, vznikající v mozku umělcově, vedoucí ke vzniku idee díla.

Intuicionismus (lat.-fr.), hl. v angl. etice učení, že pojmy dobra a zla jsou vrozené.

Intumescence (intumescentia, inturgescence, lat.), zduření, nádor.

Intus (lat.), uvnitř.

Intussustepce, typ růstu v rostlinných i živočišných pletivech.

Inula, oman. Vytrvalé byliny z čel. složnokvětých (Compositae), celkem asi

Inula helenium L.
a) kvetoucí větev, b) list.

90 druhů v Evropě, Asii a Africe, většinou žlutě kvetoucí. Příklad: oman pravý,

I. helenium, nezbytná součást starých venkovských zahrádek; z oddenků odedávna se připravovaly různé léky.

Inulin, dahlin, alantin, helenin, $C_{36}H_{62}O_{31}$ nebo $[6\,C_6H_{10}O_5 + H_2O]$, jest podle svého složení polyglykosid (uhlohydrát), založený na fruktose. Jest obsažen v hlízách jiřinek (Dahlia), čekanky (Cichorium intybus), omanu (Inula helenium) a topinamburu (Helianthus tuberosus). Z těchto surovin vyrábí se vyvářením vodou a srážením alkoholem. Tvoří bílý, ve vodě rozpustný prášek, jehož roztok jest levotočivý ($\alpha_D = -38^0-40^0$), tající při 178^0 za rozkladu. Na rozdíl od škrobu se jodem nebarví, v alkoholu a éteru se nerozpouští. Zředěnými kyselinami nebo enzymem inulasou hydrolysuje se na cukr ovocný (fruktosu), diastasa a ptyalin naň nepůsobí.

Inundace (lat.), zaplavení n. zatopení následkem nadržení tekoucích vod, užívá se ve válce, zvl. pevnostní.

Inuus, ☞ magot.

Inv., zkratka lat. invenit, vytvořil, vymyslil.

Invalida (Invalide, l'invalide), obecně neduživec, neschopný práce, buď úplně neb částečně. Voj. ten, kdo je nezpůsobilý k službě v poli neb vůbec k službě. Může být dočasný neb trvalý; v prvním případě se mu dostane jen zdravotní dovolené a léčení; v druhém jest superarbitrován (☞) a po př. přeložen do výslužby. I. jsou zaopatřováni v invalidovnách (☞). — Tento význam slova i. platí i pro případ invalidity soukr. zaměstnanců (dělníků i úředníků) a zaměstnanců stát. i veř. a za i. považujeme onoho zaměstnance, který se úrazem n. nemocí, často ovšem i sešlostí věkem n. způsobem práce stal předčasně neschopným k výkonu svého povolání a má nárok na přiznání invalidního důchodu. Pro dělnictvo platí pro posuzování nároků i. zákon č. 221/1924 ve znění novely č. 184/1928, pro zaměstnance ve vyšších službách (t. j. na př. úředníky, mistry, obchodní pomocníky a j.) zákon č. 1/1907 ve znění novely č. 26/1929. Invalidita pro pojištěnce, podléhající zákonu o úrazovém pojištění, posuzuje se podle zák. č. 1 z r. 1888 ve znění posledních novel z r. 1914 a 1919.

Invalidita (z lat.), neschopnost, nezpůsobilost buď k vojen. činné službě (u vojáků) n. k výkonu povolání (u soukr. zaměstnanců). Dále nutno rozlišovati mezi i. pracovní (nemůže-li postižený konati jakoukoliv práci) a i. stavovskou (na př. hajný nemůže již konati pochůzky v lese, ale místo, při kterém nebude mnoho chůze, zastávati může). Zákon o úrazovém pojištění rozeznává ještě plnou a částečnou nezpůsobilost k výkonu povolání a podle toho určuje 100%ní, 80%ní, 50%ní atd. i. Výše úrazové renty se ovšem řídí procentem i.

Invalidní důchod, pravidelně vyplácená dávka, která přísluší na základě smlouvy n. na základě zákona osobě, která se stala neschopnou k výkonu povolání. Nárok na i. d. mají vojenští invalidé podle přísl. vojen. předpisů. Rovněž v úrazovém pojištění záleží na procentuální invaliditě a podle ní se pak řídí výše dávky. Zaměstnanci, pojištění podle zákona ze dne 21. II. 1929, č. 26 Sb. z. a n. o pensijním pojištění zaměstnanců ve vyšších službách, musejí prokázati nositeli pojištění, že jsou dočasně n. trvale nezpůsobilí k výkonu povolání. Důchod jest takovému pojištěnci vyplácen teprve, když vyčerpal nemocenskou podporu. Nezvyklý pojem invalidity má zákon o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří ze dne 9. X. 24, č. 221 Sb. z. a n., novelisovaný dne 8. XI. 1928, č. 184 Sb. z. a n. Invalidním jest a nárok na i. d. má ten, kdo pro nemoc n. jiné vady tělesné n. duševní, nepřivoděné úmyslně, nemůže si prací přiměřenou jeho silám, schopnostem, výcviku a dosavadnímu povolání vydělati ani třetinu toho, co obyčejně vydělává tělesně a duševně zdravý zaměstnanec téhož druhu s podobným výcvikem v témže obvodě. Jest to tedy velmi přísný pojem invalidity. Počátek výplaty i. d. začíná dnem, kdy invalidita nastala a končí dnem úmrtí n. nabytím schopnosti k výdělku. Výše důchodu jest u každého druhu pojištění různá. Řídí se však vždy průběhem pojištění a výší tříd, ve kterých byl zaměstnanec pojištěn. K i. d. podle zák. č. 221/1924 poskytuje stát příplatek 500 Kč ročně.

Invalidní pojištění, pojištění pro případ neschopnosti k výdělku. Takové pojištění může býti uzavřeno u soukr. podniku nebo u zákonného nositele pojištění, kdež jest pro osoby, pojištění podléhající, nucené. Jsou to: úrazové dělnické pojišťovny, bratrské báňské pokladny, pensijní ústavy a okr. nemoc. pojišťovny. V užším smyslu rozumíme v ČSR. slovy i. p. druh pojištění sociálního podle zákona ze dne 9. X. 1924, č. 221 Sb. z. a n.

Invalidní renta, ☞ inval. důchod.

Invalidovna, budova, kde voj. invalidové (☞) nebo vysloužilci dostávají od státu byt a zaopatření. První vznikla v Paříži za Frant. I. a byla vybudována

Ludvíkem XIV. r. 1671 v slavný Hôtel des Invalides, který byl pak zejm. Napoleónem I. štědře dotován. V Praze založena i. nadací hr. Strozziho r. 1730 a postavena z rozkazu cís. Karla VI. podle plánů Dienzenhoferových v Karlíně (stavba dokončena teprve r. 1751). V ní jest umístěno též bohaté Vojenské museum.

Invar, slitina železa (64%) s niklem (36%), teplem se neměnící a sloužící proto ke konstrukci jemných přístrojů. Vynalezl Charles Ed. Guillaume (* 1861).

Invarianty. Teorie i. (vyšší, moderní algebra, teorie forem) odvětví matematiky, zabývající se vlastnostmi algebraických výrazů (forem), které lineární transformací proměnných se nezmění (zůstávají invariantní). Všimneme si velmi jednoduchého případu: binární kvadratické formy: $a_0x^2 + 2u_1xy + a_2y^2$. (Binární, poněvadž obsahuje dvě proměnné, kvadratická, poněvadž je stupně druhého.) Nahradíme-li proměnné x, y novými proměnnými, říkáme, že jsme provedli transformaci. Platí-li mezi starými a novými proměnnými vztahy lineární: $x = \alpha x' + \beta y'$, $y = \gamma x' + \delta y'$, je transformace lineární. Napsaná forma se tím změní v obdobnou binární kvadratickou formu nových proměnných: $a'_0x'^2 + 2a'_1x'y' + a'_2y'^2$. Čárkované koeficienty dají se vypočísti. Výraz utvořený z koeficientů pův. formy a takový, že se rovná, až na faktor: $\begin{vmatrix} \alpha & \beta \\ \gamma & \delta \end{vmatrix} = \alpha\delta - \beta\gamma$ (determinant transformace), podobně utvořenému výrazu z koeficientů nové formy, nazývá se invariant. U uvedené formy jest invariantem výraz: $a_1^2 - a_0a_2$. Kovarianty jsou podobné výrazy jako i-ty, jenže vyskytují se v nich i proměnné. — Teorie relativity je s matematického hlediska v podstatě teorie invariantů.

Invase (lat.), vpád.

Invektiva (z lat.), útok, urážka, nájezd.

Invence (lat.), nápad, vynález.

Invenit (lat.), vynalezl, vytvořil.

Inventarisace (novolat.), pojetí do seznamu.

Inventář (lat.), seznam, soupis. I. jest přehledný soupis všech předmětů, které tvoří určitou jednotku nebo náležejí k jednomu celku. Na př.: kancelářský i., i. nádražních čekáren. Při nájmu, pachtu a zvl. při prodeji předmětů sepisuje se i. a tvoří přílohu smlouvy o právním jednání sepsané. Obchodníci zapsaní v obch. rejstříku (protokolovaní) jsou povinni sestavovati i. spolu s bilancí svého celkového jmění koncem každého správního roku. V zemědělství se i. pořizuje u zeměděl. podniků a patří k němu jak předměty neživé (nářadí, vozy, stroje a p.), tak i živé (dobytek). Mluví se proto o koupi statku se živým i mrtvým i. — V účetnictví znamená i. účetní knihu (zv. také zásobník nebo popisník), která slouží k záznamům všech součástek majetku podle druhu a ceny.

Inventura (lat.), provádění soupisu jmění pomocí inventáře (↗).

Inverse, v řečnictví a slohu úmyslné změna slovosledu za účelem zdůraznění slova. Př.: Tebe se neptám, místo: neptám se tě. — V chemii obrat pravosměrné polarisace v levosměrnou. — V lékařství perverse; v meteorologii změna teploty. — Inverse v matem. Inversní početní výkony jsou výkony obrácené, zpětné. Na př. násobení a dělení, umocňování odmocňování, derivování a integrování. U funkcí docházíme k inversním funkcím touto úvahou: Mějmež funkci $y=f(x)$. Lze-li vyjádřiti x jako funkci F(y) proměnné y, to jest, platí-li současně $y=f(x)$ a $x=F(y)$, říkáme, že f(x) a F(x) jsou funkce k sobě inversní. Inversními funkcemi jsou na př.: $ax, \frac{1}{a}x, x^n$.

Invertasa, invertin jest enzym, obsažený hlavně v různých druzích kvasnic a štěpící cukr třtinový (sacharosu) na cukr škrobový a ovocný (na t. zv. cukr invertní).

Invertebrata (zool.), bezobratlí.

Invertin, ↗ invertasa.

Invertní lampy, ↗ lampa.

Investitura, uvedení v kněžský úřad.

Investovati, vložiti kapitál do podnikání.

In vino veritas (lat.), ve víně (je) pravda, t. j. opilý ukazuje pravou svou povahu.

Invocavit (lat.), první neděle postní v katol. církvi.

Involuce, rozumí se jí nyní v geometrii vzájemně jednojednoznačné přiřadění dvou projektivních soustav soumístných. Objasníme si to na jednoduchém příkladu: Mějmež (obr. 1.) dva paprsky S a S'. Na symetrále paprsků zvolme si bod s a a promítneme centrálně jednotlivé body paprsku S (a, b ...) na paprsek S' (a', b' ...), body a, b ... sklopme (kolem bodu x) na S a označme body, odpovídající bodům: a', b' ..., a_1, b_1 ... Touto konstrukcí přiřadili jsme každému bodu jediný zcela určitý bod (bodu a bod a_1), snadno nahlédneme, že toto přiřazení je jednojednoznačné, že totiž bodu a_1 je přiřazen bod a. Tomuto přiřazení

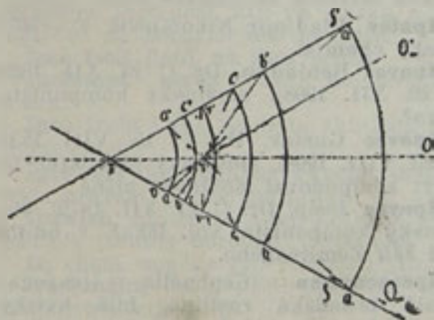
říkáme involuce. Body aa_1, bb_1... atd. slují družiny involuce. Body x (průsečík paprsků) a y (na kolmici k ose O) jsou přiřazeny samy sobě; říkáme, že jsou to samodružné body involuce. V našem případě máme dva reálné body samodružné. Involuce, mající dva reálné samodružné body, je inv. hyperbolická. Bod a, půlící vzdálenost bodů x, y, jemuž je involucí přiřazen bod úběžný $o_1\infty$, nazývá se středem hyperbolické involuce. Družiny involuce jsou samodružnými body rozděleny harmonicky (plyne to z toho, že přímky O a yy' půlí úhly paprsků aa' a a_1a''). Dále se snadno odvodí, že součin vzdáleností dvou sdružených bodů od středu involuce je konstantní:

$$oa \cdot oa_1 = ob \cdot ob_1 = \ldots = oy = k^2.$$

Ježto v našem případě úsečky oa, oa_1 mají souhlasné smysly, je k^2 kladné, $k = oy = \frac{xy}{2}$, má hodnotu reálnou; k^2 nazývá se potence involuce. I. o potenci záporné ($k^2 < 0$) je involuce eliptická; $k = \frac{xy}{2}$ je imaginární, to znamená, že samodružné body jsou imaginární (jejich střed je ovšem reálný. Zbývá případ: $k^2 = 0$ čli $oa \cdot oa_1 = \ldots = 0$. V tomto případě jeden z bodů a, a_1 musí splynout s bodem o; v tomto případě máme involuci parabolickou. Obr. 2 představuje všechny tři druhy involuce. Máme zde svazek kružnic, určený body: I, II. Přímka, spojující tyto body, je, jak známo, geometrické místo bodů o stejné potenci ke všem kružnicím svazku. Body, ležící vně úsečky I II mají k reálné (na př. pro bod o: $k = \overline{ot}$). Platí:

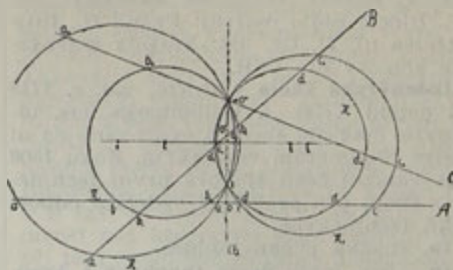
$$\overline{oa} \cdot \overline{oa_1} = \overline{ob} \cdot \overline{ob_1} = \ldots = \overline{ot}^2 = k^2. \quad (k^2 > 0).$$

Tyto vztahy však říkají, že dvojice: a, a_1; b, b_1... jsou družiny bodů involuce hyperbolické o středu o. U přímky B platí: $o'a_2 \cdot o'a_3 = o'b_2 \cdot o'b_3 = \ldots = k'^2$, avšak

Obr. 1.

$k^2 < 0$ čili k je imaginární. Dvojice bodů: a_2, a_3; b_2, b_3... jsou družiny involuce eliptické v středu o'. Konečně na přímce c, procházející některým z bodů I, II vy-

Obr. 2.

tínají kružnice svazku body: a_4, b_4..., jež jsou involucí parabolickou sdruženy s bodem $o'' \equiv$ I, jenž jest středem této involuce. Je vidět, že jsou-li dány dvě družiny bodů, lze jimi vésti dvě kružnice, které se protínají, tím je určen svazek kružnic, geom. místo stejných mocností a tudíž střed involuce, čímž je involuce dokonale určena. Podstatnou vlastností involuce je dvojpoměr a ten se promítáním nezmění, v důsledku čehož promítnutím involučním řady bodové z bodu, ležícího mimo ni, docházíme k involuci paprskové a promítnutím této z bodu, ležícího mimo roviny svazku paprsků, k rovinné involuci. Úvahy se dají rozšířit do n rozměrného prostoru.

Involuční formy bakterií, formy odlišného tvaru těm, jež žijí za normálních podmínek. Byly zprvu pokládány za formy degenerativní a shrnovány pod název involučních forem.

Involvovati, uzavříti, do sebe pojmouti.

Inženýr, titul vysokoškolsky vzdělaného technika, který na některém vysokém učení technickém složil předepsané dvě státní zkoušky. Podle různých oborů rozeznáváme inženýry: stavební, strojní, elektrotechniky, zeměměřictví, chemie, zemědělství, lesnictví a komerční. Chráněn zákonem ze dne 4. III. 1917, č. 130 ř. z., potvrzeným i v ČSR.

Inženýrská komora pro ČSR. se sídlem v Praze, utvořena byla podle zákona z 18. III. 1920, č. 185 Sb. z. a n. Účelem inženýrské komory jest hájení veškerých zájmů úředně autoris. civ. inženýrů. Členem jest každý úř. aut. civ. inženýr v ČSR. Sídlo představenstva, jež se volí na valné hromadě komory, je Praha a mimo to jsou v Praze, v Brně a v Bratislavě pracovní sekce komory. Stav členstva z 1. I. 1930: 1396 inženýrů.

Z toho národnosti čsl.: 933 (66·8%), německé 371 (26·6%), maďarské 55 (3·9%), židovské 36 (2·6%) a rusínské 1 (0·1%). Předsedou inženýr. komory pro ČSR. je inž. V. Kalbáč, ředitelem kanceláří inž. Th. Bloch. Sídlo ústředí: Praha II., Dittrichova ul. 21. Úř. list: Věstník inženýrské komory pro ČSR.

Inženýrská škola v Praze, zal. r. 1718 na popud Krist. J. Willenberga, cís. inženýra, českými stavy a vyučováno na ní pouze předmětům vojenským. Roku 1806 pak založili čeští stavové první technickou školu pro praktické vzdělání odborníků technických.

Io, značka prvku ionium.

Ió, v řec. mytu dcera Inachova z Argu, kterou miloval Zeus, začež byla Hérou proměněna v krávu.

Iohimbin, ↷ Yohimbin.

Ión, 1. syn Apollónův a Kreusy, dcery athén. krále Erechthea, podle pozdější pověsti král Aegialeie a Athén, praotec Iónů; 2. z Chia, řecký tragik v V. stol. př. Kr.

Ionescu Take (1858—1922), rum. státník, advokát. 1891—1895 min. osvěty, 1905 min. fin., 1912—1914 min. vnitra. Na počátku války vyvinul energ. činnost pro vstup Rumunska do války po boku Dohody, což konečně prosadil. 1920 byl min. zahran., 1921—1922 min. předsedou; musel ale ustoupiti Bratianovi.

Iónie, ve starověku záp. pobřeží Malé Asie. Kulturou i bohatstvím proslulo 12 měst (dodekapolis): Chios, Erythrai, Teos, Kolofón, Efesos, Samos, Priéné, Milétos, Fokaia, Klazomenai, Lebedos, Myús, Smyrna. ↷ Řecko.

Ionikos, řecké metron, šestidobá stopa, mající tvar –́ – ◡ ◡, neb ◡ ◡ – –́.

Ionisace, vznik iontů z elektroneutrálních hmotných částic (atomů, molekul). Štěpí-li se molekuly plynu v ionty působením vysoké teploty, paprsků ultrafialových, Röntgenových, kathodových nebo radioaktivních záření, jde o ionisaci v plynech. Štěpí-li se v roztocích molekuly elektrolytu v ionty (kationty, anionty), mluvíme o elektrolytické dissociaci (Arrhenius 1887). Elektrolytické ionty se liší od plynových tím, že jsou obklopeny obalem většího nebo menšího počtu elektroneutrálních molekul rozpouštědel (podléhají tedy hydrataci, solvataci).

Ionium, radioaktivní prvek, isolovaný z nerostů uranových. Jest pokládáno za matečnou látku radia. Chemickými reakcemi se shoduje s thoriem, od něhož se nedá odděliti a jehož jest isotopem. Vysílá paprsky α a γ a mění se v radium. Má velice dlouhou dobu účinku (poločas T = 5.1×10^4 let).

Iónové, jeden ze čtyř kmenů řec. národa, podle pověsti pocházejícího od Ióna. Nejstarším jejich sídlem bylo záp. pobřeží Malé Asie, odkud se rozšířili na Egejské ostrovy, do Atiky na Isthmus a sev. pobřeží Peloponésu. Odtud však byli zahnáni Dory (mimo Atiku) a odebrali se zpět do M. Asie v 11. st. př. Kr.

Iónské moře, část Středozemního moře mezi Řeckem a jižní Italií.

Iónské ostrovy, souostroví v Iónském moři; skládá se ze 7 ostrovů: Korfu, Paxos, Santa Maura, Ithaka, Kefalonia, Zante a Cerigo, 2607 km², na 300.000 ob., dříve republika pod britskou svrchovaností, od 1863 patří k Řecku.

Iónský sloh, v antické architektuře. ↷ řecké umění.

Ionština, řecké nářečí; stalo se od 7. st. spisovnou řečí řecké literatury.

Iony (ionty), hmotné částečky molekul neb atomů. ↷ ionisace.

Ios (Nios), ostrov v Egejském moři, 120 km². Město I., asi 2000 ob.

Iota, řecké jméno písmene i.

Iotace, v gram. objevení se hlásky j před vokály na počátku neb uvnitř slov. Př.: fi(j)ala.

Iowa City (aiova-sity), m. v s.-am. státě Iowa, 11.267 ob. (1920), na Iowa Riveru.

Iowa River (aiova-rivr), záp. přítok Mississippi, 480 km dl.

Iowa (aiova), stát v USA., 145.415 km², 2,505.500 ob. (1925, odhad), mezi Mississippi a Missouri. Hlav. zaměstnáním je rolnictví a chov dobytka. Iowa patří k prvním zemědělským státům Unie. Hornictví je, nehledě k těžbě uhlí, málo významné. Stát dělí se na 99 counties. Hl. m. je Des Moines.

Ioxylon pomiferum Raf., rostlina Sev. Ameriky, poskytující žluté barvivo. Dnes zvána Maclura aurantiaca Nutt.

Ipatěv Vladimír Nikolajevič (* 1867), ruský chemik.

Ipavec Benjamin, Dr. (* 24. XII. 1829, † 20. XII. 1908), slovinský komponista, lékař.

Ipavec Gustav, Dr. (* 15. VIII. 1831, † 20. VIII. 1908), slovinský skladatel, lékař; komponoval slovinské písně.

Ipavec Josip, Dr. (* 21. XII. 1873), slovinský komponista, voj. lékař, v hudbě též žák Zemlinského.

Ipecacuanha (Cephaëlis, Uragoga), malá brasilská rostlina, bílé kvítky, uspořádané v hlávku. Sušené kořeny prodávají se jako emeticum.

Ipeľ (maď. Ipoly), řeka v j. Slovensku, pramenící pod Polanou a tekoucí po hranici čsl.-maďarské, vlévá se do Dunaje Délka toku 212 km.

Iphofer z Iphoferstalu Václav (Vendelín), malíř v Praze 1607—1611.

Ipolská Velká Ves, ↷ Velká Ves nad Iplom, o. na Slov.

Ipoľské Šáhy, ↷ Šáhy, o. na Slov.

Ipomoea L. (-méa, povijnice), rod rostlin z řádu svlačcovitých (Convolvulaceae), oplétavé, přímé n. poléhavé byliny, zřídka keře, s listy celými n. laločnatými, s velkými, nálevkovitými květy a 4—6semennou tobolkou; asi 300 druhů ve všech teplejších oblastech, 2 v j. Evropě. I. batatas Lam. (p. jedlá), oplétavá n. plazivá rostlina se srdčitými listy, červenavými květy a s kořenovitými hlízami, sladce chutnajícími, 6—23 kg těžkými (bataty), s množstvím škrobu. I. purpurea Lam. (p. nachová), ze Sev. Ameriky, pěstuje se v četných odrůdách pro ozdobu.

Povijnice nachová.

Ips Degeer (lykožrout), nejvýše stojící rod ve skupině kůrovců (Ipidae). Kulatá jejich hlava je ukryta pod velkým štítem, vpředu zaokrouhleným a na prvý pohled vypadají jako bezhlaví. Obyčejně krovky jsou vzadu dovnitř vykrojeny a onen výkrojek osázen zuby. Nejnebezpečnějším škůdcem v této skupině je lykožrout smrkový (Ips typographus L.), 4·5—5·5 mm dl., posázen žlutými chloupky, barvy červenavé neb smolně hnědé. Severně od Alp je rozšířen po celé Evropě a v Sibiři. Napadají pravidelně nemocné neb odumírající stromy. Zdravé stromy napadají v tom případě, když se katastrofálně rozmnoží. Žijí na smrku a výjimečně na borovici neb modřínu.

Ipse fecit (lat.), on sám učinil.

Ipsissima verba (lat.), nejvlastnější slova.

Ipso facto (lat.), pouhým skutkem, samým činem.

Ipso iure (lat., samým právem), poměrným právem, přiměřeně právu.

Ipswich, hl. město angl. hrabství East Suffolk (county borough), 84.000 ob.

Ir, chem. značka pro 1 atom iridia.

Iracionální (lat.), protirozumový, rozumem nepostižitelný.

Iracionalismus (lat.), světový názor, který nalézá podstatu světa v silách, které jsou úvaze nepřístupné, které nemohou býti myšleny, nýbrž jen zažity.

Iracionální (z lat.) **číslo,** reálné číslo, jež nelze vyjádřiti jako zlomek o celistvém čitateli a jmenovateli, ani jako desetinný zlomek v zakončeném tvaru, po případě periodický desetinný zlomek. Takovými čísly jsou na př. odmocniny, logaritmy, hodnoty goniometrických funkcí a pod. V analysi úplně přesně definuje se iracionální číslo t. zv. iracionálním řezem takto: Mysleme si všechna racionální čísla rozdělena na skupiny A a B tak, že každé číslo ze skupiny A je menší než kterékoliv číslo skupiny B a při tom nechť ani skupina A neobsahuje čísla největšího ani skupina B čísla nejmenšího. Říkáme, že jsme racionální čísla rozdělili řezem, který nám definuje iracionální číslo jako horní limitu číselného množství skupiny A a zároveň dolní limitu číselného množství skupiny B, neboť postupujeme-li stále k větším číslům skupiny A, nebo k stále menším číslům skupiny B, blížíme se bez omezení k iracionálnímu číslu, aniž bychom ho kdy dosáhli. K číslům iracionálním dospíváme často v geometrii. Poměr obvodu kruhu k průměru je dán číslem Ludolfovým: $\pi = 3{\cdot}1415926\ldots$ V analyse je důležité číslo

$$e = 2{\cdot}7182818284\ldots = 1 + \frac{1}{1} + \frac{1}{1.2} + \frac{1}{1.2.3} + \ldots$$

t. j. číslo je určeno součtem konvergentní nekonečné řady. Čísla složená jsou tenkrát a jenom tenkráte stejné, jsou-li stejné části racionální i iracionální.

Iradiace (z lat.), úkaz, který způsobuje, že předměty silněji osvětlené (po případě obrazce světlé) zdají se býti většími než stejně veliké předměty slaběji osvětlené (resp. obrazce temnějších barev). Příklady iradiace: Rozžhavené vlákno v žárovce, ve skutečnosti velmi tenké, zdá se tlusté. Osvětlený srpek měsíce vidíme v noci větší než ostatní část neosvětlenou. Naopak tmavý drát mizí před plamenem. Vlas proti slunci není téměř viděti. Hvězdy, které jsou prakticky nekonečně vzdálené, nebýti iradiace, musily by se jeviti menšími, než je ve skutečnosti vidíme. Iradiaci znal již Kepler. Byla postupem času různým způsobem vykládána, jednak fysiologicky, jednak fysikálně. Fysikálně vykládá se zjev takto: Oko, v podstatě čočka, má také vady chromatické a sférické. Na sítnici tvoří se místo bodů aberační kroužky jako obrazy svítících bodů; jejich velikost je závislá na osvětlení a na akomodaci oka.

Irák, staré označení pro sev.-východní Arabii až k Elbursu. Jižní část nazývá se Irák Arabi, severní Irák Adžemi. Od 1920 britský mandát (Iraq), království, 371.000 km², asi 3 mil. ob. (Arabů, Kurdů, Arménů a Turků). Školství je velmi podporováno. Země produkuje hl. naftu, pšenici, bavlnu, rýži, datle. V čele vlády stojí volený král a osm ministrů. — Dějiny: I. byl utvořen mírem sèvreským (1920), byla mu dána nezávislost, Velké Britanii byl však svěřen dohled. Králem byl zvolen Faisal, který musel uzavříti s V. Britanií smlouvu na 34 leta (13. I. 1926).

Irán, veliká předoasijská vysočina mezi Hindukušem, Paropamisem, Elbrušem, Indem, Tigridem, Indickým oceánem a Perským zálivem. Území je 2.7 mil. km² veliké, má na 15 mil. ob. Politicky patří Afghanistanu, Beludžistanu a Persii. Ob. tvoří Arméni, Afghánci, Beludžové, Peršané a cikáni.

Iravadi, řeka v Přední Indii, 2150 km dl., ústí deltou (46.000 km²) do zál. Pegu.

Irbis (Felis uncia Schreb.), patří mezi šelmy kočkovité. Velikostí se vyrovná levhartovi. Měří asi 220 cm, ocas 90 cm, vysoký asi 60 cm. Hustá, dlouhá srst je bělavě šedá se světle žlutým nádechem. Černé skvrny se zřetelně odrážejí od základní barvy. Žije v krajinách poměrně chladných a to ve střední Asii až k Amuru. Živí se divokými ovcemi, kozami a menšími živočichy.

Irbit, m. na Uràle, 30.000 ob. Železárny, veletrhy na kožišiny.

Ireckij V. (pseud. Glikmana Vikt. Jak., * 1882), současný ruský spisovatel románů a povídek.

Iredenta (it.), snahy o spojení území obývaných stejným národem. I. Italia (neosvoboz. Italie), hnutí pro připojení všech Italy obývaných území pod jednu vládu.

Ireg, o. na Slov, okr. Nitra, 1327 čs. ob.

Ireland John (1838—1918), katol. arcibiskup v Saint Paul, zastánce amerikanismu.

Irena, jméno byzantských císařoven. 1. I. († 803 na Lesbu), choť Lva IV. — 2. I. Dukas, choť Alexia I., velmi vzdělaná, od 1118 v klášteře. — 3. I., dcera císaře Izáka Angela († 1208), choť Rogera, syna Tankreda Sicilského; po jeho smrti stala se katoličkou a provdala se 1197 za Filipa Švábského.

Irena, polské město u Ivangorodu, asi 5000 ob.

Ireneus († kol 200), křesť. světec a otec církevní.

Irenika (řec.), nauka o míru; v křesť. teologii směr snažící se o dorozumění mezi církvemi.

Iresine L. (oplstěn), rod rostlin z čeledi laskavcovitých (Amarantaceae), přímé, poléhavé nebo popínavé byliny se vstřícnými listy a klásky květů v latovitých květenstvích; asi 20 druhů v Afr. a Am.

Ireton Henry (1611—1651), vůdce ve vojště Cromwellově a jeho zeť. Byl guvernérem Irska.

Irgis, levý přítok Volhy, stepní řeka, 960 km dlouhá.

Iridaceae (kosatcovité), řád rostlin jednoděložných, s cibulemi, hlízami neb oddenky, s mečovitými listy, trojčetnými, pravidelnými nebo zygomorfními květy. Plodem je trojchlopňová tobolka. Asi 1100 druhů, většinou v Kapsku; nejdůležitější jsou: Iris, Gladiolus, Crocus, Ixia, Tritonia, Freesia; oblíbené okrasné rostliny.

Iridin, $C_{24}H_{26}O_{13}$, heteroglykosid, obsažený v kořeni kosatce (Iris germanica a I. pallida), z něhož se vyrábí extrakcí alkoholem. Přichází v jemných bílých jehlicích, tajících při 208° C, ve vodě nerozpustných, rozpustných v horkém alkoholu, benzenu a chloroformu. Zředěnou kyselinou sírovou se štěpí na cukr škrobový (glukosu) a irigenin, $C_{18}H_{16}O_8$.

Iridioskop (řec.), model pro studium duhy, sestavený Studničkou (⚆).

Iridium, Ir, kov skupiny platinové, přicházející v přírodě hlavně ve slitinách s osmiem a platinou. Objeveno bylo 1802 Smithsonem Tennantem, který podrobně zkoušel nerozpustný podíl, zbývající při rozpouštění platinové rudy v lučavce královské. Seznal, že se tu jedná o dva nové prvky, jež nazval iridem a osmiem. Vyrábí se ze zbytků po rozpouštění platinových rud v lučavce královské, jež se nejprve praží, čímž se odstraní kysličníky osmia a rhodia, jež jsou těkavé. Zbytek se pak zahřívá s chloridem sodným v proudu chloru. Vytvoří se chloroiridičitan sodný, který se vylouží vodou a odpaří k suchu. Výparek po vypálení dává kysličník iriditý, který redukcí vodíkem poskytuje kov. Jest to kov bílý, lesklý, křehký, tvrdší platiny, spec. váhy 22·4, t. j. jest nejtěžší ze všech kovů. Atom. váha 193.1. Taje výše než platina při teplotě 2350° C, vře teprve v žáru elektrického oblouku při teplotě 4800° C. Lze jej získati též ve formě hydrosolu a černi iridiové. V lučavce královské se nerozpouští (pouze čerň se rozpouští), Roční výroba činí as 170 kg. Z čistého iridia vyrábějí se kelímky a topná tělíska pro elektr. pece, technická platina jest

slitina platiny s 0.1 až 1% iridia. Slitiny platiny s 30 až 35% iridia užívá se na výrobu normálních měřítek a závaží, slitiny s osmiem na špičky zlatých plnicích per. V poslední době slouží iridiové vlákno také do žárovek a k vykládání ložisek různých přesných přístrojů. Černý kysličník slouží v malířství porculánu.

Iridosmium, slitina osmia a iridia, nachází se v podobě šedých lístků na Uŕale.

Irievič, pseud. Jur. Gogoláka.

Irigoyen Hipólito (* 1850), argentinský státník, 1916—1922 president republiky.

Iris L. (kosatec), rod rostlin z řádu kosatcovitých (Iridaceae), byliny s tlustým, plazivým oddenkem, s čárkovitými n. mečovitými listy, s velkými, jednotlivými n. v hrozny sestavenými květy a mnohosemennými tobolkami; asi 180 druhů, hl. v s. mírném pásmu. Oddenek z I. germanica L., I. pallida Lam. a z I. florentina L. přichází do obchodu jako fialkový kořen. Vůni podmiňuje keton iron.

Květ kosatce.

Iris, v řeckém mythu dcera Thaumanta a Elektry, personifikace duhy. Též duhovka.

Irish-bank (angl.), překážka při koňských dostizích, sestávající z náspu 1—1½ m vys.

Irish stew (angl.), irské dušené maso (hl. jehněčí), v zelenině s brambory.

Irisin, flein ($C_6H_{10}O_5$), polyglykosid, obsažený ve značném množství v kořeni kosatce žlutého (Iris pseudoacorus), z něhož jej lze získati extrakcí vodou. Přichází v podobě bílého prášku, ve studené vodě špatně, v horké snadno rozpustného; jeho vodný roztok jest levotočivý. Na rozdíl od škrobu se jodem nebarví.

Irisová clonka, ↗ clona, fotografie.

Irisové sklo (irisující sklo), na povrchu v duhových barvách hrající sklo. Zhotovuje se vystavováním ještě horkého skla parám snadno se rozkládajících solí cínatých, solí alkalických zemin a měďnatých.

Irkutov Andrej Dmitr. (pseud. A. D. Karrika), (* 14. III. 1894), souč. ruský spisov., povoláním právník.

Irkutsk, rus. území v Sibiři, 842.000 km², 665.000 ob., patří převážně k středosibiřské náhorní rovině. Hl. řeky jsou: Angara, Nižnaja Tunguska, Lena, Vitim a j. Podnebí je drsné. Většina země je zalesněna, přes to daří se i zemědělství. Bohatá jsou ložiska zlata, železa a soli. Obchod je velmi živý, neboť země spojuje Dálný Východ s Evropou. Hl. m. je Irkutsk.

Irkutsk, hl. m. stejnojmen. území, 104.000 ob., důležité středisko kulturní, obchodní a průmyslové na pohraničí sibiřsko-čínském.

Irlam, tov. město v angl. Lancashiru, 9470 ob., náležející hosp. k okresu manchesterskému.

Irlava, o. na Podk. R., okr. Užhorod, 489 ob. (416 r.).

Irmak Ješil („zelená řeka“, ant. Iris), řeka v Malé Asii, 400 km dl.

Iro Karl (1851—1916), chebský cukrář, později radik. politik německého směru Schönererova a poslanec.

Irokesové, jazykově příbuzná skupina indiánských kmenů, která sídlila před příchodem Evropanů v povodí řeky Sv. Vavřince a ve státě New York.

Iron, $C_{13}H_{20}O$, nachází se ve fialkovém koření (↗ iris), tvoří éterický olej o spec. v. 0.939 při 20°, za tlaku 16 mm. vře při 144°; je pravotočivý.

Ironie (řec.), původně řečnická forma, kde řečník dával tušiti, že myslí něco jiného, než co mluví. V estetice jest velmi příbuzná objektivně komickému. Komika i. spočívá pak v tom, že čtenář neb posluchač rozpozná pod zdánlivě opravdově míněnými slovy jejich pravý opak.

Irové, národ, obývající Irsko, pocházející od Keltů, kteří se smísili s Anglosasy a Skoty.

Irpex, houba čeledi Hydnaceae, s malými plstnatě koženými plodnicemi.

Irredenta, ↗ iredenta.

Irregularia je označení pro skupinu většího počtu čeledí ježovek. U těchto řiť posunula se během vývoje vzad do jednoho mezipaprsku (interradia), ústa zůstala pak uprostřed neb posunula se vpřed. Zástupcem této skupiny jsou ježovky srdčité (Spatangidae).

Irregulární, nepravidelný.

Irregularita, v katol. církevním právu, překážky, které brání věřícímu státi se knězem, neb duchovnímu dosíci vyšších svěcení.

Irrelevantní, bezvýznamný.

Irreligiosita (lat.), beznáboženskost, bez vyznání.

Irrigace (lat.), vymývání, vyplachování.

Irrigátor, přístroj k vyplachování.

Irritabilita, → dráždivost.

Irritovati (lat.), drážditi, vzněcovati.

Irská řeč a literatura. Irština tvoří s galštinou a manxštinou goidelskou větev keltských jazyků. Jest nejstarší z živých keltských řečí, rovněž pravopis je prastarý. Irská literatura kvetla až do konce XVIII. stol. Počátky prósy sahají do VI. stol., poesie do VII. stol. Staroirská lidová epika je zachována v tisíci rkps., rozpadá se v několik kruhů pověstí. Mladší již je kruh pověstí „ossianských" o hrdinovi Finn Mac Cumaillu a jeho synu Ossinu, která vznikla v irsko-vikingské době v IX. stol. Mimo epiku objevuje se velmi brzo lyrika a gnomika, rovněž i historická, právnická a náboženská literatura. Z pozdější doby vyniká mistr irštiny Geoffrey Keating (1570—1646), autor irských dějin. Z básníků vynikli: Sullivan, Merriman (irsky: B. Mac Giolla Meidhre) a Macnamara (D. Mac Conmara).

Irské moře, část Atlantického aceánu mezi Irskem a V. Britanií, 170 m hlub.

Irsko (angl. Ireland, lat. Hibernia), západnější ze dvou velkých ostrovů britských, 84.436 km², 4,229.124 ob. (50 na 1 km²). Vnitro ostrova tvoří vlnitá, nízká planina, bohatá na lučiny, jezera, která se u břehu zvyšuje v pohoří 500—900 m vysoká (Kerry), takže ostrov má tvar misky. Nejvyšší hora Carantual 1040 m. Hl. řeky jsou: Shannon, Bandon, Lee, Bryne; jezera: Neagh, Erne, Corrib, Killarney. Síť průplavů je velmi hustá. Pobřeží je velmi členité, vhodné pro přístavy. Podnebí je vlhké a mírné, pastviny jsou i v zimě věčně zelené (odtud „Zelený Erin"). Flora je podobná anglické, vykazuje atlantské, lusitánské a americké druhy. Zvířena je chudší než anglická, hadi chybějí. Irsko mělo r. 1841 na 8 mil. ob.; počet ten rapidně klesá hl. vystěhovalectvím. Obyvatelé jsou Irové, národ keltského původu s vlastní řečí. Přesto, že většina mluví anglicky, považují se za samostatný národ. Náboženstvím jsou katolíci. Ostatní údaje → Irský svobodný stát. — Dějiny: Irsko nazývalo se ve starověku Erin, bylo obydleno Kelty a rozpadalo se na četná království, která se nakonec spojila v pět říší. Křesťanství hlásal kol r. 450 v zemi sv. Patrik. V 9. stol. počaly nájezdy Normanů, kteří založili království Dublin; od 1171 dobývali ostrova Angličané. Domácí knížata podrobila se jako vasalové anglické koruně, 1250 byl utvořen parlament. Reformace způsobila národní zášť mezi Angličany a Iry, 1594—1602 vypuklo vzbouření, které však bylo potlačeno. Po vzbouření 1649—1652 byla zabavena Irům půda, která připadla Angličanům; Irové stali se jen nájemci. Katol. církev byla krutě pronásledována. Proti útisku tvořily se neustále tajné organisace, které vymohly, že 1801 a 1829 nastalo zrovnoprávnění národnostní i náboženské. Zápas za práva vedl O'Connel. XIX. stol. je ve znamení neustálých sporů mezi irským národem a britskou vládou, která se marně snažila zjednati klid. 1916 byla prohlášena republika, bez úspěchu však, a národ se postavil na tak příkré stanovisko, že V. Britanie povolila irský svobodný stát (6. prosince 1922). Ulster se organisoval jako vlastní stát britské koruny.

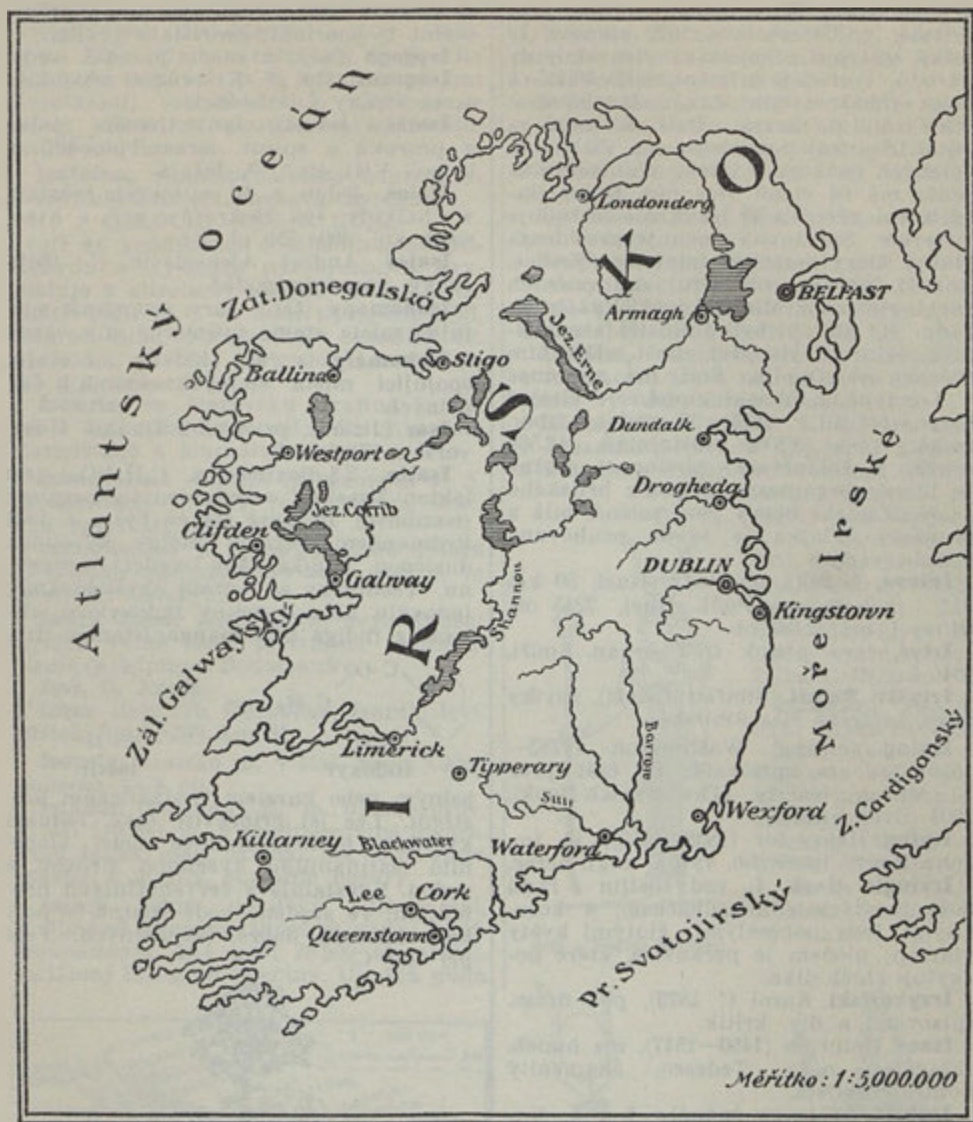
Irsko-římská lázeň, druh antických koupelí, používá se proti chronickému reumatismu.

Irský svobodný stát (Saorstát Eireann, The Irish Free State), britské dominion se samosprávou, utvořené smlouvou ze 6. XII. 1921, obsahuje většinu Irska, 68.872 km² se 2,972.802 ob. Vystěhova-

Belfast, obch. město sev. Irska.

lectví je velmi silné, v r. 1851—1920 se vystěhovalo 4,338.199 osob, 1925 30.183. Náboženství: 1911 bylo: 2,812.509 katolíků (89%), zbytek jsou protestanté. Katolíci mají tři arcibiskupství (Dublín, Cashel-

Emly, Tuam) a 21 biskupství. Anglikáni mají 1 arcibiskupství a 9 biskupství. — Školství: R. 1925 bylo 5696 obecných škol se 488.902 žáky. (Od 1921 jest národní řečí irština, úřední irština a angličtina). Středních škol bylo 284 s 23.031 žáky, technika a universita je v Dublíně. Mimo to jsou četné školy průmyslové a zemědělské. Úřední list je dvojjazyčný Irrish Official Gazette, dále 13 deníků a tři týdeníky. — Hl. zaměstnáním obyv. je zemědělství (441.663 usedlostí). Z celkové plochy připadá na ornou půdu 22.3%, pastviny 49.2%, louky 12.5%, les 1.5%, zbytek je neplodný. Hl. se pěstuje oves, ječmen, brambory, pšenice jen málo. Hornictví, těžba a průmysl je nepatrný. Obchod od 1921 velmi zkvétá. Obchodní loďstvo tvoří 550 lodí. Hl. přístavy jsou: Queenstown, Dublín, Kingstown, Cork. Dováží se: pšenice, uhlí, mouka, kukuřice, čaj, železné a ocelové zboží, bavlněné zboží, obuv a cukr; vyváží se: dobytek, pivo, máslo, vejce, tuk, koně, ovce,

drůbež, vepři. Míry, váhy a mince jsou britské. — Ústava z r. 1922 stanoví, že Irský stát jest plnoprávný člen skupiny národů, tvořících britskou říši. Veškerá moc vychází z lidu. Zákonodárnou moc má král, sněmovna (Dail Eireann) a senát (Seanad). Sněmovna má 153 členů, volených na 4 roky lidem a universitou, senát má 60 členů více než 35 let starých, volených na 12 let. Krále zastupuje guvernér. Sněmovna jmenuje presidenta vlády, který jmenuje ministry: justice, financí, obrany, obchodu, zahraničních věcí, vyučování. Ministři tvoří Výkonnou radu. R. 1927 přibyli ministři zemědělství, vnitra, rybářství, pošt. Hlavním městem je Dublín. Stát má vyslance v Londýně a Washingtoně. — Státní rozpočet činil r. 1926: 30 milionů liber. Irské vojsko (1064 důstojníků, 12.560 mužů) je žoldnéřské; povinnost služby je 12 let. Organisace je podle britského vzoru. Zemské barvy jsou zelená, bílá a oranžová. Vlajka je svisle pruhovaná v z. barvách.

Iršava, 1. řeka na Podk. Rusi, 50 km dl.; — 2. m. na Podk. Rusi, 2245 ob. Okres I. má 32.688 ob.

Irtyš, levý přítok Obu v záp. Sibiři, 3540 km dl.

Irtyšští Tataři (Sibiřští Tataři), zbytky obyv. tatarské říše Sibiřské.

Irving (érving) Washington (1783—1859), sev.-am. spisovatel. Do češt. přel. K. Mušek Náčrty (The Sketch-Book), 1904 (Svět. knih.).

Irving Henry sir (1838—1905), vl. jm. John Henry Brodribb, vynik. angl. herec.

Irvingia Hook. f., rod rostlin z řádu hořkoňovitých (Simarubaceae), s kožovitými listy a malými, žlutými květy vlatách; plodem je peckovice, které poskytují chléb dika.

Irzykowski Karol (* 1873), pol. dram. spisovatel a div. kritik.

Isaac Heinrich (1450—1517), niz hudeb. skladatel, nazv. Tedesco, znamenitý kontrapunktista.

Isabela, královny španěl.: 1. I. I., Katolická (1451—1504), královna kastilská (od 1474). R. 1469 provdala se za Ferdinanda Aragonského a po spojení obou říší (1479) nazvali se králem a královnou špaň. — 2. I. II. Maria Luisa (1830—1904), dcera krále Ferdinanda VII., nastoupila po něm 1833 za poručnictví své matky Marie Kristiny a vládla do r. 1868.

Isabelly, koně žluté barvy s nádechem do červena.

Isabey (isabe) 1. Jean Baptiste (1767—1855), fr. malíř, žák Davidův. Jeho obrazy jsou životné, miniatury výborné. — 2. Eugène (1804—1886), syn a žák předešlého, fr. marinář, genrista a grafik.

Isagogé (řec.), uvedení do někt. vědy.

Isagoras, 510 př. Kr. vůdce aristokratické strany v Athénách.

Isaiáš (Ješajá), syn Amosův, jeden z proroků a spisov. israel., působil ve 2. pol. VIII. stol., ☞ Ješajá.

Isaios, jeden z 10 attických řečníků, z Chalkidy, žák Isokratův, učil v Athénách kol. 390—350 př. Kr.

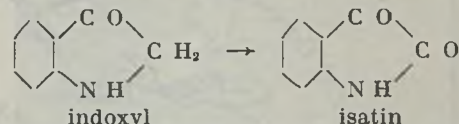
Isajev Andrej Aleksějevič (* 1861), ruský národohospodář.

Isanemony (řec.), čáry na mapě, spojující místa stejné průměrné síly větrů.

Isanomály (z řec.), křivky na mapě, spojující místa stejných anomalií tepelných.

Isar (Jizera), pr. přítok Dunaje v Bavorsku, 352 km dl.

Isatin, 2.3-dioxindolin, $C_8H_5NO_2$, jest lakton kyseliny o-aminofenyl-glyoxylové (isatinové). Po prvé získán byl v r. 1841 Erdmannem oxydací indiga kyselinou dusičnou. Vzniká vždy oxydací indigotinu. Technicky se vyrábí okysličováním indoxylu nebo kyseliny indoxylové, získané z indiga buď manganistanem dra-

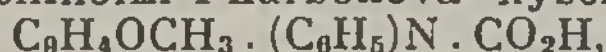
selným nebo burelem v alkalickém prostředí. Lze jej připraviti také redukcí kyseliny o-nitromandlové nebo štěpením isatinanilidu kyselinou sírovou a vodou. Krystaluje v červenožlutých hranolcích, ve studené vodě špatně, v horkém benzolu dobře rozpustných. Taje při 201° C.

Boryt barvířský.
a) kvetoucí rostlina, b) jednoletá bylina, c) květ, d) plod.

Isatis L. (boryt), rod rostlin z řádu křížokvětých (Cruciferae), s listy na lodyze šípovitými, s žlutými květy na štíhlých stopkách a s jednosemennými šešulkami; asi 50 druhů, většinou ve vých. oblasti Středozemního moře. Obsahuje indigo.

Isatofan, o-methoxyatofan, 8-methoxy-2-fenylchinolin-4-karbonová kyselina,

$C_9H_4OCH_3 . (C_6H_5)N . CO_2H$,

tvoří se kondensací o-anisidinu, benzaldehydu a kyseliny pyrohroznové. Krystaluje v citronově žlutých jehlicích, tajících při 216° C. Ve vodě se nerozpouští, naproti tomu se rozpouští v alkaliích. Do obchodu přichází v podobě tablet po 0.5 g s kakaem.

Isaurie, ve starověku krajina v již. Malé Asii mezi Lykaonií a Pisidií; měla nevzdělané a loupeživé obyv.

Isbach Isak Abram. (pseudonym J. A. Bachracha), (* 1904 ve Dvinsku), souč. rus. spisovatel.

Isectolophus je vymřelý druh tapíra (Tapirus), nacházejícího se v eocénu ve vrstvách afrických.

Iselin Isaak (1728—1782), švýc. filosof a člen Velké rady, přívrženec fysiokratismu a odpůrce Rousseauův.

Iser, ↗ Jizera.

Isère (izér, ve starověku Isara), levý přítok Rónu, 290 km dl.

Isernia, krajské m. v ital. prov. Campobasso, 7878 ob.

Isfáhán (Ispahan), hl. m. perské prov. I., asi 110 000 ob., v úrodné rovině (ovoce, víno, tabák, mák, bavlna), má četné staré stavby a mešity, rozsáhlé bazary.

Ischia (iskia, u Řeků Pithecussai, u Římanů Aenaria), sopečný ostrov v zál. Neapolském, 46.4 km², 28.500 ob. (1921), vzdálený 10 km od pevniny. Úrodná půda rodí víno a již. plody. Obyvatelé živí se rybolovem, zpracováním hlíny, plavbou a cizineckým ruchem. Hl. m. je Ischia.

Ischia.

Ischiadicus, nerv sedací.

Ischias (řec.), neuralgie sedacího nervu v hýždi na zadní straně stehna. Velmi bolestivé onemocnění, jehož příčin jest několik, hl. poruchy výměny látek. ↗ neuralgie.

Ischium (z řec.), pův. kyčle; os ischii, kost sedací.

Ischl, hornorak. město při ústí ř. I. do Travny, ležící 468 m n. m., 9865 ob.; vyhledávané lázně a letovisko. Bývalo letním sídlem cís. Frant. Josefa I.

Isidium, označení stélky lyšejníků, a to takové, která má na svém povrchu různé výrůstky bradavičnaté.

Isidor, křesť. světec. 1. I. Pelusijský z Alexandrie († kol. 435), opat kláštera u Pelusia v nilské deltě; napsal asi 2000 listů význam. pro dějiny své doby. — 2. I. Sevillský († 636), církevní učitel, arcibiskup sevillský.

Isis s rohem hojnosti.

Isis (egypt. Eset, Ese), staroegypt. bohyně, sestra a manželka Osiridova (↗).

Iskander, pseudonym Aleks. Hercena.

Isker (ve starov. Oeskos), bulh. pravý přítok Dunaje, 300 km dl.

Iskra, Velká I., přítok (100 km dl.), ř. Moskvy (SSSR.).

Islâm (arab. „odevzdání se“, t. j. věří-

Isis a Horos (Berlín).

Isis a Horos Mnichov.

cích Allahovi), nejmladší z velkých světových náboženství. Jeho vyznavači se zovou muslimani (↘, obyč. však mohamedáni), zakladatelem byl Arab Mohamed (↘). Tento počal kol. 610 kázati svým pohanským krajanům v Mekce, ale s malým úspěchem. Po přesídlení do Jathribu (Medina) r. 622 (hedžra) jeho stoupenci rostli. Za těžkých bojů získána do jeho smrti (632) téměř celá Arabie, v VIII. st. již i severozáp. Afrika a velká část Španělska, Transoxanie a části Indie, v XI. stol. Malou Asii, ve XIII. stol. pronikl na Balkán a 1453 zničil byzantské panství dobytím Cařihradu. Rozšířil se i v již. Rusku, na Kavkaze, ve střední Asii a v Číně, na ostrovech j.-vých. Asie, Madagaskaru a ve vých. Africe. ↘ Mohamed.

Islámské umění, souborný název pro umění, vytvořené národy, vyznávajícími islam. Nejvýznačněji se projevuje v architektuře (↘ architektura) a v uměleckém průmyslu. Sochařství a malířství je islamem zakázáno. Náhradou malby figurální je malba ornamentální.

Island (islandsky Island, „Ledová země"), ostrov v sev. části Atlantického oceánu, 102.846 km² s 99.863 obyv. (1925), nach. se mezi 63½° s. šíř. a polárním kruhem a 13½-24½° západní délky, mezi Norskem, Skotskem a Grónskem. Jižní pobřeží je ploché a bez přístavů, zatím co příkré pobřeží na záp., sev. a vých. je rozčleněno zátokami a fjordy a má hojně přístavů. Vnitřek je převážně plošina o střední výšce 600 m n. m. s mladšími sopkami. Obdělávání polí (brambory, řepa, zelí) děje se jen v nížinách na lepší půdě. Nejdůležitějším palivem je rašelina. Zvířectvo je chudé na druhy. Islanďané pocházejí od nor. osadníků. Řečí lidu a úřední je novoislandština. Počet ob. (1925) 99.863 (0.9 na 1 km²). Islanďané náležejí k zem. církvi evang.-lutherské. Vzdělanost je velmi vysoká. Hl. zaměstnáním je rybářství. Průmysl je nepatrný. Vyvážejí se ryby, rybí olej, ovčí vlna, maso, tuk, máslo, kůže. Hl. a největší m. je Reykjavik na záp. pobřeží.

Znak Islandu.

Islands Virgin (angl., ailends-vérdžin), souostroví v Malých Antilách, vých. od Porto Rico, osm větších a sto menších ostrovů, 688 km² asi se 45.000 ob.

Islandský mech, ↘ Cetraria.

Ismáél, podle pověsti syn Abrahamův a Hagar.

Ismaélité, koč. arabské kmeny.

Ismail, hl. m. rumun. kraje ismailského v Besarabii, 37.000 ob. (Tućkov).

Ismáíl paša (1830—1895), místokrál egyptský, prosadil dokončení Suezského průplavu a zveleboval zemi stavbou cukrovarů, zdýmadel a železnic.

Ismet-paša (* 1878), turec. státník, 1922 min. zahr. a od 1925 min. předseda.

Isobary, v zeměpise čáry, spojující na mapě místa stejného vzduchového tlaku, přepočítaného na hlad. mořskou. Mapy tyto slouží hl. v meteorologii při předpovídání počasí.

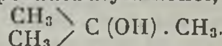
Isobasy, čáry, spojující na mapách body stejně silného zdvižení.

Isobathy (řec.), čáry, spojující na mapách všechny body se stejnou hloubkou vody.

Isobutylalkoholy jsou alkoholy, odvozené od isobutanu $(CH_3)_2 . CH . CH_3$. Důležitější jest primární isobutylalkohol, isopropylkarbinol, kvašebný alkohol

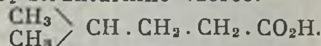
$$(CH_3)_2 . CH . CH_2 . OH.$$

Vyrábí se frakciovanou destilací přiboudliny, odpadající při rafinaci lihu, vyráběného z brambor. Jest ve formě svého esteru obsažen v heřmánkové silici římské. Jest to nepříjemně páchnoucí kapalina, vroucí při 107.3° C, spec. v. 0.802 při 20° C. Ve vodě se dosti rozpouští. Oxydací přeměňuje se na kyselinu isomáselnou. Slouží na výrobu octanu isobutylnatého do ovocných éterů, na přípravu různých organických sloučenin a jako rozpustidlo laků. Jeho isomerem jest terciární isobutylalkohol, trimethylkarbinol, pseudobutylalkohol,

$$\begin{matrix}CH_3\diagdown\\CH_3\diagup\end{matrix} C (OH) . CH_3.$$

Obsažen jest v nepatrném množství v přiboudlině. Jest to pevná látka, tající při 25.5° C na kapalinu o b. v. 82.8° C. Jeho spec. váha činí 0.789 při 20° C. Oxydací dává aceton, kysličník uhličitý a něco kyseliny isomáselné.

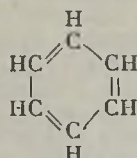
Isobutyloctová kyselina, isokapronová kyselina, náleží mezi kyseliny hexylové, $C_6H_{12}O_2$ strukturního vzorce:

$$\begin{matrix}CH_3\diagdown\\CH_3\diagup\end{matrix} CH . CH_2 . CH_2 . CO_2H.$$

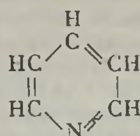
Tvoří se působením kyanidu draselného na isoamyljodid a varem vzniklého nitrilu s alkoholickým hydroxydem draselným. Jest to bezbarvá olejovitá kapalina, vroucí při 207.7° C, hustoty 0.925.

Isocyklické květy (n. eucyklické), květy se stejným počtem plodolistů a lístků korunních.

Isocyklické sloučeniny jsou organické sloučeniny cyklické, t. j. sloučeniny, v nichž atomy uhlíkové spojeny jsou v uzavřený kruh a kde kruh utvořen jest pouze atomy uhlíkovými. Jestliže tvořen jest kruh také atomy jinými, nazýváme tyto sloučeninami heterocyklickými. Na příklad:

benzen

pyridin

Isodontní (řec.), chrup složený ze stejnorodých a stejně vzdálených zubů, na př. u hadů.

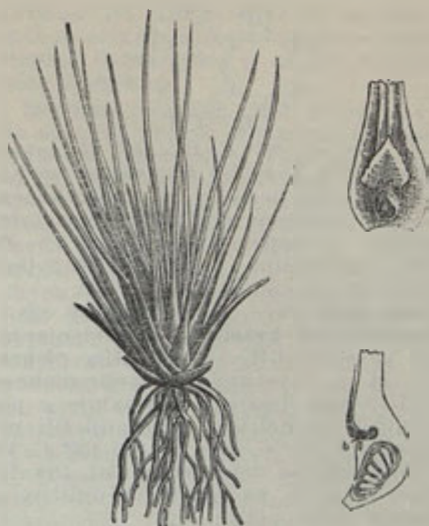
Isodulcit, 1-rhamnosa, $C_6H_{12}O_5+H_2O$, cukr obsažený volný v listech škumpy jedovaté (Rhus toxicodendron) a tvořící se také hydrolysou různých heteroglykosidů (glykosidů), na př. kvercitrinu, xanthorhamninu, hesperidinu a j. Přichází v bezbarvých jednoklonných krystalech, tajících při 94° C, ve vodě rozpustných. Delším zahříváním na vodní lázni ztrácí vodu a mění se v bezvodou rhamnosu. Kvasnicemi se nezkvašuje.

Isoelektrický bod (z řec.), ve fysikální chemii označuje elektroneutralitu koloidních částic, které stávají se neutrálními při zrušení nebo neutralisaci elektrické dvojvrstvy je obklopující.

Isoëtaceae L. (šídlatky), čeleď rostlin plavuňovitých (Lycopodiales). Má jen jeden rod. Vyznačuje se krátkou, hlízovitou, sekundérně ztlustlou jednoduchou osou, která nese spirálně na svém povrchu umístěné listy. Čepel je čárkovitá a má vzdušné dutinky, tvořící přehrádky. Listy při své ztlustlé basi na vnitřní straně mají dutinu s jednou komůrkatou výtrusnicí, krytou jazýčkem. Až na dvě výjimky jsou vesměs vodními rostlinami.

Isoëtes L. (šídlatka), jediný rod rostlin šídlatkovitých (Isoëtaceae), asi 60 druhů domovem v Evropě a zemích kol. Středozemního moře. Š. jezerní (I. lacustris L., viz obr.) má listy 5—30 cm dl., šídlovité, tuhé a temně zelené; roste na dně jezer v Evropě a Sev. Americe.

Isoferulová kyselina, hesperetinová kyselina, $C_9H_7(CH_3)O_4$, methyléter kyseliny kávové. Tvoří se štěpením hesperetinu (necukerné složky heteroglykosidu hesperidinu) louhy alkalickými. Tvoří se také methylací kyseliny kávové. Oxydací poskytuje isovanilin.

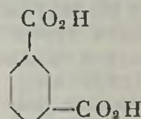

Šídlatka jezerní:

a) celá rostlina, (½ přirozené velikosti), b) list s výtrusnicí v dolní části, c) podélný řez dolní části listů s výtrusnicí, d) pokožka listová.

Isoform, název pro jodanisol s fosforečňanem vápenatým, nepáchnoucí náhražka jodoformu.

Isoftalová kyselina, meta-$C_6H_4(CO_2H)_2$; připravuje se oxydací m-xylenu nebo kyseliny m-toluylové směsí chromovou nebo z dibrombenzenu metodou Wentzo-

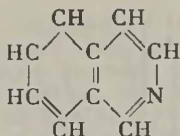
vou. Tvoří dlouhé jehlicovité krystaly, ve studené vodě skoro úplně nerozpustné, málo v horké vodě, lépe v alkoholu. Při zahřívání snadno bez rozkladu sublimuje a při 330° C taje.

Isogeothermy (řec.), na mapách čáry spojující místa se stejnou teplotou půdy.

Isohyety (řec.), čáry na mapách, které spojují místa se stejným roč. množstvím atmosférických srážek.

Isohypsy (řec., vrstevnice), čáry na mapách, spojující všechny body se stejnou výškou nad mořem.

Isochinolin, C_9H_7N, jest obsažen vedle chinolinu v dehtu kamenouhelném. Vyrábí se z něho frakciovanou krystalisací síranů. Lze jej připraviti také synteticky. Jest za obyčejné teploty pevný, taje při

23° C, vře při 243° C. Oxydací manganistanem dává kyselinu ftalovou a cinchomerovou. Jeho deriváty jsou ve značném množství rozšířeny v přírodě (papaverin, berberin, narkotin, hydrastin a j.). Ze směsi isochinolinu a α-methylchinolinu připravuje se chinolinová červeň.

Isochronní (řec.), trvající stejný čas.

Isojantarová kyselina, ethylidenjantarová kyselina, $CH_3 . CH . (CO_2H)_2$, připravuje se z kyseliny α-kyanpropionové zmýdelněním draslem. Krystaluje v podlouhlých hranolcích, sublimujících při teplotě pod 100° C, tajících při 135° C. Ve studené vodě se dobře rozpouští. Při destilaci štěpí se na kysličník uhličitý a kyselinu propionovou.

Isoklas, nerost vyskytující se u nás v Jáchymově. Svým složením jest to fosforečnan vápenatý, $Ca_4P_2O_9 . 5H_2O$.

Isokrates (436—338 př. Kr.), jeden z deseti attických řečníků.

Isolace (lat.), odloučení, osamocení; úřední opatření na ochranu obyvatelstva před epidemií.

Isolační baráky (i. pavilony), baráky k ošetřování nemocných s nakažlivými chorobami.

Isolační láhev, nádoba k udržení horkých pokrmů teplými a studených v chladu, většinou vypravená jako Dewarova láhev se dvojitým, vzduchoprázdným prostorem (láhev Thermos) a obalená isolačními hmotami.

Thermos.

Isolační látky elektrické slouží k isolaci vedení; používá se pevných a tekutých isolátorů (oleje, gutaperči, impregnovaného papíru, bavlny, porculánu a j.).

Isolant (isolano) Jan Ludvík Hektor (1580—1610), cís. generál; zradiv Valdštejna získal jeho některé statky.

Isolovati (z it.), osamotiti, odděliti. Ve fysice: přerušiti bezprostřední spojení s vodiči tepla nebo elektřiny.

Isomaltosa, $C_{12}H_{22}O_{11}$, cukr isomerní s maltosou; vzniká při záparovém pochodu a nachází se proto ve sladkém pivě (mladince). ☞ cukr sladový.

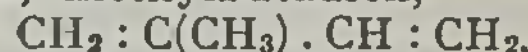
Isomorfie (řec.), zjev, že tělesa nestejného, avšak analogického chemického složení mají stejnou nebo aspoň podobnou krystalovou formu.

Isonandra G. Hook, synonymum pro rostlinu Palaquium Gutta Bck.

Isonzo, it. název Soče (☞).

Isosporae (stejnovýtrusné), označení jedné ze dvou skupin rostlin výtrusných cévnatých (Archegoniatae vasculares, Cryptogamae vascul. — tajnosnubné cévnaté). Isosporae označovány velkou většinou také jako Filices (kapradiny stejnovýtrusné, ☞).

Isopren, methylbutadien,

$$CH_2 : C(CH_3) . CH : CH_2,$$

vzniká při suché destilaci kaučuku a gutaperči; je kapalný a vře při 37°; dal podnět ke snahám vyrobiti kaučuk uměle.

Isomerie (řec.), zjev, že látky o stejném celkovém chemickém složení vyznačují se různými vlastnostmi. Četné prvky vystupují v různých podobách, které se liší svými vlastnostmi fysikálními i chováním chemickým, tak fosfor jako žlutý (bezbarvý) a červený (světločervený), uhlík jako démant, tuha a amorfní uhlík, což vše je způsobeno atomovou strukturou anebo způsobem, jakým jednotlivé atomy skládají molekulu. Mnohem častěji setkáváme se s chemickými sloučeninami stejného složení, které se však svými vlastnostmi od sebe liší. Když se to týká pouze vlastností fysikálních, mluvíme o isomerii fysikální (☞ heteromorfismus), k níž patří chromoisomerie (barevná isomerie), základ chromoforové teorie: jodid rtuťnatý přichází jako žlutý nebo šarlachově červený. Liší-li se od sebe isomerní tělesa svými vlastnostmi chemickými, na př. velikostí molekul, jako u acetylenu, C_2H_2, a benzolu, C_6H_6, je to isomerie chemická. Mluví se pak obecně v tomto smyslu o polymerii či isomerii v širším slova smyslu, může-li spojením několika jednoduchých molekul v jedinou polymerní molekulu vzniklá látka rozštěpiti se opět v molekuly jednodušší, na př. u kapalného acetaldehydu, C_2H_4O a pevného paraldehydu, $C_6H_{12}O_3$, je to polymerie genetická. Nejčastější je isomerie v užším slova smyslu (vlastní isomerie), která spočívá v různém uspořádání stejného počtu těchže atomů v molekule (metamerie). Pět látek, na př. o empirickém vzorci $C_4H_8O_2$, má svému chemickému chování odpovídající racionelní vzorce: $CH_3 . CH_2CH_2 . COOH$ (kyselina má-

selná), $CH_3 . CH . CH_3 . COOH$ (kyselina isomáselná), $C_3H_5O . OCH_3$ (methylester kys. propionové), $C_2H_3O . OC_2H_5$ (ethylester kyseliny octové), $CHO . OC_3H_7$ (propylester kyseliny mravenčí). U strukturní isomerie různost isomerů spočívá na různosti struktury, t. j. různém sledu vzájemného vázání jednotlivých molekulu skládajících atomů. Zde rozeznáváme isomerii jádrovou a řetězovou, týkající se různého sledu vazeb jádra, resp. řetěz, skládajících atomů uhlíku, na př. butan, $CH\text{-}(CH_2)_2\text{-}CH_3$, a isobutan, $CH\text{-}(CH_3)_3$, od isomerie polohové, při které na stejným způsobem uspořádaných atomech uhlíku různé prvky (nebo radikály) jsou vázány způsobem různým. Benzol má

1 2 3 4 5 6

vzorec C_6H_6 či CH-CH-CH-CH-CH-CH. Všechny tyto vodíkové atomy jsou stejnocenné. Nahradí-li se atomy chloru, musí vzniknouti vždy tytéž sloučeniny, vstoupí-li do molekuly 1, 5 nebo 6 atomů chloru, kdežto při vstupu 2, 3 nebo 4 atomů chloru je možný vznik 3 isomerů, na př. u tetrachlorbenzolu atomy chloru mohou býti v poloze 1, 2, 3, 4 nebo 1, 2, 4, 5 nebo 1, 3, 4, 5. Reakce jistých organických sloučenin vedou pro tutéž sloučeninu k různým konstitučním vzorcům. Tato isomerie byla nazvána tautomerií, též desmotropií. Tak od kyseliny rhodanovodíkové odvozují se dva druhy sloučenin, které se liší od sebe vazbou vodík nahrazujícího radikálu: normální estery kyseliny rhodanovodíkové R.SCN, a skořicové oleje, SCN.R. Liší-li se struktura molekuly různou vazbou atomů nebo atomových skupin s atomem centrálním, mluví se o isomerii koordinační. Této isomerii se velmi podobá isomerie hydrátová, která vzniká různou vazbou vody v komplexních radikálech. Tak chlorid chromitý, $CrCl_3 . 6 H_2O$, vystupuje ve třech různých formách: jako šedomodrý, $Cr(OH_2)_6Cl_3$, zelený,

$Cr . Cl . (OH_2)_5Cl_2 . H_2O$,

a druhý zelený, $Cr . Cl_2 . (OH_2)_4Cl . 2H_2O$. Isomerie je však možná i při stejné struktuře. V tomto případě nutno předpokládati různé prostorové uspořádání atomů nebo atomových skupin (isomerie prostorová, stereoisomerie, alloisomerie nebo isomerie geometrická). Zvláštním druhem isomerie prostorové je isomerie optická, která se vyskytuje u sloučenin s asymetrickým atomem (nebo atomy) uhlíku (t. j. na který jsou vázány 4 různé atomy nebo skupiny). Příkladem je kyselina mléčná. První tvar otáčí rovinu polarisovaného světla na pravo, druhý o tentýž úhel na levo. Obrazec, který představuje stavbu kyseliny mléčné, je v obou případech stejný se všemi podrobnostmi, avšak jeden je zrcadlovým obrazem druhého.

Isoptera (všekazi), řád, který staví se ke skupině hmyzů hlodavých (Corrodentia); žijí společensky. Jsou těla podlouhlého, zadeček a hruď mají dosti měkkou a bělavou. Hlava žlutě nebo hnědě zbarvena. Ústní ústrojí kousavé, pár nitovitých tykadel, tři oddělené segmenty hrudní, nohy shodné. Pár očí jednoduchých. Oči složené u některých chybějí. Stát všekazů se dělí v jednotlivé typy obyvatel. V čele stojí král nebo královna, tedy vždy zvíře pohlavní, které mělo původně dva páry křídel. Velké procento zastupují vojáci a dělníci, kteří jsou nepohlavní, ale mohou to býti jak samci tak samice se zakrnělými orgány rozplozovacími. Dělníci mají malou hlavu, vojáci velkou s mohutnými kusadly. Královna má několik cm dlouhý, zavalitý zadeček, malou hruď a hlavu. Samička snáší ohromné spousty vajíček. Stavby jejich jsou podivuhodné. V tropické Africe vytváří veliká hnízda, kupám sena podobná, všekaz bojovný. Hnízdo dosahuje 2—3 m výšky a vzdoruje všem nepohodám tropů.

Isostasie (řec.) **povrchu zemského,** rovnovážný stav zemské kůry.

Isothermy (řec.), čáry na mapách, spojující všechna místa se stejnou teplotou.

Isotoma saltans Agl. (poskok ledovcový), bezkřídlý hmyz ze skupiny Apterygot, řádu chvostoskoků (Collembola).

Isotopy (řec.), prvky, které chemicky i spektrálně jsou úplně shodné, mají však různou atomovou váhu.

Isotropní (řec.), těleso, jehož fysikální vlastnosti, na př. rychlost šíření se světla, mají ve všech směrech tutéž hodnotu.

Isotypie (řec., stejnorodost), zjev, že určité typy krystalových forem opakují se v různých odděleních chem. soustavy.

Isqui, pseud. Vikt. Nováka.

Israelité → Izrael.

Israels Josef (1824—1911), nizozemský malíř v Haagu.

Isrle Karel (* 1866), spisov. homiletický.

Issos, antické m. v Kilikii, známé vítězstvím Alexandra Vel. nad Dareiem (333 př. Kr.).

Issyk-kul (teplé jezero), horské jezero v rus. kirgizském sovět. státě, 1570 m n. m., 5900 km².

Istambul, tur. název Cařihradu, → Stambul.

Istar (babyl.), bohyně Babyloňanů a Asyřanů, odpovídá kanaánské Aštóretě (Astarte, →).

Istar.

Istebné, o. na Slov., okr. Dolní Kubín, 424 čs. ob.

Istebník, → Jistebník, o. ve Slezsku.

Istebník, o. na Slov., okr. Trenčín, 383 čs. ob.

Isthmos (řec.), v zem. název pro šíji. Ve starověku šíje mezi Helladou a Peloponésem.

Istin Vivian Azarjevič (* 1893 v Ufě), souč. rus. básník, spoluprac. řady sibiřských listů.

Istituto di cultura italiana (it.), Ústav italské kultury, 1923 zřízen v Praze jako spolek, jehož účelem je šíření znalosti italské kultury a její propagace v ČSR.

L'**Istituto italiano di Speleologia** (Ústav pro jeskynní výzkum v Italii) v Postojně, zal. počátkem r. 1929.

Istomin Fedor Michajlovič (* 1856), ruský etnograf. Vydal celou řadu prací etnograf. a sbírky písní.

Istrati Panaït (* 1884 v Braile), franc. spisovatel. Otec jeho byl Řek, matka Rumunka. Od dvanácti let potuloval se v Egyptě, Syrii, Jaffě, Damašku, Libanoně, Řecku, Italii a j. Do češt. přel.: Kyra Kyralina (V. Szpyk, 1926), Hajduci (Milada Nováková, 1927), Strýc Anghel (Lešehrad, 1930).

Istrie, poloostrov mezi Terstským a Rjeckým zálivem Adriatického moře, od 1918 italský. Předtím rakouské markrabství, s ostrovy 4941 km², (1910) 403.000 ob. (nyní o 100.000 méně). Italů je 40%, ostatek tvoří Slovinci a Chorvaté.

Istrin Vasilij Michajlovič (* 1865), rus. liter. historik, univ. prof. rus. jazyka a slovesnosti v Oděse; napsal řadu cenných statí o starorus. literatuře a apokryfech.

István (maď.), → Štěpán.

Istvánffy Miklós (1538—1615), maďar. historik. Jeho dílo Historiarum de rebus hungaricis libri 34 líčí dějiny uherské 16. století.

Iševsk, hl. m. rus. samosprávné oblasti votjacké, 44.314 ob. (1920).

Išiji Kikudžiro vicomt (* 1866), japonský státník a zástupce Japonska na mírových konferencích, předseda japonské delegace ve Svazu národů a člen Rady.

Išimova Aleksandra Osipovna (1804—1881), ruská spisov. spisů pro mládež.

Iška, pseud. Jarmily Haškové.

Iška František, JUDr. (1863—1921), zakladatel a první farář čes. církve starokatolické (r. 1893). R. 1902 odjel do Chicaga, kde rovněž založil čes. nár. církev svobodomyslnou. Za svět. války austrofil.

Ištar, → Astarta.

It., zkr. item (lat.), →.

Ita est (lat.), tak jest.

Itacismus, novořecká výslovnost starořečtiny, při čemž eta (dlouhé e) se mění na i. Opak: etacismus.

Itagaki Taisuke, hr. (1837—1919), jap. státník.

Itakolumit, břidličnatý kvarcit, skládající se hlavně z křemenných zrn, které jsou spojeny muskovitem, malým množstvím chloritu a zvětralým živcem.

Itakonová kyselina, methylenjantarová kyselina, $CH_2{=}\underset{CO_2H}{C}{-}CH_2.CO_2H$, náleží mezi kyseliny ethylendikarbonové a jest strukturním isomerem kyseliny mesakonové a citrakonové. Rozkladem kyseliny citronové získá se anhydrid itakonový, který se pak slučuje s vodou na kyselinu itakonovou. Tvoří osmistěny, tající při 161° C (za rozkladu), ve vodě, alkoholu i éteru rozpustné.

Itala, název nejst. lat. překl. bible (II. st.).

Italia (Ausonia, Hesperia), kol 500 př. Kr. jméno dnešní Kalabrie, kol 400 území při Tarentském zálivu, později pro poloostrov Italský mimo dnešní Lombardii. Za Augusta jméno pro dnešní italské území.

Italické řeči, jeden z hlavních rodů v indogermánském kmenu řečí, s počátku domovem jen ve střední Italii. Řeč původně jednotná rozpadla se na latinskou řeč a oskicko-umbrickou.

Italicus, synovec Arminia, syn Flava, krátký čas král Cherusků.

Italie, království na apenninském poloostrově v jižní Evropě, 310.350 km², 40,547.839 ob. (131 na 1 km²). Království

obsahuje ap. poloostrov, Sardinii, Sicilii, četné ostrovy, a území (63 km²) v Dalmacii a Albanii. Povrch: Území je na severu a na západě obklíčeno Alpami, na jejichž úpatí se rozkládá lombardská nížina, až k Adriatickému moři; napříč poloostrovem se táhnou Apenniny; ostrovy jsou vesměs hornaté. Geologie ↘ Alpy, Apenniny. Vodopis: Nejvýznamnější řeky: Pád, Adiže, Piava. Větší pobřežní řeky: Arno, Tiber, Garigliano, Volturno. Jezera: Lago Maggiore, L. Lugano, Como, Iseo, Gardské, Trasimeno (Umbrie), Bolsena, Bracciano. Sev. I. má četné průplavy. Podnebí je čisté a mírné. Střední teplota roční je v nížině 12°, na horách 10°. Západ trpí však malarií a siroccem; zemětřesení nejsou řídká. Rostlinstvo: Půda je z 85% kulturní. Do 400 m daří se olivám, lesům, zahradám, do 1000 kaštanům a dubům, do 2000 jehličnatým. Výše daří se jen keřům a alpské floře. Zvířena patří k středoevropské. Divoce žije zajíc, kanec a jelen. Velmi četné jsou druhy hrabošů, štírů, hadů a ryb. Obyvatelstvo bydlí ze 14% v městech. Plodnost a vystěhovalectví je velmi vysoké. Národ it. vznikl smíšením Římanů s Araby, Kelty, Germány, Albánci. Na venkově, hl. mezi pastýři, zachovaly se staré zvyky a kroj. I. je živý, hovorný, veselý. V místech, kde nevládne cizinecký ruch, je způsob bydlení velmi starobylý; domy jsou stavěny z kamene a jsou téměř vždy jednopatrové. Lidové umění je vysoké úrovně (výšivky, hudba, tanec). Většina obyv. je italská. Menšiny: 90.000 Francouzů (Aosta), 87.000 Albánců (jižní I.), 30.000 Řeků, 270.000 Němců (již. Tyroly) a 487.000 Slovinců a Chorvatů (Istrie). Náboženství: 95.1% katolíků, 0.4% protestantů (Valdenských), 0.1% Židů, 2.5% bez vyznání. Vzdělanost lidu je skrovná (35% analfabetů), přesto, že je povinná návštěva obecných škol. Vysoké školy: Bologna, Cagliari, Catania, Janov, Macerata, Messina, Modena, Neapol, Padova, Palermo, Parma, Pavia, Pisa, Řím, Sassari, Siena, Turin; svobodné university: Camerino, Ferrara, Perugia, Urbino. Nové university byly zřízeny v Bari, Florencii, Miláně a Terstu. Mimo to má I. 2 techniky, 9 vysokých zemědělských, 9 obchodních, 2 plavecké, 8 inženýrských škol. Italie má 18 velkoměst. — Zaměstnání: Ze sta výdělečně činných osob věnovalo se 1.55% zemědělství a rybářství, 27% průmyslu, zbytek obchodu a dopravě. 1927 produkovalo se: (v 1000 tunách) pšenice 5329, kukuřice 2220, řepy 2026, brambor 1945, rýže 696, oleje 207 hl, vína 35.650 hl, tabáku 44. Stav domácích zvířat (v 1000 kusech): koní 990, mezků 1446, skotu 6239, vepřů 2329, ovcí 11.754, koz 3083. Vytěžilo se (v 1000 tunách): uhlí 1106, petroleje 8, zinku 7, železa 540, olova 24, rtuti 2, síry 273, soli 766, asfaltu 298. Nejdůležitější průmysl: textilní, hedvábnický, strojařství, automobilní. — Obchod činil 1925 34.988, vývoz 24.440 miliard Kč.

Přehled zahraničního obchodu r. 1925.

V milionech lir:

	Dovoz	Vývoz
USA.	6175	1888
Vel. Britanie	2723	1855
Francie	2349	2020
Německo	2251	2027
Argentina	1370	1145
Švýcarsko	522	1634
Britská Indie	1729	335
Jugoslavie	781	497
Rakousko	659	666
Československo	466	172

Obchodní loďstvo 1926: 1099 parníků s 3,150.200 reg. t., 302 plachetních lodí s 90.400 reg. t. Hl. přístavy: Janov, Neapol, Terst, Palermo, Livorno, Benátky, Catania, Messina. Železnic bylo 21.000 km, poštovních úřadů 11.882, telegrafních linek 67.813 km, telefonních linek 318.767, 51 radiových stanic, 3 rozhlasové, kabelů 6853 km státních, 4315 km soukromých. Bankovnictví: I. nemá státní banky. Bankovky vydávají Banca d'Italia v Římě, Banco di Napoli a Banco di Sicilia v Palermu. Pro míru a váhu je zavedena soustava metrická. Peněžní jednotkou je lira, která má 100 centesimů. 1 zlatá lira = 5 papírovým

Základem ústavy je ústava sardinského království z r. 1848, která však byla často měněna, posledně 1925. Jest representativně-monarchická. Koruna je dědičná v rodě Savojském. Senát se skládá z královských princů (10) a 390 jmenovaných členů. Poslanecká sněmovna má 560 členů, volených všemi obyv. nad 21 let na dobu 5 roků. Minister. předsedu jmenuje král. Ministrů je 12 a tvoří státní radu. — I. se dělí na 75 provincií, 235 krajů, 9148 obcí. Od r. 1927 jest provincií 92. V čele prov. stojí prefekt. Do obcí volí i ženy. Obce nad 5000 ob. spravuje státem jmenovaný starosta po 5 let. Hl. m. je od 1870 Řím. — Soudnictví: 1016 pretur, 115 soudů I. instance, 16 odvolačních, 1 soud kasační v Římě. — Humanní ústavy spravují Istituzioni publiche di beneficenza. Státní rozpočet činil 1927: Příjmů 20.897 mil. lir, výdajů 20.728 lir. Tabák, sůl a loterie je státním

monopolem. Vnitřní dluh činil 89.485 miliard lir.

Vojenství: Nejvyšším velitelem je král. Existuje branná povinnost od 21. do 39. roku. Služba trvá 18 měsíců. Mírový stav: 14.500 důstojníků, 230.000 mužů, 60.000 četníků, 40.000 mužů v koloniích. Mimo to existuje fašistická milice, 150 legií, 300.000 mužů, 1300 důstojníků. Výdaje na vojsko činily r. 1927 2777 mil. lir. — Námořn. I. má válečloďstva, mladšího než 15 let: 6 velkých bitevních lodí, 9 křižníků, 62 útočných lodí, 12 torpedoborců, 17 ponorek, 18 pobřežních ponorek. Ve stavbě: 3 bitevní lodi, 12 křižníků, 12 ponorek. M. velí ministr. Stav: 2200 důstojníků, 45.000 mužů.

Kolonie: Rapidní vzrůst obyv. nutil I., aby se pokusila získati kolonie. 1880 byl obsazen Assab, 1885 Massaua, z čehož vznikla kol. Erythrea, k níž přistoupilo i ochranné území Somálské. Pokusy dobýti Habeše skončily neúspěchem. 1912 získala I. válkou s Tureckem Rhodos, Dodekanos a Libyi (Tripolsko a Kyrenaiku, 1924 od V. Britanie Transjubu, 107.000 km², 12.000 ob.), spojenou se Somálskem.

Přehled:

	Získáno	Plocha v km²	Obyv. v 1000 (1925)
Asie:			
Rhodos, 12 ostrovů	1912, 1923	2544	105
Tientsin	1902	0.5	5
Afrika:			
Libia,			
Tripolsko	1912	900.000	550
Kyrenaika	1912	600.000	235
Erythrea	1880	119.700	392
Somálsko	1891	495.000	621
Úhrnem		2,117.244	1908

Znak (savojský): Stříbrný kříž v červeném poli. Od 12. XII. 1926 je odznakem státní moci liktor. svazek.

Barvy: zelená, bílá, modrá.

Znak Italie.

Dějiny. Do roku 476 jsou dějiny I. dějinami říše římské. I. Panství Ostrogotů a Langobardů (476—774). Říši západořímskou zničil 476 Odoaker, který se prohlásil králem I.; podlehl však 493 ostrogotskému králi Theodorichovi, jehož říše však byli zničena 554 Narsesem, čímž se stala I. východořímskou a byla spravována exarchou v Ravenně.

568 vpadli do země Langobardi, kteří dobyli země mimo ravenský exarchát, Řím, jižní I. a Sicilii, které zůstaly vých.-římskými. Papežové byli chráněni franckými králi. 755 věnoval Pipin Krátký Ravennu papeži (počátek církevního státu), 774 byla říše Langobardů spojena s říší franckou. — II. Panství Karlovců (774—951). Východořímskými zůstaly: Benevent, Neapol, některé republiky jižní I., Sicilii okupovali Arabové. I. stala se částí francké říše až do smlouvy verdunské (843), kdy připadla Lotharovi I. Po něm následoval Ludvík, Karel Tlustý a Arnulf, načež povstaly sváry o korunu. Zvítězil Hugo Provencký, po němž zdědil říši Lotar, který však byl 950 Berengarem otráven. Vdova se provdala za něm. krále Ottu I., který se stal 951 králem Italie, 962 pak císařem. V jižní I. podrželi své panství Řekové a Arabové. — III. I. císařská (962—1254). Otto I. zaručil ital. městům výsady a samosprávu. Otto I. a II. snažili se dobýti jižní I., Otto III. chtěl z I. učiniti střed říše. V čase bojů za investituru probudilo se národní vědomí italské. 1130 bylo zřízeno království obojích Sicilií pod normanskou vládou. Papežská moc vyšla vždy z bojů s císaři vítězně. Německé panství vzalo za své smrtí Konráda IV. (1254). — IV. I. neodvislou (1254—1530). Papežové ovládli vlivem většinu měst a republik. I. se dělila na pět států: Jižní I. (od 1416 aragonskou), Církevní stát, Toskánu, Milán a Benátky. Tyto státy se neustále mezi sebou svářily. Spor mezi lidem a aristokracií vyhrála aristokracie a republiky ovládla knížata: Florencii rod Medici, Milán Visconti, Sforza, Ferraru a Modenu Este, Mantovu Gonzagové, Veronu Scala; Janov a Benátky staly se aristokratickými republikami. Francie dobyla 1500 Milánu, Španělsko Neapolska, Karel V. se stal pánem sev. I., habsburský rod obsadil knížetství. — V. I. v cizích rukou do 1789. Dějiny i. stojí pod rakouským a španělským vlivem. Francie se stále pokoušela uplatniti se v Italii. Vymřením domácích rodů, stávala se však I. stále více a více habsburskou (Toskána stala se sekundogeniturou habsburskou 1745). — VI. I. za revoluce (1789—1815). 1792 získala Francie Savojsko, 1796 dobyl Bonaparte sev. I. a založil Cisalpinskou republiku, 1798 byl Církevní stát změněn v Římskou, Janov v Ligurskou republiku, 1799 Neapol v Parthe-

nopskou republiku. Vítězstvím u Marenga stala se I. francouzskou. Cisalpinská republika byla změněna v italskou, a tato opět 1805 v království italské. Králem se stal Napoléon, místokrálem Eugen Beauharnais. Země byla zvětšena o Dalmacii, Benátky a Istrii. Guastalla, Ligurská republika a Parma byly prohlášeny provinciemi, Toskána a Církevní stát (1808) byly přivtěleny k Francii, z Neapolska byl zřízen vasalský stát pod Josefem Bonapartem; Sicilii drželi Bourbonové, Sardinii Savojci. Panství Napoléonovo značně přispělo k zmodernisování země a k probuzení ital. lidu, 1814 byli Francouzi vyhnáni. Vídeňský kongres rozdělil I. takto: Sardinie byla znovuobnovena v hranicích z r. 1792 a rozšířena o Janov, Rakousko obdrželo Modenu, Reggio, Mirandolu, Massu a Carraru, císařovna Marie Luisa Parmu, Piacenzu a Guastallu, infantka Maria Luisa Luccu, arcivévoda Ferdinand Toskánu, Církevní stát byl obnoven, stejně tak království obojích Sicilií pod Ferdinandem IV., Rakousko pak utvořilo král. Lombardské a Benátské. — VII. Od Vídeňského kongresu ke zřízení království (1815—61). Proti usnesení kongresu tvořily se tajné spolky. Povstání 1821 a 1831 byla potlačena. Bouře 1848 vedly k vyhlášení války Karlem Albertem Sardinským Rakousku, ale byl Radeckým poražen u Custozzy. V Římě byla prohlášena republika a v březnu 1849 nastala nová válka, ve které opět Rakousko zvítězilo (u Novary). Panství rakouské v Italii bylo znovu zřízeno, papež se 1850 ujal znovu vlády. Sardinský ministr Cavour snažil se získati sympatie pro italské národní hnutí. Spojené vojsko sardinské a francouzské porazilo Rakousko. Rakouské provincie připojily se k Sardinii. Přes to, že Rakousko nakonec zvítězilo (Solferino), zřeklo se Lombardska, aby zachránilo Benátsko; středoitalská knížetství zachrániti se nepodařilo. Cavour získal Francii odstupem Savojska a Nizzy a anektoval Toskánsko a Emilii. Garibaldi podnítil vření v Neapolsku a dobyl Neapole a Sicilie, což bylo schváleno plebiscitem. 1861 bylo prohlášeno království I., které zaujímalo poloostrov mimo Církevní stát, republiku San Marino a rakouské Benátsko. — VIII. I. jako království. Novému království nedařilo se však dobře. Nastala finanční tíseň a znepřátelení Francie. Proto spojila se I. s Pruskem. Ve válce 1866, přes to, že byla Rakouskem poražena, získala pomocí Pruska Benátsko. Když 1870 vyklidili Francouzové Řím, zmocnila se I. i církevního státu, a Řím se stal hl. městem. Prodejem církevních statků mělo se zabrániti bankrotu. Finanční stav se však nezlepšil, v zahraniční politice byl ujednán trojspolek s Německem a Rakouskem. Pokusy o získání Tunisu a Habeše se nezdařily. Vnitřní politika byla zmítána rozpory. Po zavraždění krále Humberta 1900 nastoupil Viktor Emanuel III. Finance se zlepšily, I. se sblížila s Francií a Ruskem. 1911 vypověděla I. válku Turecku, která jí přinesla Tripolsko a Kyrenaiku; 1912 bylo dáno všeobecné právo hlasovací. Obavy, aby Srbsku se nedostalo moře, vedly k dohodě s Rakouskem o samostatnosti Albanie. Na počátku světové války chtěla I. zůstati neutrální. Když však byly Dohodou slíbeny I. značné výhody, které převýšily ty, které slibovalo Rakousko, vyhlásila I. válku ústředním mocnostem (↘ Světová válka). Po válce stala se I. rejdištěm anarchisticko-socialistických snah, nastala drahota a nezaměstnanost. Nepokoje v sev. I. způsobily, že nová strana fašistická vzrostla tak dalece, že Mussolini mohl bez obavy svrhnouti kabinet Facta-Schanzerův. Král, aby zachránil dynastii, jmenoval Mussoliniho ministerským předsedou (1922). Mussoliniho cíl je panství I. nad Středozemním mořem, rozšíření kolonií, expanse přelidněného státu do sev. Afriky a na Balkán. Proto snažil se vyrovnati vnitřní spory, z toho důvodu se i smířil s Vatikánem (1929), hospodářské poměry má povznésti t. zv. Carta di lavoro, pevný hospodářský plán. V přítomné době trvá rivalita mezi Francií a I., koloniální politika jest bezúspěšná, ale balkánská politika I. vykazuje úspěchy (smlouva s Maďarskem, Rumunskem a Bulharskem).

Italská literatura. I. l. vyvinula se velmi pozdě. Datuje se od XII. stol., kdy začali působiti v l. provençalští pěvci. Střediskem první této doby byla Sicilie (rytířská poesie dvorská), Toskána (měšťan. a realist. škola) a Bologna, která ovlivnila l. teologií a mystikou, platonsko-idealistický směr literární, nazvaný Dantem, který sám k této škole patřil, „dolce stil novo". Dantova Božská komedie vyvrcholuje tuto školu. Toskánská škola dala světu Boccacciův Dekameron a Petrarcu. V lyrice vynikli Cino da Pistoja, Cavalca, Passavanti, v epice Berberino a Sacchetti. Renesance dala i. l. nové podněty; střediska literatury byly: Neapol, Ferrara, Florencie. Vynikli: Lorenzo di Medici, Pulci, Ambrogini, Bo-

jardo, Bello, Sannazzaro, tvůrce pastorálního románu, Ariosto, tvůrce hrdinského eposu, ironik Folengo. Podle antických vzorů tvořili: Trissino, Alamanni, především však Torquato Tasso, který spojuje ve svém Osvobozeném Jerusalému prvky rytířské, idylické a fantastické. Básni didaktické se věnovali Ruccellai, Alamanni, Tansillo, lyrice Bembo, Guidiccioni, Giovanni della Casa, Vittoria Colonna, Cambara, Stampa. Svérázný je Michelangelo Buonarrotti. Klasickými metry psali Tolomei, Bembo, Sannazzaro, Vida (latinsky). Žertovné básnictví, t. zv. poesia bernesca, zastupují Berni, Mauro, Grazzini, satiru Bruno, Aretino. Dramatické básnictví se vyvíjí přesně podle vzorů antických. Mistrovským dílem je Machiavelliho Mandragora. Volně se vyvíjí commedia dell' arte, která vnikla do celé Evropy. Koncem XVI. stol. vzniká opera (Rinuccini, Peri), pastorální ekloga a drama. Novelu zastupují Bandello, Grazzini, Cinzio, Machiavelli, Luigi da Porto. Velmi jsou rozšířeny heroidy a traktáty. XVII. a XVIII. stol. zastupují dva směry: rhetorický secentismus (Tassoni, Marino, Chiabrera, Testi) a arkadismus, který zdůrazňoval přirozenost a prostotu (Filicaja, Redi, Guidi); melodrama vrcholí v pracích Zena a Metastasia, tragedii zastupuje (podle vzorů francouzských) Martelli, Maffei, Conti. Vědeckou literaturou se zabývali: Boccalini, Gravina, Muratori, Crescimbeni, Tirabosch. V nové době provází literatura boje o sjednocení všech Italů. Nová doba ohlašuje se s počátku v dramatě (Goldoni, Alfieri), pak v satyře (Parini). Nové ideje hlásali: Cesarotti, Gozzi, Baretti, Monti, Foscolo, především však Manzoni, Leopardi a Giusti. Ve šlépějích Mazoniho kráčeli: Grossi, Azeglio, Cantu, Guerrazzi, Nievo, lyrikové Berchet, Dall' Ongaro, Prati, Zanella, Aleardi, dramatikové Giacometti, Cossa, Ferrari, Gallina. Na romantiku navazují Praga, Boito, Dossi. Reakci na tento směr tvoří v poesii klasicismus, v próse pak realismus. Zástupci: Carducci, Chiarini, Gnoli, Panzacchi, Rapisardi, Guerrini, Graf, Marradi, Pascoli, d'Annunzio, Collautti, Pompilly, Bersezio, De Marchi, Farina, Abba, Barrili, De Amicis, Verga, Capuana; ke starým tradicím se hlásí Fogazzaro. V moderní době vzmáhá se proti těmto školám idealistická reakce, způsobená pracemi Croceho, Gentileho, Farinelliho. V čele stojí Papini, Prezzolini, Borgese. Marinetti zakládá výstřední futurismus. Prósa čerpá mnoho podnětů z cizích literatur, hl. francouzské a ruské. Moderní italský román zastupují: Oriani, Roberto, Cosimo Giorgieri-Contri, Albertazzi, Novaro, Zuccoli, Deledda, Vivanti, Negri, Ojetti, Lipparini, Bracco, Butti, Dossi, Fucini, Jahier, Slataper, Pirandello, Pastonchi, Bontempelli, Puccini, Moretti, Brocchi, da Verona, Cocognani, Valcarenghi, Paolieri, Saponaro, Rosso di San Secondo, Borgese, Tozzi, Soffici, Linati, Ruta; drama: Benelli, Morselli, Tumiati, Giacosa, Rovetta, Verga, Bracco, Rutti, Borgese, Pirandello; veselohru: Praga, Rovetta, Testoni, Traversi, Lopez, Giorgieri-Contri, Niccodemi, Simoni, Berrini, Rocca, Zambaldi; lyriku: Pascarella, Salustri, Fucini, Barbarani, Giacomo, Russo, Testoni (letteratura dialettale) a j. — Vědecká literatura: Filosofie: Ač z Italie pocházeli velmi významní středověcí filosofové scholastičtí (sv. Anselm, Bonaventura, Tomáš Aquinský), vlastní ital. fil. počíná až renesancí. Plethon navazuje na Platona, Ficinus na Plotina, Picco della Mirandola na souhrn antické filosofie, Pomponazzi na alexandrijský výklad Aristotela. Pravověrný, církevní výklad Aristotela dává základ studiím Zarabelly, Cesalpina, materialismus vyvozuje Patrizzi. Přírodní filosofií se zabývají Cardano a della Porta, Bruno, Campanella, Galilei, filosofií dějin Vico, zakladatel moderního historismu. Myšlenky osvícenské ovlivnily Gallupiho, Rosminiho, Giobertiho. Spaventa a De Sanctis zakládají italský novohegelianismus, který vyvrcholuje Gentile a Croce. — Dějepis počíná již ve středověku. První kroniku napsal Florenťan Dino Compagni (do 1312), pokračují kronikáři Villani, Corio, Collenucio, Boninsegni, Dati. Rozkvět historie počíná ve stol. XVI., kdy pracují Macchiavelli, Guicciardini, Giannotti, Nerli, Varchi, Capponi, Bottero, Pigna, Summonte, Porzio, Vasari (děj. umění). V XVIII. stol. vynikli Muratori a Maffei. Nejplodnější historik nové doby je Cantú (1807—95, Storia universale), následují pak Micali, Garzetti, Vannucci, Bertolini, Malfatti, Villari, Comba, Tivaroni (Storia critica del risorgimento italiano), Bertolini, Bianchi (Storia documentata della diplomazia europea), Amari, Cipolla Monticolo. Cizími dějinami se zabývali Broglio, dějinami umění Borghesi, Cavalcaselle, Fiorelli, Rossi.

Italská řeč, patří k románským řečím a vznikla z latiny, kterou se mluvilo v Italii. Podle krajin vznikly různé dialekty. Za spisovnou řeč byl vybrán dialekt toskánský. Jednotná spisovná řeč se

Italské umění I.

Škola Lorenza Monaca: Ze života sv. Markéty (Vatikán).

Bernardino Pinturicchio (1454—1513).
Odysseus a Penelopé (Londýn).

Pierro degli Franceschi (1416—1492).
Křest Kristův (Londýn).

Michelangelo Buonarroti (1475—1564).
Stvoření Adamovo (Řím, Sixtinská kaple).

Leonardo da Vinci (1452—1519).
Madonna v jeskyni (Paříž, Louvre).

Italské umění II.

Sandro Botticelli (1445—1510).
Oplakávání Krista (Mnichov).

Sandro Botticelli (1445—1510).
Judita (Florencie).

Domenico Ghirlandajo (1449—1494).
Narození sv. Jana Křtitele (Florencie).

Moretto da Brescia (1498—1555).
Sv. Justina (Vídeň).

Antonio Allegri da Correggio (1494—1534).
Madonna se sv. Jeronýmem (Parma).

vyvinula nejprve na Sicilii ve XIII. stol., ale teprve v pozdním středověku byla hl. ve Florencii vybroušena. Dnešní nářečí se dělí na tři skupiny: severo-, středo- a jihoitalskou. Florencké nářečí stalo se vzorem mluvě celonárodní. Z Florencie vyšli též klasikové italštiny Dante, Petrarca a Boccaccio. — Mluvnice: V XVI. stol. počali studovati mluvnickou stavbu jazyka Bembo, Varchi, Sabriati, Buommattei, Cinonio. První systematická gramatika pochází od Corticelliho (Regole ed osservazioni, 1745), stejně záslužné však jsou práce Cherardiniho, Antolinovy a Nannucciho. Novější gramatiky sledují převážně jen praktické cíle. Italština studuje se i v cizině. Z nejlepších děl nutno uvésti mluvnice, které napsali: Meyer-Lübke, Wiese, Städler, Buchholz, Mussafia, Weber, Fornaciari, Morandi. — Lexikografie začíná již v XV. stol. První slovník je Pergaminiho Memoriale della lingua (1568). Řeč spisovatelů obsahuje Vocabolario degli Academici della Crusca (1612). Obecné slovníky i lidové mluvy jsou: Alberti: Dizionario enciclopedico (1797—1805), Tommaseo-Bellini: Vocabolario universale della lingua italiana (1829—1840), Panzini: Dizionario moderno (1908). Česko-ital. slovníky napsali: Rusínský, Los, učebnici Rocher a j.

Italské umění. Celými dějinami i. u. jest možno stopovati vliv antický. Ráz umění je dán smyslem italského lidu pro krásné linie, čistotu, přesnost a jasnost, architektonickým a plastickým pojetím projevu. Tím se vysvětluje, že v renesanci, která vyvolávala antiku, dosáhlo i. u. vrcholu. U. i. možno rozděliti na dvě oblasti: jihoitalské, věrné antickým tradicím, a severoitalské, které již přijímá vlivy cizích kultur. O starověkém umění ○, Římské umění. Ve středověku působily na sloh románský vlivy byzantské, na jihu pak arabské. Hl. výtvory této epochy v architektuře jsou: Dóm v Pise, Sv. Ambrož v Miláně, San Miniato u Florencie. Gotika se příliš v Italii neujala; z památek duchovních vynikají chrámy v Orvietu, Sieně, kathedrála v Miláně, ze světských staveb dožecí palác a paláce v Benátkách, Palazzo vecchio, Loggia de Lanzi ve Florencii, Palazzo Pubblico v Sieně. Plastika středověká má mnoho byzantských vlivů. Vrchol doby značí díla Antelamiho, Pisana, Cambia, Agnella. Středověké malířství zastupuje Giotto di Bondone, Cimabue, Taddeo Gaddi, Aretino, Orcagna, Duccio, Simone Martini a Lippo Memmi a bři. Lorenzettiové. — V renesanci dosáhlo umění italské svého vrcholu. Rozeznává se renesance raná (quatrocento) a pozdní (cinquecento), která již ústí do baroka. U. r. vyznačuje následování antických vzorů, studium přírody, snaha po harmonickém pojetí. Ve stavitelství vyniká Pitti (Palazzo Pitti ve Florencii, Dóm), Benedetto da Majano, Michelozzo, Alberti, Bernardo Rossellino, Giuliano da Sangallo. V Benátkách pracuje Lombardi, ve Veroně Fra Ciocondo. Vrchol tvoří Bramante, Peruzzi, Sangallo, Michelangelo, Sanmicheli, Sansovino. Sochařství kvete hl. v Toskáně. Velicí mistři školy jsou Lorenzo Ghiberti, Donatello, Luca della Robbia, della Quercia. Florencie dala světu Rosellina, Settignana, Mina da Fiesole, da Majana, kovolitce Pollaiuola a Bertolda di Giovanni, kteří tvoří přechod k vrcholným dílům Leonarda da Vinciho a Michelangela Buonarrotiho, kteří formovali nový plastický ideál. Ve Florencii dále pracovali Sansovino a Benvenuto Cellini. Středem malířství renesančního byly Benátky, Florencie, Perugia a Siena. První mistr renesance byl Masaccio, následují Uccello, Castagno, Fra Angelico, Fra Filippo, Benozzo Gozzoli, Domenico Ghirlandajo, Gentile da Fabriano, Piero della Francesca, Melozzo da Forli, Luca Signorelli, předchůdce Michelangelův, Pietro Perugino, učitel Raffaelův a Pinturicchio. Benátská škola vyznačuje se barevností, slavným poklidem, náladovým pozadím. Hl. zástupci školy jsou: Bellini, Gentile, Vivarini, Basaiti, Cima da Conegliano, Andrea Mantegna. Střední Italie dala světu velmistry renesančního malířství Leonarda, Raffaela, Michelangela, mistry dramatiky, skupiny a heroismu. Mimo ně pracovali ještě: Fra Bartolommeo, Andrea del Sarto, Piombo, Romano a Sodoma. V Benátkách tvořil Tizián, mistr všech slohů, předchůdce baroka, Palma Vecchio, Lorenzo Lotto, Pitati, Bordone, v Brescii působí Savoldo, Romanino, Moretto, Moroni, v Parmě Correggio a Parmeggianino. Pozdní renesanci zastupují v Římě Vignola, ve Vicenze Palladio, Giacomo della Porta. Římský barok representuje Bernini, Borromini. V době pozdního baroka vynikli: Galilei, Salvi, Alfieri, Juvara, bři. Bibiemové. Stejně jako architektura, tak i plastika barokní navazuje na Michelangela. Významní mistři plastiky jsou: Giovanni da Bologna, Maderna, Vittoria, Bernini, Algardi. V 17. a 18. stol. nevytvořilo se nic pozoruhodného. Teprve koncem 18. stol. proslul klasicismus Canovův. — Dobu barokního ital. malířství zahajují t. zv. manýristé: Bronzino,

Vasari, Baroccio, Arpino, bři. Carracciové. Následuje škola eklektiků: Reni, Domenichino, Guercino, po ní škola naturalistů: Caracaggio, Strozzi, Robera, Rosa, Castiglione, Magnasco. Pozdní baroko vyznačují i malíři stropů: Lanfranco, da Cortona, Giordano, Pozzo a Solimena. V Benátkách tvoří se v duchu Tiziánově, jehož sloh neustále zdokonalují Tintoretto, Veronese. Pozdní baroko zastupují v Benátkách Piazetta, Tiepolo, Canale, Guardi, proslulí mohutným dekorativním slohem. 19. stol. přineslo velmi málo významných zjevů. Ze sochařů vynikl realista Dupré, z malířů Palizzi, Morelli, v posledních letech století Segantini. Ve 20. stol. vznikl v I. futurismus (Marinetti), který zastupuje Gino Severini. V poslední době vznikla škola „Valori plastici" (plastické hodnoty), jejíž přívrženci jsou: Carrà, Merandi, Soffici, Giorgio di Chirico a j. — V uměleckém průmyslu vynikli Italové hl. ve zlatnictví, malbě na skle, keramice, sklářství a v mědirytectví, které našlo v renesanci svého mistra v Raimondim.

Italikové, souhrnný název pro národy, které obývaly Italii před římskou periodou.

Italinskij Andrej Jakovlevič (1743—1827), ruský archeolog.

Italská Banka, Banca d'Italia, vedle B. di Napoli a B. di Sicilia italská cedulová b. v Římě.

Item (lat.), taktéž, rovněž.

Ite, missa est, závěrečná slova mešní, značí: Jděte, mše skončena!

Iterativum (lat.), sloveso opětovací, t. j. značící častější opakování činnosti, na př. dělávám.

Ithaka, město v severoam. státě New York, (1920) 17.004 ob.

Ithaka, jeden z jonských ostrovů, náležející k Řecku, 94 km², (1920) 11.715 ob.

Ithyfallicus, míra veršová, z kultu bakchického pocházející (ř. Phallos): —∪—∪|—∪, druh trochejského dimetru s dvojí katalexí.

Ithyphallus, rod hub z čeledi Phallaceae ze skupiny hub břichatkovitých (Gasteromycetes). Má nápadnou vejčitou plodnici, jejíž vnější peridie (obalná blána) se otvírá, při čemž vnitřní je jako souvislá blána gleby (vrstvy výtrusorodné), uzavírající nohu. Vzrůstem, protahováním se nohy vnitřní peridie puká a zvonovitá nebo hlavovitá gleba se zvedá, proměňuje ve slizovitou kaši, obyčejně odporně páchnoucí. Hlavně mouchy jsou lákány zápachem, ssají sliz s výtrusy a roznášejí je. I. impudicus Fr. (jelenka, hadovka) zprvu vejčitá, bílá, později s 10—16 cm vysokou, bílou, jamkovitou nohou, která zakončena je zvonovitým kloboukem s nepravidelnými jamkami, z nichž skapává zelenohnědý sliz (gleba). Ten mouchy v krátku odnesou, plodnice klesne a shnije.

Itinerář (lat. itinerarium), popis cesty.

Ito, 1. Hirobumi (1841—1909), markýz, jap. státník, spolutvůrce moderního Japonska; — 2. Yuko (1843—1914), hrabě, jap. admirál, organisátor jap. loďstva.

Itrol, citran stříbrný, $C_6H_5Ag_3O_7$, v lékařství slouží jako neleptající antiseptický prostředek.

Itúrbide Austin de (1783—1824), mexický císař.

Itzehoe (—ho), krajské město v Holštýnsku, (1925) 19.637 ob.

Ivachnová, o. na Slov., okr. Ružomberok, 432 čs. ob.

Ivakić Joza (* 1879), chorv. spisov. dramat., 1915—17 ředit. chorv. divadla v Osjeku, 1920 dramaturgem Nár. div. v Záhřebě.

Ivalo (Ingman) Santeri (* 1866), fin. spisovatel.

Ivan Bohdan, pseud. J. Staňka.

Ivan (rus., Jan), jméno rus. velkoknížat a carů. Iv. III. Vasiljevič (1440—1505), osvobodil Rusko od panství tatarského; vystavěl carský palác na Kremlu. Iv. IV. Vasiljevič, Hrozný (1530—1584), podrobil Kazaň, Astrachaň. Proti svým poddaným, hl. bojarům, vystupoval ukrutně; obklopil se zvláštní stráží, zv. opričníky; nejstaršího syna svého zabil ve zlosti.

Ivančevič Trpimír (* 1895), dalmatský sochař, studoval v Hořicích a na pražské akademii (žák Španielův); vyniká jako medailér.

Ivančica, vých. výběžek Alp v Jugoslavii, v záhřeb. banovině, 1061 m vys.

Ivančice, m. na Mor., okr. Brno, 4958 ob.

Ivančin-Pisarev Nikolaj Dimitrijevič (* okolo 1795, † 1849), ruský spisovatel, básník.

Ivangorod (pol. Iwangród), pol. pevnost ve vojv. lublínském, zal. 1831 po polském povstání. Za svět války dobyta 4. VIII. 1915 něm. a rak. vojskem.

Ivanhoe, hrdina románu téhož názvu od Waltra Scotta.

Ivánchfalusy, pseud. J. Bárdy.

Ivanec, město v Jugoslavii, 18.750 ob., na sev. úpatí pohoří Ivančice, má doly na hnědé uhlí.

Ivanić Grad, město a býv. pevnost v Jugoslavii, 8965 ob.

Ivanišev Nikolaj Dmitrijevič (1811—1874), ruský prá 'ník a dějepisec, studoval též v Praze Palackého, Šafaříka, Hanku.

Ivanité, bratrstvo poustevníků sv. Ivana, vzniklo asi kolem r. 1725 na popud pražského arcib. Ferd. hr. Khuenburga, který usiloval o řádnou organisaci všech poustevníků. Řeholní pravidla složil Dominik Ant. Stey. Za Josefa II. zrušeno.

Ivanjukov Ivan Ivanovič (1844—1912), ruský národohospodář.

Ivanka Milán, JUDr. (* 25. X. 1876), sloven. politik a spisovatel. R. 1907 byl zvolen poslancem do budapešťského sněmu. Jako horlivý zastánce Slováků byl odsouzen pro zločin pobuřování na rok do vězení a zbaven poslaneckého mandátu. V r. 1918 byl členem revolučního Národního shromáždění jako příslušník strany národně-demokratické. V Trnavě zasloužil se o založení Hospodářské banky. Již od mladých let pracoval literárně, zejm. žurnalisticky. Pod pseudonymem Dr. Vacovský napsal politické pojednání Slováci a Maďaři. Od r. 1929 posl. N. S.

Ivánka pri Dunaji (dříve Bratisl. I.), o. na Slov., okr. Bratislava, 994 čs. ob.

Ivánka pri Nitre, o. na Slov., okr. Nitra, 1551 čs. ob.

Ivanková Elena, slov. spisovatelka, choť poslance dr. Mil. Ivanky, upozornila na sebe jemnými novelkami, uveřejňovanými za světové války pod šifrou N. (vyšly knižně pod názvem V krinoline, r. 1929).

Ivanošić Antun (XVIII. stol.), chorvat. básník, pokračovatel Kačićův.

Ivanov, pseud. Al. Kolíska, též Jána Krno.

Ivanov Ivan, pseud. Ľ. V. Riznera.

Ivanov Aleksandr Andrejevič (1806—1858), vynik. rus. malíř.

Ivanov Aleksandr Trofimovič (1844—1888), rus. dramat. spisovatel a herec aleksandrinského divadla v Petrohradě. Psal pod pseud. Trofimov.

Ivanov Aleksandr Vladimirovič (1836—1880), vynik. rus. oční lékař, prof. kyjevské university.

Ivanov Aleksěj Fedorovič (1841—1894), rus. básník, humorista, přijal přezdívku „klasik" za svůj pseudonym.

Ivanov Andrej Ivanovič (1772—1848), ruský malíř, profesor histor. malířství na petrohradské akademii.

Ivanov Anton Andrejevič (1815—1852), ruský sochař.

Ivanov Ardalion Vasiljevič (1805—1871), ruský spis.-filolog, přednášel ruský a latinský jazyk na hornické a právnické škole petrohradské.

Ivanov Dimitr ↷ Elin-Pelin.

Ivanov Fedor Fedorovič (1777—1816), ruský dramat. spisovatel.

Ivanov Ivan Ivanovič (1824—1869), ruský malíř.

Ivanov Ivan, pseud. L. V. Riznera.

Ivanov Ivan Ivanovič (* 1862), ruský spis., literární historik, prof. moskevské university.

Ivanov Konstantin Aleksějevič (* 1858), rus. dějepisec.

Ivanov Michajl Matvějevič (1748—1823), vynik. ruský malíř krajinář.

Ivanov Michajl Michajlovič (* 1849), ruský hudební kritik a skladatel, žák P. J. Čajkovského a Fr. Liszta.

Ivanov Michal, pseud. Al. J. Kleina.

Ivanov Nikolaj Aleksějevič (1813—1869), ruský dějepisec.

Ivanov Nikolaj Judovič (1851—1918) (zabit v boji s bolševiky), ruský generál, vynikl r. 1905 v Mandžurii, za světové války 1914 vrch. velit. 3. armády v Polsku, 1915 po průlomu u Gorlice vrch. velitel jihozápadní fronty; řídil ofensivu proti Kovelu a zimní boje 1915—16 ve vých. Haliči. V březnu 1917 pochodem na revoluč. Moskvu pokoušel se zachrániti carskou vládu, ale bez úspěchu.

Ivanov Nikolaj Ivanovič (1811—1891), ruský herec a div. ředitel, z prvních soukrom. podnik. divadelních v Rusku.

Ivanov Pavel Aleksějevič (1776—1813), ruský malíř miniatur, akademik.

Ivanov Pavel Andrejevič (1757—1839), rus. spis., psal kritické články o divadle a umění.

Ivanov Petr Anis. (* 1884), souč. spis. ruský, napsal román z revoluč. období r. 1905.

Ivanov Petr Ivanovič (1794—1864), ruský spisovatel, ředitel archivu ruského ministerstva spravedlnosti.

Ivanov Petr Vasiljevič (* 1837), maloruský ethnograf.

Ivanov Sergěj Ivanovič (1828—1903), ruský sochař, žák proslaveného N. A. Ramazanova.

Ivanov Vasilij Ivanovič (1773—1806), ruský rytec map a portretů.

Ivanov Vjačeslav Ivanovič (* 1866), ruský básník, symbolista a mystik hledaného slohu.

Ivanov Vsěvolod Vjačeslavovič (* 1895), ruský součas. spisov., zprvu sazeč; prožil i život dobrodružný, připojiv se ke kočov. cirku jako fakir a clown.

Ivanova Bohdana, pseud. Dory Hanušové.

Ivanova Jelizaveta Michajlovna (* 1882), ruská spisovatelka, choť ruského vicekonsula v Han-keu.

Ivanovce, o. na Slov., okr. Trenčín, 942 čs. ob.

Ivanovci, o. na Podk. Rusi, okr. Mukačevo, 974 ob. (větš. r.).

Ivanovice u Brna, část hl. m. Brna.
Ivanovice na Hané, m. na Mor., okr. Vyškov, 2.922 č. ob.
Ivanovič Feodor, pseud. F. J. Jezbery.
Ivanovič Jan, slovenský nábož. spisov. z 1. pol. XVIII. stol.; byl katol. farářem ve Sv. Mikuláši a vicearchidiakonem liptovským.
Ivanović Ljubomir (* 188), srbský malíř a grafik.
Ivanovič, pseud. J. Ondrisíka.
Ivanovo-Vozněsensk, nová ruská gubernie, 26.239 km², 1,193.000 ob.
Ivaň, o. na Mor., okr. Přerov, 679 č. ob.
Ivaň, o. na Mor., okr. Hustopeč u Brna, 774 č. ob.
Ivaščenko Anton Iljič (1831—1897), ruský církev. spisov., biskup kaširský (duchov. jméno Arsenij).
Ivašincev Nikolaj Aleksandrovič (1819—1871), ruský hydrograf.
Ivaškovica, o. na Podk. Rusi, okr. Mukačevo, 345 r. ob.
Ivčević Vicko, dr. (1843—1922), chorvat. politik, obránce práv zem. výboru proti italské okupaci.
Ivičević Stjepan (1801—1871), chorvat. publicista a politik, nadaný samouk, nadšený Slovan a hlasatel illyrismu.
Ivinskas Larynas († 1883), litev. spis.; vydával litevské kalendáře.
Ivković Momčilo (* 1874), srbský lékař, poslanec. Napsal mnoho populárních odborných článků a č. díla z lékařství.
Ivo, misionář v VI.—VII. stol. v Anglii.
d'Ivoi Paul (Paul Deleutre), (1856—1915), franc. spisovatel dobrodruž. románů pro mládež.
Ivry-sur-Seine, obec ve franc. departm. Seine, 43.963 ob.
Ivšić Milan, ThDr. (* 1887), chorvat. sociolog, kněz.
Iwangród, ↘ Ivangorod.
Iwańska Stanisława (* 1897), pol. spisovatelka.
Iwaszkiewicz Janusz (* 1879), pol. historik. Sp.: Litwa w roku 1812.
Iwaszkiewicz Jarosław (* 1894), pol. básník z družiny Skamandra.
Ixelles (vlámsky Elsene), jihových. předměstí Bruselu, 84.575 ob.
Ixia L., rod rostlin z čeledi Iridaceae (kosatcovitých). Obsahuje asi 25 druhů jihoafrických. Cibulovitá rostlina s jednoduchou nebo rozvětvenou lodyhou, nápadně štíhlou, s úzkými listy a pestrými kvítky uspořádanými v hrozen.
Ixión, v řec. bájesloví syn Flegyův, krále Lapithů; zamiloval se do Héry, byl za to na rozkaz Diův připoután na ohnivé kolo, věčně se točící.
Ixodes ricinus L. (klíšť obecný), je hojný druh klíšťů v mírných pásmech. Nenassátí klíšťové jsou ploší, napití mají tvar vajíčka. Černohnědý tento druh je 1—2 mm dlouhý, silné nohy, dlouhý sosák a čelistní makadla. Nassáté odpadá a zanechává stopu i několik dnů patrnou. Napadá i lesní živočichy mimo člověka a ssání nemá zlých následků.
Ixodidae (klíšťové), jsou roztoči čmelíkovití (Gamasiformes), ssající krev živočichů. Jsou slepí, mají vláčnou pokožku. Sosák je zploštělá trubice, mající po stranách čtyřčlenná makadla. Celkem asi 200 druhů.
Ixora L., rod Rubiaceí, keře nebo malé stromky s kožitými listy, bílé nebo červené květy, ponejvíce v okoličnatých latách. Plody jsou peckovice zhruba kulaté. Více než 150 druhů, rostoucích v tropech. I. odorata Hook. poskytuje vonný olej.
Iza, o. na Podk. Rusi, okr. Chust, 2793 ob. (2454 r.).
Isaijlović Mihailo (* 1870), srbský herec, který vytvořil četné role tragické repertoiru najmě klasického.
Izak ben Mordechaj, židovský učenec, talmudista, pův. z Čech, žil ve XII. stol. v Praze.
Izák, 1. syn Abrahamův, praotec Izraelitů. Synové jeho byli Jakub a Esau; — 2. I. Komnénos, císař byzantský v l. 1057—1059, kdy se vzdal trůnu a odebral se do kláštera; — 3. I. Angelos, císař byzantský, 1185 usurpoval trůn, vládl krutě, 1195 byl svržen a oslepen Alexiem III.
Izák Gabriel, PhMr. (1870—1928), nár. a sokolský slovenský pracovník, lékárník v Bratislavě.
Izák Ľudevít (1863—1927), slovenský hudeb. skladatel (pseud. Miloš Lihovecký) a sběratel slov. písní a nápěvů.
Izborský Bolemír, pseud. Antonína Marka.
Izdeg, o. na Slov., okr. Nové Zámky, 929 ob.
Izinger Peter, ↘ Hitzinger Peter.
Izjum, m. v sovět. Ukrajině na řece Donci. Asi 20.000 ob.
Izky, o. na Podk. R., okr. Volovoje, 979 ob.
Izmajlov Aleksandr Aleksějevič (* 1873), rus. spisovatel (pseud. Smolenskij) básní, románů a hl. povídek ze života stavu duchovních (tyto přelož. 1902 do češtiny).
Izmajlov Aleksandr Jefimovič (1779—1831), rus. spisovatel bajek.
Izmajlov Vladimír Vasiljevič (1773—1830), rus. spis. školy Karamzinovy.
Izop, ↘ Ysop.
Izrael (hebr., „boží bojovník"), v hebr. pověstech (1. Mojž. 32, 28) jméno **Jakubovo** (↘), pak národ z jeho potomků

(děti Izraelovy, Izraelité); po rozloučení říše jméno říše sev., v opaku k j. říši judské. — I. Lid izraelský a jeho příchod do Kanaánu. Z nejstarších dob národa Izrael. zachovaly se jen pověsti. Národ sám povstal smíšením starších částí národa. Jeho nejstarší sídla hledají se ve stepích vých. od Jordánu a na j. Kanaánu. Do krajiny Gosen (v Egyptě) pudil je hlad. Odtud vyvedl je Mojžíš (asi 1250) do Midianu. Prodlévajíce nějaký čas v Kadesu, přitáhli do vých. Jordanska-Kanaánu. Izraelité zvítězili a zemi si plánovitě rozdělili. Kmeny I. nebyly ještě sloučeny, což bylo příčinou, proč se Izraelitům v této době vedlo celkem špatně. — II. Králové izraelští a judští až do Jerobeama II. Konečně se kmeny vzchopily, porazily Ammonity a pomazaly svého vůdce Saula na krále. Saul (asi 1030—10) udatně bránil svůj lid proti nepřátedům. David po Saulově smrti založil ve své judské domovině království, s nímž se pak Izraelité spojili. Jeho syn Šalamoun (970—933 př. Kr.) nemohl udržeti všech výbojů otcových. V Jerusalemě dal vystavěti foinickými umělci nádherný královský hrad a velechrám. Po jeho smrti kmeny izraelské založily samostatné království judské pod Jerobeamem I. (933—912). Toto rozdělení zlomilo rozkvět národa. Delší dobu pak vládl na trůně izraelském rod Omriho (887—877), který skončil spory s Judskem a bojoval s Aramejci. Po svržení tohoto rodu nastoupil hrozný Jehu (842—815) a jeho potomci (815—743). Za nich upadla říše izraelská útoky Aramejců. — III. Asyřané a zánik Izraele. Jerobeam II. (783—743), poslední velký panovník z rodu Jehuova, vypudil konečně Aramejce z izraelského území. Po jeho smrti upadli Izraelité ve zhoubné stranické boje. Tažení Tiglatpileserova proti Syrii a Kanaánu (734—732) učinilo Asyřany pány říše izraelské i judské. Samarie dobyta 722 po tuhém odporu. Vznešené a bohaté osoby odvlečeny do zajetí a národ pozbyl významu. Když po r. 640 Asyrie upadala, počalo v Judsku dílo obnovy; král Josia (640—608). — IV. Chaldejové a zánik Jerusalema. Když asyrská říše skomírala, přitáhl do Syrie farao Necho (608) a porazil Josiu u Megidda, byl však sám poražen u Karkemiše na Eufratu (605) nově vznikající světovou říší chaldejskou, jíž se Jojakim (608—597) bez boje poddal. Národ sténal pod těžkým útiskem; povstání vedené Jojakimem pokořil Nebukadnezar a dal odvésti krále Jechonju se všemi předáky do Babylonu (597), ale židovský stát ponechal pod králem Zedekiou (597—586). Po nové vzpouře byl král zajat, Jerusalem dobyt a rozbořen (586). Zánikem Jerusalema nejen že byl zničen stát, nýbrž změnil se i národní život do té míry, že si novější věda zvykla mluviti od této doby místo o Izraelitech o Židovstvu. — I. náboženství, literatura ⚲ židovská.

Izrael Jiří (1500—1588), český spisovatel, bratrský kazatel v Turnově, Polsku, pak biskup v Lipníku.

Izvolskij Alexander Petrovič (1856—1919), ruský státník. R. 1909 dopomohl Bulharsku k smírnému rozřešení sporu s Tureckem o placení odškodného a zamezil válku mezi Srbskem a Rakouskem. 1910—17 byl vyslancem v Paříži a podporoval franc.-ruské spojenectví proti Německu.

Izvor, o. na Podk. R., okr. Niž. Verecky, 453 r. ob.

Izvorska Huta, o. na Podk. R., okr. Niž. Verecky, 400 r. ob.

Izzet-paša Achmed (* 1864), tur. gen. a státník, do r. 1924 min. předs. tur., odpůrce Kemala-paši.

Izzet-paša Fuad, poslední velkovezír turecký (do 1921). Vydal svoje paměti.

Iža (Izsa), o. na Slov., okr. St. Ďala, 2046 větš. m. ob.

Ižap (Izsap), o. na Slov., okr. Komárno, 438 m. ob.

Ižipovce, o. na Slov., okr. Lipt. Sv. Mikuláš, 135 čs. ob.

Ižkovce (Iske), o. na Slov., okr. V. Kapušany, 275 větš. m. ob.

J

J, předopatrová souhláska třená. Písmeno hebrejského původu (jod), bylo zavedeno až v 16. a 17. st. Staré jazyky je neznají. V chemii značka jodu.

Já, v gramatice výraz, kterým člověk odlišuje sebe od předmětů jiných. Filosoficky je „já" nositel veškerých zážitků mentální bytosti. Pojem „já" není soubor zážitků, nýbrž prvotní, nedefinovatelný faktor primérního vědomí. Staří filosofové (Plato, scholastikové) učili, že pojem „já" je shodný se sebevědomím duše, což vysvětlovali jednotností a jednoduchostí vědomí. Noví myslitelé jsou orientováni psychologisticky, názory jejich se velmi různí. Většinou vysvětlují pojem osobnosti souhrnem všech myšlenek, citů, pudů a vlastní podstatu odkazují do metafysiky, kde je téměř neřešitelný pojem.

Jaberlich, ↘ Javorník v Č.

Jabim, melanesijský kmen u zál. Huonova (Nová Guinea).

Jabin Mezřický, českobratrský kněz, který od r. 1627 působil v Trenčíně, kdež vydal pohřební kázání nad br. J. Efr. Hranickým (1658).

Jablanice, srbská říčka, levý přítok Moravy, 38 km dl.

Jablanik, planina v Makedonii, záp. od Ochridského jezera.

Jabłczyński Feliks (* 1869), pol. malíř a romanopisec.

Jabłczyński Kazimierz (* 1869), prof. neorganické chemie na univ. ve Varšavě.

Jablečná kyselina (Acidum malicum), monohydroxyjantarová, $\begin{array}{l} CH(OH).CO_2H \\ | \\ CH_2.CO_2H \end{array}$ butanoldikyselina, jest obsažena ve šťávě všech kyselých druhů ovoce a v různých rostlinách. Vyrábí se z nedozrálých jeřabin, jablek, hroznů a p., z nichž lisováním získaná šťáva se sráží vápnem, vzniklý jablečnan vápenatý se pak rozkládá octanem olovnatým na jablečnan olovnatý, který sirovodíkem poskytuje sirník olovnatý a uvolňuje se kyselina jablečná. Tato kyselina jest ve vodném roztoku levotočivá. Tvoří jehličky ve vodě a lihu snadno rozpustné, na vzduchu rozplývavé. Taje při 100° C, při 140° se rozkládá. Vyrábí se také uměle z asparaginu nebo kyseliny jantarové. Používá se jí v lékařství jako projimadla, k léčení katarů a na výrobu různých organických preparátů. Její sloučeniny jsou jablečnany (maláty) a jsou ve vodě většinou dobře rozpustné, sůl olovnatá se ve vodě špatně rozpouští. Vedle této obyčejné (levotočivé, l-) kyseliny přichází také pravotočivá (d-) kyselina a forma inaktivní (d+l—kyselina).

Jablko granátové, ↘ marhaník.

Jablko kdoulové, ↘ kalvil.

Jablkynice, o. v Č., okr. Ml. Boleslav, 514 č. ob. Pomník a museum Smetanovo.

Jabločkov Pavel (1848—1894), rus. vynálezce svíce elektr., po něm nazvané.

Jabloň, ↘ Malus.

Jabloň, o. na Slov., okr. Humenné, 438 ob. (369 čs.).

Jabloňany, o. na Mor., okr. Boskovice, 370 č. ob.

Jablonca, o. na Slov., okr. Moldava n. B., 571 ob. (8 čs.).

Jablonec (Ogfolderhaid), o. v Č., okr. Č. Krumlov, 743 n. ob.

Jablonec (Gablonz), o. v Č., okr. Česká Lípa, 432 ob. (25 č.).

Jablonec neb Halmeš, o. na Slov., okr. Modra, 560 čs. ob.

Jablonec nad Jizerou, ms. v Č., okr. Jilemnice, 1270 ob. (965 č.). Obecní museum, textilní průmysl.

Jablonec nad Nisou (Gablonz an der Neisse), okr. město v Č., 26.929 ob. (3926 čs.). Důležité obch. a prům. místo, v celém světě známé svými tovary (jablonecké zboží). Jest zde 30 továren, 700 menších podniků a 280 vývozních závo-

Znak města Jablonce n. Jiz.

Znak města Jablonce n. Nisou.

dů. Vyrábí se zboží pasířské, bižuterie, skleněné a kovové tovary, osvětlovací tělesa všeho druhu a j. Mimo to továrna na hliník. zb., alpaku a j. kov. předměty, četný průmysl textilní, tov. brouš. a tlač. skla, imitace slonoviny, korálů a drahokamů, výroba dýmek, barev. papírů.

Jablonecké Paseky (Schlag), o. v Č., okr. Jablonec n. N., 1266 ob.; sanatorium. Výroba bižuterie.

Jablonecký, pseud. Fr. Sobotky.

Jablonecký František Maria (* 1892 v Jablonci u Dobříše), sociální a hospodářský publicista katolický.

Jablonica, o. na Slov., okr. Senica, 2164 čs ob.

Jablonické sedlo, průsmyk v Karpatech na Podk. Rusi mezi Jasinou a polskou Jablonicí, 913 m n. m. Vede tudy železnice a silnice. Jeviště bojů 1914—17.

Jablonná, o. v Č., okr. Benešov u Prahy, 374 č. ob.

Jablonná, o. v Č., okr. Příbram, 771 č. ob.

Jablonné, ⚲ Něm. Jablonné, o. v Č.

Jablonné nad Orlicí, m. v Č., okr. Žamberk, 1786 č. ob. Tovární výroba kartáč. zboží, klihu, tov. isol. mater., niťových knoflíků. Výroba vyšív. mešních rouch, chem. laboratoř atd.

Jabloňov, o. na Mor., okr. Velké Meziříčí, 406 č. ob.

Jablonov, o. na Slov., okr. Levoča, 732 ob. (667 čs.).

Jablonov nad Turnou (Szádalmás), o. na Slov., okr. Moldava nad Bodvou, 921 ob. (42 čs.).

Jablonové, o. na Slov., okr. Malacky, 1104 čs. ob.

Jabloňové, o. na Slov., okr. V. Bytča, 327 čs. ob.

Jabloňovo, o. na Podk. R., okr. Mukačevo, 436 r. ob.

Jablonovskij Aleksandr Aleksandrovič (* 1870), ruský spisovatel povídek a satir. feuilletonů.

Jabłonowscy, mazověcká rodina knížecí.

Jabłonowska Anna ze Sapiehów (1727—1806), statkářka a spisov. Sp.: Ustawy powszechne dla dóbr moich zarządców (1785—86).

Jabłonowski Aleksander (1829—1903), historik ve Varšavě. Psal hl. o jižním Rusku. Pisma (1910—14).

Jabłonowski Władysław (* 1866), pol. politik, spisovatel a lit. kritik.

Jabłonovskij Aleksandr (* 1870), ruský spisovatel a publicista.

Jablonovský, pseud. Joz. Höhra.

Jablonská Ludmila, současná básnířka katol. z družiny olomoucké Evy.

Jabłoński Franciszek (1863—1907), pol. redaktor v Americe.

Jabłoński Henryk (1818—1869), polský básník. Sp.: Quido i dumki (1855).

Boleslav Jablonský.

Jablonský Boleslav, vl. Karel Eugen Tupý (* 1813 v Řečici Kardašově, † 1881 na Zvěřinci u Krakova), premonstrát strahovský, vynikající básník vlastenecký, mravoučný a milostný; napsal cykly Moudrost otcovská, Tři zlaté vlasy, Lásky boj, Písně milosti, Básně smíšené, Básně příhodné, jež souborně vydal jako Básně (1814), nejúplněji r. 1864, s posmrtnými doplňky 1881; výbor ve Světové knihovně (1913); vydal i modlitební knihu pro ženy Růže Sionská (1846). — Lit.: Mattuška, Život B. J. (1886); Vlček, Několik kapitolek (1898); Hýsek, ČČM. 1919.

Jablonský (Jabłoński) Daniel Arnošt (1660—1741), českobratrský biskup v Berlíně, vnuk J. A. Komenského a nábož. spisovatel. Spoluzakladatel berlín. Akademie věd a první její předseda. Usiloval o smír mezi Českými bratry a evangelíky.

Jablonský Jan Theodor (1655—1731), bratr předešl., pruský st. rada a první tajemník berlínské Akademie.

Jablůnka, o. na Mor., okr. Vsetín, 1118 ob.

Jablunkov (Jabłonków), m. ve Sl., okr. Č. Těšín, 3927 ob. (883 č., 2278 pol.).

Jaborandové listy (Folia Jaborandi), sušené listy různých jihoamerických jaborandů (Pilocarpus) a to zvláště j. lékařského (P. Jaborandi) a jiných (P. pinnatifolius a P. microphyllus), které náleží mezi routovité (Rutaceae). Listy jsou různě velké a také různě utvářené. Voní příjemně aromaticky a chutnají hořce. Vedle silice obsahují alkaloidy pilokarpin, pilokarpidin a jaborin. Slouží v lé-

kařství jako prostředek pot vzbuzující při reumatismu, proti otylosti, otravách kovy a zevně do vod na mytí hlavy. Bývají často nahrazovány čistým pilokarpinem nebo jeho chlorhydrátem.

Jaborský Antonín, pseud. Fr. Brzobohatého.

Jabot (franc., žabó), řáseň na náprsence, obvyklá v 18. st.

Jabriková, o. na Slov., okr. B. Bystrica, 225 čs. ob.

Jabučara, druh zástěry, z okolí Bělehradu.

Jabůrek František (* 1835 na Smíchově), malíř porculánu v Praze.

Jaca (chaka), okr. m. a pevnost ve špan. provincii Huesca, 5526 ob.

Jacaranda Juss., rod rostlin z čeledi trubačovitých (Bignoniaceae), stromy n. keře se vstřícnými, dvakráte zpeřenými listy, s květy v latách a plody tobolkatými. Asi 40 druhů, rostoucích na ostrovech Bermudských a v Jižní Americe. J.

Jacaranda cuspidifolia.

brasiliana poskytuje známé jakarandové (palisandrové) dřevo (⚲), barvy načervenale hnědé, s tmavými žilkami, a pruhované, tvrdé, těžké, nesnadno štípatelné, používané hl. ve Francii místo mahagonového dřeva v nábytkovém průmyslu. Důležitá je J. procera z Brasilie, jejíchž listů se používá v lékařství jako močopudného prostředku (Folia Carobae). J. cuspidifolia z Brasilie, s nádherně modrými květy, okrasný strom jihoevrop.

J'accuse! (žakůs, franc., žaluji), slovo, jež se stalo ve Francii i v jiných zemích běžným, lidovým, kterého Zola ve svém časopise l'Aurore (13. I. 1898) ve svém boji proti nespravedlivému odsouzení Dreyfusovu používal.

Jacimirskij Alexandr Ivanovič (* 1870), ruský slavista a nejlepší slov. znalec jazyka a kultury Rumunů. Píše několika slovans. jazyky. Napsal obsáhlý soupis slovanských rukopisů v Rumunsku a Dějiny Slovanů v Moldavě a Valašsku.

Jack (angl., džak), zkratka slova Jan. J.-tar (-tär), přezdívka námořníků v Anglii (tar, dehet).

Jäckel Antonín, sochař v Praze, 1736.

Jäckel Matěj Václav (1655—1738), český sochař. Pracoval na úpravě výzdoby Karlova mostu v Praze.

Jackett (žaket, angl.), pánský kabát společenský s dlouhými šosy, vpředu sestřiženými, zakulacenými, používaný hl. pro odpolední společnost.

Jäckl Martin, český spisovatel v 18. st., farář v Něm. Kněnicích.

Jackson Andrew, president USA. na přechodu 18. a 19. st. Demokrat.

Jackson Frederic George (* 1860), angl. polární badatel; objevil západní díl Země Fr. Josefa.

Jackson Henry (1852—1929), angl. admirál. Od r. 1912—14 náčelník britského námořního štábu.

Jackson John Baptist, angl. dřevorytec v 18. st.

Jacksonville (džeks'nvil), m. v sev.-am. státě Florida, 95.206 ob. Zal. 1882.

Jacob Max (* 11. VII. 1876 v Quimper), franc. spisovatel. Navštěvoval kononiální školu, ale věnoval se nejdříve malířství. Pak měl nejrůznější zaměstnání; byl advokátním koncipientem, učitelem, obch. cestujícím, úředníkem, prodavačem v obchodě galant. zbožím atd. R. 1915 obrátil se na katolictví. Žije nyní v klášteře Saint-Benoit-sur-Loire. Jeho díla jsou: Les Oeuvres mystiques et burlesques de Frère Matorel, 1911; La Côte, 1913; Le Cornet à Dès, 1917, 1922 a 1923; Dos d'Arlequin, 1919; Le Christ à Montparnasse; La Défense de Tartuffe, 1919; Le Laboratoire central, 1920; Visions infernales, 1914; Cinématoma, 1920; Le roi de Béotie, 1921; Le Cabinet noir, 1922; Filibuth, 1923; Le terrain Bouchaballe, 1923; L'Homme de chair et l'homme reflet, 1924; Les Pénitents en maillot rose, 1926. Do češt. přel.: Obrana Tartufova (Boh. Reynek, 1929).

Jacobaei, ⚲ Jakobaei.

Jacobellus, ⚲ Jakoubek ze Stříbra.

Jacobi (Jakobi) Eliáš, žil v 17. st., čes. kněz církve podobojí, nábož. spisovatel; 1610 byl farářem v Běsně, vydal modlitby s písničkami.

Jacobi Friedrich Heinrich, něm. spisovatel; vydal dva filosof. romány: Woldemar (1779) a Eduard Allwills Briefsammlung (1781) a mnoho jiných filosoficky spekulativních děl a pojednání.

Jacobi Johann Georg, něm. básník v XVIII. stol., prof. filosofie a řečnictví v Halle.

Jacobi Leopold, žil koncem 18. st., čes. spis., kněz řádu augustiniánů, 1789 farář v Nové Vsi; přeložil z něm. Život a učení P. Ježíše Krista.

Jacobi Michael, kantor v Lüneburku, v r. 1656 pokoušel se o vytvoření stálé opery, založiv zpěvoherní divadlo (theatrum comicum), kde provozoval pěvecký sbor školy operní představení.

Jacobi Moritz Hermann von (1801—1874), něm. technik a fysik; vynalezl galvanoplastiku a pokoušel se o použití el. proudu k pohonu strojů.

Jacobides, ↘ Jan Otmar Jakubův.

Jacobides, ↘ Jiří Dačický.

Jacobini Marie (* 1896 v Římě), populární it. film. herečka, nyní trvale v Berlíně (provd. za známého režiséra Gennara Righelliho).

Jacobowski Ludwig (1868—1900), něm. moderní básník a dramatik. Př.: Satan se smál (Ondráček), 1902, Werther-žid (Horká), 1916.

Jacobsen Jens Peter (1847—1885), dánský básník; první publicisticky zastal se Darwinovy teorie v Dánsku. Také na jeho umění, jež se obrací k chápání nejjemnějších přírodních nálad a nejintimnějších pochodů duševních, měla vliv Darwinova nauka. Jacobsenova díla jsou pro literaturu světového významu. První novela jeho byla Mogens (1872), první román Paní Marie Grubbe. Následují ještě Niels Lyhne (1880) a svazeček Novel (1882). Jeho Gurrské písně byly otištěny až po jeho smrti. (U nás překl. J. Jarník, V. Šuman, Krausová-Lesná.)

Jacobson Ludwig Levin (1783—1843), dánský lékař, zoolog a přírodozpytec, prof. v Kodani.

Jacobsonovo ústrojí, vychlípení nosní dutiny u obojživelníků a plazů s buňkami čichovými.

Jacobus de Benedictis ↘ Jacopone da Todi.

Jacobus de (a) **Voragine** (* kolem 1230 ve Viraggio, † 1298 jako arcibiskup janovský), církev. spisovatel, dominikán; vydal: Legenda aurea, sbírku různých příběhů svatých.

Jacopone da Todi (Jacobus de Benedictis), it. básník v 13. st. Napsal četné satiry a drsné, vášnivě procítěné písně. Jemu se připisuje hymnus Stabat mater.

Jacotot (džakoto) Jean Joseph (1770—1840), franc. pedagog; vystoupil s metodou universálního vyučování.

Jacovský, pseud. Jána Klempy.

Jacquand (žakan) Claudius, franc. malíř v 19. st.; pracoval hl. v histor. genru.

Jacquardův mechanismus (J-ova hlava), zařízení tkalcovského stavu, účelné zdokonalení k pohodlnějšímu tkaní látek složitě vzorkovaných, kterým nahrazeno jest ruční zvedání zdvihacích šňůr stavů tahových. Sestrojil franc. mechanik Jos. M. Jacquard (1752—1834).

Jacque (žak) Charles (* 1894), franc. malíř a grafik.

Jacqueira, dřevo, ↘ Autocarpus.

Jacquemart (žakmār) Albert 1808—1875), franc. uměl. spis. Napsal Histoire de la porcelaine. Histoire de la céramique.

Jacquerie (žakrí, franc.), jméno selského vzbouření v severní Francii 1358 (od Jacquesa Bonhomme, přezdívky, kterou šlechtici dávali sedlákům).

Jacques, pseud. Jarosl. Borotínského.

Jacsławk Mikuláš (1827—1862), hornolužický básník. Studoval teologii a filosofii v Praze. Napsal hrst vlasteneckých a lyrických básní, jež tiskl v luž. časopisech pod pseud. Nyšporec Bosćij, Milna Delanski anebo jen Delanski. Psal pod vlivem Zejleřovým, s nadšeným uvědoměním národním i slov. Lit.: Černý, Stawizny basnistwa łuž. Serbow, 1910.

Jácovce (Jácz), o. na Slov., okr. Topolčany, 1149 čs. ob.

Jaculus, ↘ tarbíci.

Jadam z Zatora, pseud. Adama Gorczyńskiego.

Jadar, dvě řeky na Balkáně. 1. J., Černý J., l. přítok ř. Driny v Bosně; pramení u hradu Kušlatu na Královĕ hoře, ústí do Driny již. od Zvorníku u Novosela. Přibírá Kladinu. — 2. Pravý přítok ř. Driny v s.-z. Srbsku; pramení záp. od Valjeva na Debelém Ceru mezi Dragojevcem a Vragočanicou, teče směrem sev.-záp. údolím velmi úrodným a ústí do Driny u Lješnice (Lesnica). V září 1914 na J. čili u Ceru vítězná bitva srb. gen. Putnika nad vojskem rak.-uh.

Jadeit, bílý až nazelenalý nerost skupiny augitové, přicházející v krystalických až jemně vláknitých agregátech. Svým složením jest to křemičitan hlinito-sodný, $NaAlSi_2O_6$, tvrdosti 6·5, spec. váhy 3·2—3·3. Přichází v krystalických břidlicích v Birmě (Zadní Indie) a ve vých. Turkestanu. Sloužil již v pravěku k vybrušování předhistorických zbraní podobně jako nefrit, za nějž je někdy zaměňován.

Jaderná pohoří, jsou na Slovensku a tvoří dvě řady: 1. Malé Karpaty, Inovec, Suchou Maguru, Malou Maguru, Žjár, Minčov, Malou Fatru a Vysoké-

Tatry. — 2. Tribec, krystalinikum šťávnické, kryst. u Lubochně, Nízké Tatry, Branisko a kryst. zemplinské. Podstata: žula a částečně krystalické břidlice. Stáří většinou paleozoické.

Jaderské moře, ☞ Adriatické.

Jadova, řeka v Chorvatsku, pr. přítok Liky, částečně ponorná, délka 35 km.

Jadovnik-Planina, v Starém Srbsku, jihových. od Prijepolja.

Jadranska banka, založ. 1905, důležitá banka s centrálou v Bělehradě a mnoha filiálkami. R. 1924 fusí vytvoř. Jadransko-Podunavska Banka.

Jadranska plovitba, akciová společnost paroplavební v Sušaku (býv. Ungaro-Croata). Jezdí podél dalmat. pobřeží, do Terstu a Patrasu.

Jadranska Straža, vlastenecké a kulturní sdružení s centrálou ve Splitu a odbory ve všech větších městech Jugoslavie (také v Praze). Od r. 1923 vydává časopis Jadranska Straža.

Jadrincev Nikolaj Michajlovič (1842—1894), vynik. ruský zeměpis. badatel Sibiře, kde prožil též řadu let ve vyhnanství. Napsal řadu spisů etnograf. o obyvatelích krajů sibiřských a popsal svoje cesty.

Jadrná ruda, bohatá ruda.

Jadrníček Albert (* 1879 ve Fryštáku), kaplan v Hulíně, překladatel apologetické literatury německé.

Jadrníček Karel (* 1855), č. odb. spis., vrchní fin. rada v. v. v Opavě.

Jádro, ☞ nucleus.

Jadro, ponorná ř. v Dalmácii, pramenící ze skály v pohoří Mosoru a ústící do Jaderského moře pod Solinem (Salona), nedaleko Splitu (Spalato). Tok dlouhý 4 km.

Jádrový nebozez, používá se při hlubinném vrtání, aby se získalo, podobně jako u vrtání diamantovou korunou, vrtné jádro, na němž zřetelně viděti uložení a sílu jednotlivých vrstev.

Jadwiga d'Anjou (1371—1399), pol. královna, manželka Władislawa Jagailla.

Jadwiga († 1339), žena Władisława Lokietka.

Jaeger Hans Henrik (1854—1910), norský básník, spoluzakladatel norské uměl. bohémy; upozornil na sebe 1895 odvážně naturalist. erotickým románem Fra Christiania-bohêmen, z dalších Syk. Kjaerlihet, 1894, Anarkiets bibel, 1906, a j.

Jaeger Henrik Bernhard (1854—1895), norský dramatik a liter. historik. Započal Illustr. norské liter. dějiny, 1892—96, 3 svazky (dokončil O. Andersen 1897).

Jaekel Otto (* 1863), něm. paleontolog a zoolog, univers. profesor, 1904 v Berlíně, 1906 v Greifswaldu.

Jaén, prov. v již. Španělsku v Andalusii, velmi hornatá s horkým podnebím. Produkuje ovoce, révu a olivu. 617.000 obyv. (Jaetanos). Hl. m. Jaén, 40.000 ob.

Jaenig Karel Bedřich (* 1835 na Dobleru u Bělé, † 1915 v Praze), zasloužil se o českou kolej v Římě, psal o památkách Karla IV. v Italii, vydal Alcune memorie Caroline in Italia (Benátky 1895), Kamínek k pomníku Palackého (1898), založil museum svatojanské kultury Na Skalce v Praze. — Lit.: Žundálek, Rozhl. po lidum. 1905, 29.

Jaenichius (Jenč) Petr Mag., Furstenbergensis Lusatus, luž. a pol. spisovatel na skl. XVII. a v 1. pol. XVIII. stol. Sestavil první velmi vzácný slovníček starých luž. spisovatelů ve čtyřech disputacích: Conspectus Lusatiae literatae, jež přednesl dne 16. května 1703 ve Wittenberku. Tiskem vyšly r. 1719 v Hoffmannových Scriptorech rerum lusaticarum II., str. 326—354. Jako řed. gymnasia toruňského vytiskl několik prací o Toruni.

Jaennicke Friedrich (1831—1906), něm. um. spisovatel.

Jafa, pobř. město v Palestině, (1926) 60.000 ob., položené na kopci, kolem úrodné zahrady. J. má velikou důležitost jako přístav Jerusalema, s nímž je spojena drahou.

Jáfét, podle pověsti syn Noemův, praděd národů sev. a záp. (podle 1. kn. Mojž. 10). Jafetité = Indoevropané.

Jáfétské jazyky, označení skupiny jazyků, v níž jsou zahrnuty jazyky kavkazské a více jaz. vymřelých (etruský, baskický) pánve středomořské.

Jaffet Jan († 1614 v Horažďovicích), českobratr. kněz a dějepisec, správce sboru horažďovického. Sp.: Historia o původu jednoty bratrské (1614), Meč Goliášův.

Jagar Antun (1867—1899), chorvat. spisovatel, kněz.

Jagazović Vasa (1826—1890), zakladatel fondu Vase a Saranfile Jagazović pro srbskou mládež na zeměděl., obch. nebo řemesl. školách.

Jagełło Władisław (1348—1434), stal se 1381 velkoknížetem litevským, 1386 králem polským a porazil 1410 německé rytíře u Tannenberka; založil 1400 universitu v Krakově a vilenské biskupství.

Jagellovci, dynastie polských králů, která vládla i v Uhrách a v Čechách (1471—1526, Vladislav a Ludvík).

Jager (něm. Erlau, maď. Eger), maď. m. se sídlem arcibisk. 28.760 ob. Vinice a obilí. Bisk. zal. 1009 a arcib. 1804.

Jäger Josef, mědirytec v Praze 1728—1744.

Jäger Václav František (* 1861), současný malíř v Raspenavě.

Jager Xaver, současný dramatický spisovatel, vydal veselohru Jedna od Benedek (1907), činohry: Noční manévry (1912), Navždy svoji (1913) a Potopa (1913).

Jägerndorf, ↪ Krnov.

Jagersek (Egerszég), o. na Slov., okr. Nitra, 1146 ob. (122 čs.).

Jagić Vatroslav (* 6. VII. 1838, † 5. VIII. 1923 ve Vídni), slavista, žák Miklosićův, 1871—74 profesor v Oděsse, 1874—80 v Berlíně, 1880—85 v Petrohradě, 1886—1909 ve Vídni. Napsal: Mluvnice chorvat. řeči (chorv., 1864), Dějiny srbochorvat. literatury (chorv., 1867), Kritické poznámky k dějinám ruské řeči (rusky, 1888), ostatní německy: Příspěvky k slovanské skladbě (1899), K dějinám vzniku církevněslovanské řeči (1900, nově 1914), Dějiny slovanské filologie (rusky, 1911) a j.; vydával důležité slovanské písemné památky: t. zv. Zografské evangelium (1879), Codex Marianus (1883), Codex slovenicus rerum grammaticarum a mn. j. R. 1876 založil a až do r. 1920 vedl Archiv für slavische Philologie. — Lit.: Pastrnek, Murko, Kuľbakin a j.

Jagiełło, ↪ Jagełło.

Jagodina, m. v Jugoslavii (Srbsko), 5000 ob.

Jagodnja, planina v Srbsku, jihozáp. od Krupnja, naleziště rud.

Jagow Gottlieb von (* 1863), německý diplomat. R. 1914 st. taj. zahr. min. a jeden z původců světové války.

Jagow Traugott von (* 18. V. 1865), německý politik, od 1894 ve st. službě, 1909—16 obávaným polic. presidentem v Berlíně, činný účastník t. zv. Kappova puče 1920 ve funkci ministra vnitra, 1921 odsouzen na pět let na pevnost, 17. XII. 1924 amnestován.

Jaguar (Felix onza), největší a nejnebezpečnější kočkovitá šelma nového světa s krátkou hustou srstí rudožlutou, s okrouhlými skvrnami různé velikosti. Dosahuje až dva metry délky.

Jahelka Bohumil (1858—1921), říd. uč. a spisovatel v Hořicích.

Jáhen, ↪ diakon.

Jahn Adolf (kol 1772 v Drážďanech), malíř portretů v Praze.

Jahn Bedřich, JUDr. (* 20. IV. 1846, † 30. IV. 1917), advokát, národohosp. pracovník a jeden z tvůrců mod. Vinohrad. Byl přes 30 r. předsedou Vinohr. Záložny a 1916—17 presidentem Živnost. banky. Intendant Měst. div. na Vinohradech.

Jahn Bedřich ml., JUDr. (* 1876), advokát, člen řed. Záložny vinohradské, autor pojednání o čes. divadelnictví. Dlouholetý předseda Nár. Besedy.

Jahn Friedrich (1778—1852), zv. Turnvater Jahn, zakladatel něm. tělocvičné soustavy a něm. těl. jednot (Turner).

Jahn Gustav (1856—1929), ředitel Ústř. hosp. spol. a spis. hospodářský.

Jahn Jakub Quirin (1739—1802), český malíř, architekt a dějepisec. Po zal. sirotčince sv. Jana Křtitele (1772 v Praze) vyučoval zde bezplatně kreslení. Jeho fresky jsou v různých čes. kostelích, jakož i na paláci Clam-Gallasově v Praze. Některé jeho obrazy, hlavně podobizny, jsou dosud v majetku rodinném.

Jahn Jakub Vavřinec (* 1706 v Oseku, † 1767), český malíř; byl žákem mistra Angermayera. Největší část jeho obrazů, hlavně kostelních, nachází se v Oseku. Pověřen byl jako první správou oseckého prelát. domu v Praze I. v Jilské ul.

Jahn Jaromír (* 1843), major v. v. Byl učit. na voj. ústavech, čes. zeměpisec.

Jahn Jaromír, MUDr. (* 1887), lékař v Plzni. Překladatel z francouzštiny.

Jahn Jaroslav Jiljí, PhDr. (* 1865 v Pardubicích), prof. geologie na brněn. č. technice, zaklad. mineralog. ústavu v Brně.

Jahn Jiljí, PhDr. (* 1883), šk. inspektor Komenského ve Vídni, menšin. prac.

Jahn Jiljí Vratislav (* 1838 v Pardubicích, † 1902 v Praze), dlouholetý řed. reálky pardubické, ředitel gymnasia Mi-

Jiljí Vratislav Jahn

nervy, zemský i říšský poslanec; redigoval Obrazy života (1859—1862), jako vlastenecký lyrik vydal básnické sbírky Růženec (1862), pod pseudonymem Starý Švejda soubor Sibyllinské věštby (1862) a s Peškou veršované nekrology Naše

mohyly (1861), přeložil Herlošovy povídky Svět a lidé (1863), vydal tragedii Kateřina z Pernštejna (1861), životopisy Riegrův (1861 a 1890), Amerlingův (1893) a Lavoisierův (1894), jako vynikající chemik pracoval pro Kroniku práce (1865), pro Riegrův Slovník, vydal Chemie nerostná (1868), Počátkové chemie (1877) a Stručná chemie (1878).

Jahn Jindřich (1672—1713), čes. malíř kláštera Oseckého.

Jahn Metoděj (* 1865 v Meziříčí Valašském), ředitel školy v Rožnově pod Radhoštěm; jako básník vydal Polní růže (1909), valašskou idylu Lukáš Ruman (1923) a Písně smutku a radosti (1928), jako vynikající povídkář soubory Z temných a světlých cest (1894), Nevzešlo ráno (1898), Zapadlé úhory (1900), Údolím života (1902), Kruhy na vodách (1904), Tiché světy (1906), Večerní stíny (1908), Kosatce (1909), Stopy v rosách (1909), Rozmarné chvíle (1914), Ráj (1916), Horké prameny (1918), romány Duhová vidma (1907), Selský práh (1913) a Horští lidé (1927). Souborné vydání vychází péčí Mor. kola spisovatelů od r. 1929.

Jahn Richard, Ing., čest. dr. věd technických (1840—1918), vynikající průmyslník český. R. 1876 založil továrnu Novák a Jahn. Říš. posl. a dlouhol. předseda SIA.

Jahn Wilhelm (1835—1900), znamenitý dirigent. Uměl. dráhu začínal 1852 jako člen pěv. sboru v Temešváru, 1854 byl kapelníkem v Pešti, pak v Záhřebě, Amsterodamě, v Praze 1857—64, u dvor. div. ve Wiesbadenu 1864—81, posledně 1881—97 ředit. dvorní opery ve Vídni, kde za svého působení uvedl na scénu české opery B. Smetany.

Jahn Zdeněk (* 1849 v Pardubicích, † 1906 v Plzni), prof. chemie; psal četné stati do odborných listů; vydal Chemické vzdělávání surovin (1877), Chemie organická (1878), Chemie, mineralogie a geologie (1882).

Jähns Friedrich Wilhelm (1809—1888), něm. hudební spisovatel.

Jahoda Fr., pseud. L. Domečky.

Jahoda Josef (* 1882 v Lulči), kaplan v Heřmáni, spisovatel homiletický.

Jahoda Josef (27. I. 1872 v Něm. Brodě), spis. a redaktor. Napsal romány: Náš dědeček, Ratejna, Bez srdce, Za štěstím, Povinnost atd. Povídky: Vůně domova, Stará láska, Na pitevním stole, V rukou osudu atd. Pro děti: Pepek Obrechtů, Děti boží přírody, a básně: Pro právo a pravdu a Opočenské písničky atd.

Jahodka Matěj (ca 1540—1604), malíř v Praze, 1560.

Jahódka Jan z Túrova, zv. Fragarius, rodák chrudimský (z 2. pol. 16. stol.), čes. spisovatel; stal se 1566 bakalářem svob. umění, pak byl učitelem a posledně registrátorem zemských desk až do své smrti 1603.

Jahódka Matěj, zv. Fragarides, bratr předch., rovněž rodák chrudimský a 1566 bakalář svob. umění, pak kněz církve podobojí, 1580 děkanem církve podobojí v N. Kolíně, 1593 farářem v Týnci n. L., 1597 opětně děkanem v Kolíně, kde byl velice oblíben.

Jahodník (Fragaria L.), rod č. Rosaceae, obsahuje 10 druhů, v Čechách tři Tvoří z vytrvalého oddenku trsy 3četných listů, z jejichž úžlabí vznikají šlahouny, jež v odstavcích zakládají kořenující trsy. Bílé květy v přímých vrcholcích zakládají červené lichoplody (jahody) zdužnatěním lůžka, do něhož jsou vtlačeny drobné nažky. V lesích a mýtinách je velmi hojný j. obecný (F. vesca L.) s jahodami červenými, kdežto j. vyšší n. truskavec (F. elatior Ehrh.), bylina statnější, má jahody červené a nazelenalé. Řidší je j. chlumní, trávnice (F. collina Ehrh.) na travnatých kopcích a mezích; jeho jahody zv. trávnice mají kalich přitisklý a drží pevně na stopce. Z posledních dvou druhů byly vypěstěny „zahradní jahody" v mnoha odrůdách. Křížením a pěstěním amerických druhů F. virginiana Ehrh. a F. chiloensis Ehrh. byly získány obrovské jahody „ananasové". Jahodníku se daří v těžké, dobře hnojené půdě. Na podzim zasazené rostlinky dávají příští jaro plody.

Jahodová A., pseud. A. Kasalové.

Jahve, příjmí izraelského boha, ↪ Adonaj.

Jahvista, moderní označení pro skladatele jednoho pramene Pentateuchu, podle tam uvedeného božího jména Jahve.

Jachimecki Zdzisław (* 1882), profesor hud. vědy v Krakově a skladatel.

Jachta (angl. yacht, jôt), lehká loď jednostěžňová. Podle pohonu rozeznáváme jachty parní nebo motorové.

Jachtová galeassa, dvoustěžňová jachta; čelní stěžeň je větší než u galeassy.

Jáchym, křesť. svatý, podle legendy manžel sv. Anny, otec Panny Marie. Svátek: 16. srpna.

Jáchym, pseud. Andreje Halaši.

Jáchym Jan (* 17. VII. 1874 v Horažďovicích), čes. malíř, portretista a krajinář.

Jáchymov (St. Joachimsthal), okresní horn. a láz. m. v Č., 7.092 ob. (199 č.). Museum, archiv, tov. na tabák, pivovar, dom. výr. krajek a hraček; horní a hutní správa, st. továrna uranových barviv, kož. rukavic, mýdla, kork. zb. a dvě výrobny radiových přípravků. Lázeňské a

hornické místo, s radioaktivními prameny (léč. voda se žene z dolů potrubím přes 4300 m dl.). Hostí bylo r. 1928: 9000 osob. — Zimní sporty, hl. na blízkém Klínovci (Keilberg). — Sláva Jáchymova jako horn. místa počíná v 16. stol., kdy otevřena šlikovská mincovna (1518), ve které raženy první jáchymovské mince (Joachimsthaler, thaler, tolar). Před tím již postaven hrad Freudenstein (814 m n. m.); obec pak r. 1520 povýšena na horní město. Tak se stalo, že v 16. stol. tu bylo otevřeno přes 800 dolů a pracovalo zde přes 12.000 horníků. Závist Habsburků proti bohatým Šlikům a účastenství těchto na odboji způsobily persekuci, jíž padly za oběť i slavné j. doly; Šlikové vypověděni a s nimi odešli skoro všichni horníci. Od té doby J. jen živořil; teprve poč. 20. století objevením radia z j. uranových rud oživuje J. znovu, zřízeny lázně a město nabývá největšího významu díky pracím manželů Curieových jako nejdůl. radioakt. lázně světové pověsti. V blízkém Mariasorgu poutn. místo a v Elbeckenu rozhledna (1244 m n. m.) s meteorologickou stanicí na Klínovci.

Jáchymov u Berouna, ⚲ Nový Jáchymov, o. v Č.

Jáchymovyč Hryhorij (1792—1863), řec.-kat. metropolita ve Lvově předseda první polit. organisace ve Vých. Haliči — Holovna ruška (ukrajinská) rada, jež vznikla v r. 1848.

Jáchymský tolar, mince hrabat Šliků, z jáchymovského stříbra, ražen od r. 1519. ⚲ Jáchymov.

Jaime (chaime), špan. Jakub.

Jain (džáin), vyznavač ⚲ džáinismu, náboženského směru v Indii.

Jaipur (džepur), britsko-ind. vasalský stát a město.

Jairus, známé jméno z biblických vypravování (Marek 5, 22; Luk. 8, 41).

Jais (též Jaiet, franc., žä, žaiä), nerost, tolik co gagat.

Jaispitz, ⚲ Jevišovice, m. na Mor.

Jaïva, l. přítok Kamy v ruské uralské oblasti, 320 km dl.

Jajce, město v býv. Bosně (od 1920 jihoslov.), 4366 ob., má 8 mešit, zbytky katol. kostela, proslulé katakomby. — J., kdysi sídlo bosenských králů, bylo dobyto 1464 Matyášem Korvínem a 1528—1878 bylo pod panstvím tureckým.

Jak, dutorohý přežvykavec mohutného těla, s dlouhými dopředu stočenými rohy. Trup jest pokryt hustou černou vlnitou srstí téměř až ke kopytům sahající. Obývá náhorní kamenité výšiny Asie, kde jest též chován v ochočeném stavu. Krotký jak, zpravidla barvy světlejší, je velmi důležitým a v Tibetu nepostrádatelným soumarovým zvířetem. Spokojuje se nejchudší pastvou.

Jaka, dívčí okrasa z bílé krajky kolem krku; nosí se na Kosově Poli.

Jakac Božidar (* 1899), jihosl. malíř, pražský žák, autor olejů a grafik, církevní malíř a ilustrátor.

Jakarandové dřevo, tvrdé, fialově hnědé, na podélném řezu černými proužky zdobené dřevo jakarandy brasilské (Jacaranda brasiliana), náležející mezi dřeva palisandrová. Užívá se ho na dyhy při výrobě drahého nábytku a na práce soustružnické. Do Evropy dováží se hl. z Brasilie a Mexika. ⚲ Jacaranda.

Jakarče, kabátcovitá část kroje prizrenského.

Jakartovice (Eckersdorf), o. v Slezsku, okr. Bruntál, 708 n. ob. Břidlicové lomy.

Jakel Josef (* 1805 v Jablonci), malíř porculánu v Praze.

Jakesch Alexander (* 9. VI. 1862 v Praze), malíř a sochař v Praze, prof. uměl.-prům. školy.

Jakesch Heinrich (1867—1909), něm.-č. malíř, žák mnich. akademie.

Jakeš Jan Fridrich, knihtiskař jindřichohradecký od r. 1718 do 1735.

Jakeš Miloslav M., Ing. Dr. (* 1898), doc. čes. vys. školy technické v Brně. Četné práce z oboru org. chemie.

Jakeš (Jakessius) Vít z Přerovic, kněz podobojí a farář u sv. Havla v Praze. Poskytl r. 1621 poslední útěchu k smrti odsouzeným českým pánům. R. 1623 vypověděn a odebral se do Drážďan. Vydal četná kázání česká a různé nábož. spisy.

Jaketa, krátký, ženský kabátec sametový od kroje černohorského.

Jakić Antun (1828—1878), vlastenecký chorvat. obchodník, politik a poslanec.

Jaklič Fran (* 6. XII. 1868 v Podgorici), slovinský spisovatel, učitel a poslanec.

Jaklin, český stavitel ve 14. st., 1384—85 pracoval na chrámu sv. Víta v Praze.

Jaklin Jakub, MUDr. (* 1857), č. chirurg a majitel sanatoria v Plzni. Uveřejnil mnoho prací z oboru chirurgie v Čas. čes. lékařů.

Jaklovce, o. na Slov., okr. Gelnica, 1110 ob. (958 čs.).

Jako, ⚲ papoušek.

Jakobaeus Jiří (žil v 2. pol. 17. stol.), český exulant, českobratrský kazatel (rodem z Kamýka u Litoměřic), byl (1658—70) kazatelem českobratrské nábož. obce v Drážďanech (v pořadí třetí č. kazatel). Napsal a v Drážďanech vydal: Parva biblia, biblí malá, t. j. vysvětlení katechismu Dra M. Luthera.

Jakobei Pavel (1695—1752) slov. spisovatel, učitel v Myjavě a po čase rektor v Brezové. Odešel na další studia do Ži-

tavy a Wittemberka, r. 1721 se vrátil do Modry, kde působil jako kazatel až do smrti. Byl to vynikající kazatel a horlivý mravokárce. Napsal řadu nábož. knih.

Jakobel (Jakobei, Jacobeus) Jakub, žil v 1. pol. 17. stol.; čes. spisov. círk., evangel. kazatel v Lipt. Sv. Mikuláši, Praze, Prešově a Trnavě. Psal latinské a české verše.

Jakobides Jakub, žil v 1. pol. 17. stol., čes. spisov., kněz církve podobojí, připomíná se 1621 jako farář kostela u sv. Martina (ve zdi) v Praze; vystěhoval se do Saska, na čas vrátil se do Prahy, odkud znovu vypuzen. Z jeho spisů církevních: Budič otce čeledního (1600, 1620).

Jakobides Jan, žil v 1. pol. 17. stol., č. spis. círk., kněz církve podobojí. Připomíná se 1602 jako správce kůru u sv. Klimenta v Praze, pak na různých farách v Čechách, posledně 1619 jako farář v Pacově.

Jakobíni (fr. Jacobins, žakobě), vlivný polit. klub za franc. revoluce, založ. 1789 a pojmen. podle sálu sv. Jakuba v paříž. dominikán. klášteře. Vůdci byli Dupont, Barnave a Lameth. Po vystupování umírněných získal převahu Robespierre, za jehož vedení počala hrůzovláda, krutě odstraňující všecky odporující živly. K vykonávání rozkazů z Paříže byly zřizovány kluby i v jiných městech. Po pádu Robespierrově (1794) došlo i k zrušení moci klubu. Zbylí založili na podzim 1795 klub Panthéon, který byl po roce dočasně, 1798 pak úplně zrušen direktoriem.

Jakobité, 1. zvl. církve v Syrii a Egyptě, nazvané podle biskupa Jakuba Baradaie († 578), učící monofysiticky. — 2. V Anglii a Skotsku přívrženci vypuzeného krále Jakuba II.

Jakobínská čapka (fr. Bonnet rouge, bone-rūš), červená čepice všech radikálů první franc. revoluce, též ozdoba stromu svobody. ⚲ frygická čapka.

Jakobson Roman (* 1896), ruský lit. historik, pracující hl. o otázkách z dějin slov. jazyků. Důlež. jsou jeho práce o čes. prosodii a rytmice.

Jakopič Richard (* 1869), slovinský malíř, žák vídeňské, mnichovské a pražské akademie; vůdce slov. impresionistů.

Jakost, pojem, který vyjadřuje představu o povaze, složení nebo rozboru nějaké určité věci a tím vyznačuje její hodnotu. — J. v obchodě se vyznačuje jménem místa, odkud zboží pochází nebo podle váhy; podle ní řídí se cena. — J. mincí je číslo, udávající poměr zlata n. stříbra v 1000 dílů kovu mince. — J. ve filosofii: ⚲ kvalita.

Jakoubek Jaroslav (* 29. XI. 1899 ve Smiřicích n. Lab.), čes. spisovatel. Vydal verše: Náhrdelník (1921), Jižní kříž.

Jakoubek Linhart, pseud. Fr. Roubíka.

Jakoubek Otakar (* 1876—1919), typograf a publicista katolický.

Jakoubek Petr (1786—1827), kat. spisovatel a duchovní v Sánech.

Jakoubek ze Stříbra, český náboženský reformátor († 10. VIII. 1429), spolužák a přítel Husův, spolupracovník jeho a po něm kazatel betlémský. Přijímání podobojí byla jeho myšlenka. Zúčastnil se činně soudobého ruchu literárního (překlady teol. děl a bible) a politického. J. byl proti naukám táborským a vedl t. zv. pražskou stranu, potíral radikalismus Želivského a snahy o smír s církví. Věroučně hlásil se k Viklefovi. Hl. jeho díla: Consilium de pacificando regno (1413), Sermones (1414), Vindiciae contra Andream Brodum pro communione plebis sub utraque specie (1415). Lit.: F. M. Bartoš: Literární činnost Mistra J. ze S. (1926).

Jakov Černorizec, mnich Pečerského kláštera z XI. stol. Připisují se mu četné literární památky prvokřesťanské.

Jakovljevič Samuilo (* 1760 v Podgoře, † 1824 v Cařihradě), archimandrita studeničský, vůdce národa, účastník Karaďorďova povstání.

Jakovlev Aleksěj Semenovič (1773—1817), ruský herec-tragéd.

Jakovlev Vladimír Aleksějevič (1840—1896), ruský historik. Hl. díla: Drevněkijevskija relig. skazanija, Opyt izslědovanija Izmaragda.

Jaksch-Wartenhorst Rudolf, MUDr. (* 19. VII. 1855); do 1925 prof. něm. univ. Vynikající učenec a pedagog. Napsal na 250 statí hl. z oboru vnitřního lékařství.

Jakš Josef (* 1826 v Kojeticích), hudebník Stavovského divadla.

Jakši Josef (1874—1908), český malíř, genrista. Z jeho prací nejznám.: Ctirad a Šárka, Chudá modistka.

Jakšić Danilo (1715—1771), biskup v Horních Karlovcích, nacionální pracovník, bojovník proti uniatům.

Jakšič Grgur, Dr. (* 1871 v Čačku), profesor polit. historie na právnické fakultě v Bělehradě. Leta žil v Paříži. Je kritickým pracovníkem na moderní historii Srbska.

Jakšić Mileta (* 1869), srb. spisovatel v Bělehradě a bibliotékář Matice Srpske.

Jakšić Vladimir (* 1824 v Kragujevci, † 1899), náč. statist. oddělení v srb. ministerstvu financí, organisátor statistiky a meteorolog. služby v Srbsku.

Jaktař, o. ve Slezsku, okr. Opava, 1133 ob. (934 č.). Tov. strojů.

Jakub, → Svatý Jakub, o. v Č.

Jakub, → Svätý Jakub, o. na Slov.

Jakub (Jakob), mužské křestní jméno; podle izr. podání praotec Izraele, jeho otcem byl Isaak, matkou Rebekka, bratrem Esau, ženami Lea a Rahel, které mu zrodily 12 synů a dcer, praotec dvanácti kmenů Izraele.

Jakub, svatí a círk. mužové: 1. J. z Nisiby, křesť. světec, † asi 338 jako biskup, učitel Efréma Syrského; — 2. J. ze Sarugu, monofysita, básnil hymny, † 521; — 3. J. Baradai, hlava Jakobitů (→); — 4. J. z Edessy, monofysita, složil syrskou gramatiku, † 708; — J. z Vitry, augustinián, † 1240 jako jerusalemský patriarcha, před tím biskup a kardinál, napsal dějiny Svaté země; — 6. J. de Voragine (→ Jacobus d. V.); — 7. J. de Marchia, křesť. svatý, františkán, † 1476 v Neapoli; — 8. J. zv. Griesinger (1407—1491), malíř skla, pocház. z Německa a pracující v Italii. Patron sklářů.

Jakub, jména prvotně křesť.: 1. J. Starší, r. 44 Herodem Agrippou popravený, bratr evang. Jana, rybář, apoštol; — 2. J. Mladší, syn Alfeův, rovněž z družiny Ježíšovy, apoštol; — 3. J. Veliký, r. 62 ukamenovaný, hlava křesť.-žid. strany v Jerusalemě.

Jakub (franc. Jacques [žak]), angl. James [džems]; ital. Giacomo [džakomo], dříve Jacopo, španěl. Jacobo a Jaime [žakobo, žaime]), jméno mnoha vládců: a) aragonských: 1. J. I., Dobyvatel, od r. 1213 král aragonský, odňal Saracénům Mallorku a Valencii; — 2. J. II., Spravedlivý, král aragonský (1291—1327), zmocnil se Sardinie a zákonem zajistil r. 1319 sjednocení Aragonie, Valencie, Katalonie a Malorky; — b) irských a britských: 3. J. I., král anglický, syn Marie Stuartovny, po jejím nuceném odstoupení 1567 král skotský (toho jména J. VI.). Po smrti Alžbětině 1603 nastoupil na trůn britský; — 4. J. II., král anglický (1633—1701), po vypuknutí angl. revoluce 1646 v Londýně zajat, 1648 prchl do Holandska, pak Francie. Po restauraci byl jmenován vrchním admirálem angl. loďstva. Po smrti bratra Karla II. nastoupil na trůn, jejž ztratil r. 1689; — 5. J. III. Eduard František, syn předešl., po smrti otcově 1701 uznaný král britský a irský, ale nedomohl se vlády; — c) skotských: 6. J. I., král skotský (1394—1437); — 7. J. II., syn předešl., vládl 1437—1460; — 8. J. II., syn předešl., od 1460 je nástupce, padl v půtce se šlechtou 1488; — 9. J. IV., syn předešl. a král skotský, padl 1513, bojuje proti Angličanům; — 10. J. V., syn a následník předešl., zemřel duševně chorý 1542.

Jakub L., císař haitský, → Dessalines.

Jakub Arnošt Bohuvěr (1800—1854), hornoluž. spisovatel, evang. duchovní. Působil v Lubiju, Nesvačidle a od r. 1827 trvale v Budyšíně při luž. Michalském kostele, kde byl místo známého luž. buditele O. Lubjenského jmenován r. 1832 farářem. J. byl znamenitý kazatel, upřímný Lužičan, jenž se horlivě účastnil všech prací pro uvědomění malé slov. Lužice. Zejména spolupracoval v Matici luž. hned od jejího založení r. 1847 a přičinil se o vydání první vlastivědné lužické publikace: Serbske Horne Łužicy, společné vypravené s J. Kućankem nákl. Mat. luž. v Budyšíně r. 1848. Jeho četné drobné lit. práce jsou většinou nábož. rázu, kázání, duch. písně a úvahy, předmluvy k pracím jiných náboženských spisovatelů. Sestavil je K. J. Imiš pečlivě ve svém obsažném nekrologu v Čas. Mać. Serb. 1855. O vlastivědné příručce Serb. Horne Łužicy → Páta, Zawod, 1929.

Jakub František (* 22. XII. 1875 Vinohrady), čes. malíř, žák prof. Pirnera a Hynaise. Figuralista.

Jakub Jan Arnošt Jiří (1839—1913), evang. duchovní, farář v Nesvačidle. Pracoval horlivě v Matici luž., kterou vedl jako místopředseda. Mimo to pečoval o Luž. evang. knižní spolek, v němž vydal sám řadu knížek pro lid, dvě sbírky kázání (Boží zákon, 1882, Modlitba Páně, 1885), evang. luž. duchovním přeložil saskou církevní agendu a v l. 1881—91 redigoval s Domaškou evang. Misionského Posla. Svou zálibu ve starožitnostech osvědčil něm. spiskem Das wendische Rügen (t. j. slovanská Rujana) in seinen Ortsnamen (1894).

Jakub z Kutné Hory, uměl. řezbář v XVI. stol. Vytvořil sochu Kristovu pro kutnohorskou radnici a archu pro tamní chrám sv. Barbory.

Jakub z Olomouce, malíř miniatur (XV. stol.).

Jakub ze Stříbra, český humanista. → Argyrius Jakub.

Jakubaš Josef, ThDr. (* 1890), souč. luž. spisovatel, dvorní kaplan v Drážďanech, po převratu představený Luž. semináře v Praze, po jeho zrušení v r. 1922 farářem v Löbtavě u Drážďan. Jako student vytiskl nadšenou oslavu krás rodné Lužice ve spisku: Serbski haj, krasny raj (1914), odměněném cenou; luž. školám přepracoval 3. vyd. Hórnikových Biblických dějin (1924).

Jakubcová Františka († 1918 v Benešově), redaktorka a vydavatelka Jitřenky, orgánu žen katol. v Praze; pod pseudonymem Mirovská psala mnoho statí sociologických.

Jakubčovice, o. ve Slezsku, okr. Bílovec, 568 čsl. ob.

Jakubec Jan, PhDr. (* 1862 v Libunci), prof. dějin české literatury při Karlově univ., vynikající literár. historik školy Vlčkovy, vydal: O životě Jana Kollára, 1893; Antonín Marek, 1896; psal řadu monografií pro Laichterovu Literaturu českou XIX. století, 1902—1907; zredigoval druhé vydání téhož díla, 1911 a 1917; vydal Výbor Kollárových básní, 1894; Slávy dceru, 1903; Kollárův Cestopis do horní Italie, 1907; spisy Hekovy, 1917; soustavně vypsal dějiny české literatury v Geschichte der čechischen Literatur, 1907, a v Dějinách literatury české, 1911, kde zpracována je látka od nejstarších dob až do politického probuzení, v druhém vydání téhož díla rozhojnil látku a doplnil ohromnou bibliografii pramenů i pomůcek, takže mu rozrostlo na dva svazky, z nichž prvý je ukončen, 1929, druhý vychází.

Jakubec Josef (* 1854 v Libunci), farář v Opatovicích nad Labem, sociolog a historik misionářství.

Jakubec Josef (* 1858 ve Lhotě Hlásné u Jičína, † 1889 v Praze), úředník pražské obce, znamenitý básník epický; psal veršované povídky a idyly, jež souborně vyšly ve dvou svazcích Povídek z kraje veršem (1887 a 1890), posmrtně vydány ještě drobnější Básně (1910), psal i stati cestopisné, studie literární a feuilletony do Nár. Listů. ↘ Hýsek, Mor.-Slez. Revue 1910.

Jakubiany, o. na Slov., okr. St. Ľubovňa, 1746 ob. (1527 čs.).

Jakubica Mikławš, nejst. posud známý luž. spisovatel, který působil v pol. 16. stol. jako farář mezi Dolnolužičany v některé osadě žarovského okresu. Zanechal rukopisný překlad Nového zákona, dokončený r. 1548 a chovaný nyní v král. knihovně berlínské. Při svém překladu užíval J. také textů českého a polského, což je zřejmo z pravopisu jeho překladu. Je to nejstarší doklad luž. písemnictví, vyvolaného reformací.

Jakubička Jindřich (* 1861 v Mladé Vožici), farář v Běronicích, bohoslovec katol.

Jakubička Josef († 1886 ve Voticích), místopisec a historik, vydal Historie a místopis města Votic, Dějiny Srbska a Černé Hory a Historický kalendář.

Jakubička Mansvet (* 1883 v Poličce, † 1918 na Orlíku), zámecký kaplan a archivář, historik církevní; psal o dějinách českých kartuziánů.

Jakubov (Jokes), o. v Č., okr. Jáchymov, 718 n. ob. Tov. porcul. zboží, dom. krajkářství.

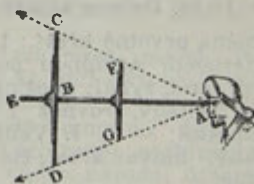
Jakubov, o. na Mor., okr. Mor. Budějovice, 524 č. ob. Lihovar.

Jakubov, o. na Slov., okr. Malacky, 1131 větš. čs. ob.

Jakubovány, o. na Slov., okr. Lipt. Sv. Mikuláš, 473 čs. ob.

Jakuboviany, o. na Slov., okr. Sabinov, 530 ob.

Jakubova hůl (lat. Baculus Jacob, Radius astronomicus) ve starověku používaný hvězdářský nástroj k měření zdánlivých vzdáleností různých souhvězdí, později i v námořnictví k měření výšky hvězd. Sestrojil jej Regiomantus (↘). Jest to čtyřhranná dřevěná tyč AE

Jakubova hůl.

s příčnými kratšími, kolmo pohyblivými tyčkami CD a GF, které se tak postaví, aby paprsky, z oka vycházející u A, směřovaly přes C a D, k bodům, jejichž zdánlivou vzáj. vzdálenost chceme měřiti. Pak změří se vzdálenost na tyči AE a vypočte se uhel CAD(α):

$$\mathrm{tg}\,\frac{\alpha}{2} = \frac{CD}{2}\ .\ AB$$ podle zvláštní tabulky.

K větší přesnosti připojíme ještě tyč GF.

Jakubova hůl, tři hvězdy v souhvězdí Oriona, tvořící přímku.

Jakubovice (Jokelsdorf), o. v Č., okr. Lanškroun, 254 ob.

Jakubovice, o. na M., okr. Zábřeh, 547 č. ob.

Jakubovič, pseud. Fr. Duš. Zenkla.

Jakubovič Janko, pseud. J. Arbesa.

Jakubovič Petr Filipovič (1860—1920), ruský spisovatel a zapřisáhlý nepřítel carismu.

Jakubská mušle, ↘ Pecten.

Jakubův žebřík, 1. rostlina, jirnice modrá, ↘ Polemonium; — 2. lanový žebřík s dřevěnými příčkami.

Jakubův Jan (Jacobides) Otmar, pražský tiskař v l. 1590—1614.

Italské umění III.

Giovanni Bellini (1428—1516)
Madonna (Benátky, Akademie).

Giorgione da Castelfranco (1478—1510).
Madonna se svatými (Castelfranco, Dóm).

Massacio (1401—28).
Vyhnání z ráje.
(Florencie, Kaple Brancacci).

Luca Signorelli (1441—1523).
Pan (Berlín).

Italské umění IV.

Giovanni Battista Tiepolo (1696—1770).
Fresky v paláci Labbia (Benátky).

Vittorie Carpaccio (1450—1524).
Sen sv. Uršuly (Benátky).

Andrea Mantegna (1431—1506).
Mrtvý Kristus (Milán).

Fra Angelico
(1387—1455).
Hrající anděl
(Florencie).

Giotto di Bondone (1266—1337).
Jidášův polibek (Padova).

Fra Angelico
(1387—1455)
Hrající anděl
(Florencie).

Francesco Guardi (1712—93).
Markovo náměstí v Benátkách (Berlin).

Raffael (1483—1520).
Madonna (Florencie).

Andrea del Sarto (1486—1531).
Madonna del Sacco (Florencie).

Michelangelo Amerighi da Caravaggio (1565—1609).
Falešní hráči (Paříž).

Guido Reni (1575—1642).
Kristus na kříži (Řím).

Japonské umění I.

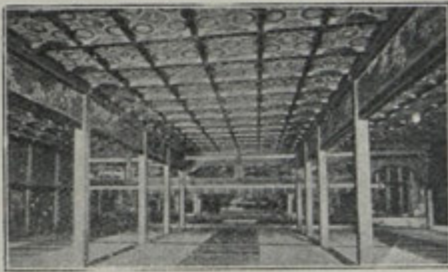
Božstvo Kvannon
v chrámu Šorinji, Sakurai
(8. stol.).

Patriarcha Asangha
v chrámu Kosukuji, Nara
(v 12. stol.).

Božstvo Kvannon
v chrámu Chuguli, Nara
(7. stol.).

Chrám Niši Hongvaaji, Kioto
(konec 16. stol.).

Obytné budovy chrámu Samboin, Kioto
(17. stol.).

Veliká socha Budhy, Kamakura (bronz.)

Hlavní chrám Šinto v Kidzuki.

Jakubův Jiří, dačický rodák. Knihtiskař pražský. Vytiskl 1554—1618 mnoho hl. nábož. spisů reformačních.

Jakubův Matěj, český písař. Přepsal bibli ve třech svazcích (1410).

Jakupica, kuželovitý vrch, 2530 m, na rozhraní Golešnice, Salakové a Karadžice planiny v západní jihoslovanské Makedonii.

Jakuškin Pavel (1820—1872), ruský lidový spisovatel, sběratel ruských národních písní.

Jakuškin Vjačeslav Jevgenijevič (* r. 1856), ruský literární historik. Zabýval se studiemi o Puškinovi.

Jákût (1179—1229), arab. zeměpisný spisovatel, řec. původu. Sepsal velký zeměpisný slovník Mu'džam-ul-buldán a Al-Muštarik.

Jakutové (Sochalarové), nejsevernější kmen turkotatarský, usídlený při středním a dolním toku Leny a na pobřeží Ochotského moře (Sibiř).

Jakutsk, hl. m. Jakutska (○), 7000 ob., jedno z nejstudenějších měst světa, na levém břehu Leny.

Jakutsko, autonomní stát SSSR., ve vých. Sibiři, asi 4,365.000 km² s 285.300 ob. (1925), jest nejstudenějším krajem Sibiře. Na jihu až k polárnímu kruhu jsou lesy, sev. pouze tundry. Podnebí vnitrozemské se studenými zimami. Obyvatelstvo: Jakutové (88%), Tunguzové (4.5%), Lamuti, Jukagirové, Čukčové, Čuvanzové, Korjakové, Rusové (6%). Nábož. skoro výhradně řec.-ortodoxní. Na jihu zemědělství, hlavně chov dobytka a lov zvěře kožišinné. Obchod je značný.

Jalapin, směs heteroglykosidů (glykosidů), obsažených v kořeni jalapovém a skamoniovém (Convolvulus scammonia). Tvoří slabě žlutou pryskyřičnou hmotu, tající as při 150° C, získanou tím způsobem, že k alkoholickému výluhu kořene přidá se voda až do slabého zákalu, odbarví se živočišným uhlím a zavaří. Po ochlazení se zfiltruje a odpaří do sucha. Žíravinami se hmota rozkládá a tvoří se sůl kyseliny jalapové. Používá se jí v lékařství jako projimadla.

Jalapová pryskyřice (Resina Jalapae), vyrábí se extrakcí vysušeného rozemletého kořene jalapového alkoholem. Přichází do obchodu v podobě průsvitných tyčinek nebo kusů barvy hnědé. Dá se dobře rozetříti, v alkoholu se úplně, v éteru částečně rozpouští. Živočišným uhlím se dá odbarviti (pryskyřice jalapová bílá čili konvolvulin, Resina Jalapae alba). Bývá někdy nahražována tmavěji zbarvenou pryskyřicí z příbuz. stromů (Convolvulus Orizabensis).

Jalapový kořen (Radix Jalapae, Tubera Jalapae), zdužnatělé kořeny povijnice počistivé (Exogonium purga), vytrvalé byliny, náležející mezi svlačcovité. Hlízovitě ztlustlé kořeny se vykopávají a nad ohněm nebo v horkém popeli suší. Jsou hnědé až černohnědé, chuti odporně hořké a škrablavé. Na lomu jsou rohovité nebo moučnaté, prostoupené četnými pryskyřičnými bunicemi. Podstatnou součástí je pryskyřice jalapová (○), které bývá 9—17%, pak škrob, cukr, klovatina a t. zv. konvolvulin (jalapová pryskyřice bílá). Nejlepší druhy přicházejí do obchodu přes Vera Cruz, horší z Jamaiky a Indie. Slouží k výrobě pryskyřice a v podobě prášku jako projimadlo.

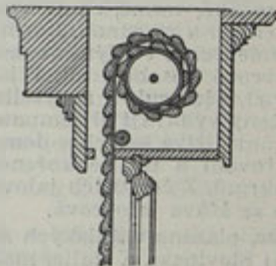
Jalisco (Xalisko, obě châ—), pobřežní stát Mexika, 80.863 km² s 1,191.957 obyv. (1921). Při pobřeží rovina s podnebím vlhkým, horkým, nezdravým, přechází záp. do náhorní plošiny s podnebím mírnějším a zdravým. Z řek je největší Rio Grande de Santiago (Lerma). Na pobřeží je hojnost lesů, kdežto ve vnitrozemí pouze trnité křoviny. Obyvatelstvo zabývá se zemědělstvím, chovem dobytka a hornictvím (stříbro, olovo, měď). Hl. m. Guadalajara, nazv. Královna Západu.

Jalomita (—ca), řeka ve Valašsku, 225 km dlouhá.

Jalon, řeka ve Španělsku, pr. přítok ř. Ebra, 235 km dl.

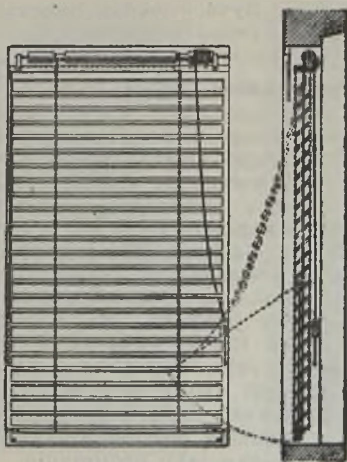
Jalousie (franc., žalusí), žárlivost, závist.

Jalousie (franc., žalu-), pevné neb pohyblivé záclony z deštiček před dveřmi

Obr. 1.

a okny, ochrana před sluncem, deštěm i pohledy nepovolaných, nezamezují však přístup vzduchu a světla. Jalousie jsou deštičky, upevněné na popruzích (obr. 1.), rolety jsou tyčky, nalepené na látce neb

Obr. 2.

vůbec z ocelových ploten neb vlnitého plechu (obr. 2.).

Jaloux Edmond (* 1878), franc. romanopisec psychologického směru. Přel. Nerozhodná (Jelínek 1926).

Jalovarnica (1970 m), vrch Osogovské planiny v Makedonii.

Jalovec obecný (Juniperus communis), jehličnatý keř, náležející do skupiny cypřišovitých. Roste ve vyšších polohách v suchých lesích, na pastvinách i mezích. Hojně vyskýtá se u nás v Tatrách a Brdech. Roste jehlancovitě, stromovitě, není-li v mládí zkomolen a je vždy zelený. Jehlicovité listy jsou sestaveny po třech přeslenech střídavých, květy prášníkové vyrůstají na jedněch, květy plodní na druhých keřích. Plody, bobulovité šistice (jalovčinky) jsou s počátku barvy zelené, v plné zralosti pak barvy tmavomodré, měkké, vonné, chuti nasládlé, později zčernají a ztvrdnou. Uvnitř mají po třech semenech s tvrdým obalem. Bobulky jalovcové obsahují silici jalovcovou, pryskyřici, něco cukru a kyseliny jablečné. Praženy vydávají příjemnou pryskyřnatou vůni. Užívá se jich v domácnostech k vykuřování a též ke kořenění některých pokrmů. Z čerstvých jalovčinek připravuje se šťáva jalovcová.

Jalovec, planina v Julských Alpách, na rozhraní Slovinska a Italie, malebná, nepřístupná.

Jalovec, o. na Slov., okr. Lipt. Sv. Mikuláš, 248 čsl. ob.

Jalovec, o. na Slov., okres Prievidza, 408 čsl. obyv.

Jalovec Václav, pseud. Frant. Chalupy.

Jalovec Vojta, pseud. Vácsl. Řezníčka.

Jalovice, hovězí samice až do prvního otelení.

Jalovina, v hor. průvodní hornina, která doprovází rudu a uhlí. U rudy je j-ou nejčastěji křemen, vápenec, droba a pod., u uhlí jíl, lupek a pískovec. J. musí býti z rubaniny odstraněna úpravou a odváží se na odvaly aneb užívá se k zasazení vyrubaných prostor.

Jalový Dvůr, u Libuše, část hl. m. Prahy-XIV., 260 č. ob.

Jalový Dvůr (Galtenhof), o. v Č., okr. Tachov, 539 n. ob. Výr. perleť. knoflíků.

Jalový proplastek, vrstvičky jaloviny, které prostupují uhelné sloje.

Jalpuš, l. přítok dol. Dunaje, 108 km dl.

Jalšové, o. na Slov., okr. Hlohovec, 423 čsl. obyv.

Jalta, přístav a lázeňské město v rus. sov. republ. Krymské, 25.975 ob.

Jalubí, okr. na Mor., okr. Uh. Hradiště, 1880 čs. obyv.

Ja-lu, pohran. řeka korejská, středisko bojů v rusko-jap. válce 1. V. 1904, kdež Rusové poraženi.

Ja-lung-kiang, největší levý přítok horního Jang-tse-kiangu ve vých. Tibetu.

Jalutorowsk (domorodci nazv. Bakšansk), město v území uralském, 5000 ob., na Tobolu.

Jam (v angl.), zavař. ovoce s cukrem.

Jam, stanice v Rusku, kde se při cestování šlechty přepřahali koně. Později změněna tato povinnost v daň (jamskija děngi). Jamščik, kočí.

Jáma, v horn. název důlní šachty.

Jama Matija (* 1872 v Lublani), slovinský malíř, žák mnichovský, krajinář, impresionista.

Jamada, ↷ Yamada.

Jamagata, ↷ Yamagata, m. v Jap.

Jamagata Aritomo, kníže (1838—1922), maršál a státník japonský. Byl 1889—91 ministerským předsedou a min. voj.; provedl brannou reformu po způsobu prus. Za vál. čínsko-jap. byl krátce velitelem 1. arm.; uzavřel 1896 smlouvu o Koreu a stal se členem rady starších. Za války rus.-japonské měl jako předseda tohoto sdružení veškeré polit. i voj. vedení vál. v rukou. Po vál. gen. guvernérem v Korei.

Jamaica (Jamajka), podle velikosti druhý ostrov Velkých Antill, patří k brit. záp. ind. ostrovům, 11.525 km² s 904.405 ob. (1924). Hornaté vnitrozemí dosahuje vrcholu v Blue Mountain Peak (2236 m). Masiv J. skládá se hl. z útvarů třetihorních. Zemětřesení bývá dosti časté. S.-v. část J. má nejvíc vláhy a jest nejvíce zalesněná, na jihu a jiho-záp. převládají savanny. Chov dobytka jest značný. Zemědělství nabývá stále většího významu (banány, cukrová třtina, káva, kokosové

palmy, kakao). Zahraniční obchod (hlavně s USA.) jest značný. Správu vede guvernér sídlící v Kingstonu, hl. městě i přístavu. Od r. 1655 patří Anglii.

Jamal (Jalmel, jaumal, poloostr. Samojedů), poloostrov na sev. pobřeží Sibiře, 720 km dl., až 230 km široký, pokrytý tundrou.

Jamamoto Gombei, hr. (* 1852), japon. admirál a státník; velel 1900 za boxerského povstání loďstvu, byl 1913—14 min. předsedou a připojil se k Dohodě proti Německu. 1923—23 znovu min. předsedou.

Jáma vstupní v kanalisov. ulicích, umožňující zkoušení a čištění stok atd.

Jamartice (Irmsdorf), o. na Mor., okr. Rýmařov, 567 n. ob.

Jamavár, perský koberec s pruhov. vzory živých barev.

Jamb, ☞ Iamb.

Jamblichos z Chalkis, novoplatonský filosof, † kol 330 po Kr., žák Porphyriův; uspořádal systém Plotinův postupným triadickým dělením vyšších bytostí s teologického hlediska a založil metodické vysvětlení děl Platonových ve smyslu novoplatonské metafysiky a teologie.

Jambol, bulh. okr. m. v j.-v. Bulharsku. Po Plovdivu je nejstarším jihobulh. městem. Důležité středisko zemědělské. V r. 1912 bylo východiskem armády gen. Radka Dimitrijeva, dobyvšího Lozengrad a zvítězivšího nad Turky v rozhodné bitvě u Lüle-Burgasu. 23.130 ob. (1926).

Jambor Pál (Hiador, 1821—1897), maď. básník, řím.-kat. kněz, činný též polit., několikráte byl poslancem.

Jambosa, rod stromů rostoucích veskměs v Indii. Květenství vrcholíkové, s 4četnými květy, vytrvalým kalichem a prostoplátečnou korunou. Z nich nejznám. J. malaccensis (černá), vysoký strom s dlouhými listy a hruškovitými plody (t. zv. růžová jablka). Z plodů se připravuje chladicí nápoj. Pěstuje se jako ovocný strom v Brasilii.

Jambosa.

Jambrešić Andreja (1706—1758), jesuita; vyd. 1742 v Záhřebě latinsko-illyrsko-německo-maďarský slovník.

Jamdani (jamedani), bengálský mušelín se vzory ze zlata a stříbra.

James (džems) Henry (1843—1916), sev.-americký spisovatel; vychován ve Francii a Švýcarech, žil v Londýně. Snažil se do svých románů a novel vnésti nové estetické a etické hodnoty (svědomí). Jeho sloh je snad nejdokonalejší z celého anglického písemnictví.

James (džems) William (1842—1910), sev.-americký filosof, prof. psychologie a filosofie v Cambridge, zakladatel pragmatismu. Sp.: Pragmatism (1907), A Pluralistic Universe (1908). Lit.: K. Čapek: Pragmatismus (1926).

James River (džems rivr), řeka ve Virginii, USA., 720 km dl.

Jameson Leander Starr, sir (1853—1917), jihoafr. státník, od r. 1878 lékař v Kimberley. Zúčastnil se burské války, r. 1904—08 minister. předsedou Kapska, organisátor Jihoafrické Unie, ale r. 1912 odešel zpět do Anglie. Ve světové válce první vystoupil pro obsazení německých kolonií v Africe.

Jamesonit, nerost, síroantimonitan olovnatý, $2PbS \cdot Sb_2S_3$, temně šedý, nachází se v jehlicovitých krystalech nebo celistvý.

Jamestown (džemstaun). 1. Jediný přístav na brit. ostrově Sv. Helena. — 2. Město na záp. státu New York, USA. — 3. Město ve státě North Dakota, USA. — 4. Zříceniny nejstarší angl. osady v USA., založené 1607 ve Virginii.

Jamet Amedée Jacques Eman. (* 1874), gen. fr., po válce přidělený franc. voj. missi v Praze, velitel vál. školy čsl.

Jamka srdeční (scrobiculus cordis, správněji jamka žaludeční), místo na lidských prsou, kde končí kost hrudní.

Jammes (žam) Francis (* 2. XII. 1868 v Tournay), franc. spisovatel; psal básně vyznačující se přirozeností a náboženskými prvky: Clairières dans le ciel, 1906; Géorgiques chrétiennes, 1911—12; Quatrains. 1923—24; romány Clara d'Ellébeuse, 1899, přel. H. Jelínek; Le roman du lièvre, 1903, př. B. Reynek; Ma fille Bernadette, 1910, přel. O. Novotný; Ma France poétique, 1926; Oeuvres, 1925. I.—II. sv.

Jamné, o. v Č., okr. Č. Budějovice, 119 č. ob.

Jamné, o. na Mor., okr. Jihlava, 584 č. ob. Zámek.

Jamné n. Orl., o. v Č., okr. Žamberk, 1335 č. ob. Výr. nitěných knoflíků, hosp. pokrač. šk., dom. výr. kartáčů.

Jamnia (ve Starém zákoně Jabneel neb Jebna), město mezi Joppe a Asdodem, dobyté Usiášem.

Jamnická kyselka, alkalická, voda podobná Selterské a Vichy, vyvěrá 4 km

na jih od Pisaroviny v Chorvatsku u Jamnice.

Jamník, jezevčík, ⚲ pes.

Jamník, o. na Slov., okr. Lipt. Hrádok, 561 čs. ob.

Jamník, o. na Slov., okr. Sp. Nová Ves, 368 čs. ob.

Jamnitzer (Jamitzer) Wenzel (1508—1585), zlatník; usadil se se svým bratrem a zároveň spolupracovníkem Albrechtem v Norimberce, kde se stal 1534 mistrem a dvorním klenotníkem.

Jamnitzrův monogram.

Jamolice, o. na Mor., okr. Mor. Krumlov, 650 č. ob. Zřícenina.

Jamot R. E., pseud. Jos. Thomayera.

Jams, ⚲ Igname.

Jámy, o. na Mor., okr. Nové Město na Mor., 662 č. ob.

Jámy, ⚲ Vlčí Jámy, o. Křišťanov v Č.

Jan (čeští umělci), jméno často se vyskytující, tak archivní zprávy uvádějí malíře v Praze k l. 1465, 1457—69, 1478, 1491, 1500, 1502, 1505—23, 1537, na Vyšehradě 1566, v Chrudimi 1463, ve Znojmě 1491, v Třeboni 1488, v Slaném 1600. Kromě toho připomíná se Jan z Brna, dřevorytec, r. 1480, Jan z Budějovic, malíř v Praze, 1539, Jan z Dobrušky v Chrudimi 1463, Jan z Jílové v Praze 1348, Jan z Lelče v Praze 1544, Jan z Opavy, iluminátor, 1368, Jan z Rakovníka 1528—31, Jan, řezbář v Levoči, 1469—82, Jan ze Stříbra, iluminátor, 1554. Lit.: Pr. Toman, Slovník.

Jan, měst. písař v Brně v l. 1343—1360. Vydal lat. právn. knihu: Manipulus vel directorium juris civilis.

Jan, jméno 22 (23) papežů: J. I., sv. (523—526), svátek 27. května, zemřel jako zajatec Theoderichův v Raveně. — J. IV. (640—642), ze Salony, potíral učení monotheletů. — J. X. (914—928), byl Marozií, dcerou Theodory, žalářován a zavražděn. — J. XII. (955—964), korunoval Otu Vel., jím též sesazen. — J. XV., domněle následník Bonifacia VII. (byl příčinou špatného počítání papežů se jménem Jan). — J. XXI. (XXII., 1316—1334), arcibiskup avignonský, dal do klatby Ludvíka Bavorského. — J. XXII. (XXIII., 1410—15) z Neapole, svolal koncil do Kostnice, kde byl nucen se poděkovati; později odvolal své odstoupení, byl však sesazen a zajat.

Jan, jména četných knížat a králů: 1. A n g l i e: J. Bezzemek (John-Lack-Land), král angl. (1167—1216), panovník slabý, ukrutný, v boji proti franc. Filipu Augustovi byl poražen u Roche aux Moines. Byl přinucen povoliti Magna charta libertatum.

2. A n h a l t s k o: J. Jiří II., kníže anh.-dessavský (1627—1693), panoval po švédských a braniborských válkách.

3. A r a g o n i e: J. II., král aragonský (1397—1479), účastnil se stranických bojů kastiliánských.

4. B u l h a r s k o: J. Vladislav, car bulharský (1015—18), zahynul v boji a po jeho smrti se říše rozpadla. Největší její část připojena k Cařihradu. — J. I., nazv. Joan Asěn, obnovitel říše bulharské; vládl v Trnovu 1186—96; byl zavražděn. — J. II., Joan Asěn, největší vladař druhé říše bulharské, vládl 1218—1241; rozšířil svoje panství až po Drač a Soluň. — J. III., Joan Asěn, dosazen na bulhar. trůn r. 1279 Řeky, záhy ale vyhnán ze země; ⚲ Bulharsko, dějiny.

5. B y z a n t s k o: J. I., císař byzant. (kol 925—976), přemohl rus. knížete Světoslava, podrobil Syrii a Armenii. — J. II., Komnenos, panoval 1118—1143, podrobil Kilikii, bojoval v Syrii. — J. III., Dukas Bataces (* 1193), dobyl Epirus a připravil znovuzřízení byzantského císařství. — J. V., Palaeologos (1332—1391), svržen svým synem Andronikem, později pomocí Emira Murada zmocnil se opět vlády. — J. VI. Kantakuzenos, vojevůdce cís. Andronika II. a III., potom vzdorocísař J. V.; později v obč. válce svržen, uchýlil se do ústraní a napsal dějiny od r. 1320—1356. — J. VII., Palaeologos, zbavil trůnu svého děda J. V., byl však sám svržen svým strýcem Manuelem II. — J. VIII., Palaeologos (1391—1448), hledal na západě pomoc proti postupujícím Turkům a podporoval proto spojení záp. a vých. církve.

6. Č e c h y: J. Lucemburský (1296—1346), syn Jindř. VII. Lucemb., od r. 1310 král český (manžel Elišky Přemyslovny). Jsa více vojákem než vladařem, nedovedl uklidniti zemi, rozháranou vnitřními spory (šlechta a města). Omeziv se na potvrzení a rozhojnění svobod šlechty, zajímal se spíše o zahraniční události. Časté zásahy do jejich vývoje umožnily mu značné územní zisky (1322 trvale Chebsko, krátce nato Budyšínsko a Zhořelecko a v l. 1327—9 téměř všechna knížetství slezská, trvale teprve r. 1335, kdy pol. král se vzdal nároků). Nejraději prodléval ve Francii, kde též padl v bitvě u Kreščaku proti Angličanům (1346).

7. F r a n c i e: J. Dobrý, král franc. (1319—1364), syn a nástupce Filipa VI., vedl válku s Anglií, byl poražen u Maupertuis.

8. N a s a v s k o: J. Nasavský, arcib. mohučský († 1409), měl velký vliv na říšskou politiku, účastnil se sesazení čes. krále Václava IV. a r. 1411 přiklonil se k Zikmundovi.

9. P o l s k o: J. I. Albrecht, král pol. (1492—1501). Podařilo se mu udržeti Litvu pod panstvím polským a zvětšil i jinak svoji říši. — J. II. Kazimír, král pol. (1648—1668), byl pův. jesuitou. Po nastoupení na trůn zapletl se v četné války s Rusy, Švédy a s Chmelnickým, čímž říše jeho byla značně oslabena. — J. III., Soběski (1624—1696), nár. hrdina pol., porazil několikrát Turky a osvobodil Vídeň r. 1683.

10. R a k o u s k o: J. Nepomuk Salvator, velkovév. rak. a princ toskánský (1852—1891), polní maršálek, vzdal se později hodností a žil pod jménem Jan Ort v Jižní Americe. — Juan d'Austria st. (1547—1578), porazil Turky u Lepanta 1571. J. d'A. ml. (1627—1679), špaň. vůdce proti Francii a Portug., později ministr.

11. S a s k o: Albertinská větev: J. Jiří I., kurfiřt saský (1585—1656), odmítl českou korunu, dostal 1623 Lužici zástavou, spojil se s Gust. Adolfem, později dostal Lužici dědičně. — J. Jiří II., kurfiřt saský, syn a nást. předešl. (1613—1680), svým marnotratnictvím ochromil úplně finance. — J. Nepomuk Maria Josef, král saský (1801—1873), odpůrce Pruska, snažil se o spojení s Rakouskem. — Arnoštovská větev: J. Vytrvalý, kurfiřt saský (1468—1532), organisoval reformaci mezi knížaty. — J. Bedřich Velkomyslný, kurf. saský (1503—1554), podlehl 1547 u Mühlberku proti svému strýci Mořici, byl zajat a vzdal se hodnosti kurfiřtské. — J. Arnošt I., vév. sasko-výmarský (1591—1626), byl na poč. třicetileté války ve službách českého krále Bedřicha.

Jan z Boha (Juan de Dio, 1495—1550), křesť. sv., zakladatel řádu Milosrdných bratří v Granadě; sv. 8. března.

Jan z Brabantu, franc. kovolitec; působil poč. 14. st. v Praze, kdež ulil na rozkaz král. Alžběty r. 1305 sochu Václava II. pro jeho zbraslavskou hrobku.

Jan z Briennu (Jean de Brienne le Châtelet, 1149—1237), r. 1205 král jerusalemský, 1229 cís. latinské říše v Cařihradě, 1235 porazil Bulhary.

Jan Cantius (ca 1397—1473), křesť. sv., prof. teologie v Krakově; svátek 20. X.

Jan od Čápův, měšťan St. m. pražského; vydal r. 1488 spolu s třemi jinými první vydání celé české bible.

Jan z Dražic, biskup praž., ⚲ z Dražic.

Jan Duns Scotus (1270—1308), scholastik, františkán; vyučoval v Oxfordu, Paříži, Kolíně na R.; byl pokládán za nejbystřejšího myslitele středověku (Doctor subtilis).

Jan Evangelista, jeden z 12 apoštolů, syn galilejského rybáře, zván též Miláček Páně; připisuje se mu jedno ze čtyř evangelií a Apokalypsa.

Jan z Gmündu, syn Petra Parléře; vedl od r. 1398 stavbu velechrámu sv. Víta v Praze.

Jan Gualbert (995—1073), křesť. sv., zakladatel řádu Vallombrosánů; svátek 12. července.

Jan z Hory, pseud. Jana N. Jindry.

Jan z Hradce, farář u sv. Martina ve zdi, který r. 1414 první rozdával večeři Páně pod obojí způsobou. Záhy ale se obrátil a stal se protivníkem husit. učení. R. 1418 donucen vzdáti se fary.

Jan z Hvězdy, pseud. Jana Jindřicha Marka.

sv. **Jan Chrysostomos** (Zlatoústý), cařihradský patriarcha a znamenitý řečník (347—407).

Jan z Jenštejna (1350—1397), biskup míšenský, později arcibiskup pražský. Byl s počátku veselým společníkem krále Václava IV., ale záhy stal se velmi nábožným a obrátil se proti králi, když tento chtěl bez souhlasu arcibiskupova zříditi pro svého oblíbence biskupství v záp. Čechách. Rozpory vedly konečně tak daleko, že král dal utopiti gen. vikáře Jana z Pomuku. Arcibiskup se pak vzdal svého úřadu a odešel do Říma, kdež i zemřel jako patriarcha alexandr.

Jan z Jesenice, mistr učení Pražského, přítel M. J. Husa, jehož r. 1410 u dvora papežského zastupoval. Po svém návratu 1412 dán do klatby. Zastupoval Husa též na synodu pražském, po upálení Husově pracoval energicky v jeho intencích, až r. 1419 vypověděn králem Václavem IV. z Prahy. Napsal několik traktátů proti Stan. ze Znojma a Pálči.

Jan z Jičína, vzdělaný teolog, mistr svob. umění, stoupenec Viklifův a Husův. Odpůrce kupčení s odpustky, na počátku husit. bouří stál na straně novotářů (podávání kalicha a pod.), potom však byl proti přílišným novotám (stížný list do Prahy roku 1421 spolu s ⚲ Mikulášem Biskupcem).

Jan Jindřich Lucemburský (1349—1375), syn Jana Lucemburského, krále českého; markrabě moravský. Byl znám svojí velkou šetrností.

Jan Křtitel, syn Zachariášův a Alžběty, pokřtil Krista Ježíše v Jordáně; z roz-

kazu Herodova na žádost Salome sťat; svátek 24. června.

Jan z Leydy (Jan Bockelson), holandský krejčí, rodem z Leydy, vůdce novokřtěnců, který řádil v Münsteru. Po dobytí města (r. 1535) biskupem münsterským byl popraven.

Jan z Lípy, pseud. hornoluž. spisovatele J. B. Pjecha (↘) a Mil. Čecha (↘).

Jan z Lizu, pseud. Marie Žlábkové.

Jan Nepomucký, český světec, * v pol. 14. stol., syn Velflína z Pomuka (Nepomuka); studoval v Praze a Padově (teologii a práva), 1372 se stal notářem, vysvěcen na kněze, byl farářem u sv. Havla, pak kanovníkem, tajemníkem a generál. vikářem arcibiskupa Jana z Jenštejna. Spor arcibiskupa a krále zaplatil životem (mučen a utopen 20. března r. 1393). Brzy se objevuje podání, že byl J. N. popraven proto, že nechtěl prozraditi zpověď královninu králi (Eberdorfer z Haselbachu). — Učení o dvou Janech, z nichž jeden byl popraven 1383 a druhý 1393, vzniklo z nesprávného označení roku na hrobě J. N. Kronikář Hájek nedovedl si vysvětliti tento dvojí letopočet a vytvořil dva: Jana z Nepomuku a Jana z Pomuku. — Úcta J. N. rostla do té míry, že byl J. z N. prohlášen 1729 za světce. Lit.: Bartoš: J. N., světec temna (1921); Stejskal: Sv. J. N. (1922—23); Pekař: Tři kapitoly o sv. Janu (1921).

Jan Očko z Vlašimě, druhý arcibiskup pražský, ↘ Očko Jan.

Jan Otta, pseud. Otty Jana.

Jan Parléř, syn mistra Staňka, mistr stavitelský. Provedl poč. 15. stol. četné světské i círk. stavby na panství pánů z Rožmberka.

Jan z Pohoře, pseud. Jana Voborníka.

Jan z Pomuka, ↘ Jan Nepomucký

Jan z Prachatic, ↘ z Prachatic Jan.

Jan Příbram, ↘ Příbram Jan.

Jan Sarkander (* 1576 ve Skočově, † 1620 v Olomouci v žaláři), katol. kněz ze šlecht. rodiny, farář v Holešovicích na Moravě; pracoval proti tenkrát se šířícímu protestantismu, moravskými stavy obviněn ze zrady 1619 tvrzením, že u krále polského vyjednával o pomoc králi Ferdinandovi proti stavům. Zajat, vězněn a umučen v žaláři.

Jan Soběslav († 1394), syn Jana Jindřicha Lucemburského; byl biskupem v Litoměřicích.

Jan ze St. Prahy, pseud. J. Pešice.

Jan ze Středy (Johannes Noviforensis), kancléř Karla IV. a biskup litomyšlský (1353—1380). Má značné zásluhy o rozvoj vzdělanosti v Čechách; zavedl k nám ital. humanismus. Histor. cenu mají jím pořízené iluminované rukopisy.

Jan Švábský-Parricida, též Rakouský (1290—1315), vnuk Přemysla Ot. II., syn kralevice Rudolfa a Alžběty Přemyslovny; žil u dvora Václava II., který, aby uspokojil jeho ctižádost po koruně, opatřil mu markrabství míšeňské. J., nespokojen, dal 1308 zavraždit Albrechta I.; Jindřichem VII. dán do klatby, zbaven statků a odsouzen k doživotnímu vězení.

Jan z Ústí, pseud. Jana Žahourky.

Jan Václavův, ↘ Jenek z Prahy.

Jan z Viktrinku (Johannes Victoriensis), důvěrník a kaplan Jindřicha Korutanského, autor kroniky Liber certarum historiarum (1207—1343), v níž si všímá i českých dějin.

Jan Volek, levoboček čes. krále Václava II. Byl kancléřem král. Českého a od r. 1334 biskupem olomouckým. Podporoval vřele svoji sestru Elišku.

Jan z Vysokého Mýta, knihtiskař pražský od r. 1487. Vytiskl žaltář Davida-proroka a druhé vyd. Trojánské kroniky.

Jan Zápolský (1487—1540), uher. magnát a vévoda sedmihradský. Zavinil svojí liknavostí porážku Ludvíka II. u Moháče. Zvolen sice uher. králem proti Ferdinandu I. Habsb., ale vypuzen do Polska; brzy však pomocí tureckou znovu dosazen na uher. trůn. Porážkou Turků u Vídně ale zbaven jejich podpory a donucen uzavříti s Ferdinandem I. smír ve Vel. Varadíně (1538), ve kterém mu sice ponechán titul král., ale území jeho značně zmenšeno.

Jan Zhořelecký (1370—1396), vévoda zhoř.-lužický. Nejmladší bratr krále Václava IV.

Jan Železný (asi 1360—1430), praž. Němec, již 1388 biskupem v Litomyšli; význačný účastník vzpoury proti králi Václavu IV. (1394). Stal se nejvytrvalejším odpůrcem Husovým, na jehož předvolání před koncil kostnický měl hlavní podíl. Proti Táboritům vytvořil stranu kat. panstva a stav se arcib. olomouckým, dovedl ubrániti Moravu proti náporu husitství, takže ani arcib. olomoucké nezaniklo. R. 1426 jmenován kardinálem, † 1430 v Ostřihomě.

Jan Želivský, ↘ Želivský Jan.

Sv. Jan (neb Ivan) **pod Skalou,** o. v Č., okr. Beroun, 338 č. ob. Nablízku jeskyně, kde žil sv. Ivan jako poustevník. Letovisko.

Janáček Jan, JUDr. (* 1880), ministerský rada min. obchodu a odb. spisovatel.

Janáček Leoš, Dr. (* 3. VII. 1854 v Hukvaldech u Příboru na Mor., † 12. VIII. 1928 v Mor. Ostravě), vedle Pavla Křížkovského největší Mistr, jejž dala Mo-

rava české hudbě. Pocházel z rodiny učitelské a hudebnické. Od roku 1865 studoval hudbu u Křížkovského jako fundatista v Klášteře Královéě v Brně. Záhy zastupoval Křížkovského v úřadě ředitele sboru a nastoupil po něm jako regenschori. V hudebních studiích pokračoval na varhanické škole v Praze i na konservatořích lipské a vídeňské. R. 1882 byl zvolen dirigentem „Filharmonické besedy" v Brně, a v této funkci působil do r. 1888. Stal se pak učitelem

Dr. Leoš Janáček.

hudby na učitelském ústavě, kde působil do r. 1903. R. 1881 byl mimo to jmenován ředitelem varhanické školy a od r. 1919 profesorem a rektorem na nově zřízené státní konservatoři v Brně. Na konci života, k poctě 70. narozenin, byl na Masarykově univ. prohlášen doktorem „honoris causa". Z teoretických spisů Janáčkových je nejdůležitější Nauka o skladbě souzvukův a jejich spojův. Janáček je tvůrcem t. zv. „teorie nápěvkové", jež odvozuje melodickou linku tématu z lidské řeči, hlavně lidové, i ze zvuků přírodních, zpěvu ptactva, šumotu a hukotu stromů, lesů i moře. Nápěvky sbíral po celý život a nashromáždil tak spoustu materiálu. Tuto svou teorii, jež vedle úsečnosti a rhapsodičnosti motivů, opakování slov i celých vět je jedním z nejtypičtějších znaků jeho tvorby, uplatňoval ve skladatelské praxi s důsledností až tvrdošíjnou. Z ohromného životního díla Janáčkova nutno vytknouti aspoň: v oboru vokálním: velkou řadu sborů (na př. Dež viš, Komáři, Rozloučení, Čtvero sborů, Klekánice, Maryčka Magdónova, 70.000, Kantor Halfar na básně Bezručovy, jež se staly slavnými v podání učitelů moravských a pražských, „Věčné evangelium" na slova J. Vrchlického, „Zápisník zmizelého" na slova poesie lid., jakési koncert. drama, jeden z nejgeniál. projevů Janáčkových, a „Glagolskou mši" na staroslovanský text, traktovanou zcela necírkevně, moderně a netradičně). V oboru instrumentálním: Valašské tance, Lašské tance, skladby klavírní (na př. Po zarostlém chodníčku), houslovou sonatu, suitu Mládí pro dechové nástroje, klavírní Concertino, Vojenskou symfoniettu, symfonické básně Šumařovo dítě a Taras Bulba pro veliký orchestr a dva kvartety, z nichž druhý, nazvaný Listy důvěrné, je posledním dílem Janáčkovým, oslavou hlubokého citu a velepísní mohutné, mužné vášně, jedna z jeho nejkrásnějších neoperních kreací. Těžiště celého velkého, originelního a složitého Janáčkova zjevu skladatelského leží však v opeře. První opery Šárka (na text Zeyerův) nedokončil, druhou Počátek románu spálil. Také opera Osud zapadla. Její pastorkyňa podle dramatu Gazdina roba od Gabriely Preissové (po prvé 21. ledna 1904 v Brně) je dílem světového úspěchu a trvalé hodnoty v mezinárodní literatuře. Nedlouho před smrtí dožil se Janáček triumfálního úspěchu Její pastorkyně na cizích jevištích ve Vídni, Mnichově, Lipsku a hlavně v Berlíně. Pak následovaly Výlety pana Broučka na měsíc a do XV. století podle románů Sv. Čecha, mistrovské dílo Kaťa Kabanová podle dramatu Ostrovského Bouře, hluboká tragedie duše a nešťastného srdce ženina, Liška Bystrouška na text R. Těsnohlídka, oslava Věčnosti a jejích proměn v nekonečném střídání vzniku a zániku života v přírodě. Věc Makropulos podle dramatu Čapkova, kterouž řadu zakončuje posthumní hudební drama Z mrtvého domu podle románu Dostojevského Zápisky z mrtvého domu, dílo dosud v Praze neprovedené (premiéra v Brně 1930). Základním povahovým rysem Janáčka-člověka i tvůrce je láska k člověku a soucit s lidským utrpením a bolestí.

Janak Gustav (* ve Třělném v Horní Lužici pruské 1895), souč. luž. nár. pracovník a organisátor, horlivě činný v luž. tiskárně a knihkupectví v Matičním domě v Budyšíně, v Matici luž., v Sokole i j. Jako správce luž. knihoskladu vypracoval katalog, vydaný s předmluvou Mukovou v r. 1928. Je to zároveň cenný soupis souč. luž. literatury v obojím nářečí.

Janák Ignác (* 1862 v Lázničkách), kanovník v Olomouci; psal i pod pseudonymem „Antonín Ignác Láznický" o hagiografii, asketice, historik terciářství.

Janák Pavel (* 12. III. 1882 v Praze), architekt. Proslul svými znamenitými technickými pracemi a projekty, které byly provedeny; mnohé z nich v soutě-

ších byly vyznamenány prvními cenami. V r. 1921 byl jmenován profesorem na státní uměl.-prům. škole v Praze.

Janalík František (* 1813 v Holešově, † 1882 v Olomouci), mistr kloboučnický, buditel a písmák moravský.

Janalík František (* 1883 v Rymicích u Holešova), rolník v Mysleticích u Telče, politik a publicista strany lidové, poslanec v Praze.

Janalík Vincenc (* 1804 v Rymnicích, † 1855 v Miloticích), farář, povídkář s tendencí katolickou; vydal Rodina Důvěrova (1848), Věrná Roza (1849) a Přátelé (1850).

Janata František, nazv. Franta Rebel (* 1856), česko-amer. novinář, smýšlení anarch. Red. Volných listů v New Yorku (1894—99)

Janatka F. S., MUDr. (* 1866), pražský lékař, býv. člen sboru ob. starších a člen představenstva č. sekce lék. komory.

Janatka Jan Nep. (1800—1882), č. hud. skladatel a člen orch. víd. dvorní opery. Napsal Školu pro lesní roh a složil četné písně.

Janatka Jan (1831—1878), prof. konservatoře a virtuos na lesní roh, autor Školy pro lesní roh.

Janatka Josef, Ing. (1856—1924), č. technik. Nabyl zvučného jména jako odborník v průmyslu strojnickém. V r. 1909 účastnil se založení Technického musea v Praze. R. 1906 byl jmenován vysokou školou technickou v Praze čestným doktorem věd techn. Gen. řed. Daňkovky.

Janauschek Fanny (Franciska Magdalena Romance) (* 1830 v Praze, † 1904 v Brooklyně), znamenitá č. herečka. Vystupovala na německ. jevištích, později v Sev. Americe a v Londýně, kde hrála anglicky.

Jancu Avramu Abraham (1824—1872), vůdce Rumunů v záp. Sedmihradsku, nazývaný „král hor"; v letech 1848—49 bojoval s Maďary.

Janča Jan (* 1866 ve Vlčkově, † 1928), spisovatel a novinář. Pracoval v redakcích různých krajinských listů. V r. 1896 přišel do Vídně, kde redigoval politický časopis Slovan. V r. 1908 stal se hlavním redaktorem Vídeňského Denníku. Od r. 1925 byl šéfredaktorem Ruchu v Brně. Knižně vydal romány: V rudém proudu, Satan, Na poušti života; dále povídky a novely Z města i venkova, Orfanův románek a jiné novely, Život a jiné vídeňské novely, Vichřice, U nás pod Karpaty a j. Napsal též několik dramat.

Jančálek Cyril (* 1. I. 1891), slov. malíř, žák Úprkův. Maluje hlavně motivy ze Slovenska.

Jančar Josef (* 1881 v Uzeničkách), kaplan v Plánici, publicista agrární orientace.

Jančék Ján (13. II. 1881 v Ružomberku), starosta m. Ružomberku a poslanec NS., majitel a vyd. Slovenských Hlasov. R. 1917 red. Slov. Hlasov v Rusku. Pseud. Janko Sršeň.

Jančík Jan (* 1867 v Něčicích Horních), farář ve Veselí u Strážnice; vydal Diecésní synoda v Olomouci 1568 (1889).

Jančík, pseud. Mik. Štef. Ferienčíka.

Jančo Josef (* 3. VIII. 1823, † 11. VIII. 1893), nedoceněný slov. básník. Byl lesnickým úředníkem na různých místech, hlavně mezi Maďary, až se mu podařilo dostati se jako finanční úředník do Bratislavy. Jeho literární práce, roztroušené po různých časopisech, prozrazují, jak velký byl to talent básnický Překládal také z ruštiny, němčiny, francouzštiny a maďarštiny. Nejvýše stojí původní epická skladba Milína, uveřejněná r. 1872.

Janda Alois (* 1869 v Klatovech, † 1911 v Chicagu), redaktor Svobodné Školy, básník.

Janda Antonín (* 1849), učitel v Budyni n. O. Sp.: Dějiny m. Budyně (1892), Rozvoj nár. školství na Roudnicku (1908).

Janda Antonín (* 1868 v Beňově), katecheta reálky v Kroměříži, kat. publicista.

Janda Emil (1855—1915), rodák českolipský, architekt v Hamburku, kdež provedl četné městské stavby.

Janda František (* 1885), č. malíř podobizen, žák Schwaigrův.

Janda František (* 1886), č. architekt, žák Kotěrův, autor četných projektů (Regulace Ml. Boleslavě, Lázně Poděbrady, Prům. a hosp. výstava v Ml. Boleslavi 1912, a j.). Četné odb. články a studie.

Janda Jan, MUDr. (1842—1890), pražský lékař, jeden ze zakladatelů spolku Radhoště, a spisovatel. Sp.: Mladá matka a četné práce z porodnictví.

Janda Jan Bohumil, pseud. Cidlinský, Lánský (* 1831 v Pátku, † 1875 v Poděbradech), tajemník zemského výboru, básník; vydal epickou skladbu Jan Talafús z Ostrova (1864), Básně (1873), dějepisné novely Pod Vyšehradem (1869), Anna Městecká (1870) a Boček (1881), román Jaroslav (1857), dramatický žert Rosenberg (1873). ♃ Zákrejs, Osvěta 1875, 879.

Janda Jan, katolický kněz XVIII. věku, 1769 kaplan v Jincích; vydal Krátké řeči na páté přikázání (1780), Krátké řeči na články víry Apoštolského vyznání (1780); psal do České Včely (1843).

Janda Jan, obrozenský básník, učitel v Libochovicích; psal verše do Rozmanitostí (1818) a Čechoslava (1820).

Janda Jan (* 1839), básník katolický; vydal Pomněnky.

Janda Jan (* 1829 v Plaňanech), malíř porculánu v Praze.

Janda Jiří (* 1865 v Praze), profesor Akademického gymnasia, přírodopisec, vynikající básnickým podáním látky vědecké; vydal řadu monografií o ptactvu: Užitečné ptactvo (1899), Atlas ptactva středoevropského (1902), Procházky přírodou (1905), Les (1906), Všemi díly světa (1907), Stručná ornithologie (1908), obrázky z přírody Rok (1916) a Zoologická zahrada, v níž propaguje její zřízení v Praze. ⚲ Stoklas, Nár. Listy 1917, 171.

Janda Johannes (1827—1875), sochař a řezbář, žij. v Berlíně. Pocházejí od něho četné postavy svatých, řezaných ve dřevě a sloni.

Janda Josef JUDr. (* 1886 v Praze), národohospodář a žurnalista. Byl činný v sekretariátu Všeobecného pensijního ústavu v Praze a vedoucím sekretářem Obchodní a průmyslové rady v Praze. R. 1917 stal se sekretářem Svazu českých bank. Po státním převratu byl ustanoven vrchním ředitelem České banky v Praze. Je členem poradního sboru pro otázky hospodářské, dále členem správních rad četných podniků a bursovním radou. Je šéfredaktorem Národní Politiky (od r. 1927) a odborného listu Český finančník. Literárně byl činným v denním i odborném tisku. Větší spisy, jež vydal, jsou: O podmínkách českého exportu, O lipských trzích, Rašínova náprava měny dávkou z majetku a Černé umění.

Janda Matěj z Čechtic, kněz podobojí, farář u sv. Michala v Praze (1621). R. 1624 vypověděn; zdržoval se pak v Drážďanech a Perně. Napsal četné spisy náboženské. Zemřel 1632.

Janda-Suk František (* 1878), vrch. policejní rada, známý sportovec (ve vrhu diskem).

Janda Václav (* v Praze), sochař a měšťan pražský na Novém městě r. 1770.

Janda Václav (1867—1929 v Praze), ředitel Pensijního ústavu cukrovarnického, právník, hudební skladatel sokolský a písničkář.

Janda Václav Bol. (* 1852), řed. kůru v týnském chrámu a hud. sklad. círk.

Janda Viktor, PhDr. (* 13. X. 1880 v Litomyšli), od r. 1927 mim. prof. experiment. zoologie na přírodověd. fakultě univ. Karlovy v Praze.

Jandečka-Šnajdr Ladislav (1891—1930), malíř, spisovatel a nakladatel; redigoval České noviny a Boj za volnosť, vycházející na Kladně, a přispíval do časopisů. Napsal několik sociálních románů, které docílily brzo více vydání, na př. Fabrička, Julča, Láska a vášně, Pražská švadlenka (také zfilmována). Jako malíř-krajinář patří ke škole Engelmüllera, Bubeníčka, Nejedlého.

Jandečka Václav (* 1820 v Poběžovicích, † 1898 v Novém Bydžově), zemský školní inspektor; psal stati o geometrii a fysice do Riegrova Slovníku; vydal čtyřdílnou Geometrii pro gymnasia a s Dastichem Logiku pro gymnasia (1871). ⚲ Lit. Listy 1898, 189.

Jandera Josef Ladislav (* 1776 v Hořicích, † 1857 v Praze), premonstrát strahovský, profesor matematiky Karlovy university.

Jandík Jaroslav, JUDr. (1893—1927), vyn. hudebník, organis. zpěv. spolku Typografie a sociální pracovník. Tajemník min. školství.

Jandík Stanislav (* 14. V. 1902 v Praze), spisovatel a redaktor v Brně, autor Veselého rozhlasu kmotra Povondry, parodie sensačních zpráv novinářských. Vyd.: Tři porce psiny, Revuální reportář v křivém zrcadle (1930).

Jandl Čeněk Otokar (* 1896), č. div. malíř a tvůrce uměl. interieurů.

Jandl Vilém (1900—1925), č. pianista, tvůrce Českého tria a od r. 1921 profesor hud. školy v Bělehradě.

Janďourek Antonín (1872—1930), čes. hudeb. virtuos na hoboj, absolv. pražské konservatoře, byl členem Zem. divadla v Praze, r. 1901 ve vídeň. dvorní opeře.

Jandouš Alois, PhMr. (1838—1893), lékárník a odb. spisovatel farm. a chem.

Jandová Hermína (* 1854), mor. malířka-krajinářka, žačka víd. akademie.

Jandová Žofie, pseud. F. L. Čelakovského.

Jandyt Václav, jesuita a č. spisovatel. Vydal r. 1704 českou mluvnici (Grammatica linguae boh.).

Janeček, vůdce slovenských dobrovolníků, kt. zůstali 1848 věrni Rakousku; organisoval s Bloudkem a Hodžou odpor proti Maďarům, nedošel však u rak. vlády vděku.

Janeček Gustav (1848—1929), prof. chemie na univ. v Záhřebě. Odb. spisy.

Janeček Jaroslav (* 1870 v Pardubicích), vlastně Emil Wiesner, redaktor nakladatelství Vilímkova, pak Hlasu Národa, vydavatel časopisu křesťanské mystiky, překladatel z ruštiny, frančtiny a polštiny, vydal básně Podzimní růže (1892), román Ambrož (1892), Před branou vyšších světů (1903), Volání ke břehům věčnosti (1908).

Janečkův granát, vejčitý ruční a puškový g., zavedený v čsl. arm. (⚲ g. ruční), vynález inž. Frant. Janečka (* 1877), maj. zbrojovky v Praze XIV., na Zelené lišce.

Janečkova obloukovka, uhlíková lampa elektrická se samočinnou mechanickou regulací vzdálenosti svítících hrotů uhlíků, jež upevněny svisle a skloněny k sobě pod mírným úhlem.

Janek z Bielca, pseud. Jana Kanty Gregorowicze.

Janet Paul (* 30. IV. 1823, † 4. X. 1899), franc. filosof, od 1863 prof. pařížs. univ., eklektik školy Cousinovy, přívrženec de Biranův, bojoval proti naturalismu. Z mnoha spisů jeho: La famille (přel. do češ.), Histoire de la science politique (přel. do češ. 1872), Le matérialisme contemporaine en Allemagne, 1864, Principes de métaphysique et psychologie, 1897, Histoire de la Révolution franç., 1889), a mn. j.

Janěžič Antun (1828—1869), slovin. spisovatel, učitel na reálce v Celovci, 1850—53 redigoval časopis Slovenska Bčela, později Glasnik; sepsal slovensko-něm. a německo-slov. slovník, 1850—51.

Jang-šau u Honau, m. v čínské provincii Honau, proslulé malovanými nádobami.

Janicki Stanisław, Ing. (* 1872), polský státník a zeměd. pracovník. Byl několikráte min. zemědělství.

Janiculum, pahorek na pr. břehu Tibery, záp. od Říma, teprve Augustem přičleněn k městu.

Janiczek Julius, PhDr. (* 1887 v Mor. Třebové), vl. jm. Walter Heusel, prof. konservatoře v Dortmundu a vydav. něm. nár. písní.

Janičáři (tur. jeni čeri, „nová četa"), od r. 1329 ze zajatců, později z násilně odňatých křesť. chlapců, islamsky vychovaných, složený pěší oddíl tur. vojska, za míru vykonával služby policejní, ve válce nejobávanější oddíl celého vojska; byl r. 1826 Mahmudem II. rozpuštěn a pro vzpouru vybit.

Janíček (Janiczek), iluminátor kancionálu mladoboleslavského (z poč. 16. stol.).

Janin Pierre Thiébaut Charles Maurice (* 1863), franc. generál; 1914 plukovník, pak v gen. štábu v odboru dělostřeleckém a leteckém, 1916 náčelník voj. misse do Ruska; 1918 jmenován vrchním velitelem čsl. vojsk a od 15. VIII. vrchním velitelem všech spojeneckých vojsk na Rusi, kde se účastnil evakuace území na magistrále a vrátil se 1920 do Francie. Sp. Moje účast na čsl. boji za svobodu, Pád carismu a konec ruské armády.

Janin Jules (1804—1874), franc. div. kritik a romanopisec. Napsal: Contes fantastiques, la Religieuse de Toulouse, L'âne mort et la Femme guillotinée, Histoire de la littérature dram. a j. Byl po 40 roků div. kritikem Journalu de Débats. Člen franc. Akademie.

Janina (Jannia, Joannina), hlav. m. stejnojmenného řec. nomu (5490 km² se 173.384 ob. [1920]), v širé, úrodné rovině. Od r. 1913 patří k Řecku. 24.000 ob.

Janinalli z Janngangu Antonín, mincmistr kutnohorský od r. 1681.

Janinalli z Jangangu Frant. (* z Chiavenny ve Švýcarech), ředitel státní loterie v Praze r. 1770.

Janiš František, ThDr. (1848—1910), prof. bohoslov. fakulty v Olomouci, kat. spisovatel.

Janiš Josef Ant., nazv. Trutnovský († 1821), kat. kněz a děkan v Hněvčevsi, napsal několik spisů o včelařství.

Janiševski Alexej, MUDr. (* 1873), rus. psychiatr, prof. lékařské fakulty sofijské university. Své vědecké studie píše bulh., franc., něm. a rusky.

Janitschek Hubert (1846—1893), kustos uměl.-prům. musea ve Vídni a něm. uměl. historik. Působil též v Praze. Sp.: Repertorium f. Kunstwissenschaft.

Janka Jan August (asi 1766—1829), hornolužs. evang. teolog, jenž pod vlivem osvícenského proudění učinil s přítelem Šěrachem pokus o vydávání prvního tištěného luž. měsíčníku: Měsačne pismo k rozwučenju a wokřewjenju. Ale po vydání 1. čísla v srpnu 1790 byl časopis něm. úřady zakázán.

Janke František Josef (* 1848 ve Dvoře Králové, † 1888 v Hradci Králové), publicista a dramatik, redigoval Polabana, Polabské Noviny, založil Divadelní knihovnu, vydával divadelní hry. ⚲ Liter. Listy 1888, 299.

Janke Zikmund, MUDr. (* 1865), láz. lékař v Luhačovicích a čes. dram. spisovatel (pseud. Z. Dvorský). Napsal několik věd. pojednání o nemocích nosních a krčních, jakož i beletrii a veselohru.

Janko Alexander, pseud. Jána Alex. Fabry.

Janko (Jan malý), pražský sochař kol r. 1348.

Janko Ján, pseud. Fedora Sokolíka.

Janko Jaroslav, PhDr. (* 3. XII. 1893 v Opatově, Mor.), přednosta matematicko-statistického oddělení min. soc. péče, soukr. docent čes. tech. v Praze.

Janko Jar., pseud. Jana Kocha.

Janko Josef, PhDr. (* 1869 v Libštátě), prof. germanistiky na univ. Karlově, žák Mourkův, vydal: Soustava dlouhých slabik koncových v staré germánštině (1903), Shakespeare (1909), O pravěku slovanském (1912) a j.

Jankov Anastas (18ř7—1904), bulh. makedonský revolucionář. Od r. 1896 věnoval se výhradně myšlence osvobození Makedonie, jíž obětoval také svůj život.

Jankov, ms. v Č., okr. Sedlčany, 721 ob. Bitva 1645 mezi Švédy pod vedením gen. Tortensona a cís. vojskem. Tvrz J. zbořena 7185.

Jankovec Antonín (* 1815 v Praze), mědi a ocelorytec v Praze v l. 1842—8.

Jankovice, o. na Mor., okr. Holešov, 397 č. ob.

Jankovice, o. na Mor., okr. Uh. Hradiště, 778 č. ob.

Jankovič Božidar (1849—1920), srbský gen. inženýr; sloužil v gen. štábu, byl prof. válečné akademie, 1901 min. války, 1912—13 velit. 3. arm., jež obsadila Sandžak, 1914 za vál. světové šéf operací na Černé Hoře. Byl známým předákem vlasteneckého spolku „Narodna Odbrana".

Jankovitost (Morosis), u koní, choroba nervů, obyčejně způsobující neposlušnost, netahavost, bázlivost, kopavost. Léčí se hlavně klidem a dobrým zacházením.

Jankovský Hynek z Vlašimě († 1653), kat. pán mor., v jehož majetku byly: Bítov, Dolní Slatina, Jemnice a Skalice. Napsal: Apatéka koňská (1650).

Jankowski Czesław Borys (* 1862), pol. malíř a ilustrátor.

Jankowski Jerzy (* 1887), pol. básník, zakl. pol. futurismu.

Jankowski Józef (* 1865), pol. básník, mystik.

Jankowski Placyd (1810—72), pol. kněz uniatský, humoristický spisovatel.

Jank-tse-kiang, největší řeka Číny, jest asi 5100 km dl. Její prameny jsou asi na sev. úpatí pohoří Tangly; na území čínské vstupuje v kraji Jünnanu jako Kinšakiang (řeka zlatého písku), protéká Sučuanem a Hukuangem, kde začíná její dolní tok, vlévá se pod Nankingem do vých. čínského moře 36 km širokou deltou.

Janků František Xaver (1843—1923), farář u Sv. Jindřicha, spisovatel homiletický a apologetický; vydal tři sbírky kázání.

Janků Josef, MUDr. (* 1886), čes. oční lékař a přednosta očního odd. stát. nemocnice na Král. Vinohradech.

Jannequin Clément, franc. neb belg. hudební skladatel XVI. stol.; známé jeho chansony.

Janni Etore (* 1879), ital. lit. kritik a žurnalista.

Jannings Emil (* 26. IX. 1886 v New Yorku), v mládí přišel do Německa, kde stal se hercem, byl též členem Reinhardtova divadla, pak přešel k filmu, kde vytvořil řadu velkých rolí v mnoha filmech.

Janocki Jan Dan. (1720—1786), první polský bibliograf.

Jano z Búdy, pseud Jozefa Gašpaříka.

Jano z „Vršku", pseud. Jána Buriana.

Jánok, o. na Slov., okr. Moldava n. B. 834 ob. (12 čs.).

Janoslavice, o. na Mor., okr. Zábřeh, 452 č. ob. Výr. lněného a bavlněného zb.

Janošík Jan, MUDr. (1856—1927), prof. anatomie při unvi. Karlově; vyd. Histologie a mikroskopická anatomie (1892), Anatomie člověka (1897—1901) a j. monografie.

Janošík Juro († 1713), legendární bohatýr a hrdina slovenských bájí a pověstí, ve skutečnosti zbojník, jenž s tlupou svých druhů přepadal a loupil, ale nezabíjel.

Janošíkova cesta, turist. značkami opatřená, vede z Lipt. Sv. Mikuláše přes Ďumbier do Podbrezové.

Janošíkova chata, cíl turistů na Skalce v Kremnických horách, mezi Kremnicí a Báňskou Bystřicí, ve výši 1240 m.

Jánošíkovič J. B., pseud. dr. Ivana Br. Zocha.

Jánoška Jur (1856—1930), ev. biskup slov., vynik. slov. buditel a spisovatel náboženských děl. Po převratě jako biskup pečoval o upevnění slovenštiny v ev. sborech. Pod pseudonymem Bysterský psal o slov. literatuře. Od r. 1887 vyd. významný časopis Cirkevné listy.

Jánošovce (Jánosi), o. na Slov., okr. Feledince, 1187 ob. (43 čs.).

Janošovo (Jánosi), o. na Podk. R., okr. Berehovo, 1085 ob. (412 r.).

Janota Eugenjusz (1823—1878), pol. pedagog a etnograf, lit. historik. Prof. univ. ve Lvově.

Janota Jan Jiří (1747—1780), lichtenštejnský mědirytec; žil ve Vídni a byl členem víd. Akademie.

Janota Josef (1823—1846), malíř v Praze.

Janota Osvald, JUDr. (* 1881), rada nejv. správního soudu. Sp.: Zákony o školách nár. (1923—25).

Janota Otokar Jindřich, PhDr. (1882—1919), román. filolog, 1908 lektor španělštiny při univ. Karlově. Napsal pod pseudonymem Otokar Malý četné básně. Q Bitnar, Naše Listy, 1927, 43.

Janota Pavel, pseud. Jos. Jak. Toužimského.

Janota Prokop, pseud. Svatopl. Čecha.

Janota Rudolf, Ing. Dr. (* 2. IX. 1885 v Řevničově), přednosta půdoznal. odd. zemského úřadu v Praze a soukr. docent pedologie na čes. techn.

Janota Vojtěch Vl. (* 1828), čes. pedagog a ředitel sirotčince. Zakladatel Dědictví sv. Ludmily.

Janoušek Antonín (* 1877), povoláním zámečník v Nymburce a komunist. redaktor v Č. Budějovicích. R. 1919 za vpádu maď. bolševiků prohlásil se předsedou slov. komun. republiky, po pádu Bély Kuna utekl s ním do Ruska, kdež působí v lid. kom. zemědělství.

Janoušek Frant. (* 1859), čes. spisovatel, učitel. Autor Pověstí rakovnických.

Janoušek František (* 1890), malíř-figuralista, žák Hynaisův.

Janoušek František V. (* 1842), č. pedagog a uč. zpěvu. Napsal četné učebnice zpěvu.

Janoušek Jaroslav (1854—1897), prof. reálky, archeolog a místopisec, vydal: Město a panství Telč (1892), Město a panství Dačice (1895) a j. ↘ Liter. Listy 1898, 88.

Janoušek Josef (1858—1927), továrník a majitel fy. Bratří J. v Karlíně, tov. éter. olejů a trestí (zal. 1883). Národohosp. a komunální pracovník.

Janoušek Václav (* 1883), sochař v Olomouci.

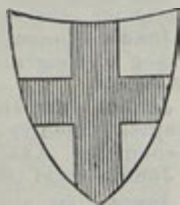
Janoušek Václav (1831—1920), samouk, kronikář v Jičíně. Sp.: Paměti města Jičína (1889).

Janoušov, o. na Mor., okr. Zábřeh, 223 č. ob.

Janoušov, o. na Mor., okr. Šumperk, 341 č. ob.

Janout Josef (* 1883 v Bukovníku), kněz katol., publicista republ. strany agrární.

Janov (ital. Genova [dženova]), franc. Gênes [žén]), ital. prov. ligurská, 3377 km², 1,050.000 ob.; hl. m. prov. t. jm., (1915) 588.233 ob., před. m., příst. Italie, důlež. pevnost nad zál. Janovským, jež vévodí amfiteatrálně přístavu a pobřeží. Stará část města má četné úzké, strmé uličky, náměstí, katedrálu San Lorenzo, nádherný hřbitov Campo Santo. Jest rodištěm Kolumbovým. Přístav jest z největších, nejlepších a nejživějších středomořských. Do J. svolána r. 1922 poválečná konference. — Dějiny: Ve starov. hl. m. Ligurie; 222 př. Kr. Římany dobyto, bylo připojeno ku Gallia Cisalpina. Od 1133 arcibisk. V bojích císařských proti papežství stál J. při tomto. Moc J. mohutněla obchodem a na moři do té míry, že soupeřství s Benátkami vedlo ke 100leté válce, která končila porážkou j-ských 1379. Nepřetržitými spory a válkami občanskými zmítána byla republiká j-ská a měnila stále svůj útvar, zde střídavě uplatňovaly se politické vlivy francouzské.

Znak Janova.

Janov (Johannesdorf), o. v Č., okr. Č. Lípa, 663 ob. (21 č.).

Janov (Johnsdorf), o. v Č., okr. Děčín, 998 n. ob. Dom. tkalc., tov. likérů.

Janov (Johnsdorf), o. v Č., okr. Most, 1409 ob. (48 č.). Tov. plstěných a slam. klobouků.

Janov (Jansdorf), o. v Č., okr. Litomyšl, 1883 ob. (30 č.).

Janov, o. v Č., okr. Rakovník, 308 č. ob.

Janov (Johannesthal), m. ve Slezsku, okr. Krnov, 1073 n. ob.

Janova Lehota (Drexlerhay), o. na Slov., okr. Kremnica, 2447 ob. (41 čs.).

Janova Ves, o. na Slov., okr. Topolčany, 395 čs. ob.

z Janova Matěj (asi 1353—1393), žák kazatele Jana Milíče, studoval v Paříži (zv. též Matěj Pařížský). Nejvýznačnější z předchůdců Husových. Znal učení Wyclifovo, jedinou autoritou mu byla bible. Učení církve a poměry v ní podrobil ostré kritice v díle Regulae veteris et novi testamenti (vyd. Vl. Kybal a O. Odložilík, 1908—26). Žádal návrat k püv. církvi apoštolské. Měl značný vliv na Jakoubka ze Stříbra i na Husa, hlavně však působil na Chelčického svými demokraticky zabarvenými zásadami.

Janovce, o. na Slov., okr. Bardějov, 279 čs. ob.

Janovec, ↘ Sarothamus.

Janovice (Johnsdorf), o. v Č., okr. Něm. Jablonné, 320 n. ob.

Janovice, o. v Č., okr. N. Bydžov, 272 č. ob.

Janovice, o. v Č., okr. Něm. Brod, 428 č. ob.

Janovice (Johnsdorf), o. v Č., okr. Broumov, 577 n. ob. Těrny lnu. Výroba hosp. strojů.

Janovice (Johnsdorf), o. v Č., okr. Litoměřice, 303 n. ob.

Janovice, o. v Č., okr. Sedlčany, 475 č. ob. Zámek.

Janovice, o. na Mor., okr. N. Jičín, 295 č. ob.

Janovice (Janovitz), o. na Mor., okr. Rýmařov, 407 n. ob. Pivovar, tov. likérů, výr. lněného zboží. Zámek; meteorolog. stanice (612 m).

Janovice, o. ve Slezsku, okr. Frýdek, 1713 č. ob.

Janovice nad Úhlavou, m. v Č., okr. Klatovy, 1113 č. ob. Zámek; lihovar, tov. kartáč. zboží, váp. lomy. — Dříve tvrz,

náležející pánům Janovským z Janova. Heřman J. a pozd. Petr Suda z Řenče škodili Bavorům, ale i okolním místům, až 1520 J. dobyty a tvrz rozbořena.

Janovice Uhlířské, ⚯ Uhlířské Janovice, m. v Č.

Janovická Lhota, o. v Č., okr. Kutná Hora, 280 č. ob.

Janovický Jaroslav Vladimír, vl. jm. Rudolf Schuster (* 1877 v Janovicích Červených), evidenční geometr v Čáslavi, básník; spoluredigoval almanach básnické generace Na nové květy (1899), vydal Ze sonat melancholika (1900), Z mého zpěvníku (1901), Vlny (1902), Smutky Kainovy (1906), Mé harfy tón (1910), V požáru věků (1918). Psal i pod pseudonymem Roman Sáva. Lit.: Sekanina, Zvon 1906, Šimáček, Pokrok. Revue 1910, 325.

Janovka Jindřich, pražský malíř kol. r. 1614.

Janovka Tomáš Baltazar (* ca 1660), varhaník v Praze, autor nejstaršího hudebního slovníku.

Janovská konference, 10. IV. — 19. V. 1922 v Janově konaná, hospod. konf. za účasti 33 států, jíž po prvé se zúč. Německo a sovět. Rusko. Programem j. k. bylo rozřešení hosp. obnovy Evropy, válečné reparace, odzbrojení a protest dohody proti smlouvě rusko-německé, uzavřené 18. IV. 1922 v Rapallu. Požadavku Francie, aby rapallská úmluva byla zrušena, nebylo vyhověno pro stanovisko USA., které též žádaly, aby otázka reparací tu nebyla projednávána.

Janovský František (* 1860—1918), profesor ústavu učitelek v Brně, homiletik, hagiograf, círk. historik. ⚯ Eva 1918, 3.

Janovský Jakub (* 1876 v Břestu u Kroměříže), rolník a politik strany lidové, poslanec v Praze.

Janovský Jan († 1561), děkan v Chrudimi a spisovatel.

Janovský Jan Karel (* 1869), malíř v Praze, žák Brožíkův a Pirnerův. Působil dlouho mezi Jihoslovany, hl. v Opatii a Mariboru jako prof. kreslení. Autor obrazu Bitva u Zborova. Jeho choť Ludmila, roz. Kleinmondová, malířka květin.

Janovský Josef Ignác, benediktin rajhradský a autor kázání o apotheose sv. Benedikta (1707).

Janovský Vítězslav, MUDr. (* 2. VII. 1847 v Praze, † 19. III. 1925 tamtéž), universitní profesor. Od r. 1883—1918 byl přednostou dermatologické kliniky. Založil a řídil českou dětskou nemocnici v Praze. Od historie lékařství obrátil se záhy k dermatologii a venereologii, z kterýchžto vědních oborů uveřejnil veliký počet znamenitých původních prací. Získal si jako učenec jméno světové. Vydal Nauku o nemocech venerických a příjičných a Therapie chorob pohlavních, v nichž uložil své bohaté zkušenosti.

Janów, vesnice ve vých. Horním Slezsku; od 1922 polská, 4838 ob., j.-v. od Katovic; kam.-uhelné doly.

Janowicz Ludwik (1859—1902), pol. organisátor socialist., Sp.: Zarys rozwoju przemysłu w król. Polskiem.

Janowski David (1868—1927), p. mistr šachu

Janowski Jan Nepomucen (1803—1888), pol. publicista, spoluzakladatel Tow. demokratycznego.

Janowski Ludwik (1878—1921), polský kult. historik, prof. univ. ve Vilně.

Janowski Ludomír (* 1862), pol. malíř ve Varšavě, portretista.

Jans Karel, č. básník z konce 19. věku; vydal Básně (Praha 1897).

Jansa Leopold (* 1795 v Ústí n. Orl., † 1875 ve Vídni), hud. skladatel, od 1825 člen dvorní kapely ve Vídni (houslista), 1834 universitní řed. hudby; pořádal pravidelné koncerty kvarteta, 1849—68 dlel v Londýně.

Václav Jansa.

Jansa Václav (* 1859 v Rovné, † 1913 v Černošicích), český malíř-krajinář. Hl. dílo Stará Praha obsahuje sto akvarelů s textem Herainovým.

Jansen Cornel. (1585—1638), holand. bohoslovec.

Jansen Šalam. (* 1835 v Rize), malíř v Praze v letech 70.

Jansenismus, teolog. způsob myšlení, pojmenovaný podle Cornelia Jansena, který kladl důraz na myšlenkový svůt sv. Augustina (predestinace, zkáza přírody a svobodné vůle). Vícekráte byl papežskou kurií zavržen.

Jansens Frant. Alois, antverpský malíř, žijící v Praze, kdež zemřel 1698.

Jansens Jan, malíř v Praze kol r. 1706.

Janské Lázně (Johannisbad), ms. v Č., okr. Trutnov, 294 n. ob. Láz. místo, známé již 1686, se zřídlem 29.6° C. Lanová dráha na Černý Vrch.

Janské Údolí (Johannesthal), o. v Č., okr. Č. Krumlov, 568 ob. (90 č.).

Janský Emanuel (* 22. X. 1900), kulturní referent denního tisku, v r. 1924—27 28. Října, od r. 1927 Poledního Listu. Mimo to je spoluprac. Čsl. Divadla a r. 1927 založil pro Máj div. bibliotéku Lidové jeviště. Sp.: Ochotnické jeviště (1927), Ná-

vraty (1927), Chodník na nebi, prosa i verš (1929).

Janson Kristofer (1841—1917), norský básník.

Janson Pavel (1840—1913), belg. politik; bojoval pro všeob. hlasovací právo.

Janson Viktor (* 1895 v Berlíně), něm. komik divadelní, pak režisér div., nyní filmový.

Jansová Marie (* 1900 v Praze), česká filmová herečka.

Janša Lovro (1749—1812), mědirytec a malíř slovinský, prof. vídeňské umělecké Akademie. Jeho rytiny vydány též v Praze (M. Bör).

Janšák Štefan, ing. (* 14. IX. 1886 v Osuském na Slov.); působí od převratu jako vl. rada u slov. zem. úřadu. Vedle odbor. prací zabývá se také archeologií a je jedním z předních slovenských essayistů jako stálý spolupracovník revue Prúdy. Vydal obšírnou monografii o Lichardovi.

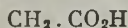
Janševskis Jekabs (* 16. II. 1865 v Kuronsku), známý lotyšský spisovatel.

z Janštorfa Jan, čes. kronikář 16. stol. Přepsal r. 1525 kroniku Přibíka Pulkavy z Radenína, ke které připojil české letopisy od 1378 do 1470. Dobu 1448—1470 zpracoval samostatně. Vydal: Fr. Palacký, 1821.

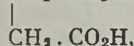
Jantar (achátový kámen, sukcinit, žlutá ambra, lat. electrum, succinum), fossilní pryskyřice, nalézající se v kulatých neb plochých kusech, žlutých jako vosk nebo med, nebo žlutavě bílých až hnědých, někdy žíhaných, pruhovaných, lesklých nebo mdlých, průsvitných i neprůsvitných. Specifická váha je 1.0—1.1, tvrdost 2.0—2.5. Při tření stává se elektrickým, rozpouští se v benzolu, chloroformu. Obsahuje svoji pryskyřici: éterický olej (2.1—8.7%), pryskyřicovou kyselinu jantarovou, jantarový olej a vodu. Nejdůležitější naleziště j. jest pruské pobřeží Severního moře.

Jantar černý, ♃ gagat.

Jantarová kyselina, ethylendikarbonová kyselina, butandikyselina (Acidum succinicum), složením ethylendikarbonová kyselina:

$CH_2 . CO_2H$

$CH_2 . CO_2H$,

přicházející v jantaru, různých pryskyřicích, hnědém uhlí a různých rostlinných i živočišných šťavách. Vzniká také v nepatrném množství při alkoholickém kvašení. Vyrábí se suchou destilací jantaru a čištěním vzniklého produktu filtrací přes živočišné uhlí a varem s kyselinou dusičnou. Synteticky vyrábí se z ethylenbromidu, kyseliny fumarové, vinné a j. způsoby. Tvoří bezbarvé jednoklonné sloupky nebo deštičky, tající při 185° C na kapalinu, která se při dalším zahřívání rozkládá na anhydrid kyseliny jantarové a vodu. Ve studené vodě se špatně rozpouští (1 d. ve 20 d. vody), v teplé vodě a alkoholu jest dobře rozpustná. Roztok dává s neutrálním roztokem soli železité hnědou ssedlinu. Slouží na výrobu léčiv, ve fotografii a na výrobu některých organických barvi.

Jantarové colofonium, vyrábí se z odpadků po destilování jantaru. Vychladlé jest pryskyřicové, lesklé a slouží k výrobě fermeže.

Jantarový olej, nepříjemně zapáchající hnědý olej, vznikající při suché destilaci jantaru.

Jantausch Pavol, Msgre (* 1870), apošt. administrátor biskupství trnavského.

Jantra, bulhar. řeka, přítok Dunaje, 230 km dl. Na jejích březích leží průmysl. město Gabrovo a starobylé město Trnovo, sídlo středověkých carů bulharských.

Janů Antonín (1859—1922), čes. pedagog a řed. měšť. školy v Mladé Vožici. Získal si zásluhy o reformu obec. školy.

Janů Milan, MUDr. (* 1885), ordinář st. nemocnice na Vinohradech, odb. lékař a autor četných spisů z neurologie a porodnictví.

Januarius, křesťan. mučedník, biskup v Beneventu, † asi 305.

Janulov Ilija (* 1880), bulhar. politik a národohospodář, docent politické ekonomie na sofijské universitě. Vydal vědecké studie: Socialna politika v Balgarija i v čužbina (1924), La politique sociale en Bulgarie (1926), Moralna statistika (1927) a j.

Janus, římský bůh počátku a východu, jemuž byly zasvěceny počátky dnů a měsíců (kalendae) a první měsíc řím. roku (Januarius), jakož i všechny dveře (januae) a průchody (jani).

Janus Pannonius († 1472), uherskochorv. biskup human. smýšlení. Pro rozpory s Matyášem Korvínem musel opustiti svoji vlast.

Janusova barviva, uvedena byla do obchodu as v r. 1897 jako barviva na polovlnu. Lze jich používat jak k barvení vlny tak i bavlny. Pro svoji sytost používá se jich ještě dnes k barvení hedvábí, umělého hedvábí, juty, kokosových vláken a j. Jsou to většinou barviva náležející do skupiny barviv azových.

Januszajtis Żegota Marjan (* 1889), pol. generál, organisátor legií za světové války.

Januszkiewicz Eustachy (1805—1874), polský publicista, nakladatel, emigrant v Paříži.

Januszowski Jan (1550—1613), polský právnický spisovatel. Vydal též díla J. Kochanowskiego.

Januš, jméno četných knížat mazovských ve st. 15. a 16.

Januškěvič Nikolaj (* 1868), rus. generál; byl 1914 náčel. gen. štábu a přes rozkaz carův, aby byla zastavena 29. VII. večer všeobecná mobilisace, nařídil po úmluvě se Suchomlinovem v noci z 29. na 30. VII., by byla provedena, ježto prý z technických důvodů nebylo lze ji zadržeti. Z toho Němci odvodili záminku pro vyhl. války Rusku. Později náčelník štábu velkokn. Nikolaje; brzy odstoupil.

Janušov (Johnsdorf), o. na Mor., okr. Rýmařov, 1190 n. ob. Tov. cívek, výroba sodové vody.

Janušová Pavla, pseud. Vojt. Hlinky.

Janušovský, pseud. F. Ohma.

Janův Důl (Johannesthal), o. v Č., okr. Liberec, 1688 ob. (121 č.). Tov. poživatin, chem. tov., tov. nábytku, tkalcovství, tov. spirál. per, elektrotechn. záv.

Janůvky (Johnsdorf), o. na Mor., okr. M. Třebová, 426 ob. (6 č.).

Jap (Yap), hl. ostrov v záp. Karolinách (japon. mandát) v Tichém oceáně, 207 km², 8338 ob.

Japakonitin, $C_{66}H_{48}N_2O_{21}$, alkaloid patřící do skupiny akonitinů. Vyrábí se z oměje japonského (Aconitum Fischeri a j.) podobným způsobem jako akonitin.

Japarandiba, r. Lecythidiaceae, strom s velkými, vždy zelenými listy, s nádhernými květy čtyř- a osmilistými a jablkovitými plody. Domovem jest v trop. Americe. Z 21 druhů je nejznám. J. augusta, 6—9 m vys. strom v Guayaně, s velkými bílými, na konci narůžovělými květy.

Japarandiba augusta s květem a plodem (a).

Japonsko (japon. Nippon), císař.; sestává z vlast. J. (381.250 km²) a ostrovů, mimo kolonie Karafuto (Jižní Sachalin), Korea, Taivan (Formosa) a Pescadores (Hokoto), Kuantung s jižní Mandžurii, úhrnem 677.500 km². K tomu ještě dlužno připočísti býv. německé državy: Karoliny, Mariany a Maršálské ostrovy. — P o l o h a a h r a n i c e. Japan leží mezi 21° 45′ a 50° 56′ s. š. a 119° 18′ a 158° 32′ v. d. a jest ohraničen na severu průlivem Kurilským od Kamčatky, mořem japon. a tatarským zálivem od Sibiře, ř. Jalu od Mandžurie, na záp. Vých. čínským

Znak cís. japonského.

Znak jap. cís. rodu

mořem proti Číně a na jihu průlivem Baši od Filipin. — F y s i k á l n í p o m ě r y. J. od Hokkaida až po Kyušiu je hornatá země. Hory a údolí se zde střídají. Nejdůlež. horou jest všeobecně známá Fudži-yama (3778 m n. m.). Ze sopečných vrcholů jest ještě 60 činných. — P ř í r o d n í b o h a t s t v í. Dosti mědě a síry, méně zlata, stříbra a železa. Sirných pramenů má J. hojně. Zemětřesení jsou velice častá. — P o d n e b í jest vzhledem k rozlehlosti J. velmi různé. V jižní části tropické, na severu dosti chladné. Vichřice i bouře (tajfun) jsou časté. — K v ě t e n a jest podle podnebí také různá, všude však nadbytek stromů, hl. konifer, bambusu a j. Na jihu pak četné palmy a Cykadaceae. — Z v í ř e n a na severu jest podobna zvířeně sibiřské, na jihu tropické. — O b y v a t e l s t v o, ↘ mapa. Japonci jsou řečí i mravy jednotný národ mongol. rasy. Postavy malé, černovlasí, šikmých očí a žluté až světle hnědé pleti. — Na uměle zavlažovaných polích se hojně pěstuje rýže; pije se nejvíce čaj a rýž. kořalka sake. Jednopatrové dřevěné domky mají posunovací dveře a papírová okna, jako nábytek slouží jen truhly a skříně, četné lakované stojany a stinidla. Obyčejný oděv Japonců jest t. zv. kimono, které nosí muž i žena; nohy mají často nahé neb se lněnými ponožkami, obuté do dřevěných sandálů. Slaměný klobouk, slunečník papírový a vějíř doplňují ústroj. Ovšem kroj tento ustupuje západoevropské módě. Obyvatelstvo se dělí na kasty. Původní náboženství jap. byl šintoismus; budhismus přešel z Číny v 6. st. a je státním náboženstvím. — Š k o l s t v í. R. 1871 zřízeno ministerstvo vyučování a zavedena všeobecná školní povinnost. R. 1921—22 bylo v J. 25.562 škol obecných, 385 středních, 580 vyšších dívčích, 94 normálních a 35 vysokých škol; z toho 18 cís. universit, 723 reálek. Odborné školství má 14.839 škol. — Z e m ě d ě l s t v í a h o r n i c t v í.

J. je většinou hornaté a má jen 16% polí. Nejvíce se pěstuje rýže. Chov dobytka nemá většího významu. Hojně se pěstuje bourec morušový, hl. v domácnostech; r. 1926 vyrobeno 313 mil. kg kokonů. Hornictví silně vzrostlo od r. 1868, nemá však přece většího významu. — Průmysl. Domácí průmysl pochází z Číny; hl. se vyrábějí nádh. lakované předměty, dále zb. kameninové, bronzové, porculánové. Největší je průmysl textilní; ročně vyrobí se za 421 mil. yenů hedvábí. — Měna, váha a míra. Od r. 1897 je mincovní jednotkou zlatý yen = 100 sen = 1000 rin. Délková míra jest šaku = 303 mm, nám. míra ri = 3.927,27 m, polní míra tsubo = 3,306 m^2, dutá míra 1 sho = 1,8 l. Váha: 1 kran = 10 hyaku po 10 junne = 10 momme = 3,757 kg. R. 1921 zaveden metrický systém na podkladě 1 m = 3,3 šaku, 1 g = 0.266 momme. Cedulovou bankou jest banka Nippon Ginho. — Ústava a státní zřízení. Japonské císařství jest podle ústavy z 11. února 1889 konstituční dědičnou monarchií. Císaři po boku jest 11 ministrů a tajná korunní rada, sestávající z císař. princů a 24 císařem jmenovaných členů. Parlament sestává z panské neb horní sněmovny (r. 1925 378 jmenovaných členů) a sněmovny poslanecké (466 volených členů). Stát je rozdělen na tři resid. okresy (Fu), a to: Tokio, Osaka a Kioto, mimo to 44 venk. okresů (Keu), v jejichž čele stojí guvernér. — Znaky, vlajky, řády. Státní znak pozůstává ze stylisovaných květů chrysanthemy (Kiku), znak císařský z tří listů a tří květů rostliny Paulownia imperialis (Kiri). Obchodní vlajka jest bílá s rudým sluncem uprostřed, válečná: z rudého slunce vychází 16 rudých, k okraji se rozšiřujících paprsků. — Dějiny. Před osídlením Japonci bylo nynější Japonsko obydleno Ainy, před nimiž tu bydlel kmen Koropokguru (jeskynní lidé). Příchod Japonců děl se třemi směry, od jihu z Malajska, z Koree a z jižní Číny. Z nejstarších kronik, Kojiki a Nihongi z 8. st. po Kr.) známe nejstarší dějiny japonské. Členové jednoho rodu (Uji) spojili se pod vedením svého náčelníka a potomci jejich nazýváni Muraji neb Omi. Ponenáhlu měnila se moc náčelnická v císařskou (mikádo). Mimo všeobecné rozšíření písma koreanským učencem Wani (405) bylo v této době největší událostí zavedení budhismu (552). Od r. 600, za dynastie Tangů, navazovali již Japonci kulturní styky s Čínou a z té doby datuje se také jméno Nihon (Nippon), země vycházejícího slunce, které se stalo oficielním titulem Japonska. R. 645 nastala ve správě J. změna. K vládě císařově přičleněna státní rada a osm ministerstev. Na místo Ujiů nastoupila rodina Ko. Celá země náležela císaři, který půdu rozdělil mezi přední rodiny japonské. Následující perioda heianů (800—1200) znamená všeob. rozkvět a vláda šlechtické kasty za císaře Kwammu (782—806) dosáhla svého vrcholu. Yoritomo (1192) přeložil vládu do Kamakury, zjednodušil státní úřadování a zavedl tři nejvyšší úřady: vojenský, správní a soudní. Jeho nástupci prodělali těžké boje s mongolskými vojsky Kublaj-Chána, dobyvatele Číny a Koree, který po dvě desetiletí Yoritoma ohrožoval, až konečně mongolské vojsko bylo (1281) taifunem zničeno. Ve 14. st. soupeřily o nadvládu dvě větve císařské rodiny, až Yosimitsu z cís. rodu Ašikaga (1238—1573) uzavřel mír. V té době také přišli první Evropané do J. a sice Portugalci (1542). Od r. 1600 až 1868 stalo se J. policejním státem tokugawského šogunátu. Tehdy se též začalo v J. šířiti křesťanství (1582). Přísný polic. režim zabezpečil mimo to vnitřní klid státu, ale nedostatek zboží jevil se stále citelněji, ač navazovány ponenáhlu opětně obchodní styky s Evropany. Zakročení amer. flotily r. 1853 pod vedením Perryho vedlo ke smlouvě, které následovaly i ostatní státy, a tak otevřeny k obchodování některé přístavy. Císař Mutsuhito (1852—1912) ujímá se po potlačení občanské války samostatně vlády r. 1867, odstraňuje polic. vládu šogunů a zahajuje období moderního J. Císařské sídlo přeloženo r. 1869 do Yeda, které nazváno Tokio, zaveden gregoriánský kalendář (1873), pošty, dráhy, telegraf atd., modernisováno školství i armáda a 1873 povolena konečně i křesťanská víra. R. 1889 vyhlášena konstituční monarchie a r. 1890 svolán první parlament; tehdy mělo J. již přes 39 mil. ob. R. 1894—95 vypukla válka čínsko-japonská pro ohrožení zájmové sféry na Korei, při níž moderně již vybavená armáda japonská zvítězila. Konečně i rusko-japonská válka (1904) ukázala užaslé Evropě skvělé vojenské vlastnosti japonské V míru portsmouthském (5. IX. 1905) muselo se sice J. vzdáti válečné náhrady, což vzbudilo značný odpor obyvatelstva, ale docílilo splnění svých přání. 5. VIII. 1914 vyhlašuje J. válku Německu pro nesplnění ultimata, ve kterém žádáno odzbrojení něm. lodí v japon. a čín. přístavech a předání Kiau-čau. Dobývá tento důležitý obchodní přístav a obsazuje něm. ostrovy v Oceanii. Mírem versaillským ob-

Japonské umění II.

Meč Tokugawy Jeyasu (1542—1616).

Dýka.

Čajová schránka
(Chaire)
(Berlinské museum).

Železný kotlík na vodu ze 17. stol.
(Berlinské museum).

Inro
od Komy Kyuhaku
z 18. stol. (Lipsko).

Zadní část bronzového
zrcadla ze 12.—13. stol.
(Berlinské museum).

Relikviář (pozlac. bronz)
ze 13. stol.
(Berlinské museum).

Mod. jap. talíř.

Žel. přilba ze 16. stol.
(Hamburské museum).

Japonské umění III.

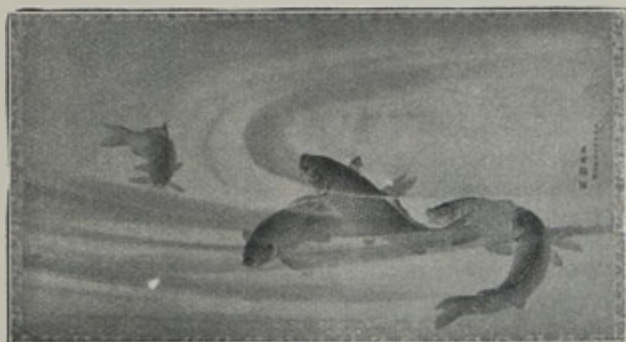
Nástěnný obraz v chrámu Horyuji (2. pol. 7. stol.).

Krajina z Motonobu (1476—1559). Chrám Reiunin v Kioto.

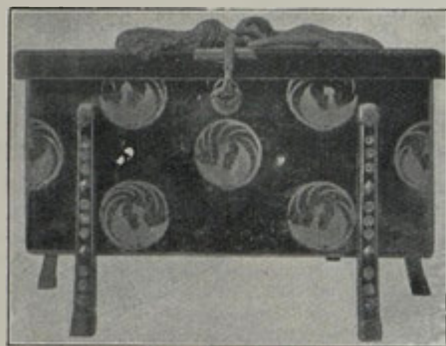
Podobizna Yoritoma od Takanobu (poč. 13. stol.). Chrám Jingoji v Kioto.

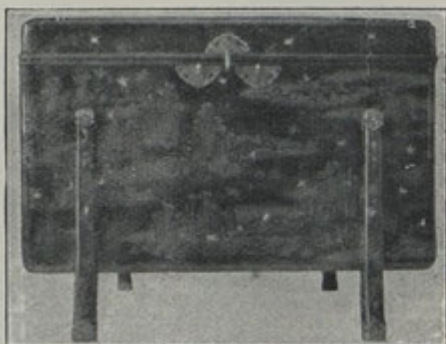
Kapři od Okya (1733—1795).

Barevný dřevoryt od Harunobu (18. stol.).

Truhla: Černý lak s perletí (12. stol.).

Truhla: Černý, zlatý a stříbrný lak (kol r. 1000).

Příloha Nového velkého ilustrovaného slovníku naučného.

Japonsko (1925).

okres		km²	obyv.	na 1 km²
Hondo:	Tohoku	66.904	6,158.540	92
	Kvanto	32.240	12,315.883	382
	Hokuroku	25.068	3.947.830	157
	Tosan	28.474	3,362.558	118
	Tokaï	18.544	5,098.167	275
	Kinki	27.260	8,952.243	328
	Čiugoko	31.671	5,145.211	162
Šikoku		18.768	3,174.042	169
Kiušiu		41.891	8,525.918	204
Hokkaido a Kurily		88.279	2,498.690	28
Ryukyu Luchu		2.151	557.622	259
Dohromady		381.250	59,736.704	157

drželo J. definitivně bývalé něm. území Kiau-čau s Tsing-tau, převzalo všechny koncese něm. v provincii Šantung a obdrželo všechny severně od rovníku ležící jihomořské něm. ostrovy. Uzavřením míru ale zhoršily se značně výrobní poměry v J. následkem všeobecné drahoty a nejširších vrstev lidových zmocnila se stoupající nespokojenost, což mělo za následek četné dělnické nepokoje. R. 1923 způsobilo velké zemětřesení obrovské škody, zničilo celá města a připravilo o život 150.000 lidí. Od té doby nastaly klidnější poměry, měna dosáhla opětně svojí parity a obchod a průmysl se znovu zotavuje. Po úmrtí svého otce nastoupil 24. XII. 1926 mikado Hirohito na trůn japonský.

Japodové (též Japydové), starý ilyrský národ v Panonii.

Japonská heraldika. V Japonsku nejsou znaky vyhraženy pro šlechtu, nýbrž může jich používati každý.

Japonská řeč, jejíž nejstarší literární práce povstaly již 400 let př. Kr., přibližuje se svým celkovým charakterem nejvíce praaltijskému kmenu a jest nápadně podobnou řečí Mandžů. Poněvadž také etymologicky s touto řečí jest příbuzna, možno její původ lehko určiti. Mezi různými dialekty japonštiny brzy nabyla všeobec. používání řeč z Yamaty, takže čistá japonština se nyní nazývá Yamato-kotoba (řeč čz Yamaty) na rozdíl od t. zv. novojaponštiny, zavedené v 15. st. Řeč japonská je velmi chudou na výrazy. Původně sestávala každá slabika jen z jedné samohlásky (a, e, i, o, u, y) často s předcházející samohláskou, která ale též často chybí. Rozdílnost výslovnosti změnila ale tuto počáteční formu.

Japonské umění, v Evropě nejdříve známé a ještě dnes všeobecně obdivované, jest vlastně částí umění čínského, od kterého pochází. Jen v některých směrech se od něho liší a přijímá svůj osobitý národní charakter. Japonské umění odlišuje se hlavně od čínského větší volností projevu, větší technickou pohotovostí a jasností, jakož i převážně dekorativ. způsobem zobrazování. Svým skvělým provedením přibližuje se nyní značně svému vzoru v jeho nejslavnější době.

Japonská architektura. Stavby od nejstarších časů až do doby nynější jsou ponejvíce prováděny ze dřeva, které dovoluje rozvinutí největších dekorativních ozdob, při tom ale prakticky řeší celkový půdorys projektované stavby

Japonské malířství jest jako v Číně vládnoucím uměním. Jeho dějiny počínají zavedením čínské kultury v Japonsku (6. stol. po Kr.). S počátku stálo výhradně ve službách budhistické církve; hlavním tématem bylo zobrazování božstev a svatých. Největ. rozkvětu tohoto čistě náboženského malířství (Butsuga) dosaženo mezi 7.—13. stol. Ke konci této periody ale ukazuje se již malířství rázu světského, s počátku nesměle, ale později se stále prudčeji hlásí k životu a je již mnohem nezávislejší na vzorech čínských. Rozkvět tohoto národního směru japonského, který především zobrazuje velké dějinné scény na stěnách, ale nepozastavuje se ani před malbou portretů, pohybuje se mezi 12.—13. stoletím, tedy hlavně ke konci periody náboženského malířství. Umělci národního směru pocházeli z rodu Tosa. Ve 13. stol. opětně se energicky uplatňuje čínský vliv. Dalším pokrokem byl barevný dřevoryt, nejslavnější obor jap. malířství, jehož hlavními mistry jsou: Moronobu, Šunšo, Sukenobu, Harunobu, Kiyonobu, Kiyonaga, Koryusai, Utamaro, Šaraku, Hokusai, Hirošige a j. Dnešní jap. malíři malují jednak podle všech slohů škol čínských i japonských, ale také podle nejnovějších vzorů evropských.

Sochařství japonské jest výhradně ve službách budhistického náboženství a stojí stále pod vlivem čínským, nemajíc osobitých vlastností.

Umění výroby různých předmětů okrasných, jako skříněk všelikého druhu, je v J. velmi staré. Japonci mají pro tento uměl. druh zvláštní nadání a s lehkostí obdivuhodnou zobrazují různé květiny, ptáky a zvířata. Ačkoliv ostatní japonské umění mělo svůj vzor v Číně, v tomto oboru jest jedinečným a původním. K tomu jim dopomáhá hlavně znalost ve zhotovování jemně lakovaných, zlatem zdobených předmětů dřevěných, která se datuje již od 7. stol. Největšího rozkvětu tato technika lakování dosáhla v tak zv. periodě Tokugawa (17. stol.) a mistry tohoto umění byla rodina Koami.

Porculán a hrnčířství. Na rozdíl od Číny hraje v umění japonském porculán úlohu dosti podřadnou; vyráběly se pouze nutné domácí předměty. Nejlepší pochází z ostrova Hirado. Vlastní slávu umění hrnčířského založily hl. nádoby z kameniny, umělecky zpracované v rozkošných formách s nádhernou barevnou polevou. Umění toto nepochází ale z Číny, nýbrž z Koreje.

Kovové umění japonské liší se značněji od čínského než ostatní umělecké druhy. Japonci byli vždy znamenitými zbrojíři a jejich mečové čepele jsou nevyrovnatelné.

Japonský lak, zhuštěná míza Rhus vernicifera (⌕).

Japonský papír, japon. nažloutlý druh papíru, vyráběný z hedváb. hadrů. Používá se pro grafické práce.

Japonský vosk (Cera japonica), rostlinný vosk, japonský lůj, tuk vyráběný lisováním nebo vyvářením plodů některých japonských n. kalifornských škump a to hlavně škumpy voskové čili voskovníku japonského (Rhus succedanea). Surový vosk se odbarvuje louhem draselným, bílí na slunci a přichází do obchodu v nažloutlých nebo zelenožlutých tabulkách nebo kotoučích. Voní voskově, taje při 50—52° C. Obsahuje hlavně kyselinu palmitovou, vázanou na glycerin; náleží tedy podle svého chemického složení mezi tuky a nikoliv mezi vosky.

Japydové, starý illyrský národ, žijící v Panonii.

Japygia, v raném starověku jihových. dolní Italie od Garganu až k Japygiu (mys Santa Maria di Leuca), obydlená illyrskými Japygy.

Jaquel Tomáš (* 1801 v Orbei u Colmaru), rytec v Praze od r. 1837.

Jaquette (franc.), ⌕ jakett.

Jara (chara) Albino (* kolem 1878, † 1912), paraguayský státník; president od 1911—12.

Jarabina (rus. Orjabina), o. na Slov., okr. St. Lubovňa, 1215 ob. (1141 r.).

Jaraczewska Elżbieta (1792—1832), pol. spisovatelka v Krakově.

Jaranov Atanas (* 1878) bulhar. národohospodář a publicista. Vedle vědeckých prací národohospodářských Tjutjunite v Turcija (1925) a Dnešna i utrešna Bolgarija (1928) psal také studie filologické Život i smrt na ezicite (1929).

Járay Karel, RTDr., inž. (* 1878), od 1920 prof. pozemního stavitelství na německé technice v Praze.

Jarcová, o. na Mor., okr. Val. Meziříčí, 709 č. ob.

Jardin (franc., žardén), zahrada; j. des plantes (— deplaňt), botanická zahrada v Paříži (od 17. stol.).

Jardinière (franc., žardiniér), miska nebo košíček z kůry, pletiva, skla nebo kovu na květiny.

Jarecki Henryk (1846—1918), pol. hud. skladatel, kapelník opery ve Lvově.

Jareš Alexander (* 1861 v Ústí n. O.), farář v Dubenci, katol. homiletik.

Jareš Jaroslav (* 1886), č. malíř a architekt v Bratislavě, zakladatel Uměl. Besedy Slovenské. Jest též liter. činným. Jeho choť Ludmila, roz. Rambouská, malířka-krajinářka.

Jareš Josef, Ing. (* 1861), odb. přednosta min. soc. péče; věnoval se studiu třaskavin a byl ředitelem továrny Bickfordovy v Chrástu u Plzně.

Jargon (fr.), ⌕ hantýrka.

Járkand (jarkend), hl. m. okresu J. v čínské prov. Sinkiang, asi 170.000 ob., 1270 m n. m.

Jarkin J. P., pseud. Lad. Švejcara.

Jarkovský Karel, pseud. V. Praska.

Jarkovský Samuel (1816—1873), propagátor českého včelařství.

Jarkovský Stanislav, pseud. Dra Jiřího Gutha-Jarkovského.

Jarkovský Vilém Karel (* 1846), zn. č. cukrovarník a organisátor čes. cukrovarnictví. Vynikl také jako těsnopisec.

Jarl (staronordicky, z toho angl. earl [⌕]), normanský šlechtic; místodržitel.

Jarkowski Antoni († 1828), polský pedagog.

Jarkowski Stanisław (* 1882), polský bibliograf a novinář ve Varšavě. Sp.: Literatura dotycząca prasy polskiej, Czasopiśmiennictwo bibljograficzne polskie i rejestracja bibljogr. Bibljografja ważniejszych prac, dotyczących prosy polskiej a j.

Jarloch, č. kronikář, ⌕ Gerlach.

Jarlyk, jméno privilegií tatarských Chánů na Rusi ve XIII.—XV. st., propůjčovaných knížatům a církvi.

Jarmanka větší (Astrantia major), okoličnatá bylina vytrvalá, s listy hluboce dlanitě pětidílnými, s bílým narůžovělým květem, na lesních lukách, v hájích a v křovištích obecná.

Jarmuk (dnes Šeriat-el-Menadhire), talmud. název největ. přítoku Jordánu.

Jarmuz, ⌕ kapusta kadeřavá.

Järnefelt Arvid (* 16. XI. 1861), finský romanopisec, epigon Tolstého.

Jarník Hertvík, PhDr. (* 12. XII. 1877 ve Vídni), prof. román. filologie na Masarykově univ. Jeho hlav. práce vědecká Komposition der Fierabrasdichtungen (1903). M. t. napsal mnoho článků a studií z rom. filolog. v odb. časop. Pěstuje styky česko-rumunské.

Jarník Jan Urban, PhDr. (* 25. V. 1848, † 12. I. 1923), univers. prof. romanistiky, organisátor podpůrných spolků student. a okrašlovacích. Sp.: Index zu Diez etym. Wörterb. (1879, 1889), Dvě verse st.-fr. legendy o sv. Kateřině (1894). Psal též rumunsky a překládal do rumunštiny.

Jarník Q., pseud. Em. Lešehrada.

Jarnik Urban (* 1784, † 11. VI. 1844), slovin. spisovatel, farář v Moorburku v Korutanech.

Jarník Vojtěch, PhDr. (* 22. XII. 1897); od r. 1925 soukr. docent, od r. 1929 prof. matematiky na Karlově universitě.

Jarníková Ida (* 1879), organisátorka č. učitelek a redaktorka jejich časopisu. Spisy výchovné.

Jarní rovnodennost (aequinoctium), roční doba, kdy slunce na své zdánlivé dráze vstupuje 21. března do bodu ekvinokciálního, t. j. bodu, v němž rovinu rovníku protíná ekliptika. Toho dne vychází slunce přesně na východě, polovina jeho dráhy jest nad obzorem (pro všechna místa vyjma póly).

Jarní úplněk, první úplněk po jarní rovnodennosti (21. března), podle něhož určuje se datum svátků velikonočních první neděli po jarním úplňku.

Jarno Georg (* 3. VI. 1868 v Pešti), populární skladatel něm. operet ve Vídni, z nichž hl. Krista z myslivny, 1907; Muzikantská krev, 1910 (Musikantenmädel), hrány na mn. jevištích s velkou oblibou.

Jaro, pseud. Jaroslava Hilberta.

Jaro (vesna, lat. ver), roční doba; začíná astronomicky na sever. polokouli zemské, kdy slunce přechází rovník z jihu na sever, a končí když slunce dosáhlo své největší severní deklinace. Jaro nastává tedy 21. března a trvá až do 22. června.

Jarocki Stanisław (* 1871), pol. malíř ve Varšavě.

Jarocki Władysław (* 1879), pol. malíř, redaktor Sztuk Pięknych.

Jarochowski Kazimierz (1829—1888), pol. historik; 1887 zvolen do pruského sněmu.

Jaroczyński Marjan (1819—1901), pol. malíř nábož. obrazů.

Jarohněvice, o. na Mor., okr. Kroměříž, 422 č. ob.

Jaro-Jaro, pseud. Jaroslava Hilberta.

Jarok (Járek), o. na Podk. Rusi, okr. Užhorod, 642 r. ob. Lesoprůmysl.

Jarol V. A., pseud. V. A. Jarolímka.

Jarolímek Antonín, PhDr. (1878—1925), č. historik, středošk. prof. v Král. Dvoře. Ruský legionář. Red. čas. Parlament.

Jarolímek Antonín (* 1894), farář v Albrechticích, publicista katolický.

Jarolímek Karel, arch. (* 1888 ve Dvoře Král. n. L.), známý propagátor čsl. lyžař.

Jarolímek Ladislav (* 1875), č. spisovatel (pseud. Kirilov), vrchní mag. rada a školský odborník.

Jarolímek Václav A. (* 30. IX. 1897 na Vinohradech), malíř-grafik. — Prosa: Rosemarie, Pražské děti (Umafilm).

Jarolímek Vincenc (* 1846), em. prof. čes. techniky; společně s Dr. Procházkou vydal: Deskriptivní geometrie pro vys. školy technické (1909, 1923), samostatně vydal: Základové geometrie polohy v rovině a prostoru (1908—18) a j.

Jarolímková Milada, malířka a prof. kreslení v Brně.

Jaromar I. (1169—1218), první křesť. vladař na Rujaně a bratr posledního knížete Teclava. Záhy poznal moc dánskou a proto, přijav křesťanství, spojil se s králem Knutem VI. proti pomoř. knížeti Bogislavovi, kterého porazil, za což obdržel část Pomořanska jako léno. Kníže Jaromar sice rozšířil moc své země, povznesl její blahobyt, ale za něho začala germanisace.

Jaromar II., vnuk předch. (1249—1260), kráčel v jeho šlépějích; podporoval papeže ve sporu s dánským králem Krištofem I., dobyl Kodaně, ale při výpravě na Bornholm zavražděn.

Jaroměř (dř. Jaromíř), okr. m. v s.-v. Čechách, při ústí Úpy do Labe, 7848 ob. (7528 č.). Velice úrodný kraj polabský, obilní trhy, chov dobytka a pěstění zeleniny.

Jaroměřice, o. na Mor., okr. Mor. Třebová, 1974 č. ob. Výr. umělých květin a likérů.

Jaroměřice, m. na Mor., okr. Mor. Budějovice, 2981 č. obyv. Zámek Kouniců s cenným archivem. Působiště básníka Ot. Březiny, kdež i pohřben.

Jaroměřský, pseud. Václava Rudého.

Jaroměřský, pseud. Jana Hovorky.

Jaroměřský A. K., pseud. Ant. Kolářského.

Jaroměřský Jan, pseud. Jana Valeše.

Jaromír, slov. jm. muž. — 1. J., čes. kníže, syn Boleslava II., panoval 1003, sesazen Boleslavem Chrabrým, panoval opět 1004—12, bratrem Oldřichem svržen a vězněn v Lysé, 1033 oslepen, 4. XI. 1038 Vršovci zavražděn. — 2. J., biskup pražský, syn Břetislava I., biskupem pod jm. Gebhard od 1068—1089.

Jaroněk Alois (* 16. VI. 1870), čes. malíř a architekt interieurů. V r. 1911 založil vlastní Uměl.-výtvar. dílny v Rožnově pod Radhoštěm, keramickou malírnu a rukodílnu gobelínů, v nichž provádí podle vlastních návrhů nástěnné gobelíny a přepychový porculán. Je se svým bratrem iniciátorem a budovatelem Valašského musea v přírodě.

Jaroněk Bohumír (* 23. IV. 1866 ve Zlíně), čes. malíř grafik (dřevorytec). Napsal cestopisné črty, essaye národop. a uměl., jež uveřejnil v uměl revuích. Je iniciátorem a ideovým budovatelem Valašského musea v přírodě v Rožnově. Obrazy jeho jsou ponejvíce krajiny z Valašska. Hlavní práce: soubor obrazů Štramberk (1904—1910), soubor obrazů Dubrovník (1904—1912), cyklus nástěnných 2—8barevných dřevorytů Valašsko a mn. j.

Jaronín, o. v Č., okr. Č. Krumlov, 494 ob. (160 č.).

Jaroński Feliks (1777—1827), pol. prof. filosofie v Krakově.

Jaropluk, pseud. Fr. Oščádala a též Fráni Ivanovičové.

Jaropluk, jméno rus. knížat. Vynikli: J. Svjatoslavič, 972—980 velkokníže kyjevský; J. Izjaslavič, od 1078 kníže vyšegradský; J. Vladimírovič, vel.-kn. kyjevský 1132—29; J. Rostislavič, kn. suzdalský do 1162, od 1178 kn. ve V. Novgorodě. Ze Suzdalu byl pro ukrutnost vypuzen.

Jarosch Josef, ↘ Alfred Waldau.

Jaroslav, o. v Č., okr. Vys. Mýto, 324 č. ob.

Jaroslav, pseud. Jozefa Höhra.

Jaroslav Přemysl, pseud. Fr. Hrnčíře.

Jaroslav z Vrbice, pseud. Jozefa Janči.

Jaroslav (978—1054), velkokníže kyjevský, syn sv. Vladimíra, obdržel po jeho smrti 1015 Novgorod, byl poražen Boleslavem Polským 1017.

Jaroslavl (Jaroslav), m. v Rusku na Volze, 100.000 ob., střed lnářsví a bavlnářství, starobylé stavby. M. bylo zal. 1030 Jaroslavem Moudrým. — Gubernie J. má 34.900 km² a 1½ mil. ob.

Jaroslavice, ms. na Mor., okr. Znojmo, 2544 ob. (152 č.).

Jaroslavice, o. na Mor., okr. Holešov, 602 č. ob.

Jaroslavský, pseud. Ondřeje Mizery.

Jaroslaw, město v záp. Haliči (od 1920 pol.), vojvodina lvovská, 19.973 ob., na Sanu.

Jarosławski Mieczysław (* 1886), pol. spisov. a lit. kritik.

Jaroszewicz Józef (1793—1860), pol. kulturní historik na univ. ve Vilně.

Jaroszyńska Jadwiga (* 1896), pol. malířka.

Jaroszyński Tadeusz (* 1863), pol. malíř, spisovatel a dramaturg.

Jaroš, zkrác. Jaroslav.

Jaroš Bernard (* 1842 v Příbrami), malíř.

Jaroš Bohumil (1856—1924), č. malíř-krajinář, žák Mařákův a restaurátor fresek.

Jaroš František (* 1846), č. spisovatel a knihkupec v Rakovníce, pozd. městský úředník v Č. Brodě a Kolíně. Napsal četné divadelní hry. Redigoval Učitel. noviny.

Jaroš František S. (* 19. VI. 1877 v Poboři u Kolína), vrch. účet. tajemník v minist. železnic, spisov. Od r. 1922 rediguje čas. Naše úřední čeština, list pro očistu a tříbení čes. řeči úřed. Napsal pův. díla: Rolničky (1910), Bez závoje (1911), Panáci a panenky (1914), Kainovo znamení (Drobná prósa, 1921), div. aktov. hru Ředitel (hráno 1907 v Praze VIII.), Nevěsta z inserátu, fraška se zpěvy o 3 jed. (1912). Hojně překládal div. hry.

Jaroš H., pseud. Jaromíra Hrubého.

Jaroš Josef (1877—1921), jesuita, spisovatel apologetický a literární historik. Sp.: Příspěvek k dějinám písně svatováclavské (1914).

Jaroš Petr (* 1859), malíř-krajinář, žák Ullikův a Kautského. Od něho známý velký obraz: Pohled na Chodsko od Klenče.

Jaroš Rudolf (15. I. 1869), senátor čsl. soc. demokracie a úředník nemoc. pojišťovny v Praze. Byl říšským poslancem (1907—1918) a členem revol. N. S.

Jaroš Tomáš, puškař a zvonař pražský v XVI. stol. Lil zvon Zikmund pro svatovítský chrám. Spolupracoval na kašně pro letohrádek král. Anny (1568).

Jaroš Zdeněk, PhDr. (* 1883), kustos geolog. sbírek v mor. zem. museu v Brně a č. geolog. Vydal s dr. Absolonem Geol. mapu zemí kor. české (1911).

Jaroškov, o. v Č., okr. Prachatice, 260 ob.

Jarošov, o. v Č., okr. Litomyšl, 535 č. ob

Jarošov, o. na Mor., okr. Uh. Hradiště, 1177 č. ob. Pivovar, cementárna.

Jarošov nad Nežárkou, o. v Č., okr. Jindř. Hradec, 723 č. ob. Škrob. a syrobárna, str. tkalc., šindel.

Jarota, pseud. Jos. Jaroslava Langera.

Jarov, o. v Č., okr. Plzeň, 526 č. ob.

Jarov, o. v Č., okr. Kralovice, 332 č. cb.

Jarovec B., pseud. dr. J. V. Šimáka.

Jarovnice, o. na Slov., okr. Sabinov, 728 č. ob. Voj. pos. horského ppl. 4.

Jarry (žari) Alfred (* 1873, † 1. XI. 1906 v Paříži), franc. spisovatel. Nejhlavnější jeho práce: Ubu roi (1896), Ubu enchaîné (1911) a prósa Messalina. Do češ. přelož. Messalina (1912) a Král Ubu (pro Osvobozené div., 1927). Studie: G. Apollinaire: Alfr. Jarry (Odeon č. 4, 1930).

Jarý Bol., pseud. Jana Jaroslava Cekla.

Jasan, ↘ Fraeinus.

Jasanovič Josef, vlastně Josef Vévoda (1864—1927), profesor nábož. v Olomouci, redaktor měsíč. Náš domov, básník a lit. historik; vydal básně Vzdechy a popěvky (1892), Na ohrožené půdě (1901), antologii Matka boží v české poesii (1913 a 1928), uspořádal vydání povídek Karla Křena.

Jasenica, o. na Slov., okr. Namestovo, 820 čs. ob.

Jasenice, o. v Č., okr. Val. Meziříčí, 434 č. ob.

Jasenie, o. na Slov., okr. Brezno n. Hronom, 1112 č. ob. Elektr.

Jasenka, o. na Mor., okr. Vsetín, 968 čes. ob.

Jasenná, o. v Č., okr. Dvůr Král. n. L., 1352 č. ob.

Jasenná, o. na Mor., okr. Holešov, 892 č. ob.

Jasenov Christo (1889—1923), bulh. básník. Lyrik hlubokého cítění sociálního, revolučních tendencí, vydal pouze jednu knihu veršů „Ricarski zam'k" (1921). Básně jednotlivé roztroušeny jsou po různých časopisech. Padl jako oběť vnitřních nepokojů po převratu v červnu r. 1923.

Jasenov, o. na Slov., okr. Humenné, 590 čs. ob.

Jasenová, o. na Slov., okr. Dolní Kubín, 416 větš. čs. ob.

Jasenové, o. na Slov., okr. Žilina, 405 čs. ob.

Jasenovo, o. na Slov., Turč. Sv. Martin, 351 čs. ob.

Jaschke Prokop, superior kláštera břevnovského a mědirytec. Žil kol r. 1706.

Jasi (jaš, Jasy), krajské město v Rumunsku, nejv. a nejvýznam. město Multanska, 140.000 ob. (40% židů). Železniční dílny, továrny na mýdlo a tkané zboží.

Jasieński Bruno (* 1901), pol. básník směru futuristického.

Jasieński Feliks (* 1861), pol. sběratel a estetik.

Jasieński Władysław (* 1872), pol. malíř.

Jasiňa (maď. Körösmezö), ves na Podkarp. Rusi, 9041 ob. hl. Rusínů, nejdelší obec v Československu (přes 20 km), V okolí nachází se petrolej, vyrábí sýr a chovají se ovce.

Jasiński Feliks (1862—1907), pol. malíř-grafik.

Jasiński Ignacy (1834—1878), pol. malíř.

Jasiński Kazimierz Juljan (1849—1914), pol. publicista a poeta.

Jasiński Zdzisław (* 1863), pol. malíř ve Varšavě.

Jasinskij Anton Nikitič (* 1864), rus. historik, prof. jurjevské univ. Studoval agrární dějiny české ve středověku.

Jasinskij Ijeronim Ijeronimovič (* 1850), rus. básník-symbolista. Př.: Tragikové (Váňa) 1889, 1. březen 1881 (Ščerbinský) 1905. J. používal i pseudonymu M. Bělinskij.

Jasło, krajské m. v záp. Haliči, krakovská vojvod., 10391 ob. (¼ žid.).

Jáslovce, o. na Slov., Trnava, 576 ob.

Jasmín český, ♃ Philadelphus.

Jasmín (Jasminum), druh Olaceae, přímé neb vinoucí se křoviny se střídavými, trojčetnými nebo lichozpeřenými listy. Květy mají kalich 4—9zubý, s korunou řepicovitou, tyčinkami v trubce uzavřenými; čnělka jest zakončena dvojklanou bliznou, bobulí s 1 nebo 2 pouzdry se semenem (1—2). Květy jsou postaveny do vidlanů dvojramenných. — J. velkokvětý (J. grandiflorum), až 1 m vys. keř, květy velmi vonné, pocházející z již. Asie, pěstovaný v středozem. evrop. krajích. Z větví se vyrábějí troubele k dýmkám. — Květy jasmínové používají se k parfumování a vyrábí se z nich silice jasmínová (oleum jasminum). — J. arabský (J. sambac), keř 5—6 m vys., oplétavý, s bílými květy, vonícími konvalinkami; původem z Vých. Indie. — J. fruticans roste ve Středozemí. — J. český náleží mezi rod Philadelphus (♃).

Jasminum fruticans.
a) řez květem.

Jasmínový olej, v obchodě pomáda, která (v již. Francii a v Tunisu) získává se extrakcí květů rostliny Jasminum officinale. Éterický j. o. extrahuje se z květů alkoholem, voní intensivně po jasmínu, spec. v. 1.007—1.018.

Jasmund, poloostr. na sv. ostr. Rujany v Něm.; 1864 byla zda svedena nám. bitva mezi pruskými a dánskými loděmi.

Jasnaja Poljana, ves v ruské gub. Tula, sídlo hrab. Lva Nikolajeviče Tolstého.

Jasná Góra, poutní místo s chrámem v Čenstochově.

Jasnorudek, proustit, stříbrná ruda svým složením siroarsenitan stříbrný, Ag_3AsS_3. Je snadno tavitelný, zahříváním sublimuje. Vyskytuje se u nás v Jáchymově.

Jasnost (serenitas, serenissimus), titul pro urozené osoby; nejdříve jen u kurfiřtů, potom také u územních knížat a členů jejich rodin.

Jasnovidectví, schopnost, poznávati stavy a události fysického i psychického rázu nezávisle na prostoru a času, bez pomoci normálních smyslových orgánů (minulost, budoucnost a pod.).

Jasov (Jászó), o. na Slov., okr. Moldava n. B., 1303 ob. (50 čs.). Několik krápník. jeskyň se sídlištěm prav. člověka.

Jásová (Jászfalu), o. na Slov., okr. St. Ďala, 1330 ob. (755 čs.).

Jasovský Podzámok (dř. Jasovské Podhradie), o. na Slov., okr. Moldava n. Bodv., 250 ob. (11 čs.).

Jaspar (žaspar) Henri (* 28. VI. 1870), belg. státník.

Jaspers Karl (* 1883), něm. psycholog.

Jaspid, pseud. Jar. Spirhanzla-Duriše.

Jaspis, kryptokrystalická odrůda křemene, červený, žlutý nebo hnědý, zřídka zelený; neprůhledný. J. obecný bývá červený, též nažloutlý nebo černý, nachází se u Badenu, v saském Rudohoří a j.

Jass Jan (* 1845 v Třenici ve Slezsku), xylograf.

Jassana (dř. Parridae), řád chřástalů s velice prodlouženými a tenkými prsty; na čele mají lysinu, související se zobákem. Známo 11 trop. druhů ve 4 odr. Jassana jacapa, typ tohoto druhu, 25 cm

Jassana jacapa.

dl., na hlavě, krku a břichu černá, na stranách červenohnědá, se žlutavě-zelenými křídly a tmavě červeno-hnědým ocasem. Žije v Jižní Americe.

Jastrabá, o. na Slov., okr. Kremnica, 610 ob.

Jastrabie, o. na Slov., okr. Bánovce, 759 čs. ob.

Jastrabie, o. na Slov., okr. Michalovce 526 čs. ob.

Jastrabie, o. na Slov., okr. Sabinov, 844 ob. (291 čs.).

Jastrabie, o. na Slov., okr. Třebišov, 608 ob. (457 čs.).

Jastrabie, o. na Slov., okr. Vranov n. T., 342 ob. (282 čs.).

Jastrebov Ivan Stepanovič (1839—1904), ruský diplomat a spisovatel. Sp. „Običai i pesni tureckych-serbov (1889).

Jastrebov Nikolaj Vladimirovič (1869—1923), slavista, prof. slov. dějin na petrohrad univ., po převratu prof. Karlovy univ. v Praze. Vlivem Lamanského věnoval se studiu č. nábož. hnutí a uveřejnil četné práce o husitství a Chelčickém. R. 1912 vydal Dějiny Bulharska.

Jastrzębiec Wojciech († 1436), arcibiskup hnězděnský, odpůrce křižáků a spisovatel. Sp.: Gramatyka łacińska.

Jastrzębowski Wojciech (1799—1882), pol. přírodozpytec a zeměpisec.

Jastrzębowski Wojciech (* 1884), pol. sochař, prof. akad. ve Varšavě, navrhovatel mincí.

Jasykov Nikolaj Michajlovič (1803—47 v Moskvě), ruský básník, lyrik Puškinovy školy.

Jaszowski Stanisław (1805—1842), pol. spisovatel.

Jáša Václav (* 1886), učitel ve Znojmě, ruský legionář. Poslanec N. S. za stranu soc. dem. a přední člen Č. O. L.

Jašek Adolf (* 1880, † 1923 v Clevelandě), katecheta kroměřížský, spisovatel o unionismu, pěstitel styků českobulharských.

Jašek Alois (* 1887 v Studýnkách Dolních), katecheta v Prostějově, horlitel unionistický a překladatel z franštiny, vydal studii Paul Claudel (1913).

Jašek Martin, PhDr. (* 1870), profesor v Plzni a č. odb. spisovatel.

Jašek Tiburcius (1807—1880), piarista, ředitel gymnasia, spisovatel pedagogický.

Jašek Václav (* 1818 v České Lípě), řezač forem a rytec.

Jaške František (* 1811 v Českém Dubu), malíř portretů, měl povolení k živnosti fotograf. v Praze od r. 1852.

Jašmak, závoj zámožnějších Turkyň, zakrývající obličej.

Jatagan.

Jatagan, tur. sečná zbraň, zahnutá, se širokou čepelí.

Jatečná váha, váha dobytčete bez krve, kůže, vnitřností, hlavy a částí nohy, u vepře zvíře vykrvácené a vyvrhnuté.

Jatečné odpadky, nejedlá různá ústrojí zvířecího těla, na př. kůže, kosti, rohy, štětiny, střeva, střevní obsah atd., která se při porážkách dobytka na jatkách hromadí a dodávají se růz. živnostem ke zpracování a upotřebení.

Jateční dobytek, povšechný výraz pro jednotlivé druhy nebo skupiny hospodářského zvířectva za tím účelem chovaného, aby poskytovalo maso a tuky pro lidskou výživu.

Jateční řád, souhrn nařízení, kterými jest upraveno používání jatek. Dbá se v něm především, aby porážení dobytka, prohlídka a prodej masa vyhovovaly příslušným úředním předpisům.

Jatky, závody, určené k porážení jatečného dobytka. Zařizuje je buď obec nebo živnostenské družstvo. Jsou zpravidla s drahou spojeny vlečkou, aby přívoz dobytka byl urychlen, opatřeny tržištěm a stájemi pro přechodné umístnění přihnaného dobytka. Vyžadují velký přítok užitkové vody. Vlastní porážky bývají rozděleny podle druhu dobytka. Při větších jatkách používá se složitého strojního zařízení na rychlé zpracování odporažených kusů a oddělení na specielní zpracování mas, oddělení jatečních odpadků atd. Maso se třídí podle zdravotního stavu a méně cenné prodává se urychleně v t. zv. nuceném výseku přímo drobným spotřebitelům. Nezbytnou součástí jatek jsou chladírny na uchování masa.

Jatgeir Hjalmar, pseud. Fr. Kvapila.

Jaterník trojlaločný, podléška (Hepatica triloba), bylina z čel. pryskyřníkovitých, vyznačuje se trojlaločnými listy, které přes zimu potrvají. Kvete již v prvních dnech jarních v březnu a po odkvetu krásně blankytných květů vyvinují se nové listy dlouze stopkaté. V humosních listnatých hájích hojný.

Játra (řec. hēpar) u obratlovce a člověka objemná žláza při střed. oddílu střeva, vyrábějící žluč (⚲). Vznikají jako párovitý, lalokovitý ústroj, protkaný kanálky (žlučovody a vlásečnice žlučové). Stěny žlučovodů skládají se z jaterních buněk; žluč jimi odmíšená odchází do střeva. Skladba j. je velmi spletitá, což je způsobeno jaterními cévami, které jsou obklopeny žilními vlásečnicemi, posledními to větvemi vrátnice, t. j. žíly, které sbírá krev přicházející ze střeva a vede ji k j. Pak sbírají se vlásečnice v žílu jaterní, ústící do dolní žíly duté. Krev dodává j. tepna jaterní, tvořící rovněž síť vlásečnic. Vnitřek j. je rozdělen v temné skvrny (lalůčky jaterní), oddělené světlejšími okrsky; každá sestává z části svrchu zmíněné sítě žlučovodů a buněk jaterních, je obklopena nejjemnějšími větvemi vrátnice, ohraničena vazivem a obsahuje kromě vlásečnic větvičky žíly jaterní. Odměšovaná žluč sbírá se na okraji každého lalůčku ve žlučových kanálcích, kt. pak tvoří větší rourky. Všechny žlučovody spojí se pak v jediný kmen, vývod jaterní (ductus hepaticus), jenž ústí do žlučníku. Činnost j. tkví v odměšování žluči (⚲) a v pochodech důležitých pro výměnu látek.

Játra sirná, v podstatě vyšší sirník (polysulfid) draselný. Vyrábí se tavením 1 d. síry se 2 d. uhličitanu draselného tak dlouho, až se hmota ve vodě úplně čiře rozpouští. Tvoří zelenohnědou nebo žlutou hmotu, která jest směsí sirníku draselného K_2S_3, sirnatanu draselného a uhličitanu draselného. Reaguje slabě alkalicky, působí žíravě a jest jedovatá. Páchne poněkud po sirovodíku, chutná odporně a rozpouští se ve vodě i alkoholu na zelenou kalnou kapalinu.

Jatropha (dávivec), rostlina dvojděložná a bezkorunná z řádu pryžcovitých a podřádu skočcovitých (Ricinae). Jednodomé květy bez zákrovu, květenství hl.

Jatropha curcas L.
a) plod, b) semeno.

vrcholíkové, samčí květy nemají zákrsku čnělky, samičí 8—10 zákrsků tyčinek se 3 dvojklanými čnělkami. Plodem jest tobolka se 3 semeny. Asi 70 druhů, hl. v tropech, nejvíce keřů neb větších bylin, s listy dvojřapíkatými, celokrajnými. I. curcas L., vejčitá tobolka s bílými pouzdry. Roste v záp. Indii a trop. Americe.

Játrovky (Hepaticae), rostliny tajnosnubné, buněčné s rozčleněným stonkem a s rodozměnou, t. j. se střídáním dvou generací: pohlavní a výtrusonosnou. Stélka buď sploštěná lupenitá ku ploše substrátu přitisklá a po něm vodorovně rozlezlá nebo rozlišená v lodyžku a listy nebo v růžici. Tvar a sestavení listů dodává játrovkám úhledného vzhledu a možno je počítati ku nejkrásnějším zjevům v přírodě. Některé druhy (Fegatela, Grimaldia, Reboulia) voní tak mocně pižmem, že již z dálky čichem se poznají. Čítá se jich na 6000 druhů, z toho u nás 200 druhů. Jsou vlhkomilné, obývají stále vlhká a zavodňovaná stanoviska.

Jatsch Josef, ThDr. (* 1870), prof. teologické fakulty na něm. univ. v Praze a něm. homiletik.

Jatrorrhiza (Jateorhiza), druh Menispermaceae, pnoucí křoviny se širokými listy, s jehnědovitým květem samčím a hroznovitým samičím, s vejcovitým, jednosemenným plodem. Nejznámější druh

Jatrorrhiza palmata:
a) průřez kořenem.

J. palmata (Cocculus palmatus), rostoucí na Madagaskaru, Ceyloně a v Mozambiku, s bledě zelenými květy, chlupatými listy a ořechovitým plodem. Jeho masovitých cibulí, tvořících kořeny a obsahujících kalumbin, užívá se v lékařství při poruše zažívání a chron. průjmu. (Colombo, Kalumbo).

Jauer (č. Javory), město v Dol Slezsku, asi 12.000 ob., na Div. Nise.

Znak města Javoru.

Jauernigg, ⟶ Javorník, město ve Slezsku.

Jaunské údolí (fr. Vallée de Bellegarde), údolí ř. Saany ve švýc. kant. freiburském.

Jauréguiberry (žóregiberi) Jean Bernard (1815—87), fr. admirál a politik, válčil na Krymu a v Číně.

Jaurès (žóré) Jean (1859—1914), franc. politik, socialist. vůdce a žurnalista (Revue socialiste, Humanité, Cahiers de la quinzaine a j.). 1894 založil franc. socialistickou stranu. Byl proti obsazení Marokka a bojoval proti štvaní do války s Německem. Na počátku svět. války se stal obětí atentátu franc. nacionalisty.

Java (malajsky Džáva), nejmenší z Velkých ostrovů Sundských, 121.622 km², s Madurou a menšími ostrovy 131.440 km². Ostrov sestává ze ⅔ z terciérní pahorkovité vysočiny se 45, směrem k délce ostrova rozloženými sopkami. 14 jich bylo v nedávné minulosti v činnosti. Zemětřesení jsou silná, nikoliv ale častá. Na pahorkatiny hraničí úrodná aluviální rovina, jež tvoří téměř třetinu ostrova. Řek je hojně, většinou ale krátkých. Z minerálního bohatství je nejvíce zastoupena síra a nafta. Flora jest velmi různá; do 700 m subtropická s četnými palmami, do 1500 m hlavně stromy rasamalové, do 2500 m pouze dub a stromy vavřínovité. Zvířena je též velmi různá, většinou však obvyklého tropického rázu. Zvláštností javanskou jest pouze pásovec. Obyv. měla Jáva r. 1926 s Madurou 36,403.833 hlav. Největší města: Batavia, Surabaja, Semarang, Surakarta. Tuzemské obyvatelstvo tvoří: Sundové, na západě a Javanci na východě a uprostřed ostrova. Původně zde vládl brahmanismus, od XVII. stol. všeobecně islám. Písmo je arabské. Řeč novojavanská, vzdělanost nepatrná. Asi 40% půdy slouží zemědělství. R. 1925 sklizeno skoro 5 mil. tun rýže a 1½ mil. tun kukuřice. Třtinového cukru 1924—25 1,770.000 tun. Důl. je též čepování surové gummy. — Správa: Každá vesnice (dessa) má svoji samosprávu, něk. vesnic tvoří distrikt, několik distriktů regentství a konečně několik regentství podléhá residenci. Teprve od světové války spojují se residentství v provincie. V čele provincie stojí guvernér, v čele residentství resident s úřednictvem, všichni Evropané. Roku 1811—16 byla Jáva přechodně v rukou anglických. Nebezpečné povstání způsobil kníže Dipo Negoro (1825), které teprve po 5letých bojích bylo potlačeno, ale Jáva vrácena Holandsku, která má v ní nejen středisko, ale i svůj největší koloniální majetek tropické východ. Indie. R. 1926 způsobeny bolševickými agitátory četné nepokoje domorodců, ale byly brzy holandskou vládou potlačeny.

Javánská opice, ⟶ makakové.

Javánská řeč a literatura. Řeč, kterou mluví obyvatelstvo střední a vých. Jávy, tedy asi 18 mil. lidí, jest malajsko-polynéská. Pochází ze staré javanštiny (t. zv. Kawi), jejíž začátky možno sledovati až do VIII. stol. po Kr. Javanské písmo pochází ze staroindického. — Literatura: Největší část významných básní přeložena z Kawi. Látka divadelních představení (vajanga) jest vzata ze starých epických písní indických; jsou to různé stínové hry a někdy též skutečné dramatické práce. Z nejnovější literatury jest pozoruhodný cestopis od Purva Lelana (1865).

Javellský louh (eau de Javelle), roztok chlornatanu draselného; slouží k bílení tkanin.

Javor, ↗ Acer.

Javor na Šumavě, ↗ Arborec.

Javor, planina v Bosně.

Javor J. K., pseud. Jos. Kouby.

Javor, o. v Č., okr. Klatovy, 271 č. ob.

Javor (Ober-Mohren), o. v. Č., okr. Broumov, 321 ob. (15 č.). Tkalcovství.

Javor, zábavný a poučný list, jenž vycházel v letech 1862—3 v Novém Sadě.

Javor Stanislav, souč. beletrista čes., vydal povídky Pták ohnivák (1918), Zázračný korbílek (1918), činohru Švanda dudák (1922).

Javorina, náhorní planina j.-záp. od Sarajeva.

Javorina, o. na Slov., okr. Kežmarok, 454 ob. (345 čs.). Pohraniční stanice čsl.-polská s celnicí. Hornatá kotlina na úpatí Vys. Tater, 1037 m n. m. ČSR. byla přiřčena definitivně teprve v prosinci 1923. Má velký význam strategický.

Javorinská Mária, pseud. Svet. Hurbana.

Javorište, náhorní planina ve vých. Srbsku.

Javorja, předhoří Slovenského Krušnohoří, sopečného původu, 1044 m vys.

Javorje, planina v Starém Srbsku.

Javorná, (Gabhorn), o. v Č., okr. Teplá, 461 n. ob. Zámek.

Javornice, o. v Č., okr. Rychnov n. Kn., 1611 č. ob.

Javornický Jan, pseud. Ivan Javorský (1785—1847), děkan v Církvici, spisovatel pro mládež a obrozenský pedagog.

Javornický J. Fr., pseud. Jar. Nováka.

Javorník, o. v Č., okr. Turnov, 320 č. ob.

Javorník (Mohren), o. v Č., okr. Vrchlabí, 785 ob. (29 č.). Tov. pap. cívek pro přádelny, slévárna.

Javorník, o. v Č., okr. Sušice, 354 č. ob.

Javorník, o. v Č,. okr. Vys. Mýto, 701 č. ob.

Javorník, o. na Mor., okr. Hodonín, 940 č. ob.

Javorník (Mohren), o. na Mor., okr. Mor. Třebová, 426 n. ob.

Javorník (Jauernigg), okr. m. ve Slez., 3010 ob. (17 č.), na úbočí Rychlebských hor. Znač. průmysl, hl. textilní.

Javorník Miloslav, pseud. Antonína Helebranta.

Javornik-Planina, planina v Bosně, severových. od Kladnja.

Javorník Vojtěch Kristián, vl. Kristián Novák (* 1866 ve Vitonicích), farář ve Studnici u Vyškova, povídkář moravský, vydal romány Bludičky (1899) a Svatý Hostýn (1901).

Javorniki, zalesněná náhorní planina na hranici slovinsko-italské.

Javorníky, 20 km dlouhý, mohutný řetěz hor v mor. Bezkydech na hran. Moravy a Slovenska.

Javorov Peju Kračolov (1877—1914), vynikající bulhar. básník. Byl s počátku telegrafním úředníkem v rodném svém městě Čirpanu a pak v Anchialu. Když na sebe upozornil prvními verši, v čas. Misl uveřejněnými, přesazen byl do Sofie, kde se pak plně věnoval literatuře. Stržen myšlenkou revoluce v Makedonii, vstoupil do makedonské organisace, redigoval jí její časopisy a zúčastnil se i tažení povstaleckých čet. Z té doby pochází nejvášnivější lyrika jeho (Hajduški pesni), zajímavý deník Hajduški kopnenija a životopis Goce Delčeva, vůdce makedonské revoluce, v r. 1903 nejmohutněji vzplanuvší. Následovaly pak sbírky veršů: Stichotvorenija (básně, nově vyd. 1926), Bezsanici (Bezesné noci) a Podir senkite na oblacite (Za stíny oblaků), v nichž setkávají se dvě protivy: byronovský demonismus a někrasovská něžnost. Nejnověji vydány byly všechny verše Javorova v sebraných spisech Sočinenija o 3 dílech. Když se stal J. uměleckým tajemníkem Nár. div. v Sofii, pokusil se o dramata, ale s úspěchem již menším. Javorov zahynul tragicky. — Do češtiny překládali jednotlivě J. bás. Zdeněk Broman (Slov. Přehl., 1906) a Vlad. Šak (Z bulh. Parnasu).

Javorov Samoslav, pseud. Samuela Bodického.

Javorovité (Aceraceae), vyznačují se vzrůstem stromovitým, se vstřícnými listy, latovým nebo hroznovým květenstvím s květy polygamickými. Plod sestává ze dvou nažek s dlouhým blanitým křídlem. Mnohé druhy vytvořují v pletivu cukernatou šťávu. 200 druhů, z toho u nás tři. — J. mléčný (A. platanoides), velký strom ve smíšených lesích, výborný pro sady a stromořadí. Má vynikající bílé dřevo, vhodné pro hotovení nábytku, řezeb a hudebních nástrojů. — Klen (A pseudoplatanus), podobný předešlému, statnější vzrůstem z horských úbočí. — Babyka (A. campestre), v našich krajinách nízký strom, na jihu mohutný, hustě větvený. — J. jasanolistý (A. Negundo), severoamer. původu, u nás v sadech pěstovaný. — J. červený (A. rubrum), s listem na podzim svítivě červeným, skládá v sev. Americe celé lesy. — J. cukrový (A. saccharum), obsahuje z jara v míze hojnost cukrové šťávy.

Javorská Eliška, pseud. Marie Novotné (E. Machové).

Javorská Lydia (1872—1921), jedna z nejpopulárnějších ruských herecek. Bezprostřed. před válkou přesídlila do Londýna, kde hrála na angl. divadlech.

Javorsko, býv. knížetství, část vév. Slezského, vzniklo dělením kn. Lehnického 1278. Koruně české získal je trvale Karel IV. r. 1353 sňatkem s Annou, neteří Boleslava II. Svídnického, dědičkou kn. Javorského a Svídnického. Tím bylo dokončeno připojení celého Slezska k české koruně, které pak ztraceno za vlády Marie Terezie ve prospěch Pruska.

Javorský, pseud. J. Preisse.

Javorský Antonín, vl. Antonín Pastrnek († 1884 v Kelči), povídkář a feuilletonista z okruhu brněnského Obzoru.

Javorský Antonín Tomáš (* 1870 v Poříčí Spáleném), katecheta v Kladně, vydal Josef Egyptský (1902).

Javorský Bartoloměj († 1621), čes. helvetský kněz. Napsal: Sceptrum, Berla Ježíše Krista (1617).

Javorský Ivan, pseud. J. Javornického.

Javorský Jaroslav, pseud. V. Krofty.

Javorský Karel O., pseud. K. Hubálka.

Javoří (Gaberle), o. v Č., okr. Sušice, 346 ob. (182 č.).

z Javořice Jan, ↷ Přeštický Jan z Javořice.

z Javořice Tomáš, ↷ Rakovník Tomáš.

Javořická Vlasta, vl. Marie Zezulková, současná povídkářka; vydala dlouhou řadu povídek a románů pro lid s tendencí křesťanskou.

Javořina, nejv. hora v Bílých Karpatech (968 m).

Javůrek, o. na Mor., okr. Brno, 463 č. ob.

Javůrek Antonín, JUDr. (1834—1887), hudební skladatel, sbormistr Besedy v Brně.

Javůrek Bedřich, souč. pedagog, vydal: Palestina s ptačího pohledu (Praha, 1902).

Javůrek František (* 1868 v Záhoří Horním), katecheta v Pelhřimově, spisovatel o misiích asijských.

Javůrek Jan (1825—1912), klasický filolog a češtinář, redaktor Vlastimila, prof. v Levoči, pak na akadem. gymnasiu v Praze; vydal Brus jazyka českého (1872). ↷ Nár. Politika 1912, 169.

Javůrek Jan, JUDr. (* 1851 ve Svrkyni), advokát a stenograf. zem. sněmu v Praze, kurátor Hlávkových Studentských kolejí a brněnských kolejí Kounicových; vydal O právním postavení žurnalistů.

Javůrek Jan Křtitel (* 1875), ředitel škol v Mor. Budějovicích, 1888 v Praze, spisovatel pedag., vydal: Národní škola jindy a nyní (1887), Náboženský mravné vychování studující mládeže (1888).

Javůrek Josef (1741—1824), benediktin kláštera na Sázavě, skladatel pro varhany; přeložil Fenelonovy Příběhové Telemacha (1796), vydal Postillu (1819).

Javůrek Josef (1756—1846), hudebník klášterní školy sázavské, 1800 profesor konservatoře varšavské, kde vyučoval Chopina.

Javůrek Josef (1840—1869), kaplan, posmrtně vyšly modlitby Duchovní štít (1878).

Javůrek Josef František (1859—1898), sociolog, novinář, překladatel německé beletrie, pod pseud. Bohuš Allegri povídkář; vydal Schnitzlerovo Milkování (1896), povídku Na dobré cestě (1897). ↷ Lit. Listy 1898, 269.

Javůrek Karel (1815—1909), čes. malíř historický, žák Tkadlíkův a Rubenův. Byl jedním z č. malířů, který bral náměty ke svým obrazům výhradně z čes. dějin, hl. z dob husitských. Maloval také četné oltářní obrazy, podobizny a studie podle hol. mistrů.

Javůrek Norbert, MUDr. (1839—1880), vojenský lékař, hudeb. skladatel; vydal České národní písně morav. a slez. ze sbírky Sušilovy s průvodem piana (1878).

Javůrek P., pseud. E. Peškové.

Javůrek Václav (* 23. VIII. 1864), čes. herec, započal 1882 u venk. společ. Švandy ze Semčic, pak střídavě u Pištěka, v Uranii, v Brně, na Smíchově, v Bratislavě a Plzni. — Terezie J. (roz. Pešková), jeho choť (* 28. IV. 1875), č. herečka.

Javůrka Jindřich, malíř v Praze kol r. 1620, rodák chrudimský.

Jaworski Apollinar, ryt. (1825—1904), polský konserv. státník, říšský a zemský poslanec a dlouholetý předseda Polského Kola ve Vídni, 1893—95 hal. ministr-krajan.

Jaworski Franciszek (1873—1914), pol. historik, archivář města Lvova.

Jaworski Roman (* 1883), pol. spisovatel a publicista.

Jaworski Władysław Leopold (* 1865), prof. práva na univ. v Krakově, politik.

Jazak, klášter na Frušce Goře, připomíná se ve XIV. stol. Zrušen za Marie Terezie r. 1775.

Jazerný Ňáražď (Tós-Nyárasd), o. na slov., okr. Galanta, 629 ob. (17 čs.).

Jazýček, rod Orchideí, ↷ Himanthoglossum.

Jazyčnatky, ↷ Linguatulida.

Jazygové, ve starověku skupina kmenů v dnešním Maďarsku, sídlících mezi Dunajem a Tisou.

Jazyk (lingua, glossa), u člověka podlouhlý svalovitý orgán, spočívající na spodní stěně ústní dutiny, při zavřených dásních ji celou vyplňuje. Spodní svou částí jest přirostlý. Přední část je pokryta bradavkami houbovitými, nitkovitými, zadní pak bradavkami listovitými, které se pokládají za čidla chuti. Nejčastější nemoci jazyka jsou: zánět, tuberkulosa, rakovina, vředy. Po poranění vzniká obyč. hnisavý zánět, příjice probíhá třemi obvyklými stadiemi.

Jazyk církevní, řeč při círk. obřadech užívaná, na př. latina v římsko-katol. církvi nebo staroslovanština.

Jazyk mezinárodní, ↷ Esperanto, Ido.

Jazykov Dimitrij Ivanovič (1773—1845), rus. dějepisec, sloužil ve vojsku, 1833 ředitelem odboru v minist. osvěty.

Jazykov Nikolaj Michajlovič (1803—1846), rus. lyr. básník, přítel Puškinův. Sp.: Stichotvorenia.

Jazykové právo jest souhrn právních předpisů, jimiž se upravuje užívání a ochrana jazyků. Ve smyslu subjektivním jest to oprávnění, příslušející jednotlivci, právnickým osobám a korporacím ve státě, aby podle práv. řádu užívali svého nebo jiného jazyka, aby k nim stát a veř. instituce ve státě mluvily v jazyku stanoveném práv. řádem a i jinými opatřeními jazykovému jich zájmu hověly. Právní úpravy nedostalo se jaz. otázce ve státech všech. Hlavně ne v takových, jichž obyvatelstvo výlučně nebo převelikou většinou náleží témuž jazyku. Z jednoty jazyka podává se tu samo sebou postavení jazyka toho jako jazyka státního a právo i povinnost občanů užívati jeho. Zato státy obývané značnějším počtem příslušníků jiných jazyků užívání jaz. právním řádem upravují (Belgie, Švýcarsko, Maďarsko i býv. Rakousko). Tu je možna úprava buď taková, že jeden jaz. požívá výsadního postavení jako jaz. státní a ostatním jaz. poskytuje se vedle něho větší neb menší míra práv, anebo že více jazyků vybaví se stejnou měrou práv. Ale i potom jest jistá míra rozlišování možna. (Švýc.) Právní vývoj v Čsl. byl jiný v zemích, jež tvořily bývalý č. stát (t. zv. země koruny č.), jiný v území, jež přivtěleno bylo k ČSR od bývalého státu uherského. Kdežto v U. udržela se úřední latina až do konce 18. stol., v zemích č. již velmi záhy uplatňoval se ve státním životě jaz. č. a v době, kdy došlo ke spojení státu č. se zeměmi rak. a korunou uh. pod dynastií Habsburskou (1526), byl jaz. č. nepochybně stát. jaz. státu Č., třeba v oné době pojem stát. jaz. znám nebyl a mluvilo se vždy o jaz. zemském, kterýžto měl práva jaz. stát. podle dnešních představ, ovšem v onom dosahu menším, který odpovídal menšímu za oněch časů dosahu činnosti státní. Jazykem státním zůstal také po celé první století éry Habsburské, třebaže tu již záhy a opět uplatňovala se snaha domáhati se všemožných ohledů pro něm. jaz. dynastie a jejích cizích rádců. Ale stavové č. opět a opět hájili právo jaz. č., jak toho jsou výmluvnými doklady zem. zřízení z r. 1530, 1549, 1565, artikule mor. sněmu 1609, čes. městská práva 1579 a zvláště usnesení generál. sněmu konaného v Praze 1615 za přítomnosti cís. Matyáše, ze kterýchžto státních aktů nepochybno jest právo češtiny jako jaz. státního. Změna byla v tom přivoděna pohromou bělohorskou a vydanými potom Obnovenými zem. zřízeními cís. Ferdinanda II. pro Č. (1627) a M. (1628), jimiž zavedeno bylo rovné právo jaz. něm. s jaz. č. v životě státním, zejména v oboru řízení soudního. Právní stav přivoděný Obn. zř. zemským nebyl vlastně změněn až do zániku Rak., to jest, nebylo tu normy právní, o níž by se nepochybně dalo říci, že zrušila povšechně zásadu rovného práva obou jaz. zem. Avšak skutečný vývoj nesl se ve směru vždy více privilegovaného jaz. něm. Pomáhalo tomu nejen postupné zbyrokratisování správy a soustřeďování její do Vídně, dosazování úředníků jaz. č. neznalých, národní vlažnost valné většiny stavů vzdělanějších, upadající znalost jaz. č. a tu i tam některý dvorní dekret, zjednávající při té které instituci přednost němčině. Vývoj ten dovršen byl administrativními reformami za Marie Terezie a Josefa II., zejména i kategorickým zaváděním němčiny do škol. Dva velice důležité dokumenty přinesl r. 1848, totiž kabinetní listy cís. Ferd. V. z 23./3. a 8./4., které vyslovují, že ustanovení Obn. zříz. z., o užívání jaz. č. svůj úplný průchod míti má (23./3.) a že čes. řeč ve všech odvětvích stát. správy a veř. vyučování s řečí německou v úplnou rovnost se staví. (8./4.) Zákonná platnost těchto dvou norem byla se strany něm. namnoze popírána, plenissimární nález nejv. soudu z 13./12. 1898 uznal však kab. list z 8./4. 1848 za platný zákon. Jistě měly listy ty velikou cenu proto, že vyjadřují přesvědčení rozh. činit. o platnosti právní zásady vyslovené v Obn. zř. z. Nejbližší doba po r. 1848 znamenána je snahami absolutismu o upevnění panství jaz. němec., zejména ve vnitřním úřadování. Za poslední definitivum předpřevratového vývoje práva jaz. můžeme považovati prosincovou ústavu z r. 1867, totiž čl. 19 stát. zákl. zák. o všeobecných právech

občanů státních z 21. pros. 1867 č. 142 ř. z., jenž vyslovil rovné právo jazyků v zemích obvyklých ve škole, úřadě a životě veřejném. Zásada tato byla sympatická českému stanovisku, jež v ní spatřovalo podškrtnutí principu o rovném právu jaz. zemských, a jež se potom v bojích politických i sporech právních článku 19 dovolávalo. Tomu však nechtělo býti tak rozuměno na straně něm., kde především také bývalo tvrzeno, že čl. 19. jest pouhým slibem a nikoli právní normou bezprostředně účinnou a že k provedení jeho zapotřebí jest zvláštního zákona; naproti tomu dlužno uvésti, že čl. 19 na rozdíl od jiných paragrafů ústavy nesliboval zvlášt. zákona ke svému bližšímu provedení. Pokud se pak připouštěla účinnost této normy, byl jí dáván odpůrci českého stanoviska výklad užší, podle něhož nešlo o obvyklost jaz. v zemi jakožto historickém a správním obvodě, nýbrž o obvyklost v bližším obvodě soudu neb úřadu. Tak vykládaly některé soudy v něm. území v Č. podobné ustanovení § 13 Josefinského řádu soudního z r. 1781. Za celého 50letého období od prosincové ústavy domohli se Češi pak jen toho, že t. zv. Stremeyerovým nařízením z r. 1880 provedena byla zásada rovného práva jaz. v zemi obvyklých jen co do vnější řeči úřední (roz. úřadování se stranami na rozdíl od vnitřního jednání) u politických úřadů, soudů a státních zastupitelstev v Č. a na Mor. Ale i platnost tohoto nařízení byla některými něm. soudy popírána. Pro Slezsko provedeno bylo nařízeními Pražákovým (1882) a Rubrovým (1899) rovné právo jen částečně a jen u některých soudů, ovšem též jenom co do vnějšího úřadování. Pokud i jiné úřady v zemích č. podání č. přijímaly a je po č. vyřizovaly, dělo se to jen na základě interních instrukcí. U železnic státních bylo pak podle org. statutu z r. 1896 pro č. vyřízení č. podání rozhodným, zdali češtiny užívalo se v částech země, ve kterých leží trati dotčenému ředitelství přikázané. Výslovně pak stanovena němčina služební řeči st. drah. Jen na krátký čas připuštěna čeština do vnitřní služby úřed. v Č. a na M. nař. Badeniho z r. 1897, což však přivodilo pád jeho vlády a také nař. Gautschovo z r. 1898, jež v míře menší zásadu tu přijalo, bylo zrušeno již r. 1899. Pokusy o úpravu jaz. otázky pro stát. úřady cestou zákonnou selhaly a zem. zákony o úpravě jaz. otázky pro úřady samosprávné, o nichž se č. sněm usnesl, nedosáhly cís. sankce. Jen na Mor. podařilo se upraviti jaz. otázku při úřadech samosprávných zem. zákonem z r. 1905, ovšem za cenu povinného překládání podání českých nebo německých zem. výborem. Lze tedy stav v Rak. před převratem stručně označiti takto: bylo tu rovné právo jaz. v zemí obvyklých na papíře, prakticky bylo však provedeno měrou skrovnou. Naproti tomu jaz. něm., ačkoli v ústavě to vysloveno nebylo, požíval v nejširší míře všech prerogativ jaz. státního, přes to, že národnost něm. zastoupena byla sotva více než ⅓ v obyvatelstvu Rak.

V Uhrách potrvala úřední latina, vedle níž tu a tam objevovaly se i dokumenty české a německé, do r. 1784, kdy Jos. II. zavedl tam úř. jaz. německý, což však narazilo na značný odpor, takže ještě za svého života opatření to odvolal. Rostoucí národní vědomí a politická průbojnost Maďarů postupně budovala posice maď. stát. jaz. Po r. 1848 zavedl sice absolutismus úřední němčinu; brzy však vráceno se zase k maď. úřed. jaz. Posléze upraveny jaz. poměry zák. čl. 44 z r. 1868, který spočíval na fikci jednotného národa uherského (maď.), jehož rovnoprávným členem byl každý obyvatel vlasti, nechť náleží k jakékoli národnosti. Maď. byla stát. jaz. a úřed. jaz. všech stát. úřadů a soudů. Jaz. t. zv. národním přiznána jistá práva v autonomii církevní, župní a obecní. Právo stát. občanů činiti podání ve své mateřštině (pokud to nebyl jazyk státní) obmezeno potud, že u soudů mohli práva toho užíti jen tehdy, když nebyli zastoupeni advokátem; u autonomních úřadů pak potud, že mohli svého jaz. užíti jen u vlastní své obce, svého municipia nebo úřadu církevního. U jiných jen potud, pokud tento jaz. byl protokolár. jaz. dotčeného úřadu samospr. Do tohoto stavu otázky jaz. přišel převrat, jenž vymanil dnešní Sl. a Podk. Rus z dosavadní právní sféry maď. Podotknouti jest jen, že stav skutečný v Uhrách neodpovídal vždy stavu právnímu a že časté byly stesky na potlačování jaz. menšinových.

Dnešní právní stav v RČS. jest tento: Zásady práva jazykového upraveny jsou ústavním zákonem z 29. II. 1920 č. 121 Sb. z. a n. Podrobnějším provedením zásad svých pověřil jazykový zákon moc výkonnou, uloživ jí zvláště, aby v duchu jeho upravila také užívání jazyků pro úřady samosprávné, zastupitelské sbory a veřejné korporace. Na základě toho vydáno vlád. nařízení z 3./2. 1926 č. 17 pro obor ministerstev vnitra, spravedlnosti, financí, obchodu, veř. prací a veř. zdravotnictví, pro veř. korporace podléhající těmto min., jakož i pro úřady místní samosprávy a vlád. nař. z 29./12. 1928 č. 229,

jímž upraveno užívání jazyků pro zem. a okr. zastupitelstva, zřízená podle zák. 125/27. Mimo to upraveny některé věci jaz. i jinými zák. a nař., jež majíce za předmět věci jiné, řeší k účelu svému i otázku jaz. s tím související. Těmito tuto výslovně citovanými neb jen úhrnem zmíněnými právn. předpisy vybudováno jest dnešní jaz. právo na základě tom, že jaz. čsl. (jehož příslušníků, stát. občanů, jest podle posledního soupisu lidu v rep. 65·51%) jest státním oficielním jaz. rep.; příslušníkům jaz. jiných (menšinových), poskytnuta jest v míře co největší přiměřená možnost, aby netoliko před soudy (jak ukládá mírová smlouva st.-germainská), nýbrž před všemi stát. úřady a orgány používali jaz. svého jak ústně, tak písemně. Avšak nejen v oboru stát. správy v užším smyslu dána jest jaz. menšinovým možnost náležitého se uplatnění, ale i v působnosti samosprávných úřadů, zastupitelských sborů a veř. korporací. Pokud jde zejména o obce a veř. korporace, postaveno jest nařízením č. 17/26 do popředí právo jich, ustanoviti si svůj jaz. jednací. Arcif učiněny tu pro jaz. čsl. výhrady, jichž žádá nejen význam jeho jako jaz. stát., ale i zřejmý zájem stát. administrativy. Zák. jaz. sám nevymezil pojmového dosahu jaz. stát., nýbrž uvedl jen příkladem, že jest to zejména jaz., v němž děje se úřadování všech soudů, úřadů, ústavů, podniků a orgánů rep.: konají se jejich vyhlášky a zevní označení, v němž upraven jest hlavní text státovek a bankovek, jehož užívá branná moc při velení a jako jaz. služebn. Ustanovil pak dále, že samospr. úřady, zastupitel. sbory a veř. korporace jsou povinny přijímati ústní i písemná podání učiněná v jaz. čsl. a je vyřizovati a že ve schůzích a poradách jejich vždy jest možno jaz. tohoto užívati a že návrhy a podněty v něm učiněné musí se státi předmětem jednání. Další práva stát. jaz. vybudovaly v duchu zák. jaz. svrchu zmíněné speciální zák. a jaz. i jiná nař. Opět jen příkladem uvésti sluší, že čsl. text jest autentickým, původním textem zákonů (zák. 500/21), že jaz. čsl. jest jaz. povelů i služebním četnictva, že heslo i označení státu ve velkém znaku rep. a ve velké pečeti státní i v pečeti presidenta rep., označení státu v malé pečeti státní, heslo v odznacích řádu Bílého lva a označení známek kolkových jest v jaz. čsl. Týž jest i jednacím jaz. banky cedulové a přednostním jazykem v jednání poradních institucí státních, povinným předmětem vyučovacím na všech středních školách a ústavech učitelských (zák. 137/23). Do státní služby u úřadů podřízených ministerstvům, jichž oboru týká se nař. 17/26, může býti připuštěn jen ten, kdo jest úplně mocen jaz. stát., takže je s to, aby samostatně a i ve věci správně službu konal a se stranami jednal. Výjimky jsou možny při ustanovení zatímním. Jaz. státní má privilegované postavení i v matrikách, cestovních pasech, užívá se ho výhradně při úředních závěrách fin. správy a nových cejchovních značkách. Vzájemný poměr mezi češtinou a slovenštinou ve funkcích stát. jaz. upraven jest tak, že úřady v Č., Mor. a Sl. úřadují zpravidla po č., na Sl. po sl. Sl. vyřízení podání č. nebo č. vyřízení podání sl. pokládá se za vyřízení, jež stalo se v jazyku podání. Pokud jde o jaz. menšinové, ustanovuje zák. a nař.:

I. Soudy, úřady a orgány rep., jichž působnost vztahuje se na okr. soudní, v němž podle posl. soupisu lidu obývá aspoň 20% stát. občanů téhož, však jiného jaz. než čsl., jsou ve všech věcech, jichž vyřízení náleží jim na základě toho, že působnost jich vztahuje se na tento soudní okres, povinny přijímati od příslušníků jazyka této menšiny podání v témž jaz. a vydati vyřízení jich nejen v jaz. čsl., nýbrž i v jaz. podání. Za jistých předpokládů možno vydati vyřízení také jen v jaz. podání. Za stejných podmínek jest podati i veř. trest. žalobu proti obviněnému jiného jazyka tímto jazykem; totéž platí i o vyřízení, jemuž nepředcházelo podání, je-li úřadu znám jaz. strany. (§ 2 jaz. zák.). Z ustanovení toho podává se, že jaz. menšinou jsou míněni stát. občané téhož, avšak jiného jaz. než čsl., jichž obývá aspoň v jednom soud. okrese rep. 20%. To jsou toho času menšiny německá, maď., rus. (malorus.) a polská. V každé věci, která podle předpisů o příslušnosti náleží do soud. okr. majícího toto zák. minimum 20% stát. občanů určitého menšinového jaz., mohou příslušníci tohoto jaz. bez ohledu na to, jsou-li v tomto okresu usídleni, činiti podání tímto jaz. ke všem úřadům všech instancí, jichž působnost se na tento soudní okres vztahuje a dostane se jim vyřízení v tomto menš. jaz. Ale i u soudů a úřadů, jejichž působnost na takový menš. okres se nevztahuje, chráněni jsou příslušníci jaz. menšiny usedlé v obvodu téhož vrch. soudu proti škodám, jež by jim z neznalosti stát. jaz. vzejíti mohly; není-li v takovém případě strana zastoupena práv. zástupcem nebo plnomocníkem a není-li skutečně dostatečně mocna stát. jaz., může s ní jednáno býti v jejím jaz. V okresích menš. použíti jest při vyhláškách soudů, úřadů

a stát. orgánů i při jich zevních označeních také jaz. nár. menš. a k žádosti podané v menš. jaz. píšou se i zápisy do pozemk. knih a veř. rejstříků ve stát. a menš. jazyku. — II. V obou sněmovnách Nár. Shromáždění (posl. sněmovně a senátu) podle zák. 325 a 326/20 jednací řečí jest jaz. čsl., avšak poslanci i senátoři národnosti něm., rus. (malorus.), maď. nebo pol. mohou projevy své činiti v jaz. své národnosti. K návrhům a dotazům podaným v jiné řeči než čsl. mají právo, za jistých okolností i povinnost připojiti překlad do čsl. Za jistých podmínek opatří překlad kancelář. V těsnopiseckých zprávách uveřejňuje se text čsl., bylo-li užito jaz. menš., vytiskne se tento text v příloze. Příslušníci zmíněných národností mohou i ve svém jaz. slibovati a hlasovati. K písemným odpovědím představitelů vlády nebo funkcí sněmovních na dotaz nebo interpelaci připojí se překlad do řeči tazatelovy. — III. V zemských a okresních zastupitelstvech podle nař. 229/28 děje se jednání ve stát. jaz. Jde-li však o věc, jejíž projednání náleží sboru na základě toho, že působnost jeho vztahuje se na soudní okres, v němž obývá aspoň 20% stát. občanů téhož avšak jiného jaz. než čsl., nebo je-li v zemi nebo v obvodu okres. zastupitelstva aspoň 20% takových stát. občanů, činí členové, kteří jsou příslušníky tohoto jaz., projevy a hlasují v tomto jaz. Jsou také oprávněni ve své řeči slibovati. Předsedové, orgánové těchto sborů pověření zvláštními funkcemi a úředníci zem. nebo okr. úřadu mohou za podmínek v nařízení stanovených v případech takových, kde členové užívati mohou svého jaz. menš., užíti vedle stát. jaz. i jaz. menš. buď připojením překladu nebo i přímo. O připojování nebo opatřování překladů k projevům učiněným v menš. jaz. a o tom, v jakém jaz. zapisují se projevy do těsnopisných zpráv, platí podobné předpisy jako v Nár. Shr. Do protokolu jednacího zapisuje se v jaz. státním. Ve správním okrese, v němž obývá více než 50% stát. obč. téhož avšak jiného jaz. než čsl., poskytuje nařízení řečenému jinému jaz. v okr. zastupitelstvu výhody ještě dále jdoucí, jež stupňují se ve správ. okresích, kde obývá více než 75% takových stát. občanů. — IV. V obcích podle nař. 17/26 stanoví si jednací jaz. obec. zastupitelstvo, avšak s obmezením, že v obcích, kde neobývá ani 20% stát. občanů téhož avšak jiného jaz. než čsl., jest jaz. čsl. jednacím jaz. obce, že jednacím jaz. obce stává se také jaz. stát., když příslušníků jeho obývá v obci více než příslušníků onoho jazyka, který ustanoven byl zastupitelstvem za jednací jazyk a že jazyk, jehož příslušníků státního občanství je v obci aspoň 5%, jest vždy také jednacím jazykem. Magistráty měst s vlastním statutem, pokud vyřizují agendy státní, polit. a fin. správy, řídí se po stránce jaz. předpisy pro stát. orgány. Totéž platí i o měst. a obvod. notářích. Jde-li o podání v jiném jaz. než stát., jest obec, v níž obývá aspoň 20% stát. občanů téhož, však jiného jaz. než jest jednací jaz. obce, povinna od příslušníků jaz. této menšiny podání v tomto jaz. učiněná přijmouti a je vyříditi. Obec vyřizuje podání zpravidla ve svém jednacím jazyku. Je-li jaz. podání též jedn. jazykem obce, stane se vyřízení v jaz. podání. Avšak obce, pro něž jest ustanoven obecní nebo obvodní notář, obce, v jejichž zastupitelstvu jest příslušník jaz. čsl., nebo v nichž obývá aspoň 20% státních příslušníků čsl. jaz., jsou povinny vyříditi čsl. podání v tomto jaz. Tutéž povinnost mají i obce s nejméně 3000 ob. Domovské listy vydati jest vždy také v jazyku státním na prvém místě, vysvědčení nemajetnosti, žádá-li o to strana. V obcích, v nichž je aspoň 20% státních příslušníků jazyka jiného než českoslov., který není zároveň jednacím jazykem obce, jsou příslušníci onoho jaz. oprávněni užívati ho ve schůzích a poradách obecních zastupitelstev, rad a komisí. Návrhy v něm učiněné musí se státi předmětem jednání. Vyhlášky obec. úřadů konají se jedn. jazykem, po případě jiným, je-li 20% stát. občanů v obci jeho příslušníky. V obcích s nejméně s 3000 ob. vydati jest vyhlášky vždy také v jaz. čsl. Ustanovení tato platí obdobně i pro zevní označení obec. úřadů a úřadoven. Budovu, v níž jest obecní úřad, vždy jest označiti jaz. čsl. nápisem stejných rozměrů a stejné úpravy. V obcích, v nichž jest aspoň 20% stát. občanů jaz. čsl., nesmí býti obec. pečeť bez výplně čsl. Také v jiných obcích, jejichž jedn. jaz. jest jiný než čsl., musí býti užito pečeti obsahující slovní výplň stejných rozměrů a úpravy v jaz. státním, jde-li o písemnosti, jež vydává obec ve státním nebo ve stát. a menš. jaz. Zmíniti jest se tu i o ustanovení zákona 266/20 a nař. 324/21 o jaz. stránce názvu obcí i označování ulic. Za úřední jméno obce stanoví ministr vnitra ono, jež vytvořil si jaz. čsl. Jméno, jež vytvořil si jaz. národ. menšiny, může býti ustanoveno za úřed. jméno jen pro obce, v nichž obývá aspoň 20% stát. obč. téhož, avšak jiného jaz. než čsl. a pro sídla soudů a úřadů, jichž působnost vztahuje se na soudní okres s takovou menšinou, jakož i pro obce,

pro něž si jaz. čsl. nevytvořil vlastního názvu. Názvy ulic a veřej. míst stanoví obecní zastupitelstvo. Usnese-li se toto o názvu v jiném než čsl. jaz., jest vedle toho v jaz. státním na prvém místě vždy označiti ulice a veř. místa v obcích, v nichž obývá aspoň 20% státních příslušníků jaz. čsl., nebo jež jsou sídlem soudů a úřadů polit. správy, jichž působnost vztahuje se na soudní okres, v němž obývá aspoň 20% stát. obč. jaz. čsl. a v místech lázeňských. Místní tabulky u vchodů obcí označují se vždy v jaz. čsl.; usnese-li se o tom obecní zastupitelstvo, též v jaz. jiném, ale pod označením čsl. — V. Pokud jde o veřej. korporace, podléhající správě ministerstev, pro jichž obor vydáno jaz. nař. 17/26 (advokátní, notářské komory, stát. regul. komise pro hl. m. Prahu, komise pro kanalisaci Vltavy a Labe, zemské komise pro úpravu řek, lékařské komory, lékárnická gremia, výbory kondicinujících farmaceutů, obchodní komory, jich ústředna, společenstevní jednoty a j.), upravují si tyto užívání jazyků podle předpisů a v duchu jaz. zák. a nař. svým vlastním usnesením, jež vyžadují schválení nadřízeného ministra. Pokud tak neučiní do 3 měsíců, přechází právo věc upraviti na ministra. Nařízení dává jenom jisté směrnice, jež stanovíce některé výsady stát. jazyka shodují se se zásadami, podle nichž upraveno užívání jazyka ve správě obcí. Pokud obch. komory činny jsou v záležitosti ochran. známek a vzorků, považovány jsou za orgány rep. a platí pro ně předpisy jako pro státní orgány. Živnost. společenstva řídí se obdobně předpisy pro obce, při čemž tam, kde záleží na počtu příslušníků určitého jazyka, rozhodným je počet ten v obyvatelstvu míst. obvodu společenstva. Vysvědčení podle živn. řádu vystavují a podpisují se společenstvy jinojazyčnými též v jaz. stát. a to na prvém místě. Úřední řečí inženýrské komory jest podle zák. 185/20 a nař. 654/20 jaz. čsl. Návrhy a dotazy členů jinojazyčných mohou býti podány písemně v jaz. mateřském, navrhovatel musí je však opatřiti čsl. překladem. Je-li v komoře aspoň 20% členů téhož, avšak jiného jazyka, než čsl., povinna jest komora i její sekce přijímati od příslušníků jaz. této menšiny podání v témž jazyku a vyřizovati je na požádání také v jazyku podání.

Jazykový zákon obsahuje ještě následující stěžejní zásady: Vyučování ve všech školách, které byly zřízeny pro příslušníky národnostních menšin, děje se v jejich jazyku, rovněž kulturní instituce pro ně zřízené spravují se tímto jazykem. Spory o užití jaz. při soudech, úřadech, ústavech, podnicích a orgánech státních, jakož i při úřadech samosprávných a korporacích veř. vyřizují příslušné stát. orgány dohlédací jako věci stát. správy oddělené od věci, ve které vzešly. Sněmu, jenž zřízen bude pro Podkarpatskou Rus, vyhrazeno jest, aby upravil otázku jaz. pro toto území způsobem slučitelným s jednotností státu čsl. Pokud tato úprava nebude provedena, užíti jest jaz. zákona, avšak s ohledem na zvláštní poměry v území. Toto ustanovení o Podkarpatské Rusi bylo jaz. nař. 17/26 dále provedeno tak, že než bude upravena jaz. otázka pro Podkarpatskou Rus jejím sněmem, platí i pro ni ustanovení jaz. nař. 17/26 s tou úchylkou, že jazyk ruský (malorus.) co do přijímání podání a jich vyřizování jazykem podání u stát. soudů, úřadů a orgánů, u samospr. úřadů a veř. korporací, co do přípustnosti ve schůzích, co do zevního označení a vyhlášek požívá asi obdobných práv jako jazyk státní. Věcí jaz. dotýkají se i §§ 128, 130 a 131 ústavní listiny, jimiž zabezpečuje se volnost užívání jazyka ve sféře soukromé, obchodní, náboženství, tisku a veř. shromážděních, v ústavech lidumilných, sociálních, náboženských a výchovných, jež si státní občané sami zřídili a udržují, a příležitost dětem příslušníků značnějších menšinových zlomků, aby se jim dostalo vyučování v jejich řeči. JUDr. F. H.

Jazykozpyt (linguistika), srovnávací věda jazyková, zabývající se studiem jazyků, stanovící zákony a normy jejich vývoje a utváření, předběžná disciplina filologie. Vznikla koncem XVIII. st., když byl v Evropě seznán a studován sanskrit. V přísném slova smyslu založil ji teprve Franz Bopp, který dokázal souvislost evropských řečí se staroindičtinou, čímž se stal zakladatelem indoevropské filologie. Metoda jeho byla aplikována i na ostatní jazykové skupiny, řeči hamitské, semitské, australské, ugrofinské atd. a vedla k překvapujícím objevům.

Jazylka (Hyoides), podlouhlá drobná kostička v nejhořejší části krku, přímo pod kůží; na j. jsou pak připojeny četné krční svaly.

Jazz, moderní tanec původu černošského, vzniklý prý na jihu USA. Kapela (jazz-band) má více nástrojů než hudebníků, používá saxofonů, jazz. trubek a p. nástrojů. Největším propagátorem jazz-b. od 1916 byl černošský kapelník v Chicagu Jasbo Brown, jemuž hosté říkali krátce Jazz.

Jažlovice (pův. jm. Žezlovice), o. v Č., okr. Říčany, 222 č. ob.

Jean Juan Giovanni, pseud. Jana Červenky.

Jean Marcel, pseud. J. Palivce.

Jean Otakar, ps. dr. Hanuše Jelínka.

Jeanne d'Arc (též Jana z Arcu), Panna Orleánská (1412—31), osvoboditelka Francie z moci Angličanů. Věřila, že nadzemské hlasy ji povolaly na pomoc a k záchraně vlasti od Angličanů a Burgunďanů. Podařilo se jí přesvědčit Karla VII. o svém poslání; 1429 osvobodila Orléans, získala si tak důvěru lidu a dosáhla korunovace krále v tomto městě. Králova neschopnost a závist vojevůdců přivodily nezdar pokusu o osvobození Paříže. Když hájila Compiègne, byla zrazena krajany a zajata Burgunďany 23. V. 1430. Za odměnu byla vydána Angličanům a obžalována z kacířství; 30. května 1431 byla upálena v Rouenu. — R. 1920 byla prohlášena za svatou. Její život často zpracován literárně (France, Shaw, Schiller, Voltaire).

Jeanneret A., pseud. ☞ Corbusier.

Jeannin Pierre (1540—1622), ministr franc. krále Jindřicha IV., nazýv. president J.

Jean Paul, ☞ J. P. Richter.

Jeanroy Alfred (* 1859), fr. romanista, prof. pařížské university.

Jebavý Václav, ☞ O. Březina.

Jebusité, kanaánejský kmen kolem města Jebus, jehož David dobyl a přezval Jerusalem.

Ječení (mysl.), úzkostný křik jelenů a srnců.

Ječmen (Hordeum L.), druh jedno- neb víceletých travin. Z 16 druhů v Evropě, mírném pásmu Asie, sev. Africe a Sev. Americe rostoucích, náleží 12 k podskupině Zeocrithon Beauv., jejíž klas (vyjma pěst. j.) jest křehký a po dozrání se rozpadá. Klasy vyrůstají po třech. Jsou-li všecky klasy plodné, jest ječmen šestiřadý (H. sat. hexastichum), nejsou-li všechny klasy stejně vyvinuté, jest ječmen nestejnořadý (H. sat. vulgare), je-li pouze prostřední klas plodný, jest ječmen dvouřadý (H. sat. distichum). Poslední má mnoho odrůd: 1. nutans, klas po celé délce stejně široký, řídký, úzký, osiny přilehlé; 2. erectum, klas, hustý, široký, vzpřímený; 3. zeocrithon, klas zahrocený, osiny se rozbíhající. Jsou též odrůdy barevné (světležluté až černé). V sev. krajinách jest j. hlavní surovinou pro výrobu chleba, ve stř. Evropě hl. v pivovarství, v již. Evropě se používá jako krmiva pro koně.

Ječmeniště (Gerstenfeld), o. v Č., okr. Znojmo, 289 ob. (18 č.).

Ječovice, o. v Č., okr. Roudnice n. L., 258 č. ob.

Ječmínek Alois, současný publicista americký, benediktin v Chicagu; vydal překlad Germanova život. Germana Galgani, služebnice Boží (Chicago 1920).

Ječmínek, bájeslovná postava, moravský král. Nazván byl J. proto, že jej matka, zapuzená ukrutným manželem, porodila v ječmenovém poli.

Ječné zrno (hordeolum), vznícení vlasových žláz očních víček.

Ječný František, souč. spisovatel zemědělský, sedlák v Běcharech; vydal Otázka pracovních sil v zemědělství (Hradec Králové 1910).

Ječný Jan (* 1840 v Kosti), sochař v Praze v letech sedmdesátých.

Ječný Josef, JUDr. (* 1885), č. numismatik a městský úředník v Plzni. Napsal četné spisy numismatické a popsal nálezy st. mincí v okolí Plzně.

Jed (lat. venenum), chem. látky, které způs. onemocnění organismu nebo smrt. Stejné množství stejné látky může býti podle užití buď škodlivé nebo neškodné. Jed může působiti místně nebo resorpčně. Místně působí zvláště žíravé jedy, na př. kyseliny a žíravé alkalie, chlor a brom, které ničí tkáň, také soli těžkých kovů, které se slučují s bílkovinami tkáně a vyvolávají její odumírání. Resorpčním působením rozumí se onemocnění, které vzniká po vniknutí jedu do krve: nákaza krve (krevní jedy) nebo poškození nervového systému a srdce (nervové, srdeční jedy). Krevní jedy slučují se jednak s krevním barvivem, na př. kysličník uhličitý, kyanovodík. Jiné mění krevní barvivo, na př. chlorečnan draselný, nitrobenzol. Obzvláště účinnými jedy jsou alkaloidy. Jed vniká do těla zažíváním, kůží (z náplastí, z oděvu), dýcháním (olovo, fosfor, kyanovodík, kysličník uhličitý a j.), také ranami (uštknutím jedovatých zvířat). Rozeznává se akutní otrava, rychlý průběh po požití velkého množství jedu, subakutní, po požití menších dávek; obzvláště četné jsou chronické otravy. Ty vznikají po často opakovaném požívání malých dávek, na př. po trvalém požívání morfia. Léčení vyžaduje při akutních případech nejrychlejší odstranění jedu. Je-li jed ještě v žaludku, může se vypláchnutím odstraniti; mimo to dá se odstraniti vypocením a močí po vydatném napití. Při srdeční slabosti jsou nutna dráždidla (černá káva, kafr, víno), při poruše dýchání je žádoucí umělé dýchání; otrávené rány je nutno vyčistiti a nejlépe vypáliti. Často lze použíti protijedů, ale zpravidla jen tehdy, je-li jed ještě v ža-

Jedovaté rostliny.

1. Digitalis purpurea. 2. Datura Stramanium. 3. Solanum nigrum. 4. Atropa Belladona. 5. Nyoscyamus niger. 6. Daphne mezereum. 7. Conium maculatum. 8. Paris quadrifolia.

ludku. Při chronické otravě je nutno nejprve odstraniti vnější vliv jedu, potom nutno zjistit, o jaké specielní onemocnění jde. ⚲ otrava arsenikem, olovem, fosforem.

Jeden od nás, pseud. Vlasty Veselé.

Jedina František Xaver (1779—1847), infulovaný probošt; vydal Kázání postní (1822), Škola Kristova (1824) a Převrácenost křesťanů mnohých (1830).

Jedlá, o. v Č., okr. Ledeč n. S., 245 ob.

Jedlany, o. v Č., okr. Tábor, 271 ob.

Jedle, ⚲ jehličnaté.

Jedli, o. na Mor., okr. Zábřeh, 1175 č. ob. Textilní továrna.

Jedlicz-Kapuściański Józef (* 1878), polský básník a novelista.

Jedlička Alois, čes. malíř-ilustrátor v Praze kol. r. 1870.

Jedlička Antonín (1834—1875), č. malíř, žák Trenkwaldův. Maloval m. j. Skutky milosrdenství (sedm kartonů).

Jedlička Augustin (* 1795 v Kasejovicích, † 1869 v Záboří), farář, buditelský básník; vydal drama Mečislav a Branka (1818), psal divadla pro děti, písně lovecké, revidoval vydání Hájkovy Kroniky české (1818).

Jedlička Bohdan (1838—1923), klasický a český filolog, hudebník, 1867 profesor malostranského gymnasia; psal četné studie mluvnické a literárně historické do programu gymnasia. Vydal Štokholmskou legendu o svaté Kateřině.

Jedlička Břetislav, pseud. Břetislav Brodský, K. Tichan a K. Tichý (* 1873 v Českém Brodě), odborný učitel, redaktor Nár. Politiky; vydal knihy povídek Kus mládí (1897), Perokresby (1898), Cestou necestou (1901), Kroky a stopy (1919), Momentky z pražské elektriky (1922), Momentky z biografu (1924), operní libreto Obžinky (1904); pracoval v hnutí pro Krásu našeho domova.

Jedlička František (* 1884), profesor gymnasia v Novém Bohumíně; vydal překlad Geigerova: Zpět k Ježíši Kristu (Praha 1909).

Jedlička František, zámecký kaplan v Horní Lužici; psal kázání do Rádce Duchovního; vydal Svatá Rodina nazaretská (1901).

Jedlička František Serafín (* 1877 v Polomi), katecheta ve Velké Byteši; vydal Křesťanská filosofie o vzoru světa (1901)

Jedlička Jan (* 1732 na Zbirově), kameník v Praze 1770.

Jedlička Jan, Ing. a RTDr. (* 1872), prof. č. vys. učení technického v Praze, odborník v technologii dřeva a tříslovin.

Jedlička Jaroslav, MUDr. (* 1891), ředitel sanatoria pro tuberkul. na Pleši, soukr. docent fthiseologie univ. Karlovy. Četné spisy o pathologii a therapii tuberkulosy.

Jedlička Josef (1828—1896), 1865 řídící učitel v Dobříši, 1868 cvičitel při učitelském ústavě pražském; napsal množství statí pedagogických.

Jedlička Josef, současný publicista živnostenský.

Jedlička Josef, Ing. (* 1868), profesor obecné nauky o strojích a ob. technologie mechanické na č. vys. učení techn. v Praze.

Jedlička Ladislav (* 1866), farář v Úněticích, spis. homiletický; vydal Postní kázání (Praha 1908).

Jedlička Otakar, MUDr. (1845—1883), lékař, předtím red. Národního Pokroku (1867), Národních Listů (1869); vydal Novellety (1873), Novellety starší a novější (1883), několik monografií literárních a životopisných, obšírný spis Boje v Čechách a na Moravě 1866 (1883).

Dr. Rudolf Jedlička.

Jedlička Rudolf, MUDr. (1869—1926), č. lékař, univ. prof. chirurgie a pathologie, výteč. operatér. Napsal řadu studií v odbor. časopisech. Zaklad. ústavu pro mrzáčky na Vyšehradě, podolského sanatoria a st. radiolog. ústavu.

Jedlička Rudolf (* 1845), č. malíř a žák pražské akademie (1864—67.

Jedlička Václav (* 1863), č. malíř-genrista, žák Sequensův.

Jedlička Václav, MUDr. (* 1893), č. lékař a docent patholog. anatomie na univ. Karlově. Odborník z oboru endokrinologie.

Jedlička Václav, pseud. Adolfa Racka.

Jedlička Václav (* 1848), učitel v Nymburce, vydal Železné Hory (1892), povídky pro mládež Diviš Žehušický z Nestajova (1893), překládal beletrii z franštiny.

Jedlová (Schönbrunn), o. v Č., okr. Polička, 1191 ob. (38 č.) Dom. tkalc. Lázně Balda.

Jedlová (Tanndorf), o. v Č., okr. Žamberk, 546 ob. (2 č.). Tov. dut. skla, str. a ruční tkalc., výroba krajek, těrna lnu, výr. nábytku a žaluzií.

Jedlová (Tannendorf), o. v Č., okr. Varnsdorf, 98 n. ob. Rozhledna na vrchu J., zřícenina hr. Tannenberku.

Jedlová (Gődöllő), velkoobec maďarská v komitátu pešťském, 10.800 ob.; známé

letovisko s nádherným zámkem, jenž věnován maď. státem jako korun. dar r. 1868 cís. Frant. Josefovi I., který tu často meškal.

Jedľové Kostolany, o. na Slov., okr. Zlaté Moravce, 1534 čs. ob. Kamenouh. doly.

Jedlovité (Abietaceae), tvoří samostatnou čeleď jehličnatých stromů. Jsou to vesměs dřeviny hospodářsky velmi cenné, s dokonale vyvinutým kmenem a květy podle pohlaví oddělenými. Samčí sestávají ze šupin prašných, nesoucích po dvou prášnících, a samičí z plodolistů, které vytvořují jedno neb více vajíček. Opylení děje se hmyzem. Květné období v období tří- až čtyřletém. Osm rodů a 172 druhů. Z rodů jsou nejvýznačnější: jedle, smrk, modřín, borovice, cedr. — Jedle (Abie alba), dosahuje až 50 m délky a vyniká pravidelným vzrůstem, který zvláště u mladých stromů je nápadný. Tvoří značně hustou korunu. Kmen až do 40 roků stáří jest kryt hladkou šedou kůrou, obsahující pryskyřici (terpentin). V mládí vyžaduje stín a ze všech našich stromů činí nejmenší požadavek na světlo. Dřevo bílé, štípatelné, pružné. Netvoří u nás souvislé lesy, nýbrž jen řídké, skupinové porosty a nejčastěji bývá přimíšena do porostů smrkových nebo bukových. — Smrk (Picea excelsa), nejrozšířenější náš lesní strom. Má velkou schopnost obnovovací, nečiní velkých nároků na půdu a daří se výborně v horském vlhčím vzduchu. Vystupuje často až k velehorskému pásmu. Dřevo má stejnoměrně žlutobílé, velmi dobře štipatelné. Z cizích smrků v sadech se pěstují P. argentea a P. pungens. — Modřín (Larix decidua), má jehlice tenké, dlouhé, sblížené v husté paprskovité svazečky a každoročně na zimu padavé. Roste ze všech jehličnatých nejrychleji a vytvořuje velmi úhlednou jehlancovitou korunu. Je stromem hor. Jen zřídka tvoří souvislé lesy a pěstuje se ponejvíce na okrajích lesních kultur a cest. — Borovice (Pinus silvestris), má rozsáhlé rozšíření, neboť má velmi skromné požadavky na půdu a odolává i nejdrsnějšímu podnebí. Miluje slunce a písčité půdy a dovede i na skalách se zachytiti. Tvoří široko rozprostřenou korunu s křivolakými hlavními větvemi a dosahuje až 30 m výšky. B. horská (P. montana), druh velmi proměnný, jehož význačná forma jest hustě křovitá kleč. kosodřevina (P. humilis), která nad hranicí vysokého lesa tvoří vysoko v horách (v Krkonoších a na Tatrách) houštiny barvy temně zelené, sotva 2 m výšky dosahující. — Limba (P. Cembra), velmi rozšířená na Urálu a v Sibiři, u nás jen pořídku v Karpatech. Má keřovité kulaté šišky s velkými, jedlými semeny (limbové oříšky) v období 8—10letém. Dřevo velmi trvanlivé, tuhé a vonné. V evropských kulturách od roku 1705 jest zavedena z Kanady vejmutovka (P. Strobus), nápadná dlouhými tenkými jehlicemi. — Cedr (Cedrus Libani), rozložitý strom, dosahující obrovských rozměrů a vysokého stáří. Tvoří malý háj na Libanonu (pověstné cedry z Libanonu). Různé norské druhy cedrů pěstují se i v sadech, hlavně v Anglii.

Jednací číslo, označení pořadových číslic na každé písemnosti (výměru), kterou vydává úřad. Často se j. č. používá i ve větších soukr. podnicích, kde jest mnoho korespondence. J. č. bývá vyznačeno arabskými číslicemi a pravidelně k němu přistupuje i římská číslice znamenající určité oddělení úřadu, které výnos vypracovalo. Přidávána bývají i velká písmena abecedy a značka referentova příp. i písařky, jež vyhotovila na stroji originál (na př. 2A/418.715/III 30 DrP/H). J. č. dává na spis obyčejně podatelna a pokračuje v každém kalendářním roce od 1. Číslo se vždy lomí letopočtem.

Jednací jazyk, j., v němž se vede úřední jednání v urč. spolku, korporaci, v němž úřady vyřizují podání stran a dopisují si mezi sebou. U nás jest úprava j. j. stanovena jazykovým právem, ↷.

Jednací řád, písemný seznam, souhrn ustanovení a pravidel, podle kterých úřad n. spolek postupuje při vykonávání své činnosti zvl. při schůzích a při hlasování. V tomto směru jest j. ř. podstatným a nutným doplňkem stanov každé korporace. Typické jsou j. ř. parlamentní, podle nichž se vede jednání každé komory. V ČSR. byly vyhlášeny zákonem č. 325/20 a zák. č. 326/20 zvlášť pro posl. sněmovnu a pro senát.

Jednání (lat. actio, něm. Handlung), ve fil. smyslu každá činnost duševní bytosti, určená představami anebo pocity; konání na pohnutkách založené; celá řada dějů, na jejichž počátku jsou motivy nebo pohnutky, potom vyhledávání prostředků, aby mohlo nastoupiti zakončení, t. j., aby úmysl n. předsevzetí se mohlo uskutečniti. Nedovolená j. zavazují k náhradě škody, trestná nedovolená j. slují zločiny v širším smyslu.

Jednatel, 1. funkcionář spolku, na kterém spočívá vyřizování korespondence, obstarávání nejrůznějších záležitostí spolkových, vedení protokolu, pokud tato činnost není svěřena zapisovateli, atd. Svým významem převyšuje leckdy čin-

nost j. činnost všech ostatních funkcionářů spolku. U větších organisací a spolků bývá nazýván sekretářem, což jest toliko latinský název pro j.; 2. zástupce společnosti s r. o., který ji podle obch. zákona zastupuje buď sám n. s druhým j. na veřejnost; 3. obchodní agent, který za provisi sjednává obchody jménem firmy, pro kterou pracuje. Může míti i své subagenty a může pracovati i pro více firem současně. Nebývá však ve služ. poměru k žádné z firem, jsa samostatným podnikatelem a platí proto také daň výdělkovou, nikoli důchodovou. Někdy slovem j. bývá označován i obch. cestující, pracující jen pro jednu firmu.

Jednoděložné (Monocotyledones), rostliny mají v semenném klíčku pouze jednu dělohu. Jsou jevnosnubné a semena uzavřená v semeníku vznikají u nich z oplozených vajíček. Jednoděložné jsou lilie, ocúny, sítiny narcisovité, kosatce, vstavačovité, aronovité, okřehky, palmy, trávy (obilí) a šáchorovité.

Jednodomá rostlina má na témže jedinci květy různopohlavní, to jest prašníkové i pestíkové na příklad: olše, líska, okurka, jedle.

Jednokopytníci (Solidungula), podle dř. pojetí podřád lichokopytníků s jediným, silně vyvinutým prstem, III., na všech čtyřech nohách, opatřeným dobře vyvinutým kopytem. Za ním jsou menší záprstní, po př. přednártní kůstky a volné články reduk. prstů, II. a IV. Chrup jest úplný, žaludek jednoduchý, rohů ani parohů nemají. Náleží sem jediná čeleď koní Equidae, nyní kladená v řád (podřád) kopytnatých ssavců lichoprstých — Perissodactyla.

Jednokvítek, ⤷ Monesis.

Jednoleté rostliny, byliny, prodělávající během jednoho roku celý vývoj, nejčastěji od jara do zimy; mnohé klíčí na podzim a dokončují pak vývoj v příštím roce. Ozimné obilí a pod.

Jednoosé rostliny, jejichž hlavní osa, to jest lodyha vyrostlá z klíčku klíč. semene se vůbec nedělí a jest ukončena květenstvím.

Jednoplošník, ⤷ letoun.

Jednoroční dobrovolník (Einjährig-Freiwilliger), v armádách s delší presenční služební povinností osoba, jež na základě vysvědčení o určitém vzdělání (maturita) si mohla zkrátiti presenční službu na rok a byla pak kvalifikována na res. důstojníka. V čsl. arm. jich není, ale absolventům středních škol se po vykonané 12měsíční službě a zkoušce poskytuje možnost sloužiti dále jako podporučíci až do skončení presenční služby.

Jednorožec, 1. ⤷ nosorožec a narval; 2. Monoceros, souhvězdí sev. nebe, ⤷ stálice; 3. v bájesloví zvíře s tělem koně a přímým špičatým rohem na čele, původu prý indického neb afrického; používáno často v heraldice.

Jednoruč, v tělocviku, cviky, konané jednou rukou na tělocv. nářadí (komihání na hrazdě n. kruzích, na bradlech váha po bok a j.).

Jednostupňový, výraz používaný pro roztažení (expansi) a stlačení (kompresi) plynů, dějí-li se nepřetržitě v jednom prostoru, n. př. při jednocylindr. parn. stroji neb zhusťov. strojích plynových.

Jednota českobratrská, ⤷ Čeští bratři.

Jednota katolického duchovenstva československého, nepolitická organisace katolického duchovenstva, zprvu určená pro Čechy, Moravu a Slezsko, po převratu rozšířena na celou Čsl. republiku. Vypracována odborníky „Obnova katolické církve v Čsl. republice", spis vysokých kvalit, kde osvětleny té doby nejnaléhavější opravy. Když začalo pronásledování členů Jednoty, došlo na popud „Ohniska" k rozštěpení Jednoty přes výstrahu tehdejšího výboru, a založena církev československá. Biskupové začali proti Jednotě vystupovati ostřeji, kladouce jí za vinu vznik církve československé. Zakázáno pod trestem suspense, později exkomunikace, členství v Jednotě, čtení, odebírání, ba i tisknutí časopisu Jednota. Podle falešných informací Řím Jednotu prohlásil za rozpuštěnou (1921) a poručil členům pod trestem exkomunikace, aby se podrobili. Proměnila se ve Svaz kněží a přátel idey Cyrilometodějské s týmž programem. Na místo zastaveného časopisu Jednota nastoupil Obrod; po čtyřech letech zanikl také. Jednota vykonala za vysilujících bojů hodný kus práce: Vydala český misál, českou agendu, české obřady ke Vkříšení a Božímu Tělu. Dosáhla částečného zavedení češtiny do bohoslužeb, dala podnět k úpravě platů nižšího duchovenstva, snažila se všemožně zabrániti náboženské roztříštěnosti a tím přispěti ke konsolidaci čsl. státu.

Jednota Kostnická, ústředí čsl. evangelíků, založ. byla 2. února 1905 a prvním předsedou zvolen její zakladatel ThDr. Čeněk Dušek (1843—1918). Její ofic. časopisy jsou Kostnické Jiskry a Husův Odkaz. Zásluhou K. J. založen Svaz evang. církví v ČSR., sdružující protest. církve čsl. Nyn. předs. je farář T. B. Kašpar.

Jednota ku povzbuzení průmyslu v Čechách, v Praze, založ. 1833, podporuje přednáškami, kursy, vydáváním odb. časo-

pisů (Obzor národohospodářský) a spisů rozvoj průmyslu a živností.

Jednota obchodních gremií v Praze, ústřední organisace celostavovská, hájící zájmy společné všem vrstvám obchodnictva. Sdružuje 179 gremií a obch. společenstev v Čechách s více než 60.000 obchodníky a obchodnicemi. Oficiel. organ: Obchodní Listy. Presidentem jest Josef Fischmann, vicepres. Petr F. Krejčí.

Jednota přátel Masarykovy Akademie Práce v Praze, založ. byla r. 1920 ku podpoře veškeré činnosti a snah MAP. Vydává časopis Nová Práce a knihovnu N. P. Odbočka v Plzni a v Brně.

Jednota umělců výtvarných v Praze, založ. 1898. Vydává čas. Dílo. K oslavě Jos. Mánesa založen fond k podpoře umělců. Čítá 151 výtvarníků.

Jednota záložen v Praze, založ. r. 1884 jakožto ústřední organisace záložen v zemích českých. Po převratu rozšířila svoji působnost i na Slovensko. R. 1910 uznána revisním svazem a provádí revise u svých členů (r. 1929: 329 revisí). Ústředním orgánem jest Věstník záloženský.

Jednota zemědělská ČSR, ↷ Zemědělská jednota ČSR.

Jednotka, základ množství. V matematice zákl. veličina pro měření veličin poměrem dané veličiny ke stanovené jednotce stejnorodé. Jednotka konkrétní přesně vyjádřena (na př. pro délku 1 cm, hmotu 1 g, dobu 1 vteřina), z ní odvozena soustava jednotek absolutních (pro plochu, objem). Abstraktní j. jest číslo 1, ježn rozděleno, dává jednotky zlomkové; imaginární j. podle Eulera označena $i = \sqrt{-1}$. Ve fysice j. pro sílu dyna, j. práce erg, j. pro zrychlení cm/sec^2, pro efekt pracovní erg/sec, pro teplo kalorie, jednotky elektrické, fotometrické a j. Ve vojenství útvar zbraně (pěchota, jezdectvo, dělostřelectvo a p.), schopný samostatného řešení útočného či obranného úkolu, prapor, pluk, brigáda, j. taktické, armáda j. strategická, armádní skupina zvána menší strateg. j., a skupení 2 nebo více armád jest nejvyšší strat. j. Vedle j. měr a váh nejdůležitější jsou j. peněžní, mincovní, měnné jako zákonem stanovené míry hodnot (u nás koruna Kč).

Jednotka mincovní, ↷ měna.

Jednotná fronta, heslo, dané Leninem k 3. sjezdu III. Internacionály 1921, usilující o jednotný postup s ostatními soc. stranami a dělnickými masami (i nekomunisty) proti řádům buržoasním a buržoasii.

Jednotná střední škola, v organisaci školství proponovaný druh střední školy, který by odstranil různé typy středních škol (gymnasia, reálky atd.). Nezdařeným pokusem o j. s. š. bylo u nás zřizování ref. reálných gymnasií. Veškeré návrhy jsou zajedno: nižší stupeň střední školy společný, vyšší pak odlišený na větev reálnou a humanitní; připouští se i svobodná volba předmětů. Lit.: Čapek, Střední škola (1930).

Jednotná škola, v organisaci školství druh škol určený veškeré mládeži povinně k výuce všeobecného vzdělání. Zavedena jest jen v USA a SSSR. Po válce stala se otázka j. š. velmi akutní, ale náběhy k ní nebyly dosud nikde důsledně provedeny.

Jednotný čas. Při dopravě na železnicích, kde nelze říditi se místním časem pro rychlost změny stanoviště, zaveden byl zprvu pro službu železn. čas železniční, dále zemský (občanský) čas. Poněvadž pak mimo to i paroplavba i letectví potřebují přesn. udání časového, zaveden poté střední čas občanský, řídící se podle angl. hvězdárny greenwichské jako čas světový s rozdělením povrchu zeměkoule na 24 pasů, s hodinovými vzdálenostmi. Nádražím oznamováno je poledne středoevr. dvanácti údery zvonků signálových; bití počne 22 sekund před polednem, poslední úder jest okamžikem poledne.

Jednoty obranné, ↷ Hraničáři.

Jednov, o. na Mor., okr. Litovel, 339 č ob.

Jednuška Matouš, círk. malíř ve Slaném kol. r. 1614.

Jednuška, přezdívka katolíků od husitů.

Jedo (Yedo), město, ↷ Tokio.

Jedomělice, o. v Č., okr. Slaný, 577 č. ob. V blízkém lese hradiště Ostrov. Lomy.

Jedovaté rostliny způsobují v lidském těle otravy specifickými alkaloidy. Prvý soupis jedovatých rostlin učinil lékař Galenus v druhé polovině II. stol. Význačnou vlastností mnoha rostlinných alkaloidů jest, že v malém množství působí jako účinný lék na lidské ústrojí, Tato okolnost způsobila, že již stará lékařská věda hledala v jedovatých rostlinách specielní léky, ale domnívala se, že již tvar rostlinný prozrazuje a naznačuje, v jaké nemoci má se používati na příkl.: listy jaterníku při nemoci jater, žlutá šťáva vlaštovičníku při žloutence, pichlavé listy bodláku při píchání v boku. Léčivých — víceméně též jedovatých — rostlin bylo zaznamenáno 8000 druhů, z nichž nová věda lékařská vybrala 300 druhů, ale z těch sotva jednu desitinu používá. K jedovatým rostlinám řadíme ty, které již po požití malého množství rostlinných částí způsobují otravu. Z našich rostlin jedovaté jsou: 1. Náprstník červený (Digitalis purpurea),

dvouletá bylina s vysokou lodyhou, která jest zakončena štíhlým bohatým hroznem převislých květů červených, uvnitř skvrnitých. Ve střední a západní Evropě, v Čechách jen pořídku v Krušných Horách a na severu Čech. Pěstuje se hojně v zahradách v různobarevných formách. Sušené části jsou oficinelní drogou v nemocech srdečních. Obsahuje pět glykosidů, hlavně prudce jedovatý digitoxin a digitalin. — 2. Durman obecný (Datura Stramonium), plevelovitá jednoletá bylina, význačná dlouhou bílou korunní trubkou. Plod velká čtyřpouzdrová tobolka hrubě ostnitá. Listy i semena oficinelní. Již 4—8 gr čerstvé rostliny stačí k otravě. Obsahuje 0.3—0.5% hyoscyaminu a daturin. — 3. Lilek černý (Solanum nigrum) na rumištích a v plotech obecný, příbuzný bramboru, s bílými kvítky a okolíčky visutých černých bobulí. Obsahuje solanin a dulcamarin, ale otravy lilkem jsou velmi vzácné. — 4. Rulík zlomocný (Atropa Belladona), statná bylina, až metr vysoká, v hornatějších polohách a mýtinách rozšířená, má úžlabní kvítky nicí se zvonkovitou korunou kalně nachovou. Leskle černé bobule jsou podepřeny hvězdovitě zvětšeným kalichem. Již 3—4 kusy plodu stačí k těžké, ba smrtelné otravě. Listy i kořeny jsou oficinelní drogou, obsahující hyoscyamin a atropin. — 5. Blín černý (Hyoscyamus niger) plevelovitá, jednoletá bylina, půl metru vysoká, celá lepkavě huňatá a nepříjemně páchnoucí. Lodyha končí vijanem květů špinavě žlutých, fialově žilkovaných. Již 1.5 gr semene blínového stačí k otravě. Listy i semena obsahují 0.05% hyoscyamu. — 6. Lýkovec vonný (Daphne mezereum), nevysoký keřík, který již v únoru rozvíjí růžové vonné kvítky a teprve po odkvetu jednoduché střídavé kopinaté listy. Plod bobule šarlatová. Hladká šedá kůra páchne pronikavě a obsahuje prudce jedovatý glykosid daphnin, který byl dříve oficinelní drogou. — 7. Bolehlav blamatý (Conium blamatum) okoličnatá bylina s vysokou větvivou lodyhou, dole červeně kropenatou. Celá lodyha páchne nepříjemně myšinou a obsahuje 0.2% prudce jedovatého alkaloidu koniinu. — 8. Vraní oko (Paris quadrifolia), jednoletá bylina, ve stinných lesích hojně rozšířená, příbuzná konvalince, vytvořuje lodyhu s přeslenem širokých čtyř listů. Sivomodrá až modročerná bobule, jak třešně veliká, dlouho na stopce ve středu listů vytrvalá, obsahuje ostře jedovaté glykosidy: paristyphin a paridin.

Jedovnice, ms. na Mor., okr. Boskovice, 1831 č. ob. Infekční nemocnice, tov. kamen. výr. prádla. Kaolinová ložiska.

Jędrzejów (rus. Andrejev), m. v pol. vojvod. Kielce, as 11.800 ob.

Jędrzejowicz Adam, ryt., JUDr. (1847—1924), pol. státník, ř. a z. poslanec za Halič a 1898 pol. ministr-krajan.

Jeen Ch., pseud. Ch. Josefa Novotného.

Jefferies Richard (1848—87), angl. spisovatel a žurnalista; psal realist. líčení.

Jefferson Thomas (1743—1826), sev.-am. státník; navrhl jako člen kongresu 1776 prohlášení nezávislosti; 1797 vicepres. USA.

Jeffrey Francis, od r. 1834 lord (1773—1850), škotský kritik, spoluzaklad. čas. Edinburgh Review (1802—29).

Jefimjev Dmitrij Vlad. (1768—1804), rus. dramat. spis. (povoláním dělostřel. plukovník), napsal jednu z nejlepších komedií XVIII. stol.: Prestupnik ot igri, ili bratom prodannaja sestra, vyšla 1788 v Petrohradě, poté v několika vydáních. V rukopise zůstaly další hry J.: Slědstvije bratom prodannoj sestry a Vojažer, rovněž obě hrané.

Jefimov Mik. Jefimovič (1799—1855), významný rus. architekt t. zv. ruského empiru, vystavěl v Petrohradě chrám sv. Mikuláše, radnici, obnovil Georgijevský sál v Zimním paláci, účastnil se stavby Eremitáže a vystavěl dva paláce minist. a něk. klášterů.

Jefremov Petr Aleks. (1830—1907), rus. bibliograf, doplnil po otci zděděnou rozsáhlou knihovnu a sebral úplná vydání téměř všech rus. spisov. a dramat. liter. XVIII. stol., časopisy, almanachy, rytiny a obsáhlý materiál k životopisům rus. spis. Vydal Matěrialy dlja istoriji russkoj litěratury, 1867, řadu článků životopisných a liter. historických v různých časopisech, redigoval souborná vydání Lermontova, V. J. Majkova, A. D. Kantěmira, A. N. Radiščeva, Žukovského, Puškina, A. J. Poležajeva a j.

Jefremov Serhij Oleksandrovyč (* 1876), člen ukrajinské Akad. věd, katedry dějin ukrajinského písemnictví. Hlavní práce: Istorija ukrajinškoho pysmenstva, ve 2 dílech, Panas Murnyj (Kyjev, 1928). Redigoval první ukrajinský deník na Ukrajině pod Ruskem Rada a j. Jakožto znalec ukraj. jazyka J. rediguje Rosijskoukrajinškyj slovnyk, vyd. ukraj. Akad. věd. Za carských dob J. nejednou seděl ve vězení za svobodnou ukraj. myšlenku; nyní je zbaven svobody na 10 let výrokem soudu v Charkově v dubnu 1930, jsa obviňován vládou na sovětské Ukrajině ze snahy odtržení Ukrajiny od SSSR.

Jefta, izr. hrdina; bojoval šťastně proti Moabitům.

Jeftanović Gligorie (* 7. II. 1840 v Sarajevu), bosenský politik, od r. 1896 vůdce bosenských Srbů proti Rakousko-Uhersku, r. 1918 předseda Nár. výboru.

Jefymenkova Oleksandra (1848—1908), ukrajin. historička, býv. prof. Vysokých ženských kursů v Petrohradě. Badání a články sebrány ve dvou dílech, vyd. Južnaja Ruś (Petrohrad, 1905). Zvl. vyd.: Istorija Ukrainy i jeja naroda (Petrohrad, 1907) a Počatkovyj pidručnyk ukrajinśko-moskovškoji istoriji dla narodnich škil (Charkov, 1919).

Jégé, pseud. slov. spisovatele dr. Nádašiho.

Jegerlehner Johannes (* 1871), švýcar. spisovatel.

Jegher Christoph (1596—1652), nizozem. dřevorytec.

Jeglič Antun Bonaventura, Dr. (* 1850 v Lublani), lublaňský biskup, spisovatel. Napsal apologet. a moralistní knihy. Za stud. dob sbíral pro Maticu Slovensku nár. písně.

Jehla, dnes z drátu zhotovený nástroj na šití, dříve zhotovovaný z kostí, opatřený ouškem, k návleku nitě a se špičkou. J. má všestranné použití a podle toho různé tvary. V lékařství k sešívání ran užívá se j. chirurgických, j. tkalcovské a j. Ve stavit. vodním jehlou nazývá se pilota, kůl dřevěný, železný či železobetonový. Jehla magnetická ↘ střelka. Jehla střelná v hornictví při vrtání přípravném pro odstřelování vrstev hornin po ucpání nábojem nahražuje se palníkem. J. zápalná u střel. zbraní hrot, jehož píchnutí zapaluje třaskavinu patrony, po zavedení neprodyšných nábojnic nahražena nárazníkem, který způsobuje explosi nárazem.

Jehlan, jehlanec, pyramida, geometr. těleso o základně (n-úhelník) s tolika stěnami trojúhelníkovými (se společným vrcholem), kolik hran má základna. — Ve vojenství sestavuje se j. z pušek, zvaný též kozlík.

Jehlářství, odvětví strojnického průmyslu, vyrábějící šicí jehly z ocelového drátu.

Jehlice, ↘ Ononis.

Jehlicska Frant., ThDr. (* 1879), slov. bohoslovec a vůdce slov. zahr. iredenty; 1906 slov. posl. na uh. sněmu. Od 1919 mešká v cizině, kdež agituje proti ČSR.

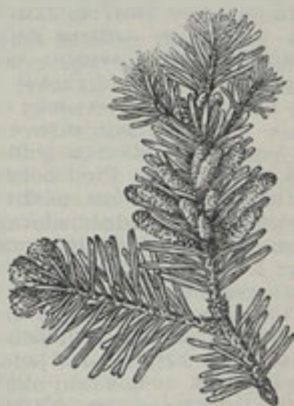
Jehlička Pavel (1826—1883), školní inspektor; vydal řadu spisů přírodovědeckých, povídek pro mládež a sbírku básní Ohlasy Libické (1875). ↘ Liter. Listy, 1883, 162.

Jehlička Petr, MUDr. (1850—1906), m. fysik v Táboře, č. spisovatel humor.

Jehličnaté rostliny (Coniferae, Acerosae, k tomu dvě tab.), z řádu nahosemenných, keře a stromy s jednoduchými listy, šupinovitými n. jehlicovitými, většinou stále zelenými a uspořádanými spirálovitě. Většina j. obsahuje ve všech svých částech nádržky s olejem a pryskyřicí. Květy jsou jednopohlavní. Samčí mají obyčejně tvar jehněd, samičí tvoří šištici (conus, strobilus); složenou ze šupinovitých plodolistů (plodní

Jedle.

Větévka plodní, jedle.

šupiny, squamae), kt. nesou na svrchní straně jedno nebo několik vajíček. U jedlovitých nalézá se na zevní straně plodní šupiny ještě šupina krycí. U tisu

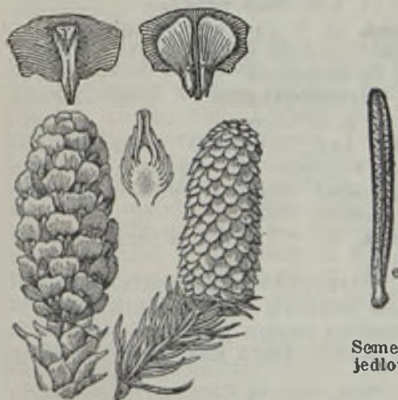

Šiška jedlová.

Větévka jedlová.

(Taxus) jsou vajíčka bez plodolistu na konci malých výhonků. O oplození ↘ nahosemenné. V době uzrání semen jsou osa i šupiny šištic značně zvětšené a dřevnaté, někdy dužnaté (jalovec). Zralé

Semeno jedlové.

Obr. 1. **Jehličnaté.** a) Samčí (3krát zvětš.), b) samičí květ smrku (příroz. velikost), šupina z šištice jedle s krycí šupinou (pohled zvenčí), d) tatáž, z vnitřní strany, se 2 okřídlenými semeny (½ příroz. velikosti), c) samičí květ tisu v podél. řezu (zvětš.).

semeno je často opatřeno kožovitým křídlem a obsahuje olejnatý endosperm a přímý klíček. Rozeznává se pět čeledí: 1. Taxaceae (tisovité), které nemají šištic a semena podobají se tvrdkům. Rody: Cephalotaxus, Dacrydium, Phyllocladus, Podocarpus, Taxus a Torreya. 2. Araucariceae se střídavými listy a šišticemi. Rody: Agathis a Araucaria. 3. Abietaneae (jedlovité, se střídavými listy a dvojitými plodolisty. Sem patří rody Abies (jedle), Cedrus, Larix (modřín), Picea (smrk), Pinus (borovice), Pseudotsuga

Obr. 2. Obr. 5.

Obr. 2. **Šištice** od **Picea alba**, bez viditelných šupin krycích. Šupiny jsou spirálovitě seřazeny (⅓ příroz. velikosti).

Obr. 5. **Větévka tisu** (taxus) se zralými semeny.

a Tsuga, 4. Taxodiaceae se střídavými listy a rody: Cryptomeria, Cunninghamia, Sciadopitys, Sequoia a Taxodium, 5. Cupressaceae (Cypřišovité), se vstříč. listy i šupinami v šišticích. Rody: Callitris, Chamaecyparis, Cupressus. Fitzroya, Juniperus, Libocedrus a Thuja. — J. r. tvoří hl. součást zkamenělého rost-

Obr. 3. **Šištice** od **Pseudotsuga douglasii**, s plodními a krycími šupinami (⅓ příroz. velikosti).

Obr. 4. **Plodní větévka** od **Chamaecyparis pisifera** (vstřícné šupinovité listy i šupiny šištic).

linstva, od útvaru kamenouhelného počínaje až do nejmladších vrstev. Jantar je vyroněná pryskyřice předvěkých j. Asi 400 druhů dnešních j. roste hlavně v sev. mírných oblastech až do studeného pásma, v tropech zvl. ve vysokých horách.

Jehlotrus, onemocnění mladých stromků jehličnatých houbou Lophodermium Pinastri (↘).

Jehlovka (Zündnadelgewehr), vojenská puška, vynalezená J. N. Dreysem (↘) r. 1836 a zavedená od 1844 v prus. arm. Zadovka ráže 13.6 mm, s počáteční rychlostí střely 295 m/s a dostřelem něco přes 600 m; závěr válcový s klikou, nábojnice papírová s roznětkou nalepenou ve středu; vypálení nárazem dlouhé jehly, jež

propíchne dno nábojnice a pronikne prachem do roznětky. Jehlovkou získali Prusové převahu ve válce 1866 nad Rakouskem, opatřeným ještě předovkami.

Jehně, ovce od narození až do ukončení 1. roku. Ve starokřesť. umění katakomb bylo j. již od 3. st. symbolem Kristovým.

Jehněčí štít, hora ve Vys. Tatrách, 2230 m vys., tvaru pyramidy. Krásný rozhled.

Jehněda, květenství, klas, jehož osa jest zpravidla chabá, více méně převislá a nepatrné kvítky sedí na ní v paždí šupinovitých velkých listenů. Kvítky v jehnědách různopohlavné a vyskytují se u ořechu, olše, břízy, lísky, habru, dubu, vrby, topolu a u kopřivy.

Jehnědí, o. v Č., okr. Litomyšl, 688 č. č. ob. Výroba sýra, lomy.

Jehnědno, o. v Č., okr. Písek, 363 č. ob.

Jehnice, o. na Mor., okr. Vrno-venkov, 972 č. ob. Zámek, pivovar.

Jehóva, chybné čtení jména ↗ Jahve.

Jehu, izr. král (842—815), vojev. krále Jorama, jehož zavraždil.

Jehuda Isak ben, židov. spisovatel, ↗ Abravanel.

Jehuda Kara Ben, pseud. Karla Judy.

Jech Jan (* 1809 v Smiřicích), vyučenec Jana Pospíšila v Hradci Králové, sazeč a faktor fy. Haasovy v Praze od r. 1831, 1849 ucházel se marně o založení tiskárny v Praze.

Jeiteles, rod pražských učených židů. Zakladatel rodu Jonas J. (1735—1806) byl od r. 1763 v Praze lékařem a od 1777 presidentem pražské komory lékařské. Jeho vnuk Alois (1794—1858), lékař a spis. v Brně, překládal španělské dramatiky, psal básně, které zhudebnil Beethoven a řadu dramat s úspěchem provedených na dvor. divadle ve Vídni. Benedikt (Baruch), syn Jonase (1762—1813), spisov. a básník lyrický. Jeho syn Ignác (* 1783 v Praze, † 1845 ve Vídni), liter. a kultur. historik. Juda, syn Jonase (1773—1838), orientalista, sestavil první aramejskou gramatiku a vydal opravený něm. text bible s hebrejským komentářem. Andreas Ludvík (pseud. Justus Frey), syn Judy J. (1799—1878), lékař a spisov., byl profesorem chirurgie ve Vídni, od 1836 v Olomouci, 1842—43 rektorem university, 1848 poslancem frankfurtského sněmu. Napsal řadu věd. prací chirurgických. Byl pokřtěn. Ludwig Heinrich (1830—1883), něm. zoolog, prof. v Olomouci, vypsal dějiny zemětřesení Karpat a sudetských zemí až do konce XVIII. stol., a vydal tabulky k určování ssavců a ryb sladkovodních Rakouska a stati o obratlovcích Rak. a Uherska.

Jejsk, m. v rus. sever. Kavkazsku, as 42.300 ob., při ústí Jeji do Azov. moře.

Jeka J., pseud. Fr. Vodseďálka.

Jekatěrina (r.), Kateřina.

Jekatěrinburk (od r. 1924 Sverdlovsk), hl. m. rus. urál. území, as 97.800 ob., středisko urál. horních a hutních podniků.

Jekatěrinodar (od r. 1920 Krasnodar), m. v rus. sev. Kavkazu, as 92.000 ob.

Jekatěrinoslav (od roku 1926 Dněpropetrovsk), ukraj. m., as 129.500 ob., na Dněpru.

Jekorin, látka obsahující síru a fosfor, vyskytuje se v játrech psích, koňských, ve slezině skotu, v koňské krvi a v lidském mozku; je podobně rozšířena jako lecithiny.

Jekov (Šekov) Mikuláš (* 1864), bulh. generál a min. války, za světové války nejv. velitel; byl sesazen v říjnu 1918.

Jektání zubů, bezděčné třesavé chvění dolní čelisti, vyvolané silným chladem, též při stoupající horečce.

Jelabuga, m. v rus. tatar. sovět. státu, as 15.000 ob.

Jelačić z Bužima Josef, hrabě (1801—1859), ban král. chorvatsk. Jako polní maršálek obsadil Bácsku, byl však u Kis-Hegyes 14. VII. 1849 poražen.

Jelatma, m. v rus. gub. tambovské, as 10.000 ob., na řece Oka.

Jelec, ↗ proudník.

Jelec, středoruské m., v gub. Orelské. 58.000 ob. Koželužny.

Jelecký Jan, českobrat. kněz, správce sboru ve Fulneku a v Hradišti Choustn. Skládal nábož. písně a vydal něm. kancionál. Zemřel 1568.

Jelemek, o. v Č., okr. Prachatice, 356 ob. (338 č.).

Jelen, přežvýkavec parohatý, statné a ušlechtilé postavy. Hlavu (palici) má jelen zdobenou párem plných, větevnatých parohů (bidel), které každoročně shazuje

Parohy Polycladus sedgwickii.

(zvěř holá) a nahrazuje novými, při čemž přibírá pár nových výsad. Samice, laň, je bez parohů. Roční mládě, kolouch,

po sedmi měsících zove se špičák, dvouletý kus vidlák, tři roky starý šesterák podle počtu výsad na parohu. Zřídka se vyskytuje dvacaterák o 20 výsadách. Mladé parohy jsou povlečeny chlupatou krevnatou pokožkou, lýkem, které zvíře otírá o stromy a škodí tím na porostech. Říjení jelenů začíná počátkem září a trvá

Sambar
(Rusa unicolor).

do poloviny října. Mládě s počátku velmi nemohoucné po týdnu následuje již matku a dospívá třetím rokem. Jest velmi plachý, sluch, čich i zrak má výtečně vyvinutý. Zvěřina vysoké zvěře, kůže i parohy se platí velmi dobře, ale nevyváží škody, které způsobuje loupáním kůry. V původním stavu žije u nás již jen na málo místech, na Slovensku hojněji. Odstřel v Čechách a na Moravě před válkou 3000 kusů. V Žehušicích u Čáslavě chová se v oboře stádo bílých jelenů. ☞ přílohu.

Jelen Alois (1801—1857), básník a hud. skladatel, organisátor zpěv. ruchu doby předbřeznové; složil mnoho písní a sborů.

Jelen Alois (1792—1857), redaktor.

Jelen Karel Václav, PhDr. (1847—1876), prof. malostran. gymnasia, klas. filolog a žurnalista; vydal překlad první knihy Horatiových Ód (1874).

Jelena (srb.), Helena.

Jeleně, v mysliv. mládě jelení.

Jelenius Mikuláš, pražský kněz podobojí; odebral se r. 1624 do vyhnanství. Napsal: Přemyšlování dvoje o nanebevstoupení Páně, 1626.

Jelenius Šimon, rektor školy českobrodské a bakalář. Zemřel morem v Sušici 1599. Napsal: Žaltář, totižto písně chval božských (1581).

Jelenius Václav (Jelenský) z Prahy, básník česko-latinský, bakalář a od 1604 správce školy v Prachaticích. Napsal též Píseň o popravě 1621 (rkp.).

Jelení jazyk, ☞ Scolopendrium.

Jelení kořen, ☞ smldník.

Jelení růžek, ☞ plavuně.

Jelenka, houba ř. břichatkovitých, ☞ Phallus.

Jelenský, pseud. Zd. Fuchse.

Jeleński Jan (1845—1909), polský publicista směru antisemitského.

Jelić Luka (1863—1922), prof. církev. práva na zadarském semináři a chorvatský archeolog.

Jelínek Alfons Eduard (1836—1914), premonstrát, prof. matematiky v Plzni, kde působil buditelsky na českou mládež. ☞ Veil, Nár. Politika, 1912, 224.

Jelínek (Gelinek) Athanasius, malíř podobizen v Praze (1807—1824), rodák královéhradecký.

Jelínek Bohdan (1851—1874), pražský úředník poštovní, básník školy Sládkovy, jeho lyriku, epiku i prósu vydal Vrchlický (Praha, 1880), později vyšly Milostné písně (1921), Básně (1926), povídka o Dublinském (1927).

Jelínek Břetislav (1843—1926), ředitel pražského měst. musea do r. 1912; studoval filosofii, historii a archeologii, napsal více článků archeologických, cestoval v Rusku a ve Francii r. 1867, 1868, 1876 a 1877. Z cest přivezl původní skizzy z Moskvy, Nižního Novgorodu, Kazaně a také z Francie z Cernaye a odjinud. Vymaloval spoustu drobnomaleb hradů a zámků českých a přes sto akvarelů, představujících Zikmunda, Žižku, Prokopa, Husa, hejtmany a kněze husitské doby. Soubor jeho díla má dr. Otakar Hurych, advokát v Žižkově.

Jelínek Cína (František) (* 1882), český malíř, žák Hynaisův.

Ed. Jelínek.

Jelínek Edvard (1855—1897), magistr. úředník, člen Čes. Akademie, pěstitel vzájemnosti českopolské, novelista a dramatik; vydal řadu knih povídkových, črt s náměty slovanskými, pod pseudonymem E. J. Pražský sbírku Historické humoresky (1884), činohru Korouhevník (1890) a knihu Vzpomínek (1904); redigoval Sborník slovanský (1881—1887). ☞ Černý, Za E. J. (Praha, 1897).

Jelínek F. A. (* 1890), č. malíř, portretista, žák Schwaigrův.

Jelínek František (1783—1856), č. spisovatel-samouk, autor Historie města Litomyšle (1838).

Jelínek František, souč. organisátor katol. učitelstva, učitel v Maloticích, redaktor Vzdělavací četby katol. mládeže.

Jelínek František (1787—1859), děkan v Klatovech, bud. básník, hudebník a hvězdář; sbírka Kázání (1862) vyšla posmrtně.

Jelínek František, pseud. Arnošta Procházky.

Jelínek František Xaver (1818—1880), archivář solnohr. Mozartea a virtuos na hoboj. Složil četné církevní sbory.

Jelínek Hanuš, PhDr. (* 3. IX. 1878 v Příbrami), český spisovatel. Byl profesorem obch. akademie v Praze, po stát. převratu se stal minist. radou min. zahraničí. Literární činnost započal lyrikou, v níž k mussetovské sentimentální melancholii milostné noty přidružoval frivolní ironii světáctví. Drobné básnické svazky spojil později ve sbírku Květnové noci (1916), jež s povídkou Sentimentalita mládí (1902) představuje všecku jeho původní beletrii. Jeho práce kritické a essayistické jsou rázu spíše žurnalistického, referentského a kompilačního, jako Melancholikové (1908), S prvního balkonu (1924), Etudes tchécoslovaques (1927) a j. Jeho význam spočívá však v propagaci literárních styků českofrancouzských, o něž se zasloužil hlavně obrazem české literatury La littérature tchèque contemporaine (1912) a poetickými překlady: Ze současné poesie francouzské (1925), Zpěvy sladké Francie (1925), Anthologie de la poésie tchèque (1930). Přeložil též řadu her a románů francouzských nebo českých, řídě svůj výběr časovým zájmem a potřebou.

Jelínek Heřman (1709—1779), č. hud. skladatel a výb. houslista, člen řádu premonstrátského. Složil četné skladby pro housle, sonáty a církevní zpěvy. Pseud. Cervetti.

Jelínek Hugo († 1901), odborník cukrov. a autor několika prací z tohoto oboru.

Jelínek Jakub, malíř v Praze kol r. 1652.

Jelínek Jan, Ing. Dr. (* 6. VI. 1879), profesor vys. školy technické v Praze (zeměd. odd.) o zušlechťování rostlin, nauky o spec. produkci rostlinné, nauky o mlynářství a zeměděl. výzkumnictví. Vynikající činitel v organisaci zeměděl. výzkumnictví.

Jelínek Jan Jaroslav (1829—1907), učitel v Humpolci a v Třebíči, čes. spisovatel. Sp.: Kronika měšť. školy v Třebíči (1882).

Jelínek Jan (* 1802 v Praze u sv. Jindřicha), litograf; jeho syn Jindřich (* 1844), knihtiskař.

Jelínek Jan Křtitel († 1882 v Sadské), jeden z nejstarších herců kočujících divadelních společností, horlivý národní buditel.

Jelínek Jan Nepomuk, překladatel beletrie; vydal Jaisovy Krásné povídky pro dítky (Praha, 1840).

Jelínek Jiří († 20. VI. 1919), pplk., velitel 39. ppl. a franc. leg. Padl na Slovensku v čele svého pluku u N. Zámků.

Jelínek Jos., pseud. Jos. Gelínka.

Jelínek Josef (* 1871), malíř-krajinář a grafik, žák Brožíkův a Bonnatův v Paříži.

Jelínek Josef (* 1815), litograf v Praze a vydavatel č. obrázk. knih pro mládež (Zlaté klasy).

Jelínek Josef, pseud. Bedř. Komaříka.

Jelínek Josef, rolník v Hlavenci, sociální publicista katolický; vydal K selskému hnutí (1903).

Jelínek (Gelinek) Josef, sochař a rytec v 18. st. v Kut. Hoře, rodák kosmonoský.

Jelínek Josef Václav, místopisec; psal o starých památkách stavitelských; vydal: Klášter cisterciácký v Sedlci (Lumír 1865).

Jelínek (Jellinek) Josef, abbé (1757—1825), český hud. skladatel. Žil ve Vídni.

Jelínek Josef (* 1854), středošk. profesor a č. spisovatel. Sp.: Květy lásky a upomínek (1898).

Jelínek Julius (1874—1918), čes. malíř-krajinář.

Jelínek Karel (* 1867 v Hlinsku), katecheta v Heřmanově Městci; psal pojednání z oboru katechetiky a pastorálky; vydal Adventní kázání (1895).

Jelínek Karel S. (1871), č. právn. spisovatel, rada v. z. soudu. Sp.: Stavební právo (1912), Čsl. řízení nesporné (1921).

Jelínek Marián, zbraslavský cisterciák, kaplan v Pohledě, homiletik 18. st.; vydal kázání Sláva Svatoprokopská (1760). ⚲ ČČM. 1901, 265.

Jelínek Štěpán († 1888 v Šakvicích), farář, vlastenecký kazatel moravský. ⚲ Blahověst 1888, 161.

Jelínek Tobiáš (1668—1720), český filosof, člen piaristů. Hl. díla: Reginae Philosophiae Palatium (1770), Palaestra Philosophica (1701).

Jelínek Tomáš Bernard Ignác (1644—1687), farář, poeta-laureatus, homiletik a historik; vydal báseň Heptas sacra (1679), kázání Počet nejdokonalejší (1673) a překlad Florimunda Remunda Historia o počátku kacířstva (rukopis 1680). ⚲ ČČM. 1900, 464.

Jelínek V. Karel (1843—1926), zahran. pracovník český, starosta spolku Husité v Brémách a vydavatel Brémské vlasti. Spolumaj. fy Kareš a Stocký v Brémách.

Jelínek Vavřinec (1844—1898), prof. ve Vídni, český matematik a pedagog.

Jelínek Vilém (* 1845), č. architekt, žák Fr. Schmoranze. Vystavěl ve Vídni s Ant. Grossem celou řadu domů podle benátských vzorů (1874—1884.)

Jelínek Vincenc (* 1796 v Kovanicích na Bydžovsku), kamenotiskař.

Jelínek Václav (* 1797 v Jaroměři), od 1848 farář v Radimi u Jičína; vydal monografii Tomáš Moore (1840).

Jelínek Vlastimil, souč. publicista a pedagog, učitel v Břevnově, redaktor učitelské přílohy Vychovatele.

Jelínek Vojtěch (1861—1917), děkan, místopisec; vydal monografii Sadská (1912).

Jelínková-Jirásková Božena (* 10. VI. 1880), č. malířka, člen SVU. Mánes.

Jelito Petr (1325—1378), biskup olomoucký a litomyšlský, pozd. arcibiskup mohučský.

Jelizaveta, rus. Alžběta, Eliška.

Jelizavetgrad (od r. 1925 Zinovjesk), m. v Ukrajině, as 50.300 ob.

Jelizavetpol (od r. 1924 Gandša), město v ruském sovět. státu Azerbejdžanu, as 63.400 ob., na řece Gandša.

Jelka (Jóka), o. na Slov., okr. Šamorín, 2644 ob. (21 č.).

Jellenta Cesary, polský estetik, pseud. ↘ Hirschband Napoléon.

Jelicoe John Rushworth, hr. (* 1859), sloužil u námořnictví, kde se specialisoval na dělostř. odborníka, jako náčelník štábu Seymourova se účastnil výpravy proti boxerům (↘) 1900, od 1902 v admiralitě, kde byl ředitelem dělostř. odboru a zasloužil se mnoho o střelecký výcvik brit. loďstva, méně o technickou stránku lodního materiálu, která byla u Něm. lepší. Od 1907 admirálem, 1909 třetím námořnickým lordem, 1912 zavedl u všech lodí Scottův firing direktor (↘ dělostřelba námoř.), který se za války velmi osvědčil. 1913 velel při manévrech obrannému (domácímu) loďstvu, 1914 jmenován druhým a v červenci 1914 nejvyšším velitelem brit. loďstva. Konecm 1916 se stal prvním námoř. lordem (chefem námoř. štábu), aby organisoval obranu proti německé ponorkové válce, kterou vskutku do konce 1917 v podstatě zdolal. Koncem r. 1918 se zvláštním posláním v koloniích, 1919 jmen. velikým admirálem, obdržel národní dar 50.000 £ a pairství. 1920—24 gener. guvernérem Nového Zélandu; od 1925 hrabětem. Je od 1928 presid. Britské legie (organisace bývalých bojovníků). Sp.: The Grand Fleet (1919) a The Crisis of the Naval War (1920).

Jellinek Adolf (1821—93), žid. učenec a kazatel; zal. ústav pro talmud. vědu.

Jellinek Hermann (1823—48), bratr předešl., spisovatel; byl za březnové revoluce ve Vídni podle stanného práva zastřelen.

Jelovšek Franc (1700—1764), slovinský malíř.

Jelovšek Vladimír, MUDr. (* 1879 v Oseku), chorv. lékař-okkulista, redaktor čas. Liječnički Vjesnik, organis. pracovník.

Jelšava, m. na Slov., okr. Revúca, 2822 ob. (1872 č.). Státní ústay hluchoněmých; posádk. velitelství a náhr. prapor ppl. 16. Magnesitové doly.

Jelšavská Teplica, o. na Slov., okr. Revúca, 277 ob. (197 čs.). Lázně s pramenem 25° C.

Jelšovec (Jelsöc), o. na Slov., okr. Lučenec, 420 ob. (15 čs.).

Jemappes, m. v belg. prov. Hennegau, as 14.900 ob.

Jemelka Alois (1862—1917), jesuita, duchovní vůdce vídeňských Čechů, apologeta a homiletik.

Jemelka František (* 1881 v Lipové), sekretář Apoštolátu Cyrilometod. v Olomouci, redaktor měsíčníku Apoštolát.

Jemen (arab., vpravo), j.-z. část Arabie, pobř. krajina, skládající se: 1. z horké, nezdravé pobř. roviny (Tihamma) s Farsanskými ostr. a ostr. Kamaran a Perim; 2. z okraj. pohoří Serat, bohatého na deště; 3. z travnaté vnitřní vysočiny, klesající na východ. Obyv. jest arabské. Stát, imâmat J., zaujímá 62.000 km² a má as ¾—1 mil. ob. Hl. m. je Sana.

Jemersić Ivan Nep. (* 1864), chorvat. vlast. kněz, překladatel Tomkových Dějin čes.

Jemnice (Gamnitz), o. v Č., okr. Planá u Mar. Lázní, 239 ob. (8 č.).

Jemnice, o. v Č., okr. Strakonice, 251 č. ob.

Jemnice, okr. město na Mor., 3087 ob. (2901 č.).

z Jemnice Jakub, děkan v Týně n. Vlt. a český nábož. spis. XVI. stol.

Jemniště, o. v Č., okr. Benešov, 353 č. ob. Zámek.

z Jemniště Mikeš, nazv. Divůček, z rodu pánů z Cinburka, panoše krále Václava IV. a s počátku ctitel Husův. Později odpůrce Husitů a ve službách Zikmundových.

Jemníky, o. v Č., okr. Slaný, 429 č. ob.

Jen, jap. měn. jednotka, ↘ yen.

Jena, m. ve vých Duryňsku, as 52.700 ob., v saalském údolí; universita založ. 1558. Průmysl: výroba vědec., optických a j. přístrojů.

Znak města Jeny.

Jenami K. Š., ps. Jana Mikše.

Jenatsch Georg (Jürg, 1596—1639), zachránce Grizonska za třicetileté války. Byl zavražděn v Churu.

Jenč Jan August (1836—1918), hornoluž. spisovatel, rodák budyšínský, učitel. Zabýval se starožitnostmi. Z nich důležitá je studie o pohanských obětištích v Hor. Lužici, vyt. v Čas. Mać. Serb. 1910—11.

Jenč Jan Nepomuk (1817—1890), redemptorista, kněz americký; vydal monografii Svatá Hora (1868) a Blahoslavená Anežka Česká (1873).

Jenč Karel August (1828—1895), hornoluž. spisovatel, první odborný bibliograf luž. Nar. v Čornově u Bukec v sas. Horní Lužici. R. 1855 byl jmenován farářem v Palově, kde působil až do své smrti. Jenč již jako student přispěl soupisem hornoluž. evang. lit. do Jakubovy knížky o Srb. Horní Lužici (1848), pilně shromažďoval data o evang. hornoluž. lit. a současně o lit. dolnoluž., jež později vytiskl v několika monografických statích v Čas. Mać. Serb. 1875—77, o lit. dolnoluž. také v samostatném otisku v r. 1881. J. již v r. 1849 napsal cenné dějiny luž. jazyka a národnosti (Čas. Mać. Serb.) a napsal také řadu statí starožitnických a kulturně historických. Pro lid upravil několik knížek populárně výchovných a poučných, do Časopisu Matičního psal pravidelné lit. přehledy bibliografické a nekrology luž. spisovatelů. J. svými pracemi získal si veliké zásluhy o poznání luž. lit. v obojím nářečí. Nebyl ani kritický analytik zapsaných prací, ani psycholog a estetik, ale přesto podal cenná data pro studium další. ⤷ Páta, Zawod 1929.

Jenček František (* 1845 v Jičíně), farář v Chotusicích, církevní právník; vydal Zápověď sňatku zeměbrance na stálé dovolené (1891).

Jenčice, o. v Č., okr. Litoměřice, 517 ob. (235 č.).

Jeneč, o. v Č., okr. Kladno, 1166 č. ob. Státní statek s pivovarem, zal. 1635.

Jenek z Prahy, prof. svob. umění, pozd. kanovník na hradě pražském (1381). Stál v čele českých mistrů v rozepřích s mistry německými. Výb. matematik.

Jenel František (* 1863 v Táboře), farář v Chotovinách, homiletik.

Jenerál ⤷ generál.

Felix Jenewein.

Jenewein Felix (* 4. VIII. v Kutné Hoře, † 2. I. 1905 v Brně), čes. malíř. Po studijních letech na pražské akademii u Sweertse a ve Vídni u Trenkwalda živil se těžce ilustrátorstvím, až 1890 se stal učitelem na uměl. průmysl. škole v Praze a r. 1902 profes. na technice v Brně. Maloval patetické a monumentální komposice náboženských a historických námětů, pro něž nacházel více porozumění ve Vídni než v Čechách. V jeho díle vládne linie a chmurná vidina. Navazoval na Overbeckův nazarenismus a jeho katolickou morálku.

Jeníček Josef (* 22. XI. 1887), čes. herec. Za války ruským legionářem, náčelníkem Divadelní Komandy (Inf. Osvět. odboru voj. správy ruských legií). Od r. 1925 členem Nár. div. v Praze.

Jeníček Václav Vladimír (* 1873), čes. spisovatel a archeolog, konservátor.

Jeníčkova Lhota, o. v Č., okr. Tábor, 442 č. ob.

Jenichov, o. v Č., okr. Mělník, 442 č. ob.

Jeník Miloslav (* 12. IX. 1884 v Tochovicích), od r 1914 člen opery Nár. div. v Praze (lyr. tenor).

Jeník z Bratřic, Jan Nep. Vojtěch Baltazar Ignác (1756—1845), český spisovatel; zprvu setník, pak soukromník, zajímající se o historii a sběratelství. Autor sbírky opisů, památek a článků, uložené v Nár. museu (Bohemica neboli Sbírka česká). 1927 vyšly tiskem jeho Písničky.

Jeník Zásadský z Kamzíkova (z Gamsendorfu), rytířská rodina staročeská. Jiří J. Z. byl ve službách Albrechta z Valdštýna.

Jeníkov Golčův, ⤷ Golčův Jeníkov, m. v Č.

Jeníkov Větrný, ⤷ Větrný Jeníkov, ms. v Č.

Jeníkov, o. v Č., okr. Ledeč, 336 č. ob

Jeníkov (Janegg), o. v Č., okr. Duchcov, 4659 ob. (1208 č.). Sklárny. Hnědouh. doly.

Jeníkov, o. v Č., okr. Chrudim, 558 č. ob.

Jeníkovice, o. v Č., okr. Hradec Král., 882 č. ob.

Jeníkovice, o. v Č., okr. Pardubice, 409 č. ob.

Jenín (Kodetschlag), o. v Č., okr. Kaplice, 785 ob. (28 č.).

Jenisej, největší sibiř. řeka, 4750 km dl., odvodňuje as 2,550.000 km².

Jenisejsk, do r. 1926 rus. gub. v Sibiři, 2,556.756 km², as 1,262.000 ob., geologicky málo prozkoumaná, patří většinou ke středosibiřské rovině. Četná ložiska kamenouhelná. Podnebí je velmi drsné. Hl. m. je Krasnojarsk.

Jenisejští Ostjaci, sibiř. rybářský a lovecký národ; patří ke skupině Palaeoasiatů.

Jeníšek z Újezda Jan, v 16. st. krajský v Plzni, autor Register ab anno 1539. Vnuk jeho Přibík podporoval protireformaci a založil kolej v Březnici.

Jenišov (Janessen), o. v Č., okr. Karl. Vary, 1475 ob. (16 č.). Hnědouh. doly, tov. porcul. zb.

Jenišovice, o. v Č., okr. Turnov, 734 č. ob. Dom. broušení skla a perel, továrna kartonáží.

Jenišovice, o. v Č., okr. Vys. Mýto, 441 č. ob. Výr. hudebních nástrojů.

Jeništa Jaroslav, PhDr. (* 18. I. 1879 v Praze), středošk. profesor, od r. 1919 v min. školství, 1922 min. rada, šéf oddělení pedagogického. Odborně činný v org. čes. prof., redigoval Věstník českých prof. Je činný odborně i literárně a vydal řadu spisů z oboru fysiky (učebnice pro vyšší stř. školy a ústavy učit.), česky upravil E. Weissův Hvězdný atlas a j.

Jeništa Lad., MUDr. (* 1873), primář nemocnice ve Vys. Mýtě a č. filosof. Sp.: Právo bolesti (1917), Duše nemocných (1923), Ostrovy života (1924).

Jenišův Újezd (Lang-Ugest), o. v Č., okr. Duchcov, 1762 ob. (384 č.). Hnědouh. doly; tov. hlin. zboží.

Jenko Davorin (1835—1914), slovinský skladatel a kapelník bělehrad. Narod. Pozorište. Komponoval populární písně a hudbu k mnoha divad. kusům. Autor hymny Naprej a Bože pravde.

Jenko Ivan (1853—1891), slovin. básník; psal lyrické i epické, nacionální a milostné básně do různých časopisů, samostatně vydal Pesmi (1882), pak materiály Iz zapuščine pesnika Simona Jenka (Kres, 1886).

Jenko Simon (1835—1869), slovin. básník. Počal uveřejňovati verše již jako gymnasista a založil list (rukop.) Vaje; 1864 vydal Pesmi, vyzrál pak ve Vídni na lyrika hlubokého citu hudební dikce, který měl dlouhotrvající vliv na slovin. literaturu. Vyšly také tři jeho novely.

Jenkovce, o. na Slov., okr. Sobrance, 713 ob. (488 čs.).

Jenne Antonín (* 2. XII. 1881 v Oseku u Milevska), spisovatel, red. Malého Čtenáře a školní insp. v min. šk. Napsal: Kačka Vomáčená (1926, humor. román), Na statku (1928), Františk (1928). Divadla: Požár lesa (1926), Baryňa (1927) a j. Pro mládež: V červáncích (1917), Paprsky štěstí (1924), Pohádkový věneček (1926), Dědečkovy povídačky (1929) a j.

Jenner Edward (1749—1823), angl. lékař, původce očkování proti neštovicím.

Jennings Hilda (* 1906), německá film. herečka.

Jenny (angl.), Hana, Hanička.

Jensen Adolf (1837—1879), něm. komponista, významný skladatel písňových cyklů a klavírních skladeb.

Jensen Alfred, PhDr. (* 1859), švéd. spisovatel a politik, člen Čes. Akademie a sekretář Nobelova ústavu, přítel národa našeho a horlivý propagátor čes. literatury. Napsal lit. studii o Jar. Vrchlickém (1904, přel. A. Kraus), monografie o Máchovi a Čechovi (1895—1896), o Smetanovi a Masarykovi (1894, 1911). Z češtiny překládal Svat. Čecha (1898), Nerudovy Kosmické písně (1896), povídky Zeyerovy a j.

Jensen Johannes Wilhelm (* 1873), dán. básník a romanopisec. V češtině Ledovec (E. Walter, 1916), Ztracená země (M. Lesná, 1922), Madame d'Ora (H. Hackenschmied, 1921), Kolo (E. Walter, 1921), Králův pád (V. Šuman, 1917), Olivia Marianne (E. Walter, 1919).

Jensen Wilhelm (1837—1911), něm. spisovatel; vynikl jako lyrik a historický spisovatel.

Jenské sklo, používané k chem. účelům, jest prosto alkalií; vyrábí se v m. Jeně.

Jenson Mikuláš († 1480), ryjec a knihtiskař, asi franc. původu; zasloužil se o písmo antikvu.

Jenšovská Lola, souč. malířka česká, krajinářka a figuralistka, žačka Schikanedrova.

Jenšovský Bedřich, PhDr. (* 1889), čes. historik, zem. archivář v Praze. Hlav. dílo: Politika kurfiřta saského v Čechách za Rudolfa II. (1913).

Jenštejn, ms. v Č., okr. Brandýs n. L., 318 č. ob. Zřícenina hradu.

z Jenštejna Jan, arcib. pražský, ↷ Jan z Jenštejna.

Jepice (Ephemera, Ephemeroidea), řád hmyzu, jemní, útlí hmyzové, na konci těla 2—3 štětky, prostřední z nich je prodloužená. Primitivní tento hmyz objevuje se ve velkých hejnech na jaře nad vodou, jakožto imaga, t. j. pohlavně dospělý hmyz, po oplození a snesení vajec brzo

hynou, neboť mají skoro zaniklé ústní kousací ústrojí, a nemohou tudíž přijímati potravu. Samci mají polokoulovité, často rozdělené oči, kromě nich na čele ještě 2—3 jednoduchých oček a krátká tykadla. Zadní křídlo menší předních, nebo vůbec chybí. Ve vývoji proměna neúplná. J. obecná (Ephemera vulgata).

Jepičí vajíčka, usušená těla jepic bez křídel. Potrava ryb v zajetí.

Jeptiška, členka řehole, řeholnice.

Jequitinhonha (šekitinjoja, Rio Grande de Belmonte), řeka v Brasilii, 740 km dl.

Jer (jeřík), neznělá dvě písmena v azbuce, kdysi společná a znělá ve všech slovanských jazycích. O vymizení a změnách jerů stanovil Havlík pravidlo: Jeden jeřík v slově vymizí; je-li jeříků více, vymizí liché.

Jeraj Karel (* 4. VII. 1874 ve Vídni), profesor lublaňské konservatoře, žák vídeňské konservatoře. Byl dirigentem orchestru v Imperial Institution v Londýně, členem vídeňské opery, koncertní virtuos (na housle), sbormistr vídeňského sboru Slovenija a Zvezda. Po převratu přišel na konservatoř do Lublaně a založil tam orchestrální spolek a schystal významné koncerty.

Jerajová Frančiška, ↘ Jerajová Vida.

Jerajová Vida (* 31. III. 1875 na Bledu), vl. jménem Frančiška Jerajová, roz. Vovková, slovin. básnířka, učitelka, pak choť Karla Jeraja (↘). Po prvé uveř. verše r. 1897 v lublaňském Zvonu, r. 1908 vydala sbírku Pesmi. Její básně jsou hluboce cítěné. Píše též pro děti; spolupracuje v Ženskom Svetu.

Jeran Luka (1818—1896), slovin. kněz, misionář, náboženský básník a spisovatel, v mládí přívrženec illyrismu. Psal nábožné básně s hlubokým citem, verše příležitostné a poučné, spisy polemické. Zasloužil se také v činnosti charitativní.

Jeremiáš, žid. prorok, z kněžského rodu z Anathothu; předpověděl zkázu Jerusaléma.

Jeremiáš, ↘ Eremiáš.

Jeremiáš Bohuslav (1859—1918), český hudební skladatel a pedagog v Písku.

Jeremiáš Jan, č. malíř, rodem z Opočna (Pohled na nám. poděbradské 1850).

Jeremiáš Jaroslav (1889—1919), český hudební skladatel a klav. virtuos.

Jeremiáš Josef (1808—1883), čes. učitel, spisovatel. Otec Boh. Jeremiáše.

Jeremiáš Otakar (* 17. X. 1892 v Písku), český skladatel, syn Boh. Jeremiáše.

Jeremiášovy žalozpěvy (hebr. 'echah, lat. threni), mylně proroku Jeremiášovi připisovaná kniha Starého zákona z let 586—538 př. Kr. Kap. 1., 2. a 4.; oplakávají pád Jerusalema.

Jeremkovský, pseud. Štefana Marko Daxnera.

Jerez de la Frontera (cherez—), okr. m. špaň. prov. Cadix, 49.920 ob., v rovině rodící vinnou révu. — V bitvě u J. zvítězili 711 Arabové nad Visigoty.

Jerez de los Caballeros (che—, kavaljeros), okr. m. v špan. prov. Badajoz, 11.838 obyv.

Jerezská vína (Xeres, cheres, angl. Sherry), bílá vína oblasti mezi ústím Guadalquiviru a Guadalete.

Jergeni, pahorkatiny v jihových. Rusku, od ohybu Volhy u Sarepta až k řece Manyči.

Jerie Bedřich (* 1885), č. spisovatel a českobratr. farář v Praze. Sp.: Z bible pro život.

Jerie Jan, MUDr. (* 1. II. 1897 ve Valteřicích) od r. 1920—24 působil jako oper. elév, demonstrátor a asistent na I. gynekol. klinice v Praze. V r. 1924 vstoupil jako společník a říd. lékař do porod. sanatoria na Kr. Vinohradech; člen redakce čas. Praktický lékař. Sp.: O postoperativních prolapsech (1917), Spontánní ruptura pupečníku za porodu (1922), Zkušenosti s Kiellandovými kleštěmi (1923), Vrozené zuby (1923), Výzkum sekrece pankreatu za těhotenství (1928), Antitrypsin v krvi rodiček a novorozenců (1928), Pokusy o bezbolestný porod (1927), Problém pituitrinu (1928), Nové směry v porodnictví (1929), O povaze a léčení spasmů děložních za porodu (1931). Pro čs.-franc. lék. společnost napsal: Vznik a vývoj čs.-franc. společnosti (1927) a Činnost čs.-franc. společnosti (1929).

Jerie Josef, MUDr. (* 20. IV. 1871), prof. porodnictví a gynaekologie na č. univ. Karlově, přednosta I. kliniky porodu. Stal se známým objevem pseudokystoma luteinocellulare.

Jerichó (lat. Hicricus), jedno z nejvýznamn. měst ve starověké Palestině.

Jerišská růže, ↘ choulivka.

Jeritza Marie, vl. jm. Jedličková (* 1887 v Brně), víd. operní zpěvačka, od 1921 v New Yorku.

Jerlín, rod motýlokvětých rostlin, ↘ Sophora.

Jerlochovice (Gerlsdorf), o. na Mor., okr. N. Jičín, 742 ob. (13 č.).

Jermak Timofějev, hetman kozáků, kt. upadl v nemilost Ivana IV.; zmocnil se pro Rusko Sibiře až k ř. Irtyši.

Jermolov Alexěj Petrovič (1777—1861), rus. gen., bojoval proti Peršanům a ve válkách napoléonských, 1816—20 vel. kavkazského sboru; podrobil několik kmenů a výborně spravoval získané území. Pro

dvor. intriky odvolán 1827, veda právě vál. s Persií.

Jermolov, pseud. Vilka Gabariće.

Jernberg (—berj) August (1826—1896), švédský malíř.

Jernej Ralf, pseud. Inhofa Bartol.

Jerobeam, J. I., král izraelský, 933—912 př. Kr., bojoval s Rehabeamem. — J. II., král izraelský, 783—743 př. Kr., z domu Jehu.

Jerome (džérem) Klapka Jerome (1859—1927), angl. humorista; vytvořil ve svých humoreskách s nehledaně přirozeným humorem psaných cenné žanrové obrázky mod. Anglie. Do češt. překl.: Kaplanová-Staňková, A. Klein, Fr. Král, K. Mušek.

Jérôme (franc., žérom), Jeroným, lat. Hieronymus.

Jeroným, sv., jeden ze 4 otců církev. (* po 340 ve Stridonu, Dalmacie, † 30. IX. 420 v Betlémě). Na přání bisk. Damasa přeložil znovu bibli (⚲ Vulgata). 386 odebral se do Palestiny a založil zde klášter pro mnichy a řeholnice. Svátek 30. září.

Jeroným Moravský, hudebník 13. st., rodem Moravan, odkudž i jeho příjmení. Byl mnichem kazatelského řádu dominikánů u sv. Jakuba v Paříži. Napsal encyklopedii současné hudby, jejíž rukopis, uložený od r. 1260 v Sorbonně a nyní v Bibliothéque nationale (č. 1817). Je to důležité a jedinečné dílo pro poznání hudby 13. st. Vydáno dosud nebylo.

Vyobrazení Jeronýma v kronice Richenthalově.

Jeroným Pražský, mistr svobodných umění, současník a přítel Husův. Po studiích na pražské universitě odebral se do Anglie a odtud z Oxfordu přinesl spisy Viklifovy. Mistrovství dosáhl na universitě pařížské, kde počal i přednášeti; r. 1407 vrátil se do Prahy a připojil se k mistrům národa českého, jako zjevný stoupenec učení Wiklifova. Jsa horlivým a ohnivým řečníkem, zúčastnil se r. 1412 sporu odpustkového; potom odebral se opět na cesty, tentokráte na východ do Polska a Litvy. Před odchodem Husovým do Kostnice byl již opět v Praze. Když se dověděl, že Hus jest jat a vězněn, pln nadšení pro uvězněného mistra přijel sám do Kostnice, aby mu pomohl. Poznav neutěšené poměry na koncilu a jat obavou o svůj život, chtěl se vrátiti do vlasti. Na zpáteční cestě byl však poznán a v okovech přiveden zpět do Kostnice. Ačkoliv přijal formuli odvolací koncilem nabídnutou, přece nebyl propuštěn ze žaláře pro žaloby hlavně svých odpůrců z Čech. Po novém procesu byl 30. V. 1416 odsouzen k smrti a upálen.

Jeronymité (Hieronymité), řehole poustevnická, založ. ca 1370.

Jerrold (džereld) Douglas (1803—1857), angl. humor. a dramatik, autor četných veseloher.

Jersey (džerzi, antická Caesarea), nejjiž. a nejv. z britských ostrovů v Kanálu, 116 km² s 49.701 ob.

Jersey City (džerzi-sity), m. v severoamer. státě New-Jersey, hospod. závislé na New Yorku, na Hudsonu.

Jersín, o. na Mor., okr. Vel. Meziříčí, 323 č. ob.

Jeršov Petr Pavlovič (1815—1869), rus. spis., autor populární pohádky Koněk-Gorbunok podle ústního podání, jež po prvé otištěna 1834; do češtiny přeložena 1879 v próse pod tit. Koník hrbounek.

Jerusalem (hebr. Jerušalajim, „sídlo míru"), staré hl. město Palestiny, ležící v údolí Josafatu v neúrodné krajině, záp. od ústí Jordánu. Od doby Davidovy („město Davidovo") a Šalomounovy, kt. J. zvelebil, je J. střediskem Židů; J. byl zbořen 586 Babyloňany, část. obnoven po návratu Židů 538. V 1. stol. po Kr. dobyt Římany; Hadrián zbudoval zde 130 římskou kolonii Aelia Capitolina. 637 byl J. dobyt kalifem Omarem a když byl obsazen 1076 Seldžuky, počalo utiskování křesťanů. Dobyto bylo 1099 Křižáky (Bohumír z Bouillonu) a založeno zde království j. a po druhé císařem Fridrichem II. 1229, který se dal korunovati za krále j. Od 1517 vládli v J. Turci, mimo 1833—40, kdy vládl egyptský Mehmed Ali. 1917 zmocnili se ho Angličané; je hl. m. mand. území angl. Palestiny. Měl 1922: 62.678 ob.

Jerusalem Wilhelm (* 1854 v Dřenicích u Chrudimě, † 1923 ve Vídni), něm. pedagog. Sp.: Einleitung in die Philosophie (1899).

Jeruslan Lazarevič, hrdina staroruských pohádek, známých již z konce XVII. stol. Osudy jeho podle tatarského zpracování některých episod ze života iranského bohatýra Rustema připomínají v mnohém Ilju Muromce.

Jeřáb obecný (Grus cinerea), brodivý pták s dlouhým krkem a zobákem, až 140 cm vysoký, barvy popelavé. Žije pospolitě na bahnitých místech Asie a Afriky, v Evropě pouze v severním Německu a Polsku. U nás vyskytuje se jen velmi zřídka při podzimním tahu. Táhne v ohromné výši a v hejnech tisíce jedinců čítajících.

Jeřáb obecný.

Jeřáb (Sorbus ancuparia), strom 10—12 m vysoký, s květy v bohatých chocholičnatých latách. Plody jsou malvičky krásně šarlatově červené „jeřabiny". Strom velmi skromných nároků. Snáší i horské drsné klima až do klečového pásu, kde pod ochranou kleče se rozrůstá. Všude v porostech klečových nalézáme jeřáb v odrůdě alpské (S. a. var. alpestris). Dříví jeřábu jest méně cenné a špatně štěpné. Jeřabinami krmí se zvěř a slouží k výrobě octa a likérů. Vzácnější u nás je muk obecný (S. aria) a jen v teplejších polohách břek (S. terminalis). Původu jihoevropského jest oskeruše (S. domestica) s malvičkami hruškovitého tvaru a barvy žluté.

Jeřábek (Bonasia silvestris), kurovitý pták, o něco větší koroptve. Má běháčky do poloviny opeřené a na hlavě vztýčitelnou chocholku. Základní barva jeho peří jest směs černých, rezavých a hnědých skvrn na bělavé půdě. Stálý, ale velmi plachý a opatrný pták ve střední a severní Evropě, běžný v Sibiři. U nás jen ve velkých polesích v Brdech a na Slovensku.

Jeřábek Antonín (1852—1915), profesor gymnasia a český matematik. Vydal Základy měřictví pro nižší gymnasia.

Jeřábek Antonín František (1780—1842), farář a vikář; vydal Pravidla křesťanského vychování dítek (1838).

Jeřábek Bedřich (* 1883 ve Vrb. Lhotě), čes. herec a divadelní ředitel. Samost. ředitelem od r. 1909, v l. 1915—1920 řed. div. sdr. měst východočes., podnikl v r. 1920 první zájezd čes. divadla na Slovensko a dal základ Slov. Nár. divadlu, jehož byl ředit. do r. 1922. Od r. 1923—26 řídil Měst. div. v Plzni, jež upevnil hospodářsky. 1927 převzal div. Uranii a v r. 1929 vybudoval Velkou operetu v Praze.

Jeřábek Čestmír, JUDr. (* 18. VIII. 1893 v Litomyšli), čes. spisov., napsal řadu prós: Výzva (1921), Zasklený člověk (1923), Předzvěsti, a dramat. práce: Cirkus Maximus (1922), komedie proved. na scéně Měst. divadla na Vinohradech, drama Nové vlajky (1923) a j.

Jeřábek Fr. V., pseud. Václava Šolce.

Jeřábek František Věnceslav (* 26. I. 1836, † 31. III. 1893 v Praze), český dramatik, středoškol. prof. v Praze. Jeho liter. význam spočívá v odvaze a bystrosti, jak uvedl do českého dramatu složitou moderní skutečnost společenskou a stavěl na scénu nové, zajímavé, někdy i typické povahy rázu komického i tragického. Nejlepší jeho veselohrou jsou Cesty veřejného mínění (1866), hlav. dramatem je Služebník svého pána (1878). Význačné jsou též dvě historické tragedie Syn člověka (1877) a Závist (1884). Jiné divadelní hry jeho jsou: Veselohra (1862), Tři doby země české v Komárově (1867), Zde je žebrota zapověděna (1870), Kterak sláva omrzí (1887). Soubor dramat vyšel v Nár. bibliotéce 1883. Psal též bystré divadelní kritiky a vydal lit. hist. studii Stará doba romantického básnictví (1883). Lit.: F. X. Šalda Rozhledy (1894).

Jeřábek Frant., ↷ Jeřábkové.

Jeřábek Jan (* 1894), farář v Deblíně, básník a překladatel.

Jeřábek Jan, JUDr. (1831—1894), publicista a politik strany staročeské; 1861 založil časopis Právník; intendant Národ. divadla.

Jeřábek Josef (* 1853 v Karlíně, † 1914 v Bubenči), čes. spisov. a hudební skladatel. Složil opery Svatba na Klecanech, Mikuláš Dačický z Heslova, melodram Ginevra, hudby komorní, sbory, skl. orchestrální a j. a psal články hudebně odborné, kritické.

Jeřábek Josef (1857—1925), pokladník Zeměděl. rady a hosp. spisovatel.

Jeřábek Karel (* 1897 v Brně), katecheta v Líšni, publicista a básník; vydal pod pseud. Karel Lutislav anthologii Květy poesie (Brno 1922).

Jeřábek Luboš, JUDr. (* 21. II. 1864 v Praze), čes. spisov., min. rada, zprvu soudce, r. 1911 v centrální komisi pro ochranu památek ve Vídni sekretářem, 1912 zemským konservátorem, posledně přednosta Stát. památk. úřadu v Praze,

Jeleni.

Odocoileus americanus.

Elaphurus davidianus.

Lebka a paroby
ruského jelena.

Rangifer tarandus.

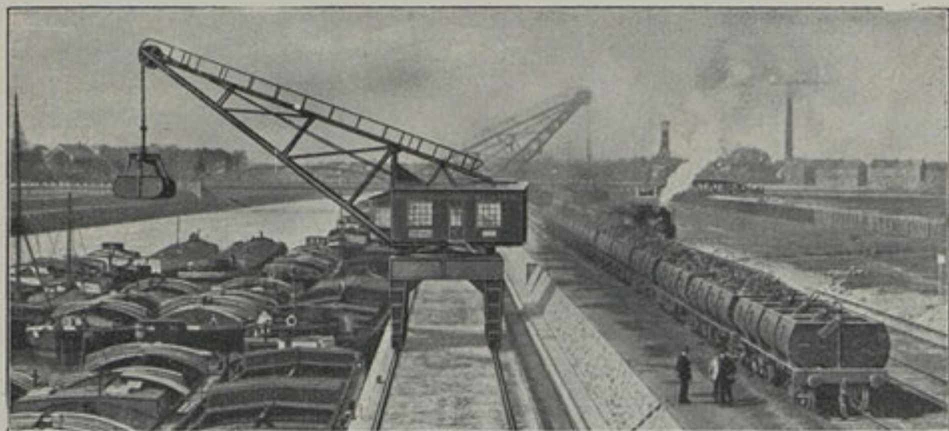

Daněk (Dama dama).

Cervus elaphus.

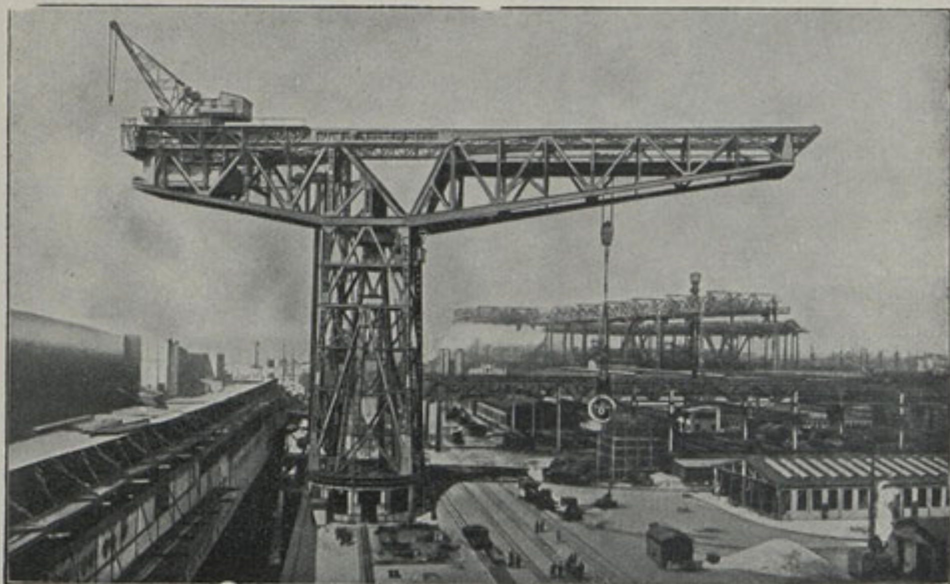

Pazneht
jeleni.

Alces alces.

Jeřáby I.

Portalový jeřáb.

Otácivý věžovitý jeřáb (nosnost 250 tun)

spoluzakladatel Klubu za starou Prahu 1899 a Svazu okrašl. spolků, propagátor čsl. pěvectva (od r. 1921 starosta Pěvecké obce čsl.).

Jeřábek Miroslav, PhDr. (1880—1921), prof. reálky v Nymburku a č. historik. Napsal rozbory kronik Dalimilovy a Neplachovy (1902—1905).

Jeřábek Václav (* 1845 v Kolodějích), čes. matematik, středošk. prof., 1907 řed. reálky v Brně; napsal řadu pojednání z teorie speciálních čar rovinných, o konstrukcích křivek a j.

Jeřábek Václav (* 1877), architekt a prof. st. prům. školy v Prostějově. Byl hl. činným v interieuru a uměl. prům.

Jeřábek Viktor Kamil (* 4. II. 1859 v Litomyšli), řed. školy v. v., býv. redaktor, čes. spisovatel a dlouholetý předseda a zakladatel Morav. kola spisovat. v Brně. Beletrie: Naši maloměšťáci (1920), Štěstí domova (1928), Trýzeň duše (3 svaz., 1929), Dědina za války (1920), atd.

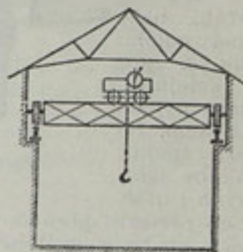

V. K. Jeřábek.

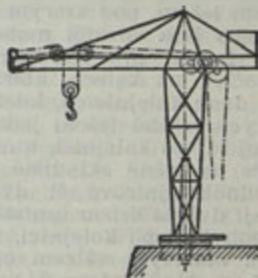
Jeřábek Viktor (* 1885 v Ořechově), deficient v Třebíči; vydal Habsburkové a církev katolická (1908).

Jeřabiny, červené plody jeřábu.

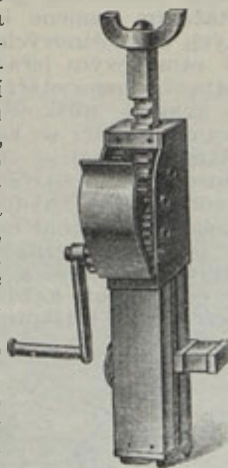
Jeřábkové, knihtiskářská rodina pražská, kt. působila od r. 1685 a jako první impresor se uvádí Jan Karel J. (1685 – 1712). Po jeho smrti stal se nástupcem jeho syn Karel Josef J.; bratr jeho Jan Julius koupil r. 1733 tiskárnu V. Helma, založ. 1706. Byly tedy od té doby dvě knihtiskařské rodiny J. Karel Josef předal svoji tiskárnu r. 1740 svému synu Ignáci. R. 1767 Frant. J. tiskl v Železných dveřích na St. městě pražském. Po něm převzal tiskárnu František Václav, u něhož tiskl i Dobrovský. Nástupcem jeho byl jeho syn František (Gerzabek), který měl v Praze 3 tiskárny a to v Žel. dveřích, U půl zlatého kola v ul. Michalské a v Ml. Boleslavi; byly tedy všechny závody sloučeny v jeden. Tiskl Nejedlého Hlasatele, vydal Komenského a Nové úmluvy Písma sv. Pak se střídali různí majitelé z rodu J. (Filip, Josef) až r. 1861, po smrti vdovy Kateřiny J. převzal závod Karel Seyfrid, který ale stále užíval firmy Jeřábkovská knihtiskárna. R. 1873 pak, po četných změnách, přešla tiskárna v majetek společenstva Politik.

Jeřáby a zdvihadla, stroje k zvedání a překládání břemen. U ramenových jeřábů vodorovný pohyb uskutečňuje se otáčením ramene kolem osy, u vzdušných či plošinových jeřábů posouváním. K ramenovým jeřábům patří otočné jeřáby (rameno otáčí se kolem svislé osy) a sklopné, nůžkové či stožárové jeřáby (rameno otáčí se kolem vodorovné osy). Rameno otáčí se ručně, pomocí transmise, parou, stlačeným vzduchem, stlačenou vodou (hydraulicky), výbušnými nebo spalovacími motory neb elektřinou. V posledním případě jsou to jeřáby s jediným motorem a jeřáby několikamotorové; u těchto každý pohyb jeřábu uskutečňuje se zvláštním motorem. K uchopení břemene slouží háky, chapadla n. magnety. Volně stojící otočný jeřáb skládá se ze sloupu a ramene, které otáčí se kolem sloupu nebo spolu s ním. Na konci ramene visí na kladce řetěz, určený k zvedání břemen, který nese hák nebo chapadlo. Po nazdvižení břemene pomocí tohoto řetězu rameno jeřábu otočí se kolem sloupu a břemeno přemístí se takto na jiné místo na obvodu kruhu, jehož střed splývá s osou jeřábu. Rameno otáčí se zvláštními stroji nebo přetahuje se pomocí řetězu, který visí na volném konci ramene. Na obr. 1 jest znázorněn volně stojící-otočný jeřáb s ramenem z nýtovaného plechu. Jeřáby se sloupem umístěným pod zemí slují šachtové. Volně stojících otočných jeřábů (nábřežní jeřáby) používá se k nakládání a vykládá-

Pojezdný jeřáb ve skladišti.

Otáčivý jeřáb.

ní zboží z lodí do železničních vozů a opačně atd., k čemuž mimo nadzdvižení břemene stačí pohyb po obvodu kruhu. Je-li třeba, aby břemeno mohlo býti uchopeno a přeloženo jinam než na obvod téhož kruhu, používá se jeřábů, jichž rameno a) se může otáčeti kolem vodorovné osy b) (sklop. jeřáb), nebo rameno má polohu vodorovnou a jest opatřeno kolejnicemi, po nichž pojíždí kladka s hákem. Jeřáby, které spojují v sobě pohyby jeřábů sklopných i otočných, mohou přeložiti břemeno na kterékoliv místo v kruhu o určitém poloměru. Má-li býti použito j. na různých místech, na př. na nábřeží nebo v továrnách, umístí se na podvozku, který pojíždí po kolejnicích, nebo umístí se na lodi. Pojízdné jeřáby mívají někdy své vlastní parní stroje (jeřábová lokomotiva, lokomotivový jeřáb). Není-li vlastní váha jeřábu dostatečně veliká, musí se váha nazdviženého břemene vyvážiti, aby se jeřáb nepřevrhnul. U portálových (bránových) jeřábů otočný jeřáb jest umístěn na vysokém lešení, pod kterým železniční vozy nebo jiná vozidla mohou volně projížděti. Lešení pravých portálových jeřábů spočívá na kolech, která se pohybují po dvou kolejnicích, kdežto u poloportálových jeřábů lešení jednou svou stranou pojíždí po kolejnici, umístěné ve větší výšce na stěně skladiště nebo továrny. Jednokolejnicové či dvoukolové jeřáby mají dvě za sebou umístěná kola, která se pohybují po kolejnici, umístěné na zemi a otáčivým válcem opírají se o kolejnici na stěně budovy. U vzdušných jeřábů břemeno visí na vozíku, který pojíždí po lešení (mostu), které opět může se pohybovati ve směru kolmém k pohybu vozíku po dvou kolejnicích. K zvedání břemen slouží kladkostroje nebo válce. Pohánějí se ručně, pomocí řemenů, provazů, ozubených kol atd., které se připojují na transmisi, parními stroji, výbušnými, spalovacími nebo elektrickými motory, stlačeným vzduchem nebo stlačenou vodou (hydraulicky). — Diferenciální hřídel (čínský hřídel) skládá se ze dvou pevně spojených válců o nestejném poloměru. Při otáčení hřídele kladku nesoucí lano na jeden válec se navinuje a současně s druhého odvinuje. Hřídelem otáčí se ručně pomocí kliky nebo pomocí nekonečného řetězu, který běží po obvodu kola s hřídelem pevně spojeného. Aby vahou nazdviženého břemene nebyla vytržena klika z ruky dělníkovy a nevznikalo takto nebezpečí úrazu, o to je postaráno zvláštními pojistnými pákami. K udržování nadzdviž. břemene v určité výšce a k regulaci rychlosti jeho klesání při skládání slouží zvláštní brzdy.

Zdvihák.

Jeřice, o. v Č., okr. N. Paka, 480 č. ob. Barok. zámek.

Jeřip K., pseud. K. Jonáše.

Jeřišno, o. v Č., okr. Chotěboř, 361 č. ob.

Jeřmanice (Hermannsthal), o. v Č., okr. Liberec, 928 n. ob. Výroba sklen. a ozdobných kamenů.

Jesabel, manž. žid. krále Ahaba, zavražděna králem Jehu i se svým synem Joramem.

Jesen, kaprovitá ryba, ☞ Leuciscus.

Jesen Pavel, českobratrský kněz v XVI. stol., skladatel latinských básní a spolupřekladatel Kralické bible.

Jeseň, ☞ podzim.

Jesenec, o. na Mor., okr. Litovel, 524 č. ob. Poutní místo a zámek.

Jesení (Gesen), o. v Č., okr. Klatovy, 440 ob. (82 č.). Váp. lomy.

Jesenica (slouč. obce Malá a Velká J.), o. na Slov., okr. Pov. Bystrica, 479 čs. ob.

Jesenice (Gassnitz), o. v Č., okr. Cheb, 590 n. ob.

Jesenice (Jeschnitz), m. v Č., okr. Podbořany, 1296 ob. (69 č.). Výroba cvočků a podkůvek, hospic Helenin.

Jesenice, o. v Č., okr. Jílové u Prahy, 677 č. ob.

Jesenice, o. v Č., okr. Sedlčany, 710 č. obyv.

Jesenický, pseud. Šimona Modestina.

Jeseníky, j.-v. díl Sudet. Počínají sedlem Ostruženským čili Ramzovským (795 m n. m.) a končí Moravskou branou. Dělí se na Jeseník Hrubý a Nízký. Hrubý J., složený vesměs z ruly a svoru, silně zalesněný, s lázněmi a letovisky, tvoří protáhlé hřbety v prům. výšce 1300 m, nad něž se vypíná nejvýše Praděd 1490 m, Vys. Hole 1464 m a Keprník 1424 m. Do Opavska vysílá pohraniční hřeben rozlehlou rozsochu s nejv. horou Orlíkem (Urlichkuppe 1205 m). Nízký J. je spíše planina ze slepenců a břidlic, rozdělená na několik částí; vrcholí v Dětřichovském hřbetu horou Slunečnou 798 m. Končí Oderskými vrchy (Fidlův kopec 681 m) s prameny ř. Odry.

Jesenin Sergej Alexandrovič (* 1895, † 1925 sebevraždou), ruský básník; spojuje ve svých básních podivuhodným způso-

bem prvky naivní ruské lid. poesie a nejmodern. expresionismu. U nás překládal J. Hora a B. Mathesius.

Jesenius Jan, ⤷ Jesenský Jan.

Jesenius Joel, slov. spis. XVIII. stol., evang. farář v Chvaleticích. Sp.: Přemyšlování a napomínání, modlitby a písničky (1786).

Jesenko Franjo (* 1878), profesor lublaňské university, botanik. Pracuje hl. v rostlinné biologii. Vydal několik prací, hlavně německy.

Jesenný, o. v Č., okr. Semily, 1177 č. ob.

Jesenov, o. na Slov., okr. Sobrance, 373 ob. (324 čs.).

Jesenovce, o. na Slov., okr. Vranov n. T., 389 ob. (328 čs.).

Jesenská Marie (* 1867), č. spisovatelka a překladatelka z angličtiny.

Jesenská Milena, provd. Krejcarová, (* 10. VIII. 1896 v Praze), česká žurnalistka. Spolupracovala v Tribuně, v Národ. Listech, v red. Pest. Týd.; pozornost upoutala bystrými a vtipnými causeriemi o žen. otázkách a život. zájmech mladé generace poválečné doby. Vydala Mileniny recepty (1925), Cesta k jednoduchosti (1926), Člověk dělá šaty (1927), red. sborník Šťastnou cestu! (1927) a přeložila několik svazků beletrie.

Jesenská Růžena (* 17. VI. 1863 v Praze), význ. čes. spisov., býv. učitelka. Jest jedním z nejvýraznějších a nejosobitějších zjevů české slovesné tvorby ženské. Ve své dlouhé a bohaté literární činnosti, tvoříc lehce a svébytně, prošla vývojem od školy Lumírovců k t. zv. dekadenci a novoromantice, kdež našla nejplnější vyjádření svých sklonů k hluboce rozechvívajícím citovým dobrodružstvím a osudům, určovaných vypiatou touhou a snem. Její činnost zaujímá všechny slovesné obory. Řadu básnických knih z prvního období, jako Úsměvy (1889), Okamžiky (1891), S vlaštovkami (1892), Tři listy (1892), Konec idyly (1892), Slitování a láska (1895), Písně k Tvé duši (1899) sloučila později v knihu Básní (1926). Lyrické sbírky z druhého období Ballady a písně (1904), Rudé západy (1905), V pozdní chvíli (1910), K stínům (1912), Hudba plachet (1917), Poslání (1919), Odchod lásky (1922), Srdce (1927) jsou cykly intensivně cítěných, umělecky propracovaných a namnoze písňově zhuštěných dějů vlastního života, intimních dramat srdce ženy i ducha spiatého s národním osudem. Po prvních novelách, zabývajících se zápasy o životní práva ženských bytostí, jako Novelly (1900), Touha a láska (1902), Nina a jiná prósa, užila velmi často látky ze starého i současného pražského prostředí a vytvořila díla, vybavená zvláštním koloritem a duchovým oparem, v nichž zapadlé a jednoduché události ožívají složitým vnitřním vzruchem: Román dítěte (1905), Legenda ze smutné země (1907), Mimo svět (1909), Nokturno moře (1910), Z nepřístupných zahrad (1912), Tanečnice (1912), Ivana Javanová (1917), Tajemství srdcí (1918), Kouzlo světelných nocí (1919), Cizinka (1920), Pohledy do duší (1920), Odhalená srdce (1923), Hrdinství (1923) a j. Autobiografické a memoirové je Dětství (1929). V oboru dramatickém zvláště úspěšné jsou její veselohry jemného a svěžího humoru. Hrou V žití proudech (1893) řešila v době předsudků odvážně konflikt práva na lásku. Dram. báseň Estera (1909) byla hrána při otevření vinohradského divadla. Dram. báseň Attila (1919) vyniká originálním pojetím postavy a básnickým rozmachem. Společenské veselohry Paní z Rosenwaldu (1913), Cirkus (1915), Devátá louka (1924), Je veliká láska na světě (1926), Starý markýz (1926) a j. jsou podstatným obohacením českého veseloherního repertoiru. Lit.: J. Krecar, Počet z víry a pochyb (1926).

Jesenský, pseud. Antonína Krofty.

Jesenský Daniel (* 1675), slovenský básník a teolog. Odešel do Německa, kde zemřel (rok není znám).

Jesenský Jan (Jesenius) (1566—1621), český lékař, osobní lékař Rudolfa II., prof. pražské university, 1616 její rektor. Muž vzácné erudice, studoval v Padově a Vitemberce. Pro účast na českém odboji proti Ferdinandovi umučen 21. VI. 1621 (vyříznut mu jazyk, rozčtvrcen). Hl. díla: Zoroaster seu philosophia de universo (1593), Programma de origine et progressu medicinae (1600), De plantis (1601), Anatomiae historia (1601), Vita et mors Tychonis Brahei (1601), Institutiones chirurgicae (1601) a j.

Jesenský Jan, MUDr. (* 1870), prof. zubního lék. na Karlově univ. Sp.: Zuby a jejich ošetření (1902), Nauka o plnění zubů (1910) a j.

Jesenský Janko (* 30. XII. 1874 v Turč. Sv. Martině), slov. spisov., před válkou advokát v Bánovcích, nyní vicepres. zemského úřadu v Bratislavě. Za světové války mnoho trpěl a když se pak dostal do zajetí, vstoupil do legií a organisoval s Gregorem-Tajovským a jinými slov. legionáře. Z té doby pochází jeho sbírka veršů Zo zajatia. Nyní uveřejňuje své práce hlavně v Živeně a ve Slov. Pohľadech.

Jesenský Karel, pseud. M. Novotného.

Jesep, písečný nános řek v jejich ohybu nebo ústí, bývá i pohyblivý, proto nebezpečný plavbě lodí. K němu stahují se ryby, proto vyhledáván rybáři.

Jeseteři, ryby s kostrou chrupavkovitou, kromě kostry vnější, složené z několika řad kostěných štítů. Ústa malá, hlava prodloužena v čenich. Žijí v mořích severní polokoule a vnikají hluboko do větších řek. Mají velmi chutné maso. Z měchýře vyrábí se vyzí klí a z jiker kaviar. Největší je vyza běluha (Acipenser huso), dosahující až 9 m délky. Žije v moři Černém a v Kaspickém a v řekách do něho ústících. Do Odry proniká jeseter obecný (Acipenser sturio) až 2 m dlouhý. V Dunaji bývá chycen jeseter malý (Acipenser ruthenus) s nejchutnějším masem, též hvězdnatý (A. stellatus) a Güldenstaedtův (A. Gueldenstaedti).

Jeschken, ↷ Ještěd v Č.

Jesi, m. v it. prov. Ancona, 16.500 ob.

Jesid, jm. více kalifů dynastie Omaijadů z Damašku.

Jeske-Choiński Theodor (1854—1920), pol. spisov., lit. a uměl. historik.

Jeskyně dělí se na původní, t. j. od prvopočátku, a na sekundární. Původní jeskyně jsou nejvzácnější; k nim patří křišťál. jeskyně ve ztuhl. horninách, jeskyně v korálovém vápenci a některé rozsedl. jeskyně. Z těchto posledn. se některé změnily mechan. postupem, zřízením a zvrásněním vrstev a obíhající vodou. K sekundárním jeskyním počítají se jeskyně vytvořené zvětráním a sesutím, jakož i vlastní, mnohými badateli jediné za „pravé" označované výtvory pod zemí tekoucí vody. Tato vlévá se do jeskynních otvorů ztrácením řeky, hltači vody, pohlcov. děrami, jícny n. spády. Za protékání pohořím drží se voda přirozeně vždy nejrozštěpenějších a nejsnáze rozpustných částí hornin. Přitom působí voda zčásti chemicky rozpouštivě (korosí), zčásti mechanicky (erosí). Konečně jsou jeskyně umělé, vykopané lidmi do měkkých skal; sloužily za útočiště n. za sklepy.

Jesle, 1. zeměděl. nářadí, ve kterém se předkládá potrava dobytku a koním. — 2. ústav pro opatrování dětí do 3 let, kt. se nemůže dostati domácí péče. Zakládal je ve Francii Marbeau. U nás existují od 1845.

Jesličky, zobrazení naroz. Páně v Betlémě.

Jesom Ján, pseud. Š. Krčmery.

Jespák bojovný, Philomachus pugnax L., pták z čel. kulíků (Charadriidae), 29—30 cm dl., s měkkým zobákem delším hlavy, dlouhýma nohama, vysoko nad patu holýma, se zahrocenými křídly a krátkým ocasem.

Jesser Franz, PhDr. (* 1869), senátor něm. nár. soc. strany dělnické, spisovatel ve Svitavách. Vyd. Deutsche soziale Rundschau 1909—1919.

Jestřabí, o. v Č., okr. Jilemnice, 324 č. ob.

Jestřabí (Jastersdorf), o. na Mor., okr. N. Jičín, 250 n. ob.

Jestřabí (Habicht), o. na Mor., okr. Olomouc, 400 n. ob.

Jestřabí, o. na Mor., okr. Uh. Brod, 454 č. ob.

Jestřabí Lhota, o. v Č., okr. Kolín, 568 č. ob. Suš. čekanky.

Jestřabice, o. na Mor., okr. Kyjov, 707 č. ob.

Jestřáb (Astur palumbarius), největší náš sokolovitý dravec, který dosahuje u větší samičky téměř ½ m délky. Peří barvy břidlicovité, v podbřišku bělavý s příčnými pruhy. Obě pohlaví téměř stejně zbarveno. Obývá celou severní polokouli vyjma nejsevernější kraje. U nás všude obecným ptákem, jen ve středních Čechách jest vzácnější. Odvážný dravec, který uchvacuje koroptve, holuby i menší ssavce a odvažuje se i na slepice a bažanty. Hnízdo staví si na vysokých stromech a klade v březnu 2 až 4 vajíčka velikosti slepičího vejce.

Jestřábník, ↷ Hieracium.

Jestřábský Valentin Bernard (1630—1719), farář katolický; vydal dva velké soubory latinských kázání čes. původu s počátku XVIII. věku.

Jestřebí (Habichstein), ms. v Č., okr. Č. Lípa, 601 ob. (28 č.). Zřícenina hradu.

Jestřebí, o. na Mor., okr. Boskovice, 693 č. ob.

Jestřebí, o. na Mor., okr. Jihlava, 305 č. ob.

Jestřebí, o. na Mor., okr. Zábřeh, 555 ob. (412 č.).

Jestřebice, o. v Č., okr. Dubá, 363 ob. (44 č.).

Jestřebice, o. v Č., okr. Milevsko, 360 č. ob.

Jestřebský, ↷ Poustevník Jan.

Jesuitský znak.

Jesuité (Tovaryšstvo Ježíšovo, lat. Societas Jesu), duch. řád, založ. Ignácem z Loyoly. Řád jesuitský potvrzen byl papežem Pavlem III. Za rozmachu protireformace rozšířil se ve stř. Evropě. Nabyli velikého vlivu na panovnických dvorech, ale i v kultuře (ve školství). Do zemí čes. byl j. uvedeni Ferdi-

nandem I. 1556, za čes. povstání 1618 byli vypověděni, ale 1622 se vrátili. Proti j. morálce, povrchnosti a nesolidnosti při obchod. jednáních zdvihl se v církvi odpor, který měl za následek zrušení řádu 1773; byl však za Pia VII. 1814 obnoven. V řádu se rozeznávají novicové, scholastikové, koadjutoři a profesové; v čele stojí generál se sídlem v Římě, nad ním stojí generální kongregace. Řád se dělí na provincie (32), které se slučují v asistence (6). ČSR. patří k asistenci něm. a tvoří samostatnou viceprovincii. Lit.: T. Bílek, Dějiny řádu Tov. Jež. (1896), B. Spáčil (1923).

Jesulus, pseud. Jiřího Ježíška.

Jesus (lat.), č. Ježíš, ⚲ Kristus.

Jesus Sirach (Ecclesiasticus), sbírka přísloví, sestavená na poč. 2. stol. př. Kr. jerusalémským židem Jesem, synem Sirachovým.

Jeszcze Polska nie zginęła, počáteční slova polské národní hymny, složené r. 1797 Josefem Wybickim, zhudeb. Mich. Ogińskim.

Ješajá (Ješajáhu ben Amos, Isaiáš), starozákonní židovský prorok v VIII. st. př. Kr. Kniha biblická I. brojí lapidárním slohem proti pohanům.

Ješek, pravděpod. představený pražské mincovny za Jana Lucemburského, zv. též mistr zlaté mince (Jesco, magister monetae aureae), poněvadž za něho raženy po prvé v Čechách zl. peníze (floreni) podle způsobu florentského (po r. 1315).

Ješek Jan Sarkander (* 1746), farář velkoselovický a nábož. spisovatel.

Ješetice, o. v Č., okr. Sedlčany, 331 č. ob.

Ješín z Bezdězce Pavel, čes. právník v XVII. stol., pobělohorský exulant (žil v Holandsku jako vychovatel).

Ješín, o. v Č., okr. Kralupy n. Vlt., 540 č. ob.

Ješina Josef (1824—1889), farář ve Zl. Olešnici a č. spisovatel. Vydal Slovník cikánsko-český a česko-cikánský (1889).

Ješkova Ves, o. na Slov., okr. Topolčany, 522 ob.

Ještě někdo, pseud. Václava Filípka.

Ještěd, nejvyšší hora (1010 m) v Ještědských Horách, okr. Liberec. Zim. sporty.

Ještěrky (Lacertidae), čeleď ještěrů klanojazyčných (Fissillinguia) jsou většinou těla štíhlého, pestře zbarveného. Hlava jest od ostatního těla zřetelně oddělena. Pětiprsté nohy jsou krátké, ocas jest velice dlouhý. Jsou význačnými pro palearktické oblasti. Ještěrka obecná (L. agilis L.), hnědozelená, asi 25 cm dl., žije severně od Alp až po Skand. Ještěrka zelená (L. viridis L.) až 40 cm. dl.; největší j. u nás žijící jest zelená, s nádechem do modra. Z ostat. j. evropských jsou nejznámější: L. muralis Laur., L. ocellata Dand., největší evrop. ještěrka, a L. taurica Pall.

Ještěři (Lacertilia), podřád plazů šupinatých (Lepidosauria) (⚲ plazi). Jsou to zvířata velice pohyblivá, většinou s dl. ocasem a protaženým tělem. Čelisti nemají pohyblivé jako hadi, zuby jsou pleurodontní nebo akrodontní. Jazyk u někt. krátký a nevymrštitelný, u jiných dlouhý, rozeklaný a daleko vysunutelný. Spodní víčka oční bývají pohyblivá. Změna barvy kůže je nápadná, zejm. u chameleona. Většina j. snáší vejce, někteří rodí živá mláďata. Bubínek chybí jen j. kroužkovitým (Annulata). Živí se většinou hmyzem a červy, větší j. též menšími obratlovci; část i potravou rostlinnou. Leguani a jiní větší j. jsou loveni pro maso. Žijí téměř všichni na souši, hl. v tropech, zejm. druhy krásně zbarvené. Asi 400 rodů j. má kolem 1900 druhů, seskupených asi do 30 čeledí.

Ještětice, o. v Č., okr. Rychnov n. Kn., 405 č. ob.

Jet, gagat, sametově černá odrůda hnědého uhlí, sloužící na výrobu smutečních šperků a galanterního zboží. Má tvrdost as 4, hutnotu 1.3. Těží se ve Francii (Languedoc), Anglii a Německu. Bývá nazýván též černým jantarem.

Jeteba Fr., ps. J. Tom. Blažka.

Jetel, ⚲ Trifolium.

Jetel František, MUDr. (* 1865), č. odb. lékař ve Vídni a vynik. pracovník ve víd. českých spolcích.

Jetelinka, národní tanec moravský, $^2/_4$ taktu, volného tempa, k písni: Chodím po včelínku, tančený jedním tanečníkem střídavě se dvěma tanečnicemi.

Jetenovice, o. v Č., okr. Strakonice, 265 č. ob.

Jetětice, o. v Č., okr. Milevsko, 603 čs. Průmysl a obchod, dřev. spol., tov. strojů a nástrojů. Přes Vltavu vede zde most, vys. 65 m.

Jeton (žetōn), hrací známka, početní penízek.

Jetřichov (Dittersbach), o. v Č., okr. Broumov, 1300 ob. (50 č.).

Jetřichovec, o. v Č., okr. Pelhřimov, 294 č. ob.

Jetřichovice (Dittersbach), o. v Č., okr. Děčín, 438 ob. (11 č.). Miner. lázně a letovisko.

Jetřichovice, o. v Č., okr. Sedlčany, 498 č. ob. Zámek.

Jetš Alexandr (* 1820 v Košicích), hist. malíř v Praze v letech 60.

Jette (žet), předměstí na s.-z. Bruselu.

Jettel Eugen (1845—1901), č. malíř-krajinář v Paříži; žák víd. akademie.

Jettmar Bernard Josef, ThDr. (1798—1856), premonstrát strahovský, profesor v Žatci, 1833 odpadl od církve, stal se profesorem v Postupimi u Berlína, kde před svou smrtí vrátil se znovu do církve; vydal Přehled českých překladů spisů svatých Otců (1833). ↷ Blahověst 1867, 128.

Jettmar Josef (* 1855), č. chem. spisovatel. Napsal četné odb. spisy hl. z chemie hospod. (Hnojiva.)

Jeu (žö, franc.), hra; j. d'amour, doslova hra lásky, laškování, hra lásky smyslné, též báseň milostná; j. parti, druh básně závodní v starofranc. básnictví; j. d'esprit, slovní hříčky, duchaplné hry, vtipy, epigramy, satirické šlehy a p.; j. à bouches, hlas patrový; j. à anches, hlas jazykový; grand j. a plein j., u varhan plný celý stroj; j. de paume, hra míčem.

Jeune France, Mladá Francie, název liter. skupiny romant. spisov. franc. z let 1830; z hlavních stoupenců Gérard de Nerval, Petrus Borel, Jul. Fabre, Th. Gautier

Jeunesse dorée (ženes doré, zlatá mládež), mužská mládež v Paříži po pádu Robespierrově, protirevolučního smýšlení. Nyní bohatá mládež velkoměstská.

Jevany, o. v Č., okr. Č. Brod, 270 č. ob. Známé letovisko uprostřed černokostelecký lesů.

Jevdokimov Ivan Vasiljevič (* 1887), ruský realist. spisovatel, autor známého i u nás románu Kolokola.

Jevický, pseud. Jana Černého.

Jevíčko, m. na Mor., okr. Mor. Třebová, 2718 ob. (2410 č.). Zemská plicní léčebna pro 350 nem.; sirotčinec.

Jevičský, pseud. Jana Černého.

Jevina, piarista, klášterním jménem Viktorin a St. Cruce (* 1672 v Roudnici, † 1730 v Litomyšli), čes. nábož. spisov., znalec klas. jazyků a liter.; na přání nejvyš. maršálka F. A. Berky z Dubé přeložil do latiny kroniku Hájkovu (jen zčásti) a napsal sbírky kázání a j. spisy.

Jevíněves, o. v Č., okr. Roudnice, 500 č. ob.

Jevišovice, m. na Mor., okr. Znojmo, 1222 ob. (1183 č.). Prehistor. naleziště.

Jevišovka, jihomor. říčka, tekoucí rovnoběžně s Dyjí a vlévající se do ní u Hrušovan.

Jeviště, je to vlastně nad podlahu

Jeviště, vlastně nad podlahou vyzdvižené podium, které umožňuje pohled obecenstva na herce. Část divadla, na kterém se odehrává představení. ↷ divadlo.

Jevnosnubné rostliny (Phanerogamae, řec.), všechny byliny s vlastními květy, v opaku k rostlinám tajnosnubným (Kryptogamae), které jsou bez květů. Přesněji: všechny rostliny, jež dají vzniknouti semenům a v těchto nové, ještě nevyvinuté rostlině (klíčku, embryu); rozplozovací ústrojí (výtrusy, spory) tajnosnubných klíčku nemají. J. r. dělí se na nahosemenné (Gymnospermae) a krytosemenné (Angiospermae).

Jevons (dživens) William Stanley (1835—1882), angl. filosof a národohospodář.

Jevpatij Kolovrat, hrdina ruského národního podání z výpravy Batyje na Rjazaň, jehož po zpustošení města pronásledoval a padl hrdinnou smrtí, jsa postrachem vojska Batyjova.

Jevpatoria, kraj. m. v rus. sovět. rep. krymské, as 30.200 ob.

Jevrejinov Nikolaj Nikolajevič (* 1873), ruský dramatik a divadelní teoretik; zúčastnil se v l. 1907—8, 1911—12 organisace a režie Starinnago těatra, v l. 1908—9 divadla V. F. Kommissarževské a divadla pro děti. Napsal řadu odbor. knih a přednášek o divadle.

Jevy medijní. V transu či snivém stavu přichází ke zjevné činnosti podvědomí, jež se jeví zvýšenou bystrostí všech smyslů i telepatické a jasnovidné citlivosti. Jevy jsou rázu: a) intelektuálního (automatické psaní a kreslení, kázání); b) fysikálního, kde síla psychická mimo tělo do dálky působí, hýbe stolkem, věci přenáší (telekinesa, aporty), odhmotňuje a zhmotňuje (materialisace), dělá levitace, zvuky, světla, strašidla a fantomy.

Jevy světelné (medijní). Součást jevů medijních, kde se pozorují světýlka, svítící mlhy, záře, ohnivé jazyky, blesky malé i velké. Zjevení andělů, Krista a svatých jsou vždy v oslnivé záři, strašidelné oči nebo ruce svítí. Z těla medií vycházejí světelné aury a efluvie nebo výrony, „od" Reichenbachův, jež ve tmě se dají fotografovat. Psychická energie mění se v elektr. světelnou.

Jevy zvukové (medijní). Podvědomé síly medií projevují se ťukáním v nábytku i ve zdi, šustoty, šlápoty, ranami, výbuchy. Něco šeptá, mluví, bučí, řve, zpívá, hraje, píská. Zvuky reálné slyší i více lidí a liší se od halucinací a ilusí. V séanci se dají též sugestivně pomocí media experimentálně vyvolávat. Jevy ty dříve připisovali duchům.

Jewett, Sarah Orne (1849—1909), amer. spisovatel.

Jezbera František (1829—1901), český filolog, prof. ve Varšavě. Napsal četné brožury o slovanském sjednocení a propagoval jednotnou slovanskou abecedu.

Jezbera z Kolivé Hory Jan, český právník; 1623 obžalován ze vzpoury, ale ospravedlnil se. Povýšen do stavu rytířského pod jménem: Jezberovský z Olivé hory.

Jezbiny, o. v Č., okr. Dvůr Král. n. L., 552 č. ob.

Jezbořice, o. v Č., okr. Pardubice, 366 č. ob.

Jezd, m. v Persii, v oase solné pouště u pohoří Kúh-i-rúd, 45.000 ob. Středisko Pársů, křižovatka cest karavanních.

Jezdectvo (Kavallerie, cavalerie, cavalry), druh vojska, bojující na koni a užívající koně jako bojového prostředku. Myšlenka znásobiti obratnost vojínovu silou a pohybem koně je tak stará, jako jezdecké umění (báje o centaurech). Tak j. se jako jeden z hlav. druhů zbraní vyskytuje již za starověku a Filip i Alexandr Macedonský ji užívali v souladě s pěchotou v bitvě. U Řím. nehrálo větší úlohy až za Caesara (Gallové a Germáni, jež zůstali pak hl. jezdeckým prvkem řím. arm., zejm. v pozdním císařství, kdy řím. pěchota pozbyla své ceny, ztrativši taktický výcvik, jímž dříve vynikala). Ve středov. se jezdectvo stotožňuje s rytířstvem (Ritter z Reiter, chevalier z cavalier). Organisováno bylo od XIII. stol. v glévy („kopí"), t. j. obrněný rytíř s družinou několika pomocníků (zbrojnoš, podkoní, lučištník atd.), vesměs na koních. Boj byl pomalý nájezd několikařadového houfu proti podobnému hlubokému houfu. Zbraněmi bylo hl. kopí, v druhé řadě meč, rytířská sekyra, kladivo, palcát; špičatá dýka (misericorde) sloužila k probodnutí protivníka s koně strženého. Řádnou organisaci jezdectva dostala první Francie za Karla VII. 1448, zřízením t. zv. ordonančních kompanií, skládajících se z jezdců úplně obrněných (gens d'armes), s patřičným průvodem, takže vždy 100 glév tvořilo 1 kompanii (800—1000 mužů). V Burgundsku 6 glév tvořilo chambre, 4 chambres eskadronu (escadre, z italského squadra, t. j. čtvercový houfec), 4 eskadrony kompanii o 100 „kopích", pod vedením kapitána a jeho zástupce lieutenanta. Z toho pak povstaly moderní názvy, dosud užívané. Vedle tohoto těžkého j. vyvinulo se v první pol. XVI. stol. po vynálezu pistole s kolečkovým zámkem, z níž bylo lze stříleti jednou rukou, jezdectvo lehčí, méně obrněné a ozbrojené místo kopím pistolemi (t. zv. reiters, rejthaři, kyrysníci) a karabinami (arkebuzníci). Jejich taktikou byla palba z pistolí a karabin a to nejen proti j., nýbrž i proti pěchotě, která tehdy byla ozbrojena pikami a nepřesnými a těžkopádnými mušketami a neodolávala často pružnějšímu i pohyblivějšímu jezdectvu. J. užívá nahé zbraně důsledně. Fridrich II. změlčil eskadronu při útoku jen na 2 řady a zavedl ataku tryskovou, která proti tehdejším pomalu střílejícím zbraním měla vel. úspěch. U někt. druhů jezdectva a u někt. arm. znovu zavedeno kopí (huláni, kozáci, něm. j. před svět. vál.); brnění zredukováno i u těžkého j. na konec jen na kyrys a přílbu; poč. XX. stol. i kyrys odstraněn. Od XVI. stol. do dob Napoléonových se j. dělilo na těžké (pro boj atakou v bitvě) a lehké (pro boje předních stráží a průzkum); k onomu se počítali kyrysníci a huláni, k tomuto husaři, jízdní myslivci, chevaulegers a j. Dragoni byli pův. jízdní pěchotou, bojující palnou zbraní pěšky a užívající koně jen jako prostředku dopravního, později splynuli s těžkým j. Vedle toho bylo j. nepravidelné (kozáci). — J. od dob nejstarších bojovalo v samostatných takt. jednotkách, zvl. dnes eskadrony, sloučených ve větší celky, z nichž se vyvinuly nynější j. divise; vedle toho od Napoléona část j., přidělená pěším divisím, jako jednotky výzvědné a spojovací služby (t. zv. divisní j., 2—6 eskadron při pěší divisi). J. divise se v nejnovější době zesílily oddíly cyklistů a setninami kulometů, vedle toho mají odedávna svoje j. dělostřelectvo (2—6 baterií lehčích kanonů s mužstvem, vesměs na koních); jsou vybaveny též technickými a spojovacími vojsky, trénem (i mostním), ambulancemi atd. jako jiné velké jednotky. Před svět. vál. bylo u většiny států j. cvičeno hl. v boji proti velkým celkům téže zbraně a k násilnému průzkumu; podceňovala se síla obrany, spočívající v rychlopalných zbraních, zejm. kulometech. Proto se j. zejm. na západním bojišti neosvědčilo; na vých. ho nebylo racionálně užíváno. T. zv. raidy (Q) proti komunikacím nepřátelským, jež měly vel. úspěch v amer. obč. válce (1861—65), se při mod. výzbroji a techn. prostředcích ukázaly nemožnými. Mimo toho pro koně nebylo při hospodářské nouzi dosti píce. Obrněné automobily, tanky a letectvo z části nahradily j., takže se mluvilo již o „soumraku j.". Nicméně na bojištích, kde byly k tomu příznivé podmínky, se dobře vystrojené a vedené j. velmi osvědčilo; tak v Palestině a na Balkáně při konečné ofensivě Dohody. Zejm. v pronásledování poražené strany dosud nemá sobě rovna, mohouc nejen bíti, nýbrž i zajímati a obsazovati.

Jezdić Ljubomir (* 1. X. 1884 v Loznici), nyní bělehradský advokát, vojvoda komitských čet; zúčastnil se boje s Turky na Čelopeku (16. IV. 1905), jako dobrovolník bojoval i v balkánské a světové válce; rozstonav se, odešel jako vojenský delegát do Tunisu.

Jezdinský František (* 1858), středošk. prof., č. spisovatel, hl. z oboru klas. filologie a historie.

Jezdkovice, o. ve Slezsku, okr. Opava, 209 č. ob. Zámek.

Jezdovice, o. na Mor., okr. Jihlava, 424 č. ob.

Jèze Gaston Paul Amédée (* 1869), fr. právník, prof. v Paříži. Zabývá se teorií práva mezinárodního a veřejného.

Jezera, přirozené prohlubeniny na povrchu souše, naplněné vodou. Mohou vzniknouti různým způsobem: tektonicky (změnami v kůře zem.), působením ledovců a větrů, vyplněním vyhaslých kráterů, zahrazením mořských zálivů a pod. V krajinách dostatečně vlhkých jsou odvodňována řekami (říční), v končinách suchých vyskytují se často j. bez odtoku. Dno j. bývá většinou rovné, pokryté usazeninami, které jsou u pobřeží hrubší než v hlubinách. Voda j. bezodtokých mívá značný obsah solí, často větší než v moři. Teplota vody v j. teplejších krajin pohybuje se při povrchu v létě nad 4° C a do hloubky jí pomalu ubývá. J. chladnějších končin a ve vysok. horách mají povrchové vrstvy teploty pod 4° C; v některých můžeme v létě pozorovati v hloubce asi 10—15 m t. zv. skočnou vrstvu, t. j. vrstvu rychlého ubývání teploty do hloubky, pod níž teplota klesá opět zvolna. Voda j. mění barvu podle nánosů zvláště při ústí řek, bývá však zpravidla méně průhledná než voda mořská. J. nacházíme v nejrůznějších nadmoř. výškách; nejníže je položeno Mrtvé moře (394 m, plocha 980 km²), nejvýše Titicaca v Andách (3850 m n. m., pl. 8330 km²). Největší jez. jsou: Kaspické, 438.700 km² (správněji moře). Nejhlubší j.: Bajkalské v Asii (1616 m, 470 m n. m.). Výzkumem jezer zabývá se zvl. věda, zv. limnologie.

Jezera, o. na Mor., okr. Vyškov, 511 č. ob.

Jezerci, býv. slovanský kmen, sídlící v VI. st. po Kr. na Peloponésu na Taygetu.

Jezerka, nazv. též Libušiny Lázně, býv. studnice nad Michlí u Prahy.

Jezernice, o. na Mor., okr. Hranice, 941 č. ob.

Jezerní stěna, hora na Šumavě v Král. Hvozdu, vys. 1343 m, mezi Čertovým a Černým jezerem.

Jezero, o. v Č., okr. Benešov, 327 č. ob.

Jezeřany, o. na Mor., okr. Mor. Krumlov, 554 č. ob.

Jezeří (Eisenberg), o. v Č., okr. Chomutov, 196 ob. (10 č.).

Jezevec (Meles taxus Bodd.), šelma z čeledi kunovitých (Mustelidae), je až 1 m dlouhá, z toho ocas 18 cm, váha až 20 kg. Má zavalité tělo, porostlé poměrně dlouhou, tuhou, téměř štětinovitou srstí, bělošedou a černě míchanou. Oči a uši jsou malé, přední končetiny jsou ozbrojeny velkými drápy, čímž je dobře umožněno hrabání doupěte. Hlava je bílá se dvěma černými pruhy. J. žije v Evropě, stř. a sev. Asii.

Jezidové, nábož. sekta, ctitelé ďábla. Bydlí v Mesopotamii.

Jezierna, ms. ve Vých. Haliči. 5578 ob.

Jezinka, lesní panna, jež uvádí mladíky v záhubu.

Jezová (Jezowai), o. v Č., okr. Mnich. Hradiště, 309 ob.

Jezvé (Neustadtl), ms. v Č., okr. Č. Lípa, 682 ob.

Jezupol, ms. ve Vých. Haliči (Polsko), vojvodství Stanislav, 3014 ob.

Jezy, stavby napříč vodotoků, jichž účelem je nadržení vody a zvýšení hladiny vodní k získání větší hloubky a tak zvětšeného tlaku vodního pro pohon vodních motorů (mlýnů, pil a p.) n. k účelům zavlažovacím či k zásobování vodou. J. staví se buď kolmo na směr toku, přímo n. šikmo nebo obloukem obráceným proti vodě neb i čarou lomenou. Podle způsobu stavby jsou j. pevné nebo pohyblivé, jimiž možno udržovati vzdutou vodu v libovolné stálé výšce. Pevné j. budují se ze dřeva, kamene, zdiva, železa, železobetonu. Jezy pohyblivé jsou různých systémů: hradidlové, hradlové, stavidlové, poklopové, válcové, segmentové, hydrostatické a j.

Jež Cyril (1876—1930), jesuita, rektor Cyrilometodějského ústavu velehradského, filosofický spisovatel.

Jež Štěpán, PhDr. (* 23. XII. 1885 v Radějově), prof., lit. kritik, spolured. Lumíra. Po několik let redigoval Matici lidu a Libuši, od r. 1928 řídí a vydává bibliofilskou knihovnu původních prací. Vigilia. Vydal také několik škol. knih.

Ježatec, pseud. Fr. P. Malého.

Ježdík obecný (Acerina cervus), tvrdoploutvá rybka, obecně švec nebo ševčík zvaná, 14—20 cm dlouhá, dravá v čistých vodách žijící. Na Moravě a na Slovensku ježdík žlutý (Acerina schraetser). Maso nemá ceny.

Ježdík Čeněk, MUDr. (* 1860), obvodní lékař v Hlinsku a č. spisovatel lék.

Ježdík Theodor, Ing. Dr. (* 1889), techn. rada zem. úřadu, doc. č. vys. učení techn. a odborník ve stavbě vodních cest a pohyblivých konstrukcí.

Ježek, ⟶ hmyzožravci.

Ježek, formace pěchoty v XIV.—XV. st.; v podstatě čtvercový houf, z něhož trčela kopí, s rohy při útoky zaoblenými.

Ježek Alois Emanuel (* 1827 v Praze), kapucínský homiletik.

Ježek Alois (* 1887), č. malíř, žák prof. Maška.

Ježek Antonín (* 11. VIII. 1883 v Ústí n. O.), legionář ppl. 33, r. 12. Zajat na it. frontě a popraven 22. IX. 1918 ve Via Prabi.

Ježek Antonín Jiří, morav. homiletik XVIII. věku, farář v Rosicích.

Ježek Anunciát Alois (* 1866 v Hradci Jindř.), superior kongregace Bratří Nejsvětější Svátosti v Písku, homiletik a publicista.

Ježek Bohuslav, PhDr. (* 1877 v Ústí n. Orlicí), prof. báňské školy v Příbrami, čes. mineralog. Hl. díla: České zlato a jeho budoucnost (1924), Drahokamy (1914, 1923), Geometrická krystalografie (1922), Rudní nerosty v ČSR., Umělé drahokamy (1912), Určování nerostů suchou cestou (1922). Rediguje Báňský Svět, Naše hory a hutě.

Ježek František (* 1890), žel. rada a posl. N. S., odborník v otázkách státnězaměstnaneckých. Menšinový pracovník.

Ježek Jan (1849—1913), prof. reálky v Praze; vydal několik sbírek básní a povídek, řadu monografií o círk. historii, soupis Zásluhy duchovenstva o řeč a lit. českou (1880), životopisný sborníček Naše hroby (1881).

Ježek Jan Ferdinand, PhDr. (* 15. IV. 1875 v Lukavicích), čes. germanista, prof. v Praze. Napsal německé učebnice a literární statě. Hl. dílo: Bratří a demokraté (1923)

Ježek Jan Ladislav (* 1884 v Bukovině), farář v Bílé Třemešné, publicista apologetický.

Ježek Jaroslav (* 1906), hud. ředitel Osvobozeného divadla, moderní skladatel. Jeho dílo je založeno převážně na jazzovém principu.

Ježek Jiří, PhDr. (* 1901), lit. kritik a středošk. profesor v Praze; překl. z fr. literatury.

Ježek Josef (1848—1885), notář, básník družiny Ruchu, 1870; vydal povídky Ve snu a bdění (1880). ⚲ Osvěta 1885, 1113.

Ježek Karel (1851—1919), č. průmyslník, zaklad. továrny na stroje v Blansku.

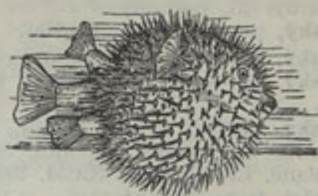
Ježek Richard, Ing. (* 1860), čes. průmyslník, místopř. České prům. a hosp. banky v Praze.

Ježek Václav (* 1863 v Chrudimi), čes. národohospodář a novinář. V mládí i básnil. Používal pseudonymu Božetěch.

Ježek Vladimír, Ing., Dr. (* 1887), čes. architekt a projektant četných staveb.

Ježibaba (Jedibaba, Jedubaba, Jagababa, Jeza, Jaza), slovan. bájesl., bohyně zla, jevící se v podobě šeredné stařeny.

Ježík (Diodon), rod ryb srostločelist. z Atlant. a Tichého oceánu; nadýmají tělo pomocí zvláštního orgánu na spodu žaludku, který se naplňuje vzduchem.

Ježík.

Nemají zubů, ale jejich čelisti mají tvar zobákovitý s ostrými hranami. Jejich tělo jest ozbrojeno ostrými a dlouhými ostny.

Ježíš Kristus, ⚲ Kristus.

Ježkovice, o. v Č., okr. Rychnov n. Kn., 261 č. ob.

Ježkovice, o. na Mor., okr. Vyškov, 685 č. ob.

Ježo Martin (* 1880 ve Staré Turé), slovenský pedagog, autor četných učebnic a kartograf.

Ježov, o. na Mor., okr. Kyjov, 861 č. ob.

Ježovice, o. v Č., okr. Kutná Hora, 237 č. ob.

Ježovky (Guathostomata), řád ostnokožců bez ramen, různého těla, mající pevný vápenitý krunýř. Od úst až k řiti jest 20 řad desek. ⚲ ostnokožci.

Ježovy, o. v Č., okr. Přeštice, 340 č. ob.

Ježunka, ⚲ kaktusovité.

Jho, jařmo, postroj tažného hov. dobytka.

Jicaque (chikake), indiánský kmen v sev. Hondurasu, asi 6000 duší.

Jícen (oesophagus, vysl. ésofa—), část zaživadel, spojující ústa a žaludek. U nižších obratlovců je velmi široký, u ptáků na konci žláznatý; u člověka tvoří asi na prst silnou svalovitou rouru, vystlanou sliznicí a velmi roztažitelnou. V klidu se stěny dotýkají. Táhne se od hltanu mezi páteří a průdušnicí dutinou hrudní, prochází bránicí a končí na žaludku.

Jickovice, o. v Č., okr. Milevsko, 502 č. ob.

Jičín, okr. m. v Č., 11.034 ob., býv. m. kraj. s kraj. soudem. Gymnasium, reálka, dívčí ref. r. gymn., učit. ústav a školy odborné. Krajské museum, divadlo, veř. nemocnice, chorobince. Děkanství, dva kostely. Tov. hosp. strojů, káv. náhražek, pian, mýdla, knoflíků. Zámek.

Jičín Nový, ↝ Nový Jičín, m. na Mor.
Jičín Starý, ↝ Starý Jičín, o. na Mor.
Jičina, o. na Mor., okr. N. Jičín, 452 č. ob.
Jičíněves, o. v Č., okr. Jičín, 431 č. ob. Zámek s knihovnou.
Jičínská Věra (* 1898), č. malířka v Paříži. Maluje hl. portrety.
Jičínský, pseud. Dr. J. Rudiše.
Jičínský, pseud. Jana Šnejdárka.
Jičínský F. K. Z., pseud. F. K. Zachovala.
Jičínský Blažej, t. zv. Domin, český lid. básník z 2. polov. 16. stol. Skládal četné písně. Lit. Č. Zíbrt (ČČM. 1909).
Jičínský Bohuslav Matějův (* v Čes. Brodě), univ. pedel od 1616 a č. spisovatel. Vydával Programmata acad. Prag. a novoroční tisky.
Jičínský Ferdinand (1846—1877), znam. odborník cukrovarnický a autor četných odborných spisů.
Jičínský Ivan, vl. Ivan Rudiš (1863—1930), amer. lékař a novinář, pracovník sokolský a legionářský.
Jičínský Jaroslav, Ing., Dr. mont. h. c. (* 1870), gen. řed. dolů v Pětikostelí a znamenitý odborník hornický.
Jičínský Karel, JUDr. (1831—1910), čes. právník a agrikulturní vynálezce (pluhy). Hl. díla: Strafrechtsphilosophie mit Rücksicht auf die Philosophie überhaupt (1861), Vývin českého právnictví (1862), Vodní právo (1870), Nauka o pluhu (1887).
Jičínský K., pseud. Kristiana Štefana.
Jičínský Karel (Bohumil Koros, * 20. II. 1885), herec. Od r. 1918 je členem Nár. div. v Praze. Též spisovatel divadel. her (Směj se, paňáco; Kalpaks, Rasputin a j.) a herec filmový.
Jičínský Vilém (1832—1892), řed. dolů na Kladně a pozd. v Mor. Ostravě. Znam. odborník hornický.
Jidáš Iškariotský, apoštol, jenž zradil Krista za třicet stříbrných políbením (jidášské políbení) a pak se ze zoufalství oběsil.
Jidáše pálení, pálení koudele a olejů uplynulého círk. roku, jako symbolu pálení Jidáše. Svěcení ohně na Bílou sobotu.
Jidášky, pečivo z bílé mouky. Jí se s medem o Velký pátek.
Jiddiš (židovská němčina, žargón), židovské nářečí původem z hornoněmčiny s množstvím hebrejských slov, jehož používali židé při svém stěhování do slovanských zemí ve XIV. a XV. st. a jež podrželi po částečném návratu v XVII. st. a jímž mluví nyní hlavně ve východní Evropě. Je to řeč zcela samostatná, s vlastní abecedou (t. zv. rabínskou), jíž psány jsou noviny a v níž je psána význačná literatura. Nejvýznam. novější spisovatelé: M. Gordon (1823—1890), A. Goldfaden (1840—1908), S. J. Abramovič.

Znak města Jihlavy.

Jihlava (Iglau), okr. m. v záp. Moravě, 31.031 ob. Nemocnice, pob. ústavu choromyslných; voj. posádka s dopln. a posád. velitel. Městské museum, divadlo, elektrárna, plynárna a vodárna. Četné české i něm. školy střední a odb. Pivovar, založ. 1485, tabáková továrna, četný průmysl textilní, tov. na boty a koželužny, tov. krycí lepenky, deht. výr. a náb., pian, atd.
Jihlavská vrchovina, rulové pohoří v Českomoravské vysočině. Nejvyšší hora Javořice 835 m.
Jihlávka, o. na Mor., okr. Jihlava, 621 č. ob.
Jihlavka, řeka v záp. Mor. 182 km dl.
z Jihlavy Václav neb Vaněk, č. právník a kaligraf XV. st., vrchní písař m. Olomouce a později m. Brna.
Jihoafrická Unie, ↝ Unie Jihoafrická.
Jihoslované, ↝ Jugoslavie.
Jihozápadní Afrika (South West Africa, Südwest-Africa), býv. něm. kolonie; od 1920 mandát Jihoafrické Unie. Leží na jiho-záp. plochém břehu Afriky, 835.100 km², 250.000 ob. (25.000 bělochů). Povrch tvoří náhorní rovina (1000—2000 m) k pobřeží se prudce svažující, mírně do vnitrozemí afrického, s údolími, v nichž proudí řeky, větší část roku vyschlé. Hl. řeky jsou Oranje a Kuneme. Rovinu náhorní tvoří břidlice, vápenec, porfyr, diabas a melafyr. Podnebí je na pobřeží dosti chladné, ve vnitrozemí kontinentální. (Střední roční teplota 14°.) Rostlinstvo patří k druhům pustinným; část tvoří flora savan a oasní. Zvířena byla částečně vyhubena osidlováním. Hl. zástupci: žirafa, antilopa, slon, lev, leopard, šakal, hyena, pavián, z ptactva papoušek a četné druhy holubů. Obyv. tvoří Křováci, Hererové, Ovambové, Hotentoti, velmi rychle vymírající a živící se lovem, sběračstvím, chovem dobytka a zemědělstvím. Bělošský živel tvoří Němci, Angličané, Boerové. Zemědělství je provozováno v hospodářství farmářském. Těží se měď, diamanty a cín. — Němci za své vlády vystavěli četné železnice, kt. byly 1922 bez náhrady vyvlastněny. Hl. spoje: Swakopmund — Tsumeh — Grootfontein;

Swakopmund—Windhuk. Angličané postavili dráhu Upington—Kalkfontein, kt. připojili Jz. A. k jihoafrické železniční síti. Námořní spojení je skromné pro nedostatek přístavů. Dnes je země spojena s Kapskem vzdušnou linií. — 1920 stala se země mandátem Jihoafrické Unie. Ústava je z 1925. Unie jmenuje administrátora, který má ku pomoci 11členný výbor; sněmovna má 18 členů, volených muži staršími 21 let. Právo je římskoholandské, škol je 95 (státních a misionářských). Úřední řeči: angličtina, němčina. Kraj má 12 distriktů, hlav. m. je Windhuk. — Katol. církev a evangel. mají v zemi misionářské stanice. Z domorodců je 8000 katol., 50.000 evangelíků. Míry a váhy jsou britské, dovoz činil 2.5, vývoz 3.5 mil. £, železnic je 2465 km, 102 poštovní úřady, 3970 km telegrafů. Státní příjmy 1927: příjmy 963.970, výdaje 899.155 £. Dějiny: Pobřeží prozkoumali Portugalci, ale nebyl o něj zájem. 1878 obsadili je Angličané, 1883 koupil část pobřeží brémský obchodník Lüderitz, které postavil 1884 pod německou ochranu. Hranice byly stanoveny dohodou Německa s V. Britanií a Portugalskem (1886, 1890). Němci zemi zkultivovali, potlačili domorodé vzpoury. Země byla pacifikována 1907. Za války obsadilo kolonii vojsko Unie 1915. Versaillským mírem připadla země jako mandát Ja. Unii.

Jicha, v kuch. staroč. omáčka.

Jícha Václav (* 1874), mor. malíř a učitel. S oblibou maluje slov. krajiny.

Jikry, vajíčka ryb, ⟶ kaviàr.

Jíl, křemenným pískem, lístky slídy, hydroxydem železitým, často též vápencem znečištěná žlutá hlína, podle složení bývá jasněji nebo temněji žlutý. Jíl jest buď produktem větrání bezprostředně pod ním se nacházejících hornin, anebo je to naplavenina nebo jako základní moréna valouny a balvany cizích hornin prostoupená usazenina; patří k čtvrtohornímu útvaru. Od jílu nutno rozlišovati spraš (⟶), který na povrchu může se proměniti v jíl.

Jílec (Gefäß, poignée, handle), část poboční zbraně, držená v ruce a opatřená někdy ochranou ruky. V nejstarší době byla to (u meče, dýky) jednoduchá rukojeť, později s příčkou neb i s košem, často velmi ozdobně provedená. ⟶ meč.

Jileček August, MUDr. (1845—1883), lékař a spisovatel zdravotnický.

Jílek, rod trav, ⟶ Lolium.

Jílek Antonín, Ing., Dr. techn. (* 1. VI. 1871 v Písku), prof. hydrauliky, stavby nádrží a staveb pro využití vodní energie na technice v Praze. Byl prvým propagátorem racionelního vodního hospodářství.

Jílek Antonín, Ing., Dr. (* 1. VI. 1889 v Libochovicích), prof. analytiky vzácných prvků na vys. škole techn. v Praze. Pracuje hl. v oboru analytické chemie.

Jílek Bohumil (* 17. X. 1892 v Deštné), český politik-komunista; od 1925 poslanec a novinář.

Jílek Frant. (1865—1911), hud. skladatel a kapelník Nár. divadla v Praze.

Jílek Jan, pseud. Jana Thona.

Jílek Jan (* 1864 v Kracovicích), obuvník v Třebíči, publicista a politik strany lidové, poslanec a pak senátor. ⟶ Den 1924, 32.

Jílek Karel (* 1830), rytec umělecký v Praze.

Jílek Karel (* 1896), č. malíř figuralista, žák Švabinského.

Jilem, o. v Č., okr. Jilemnice, 795 č. ob.

Jilem, o. na Mor., okr. Dačice, 250 č. ob.

Znak města Jilemnice.

Jilemnice (Starkenbach), okr. město v sev. Čechách, 3858 č. ob. Průmysl a velkoobchod textilní, dom. tkalcovství. St. pivovar z r. 1384. Nyní východištěm lyžařských výletů na blízké Krkonoše a tur. ruch. J. připomíná se již ve XII. st. St. děkan. chrám, přesta.. r. 1729.

Jilemnický Jan, pseud. Jana Herzoga.

Jilemnický Peter, součas. slov. spisov.; vynikl pracemi, líčícími trpký život slovenských drotárů v okolí Kysuc: Víťazný pád (1929) a Návrat (1930).

Jilemník, o. v Č., okr. Německý Brod, 316 ob.

Jilešovice, o. ve Slezsku, okr. Opava, 271 ob.

Jilínek František (* z Českého Brodu), knihtiskař v Praze r. 1770.

Jiljí (Gilles, Aegidius), katol. svatý, poustevník VII.—VIII. st.

Jilm, ⟶ Ulmus.

Jilmovité, ⟶ Ulmaceae.

Znak města Jílového u Prahy.

Jílové u Prahy, okr. m. v Č., 2340 č. ob. Tov. chem. přípravků, tov. vaty a pivovar. Staré horn. město, kde se dolovalo (jílovalo) zlato již za nejst. dob. Za krále Karla IV. zde bylo již 11 dolů. 1422 husitské vojsko J. spálilo, do té doby J. jen živoří. V poslední době činily se pokusy o opě-

tovné dolování, ale zatím bez výsledku. Radnice z r. 1696, dům Stará mince, Šmelcovna a Svatováclavské lázně.

Jílové (Eulau), ms. v Č., okr. Děčín, 2965 ob. (49 č.).

Jílové, o. v Č., okr. Turnov, 266 ob. (184 č.).

Jílové hory (Eulengebirge), souběžné pohoří s Hejšovinou na pruské straně, složené z ruly. Nejvyšší hora Hohe Eule 1014 m.

Jílové u Držkova, o. v Č., okr. Semily, 585 č. ob.

Jílovice, o. v Č., okr. Nové Město nad Met., 445 ob.

Jílovice, o. v Č., okr. Třeboň, 787 č. ob.

Jíloviště, o. v Č., okr. Zbraslav, 221 č. ob. Cíl automobil. závodní trati Zbraslav—Jíloviště.

Jílovské břidlice, nejstarší útvar Barrandeova silurského systému, sopečného původu. Nachází se u Jílového, Neveklova a Říčan.

Jílovská Oliva, pseud. Fr. Štěpánka.

Jílovská Staša (* 20. II. 1898), č. spisovatelka, red. Tribuny, pozd. Pestrého Týdne. Překl. z franc. a angl. jazyka.

Jílovský Emanuel K., pseud. Emanuela Kolihy.

Jilovsky Jiří (* 1884), malíř-grafik, žije v Praze, zn. hl. svými lepty.

Jílovský Ot., pseud. O. Joska.

Jílovský Rudolf (* 1890), č. herec a pěvec písní. Spoluzakladatel Rev. scény r. 1921.

Jimena de la Frontera (chi-), město ve špan. prov. Cádiz, 5060 ob.

Jímka, vodu nepropouštějící ohrazení jámy ke stavbě díla stojícího na vodě.

Jimlín, o. v Č., okr. Žatec, 706 ob.

Jimram, ↬ Emmeram.

Jimramov, ms. na Mor., okr. Nové Město na Mor., 1341 č. ob. Zámek.

Jimramovský V. M., pseud. V. Mrštíka.

Jinačovice, o. na Mor., okr. Brno-venkov, 531 č. ob.

Jince, ms. v Č., okr. Hořovice, 1070 ob.

Jindice, o. v Č., okr. Kutná Hora, 403 č. ob. Zámek.

Jindra Jáchym (1806—1886), farář; vydal povídku Adelaida císařovna (1843).

Jindra Jan, Ing. (* 1877), strojní inženýr, vydavatel Epochy a Techn. slovníku, autor četných techn. příruček.

Jindra Jan Nepomuk, ThDr. (1863—1930), profesor pastorálky a katechetiky v Hradci Králové; psal pod pseud. Jan z Hory do listů katolických, vydal řadu spisů pastorálních. ↬ Vlast 1930, 285.

Jindra Jaroslav, Ing. (* 1874), min. rada v min. školství a techn. spisovatel. Red. čas. Vynálezy a pokroky.

Jindřich (Henri, Heinrich, Henrik), mužské křestní jméno. — A. Čeští panovníci. 1. Jindřich Břetislav, pražský biskup 1193—97, český kníže. — 2. Jindřich Korutanský, český král 1307—1310, syn Menharta II. Gorického, manž. Anny Přemyslovny. Po smrti Rudolfa Habsburského dostal český trůn, který hájil proti nárokům Albrechta. Pro svou nerozhodnost a slabost byl vyhnán 1310 z Čech. Zemřel 1335. — B. Němečtí císařové a králové. 3. J. I., 912—936, zakladatel Německé říše, založil opevněná města jako útulky pro lid, podrobil si Slovany, porazil 933 Maďary. — 4. J. II. Svatý, 1002—1024, bojoval s Boleslavem Chrabrým, způsobil, že se musil vzdáti Čech, musil se však v Budyšíně 1013 zříci výbojů na pravé straně Labe. 1014 korunován na císaře. — 5. J. III. Černý, syn cís. Konráda II., 1028—1056, rozšířil říši, porazil Normany na Sicilii. — Syn jeho: 6. J. IV. 1056—1106, bojoval s papežem, proti kterému dal ve Wormsu zvoliti vzdoropapeže (válka o investituru). Ve válce byl však poražen a musil se káti v Canosse (25.—28. ledna 1077). Musil bojovati proti vzdorokráli Rudolfu Švábskému. 1081 upadl znovu do papežské klatby, táhl do Italie, dobyl Říma a dal se papežem Clementem III. korunovati. — 7. J. V., 1106—1125, vzbouřením proti svému otci zmocnil se trůnu, donutil papeže k uznání svých práv. Wormským konkordátem ukončil dlouhotrvající spor o investituru. — 8. J. VI., syn Bedřicha I., císařem se stal 1191, bojoval o své panství v Italii s normanským rodem. — 9. J. VII., syn hraběte Jindřicha Lucemburského, otec Jana Lucemburského, zvolen králem 1308, císařem 1312. Byl obětí sporů Ghivellinů a Guelfů (1313). — C. Angličtí králové. 10. J. I. Beauclerc, syn Viléma Dobyvatele, nastoupil trůn po svém bratru 1100, udržel se na něm jen podporou duchovenstva. Dohodl se s papežem o investituru, a vydal první anglickou ústavu „Carta libertatum". — 11. J. II., 1133—1189, stal se pánem třetiny Francie, podřídil církev státu, zasnoubil svého syna s dědičkou Francie, aby zajistil své panství, reformoval soudnictví. — 12. J. III., 1207—1272, stál pod vlivem manželky Eleonory Provenské; po celou vládu bojoval s odbojnou šlechtou. — 13. J. IV. Bolingbroke, 1367—1413, první angl. král z rodu Lancasterů, byl vyhnán Richardem II., vrátil se však z vyhnanství a dal se provolati králem 1398. Vládl proti parlamentu, pronásledoval přívržence Viklifovy. — 14. J. V., syn předch., 1387—1422, dobyl Normandie, získal sňatkem vládu nad Francií. — Syn jeho: 15. J. VI.,

1421—1471, byl velmi slabý v boji proti šlechtě, několikráte žalářován a na konec zavražděn. — 16. J. VII., 1457—1509, první z rodu Tudorovců, dobyl trůnu vítězstvím u Bosworthu 1485, podrobil odpůrce a zavedl pořádek. — 17. J. VIII., syn předch., 1491—1547, nastoupil trůn 1509. Byl ctižádostivý. Chtěje se oženiti s Annou Boleynovou, naléhal v Římě na povolení rozvodu s manželkou Kateřinou Aragonskou. Rozvod nebyl povolen, načež se J. odtrhl od Říma a zavedl státní církev. — D. Francouzští králové. 18. J. I., třetí syn Roberta, 1008—1060, vládl od 1031 ve stálém boji se šlechtou a klerem. — 19. J. II., 1518—1559, panovníkem od 1547. R. 1533 pojal za manželku Kateřinu z Medici. Odňal Anglii Boulogne a válčil s Habsburky. — 20. J. III., 1551—1589 vévoda z Anjou, stal se 1573 polským králem, 1574 francouzským. Za něho zuřily války hugenotské. Byl dominikánem Clémentem zavražděn. — 21. J. IV., 1553—1610, prvotně vůdce Hugenotů, stal se králem Navarským, po zavraždění J. III. stal se franc. králem podle salického zákona jako první Bourbon. Přes vítězství nad katolíky nemohl Paříže dobýti; proto přestoupil 1593 ke katolicismu. Zvítězil nad Španělskem, zaručil Nantským ediktem protestantům svobodu víry, pečoval o vnitřní mír a zvýšení blahobytu.

Jindřich B., pseud. Jindř. Bačkovského.

Jindřich, ⟶ Enzio (ital.).

Jindřich z Horšova, ⟶ Scribonius.

Jindřich Jindřich (* 5. III. 1876 v Klenči u Domažlic), čes. hud. skladatel písní a sborů a harmonisátor nár. písní, zejm. chodských. Od 1897 učitel v Domažlicích.

Jindřich K. M., pseud. Jindřicha Koželuha.

Jindřich Karel (1835—1915), faktor synodální tiskárny v Moskvě, horlitel pro unionism; psal stati o ruských a polských poměrech do Vlasti a Hlídky.

Jindřich Mořeplavec (Dom Enrique el Navegador), infant portugalský, nejmladší syn krále Jana I., (* 13. III. 1394 v Porto, † 13. XI. 1460 v Sagres), zřídil v Sagres (Algarve) první hvězdárnu v Portugalsku, námořní arsenál, kosmografickou školu a vysílal výpravy ku poznání Afriky. 1418 bylo objeveno Porto Santo, 1419 Madeira; 1434 obepluli Gil Eanes a Gonçalvez Mys Bojador, 1441 byl objeven Mys Blanco, 1443 Záliv Arguinský, 1445 Diasem Mys Verde, 1447 Azory, 1455 Kapverdské ostrovy a Senegambie.

Jindřich Vincenc (* 1883 v Jílovém), řídící učitel, organisátor učitelstva a spisovatel pedagogický.

Jindřich Zdík, biskup olomoucký, 1126—1150, velmi obratný diplomat; zasloužil se o příchod premonstrátů do Čech, hájil zájmy Vladislava II. v Německu.

Jindřichohradecký, pseud. Nikodéma Edlingera.

Jindřichov (Hennersdorf), o. v Č., okr. Jablonec n. N., 502 ob.

Jindřichov, o. na Mor., okr. Hranice, 652 č. ob.

Jindřichov (Hennersdorf), o. ve Slezsku, okr. Krnov, 2220 ob. (11 č.). Zámek.

Jindřichová Karolina (1810—1882), dobroditelka české mládeže a podporovatelka školství pražského.

Jindřichova Ves (Heinrichsdorf), o. v Č., okr. Chomutov, 465 n. ob.

Jindřichovice, o. v Č., okr. Klatovy, 323 č. ob. Zámek.

Jindřichovice (Heinrichsgrün), m. v Č., okr. Kraslice, 1726 ob. (23 č.). Odb. škola krajkářská, zámek.

Jindřichovice pod Smrkem (Heinersdorf a. d. Tafelfichte), o. v Č., okr. Frýdlant, 1961 ob. (71 č.). Tov. vlněného a bavlněného zboží.

Znak města Jindřichova Hradce.

Jindřichův Hradec (Neuhaus), okr. m. v jižních Čechách, 10.472 ob. Četná vojen. posádka s vojen. nemocnicí a posád. a doplň. velitelstvím. Vodárna, elektrárna. Histor. archeolog. museum. Zámek s archivem a listinným materiálem s vel. knihovnou. Pivovar, lihovar, četné továrny. Založen 1220 Jindřich. Vítkovcem a zván též Novým Hradem, podhradí 1293 městem. Rod tento zde vládl do 1604, do 1694 Vilém Slavata a jeho potomci. Got. kostel P. Marie z 1382 s kaplí z 1489, kostel sv. Jana Křtit. z 1330, založ. Oldřichem III. z Hradce. Mnoho starých a památných budov.

Jindříšek Jindřich (* 1857 v Poniklé, † 28. VIII. 1924 v Praze), český velkoobch. a průmyslník, významný činitel čsl. odboje na Rusi, předák českých kolonií v Rusku. V 25 letech přišel do Ruska, kde houževnatostí a pílí z malých začátků vybudoval v Kijevě jeden z největších hudebních závodů v Rusku. V Kijevě založil spolek J. A. Komenský a čes. školu, první v Rusku, a byl spoluzakladatelem kijevského Sokola. S plnou silou a nadšením věnoval se čsl. odboji. Zvolen za člena Správy svazu čsl. spolků v Rusku. Velký jeho majetek 1919 pohltila ruská revoluce. Vrátil se do re-

publiky, kde působil jako konsulent sekce min. zahraničí.

Jinín, o. v Č., okr. Strakonice, 296 č. ob.

Jíno, o. v Č., okr. Přeštice, 280 č. ob.

Jinočany, o. v Č., okr. Kladno, 704 č. ob. Žel. ruda, železárny.

Jinochod (mimochod), běh koně, při kterém se tělo opírá o stejnostranné okončetiny.

Jinonice, část hl. m. Prahy-XVII., okr. Praha-západ, 2260 č. ob. Zámek, automob. továrna Waltrova.

Jinorodci (inorodci), za carského Ruska příslušníci podmaněných (hl. mongolských) národů. Měli zaručeny určité výhody (autonomii, ochranu kočovníků a pod.).

Jinošice, o. v Č., okr. Benešov, 475 č. ob.

Jinošov, o. na Mor., okr. Třebíč, 305 č. ob. Zámek.

Jinošství, stadium ve vývoji člověka, provázené změnami psychologickými i fysiologickými, ve kterém probíhá změna chlapce v muže (15—24 let).

Jinovatka (jíní), slabá vrstva sněhu, složeného z ledových krystalků, srážející se na pevných tělesech. Vzniká z vodní páry na vychladlých předmětech.

Jinověrec, totožný význam zn. nekřesťan.

Jíra Jaroslav, PhDr. (* 1896), č. uměl. kritik a redaktor ČTK. Překl. z franc.

Jíra Josef Antonín (1870—1930), archeolog, státní konservátor pro Čechy, sběratel; psal studie do odb. listů.

Jiráček Bohumil (* 1866 v Jílovém), katecheta vinohradský, spis. bohovědný.

Jiráček Jiří (* 1881), prof. obch. akademie v Brně a lektor italštiny na Masarykově univ. Překlady z italštiny.

Jirák Alois (1848—1907), probošt, círk... právník; vydal Výklad nových zákonů o kongregaci duchovenstva (1894).

Jirák František Xaver (* 1873), farář v Branišovicích; vydal dvoudílnou Přírodopisnou čítanku (Brno 1908 a 1912).

Jirák Jaromír, Ing. (* 23. IX. 1888), zást. přednosty dílen Českomor.-Kolben-Daněk, a. s., docent elektrotechnické technologie.

Jirák Karel Boleslav (* 28. I. 1891 v Praze), hud. sklad., prof. skladby na st. konservatoři (od 1920) a šéf hud. odd. Radiojournalu (od 1930). Od 1915 kapelníkem Měst. div. v Hamburku, 1918—1919 v Brně a Mor. Ostravě, 1920/21 sbormistr Hlaholu. Z jeho skladeb: opera Apollonius z Tyany (1913), symfonie I. (1916) a II. (1923), díla komorní, sonáty, písně s dův. orchestru, mužské sbory, klav. skladby a j.

Jiránek (Giranek) Antonín (1715—1761), houslista a hudební skladatel v Drážďanech.

Jiránek Josef (* 24. III. 1855 v Ledcích), český klavírní virtuos a skladatel, žák B. Smetany, jeho nejlepší reproduktor; 1877—91 prof. v Charkově, od 1891 do 1923 prof. pražské konservatoře. Mimo díla instruktivní a metodická napsal orchestrální Baladu a Scherzo, klavírní kvintet, písně a klavírní skladby.

Jiránek Josef (1806—1883), učitel hud. ústavu Prokschova v Praze.

Jiránek Karel (1856—1929), řídící učitel, básník a hudební skladatel.

Jiránek Miloš (1876—1911), čes. malíř a estetik. Propagoval díly i pérem impresionismus, plenérismus. Hl. díla: Dojmy a potulky (1908), H. Schwaiger (1908), J. Mánes (1909).

Jiráni Otakar (* 1879 v Brodě Něm.), prof. klas. filologie při univ. Karlově, redaktor Listů filologických; vydal Skladbu jazyka latinského (1915), Řecká a římská vzdělanost ve vývoji evropském (1921), Slovesné umění starého Říma (1925), Výbor z římské lyriky (1928), Vergilius, život a dílo (1930).

Jirásek Alois (* 23. VIII. 1851 v Hronově u Náchoda, † 12. III. 1930 v Praze), čelný český spisovatel. Býval středoškolským profesorem v Litomyšli, kterýž pobyt se stal důležitým pro jeho tvorbu, a později v Praze. Vynikl jako spisovatel

Alois Jirásek.

historických povídek a románů, jejichž populárním zájmem a četbou stal se významným činitelem v celonárodním životě. „Projev spisovatelů“, jejž za světové války r. 1917 podepsal v čele zprvu asi 150 spisovatelů jako projev pro národní českou samostatnost, byl ve své dějinné účinnosti vyvrcholením jeho literární tvorby a osobního významu. Začal svou literární činnost básněmi (vyd. 1930) ve stylu máchovsky naladěné vlastenecké generace, soustředěné v Ruchu. První jeho povídky Povídky z hor (1878) jsou obdobou venkovských povídek Vít. Hálka. První historická povídka Vikto-

ra (1879) má starší sentimentálně romantický ráz. Vlastního výrazu dobových realistních a dokumentovaných obrazů a rozlehlých děl nabyl ponenáhlým postupem od místních drobnějších příběhů k zachycení celých velkých historických epoch celonárodního vývoje a osudu. Jeho styl je více popisně kronikářský než umělecky evokativní. Ačkoli se dotýká dob české historie od X. století (Nevolnice 1888) a od XII. stol. soustavněji (Obětovaný 1880), jsou hlavním předmětem jeho líčení doby husitské (Mezi proudy 1891, Proti všem 1894, Bratrstvo 1905—1909), Jiřího z Poděbrad (Husitský král 1920—30, Maryla 1887, V cizích službách 1886), doba protireformace (Psohlavci 1886, Temno 1915, Skaláci 1875, Poklad 1885, Sousedé 1884, Pandurek 1886) a doba obrozenská (F. L. Věk 1896—1903, U nás 1897—1904, Z mých pamětí 1911—13, Na dvoře vévodském 1881, Ráj světa 1883, Maloměstské historie 1882—85). Do tohoto rámce zapadají i drobnější práce (Staré pověsti české 1894, Ze zlatého věku v Čechách 1883, Hejtmanská sláva 1885, Felice Tankredo 1879, Balada z rokoka 1905) a divadelní hry (Gero 1904, Jan Hus 1911, Jan Žižka 1903, Jan Roháč 1914, Lucerna 1905, Pan Johanes 1909, Emigrant 1898, M. D. Rettigová 1901, Otec 1895, Vojnarka 1891, Samota 1908). Sebrané spisy vycházely od r. 1890 do r. 1930 a obsahují 45 svazků. Nové vydání defin. vychází od r. 1927 a obsáhne 46 svazků. Do cizích jazyků, hlavně do němčiny, též však do franštiny, angličtiny a jaz. slovanských a severských, byly překládány, zvláště Psohlavci, Filosofská historie, V cizích službách, Proti všem, drama Otec a j. Literatura: J. Voborník, A. J. (1901), Zd. Nejedlý, A. J. (1901), J. a jeho Litomyšl (1911), A. J. (1921), T. E. Tisovský, J-ova Litomyšl (191), Sborník A. J. (1921) a mnoho drob. studií.

Jirásek Arnold, MUDr. (* 3. VIII. 1887), č. chirurg, prof. chirurgie na č. univ. Karlově (od 1927) a přednosta chirurg. univ. kliniky. Četné spisy z oboru chir.

Jirásek Ferdinand (* 1871), český soc. dem. politik; 1907—20 poslanec, 1920—25 senátor. Red. odborářské listy.

Jirásek František (1856—1906), ředitel kůru; psal o reformě hudby církevní do Cyrilla a Lýry, vydal Obrana reformy církevní hudby (1905).

Jirásek Jan (1754—1797), český přírodopisec (mineralog a botanik). Studie ve Zprávách král. společnosti nauk.

Jirásek Jan Evangelista, MUDr. (* 23. II. 1867), lékař v Humpolci, odborně popularisující spisov. (Medicinu, historii.)

Jirásko František (* 1872 v Lískovicích), od 1913 katecheta reálky v Nové Pace; po převratě přestoupil k církvi československé, redigoval homiletický list Kazatel a vydal několik souborů kázání.

Hermenegild Jireček.

Jireček Hermenegild, JUDr., rytíř ze Samokova (1827—1909). Studoval v Litomyšli a v Praze. R. 1855 stal se doktorem práv, pak vstoupil do služeb ministerstva vyučování. Od r. 1884—94 centrálním ředitelem c. k. šk. knihoskladů. Hlavním jeho odborem literárním byla historie slovanského práva. Vydal velkou řadu rozprav v ČČM. ve Věstníku Král. české společnosti nauk. R. 1866 začala vycházeti jeho sbírka zákonů a právních památek českých: Codex juris bohemici, do r. 1900.

Jireček Josef Konstantin (* 24. VII. 1854 ve Vídni, † 10. I. 1918 tamtéž), český historik. Jako student pražské university napsal první moderní dějiny bulhar. národa, které vyšly nejdříve česky (1875), r. 1876 německy, r. 1878 rusky, r. 1886 bulharsky a r. 1889 maďarsky. Habilitačním spisem byla historicko-geografická studie Die Heerstraße von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe (1877). Stal se docentem na pražské universitě, přijal však na podzim r. 1878 nabídku bulh. vlády, aby vstoupil do jejích služeb jako gen. tajemník min. nár. osvěty. V Bulharsku provedl reorganisaci nár. i střed. školství a položil základy k založení bulh. university. V letech 1881—82 stál v čele minist. nár. osvěty jako člen úřednické vlády. Na podzim r. 1884 vrátil se do Prahy a stal se řád. prof. všeobec. dějin na české universitě. V roce 1893 přešel na universitu vídeňskou. Z větších vědeckých prací pozoruhodné jsou: Cesty po Bulharsku (1888), v bulharském překladu 1899), Das Fürstenthum Blgarien (1891, v bulhar. překladu 1899), Geschichte der Serben (1911—18), Staat und Gesellschaft im mittelalt. Serbien (1912—1918), Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium (s dr. Bogičićem, 1904), Das christl. Element in der topograph. Nomenklatur der Balkanländer (Sitzungsb. víd. akad. č. 136). Jireček byl nejznamenit. českým balkano- a byzantologem. Vědu historickou pojímal s hle-

diska co nejširšího, vyhýbajícího se výlučnosti, a pěstoval ji v úzké souvislosti s vědou zeměpisnou, národopisnou, kulturně-historickou, literárně historickou i s dějinami stát. politickými. Deník J-ův vydáván je v bulh. překladu (I. díl vyšel 1930).

Jireček Josef (1825—1888), rak. ministr vyučování. V Praze studoval práva. Redigoval Pražské Noviny a s Erbenem, Neubauerem a Grünwaldem pracoval na překladu Zákoníka občanského. R. 1871 povolán za ministra kultu. Odstoupiv po krátké době, přesídlil 1874 do Prahy. J. byl nejplodnější učenec ze současníků. Samostatně vydal: Rukověť k dějinám literatury české (1875—1876), Hymnologia bohemica, Dějiny církevního básnictví až do 18. st. (1878). Koldinova městská práva atd.

Josef Jireček.

Jirek († 1562), česko-bratrský kazatel v Litomyšli; od 1549 vyhnanec v Prusku. Odpůrce Augustův.

Jirchářství, řemeslo, zabývající se vyděláváním jemných koží kamencem neb kamennou solí a hlazením.

Jiriczek Otto Luitpold (* 1867 v Uher. Hradišti), něm. germanista a anglista.

Jirka Fr. J., MUDr. (1858—1895), český lékař v Chicagu, člen tamní škol. rady a národní pracovník.

Jirka Jan Ev. (* 1859), gymn. prof. v. v. ve Dvoře Král. n. L. a český spisovatel.

Jirka J., pseud. J. Funtíčka.

Jirka Jan, souč. básník z okruhu olomouckého Nového Obzoru; psal i pod pseud. Vlastimil Horský.

Jirka Karel (* 1879), katecheta v Habrech; vydal kázání Při svěcení kříže (1910).

Jirko Miloš (* 20. I. 1900 v Něměticích u Valašského Meziříčí), čes. spisovatel, úř. M. knih. pražské. Vydal verše: Duben (1919), Cesta (1920), Znící svět (1922), prózu: Vyloupené milování (1923) a j.

Jirkov, o. v Č., okr. Semily, 427 č. ob.

Jirkov (Görkau), okr. m. v sev. Č., 5830 obyv. Hnědouh. doly.

Jirman Roman Fr. (* 28. XII. 1895), redak. a spisov. Sp.: Sedmá velmoc, Před branami lásky, Ježíš Kristus, Zjev a osobnost Jezu Christa, atd.

Jirmus Karel (* 1852), český hudební pedagog, prof. konservatoře.

Jirnice, ↷ Polemonium.

Jirnicovité, ↷ Polemoniaceae.

Jirny, o. v Č., okr. Brandýs n. L., 1388 obyv.

Jiroš Antonín (* 1833 v Loužku), farář v Příchovicích; přeložil dílo Jiřího Otta O eucharistii (1883).

Jirota V. J., pseud. Vojtěcha Heinricha.

Jirousek Josef († 1917), živn. pracovník, nám. starosty hl. m. Prahy a zemský poslanec.

Jiroušek Antun (* 1873 v Križevcích), středošk. učitel v Záhřebě, kartograf a ilustrátor; vydal historický atlas Chorvatska, Slavonie, Dalmacie, Bosny, Istrie a sousedních srbských a slovinských zemí (1908).

Jiroušek Jaroslav (1881—1903), český novinář a překladatel z franštiny a angličtiny.

Jiroušek Tomáš Josef (* 1858 v Zlíchově), zprvu strojní zámečník, od 1889 redaktor a spisovatel katolický, spoluzakladatel politické strany křesťan. sociálů, všestranný publicista, kulturní a literární historik, romanopisec; psal pod pseudonymy Avanti, Manetta, Orlický, Travail, Zlíchovský; vydal trojdílné Dějiny sociálního hnutí (1900, 1904, 1909). ↷ Naše Listy 1928.

Jírovec, ↷ maďal.

Jírovec Vojtěch (1763—1850) č. hud. skladatel, půs. ve Vídni, svého času velmi oblíbený.

Jírovice, o. v Č., okr. Benešov, 606 č. ob.

Jirsa Jan (* 1871 v Novosedlech), profesor gymnasia v Bratislavě, homiletik.

Jirsák Josef J., pseud. Hanuše Hackenschmieda.

Jirsák Josef, JUDr. (* 1890 v Pozdni), český národohospodář, red. Nár. Listů; od 1919 v min. obchodu.

Jirsík Gabriel (* 1866), český lesník, prof. lesnictví na technice v Praze.

Jirsík Jan Valerián (* 1798, † 1883 v Č. Budějovicích), biskup a bohovědný spisovatel, horlivý vlastenec; 1855 založil student. seminář budějovický, 1868 čes. gymnasium tamtéž; vydal Populární dogmatiku a Kázání, redigoval Časopis katol. duchovenstva; působil i politicky jako poslanec na radě říšské, kde hájil zájmy českého národa. ↷ Šulista, Na úsvitě, Praha 1923.

Jirů V., pseud. F. J. Ondř. Kracovského-Čečetky.

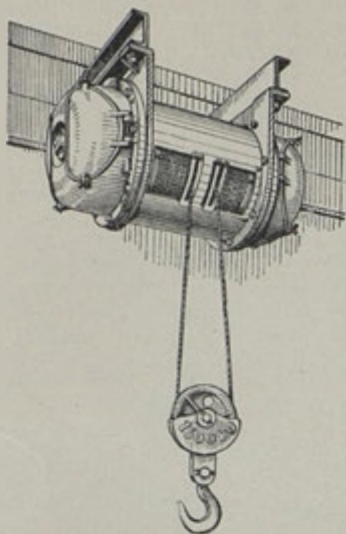
Jiruš Bohuslav, MUDr. (1841—1901), český lékař a botanik, prof. v Praze; od 1897 jednatel Nár. musea.

Jiruš Václav (1879—1923), katecheta, spisovatel bohovědný, organisátor praž. hnutí orelského.

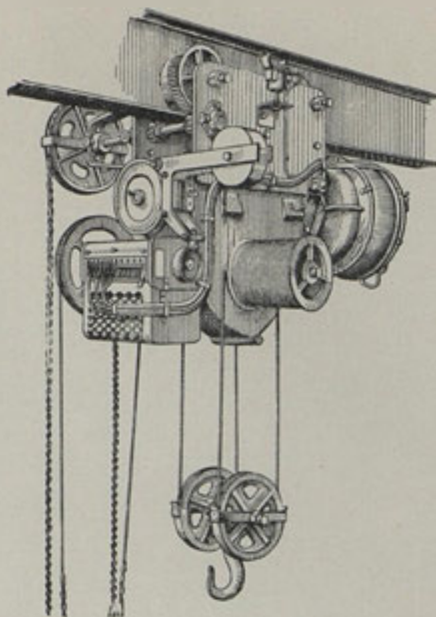
Jiruš Vincenc, MUDr. (1810—1884), čes. balneolog a láz. lékař ve Šternberku.

Jiřetice, o. v Č., okr. Sedlčany, 388 č. ob.

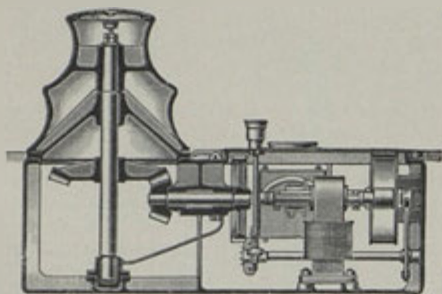
Jeřáby II.

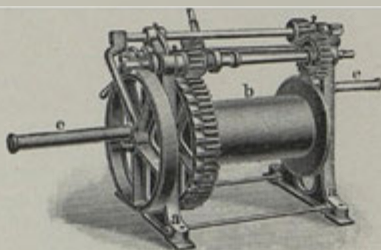
Táhlo.

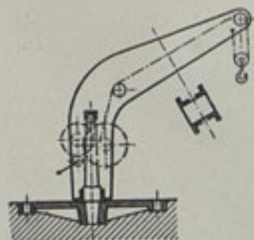
Motorový zdvihák Kruppův.

Vratidlo na elektr. pohon.

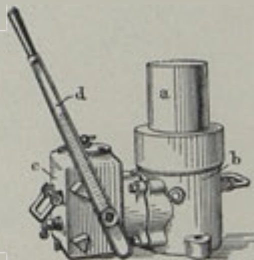
Stoličkovitý zdvihák.

Stojatý otáčivý jeřáb.

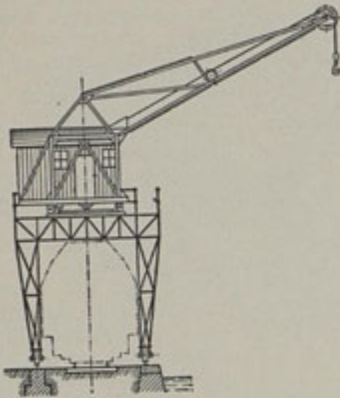
Šroubový zdvihák.

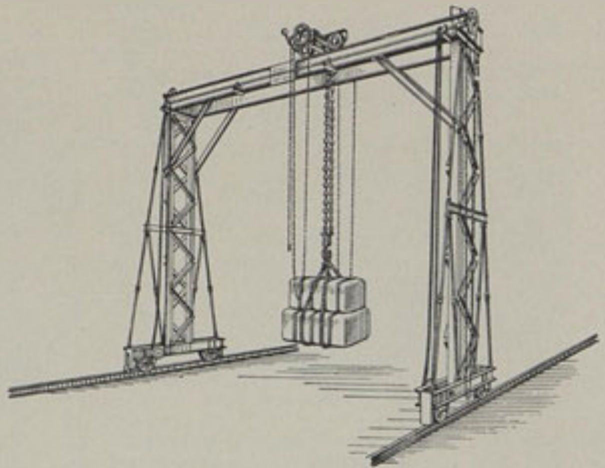
Hydraulický zdvihák.

Příloha Nového velkého ilustrovaného slovníku naučného.

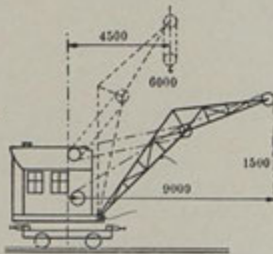
Jeřáby III.

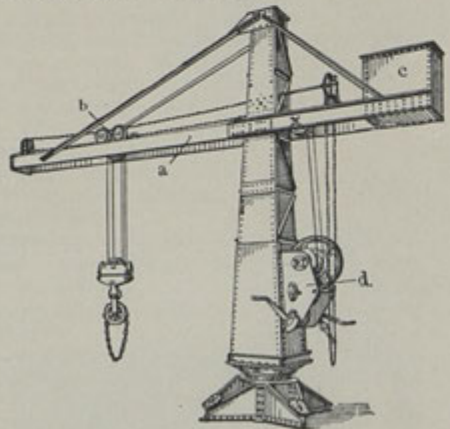
Bránový jeřáb.

Pohyblivý jeřáb (Krupp-Gruson W.).

Sklápěcí jeřáb.

Jeřáb na ruční pohon (Krupp-Gruson W.).

Parní jeřáb.

Otáčivý jeřáb na elektr. pohon.

Jiřetín (Georgenthal), o. v Č., okr. Jablonec n. N., 537 ob. (117 č.).

Jiřetín (St. Georgenthal), m. v Č., okr. Varnsdorf, 1995 ob.

Jiří, křesť. světec, pomocník v nouzi, podle legendy válečník a mučedník za Diokleciána kol r. 303. Jako drakobijce (rytíř sv. Jiří) vystupuje teprve ve XII. stol. Svátek 23. dubna.

Jiří, mužské jméno, jméno mnoha knížat: Braniborsko: 1. J. Vyznavač (1484—1543), podporovatel reformace. — Britanie Velká: 2. J., syn krále Bedřicha III. dánského (1653—1708). — 3. J. I., král Vel. Britanie a kurfiřt hanoverský (1660—1727), stal se 1701 králem angl. — 4. J. III. Vilém Bedřich, král Vel. Britanie a kurfiřt, od 1814 král hanoverský (1738—1820). — 5. J. V., král Vel. Britanie a Irska a britských dominií, císař indický, druhý syn Eduarda VII., * 1865, králem od 1910. — Prusko: 6. Bedřich Vilém J., princ pruský (1826—1902), pod pseud. G. Conrad psal dramata. — Řecko: 7. J. I., král Helénů, syn Kristiána IX., krále dánského (1845—1913), nastoupil na trůn 1863, zavražděn v Soluni. — 8. J. II., král Helénů, syn krále Konstantina, * 1890, nastoupil na trůn 1922, odstoupil 1925.

Jiří Černý, osvoboditel Srbska, ♂ Karađorđe.

Jiří z Poděbrad (* 1420 v Poděbradech, † 1471), státník a král český; záhy ztratil otce a jako mladík sedmnáctiletý ujal se svého dědictví a začal vystupovati politicky. Za bezvládí v Čechách byl stoupencem a přítelem Hynka Ptáčka z Pirkenštejna, po jehož smrti r. 1444 dosáhl vůdčího postavení v rozhodnější straně podobojí, která snažila se o potvrzení kompaktát a arcibiskupství Rokycanova Římem. Byl zvolen vrchním hejtmanem spojených krajů východočeských, r. 1448 vybavil Prahu z moci strany katolické a dovedl uhájiti si převahy nad svými protivníky. R. 1452 byl potvrzen od sněmu v hodnosti správce zemského. Vypraviv se do jižních Čech proti Oldřichovi z Rožmberka, zmocnil se při této příležitosti Tábora a učinil konec náboženským zvláštnostem této obce. Vladařem zemským zůstal nadále, i když král Ladislav (1453) prohlášen byl za zletilého a nastoupil na trůn; po jeho smrti (1457) zvolen byl za krále. Většina národa byla mu oddána jako Husitovi a byla mu vděčna za pořádek, který v letech své správy v zemi zavedl. Katolíky si naklonil tím, že před korunovací se zavázal poslušností papeži a slíbil usilovati o jednotu Čechů s ostatní církví. Proto vystupoval příkře proti zbytkům radikálních stran náboženských a proti nově se tvořící Jednotě Bratrské. Marně však usiloval o potvrzení kompaktát. Papež dokonce kompaktáta zrušil (1462) a vyhlásil je za neplatná. Jiří slavnostně se proti tomu ohradil na sněmu a prohlásil, že za kalich hotov jest obětovati korunu i život. Zato byl stižen klatbou papežskou (1466) a byl proti němu hlásán kříž. Tou dobou bránil se Jiří již nepřátelům domácím: jednotě zelenohorské a městům německým na Moravě a ve Slezsku. A když vítězství se klonilo k jeho straně, přispěchal jako vykonavatel klatby papežské uherský král Matyáš, ačkoliv byl zetěm Jiřího; zmocnil se českých zemí vedlejších a vtrhl do Čech (1469). Byl však českým vojskem u Vilémova obklíčen a zachránil se jen slibem míru. K míru však nedošlo a král Matyáš dal se v Olomouci korunovati za krále českého. Jiří poznav, že trůnu potomstvu svému neudrží, zabezpečil si pomoc krále polského, jehož syna Vladislava dal zvoliti za svého nástupce. Dříve však než zápas byl rozhodnut, zemřel. (Osobnost Jiřího a jeho vládu s ideálním zanícením vylíčil Palacký ve svých Dějinách; nověji popsal jeho dobu Urbánek v Čes. dějinách Novotného a spolupracovníků.)

Jiřice, o. v Č., okr. Brandýs n. L., 498 č. ob.

Jiřice, o. v Č., okr. Humpolec, 915 č. ob.

Jiřice, o. v Č., okr. Mladá Boleslav, 460 č. ob.

Jiřice (Irritz), ms. na Mor., okr. Mor. Krumlov, 711 ob.

Jiříček Alexander (1853—1906), právník a žurnalista, vydával a redigoval od 1882 olomoucký list Našinec.

Jiříček Bedřich (1858—1925), farář, přírodovědec a apologeta katol.

Jiříček Pavel (1851—1880), sochař, autor četných plastik náboženských.

Jiřička (Chelidon urbica), pták z čeledi vlašťovek, barvy modro-černé, pod ocasem i na hřbetě bílý, s mocným zobákem; žije v celé Evropě, v sev. Africe a na Sibiři. Hnízda jejich jsou vakovitá a mají na straně otvor.

Jiřičná, o. v Č., okr. Sušice, 419 ob. (347 č.).

Jiřík Celestýn Antonín (* 1881), želivský premonstrát, farář jiřický, spisovatel homiletický.

Jiřík František X., PhDr. (* 5. XI. 1867 v Třebějicích), český dějepisec umění, řed. Uměl.-prům. musea v Praze. Napsal řadu monografických prací o českém malířství, keramice a uměleckém průmyslu, mimo to mnoho statí do časopisů a katalogů. Význačnější spisy: Obraz, dílo umělecké a technické (1896), F. Ženíšek (1906), Vývoj malířství čes. v XIX. stol.

(1909), O látkách potisknutých (1911), Mik. Aleš (b. r.), Ig. Preissler (1924), K. Purkyně (1925), S. Pinkas (1925), Porculán (1925), Týnecká kamenina (1927), Miniatura a drobná podobizna v době empirové a probuzenské v Čechách (1930). Jeho práce vynikají zevrubným snesením látky a dokumentací.

Jiřík K., pseud. Jiřího Koska.

Jiřík Richard (* 1859), český spisovatel, autor učebnic a překladatel. Prof. obch. školy v Brně.

Jiřík Václav (* 1858), český odborník v plavectví, úř. ministerstva války ve Vídni; od 1918 v min. obchodu, 1921—26 gen. ředitel Dunajské plavební společnosti. Vybudoval naše plavectví dunajské.

Jiřík Václav, pseud. Eduarda Václava Kühnla.

Jiřík Václav (1830—1885), farář, spisovatel homiletický, vydal Osmero blahoslavenství.

Jiříkov (Girsig), o. na Mor., okr. Rýmařov, 378 ob.

Jiříkovice, o. na Mor., okr. Brno-venkov, 705 ob.

Jiříkovský Antonín (* 19. XI. 1861, † 7. II. 1930), čes. herec a režis., od r. 1907—1915 u Měst. div. na Vinohradech. Hrál role eleg. bonvivantů, později role charakterní.

Jiříkovský Josef (* 1892), č. sochař. žák J. V. Myslbeka a Štursy. Portretní busty a vlysy.

Jiřina, Dahlia Cav. (Georgina Wild., Georgine něm.), rod čeledi Compositae; keře s hlízami a vstřičnými, zpeřenými listy; květní úbory jsou zpravidla velké a dlouze stoukaté (okrajové květy jsou jazykovité, středové rourkovité). Z devíti druhů, rostoucích na mexické vysočině, pěstuje se u nás D. variabilis Cav. v tisíci odrůdách; ozdobná květina, vyznamenávající se velkou proměnlivostí.

Jiřina Karel, pseud. Karla Baláka.

Jiřina Václav, JUDr. (* 26. V. 1886 ve Vinoři), český spisovatel, překladatel hl. z vlaštiny a španělštiny, spolupracovník časopisů čes. i ital. a gen. zástupce Ital. spol. dram. autorů v Miláně.

Jiskra, světélkující částice rozžhavené hmoty.

Jiskra J., pseud. J. Funtíčka.

Jiskra Václav, pseud. Augusty Teskové.

Jiskra z Brandýsa Jan, český válečník v XV. stol. Sebrav na návrh krále Zikmunda zbytky vojsk táborských, proslavil se r. 1437 v bojích proti Turkům v okolí Bělehradu. Proto přijal ho do svých služeb i Albrecht II. Po jeho smrti hájil královských práv jeho syna Ladislava Pohrobka proti polskému Vladislavovi III. Ovdovělá královna Alžběta svěřila mu vrchní moc a obdařila jej hodností nejvyššího hejtmana krajů podtatranských. Dobyv četných hradů a měst na Slovensku, učinil východiskem svých vojenských podniků Košice, odkud konal výpravy i do Polska. Maje ve svých službách četné vůdce, kteří nabyli zkušeností ve válkách husitských, oživil zase ve svých rotách vojenský řád z doby Žižkovy. Především se staral o řádnou správu dobytého území. Pro svou družinu (bratříky) zakládal hrady, tábory a opevněné kostely; za jeho vladaření přistěhovali se na Slovensko četní osadníci z Čech a Moravy. Když Vladislav III. zahynul v bitvě u Varny r. 1444, musil J. hájiti svého panství proti Janu Hunyádovi, kterého sněm jmenoval zemským správcem. (Bitva u Lučence 1451.) Po smrti Ladislava Pohrobka uznal za krále Matyáše a uzavřel s ním smlouvu, že se svými rotami zůstane v jeho službách proti Turkům. Leč přátelství to bylo Jiskrou brzy zrušeno a Matyáš, chtěje se zmocnit vlády v celých Uhrách, musil dobývati hrad po hradu. R. 1462 vlivem Jiřího z Poděbrad smířil se s Jiskrou, jmenoval ho uherským magnátem a odškodnil ho peněžitou náhradou. Potom vystupuje již Jiskra jen ve službách Matyášových; kdy a kde zemřel, není známo.

Jiskrová telegrafie, ☞ radio.

Jistebnice, m. v Č., okr. Tábor, 1348 ob.

Jistebnický kancionál, vznikl brzy po r. 1420; je to první kancionál národní, v němž mezi 70 písněmi je též Kdož jsú boží bojovníci.

Jistebník (Stiebnig), o. ve Slezsku, okr. Bílovec, 1821 ob.

Jistebsko (Gistej), o. v Č., okr. Jablonec n. N., 415 ob.

Jistina, určitá suma peněz v jakékoliv formě (v kovových n. papírových penězích, ve směnkách, cen. papírech atd.).

Jisto, ostrov v Jaderském moři, 20 km záp. od ostrova Visu, 10.2 km² veliký, obýv. rybáři.

Jistota, bezpečnost v jakémkoliv smyslu. Nejčastěji se výrazu používá pro j. právní. Mluvíme o právní j. na př. tam, kde výměr úřadu nabyl již právní moci a kde tedy nastala j., že zůstane navždy pro budoucnost stav obsahem výměru založený. Právní j. vzniká i tím, že úřad výměr vydavší nemůže jej pravidelně sám měniti, takže strana jest ubezpečena, že nedojde ke změnám. Vedle toho může býti již existující právní poměr zabezpečen přistoupením j. osobní (věřitel obdrží rukojmího), n. věcné (dlužník n. třetí osoba poskytne věřiteli zástavu, která by mu připadla do vlast-

nictví, kdyby dluh nebyl zaplacen). — J. procesní je zabezpečení a ochrana jedné strany před soudem před možnými újmami, které by jí mohly vzniknouti z nečekaných procesních úkonů strany druhé. — J. sirotčí neboli pupilární = věcná j., při níž se na bezpečnost klade zvl. důraz a která se proto vyžaduje jen při urč. pohledávkách, které mají při prodeji dosáhnouti přednostního uspokojení. Některým cenným papírům státním a zástavním listům hypotečních ústavů jest přiznána již ze zákona schopnost sloužiti za j. pupilární, složí-li je dlužník u soudu n. jiného veř. orgánu. — J. žalobní = zajištění všech výloh, které vzejdou žalovanému z vedení pře.

Jíška, prostředek na zhušťování polévky a omáček, připravovaný z mouky a tuku.

Jitka (Judita, Guta), manželka Břetislava, dcera Jindřicha z Babenberka. Břetislav ji unesl z kláštera Svinibrodského. Po jeho smrti provdala se za uherského krále Petra († 1058).

Jitka, hraběnka grojčská, dcera Vratislava II. († 1109), manželka Viprechta Grojčského.

Jitka Durinská, choť Vladislava II., dcera Ludvíka Durinského, matka Přemysla I. Založila klášter v Teplici, postavila v Praze most (Juditin) 1167.

Jitka (1271—1297), choť Václava II., dcera Rudolfa I., matka Václava III.

Jitkov, o. v Č., okr. Chotěboř, 501 č. ob. Tkalcovna.

Jítrava (Deutsch-Pankraz), o. v Č., okr. Něm. Jablonné, 733 ob.

Jitro, plocha nějakého pozemku (↘ míra), vídeňské jitro = 57.55 arů.

Jitrocelovité, ↘ Plantaginaceae.

Jitřenka, ↘ Éós.

Jiu-jitsu, ↘ Džiu-džitsu.

Jíva, ↘ Salix caprea.

Jivina, o. v Č., okr. Mnich. Hradiště, 434 č. ob.

Jivjany (Gibian), o. v Č., okr. Stříbro, 321 ob. (314 č.).

Jivník, hrad v okolí Litoměřic, připomínaný kol r. 1444.

Jivno, zříceniny král. lovčího zámku v lesích křivoklátských.

Jívová (Giebau), ms. na Mor., okr. Šternberk, 1511 ob.

Jívové, o. na Mor., okr. Vel. Meziříčí, 347 ob.

Jizba, velká světnice na statku.

Jizbice, o. v Č., okr. Náchod, 341 č. ob.

Jizbice, o. v Č., okr. Poděbrady, 367 č. obyv.

Jizbický z Jizbice Pavel (1582—1607), český básník-humanista. Psal latinské básně náboženské, epigramy. Žil větší část života v cizině. Byl zabit Albrechtem Pětipeským.

Jízdárna, m. pro jízdu koňmo, zřízené k účelům instruktivním, buď v přírodě neb v místnosti. Obyčejně je kruhovitá, půda pak posypaná pískem n. pilinami.

Jízdenka, poukaz, vydaný dopravním podnikem cestujícímu, kterého opravňuje použíti dopravního prostředku, podle obsahu na j. uvedeného. Rozlišují se j. traťové a okružní (v blocích, sešitech). Platnost lístku traťového je zpravidla do 400 km 2 dny, přes 400 km 4 dny, lístku okružního 30, 45, 60 dní.

Jízdné, úplata za použití prostředku dopravního. Cena j. se řídí vzdáleností, rychlostí prostředku a pohodlím.

Jízdní řád, seznam dopravních prostředků, jejich spojů s udáním času. Jsou: služební, veřejné (vyvěšené na nádražích) neb knižní. Obyčejně se dělí na letní a zimní (1. květen—30. září, 1. říjen—30. duben).

Jizera Karel, souč. básník lyrický; vydal sbírku Očima vidíme (Praha 1911).

Jizera (něm. Iser), pravý přítok ř. Labe, pramenící pod horou Smrkem v Jizerských horách a ústící po toku 122 km dl. u Toušeně do Labe.

Jizera (Sieghübel), nejv. hora v Jizerských horách, 1120 m vys.

Jizerka (Klein Iser), pramení pod Mísečkami a ústí zleva u Jilemnice do Jizery

Jizerka, pravý přítok Jizery, ústící do ní u Mnich. Hradiště.

Jizerní Vtelno, o. v Č., okr. Ml. Boleslav, 690 č. ob. Zámek.

Jizerské hory s předhorami Lužickými jsou částí Sudet, počínajících v saské Míšni a tvoří západní větev horského oblouku, dosahujícího až k Moravské bráně oderské. Pnou se v jižní a západní části Frýdlandského výběžku. Západní jejich hranice je vymezena řekou Nisou a východní Novosvětským sedlem, kde se připojují ke Krkonošům. Obojí tyto hory jsou téhož původu a stáří. I jizerské hřbety jsou zpravidla oblé, stoupající až do výše 1000 m. Nad nimi vyvyšují se skalní skupiny z tvrdších hornin ještě přes 100 m. Nejvyšší hlavní hřeben severní, sahající až do pruského Slezska, vytvořen je stykem žuly s rulou a je proto též nejtvrdší. Svažuje se příkře jen na sever. V této části ční nejvyšší hora pásma, zvaná U obrázku (Jizera či Tafelfichte, vys. 1122 m). Na slezském území vypíná se ještě vyšší Hinterberg (1226 m). Dostatek vodních srážek způsobuje, že stráně i hřbety jsou většinou krásně zalesněny. V největší (2000 ha) slatině prýští Malá Jizera, spojující se s Velkou v překrásném údolí. Tu také

odedávna bylo naleziště českých drahokamů a polodrahokamů. Severní svah hlavního pásma odvodňuje Smědá, vlévající se nedaleko za hranicemi do Nisy. Některé plošiny na horách, zvláště však malebné skupiny skalních vrcholových trosek poskytují čarokrásné rozhledy po celém horstvu.

Jizerský, pseud. J. Harapata.

Jizerský, pseud. Karla Beneše.

Jizerský Al. J., pseud. Al. Jiráska.

Jízva (lat. cicatrix), tkáň tělová, odlišná od normální, kt. se tvoří při hojení ran n. ztrátách tkání všeho druhu.

Jižná, o. v Č., okr. Kamenice n. L., 423 ob. Zámek.

Jižní Afrika, ↗ Afrika.

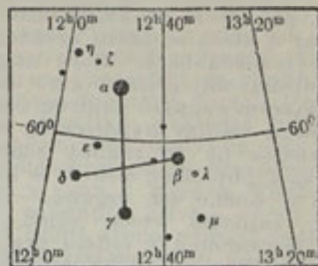
Jižní Amerika, ↗ Amerika.

Jižní Australie (South Australia), jeden ze 6 států Spojených států australských. Zabírá již. část pevniny austral. při Velké zátoce austral. a zálivu Spencerově po 26° j. š. a 121—141° vých. dél. v rozloze 984.390 km² s 577 tis. obyv. (odhad z r. 1928). Povrch J. A. je z větší části rovinatá step a poušť, porostlá místy scrubem (trnitým křovím); jen jihovýchod je hornatý, prostoupený pohořími. Zde je také nejvlhčí část J. A. s pravidelnými dešti, ostatek trpí suchem. Jediná větší řeka je Murray, ostatní vysýchají (creeks). Jezer je hojně ve vých. polovině, největší je Eyreovo (— 12 m) a Torrensovo. Obyv. jsou skoro jen Angličané, domorodců jest jen nepatrný zbytek. V náboženství převládá církev anglikánská. Zemědělství provozuje se hlavně na jihových., kde je rozšířeno umělé zavodňování; skýtá zvláště pšenici. Důležité je též pěstování vína. Jinde je výhradním zaměstnáním chov ovcí a méně rozšířený chov skotu. Těží se hl. měď, též něco zlata a soli. Málo rozvinutý průmysl omezuje se především na zpracování výrobků zemědělských a dobytkářských. Ani obchod není rozsáhlý. J. A. probíhají obě transaustralské železnice; první směřuje podél pobřeží od vých. k záp., druhá novější napříč od j. k s. Hlavní m. J. A. je Adelaide na jv. pobřeží; má 317 tis. obyv.

Jižní bod, průsečík nebes. poledníku s obzorem, ↗ pól.

Jižní Karolina (South Carolina), jeden z 48 států USA. mezi Sev. Karolinou, Georgií a Atlant. oceánem, v rozloze 80.258 km². Obyv. má 1,607.000 (1921). Povrch J. K. tvoří hlavně úrodná nížina, při pobřeží Atlant. oceánu však bažinatá, která stoupá na s.-z. v pohoří Alleghany, s něhož stéká ř. Savannah, oddělující Georgii. Podnebí je subtropické. Obyv. jsou většinou zemědělci, kteří pěstují na rozsáhlých plantážích bavlnu a tabák, dále kukuřici, oves a v pobřežních nížinách rýži. Hl. m. je Columbia.

Jižní kříž, souhvězdí na jižní obloze, viditelné na jižní polokouli, které jest vytvořeno čtyřmi hvězdami, tvořícími

Jižní kříž.

úhlopříčnami kříž. (α, γ, β, δ, ↗ obr.) Nalézá se v nejužším místě Mléčné dráhy.

Jižní ovoce, dovážené k nám, plody stromů a keřů, rostoucích v jižních krajinách (pomeranče, banány, ananasy, fíky, datle, citrony, svatoj. chléb a j.).

J. K., zkrác. Ježíš Kristus.

J. K. M., ve starých č. spisech. Jeho Král. Milost.

J. M. C., ve starých č. spisech: Jeho Milost Císařská.

Jmelí, ↗ Viscum.

Jmění, souhrn movitých i nemovitých věcí, majetkových práv a závazků, jež patří urč. osobě fysické n. právnické (jednotlivci, několika spoluvlastníkům, korporaci n. nadaci). — J. národní = souhrn všech majetkových hodnot, jež jsou ve vlastnictví osob soukr. a veř. v jednom státě a ve vlastnictví státu samého.

Jmenné právo, 1. právo na jméno; 2. právní ochrana proti zasahování třetích osob na naše jméno. Lze žádati všeobecně za změnu jména. Předpisy o tom jsou upraveny u nás jen pokud jde o příjmení. Je to dvorský dekret z 5. VI. 1862, kt. dovoloval přeměnu jména jen při přestupu na křesťanství a v případech zvl. zřetele hodných. Během války povolovalo se ženám a dívkám, které byly zasnoubeny s vojíny padlými ve válce, aby užívaly jména svého snoubence a aby byly oslovovány „paní“ (výnos min. vnitra ze dne 24. V. 1917). Nyní u nás změnu jména může na žádost povoliti zemský úřad. Nevyhoví-li, je přípustné odvolání k min. vnitra. Umělci a literáti mohou bez úřed. svolení užívati u svých děl libovolně zvoleného označení (t. zv. pseudonymu). Jinak ve styku s úřady každý musí používati svého správného jména podle křest. listu.

Jméno, původně označení ojediněle se vyskytující bytosti nebo věci; odtud v latinské gramatice označované jako nomen proprium, t. j. někomu vlastní pojmenování. Rozeznávají se: místní jména (→) a osobní j., u těchto zase vlastní j. (křestní) a příjmení (rodinná j.). U Indoevropanů se původně užívalo jediného j., složeného ze dvou kořenů: Bogu—mil a p. Takovým způsobem se vyvinula příjmení (v 11.—14. st.), vzatá z vlastního jména otce, z místa, stavu, podle tělesných nebo duševních vlastností (Krátký a j.). Jména rodová (příjmení) po otci, t. zv. patronymika, se tvořila genitivem (angl. Edwards) nebo připojením substantiva „syn", u Rusů, kde se jich podnes užívá, posesivním sufixem „ov", „ovič" (mužská) a „ova", „ovna" (ženská), na př. Nikolaj Pavlovič a Marie Pavlovna a pod. Židé byli přinuceni teprve v 18. a 19. stol., aby přijali příjmení.

Jmenovatel, → zlomek.

Jmenovitá cena (nominální cena), suma, na kterou zní dluhopis nebo nějaká mince.

J. N. R. J., zkratka Jesus Nazarenus, Rex Judaeorum, Ježíš Nazaretský, král židovský.

Jo, japon. délková míra o 10 shaku = 3.03 m.

Joachim (hebr. Jojakim, „Bohem pozdvižený") mužské křest. jméno, Jáchym.

Joachim I. Napoléon, král obou Sicilií, → Murat.

Joachim Josef (1831—1907), houslista a skladatel; od r. 1869 ředitel vysoké školy pro hudbu a člen akad. umění v Berlíně.

Joachim Václav JUDr., (* 1896 v Březnici), odb. přednosta min. vnitra a autor četných odb. spisů. (Reforma správy veřejné a budoucnost samosprávy, Naše ústava.)

Joachimsthal (Sankt J.), → Jáchymov m. v Č.

Joakim Osogovski (11. stol.), poustevník v Sarandoporu pod horou Osogovem, prohlášený za svatého. Na místě jeho pobytu založen klášter Osogovský čili Sarandoporský.

Joakim Sarandoporski, → Joakim Osogorski.

Joakimov Dimitr (* 1864), bulhar. entomolog. Přednáší na fakultě zemědělské při sofijské univ. prakt. entomologii.

Joanne Adolph-Laurent (1813—1881), fr. cestovatel, zaklad. týdeníku L'Illustration a cestop. příruček (Guides Joanne).

Joannesia Velloz, rod rostlin z čel. pryšcovitých (Euphorbiaceae), s jediným druhem J. princeps Vell. (Anda gomesii Juss.), statným to stromem brasilského pobřeží, s hojnými květy v latách a s vejčitými peckovicemi, jejichž semen se užívá jako projimadla.

Joannides Daňhel, podle rodiště zvaný Skočkovský, kněz českobratrský z 1. pol. XVII. stol., asi v letech 1606—20 správce bratrských sborů v Paršovicích a Hlinsku. Napsal sbírky kázání.

Joannides Jiří Frýdecký, čes. spisov. a kněz evangel. ze 2. pol. XVI. stol. Po bitvě bělohorské uchýlil se na Těšínsko, odtud před pronásledováním prchl na Slovensko.

Joannides Petr Košetický, kněz podobojí z 2. pol. XVI. stol., připomíná se 1589 jako farář v Kutné Hoře a spisem Rozmlouvání duchovní o stůl večeře Páně.

Joannović Gjorgje, Dr. (* 1871), profesor lékařské patologické anatomie na fakultě v Bělehradě, dříve na víd. universitě; psal německy, francouzsky a srbsky práce odborné.

Joasaf († 1672), ruský patriarcha, dovršitel rozkolu v pravoslavné církvi. Prohlásil Nikonovu opravu za správnou a přísně vystupoval proti odpůrcům.

Joasaf († kolem r. 1423), mnišské jméno cara Jovana Uroše Paleologa, posledního Nemanjiće; po smrti otce Simeona vládl Thessalií a chránil tamní kláštery. R. 1369 sám vstoupil do kláštera ve Vatopedu na Sv. Hoře.

Joasaf (Joann Iljić Bolotov), biskup kadjacký v l. 1761—1799. Jako člen rus. misse nábož. získal si zásluhy o šíření křesťanství na březích Ochotského moře.

Job (Ijjob, Hiob), starozákonní kniha, líčící osudy bohatého J., který byl zkoušen Bohem tím, že byl postižen zničením majetku, nemocí. Kniha je formálně neobyčejně dokonalá a má místa skvělé poesie. (Mimo bibli přel. J. Hrozným 1921.)

Jobber (angl., džobr), obchodník na londýnské burse efektní (Stock exchange); též přezdívka pro bezohledného bursiána neb šejdíře.

Jobek, pseud. Víta Přerovského.

Jocassius, pseud. Jos. Štolby.

Jockel Karel (1824—1869), umělecký rytec v Praze.

Jockey Club, pův. uzavřená společnost aristokrat. pěstitelů dostihového sportu, později spolky pořádající koňské dostihy. U nás Čsl. Jockey Club v Praze, zal. r. 1919.

Jockl Zeno (* 1877), profesor semináře v Kroměříži; vydal Historický důkaz věrohodnosti Evangelií (1900).

Jocov Boris, Dr. (* 1894), bulhar. slavista. Má doktorát Karlovy university. Od r. 1929 je docentem bulhar. a slovan.

literatur na sofijské universitě. Habilitoval se studií o Otakaru Mokrém. Česky napsal kratší studie. Bulharsky uveřejnil řadu studií o čes. literatuře. Vedle toho napsal řadu studií literárně-kritických o slov. literaturách. Horlivý průkopník čsl.-bulh. kulturních styků.

Jocrisse (franc., žokrys), od roku 1587 existující veselá figura francouzské pouliční komedie.

Jocus (lat.); žert, řím. bůh šprýmů.

Jod (Jodum), J, chem. prvek, v přírodě volný nachází se zřídka, zato v malém množství ve svých sloučeninách. K přípravě jodu používá se především matečných louhů čilského ledku, které obsahují jodičnan sodný. Z těchto vyloučí se jod kyselým siřičitanem sodným a čistí se pak sublimací, n. z matečných louhů sráží se pak j. nadbytečným kys. siřičitanem sodným a síranem mědnatým jodid měďný. Na tento působí se sirovodíkem a od sírníku mědnatého oddělená kyselina jodovodíková se dále zpracuje. Jod získává se též z chaluh, zvl. z druhů Laminaria. Čistý jod tvoří černošedé, kovově lesklé tabulky, páchne charakteristicky, je měkký, barví pokožku na hnědo. Spec. v. 4·66 při 17°, atomová v. 126·92. Jod vypařuje se již za obyčejné teploty dosti rychle, taje při 113°, vře při 184·4°, při čemž vznikají páry, které, jsou-li zředěné, mají barvu fialkovou a ochlazením kondensují se v krystalky. Jod rozpouští se ve vodě málo. Snadno se rozpouští v alkoholu (jodová tinktura) a éteru, v sirouhlíku a chloroformu. Jod svým chemickým chováním podobá se chloru a bromu, avšak jeho reaktivnost je menší, pouze s kyslíkem slučuje se ochotněji než chlor i brom. S fosforem, sírou a s kovy slučuje se přímo. Ve svých sloučeninách je jod většinou jednomocný, ale též troj-, pěti- a sedmimocný. Jod byl objeven r. 1811 Courtoisem v popelu z mořských chaluh. Jodu používá se v lékařství. Nejdůležitější sloučeniny jodu jsou jodidy, soli kyseliny jodovodíkové, Jodovodík, HJ, jest bezbarvý, silně páchnoucí plyn, který lze snadno zkapalniti, ve vodě snadno rozpustný. Slouží na výrobu jodidů a jako redukční činidlo v organické chemii. Jodid draselný (Kalium jodatum) vyrábí se vnášením jodu do horkého čistého roztoku hydroxydu draselného, žíháním odparku s uhlím a překrystalováním vyžíhaného zbytku. Tvoří bezbarvé krychličky, ve vodě snadno rozpustné (ve 100 d. vody 144 d. jodidu při 20°, nebo 209 d. jodidu při 100° C). Jest nejdůležitější sloučeninou jodu. Používá se ve fotografii a při výrobě fotografických desek, v lékařství a na výrobu ostatních sloučenin jodu. Jodid sodný vyrábí se obdobným způsobm jako jodid draselný. Tvoří bezbarvé krychličky nebo zrnitý krystalický prášek, poněkud hygroskopický. Ve 100 d. vody se rozpouští při 20° 178 d. a při 100° C 312 d. jodidu sodného. Na vzduchu zbarvuje se žlutě vylučovaným jodem. Slouží v lékařství stejně jako jodid draselný.

Jodalbazid, jod obsahující bílkovina, prášek téměř bez vůně, ve vodě se rozpouští těžce.

Jodantipyrin, jodopyrin, $C_{11}H_{11}ON_2J$, vyrábí se působením chlorjodu na antipyrin. Tvoří bezbarvé krystalky, tající při 160° C, ve studené vodě a alkoholu těžko rozpustné, v teplé vodě snadno rozpustné.

Jodargyrit, jodyrit, důležitý nerost, obsahující stříbro. Svým složením jest to jodid stříbrný, AgJ.

Jodas Josef Jan (1828—1906), folklorista a hudebník; vydal Národní pověsti (1878), Ohlas písní Pummrových (1878), Památnosti Nového Města nad Metují (1892) a Pověsti Krkonošské (1894).

Jodát, jodičnan, ↘ sloučeniny jodu.

Jodbenzen, jodbenzol, C_6H_5J, vyrábí se působením jodu na benzen, C_6H_6, za přítomnosti kysličníku rtuťnatého, kyseliny jodičné a j. látek, k odstranění vzniklého jodovodíku: $C_6H_6 + J_2 = C_6H_5J + HJ$. Oxydací dává jodosobenzon, C_6H_5JO, a tento jodobenzen, $C_6H_5JO_2$, který jest výbušnou látkou.

Jode Pieter de, sen. (1570—1634), hol. mědirytec.

Jodelle (žodel) Etienne (1532—1573), fr. dramatik, předchůdce klassiků.

Jodethyl, ↘ ethyljodid.

Jodfenol, $C_6H_4\langle{}^{OH}_{J}$, vyskytuje se ve třech různých formách podle polohy skupiny OH a jodu a to jako ortho-, meta- a parasloučenina. Všechny tři jsou pevné látky, tající při 40° (o- a m-) a při 94° C (p-). Vyrábějí se podobným způsobem jako chlorfenoly přímo z fenolu působením jodu.

Jodfosfonium, jodfosfor, ↘ sloučeniny fosforu.

Jodičnany (jodáty), ↘ sloučeniny jodu.

Jodidy, ↘ sloučeniny jodu.

Jodinová červeň (jodid rtuťnatý, merkurijodid), ↘ sloučeniny rtuti.

Jodipin, vyrábí se z chlorjodu a sezamového oleje. Do obchodu přichází ve dvou druzích s 10 a 25% jodu. Prvý jest berbarvá nebo světle žlutá kapalina, sp. v. 1·030—1·032, druhý kapalina světle-

hnědá o spec. v. 1·228—1·230. Pevný jodipin (Jodipinum solidum) vzniká emulgací jodipinu s roborátem (bílkovitým preparátem). Tvoří nažloutlé šupinky, obsahující as 10% jodu.

Jodem otrava, vzniká poměrně zřídka v průmyslových závodech, v nichž se pracuje s jodem, častěji naleptáním pokožky nebo požitím jodových roztoků (↘ jodová tinktura). Při takovéto akutní otravě jodem nastává zbarvení úst a hrtanu do hněda, vzdouvání sliznice v hrtanu, zvracení; při jodidech silné vzdouvání sliznice, zánět spojivek, slzení a slintání, zvracení, vyrážky na kůži (jodexanthem), v těžkých případ. klesání teploty těla, zeslabení srdeční činnosti, též smrt. Při delším používání jodových preparátů nastává chronická otrava (jodismus).

Jodit, ↘ jodargyrit.

Jodival, α-monojodisovalerylmočovina, $(CH_3)_2 . CH . CHJ . CO . NH . CO . NH_2$; získá se z monobromderivátu delším zahříváním s jodidem draselným a alkoholem. Jest to bílý, ve vodě nerozpustný, v alkoholu a éteru rozpustný prášek, tající při 180° C, nepříjemně páchnoucí. Na světle hnědne. Obsahuje as 47% jodu. Varem s alkaliemi se rozkládá a uniká čpavek.

Jodkyan, CN . J, vzniká z kyanidu rtuťnatého a jodu vedle jodidu rtuťnatého. Tvoří krásné, bílé, snadno sublimující krystalky intensivního zápachu po kyanu a jodu. Jest prudce jedovatý.

Jodl Erasmus, obrozenský historik literární; vydal Život Vojtěcha Nejedlého, děkana žebráckého (1844).

Jodl Franz (1843—1914), prof. v Praze, něm. filosof-positivista, propagátor positivní etiky s vyloučením náboženství.

Jodl Friedrich (1849—1914), něm. filosof; zastupoval naturalistický monismus a odmítal jakoukoli metafysiku.

Jodl Jan (1791—1869), český spisovatel-filolog. Hl. dílo: Děje-, národo- a mluvopisný obzor československý, částečně i všeslovanský (1866).

Jodlovati, označení pro způsob zpívání v Alpách, výskání s přechodem z tónů nízkých na tóny vyšší.

Jodmethyl, methyljodid $CH_3 . J$ vyrábí se z methylalkoholu, fosforu a jodu. Zahříváním s přebytkem vody na 100° se rozkládá na methylalkohol a jodovodík.

Jodobenzol ↘ jodové sloučeniny.

Jodoform, trijodmethan, CHJ_3, vzniká zahříváním alkalických roztoků jodu s alkoholem nebo acetonem. Ve velkém vyrábí se elektrolysou roztoku jodidu drasel. za přísady alkoholu a sody a za uvádění kysl. uhlič. během elektrolysy. Tvoří lesklé, citronově žluté krystaly, osobitého, na šafrán upomínajícího zápachu, tající při 119° C. Ve vodě se jen nepatrně rozpouští (1 d. ve 14.000 d. vody). Dobře se rozpouští v horkém alkoholu, éteru, chloroformu, sirouhlíku, různých silicích a olejích. S vodní parou těká. Světlem se poněkud rozkládá, zvláště v roztocích za přístupu vzduchu. K zakrytí zápachu mísí se někdy s kumarinem (Jodoformium aromatisatum). Aby se zvýšily jeho antiseptické účinky přidává se někdy 0.05% paraformaldehydu (Ekajodoform). Slouží hlavně v lékařství k zasypávání ran, jako jodoformová gáza, na masti a zřídka vnitřně.

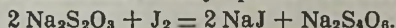
Jodoformal, jodoformin-ethyljodid, vzniká z jodoforminu a ethyljodidu v podobě citronově žlutého prášku, v horké vodě nerozpustného. Páchne jen slabě po jodoformu. Taje při 128° C. Slouží jako náhražka za jodoform.

Jodoformin, slouč. jodoformu s hexamethylentetraminem, žlutý, za sucha nevonný prášek, slouží jako náhražka chloroformu.

Jodokus (kelt., bojovník, z čehož něm.: Jobst, Jost, fr. Josse [žos]), křesť. jméno.

Jodol, tetrajodpyrrol, C_4J_4NH vzniká působením jodu na pyrrol. Jes to žlutohnědý prášek, bez chuti a zápachu, tající při 140° C, ve vodě špatně rozpustný, dobře rozpustný v alkoholu, éteru a v 15 d. oleje. Zahříváním při 140° odštěpuje se jod v podobě par. Uchovává se chráněn před světlem.

Jodometrie, oddíl kvantitativní analysy odměrné, kde jako základních roztoků užívá se normálního roztoku jodu a normálního roztoku sirnatanu sodného a jako indikátoru roztoku škrobového. Množství volného jodu, po př. množství jodu uvolněného chemickou reakcí, titrujeme n-roztokem sirnatanu, neboť jod se se sirnatanem slučuje podle rovnice:

$$2\,Na_2S_2O_3 + J_2 = 2\,NaJ + Na_2S_4O_6.$$

Lze tedy jodometricky určovati všechny látky, které z roztoku jodidu draselného vylučují ekvivalentní množství jodu. Tak na př. lze určovati volný jod, jod v jodidech, brom v bromové vodě, v bromidech, peroxydy, chromany, ozon v kyslíku, železo, měď a j. Normální roztok jodu obsahuje v 1 litru 126.932 g jodu, častěji užívá se desetinonormálního roztoku, který obsahuje 12.6932 g jodu v 1 litru, normální roztok sirnatanu sodného obsahuje 248.201 g krystalov. sirnatanu sodného v 1 litru vody.

Jodopyrin, povstává působením chlorjodu na antipyrin, tvoří krystalky, bez chuti.

Jodososloučeniny, sloučeniny řady aromatické, obsahující jodososkupinu JO. Jodosobenzol C_6H_5JO vzniká z fenyljodidchloridu $C_6H_5JCl_2$, který se připravuje z jodbenzolu C_6H_5J a chloru, působením sodného louhu. Je amorfní, nažloutlý, páchne charakteristicky, při zahřívání vybuchuje, s kyselinami tvoří dobře krystalující soli a oxydací dává jodbenzol, který krystaluje v bílých jehlicích a exploduje při 230° C.

Jodoškrob (Amylum jodatum), získá se smíšením kaše škrobové s jodovou tinkturou. Směs se promyje vodou a při nízké teplotě vysuší. Přichází do obchodu v podobě modročerného prášku, nepříjemné jodové příchuti.

Jodothyrin, ☞ thyreoidin, ☞ též štítná žláza.

Jodová tinktura (Tinctura jodi), roztok 10 d. jodu ve 150 d. 90%ního alkoholu. Ve starší tinktuře působením alkoholu na jod vzniká kyselina jodovodíková a proto tato působí leptavě.

Jodové sloučeniny, ☞ jod.

Jodová žluť (jodid olovnatý), ☞ soli olova a olověné barvy.

Jodové číslo udává, kolik % jodu může nějaký tuk absorbovati. Stanovení jodového čísla je důležité pro výzkum tuků a olejů.

Jodové lázně, solné prameny, obsahující vedle chloridu sodného v nepatrném množství ještě jodové sole (0.01—0.058 na 1000 dílů vody, na př. Darkov, Lázně Tölz.

Jodethyl, ☞ Ethyljodid.

Jodtriferrin, železitá sůl kyseliny jodparanukleinové, červenohnědý, ve vodě téměř nerozpustný prášek.

Joe (džo), angl. zkr. pro Josef.

Joel, židovský prorok.

Joest van Kalkar (Calcar) Jan († 1519), holandský malíř.

Joffe Adolf (* 1883), žid. spisov., ruský politik-bolševik, účastník mírových jednání v Brestu Litevském, sovět. vyslanec v Berlíně, ve Vídni a v Japonsku.

Joffre Joseph Jacques Césaire (1852—1931), maršál franc.; vstoupil 1870 do arm. a bojoval již jako poručík při obležení Paříže. Vystudovav polytechnickou školu, stal se ženijním důstoj. a účastnil se mn. výprav a techn. prací v koloniích, hlav. v Indočíně, Sahaře a na Madagaskaru. 1905 vel. II. arm. sboru, 1910 člen Nejvyšší vál. rady, od 1911 (po gen. Michelovi, ☞) designovaný nejvyšší velit. na západ. frontě, odpovědný za vál. plán č. XVII., jehož užito (s nezdarem) ve vál. proti Něm. 1914. J. však svou chladnokrevností a klidem zachránil nepříznivou situaci franc. ustupujících vojsk a v bitvě na Marně (☞) dobyl prvního vel. úspěchu nad Němci. Nejvyšším velit. až do konce 1916, kdy po nezdaru bitvy na Sommě a vel. ztrátách u Verdunu, jehož obranu dlouho zanedbával, nucen odstoupit s titulem maršála Francie. Pak hl. poradcem min. nár. obrany, poslán se zvláštní missí do Am., aby USA. nadchl pro vál. Po úspěchu tohoto poslání zůstal nadále v soukromí; zvolen 1918 členem Académie française. Byl více technikem než stratégem, ale dovedl svou rozvážností a pevností napraviti mnoho chyb, které se už staly; jeho nepřátelé mu vytýkali nečinnost, jež však byla v mnohém zaviněna polit. vlivy. Sám vždy vzal na sebe všecku odpovědnost a nikdy se neomlouval. Proto byl vždy velmi populární.

Jofroy Rudel de Blaye, frc. troubadour v 12. stol.

Jogurt, kyselé, občerstvující mléko; připravuje se hl. v Bulharsku a Turecku z vařeného mléka s přísadou kvasiva mája.

Johánek Jan (1865—1886), č. spisovatel hosp. a redaktor Plz. hosp. novin.

Johanis Václav (* 26. II. 1872 v Praze), ředitel Ústř. svazu nem. pojišťoven, předseda pražské župy čsl. soc. dem. strany dělnické, spolku Humanita, red. časopisu Zdraví, Svépomoc a Pojištěnec. Byl 1907—1911 posl. na radě říšské, r. 1918 členem revol. NS.; od r. 1920 poslancem NS. a r. 1929 zvolen senátorem. R. 1920 min. zásobování.

Johann de Spira, něm. tiskař; založil v Benátkách 1469 první tiskárnu.

Johanna, 1. královna francouzská (1273—1305). Tři synové její, Ludvík X., Filip V. a Karel IV., byli po sobě králové franc. — 2. J. I., královna Neapolská (1326—1382), dala zavražditi svého manžela, Ondřeje Uherského. — 3. J. II., královna Neapolská (1371—1435).

Johanna Bavorská, čes. královna, dcera bav. vév. Albrechta a manželka krále Václava IV. Zemřela náhle 1386 na Karlštejně, prý zadávena lov. psem.

Johanna Marie, ps. Jindřišky Ritterové.

Johanna, papežka, dostala se prý jako Jan VIII. na stolec papežský a při veřejném průvodu porodila.

Johanna, t. Jana z Rožmitálu a na Blatné († 1475), dcera p. Jana z R. a na Bl., 2. manž. Jiřího z Poděbrad (od r. 1450). Velmi vzdělaná a energická paní; angažovala se již silně ve volební agitaci ve prospěch svého chotě. Svůj vliv na stát. zálež. podržela i po smrti Jiřího z Poděbrad, pečujíc zejm. o to, aby na

čes. trůn dosedl pol. kralevic. Ještě r. 1473 zahajovala sněm v Benešově.

Johannes Petr, pseud. Josefa Romana Haška.

Johannes Scotus nebo Johannes Eringena (Erigena) (833—877), středověký filosof; povolán na pařížskou univ.

Johannesberg, ⚲ Honsberk, o. v Č.

Johannesburg, hornické město v Transvalu v již. Africe, téměř 300.000 ob.

Johannesson Alexander (* 1888), islandský jazykozpytec a politik.

Johanngeorgenstadt, město a láz. místo v Sasku; čsl. celnice a fin. stráž. Založili 1654 čeští exulanti.

Johannité (původně Ordo militiae S. Joannis Baptistae hospitalis Hierosolymitani, později Rhodští a Maltáni), nejstarší círk. katol. řád; vznikl r. 1070, kdy italští kupci z Amalfi založili v Jerusalemě kostel sv. Jana Křt. a benediktinský klášter s hospitálem pro poutníky. Mnichové dostali vlastní řád, členové dělili se na tři třídy: rytíře, řádové kněze a pomocné bratry, k opatrování nemocných a poutníků. Oděv řádový byl černý plášť s bílým křížem. Po pádu Jerusalema přesídlili do Ptolemaidy a později na ostrov Cypr a Rhodos, odkud byli po tuhých bojích vyhnáni Turky. Od císaře Karla V. dostali v léno (1530) ostrovy Maltu, Gozzo a Comino, odkudž byli vyhnáni Angličany (1800). Počátkem stol. XIX. byl řád J. zrušen. Do Čech byl řád J. uveden králem Vladislavem r. 1159 a to do Prahy, na Malou stranu. Obnovený řád J. čítá asi 2300 rytířů.

Johanová, o. na Mor., okr. Vsetín, 636 obyv.

Johansen Frederik Hjalmar (1867—1913), norv. polární cestovatel.

John (angl., džon), Jan.

John Alois (* 1860), spisovatel, vydavatel čas. Naše Chebsko; psal o kult. dějinách.

John Frant. (1815—1876), rak. gen.; bojoval pod Radeckým, r. 1866 rak. min. války.

John Jan (* 3. VI. 1850, † 28. III. 1920 v Táboře), čes. prof. středoškolský, posledně ředitel reálky v Táboře. Český přírodopisec. Napsal: Cizopasníci našich žab, Přírodopis pro ústavy učitelské (ve 2 dílech), upravil česky Bramsovo obrazové dílo přírodopisné pod titulem Říše nerostopisná obrazem i slovem.

John Jaromír, pseud. Bohumila Markalouse.

John Josef (1798—1867), prof. matematiky něm. reálky v Praze; napsal učebnici matem. pro vyšší reálky a j.

John-Leitchův systém, v USA. od roku 1917 obvyklý způsob spolupráce dělnictva se zaměstnavateli k docílení nejvýnosnějšího provozu.

Johnová Eugenie, ⚲ Marlittová E.

John's, Saint, hl. m. New Foundlandu, 38.790 ob., s velkým obch. a vál. přístavem. Sídlo angl. guvernéra. Rozsáhlý obchod rybami a rybím tukem. Zal. 1580.

Johnson Andrew (1808—1875), president USA., původem krejčí v Greenville (Tenessee), 1830 starostou tamže, 1833—43 poslancem, 1843—53 zástupcem v kongresu, 1853—57 guvernérem v Tenessee, po zavraždění Lincolnově (15. IV. 1865) stal se presidentem Unie. 26. V. 1869 složil svůj úřad do rukou Grantových.

Johnson Mary (* 11. V. 1902 v Eiskilstuně ve Švédsku), herečka v Göteborgu; později ve filmu švédském.

Johnston Albert Sidney (1803—1862), severoam. gen.; bojoval proti Mormonům.

Johnston Alexander Keith (1804—1871), angl. kartograf.

Johnston Joseph Eggleston (1807—1891), sev. am. generál; sloužil u dělostřelectva, bojoval v Mexiku a j. 1860 gen. ubytovatel, přestoupil 1861 k již. státům, rozhodl bitvu u Bull Runu 21. VI. 1861 ve prospěch Jihu. Pak vrch. vel. ve Virginii, 1863 na celém západě; nemohl však, ač dlouho úspěšně operoval proti Shermanovi, zadržeti jeho konečného pochodu k moři. Sp.: Narrative of military operations (1874).

Johnston Sir Harry Hamilton (* 1858), angl. cestovatel Afrikou.

Johnstown (džonstaun), 1. město v severoam. státě Pensylvanii, 69.212 ob. — 2. město v severoam. státě New York, 10.907 ob.

Jochanan, pseud. Vladimíra Roye.

Jöcher Christian Gottlieb (1694—1758), učenec, profesor univ. knihovny. Sestavil Allgemeines Gelehrtenlexikon.

Jochmann, ⚲ Jozef Škultéty.

Joigny, hl. město franc. depart. Yonne, 5697 ob.

Joinville, 1. město ve frc. depart. Haute-Marne. — 2. J.-le-Pont, obec ve frc. dep. Seine.

Joinville Jean, Sir, de (1224—1317), význačný dějepisec franc.

Joinvilleův ostrov, nejsevernější ostrov záp. Antarktidy.

Jojakím (Jechoniáš), král judský (608—597 př. Kr.).

Jojić Risto (* 2. II. 1886), poslanec, r. 1918 člen Crnogorské Velikė Narodné Skupštiny, výkonného výboru na sjednocení, pak poslanec v Bělehradě a ministr r. 1921. Hlásil se k demokratům.

Jókai Mořic (1825—1894), maďar. spis., proslulý romány a novelami živé fanta-

sie, plné humoru a napínavosti. Do češtiny přeložena byla většina jeho spisů.

Jokić Petar (* kol 1779, † 1852), buljubaša čety Karađorđovy, po druhém povstání soudce ve Valjevu.

Jokl Ferdinand, PhDr. (1861—1905), prof. v Brně, pracoval v metodice, propagoval zjednodušení pravopisu a jednotný slovanský jazyk.

Jokl Hans (* 1878), soc. dem. politik a žurnalista, 1920—25 poslanec za něm. soc. dem.

Joklík František, JUDr. (* 26. XII. 1865 v Brně), čes. právník, filosof a spisovatel. Hl. díla: Katechismus občanského práva (1901), Kat. práva obchodního a směnečního (1901), trestního (1905), Nauka o ústavě (1908), České strany politické (1923), Noetika (1929) a j.

Jokohama, m. v Jap., ↷ Yokohama.

Jokosuka, m. v Jap., ↷ Yokosuka.

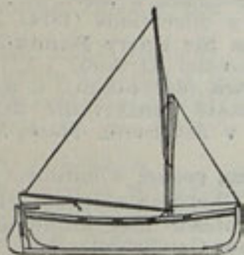
Jokuš Matěj (1668—1735), hornolužický evang. duchovní, jenž se přičinil s Langou, Běmařem a Wawerem o překlad celé Bible do horní luž. srbštiny (1728).

Jola, ↷ Jolla.

Jolanta, lat. císařovna († 1219), hrab. z Flander, císařovnou 1218.

Jólész, o. na Slov., okr. Rožňava, 411 m. ob.

Jolla, malý, jednostěžný, pobřežní člun; též malý, lehký člun pomocný.

Jolla.

Jolo, skupina ostrovů Filipinských, ↷ ostrovy Sulu.

Jólsva, ↷ Jelšava.

Jom Kippur (hebr.), den smíření.

Jomini Henri, baron (1779—1869), franc. gen. a voj. spisovatel, původu švýcarského; od 1798 důstojník milice, od 1801 obchodník; upozornil na sebe voj. spisy a přijat do štábu Neyova (↷), s nímž bojoval též ve Španělsku. Později ve štábu Napoléonově, 1812 guvrenér Vilna; zasloužil se o zachránění ustupující franc. arm. Po sporu s Neyem, jenž nedbal jeho (dobrých) rad, přešel k Rusům a vypracoval t. zv. trachenberský operační plán, jenž se osvědčil v tažení 1813 proti Napoléonovi. 1830 reformoval rus. voj. školství, odešel pak do výslužby a žil ve Švýc., pak v Passy u Paříže. Ve svých spisech se snaží odvoditi principy vál. umění Napoléonova, ale jednostranně zdůrazňuje jen operace na vnitřních liniích a přehlíží mnoho jiných prvků, stejně důležit.

Jonák Eberhard, JUDr. (1820—1879), profesor pol. věd na pražské universitě a člen říšského sněmu. Sp.: Theorie der Statistik (1856).

Jonák Josef (* 1871 v Přestavlkách), katecheta libeňský, redaktor katechetické přílohy Vychovatele.

Jonák Karel (1825—1882), notář, právnický publicista, kult. a šk. mecenáš.

Jönköping, m. ve Švédsku, 30.000 obyv. Známé továrny švédských sirek.

Jönköping, län v j. Švédsku, 11.500 km², s 230.000 ob.

Jonáš, pseud. K. Guotha.

Karel Jonáš.

Jonáš Karel (1840 1896), amer. konsul a vůdce amer. Čechů. Založil v USA. několik č. listů; zvolen za stát Wisconsin senátorem. R. 1884 jmenován am. konsulem v Praze, pak v Petrohradě; r. 1903 znovu v Praze, nebyl ale r. vládou potvrzen a musel do Něm., kdež i zemřel.

Jonáš, žid. prorok; pomáhal králi Jerobeamovi II. rozšiřovati říši izraelskou.

Jonášová Helena (* 1890), prof. klavírní hry na st. konservatoři, žačka Mikešova.

Jonathan, 1. syn krále Saula, slavný hrdina, padl v Gilboa asi r. 1010 př. Kr. — 2. J. Makabejský, bratr Judy Makabejského, vůdce Židů v boji proti Seleukům 161—143 př. Kr.

Jonckbloet Willem Josef Andreas (1817—1885), nizoz. básník a lit. historik.

Jöndl Jan Filip (1782—1866), čes. architekt. Vystavěl zámky v Kutné Hoře, Čimelicích, Hradišti a j.

Jones Richard (1790—1855), angl. národohospodář indukt. metody. Hl. dílo: An essay on the distribution of wealth, and on the sources of taxation (1831, 1895).

Jones William (1746—1794), angl. orientalista. Od 1783 byl vrch. soudcem v Kalkutě, tam věnoval se studiu indické a sanskrtské literatury jako jeden z prvních indologů a byl spoluzakl. bengalské společnosti asijské.

Jongkind Johan Barthold (1819—1891), hol. malíř, zakladatel impresionismu.

Jongleur (žonglér), středověký název herců, kejklířů, šašků.

Jonke, plošná míra na Javě = 141.93 a.

Jonny, pseud. Ch. Jos. Novotného.

Jonon, $C_{13}H_{20}O$, aromatická látka, získává se z aldehydu citralu $C_{10}H_{16}O$, který působením barytové vody a acetonu kondensuje se na pseudojonon. Tento účinkem zředěných kyselin přechází v isomerní jonon, který se vyznačuje silnou vůní fialkovou a do obchodu přichází v alkoholickém roztoku (fialková esence). Jonon je isomerní s ironem fialkového koření.

Jonometr, přístroj ke zkoumání radioaktivních látek měřením jejich aktivity na základě ionisace plynů jimi vysílaným zářením, ☞ radioaktivita.

Jonsbach, o. v Č., okr. Děčín, 466 m. ob. Přádelna, tov. břidl. tab., olejna.

Jonsdorf, ☞ Janov, o. v Č.

Jonson (džonsn) Ben (1573—1637), anglický dramatický básník, pěstoval drama anticky pravidelné a velmi umělé.

Jónsson Björn (1846—1912), islandský státník, domorodý ministr pro Island 1909—1911.

Jónsson Finnur, dánsko-island. skandinavista, profesor v Kodani.

Jónsson Fra Vogi Bjarni (1864—1926), island. politik a básník.

Jonsson Olaf (* 1839), švédský státník.

Jonteff (skomolenina z hebr. Jom tov), u židů tolik jako svátek.

Jopas Antonín, souč. básník okruhu olom. revue Eva, vydal Lyrika (1912).

Joplin (džoplin), m. v severoam. státě Missouri, (1920) 29.902 ob.; má bohatá ložiska zinku a olova.

Jora, l. přítok řeky Kury, přichází s jižních strání kavkazských, 315 km dl.

Jorám (Jehorám): 1. král izraelský, 853—842 př. Kr. — 2. král judský, 849—842 př. Kr.

Jordaens Jacob (1593—1617), nizozem. malíř. Zachoval si vlámskou svéráznost, která se někdy vystupňuje až k zpitvoření tvarů a ukazuje robustní humor. Nejlepší obrazy ze života lidového.

Jordán Blažej, pseud. Louise Křikavy.

v. Jordan Egon (* 1902 v Duchcově), herec divadel vídeňských, od roku 1925 u filmu.

Jordán J. P., pseud. Frant. M. Klácela.

Jórdan Jan Petr, PhDr. (1818—1891), hornolúž. spisovatel, slov. novinář a politik; pražský odchovanec. Věnoval se studiu filosofie a slavistiky. Brzy se naučil teoreticky a částečně i prakticky hlavním slov. jazykům, jichž veřejným učitelem se stal na lipské univ. Ještě v Praze byl spolupracovníkem čas. Ost und West, a při tom horlivě zasahoval do nového nár. života v rodné Lužici. J. byl rozený reformátor a bouřlivák, jejž najdeme všude, kde šlo o nějaké nové proudy a myšlenky, nejen v lit., v níž usiloval o zlepšený pravopis (latinku), ale i v politice, které se činně zúčastnil, nadšeně spolupůsobil jako tajemník při Slov. sjezdu v Praze r. 1848, a dokonce se zajímal o nové hnutí v souč. katol. církvi. Všechno to vyneslo mnoho prací, mezi nimi dobrou mluvnici hornolluž. srbštiny, zpracovanou podle vzoru Dobrovského a vyd. r. 1841, sbírku nár. písní, pokus o nový luž. časopis Jutničku, pokus o vydávání první slavistické revue Jahrbücher für slav. Literatur, Kunst u. Wissenschaft a jiné, ale vyneslo mu také mnoho zápasů a nepříjemností, policejního pronásledování a vyšetřování, zbavení úřadu učitelského při univ. lipské a konečně po nezdařeném Slov. sjezdu a ztroskotání všech lit. plánů útěk do Vídně, úplné zanechání veškeré nár. i lit. práce a věnování zájmům obchodním. Stálý chvat a duševní neklid nedovolovaly J. pracovati hlouběji a četné jeho práce a překlady, drobné pomůcky mluvnické a slovníkářské, trpí povrchností a záhubnou nepropracovaností. Právě tato neklidná povaha zavinila, že leckteré dobré náměty J. v Lužici byly přijímány odmítavě a zapadly beze stopy.

Jordan Jindřich (1841—1910), luž. spisovatel, buditel a organisátor. Pocházel ze Třělného v Horní Lužici. Působil na školách hornoluž., dostal se r. 1872 na školu popojckou v Dolní Lužici. Brzy se naučil tak dolnolužicky, že vedle hornoluž. prací, knížek a článků v luž. časopisech napsal značné množství spisů dolnoluž. S M. Hórnikem, J. A. Smolefem a Polákem Parczewským se přičinil o založení dolnoluž. Matice, což se stalo r. 1880. J. byl nejlepším a nejpilnějším činovníkem nové národ. a vědecké organisace, čímž podstatně přispěl k zachování slovanského živlu v ochromené Dolní Lužici. Jako spisovatel napsal značné množství prací pro lid světského i náboženského obsahu, několik zpěvníčků písní, podnes užívaných, sestavil Čítanku dolnoluž. pro lid (1883), vytiskl řadu cenných doplňků k dolnoluž. slovníku Zwahrovu, a zejména s oblibou sbíral lidové písně, pohádky a pověsti, jež dílem vydal samostatně, dílem vytiskl v Čas. Mat. luž., v Łužičanu a jinde Z nich nejdůležitější jsou Dolnoluž. pohádky, vytištěné v Čas. Mat. luž. 1876—79. Ve svých Drobtech z lužických dějin (Drob'eńce ze serb. historije, 1905) zůsta-

vil J. užitečnou a poučnou knížku k 25. výr. založení dolnoluž. Matice. Společně s Riesem a Šwelou vydal J. povídky pod názvem Kopa snopů (1891), s Bronišem a Šwelou přeložil Robinsona (1892), redigoval první ročníky dolnoluž. kalendáře Pratyje od r. 1880, dopisoval do dolnoluž. týdeníku Bramborského Casnika atd. Patřil k pracovité a uvědomělé generaci mladolužické. ○ Páta, Zawod, 1929.

Jordán M., pseud. K. B. Mádla.

Jordán (hebr. Jarden, arab. Šeriat el-Kebír), jediná velká řeka v Palestině. Pramení v Hermonském pohoří. U Jericha vlévá se dvěma mělkými rameny do Mrtvého moře.

Jordan (žordan) Camille (1771—1821), franc. státník, zúčastněný na povstání lyonském proti hrůzovládě, poslanec ve stát. radě, 1819 vyloučen.

Jordan Henri (1833—1886), antický filolog, profesor v Královci.

Jordan Max (1837—1906), něm. spis. umění, r. 1874—95 ředitel národní galerie v Berlíně.

Jordan Rudolf (1810—1887), něm. malíř v Düsseldorfu.

Jordan Sylvestr (1792—1861), německý politik, profesor práv v Marburce.

Jordan Wilhelm (1819—1904), něm. spisovatel, člen frankfurt. parlamentu. min. rada pro námořnictví.

Jordanis (gotsky Jornandes), alanský (západogotský) dějepisec v VI. stol., naposledy biskupem v Krotonu, napsal dějiny Gotů.

Jordsand, ostrov v Sever. moři před pobřežím Šlesvik-Holštýnska.

Jorga (žorga) Nicola (* 1871), rumunský historický badatel, literární historik, spisovatel a politik.

Jörgensen Adolf Ditlev (1840—1897), dánský historik, učitel v Kodani.

Jörgensen Johannes (* 1866) dánský básník; vynikl náladovými lyrickými básněmi a odklonil se od symbolismu ke katolicismu.

Joris Pio (1843—1921), ital. malíř, následoval ve stylu Fortunyho.

Joruba (Yoruba), starý stát v zázemí Jižní Nigerii, 50.000 km², asi 3 mil. ob. Hl. m. Ojo.

Jorullo (coruljo), sopka v mexickém státě Michoacan, 1301 m; činná do 1774.

Josafat (Jehošafat), král judský (873—849 př. Kr.); skončil války s Izraelity.

Josafat Kunczewič (1580—1623), křesť. svatý, arcibiskup v Polocku (Polsku), průkopník unie ruské církve s Římem.

Josafat (hebr. „Jehova soudí"), údolí, vých. od Jerusalema.

Josafat Frà, souč. básník a překladatel okruhu olom. revue Archa; studie literární a překlady z poesie anglické.

Jose (džos) Arthur Wilberfarce. (* 1863), angl. dějepisec, od r. 1904 v Australii.

Josef, 1. křesť. svatý, manžel Panny Marie, matky Ježíšovy, tesař. Svátek: 19. března. — 2. J. Arimatejský, přívrženec Ježíšův, podle evangelia člen synedria v Jerusalemě. Svátek: 17. března.

Císařové římští a němečtí: J. I., nejstarší syn Leopolda I. (1678—1711), 1687 korunován na krále uherského, 1690 zvolen císařem římským. — J. II. (1741—1790), nejstarší syn Marie Teresie a Františka I., 1764 zvolen králem římským a po smrti svého otce 1765 prohlášen svojí matkou spoluvládcem, 1765 císařem; chtěl provésti svůj reformní plán a nařízeními a zákony, chtěl spojiti své země v centralistický stát. 1781 vydal toleranční patent, jímž zrušil některé kláštery. Neméně pronikavé byly jeho opravy v sociální politice a národním hospodářství. Staral se o kolonisaci slovanských a uherských zemí, dal základ k spravedlivějšímu systému daňovému, dosáhl úplného zrušení nevolnictví, vynasnažil se, málo úspěšně, o právnické reformy (dočasné odstranění trestu smrti), staral se o chudé zakládáním nemocnic, ústavů pro choromyslné, nalezinců, polepšoven, sirotčinců a ústavů pro výchovu vojenských lékařů. Osudná pro jeho vnitřní reformy byla málo šťastná politika zahraniční. V Nizozemsku došlo ke krvavým výstupům, Uhry se bouřily, poněvadž císař se dal korunovat uherským králem ve Vídni a ne v Uhrách, takže musel skoro všechna převratná zřízení v Uhrách odvolati. Zároveň se proti němu bouřily české a tyrolské stavy, nespokojené s jeho vládou. Zemřel v 59 letech na plicní chorobu.

Rakousko. Arcivévodové J. Karel Ludvík (1833—1905), 1867 vrchní velitel nově zřízené zeměbrany honvédů v Uhersku. — J. Ferdinand Salvator, syn Ferdinanda IV., vévody toskánského, * 1872, plukovník rakouské armády ve světové valce. — J. August, syn J., generál jízdy za svět. války (* 1872).

Josef Egyptský, syn Rahel a Jakuba, starozákonní osvoboditel židů ze zajetí egyptského. Na jeho jméno existuje rozsáhlá, umělecká pověst, setkaná z původních motivů, které se vyskytují u všech národů. Staroč. J. a Asenech z XIV. st., vyd. ČČM. 1862.

Josef z Hor, pseud. Josefa Koubly.

Josefinismus, t. josefinství, název pro ○ osvícenské hnutí v zemích býv. Rak.-Uh. za Josefa II., který sám je nejvýznač. představitelem osvícenského abso-

lutismu, usilujícího jakousi revoluci shora uskutečniti reformní myšlenky záp.-evr. myslitelů. I reformy josefinské byly prováděny v duchu hesla: vše pro blaho státu a štěstí poddaných, které často v praxi nesly v sobě značný rozpor. Tak úsilí o vedení jednotné správy stát. jediným úř. jazykem (němčina) vyvolávalo nutně odpor u národů neněm. Tato stinná stránka j. nebyla vyvážena snahou o zlepšení postavení poddaného lidu (zrušení osob. poddanství, josefinský katastr a pod.). J. usiloval t. o podřízení církve státu, zaváděl reformy v soudnictví (rovnost všech před zákonem), ve financích. Ale překotné provádění reforem, nátlak shora, způsobily právě, že odpor tím vyvolaný smetl posléze s reformami skutečně ukvapenými i reformy užitečné. Pro náš národ je j. význačný tím, že svým úsilím o germanisaci měl značný podíl na vyvolání obrozeneckých snah našich buditelů na sklonku stol. XVIII. a poč. XIX.

Josefinský zákoník občanský, zákon o civilním právu, vydaný Josefem II. Tato práce měla původ v díle Marie Terezie, která uložila t. zv. kompilační komisi, nazývané později komisí zákonodárnou, úkol, aby zpracovala občanské právo a připravila návrh zákona. Výsledkem prací komise bylo velmi obsáhlé dílo Codex Theresianus, jež však nevyhovovalo, a proto předseda komise Azzoni byl nahražen vládním radou Hortenem a byl vypracován nový návrh. I. díl obč. zákona odevzdala komise již Josefu II. (panoval 1780—1790), a ten jej — aniž by čekal na další díly — vyhlásil jako zákon. V obsahu zákona jeví se snahy císaře Josefa II. jednak po centralisaci, jednak po moderním nazírání, zvláště v otázkách rodinného práva (na př. postavení dětí nemanželských bylo skoro vyrovnáno s postavením dětí manželských, což bylo na tehdejší dobu nesporně značným pokrokem). Tento josefinský zákoník byl jen málo pozměněn za panování Leopolda II. a konečně byl nahražen všeobecným občanským zákoníkem z r. 1811, který platí dodnes.

Josefitové, náboženská tovaryšstva v katolické církvi k poctě sv. Josefa.

Josefodol (Josefsthal), ms. v Č., okr. Jablonec n. N., 1702 ob.

Josefov, m. v s.-v. Č., při ústí Metuje do Labe) býv. pevnost. 5809 ob. (4805 č.). okr. Dvůr Král. n. L. Posádkové velit. 7. pěší brig., div. nemocnice. M. museum, hud. škola; vodárna, pivovar, přádelny. Založen jako pevnost Josefem II. místo býv. osady Ples a dokončen 1787. R. 1866 pevnost zrušena, ale hradby zůstaly.

Josefov, V. část hl. m. Prahy, 3501 ob.

Josefova Huť (Josefihütte), tov. obec, okr. Planá u Mar. Lázní, 108 n. ob.

Josefovice, o. ve Slezsku, okr. Bílovec, 296 ob.

Josefovič Josef, pseud. Josefa Baše.

Josefovič, pseud. Josefa Jungmanna mladšího.

Josefovič Josef, pseud. Josefa Durycha (Dürich).

Josefův Důl (Josefsthal), o. v Č., okr. Ml. Boleslav, 317 ob. Tov. kosmonoského zboží z r. 1764.

Josek Otakar (1854—1926), čes. spisovatel a filosof, prof. v Písku a v Praze, školní rada. Napsal četné časopisecké články. Hl. díla: Jevonsovy počátky logiky (1906), Rozptýlené kapitoly o životě Dr. Ign. J. Hanuše a j. Pseudonymy: Ot. Jílovský, Jos. Ota, Jos. Bežíček, Pavel Sazima, J. Sazima, Jaroslav Božek, Fr. Bláha, J. Bláha, J. Blažek, O. Staněk, O. Isk, O. J., Josef Pražák, J. Říha.

Joséphine (žosefín) Marie Rose (1763—1814), císařovna francouzská, dcera kapitána Josepha Taschera de la Pagerie; vzala si 1796 generála Bonaparta, stala se 1804 císařovnou. R. 1809 z pol. dův. rozvedeni.

Josephus Flavius (37—90), dějepisec, z židovského kněžského rodu; velel židovskému povstání proti Římanům. Napsal řecky: Židovská válka.

Josetsu, japonský malíř a budhistický kněz, žil kolem r. 1400.

Josgeď (Josgad), hl. m. tureckého vilajetu J. v stř. Malé Asii, asi 15.000 ob.

Josiáš, král judský 640—608 př. Kr., zavedl deuteronomický zákoník.

Josífek O., pseud. Eug. Dyrhana.

Josifovič Vojan, pseud. Jonáše Záborského.

Jósika (jošikao), uherský (sedmihrad.) šlechtický rod; od 17. stol.: Miklós (1794—1865), spisovatel, tvůrce maďarského historického románu. — 2. Samuel (1805—1860), sedmihradský dvorní kancléř až do 1848.

Josipovič, pseud. Hanuše Hackenschmieda.

Josipovič Gavriel, ps. Ludevíta Turzy.

Josipovič Ljudevit, Dr. (* 8. VIII. 1863), chorvat. šlechtic, 1893—1918 župan turopoljský, od r. 1905 místopředseda chorvat.-slavon.-dalmat. sněmu.

Josquin Deprés (žoskén depré), lat. Jodocus Pratensis (1450—1521), nizozemský skladatel, papež. pěvec v kapli v Římě.

Josquin Jan, autor hudební příručky, vyšlé 1551 a 1561, pod názvem: Muzika, to jest zpráva k zpívání náležitá... ode

mne J. J. jazykem čes. vydaná. O autoru jsou dvě hypothesy. Podle první byl J. uprchlý Francouz, který žil v Čechách mezi Čes. bratry, podle druhé jest jméno J. pseudonymem bratrského hudebníka, podle proslaveného tou dobou holandského skladatele Josquina de Prés. Lit.: O. Hostinský: Jan Blahoslav a J. J. (1896).

Joss Viktor, PhDr. (* 1869), něm. hud. kritik a novinář.

Jostedalsbrae, největší ledovec norský, 940 km², až 2038 m vysoký, mezi Soguefjordem a Nordfjordem.

Josua (hebr., „Bůh pomáhá), mužské křestní jméno.

Josua z Efraimu, podle pověsti sluha Mojžíšův a po jeho smrti vůdce Izraele.

Jošihito (1879—1926), jap. mikado; vládl 1889—1921.

Jošt, zkrácenina jm. Jodokus.

Jošt Moravský (1375—1411), syn markraběte Jana Jindřicha, z rodu Lucemburského; dostal r. 1375 Moravu, r. 1388 v zástavu Lucembursko a Braniborsko. Odpůrce Václava IV. R. 1410 zvol. něm. králem.

Jošťák (Joščák) Josef (* 1872), slovensko-amer. novinář, býv. redaktor New Yorského Deníku.

Jotaro Sugimura (* 1884), ředitel polit. odd. Svazu národů. Zastupoval Japonsko na konferenci ve Washingtonu a byl 1923—1926 vyslancem v Paříži.

Joteyko Tadeusz (†1872), p. hud. sklad. a spisovatel.

Jotham, král judský (ca 740—36 př. Kr.).

Jothion, dijodhydroxypropan,

$C_3H_5J_2 . 0H$),

vzniká působením jodovodíku na glycerin v podobě nažloutlé husté kapaliny charakteristického zápachu, spec. váhy 2.4—2.5. Ve vodě se špatně, v alkoholu, éteru a chloroformu dobře rozpouští. Obsahuje asi 80% jodu.

Jotunfjeld (—fěle), „obří hory", nejvyšší, velmi navštěvovaná horská krajina v Norsku.

Jotuni Maria (* 1880), finská spisovatelka, zástupce psychologického realismu ve Finsku.

Joubert (žubér) Barthélemy Cathérine (1769—1799), franc. vojevůdce, dobyl Turinu a přinutil krále sardinského, aby se vzdal trůnu.

Joubert (jaubert) Petrus Jacobus (1831—1900), vůdce Boerů, porazil 1881 angl. generála Colleye na Majubu-Nillu.

Joubin (žuben) Louis (* 1861), zoolog, profesor na universitě v Rennes.

Jouhandeau Marcel (* 1888), franc. spisovatel. Sp.: La jeunesse de Théophile (1922), Les Pincegrain (1924), Monsieur Godeau Intime (1925), Les Térébinte (1926), Brigitte ou la belle au bois dormant (1926).

Jouhaux (žuó) Léon (* 1878), franc. syndikalista; vydával 1911—21 list La bataille syndicaliste, 1919 gen. sekretář Všeob. svazu dělnického.

Joujou (žužu): 1. hračka, drobný přívěšek; — 2. ve Francii oslovení malých děvčátek.

Joule (džaul) James Prescott (1818—1889), angl. fysik, byl experimentálním zakladatelem mechanické teorie tepla. Nalezl, že vyrobení jednotky tepelné vyžaduje vždy tutéž práci, totiž 425 kgm jako ekvivalent tepla, které ohřeje 1 kg vody o 1° C.

Jouleovo teplo (džaul), teplo vzniklé odporem vodiče, kterým prochází elektrický proud, je úměrné čtverci intensity proudové.

Jour (franc., žúr), den. Přijímací den v týdnu (jourfix).

Jourdan (žurdan) Jean Baptiste, hrabě (1762—1833), franc. maršál; vynikl v tažení do Nizozemska (1792).

Jourdain Frantz (* 1847), belg. spisovatel a architekt, usedlý ve Francii. Užívá pseudonymu Thomas Graindorge.

Jourdain Paul (* 1878), franc. politik, 1924 ministr práce, 1925 ministr soc. péče.

Journal (franc.), denní list, denní úč. kniha.

Journal Le (le žurnál), pařížský deník, zal. 1892, nepolitický.

Journal des Débats (žůrnal de deba), pař. večerník, konservativní, zal. 1789.

Journal de Genève (žurnal dy ženev), největší list záp. Švýcar, zal. 1834, liberální.

Journal oficiel de la République Française (žurnál ofisiel de la repyblik fransés), francouzský úřední list, zal. 1869 v Paříži.

Journal du Peuple (žurnál dy pepl), pařížský socialistický deník.

Journal de Savants (žurnál de savan), 1665 v Paříži založený, nejstarší časopis evropský pro literaturu.

Journalista (žurnalista), novinář.

Journalistika (žurnalistika), ⚭ novinářství.

Jouvenel (žuvnel) Henry de (* 1876), franc. žurnalista a politik, od r. 1905 redaktor Matinu, od r. 1921 senátor; zastupoval Francii u Svazu národů, 1924 ministr vyučování.

Jouvenel Claire Boas (* 1879), franc. přítelkyně čes. národa, seznámila Masaryka s vůdčími osobnostmi franc. politiky.

Jouvenel Robert de (1882—1924), bratr prvého, franc. žurnalista a politik.

Joux Val de (val de žu), 15 km dlouhé údolí ve Waatlandské Juře, od Francie oddělené horou Mont Risoux, protékané Orbou, která tvoří Lac de Joux a Lac Brenet.

Jouy (žuj), vlastně Victor Josef Etienne, zvaný de J. (1764—1846), franc. spisovatel; člen akademie, důstojník, knihovník v Louvru; psal tragedie přísně klasického směru.

Jovan Janko (* 18. X. 1878 ve Sv. Vidu u Lublaně), národohospodář a ekonom, autor odbor. článků v růz. časopisech.

Jovan Nenad Car († 26. VII. 1527), vůdce Srbů v Bačce a Banátu, který slávou své hrdinnosti soustředil kolem sebe tábor 15.000 bojovníků. Ve vnitřních bojích odpadl od Jana Zápolského a přidal se k Ferdinandovi, začež se stal 1527 obětí atentátu.

Jovan, patriarcha v Peći v letech 1592—1614, usiloval o pomoc balkánským Slovanům proti Turkům a jimi zadržen a asi odstraněn v Cařihradě.

Jovanovaćka reka, říčka v Srbsku, pr. přítok Moravy.

Jovanović Aleksa (1846—1920), srbský právník a politik, r. 1900—1901 předseda vlády. Jako býv. soudce se uplatnil v zákonodárství a kodifikaci zákonů. Psal odborné studie, i z historického práva, a přispíval do časopisů politických i literárních.

Jovanović Anastas (* 1817 ve Vrace v Bulharsku, † 1899 v Bělehradě), litograf a daguerotypista. První se v Srbsku zabýval fotografií, s níž se seznámil ve Vídni. Počal také vydávati periodický list Srpski spomenici, v němž uveřejňoval litografie srbských vládců a pod.

Jovanović Arsenije IV. Šakabenta (* kol 1699 v Rašské oblasti, † 18. I. 1748 v Karlovcích), pećský patriarcha a karlovský metropolita. Když Rakousko roku 1737 vypovědělo Turecku válku, podnítil lid k protitureckému povstání, ale musil se pak uchýliti s povstalci do Srěmu, kde dosáhl patriaršské hodnosti, potvrzení práv srbského lidu a uskutečnil národní sněm církevní v Karlovcích r. 1744.

Jovanović Bogoljub (* 2. VI. 1839 v Bohdanči v Čechách, † 13. IV. 1924 v Bělehradě), býv. ředitel Správy státní statistiky a organisátor statistický i odborný spisovatel. Vedle úředních vydání státní statistiky psal i práce privátní v časopisech nebo samostatně (Srpska zagranična trgovina 1866—1870, Statistika nastave u Kraljevini Srbiji 1872/73—1879/80 v 7. sv., Popis Ljudstva u Srbiji 1884 a j.). Spolupracoval s mezinárodními institucemi statistickými, časopisy, psal do lexikonů a pod.

Jovanović Djordje (* 1861), srbský sochař, žák vídeňský, mnichovský a pařížský; prvé práce vystavil 1889 v pařížském Salonu, kde se pak pravidelně zúčastňoval výstav.

Jovanović Jovan (* v Karlovcích, † 12. IV. 1805 v Somboru), biskup bačský, podporoval srbské povstání z r. 1804.

Jovanović Jovan (* 2. VIII. 1877 v Niši), brigád. generál. Válek se účastnil jako člen a náčelník gen. štábu Moravské divise.

Jovanović Jovan, MUDr. (1870—1923), srb. lékař, gynekolog., pracovník v soc.-gynek. institucích. Napsal mnoho článků do dom. i cizích časopisů a řadu větších studií odborných.

Jovanović Jovan (* 1869), poslanec a diplomat srb., vyslanec na růz. místech. Psal články o zahranič. politice, překl. z francouzštiny.

Jovanović Jovan-Zmaj, JUDr. a MUDr (1833—1904), populární básník srb., právník, lékař, dramaturg Nar. Pozorišta v Bělehradě. Psal a redigoval dětské listy, hl. Neven. První verše (z r. 1848) pod jménem Osijan (⚲), pak Zmaj podle satyr. listu Z. Byl nebyčejně plodný lyrik, humorista, satyrik, překladatel, i několik povídek napsal, články uveřejňoval a sebral mnoho materiálií pro srb. slovník. Je z nejlepších básníků srb., a skvělý autor pro děti. Spisy jeho vycházejí cyrilicí i latinkou v nejrůznějších vydáních i výborech.

Jovanović Kosta (* 1866), prof. gymn. v Bělehradě, antropogeograf. Sp. Gornje Dragačevo (1908).

Jovanović Kosta, Dr. (1875—1930), dlouholetý nám. starosty hl. m. Bělehradu a vynik. národohospod. pracovník. Byl též novinářsky činným.

Jovanović Kosta-Konstantin (1849—1923), syn Anastasa J., srbský architekt. Usadil se ve Vídni. Při vypuknutí svět. války byl v Bělehradě. Odešel pak na konec do Curychu. Z jeho děl: Narodno Sobranje v Sofii, Narodna banka v Bělehradě, chrám sv. Sávy, palác Akademie nauk v Bělehradě a j.

Jovanović Ljuba (* 1865), srb. historik, prof. bělehrad. university. Zabývá se hl. otázkami ve svých rozpravách, jež mají vztah k součas. situaci polit. Sám byl od mládí polit. činný, vedle toho dobrovolníkem ve válce s Bulhary, pak poslancem, několikráte ministrem, předsedou skupštiny a místopředs. radikál. strany.

Jovanović Mihailo (1826—1898), bělehr. metropolita, žák kyjevské Duchov. aka-

demie, od r. 1853 mnich; jako metropolita provedl mnohé reformy a zasloužil se o autokefalnost srb. církve (1879). Vynikl také v humánní, sociální práci a literární činnosti. Hl. díla: Pogled na istoriju srpske crkve (1856), Pravoslavni Propovednik (1866, 1867, 1871), Skup beseda, Srpska Crkva u Kneževini Srbiji (1874), Hrišćanske svetinje na Istoku i Svata Atonska Gora (1886) a j.

Jovanović Mihailo (* 1877), srb. divis. generál, 1910—1914 adjutant králův, profesor Vojne Akademije, šéf v minist. vojenství, vojen. přidělenec v Italii, od konce r. 1925 druhý pomocník náčelníka hlavního generál. štábu.

Jovanović Mihailo, JUDr. (* 1855), srb. právník a politik, 1903 a 1904—5 byl ministrem spravedlnosti, 1908—1925 předseda kasačního soudu. Hl. díla: Pravo representacije u nasledju, Svojina, 1921.

Jovanović Mihailo-Batut, MUDr. (1847—1930), prof. hygieny na lék. fakultě v Bělehradě, pracoval v preventivní a soudní medicině. Je především šťastným popularisátorem mediciny a učitelem hygieny. Napsal řadu odborných článů a děl.

Jovanović Milan (* 1875), srb. divis. generál, válek se zúčastnil na velitelských místech.

Jovanović Pavle (1849—1897), srbský politik z Rak.-Uherska; působil jako profesor v Bosně; založil tam list Trebević, ale pro nacionální práci musel opustiti zemi. V Záhřebě zal. 1884 Srbobran, od r. 1902 Novi Srbobran, orgán srb. samostat. strany.

Jovanović Pavle (Paja) (* 1859), srbský malíř, žák vídeňský; maloval genry z Černé Hory a Albanie a vystavuje na světových výstavách, nejvíce v paříž. Salonu. Pracuje velké komposice (Seoba Srba, Krunisanje cara Dušana) a portrety vladařských rodin. Sebral také mnoho obrazů starých i nových mistrů, jež hodlá zanechati jako svůj odkaz v Bělehradě.

Jovanović Slobodan (* 1869), srbský právník, profesor bělehradské university. Byl ze zakladatelů časopisu Srpski Književni Glasnik a spolu s B. Popovićem jeho redaktorem. Přispíval do časopisů odborných i literárních. Je nejlepší znalec veřejného práva. Napsal mnohé spisy právnické i historické.

Jovanović Vasilije, Dr. (* 1874), srbský politik a ministr. Byl poslancem radikální strany. Často pracoval v cizině pro Srbsko a po válce býval delegátem jihoslovanským, hlavně v Lize národů.

Jovanović Vasilije (v 17. stol.), biskup zahumský a skenderiský. Pocházel z Popova Polja. Staral se o osvobození od Turků. Byl ctěn a po smrti prohlášen za svatého.

Jovanović Vladimir (* 27. III. 1859 v Šabci, † 1. VIII. 1898 tamže), srbský básník, profesor v Šabci. Plodný básník od r. 1876, nejprve veršů humor. a satyrických. První sbírkou jsou překlady (překl. ze sedmi jazyků), Lepe tudjinke (1889, po druhé 1893), r. 1893 S francuskog Parnasa. Svých veršů vydal tři sbírky: Crtice iz samačkog života a Iz detinjstva (1890), Iz bračnoga života (1896). Byl realistickým básníkem denního života. Používal pseudon. Alastor.

Jovanović Vladimir (1833—1922), srbský politik a literát; byl v emigraci a vyd. ve Švýcarsku francouzsko-srbsky Slobodu. Byl státním radou, několikrát ministrem. Psal politické rozpravy a překládal odborné spisy. Hl. jeho dílo je: Politički rečnik (1870—1872), které zůstalo nedokončeno.

Jovanović Vladimir (* 1870), srb. brig. generál-soudce, dobrovol. ve válce 1885, náčelník soudního oddělení Nejvyššího velitelství.

Jovanović Vojislav, PhDr. (* 1884), srb. literát a bibliofil, byl prof. srovnáv. literatury na bělehr. universitě. Počal pamflety a realist. komediemi: Naš zet (1905), Naši sinovi (1906), Naši ocevi (1906), Kariera (1907); překládal Ibsena a Voltaira. R. 1908 uveř. ve Spomeniku angl. bibliografii o Východ. otázce (1911), vydal v Paříži franc. svoji thési La Guzla de Prosper Mérimée, r. 1922 upravil antologii srb. nár. písní.

Jovčeva Sandra (* 1889), bulhar. spisovatelka. Vedle sbírky veršů vydala v r. 1930 román ze život učitel. Otchvrlenite.

Jovellanos (žovelanos) Gaspar Melchor, de (1744—1811), špan. státník a spisovatel, činný úspěšně pro duševní a hospodářské povznesení Španělska.

Joviální (lat.), vlastní Jupiterovi (Jovovi), tedy tolik, jako veselý, rozradostněný; jovialita, veselé bodré jednání a chování.

Jovianus Flavius, řím. císař (363—364); zavedl křesťanství jako stát. náboženství.

Jovinianus († asi 406), římský mnich; byl odpůrcem Jeronýmovým a Augustinovým.

Jovkić Proka (1886—1915), srb. básník, autodidakt; počal psáti v Americe revoluč verše a vydal tam dvě knihy. Skerlić ho 1911 povolal do Bělehradu a umožnil mu vzdělati se. R. 1912 vydal ještě třetí knihu veršů Knjiga borbe i života. Psal pod jménem Nestor Žučni.

Jovkov Jordan (* 1884), bulh. spisovatel. Je romantikem, jenž ve svých povídkách kreslí realisticky život bulhar. sed-

láka. Povídky jeho jsou poesií lásky k přírodě, vlasti a lidu. Původně psal verše, od r. 1907 věnuje se výhradně beletrii, v poslední době pokouší se také o dramata a historickou povídku. Je dnes nejvýraznějším bulhar. beletristou a vyrůstá v příštího historického spisovatele bulharského.

Jovra (Jóvradarma), o. na Podk. R., okr. Užhorod, 1333 ob. (200 čs., 695 r.).

Jovsa, o. na Slov., okr. Sobrance, 837 ob. (754 čs.).

Jowett Fredenc William (* 1864), angl. politik socialistický, původně povoláním dělník, pak mistr tkalcovský, posléze novinář; od 1898 poslancem za Union of Democratic Control, od 1922 za Labour Party a 1924 ministrem.

Joyce (džojs) James (* 1882), irský spisovatel, jeden z největších zjevů moderní svět. literatury. Ve svých spisech zkoumá psychologii podvědomí.

Jozef Fraňo, ps. Dr. Jozefa Strakosiče.

Jozeffy Pavel, Dr. (* 31. I. 1775 na Vrbovcích, † 29. III. 1849), slov. biskup. Byl kaplanem v Sarvaši, farářem v Ašodě, na Cinkotě a od r. 1820 v Tisovci, kde byl r. 1823 zvolen biskupem. R. 1830 byl za své zásluhy o církevní literaturu poctěn čestným doktorátem jenské university. V letech čtyřicátých byly proti němu podnikány útoky pro jeho slovenské přesvědčení; vzdal se proto hodn. biskupské.

Jozefović Oskar (* 1890), chorvat. skladatel a dirigent záhřebského Národ. divadla, žák vídeňský, pražský (Novákův) a pařížský. Pokrokový, využívá nár. motivů, autor sborů, písní, instrumentálních skladeb a scénické hudby.

Jozek Lad. (1861—1923), čes. hosp. spisovatel, učitel, pak řed. hosp. škol, spoluzakl. čsl. strany agrární, redaktor odb. listů: Rádce zemědělců, Obrany zeměděl. a j.; vydal samostatně četné odb. spisy.

Jozífek O., pseud. Jos. Dyrhona.

Juan (chuan), špaň., Jan.

Juan d'Austria, don (1547—1578), nemanželský syn Karla V. Za Filipa II. stal se vojákem a velel 1569 a 1570 proti Maurům, potom velel loďstvu Svaté ligy proti Turkům (1571 vítěz u Lepanta). Místodržitel v Nizozemsku.

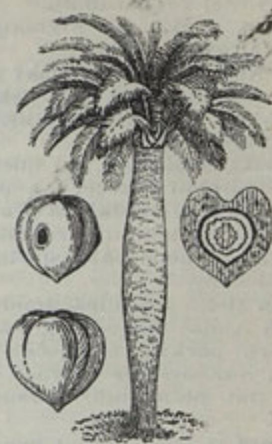
Juan Fernandezovy ostrovy, tři ostrovy (180 km²) v Tichém oceánu (mezi 33° a 34° j. š.), název. k chilské prov. Valparaiso. R. 1704 ztroskotal Skot Selkirk na Mas-a-tierra. Jeho osud je základem románu Robinson Crusoe (↗ Defoe).

Juan Manuel (1285—1349), kastilský infant, válečník a spisovatel; bojoval proti Maurům. Místodržící pohraničních krajů.

Juárez (chuarez) Carlos Benito (1806—1872), mexický státník; od 1858 do smrti presidentem Mexika. R. 1866 podepsal rozsudek smrti císaře Maxmiliána.

Juba, posl. král numidský, oddaný Pompeiovi. Poražen Caesarem u Thapou (46 př. Kr.), spáchal sebevraždu. Jeho syn, J. II., král mauretánský, lit. činný. Založil město Caesareu.

Jubaea Gay, rod palem s jediným druhem J. spectabilis, s dlouhým, silným

Jubaea spectabilis.
a) plod, b) semeno, c) řez plodem.

kmenem. Nejjižnější palma záp. pobřeží amerického (31° j. š.), nalézá se hlavně v Chile. Šťáva z jeho pně se nazývá palmovým medem.

Jubal, postava v hebrejských bájích, ↗ Lamech.

Jubilant, ↗ jubileum.

Jubilate, jm. 3. neděle po velikonocích.

Jubileum (hebr.-novolat.), výroční slavnost. Jubilant ten, kdo slaví jubileum.

Jubilus (jubilace) (lat.), v círk. zpěvu raného středověku delší melodická věta na jednu hlásku.

Jubis (franc., žibis), sušené hrozny z Provence.

Jucca, ↗ Yucca.

Juda, izraelský kmen, jehož praotcem podle písma (1. Mojžíš 29, 35) jest Juda, čtvrtý syn Jakubův.

Judae Leo (1482—1542), švýc. reformátor v Curychu. Vydal lat. překl. bible.

Juda Galilejský, židovský politik; pokusil se o povstání proti Římanům r. 7 př. Kr. Dal vznik straně Zelotů.

Juda Karel (* 1871), prof. a spisovatel, psal pod pseud. Kara Ben Jehuda. Pronásledován pro své svobodomyslné názory. Sp.: Drobná themata (1914), Chudé osení (1902), Pan kolega (1921), Satirický

komentář (1914), Slezské dialogy (1913), Zpěvy nejunácké (1914) a lit. studie.

Juda Makkabejský (Kladivo), vůdce Židů v bojích za svobodu proti helenisačním snahám krále Antiocha IV. Epifana (165—161 př. Kr.).

Judea, v dobách Kristových název jižní Palestiny.

Judeich Johann Friedrich (1828—1894), lesnický odborník; r. 1857 lesmistrem v Bělé a ředitel v Tharandtu.

Judenburg, město ve Štýrsku (1923), 6113 ob. Válcovny železa.

Juděnič Nikolaj (* 1862), ruský generál; do r. 1917 ve štábu ruské kavkazské armády. potom ve službách protibolševické severozápadní vlády.

Judex (lat.), soudce; J. ad quem (totiž appellatur), vrchní soudce; j. a quo, nižší soudce. Prvému se předkládá právní prostředek proti rozhodnutí druhého.

Judica (lat.), jméno páté (smrtelné) neděle postní doby.

Judicium (lat.), rozsudek, soudní dvůr.

Judicová Anna (1850—1911), slavná pařížská operní pěvkyně a herečka. Též hostovala na Nár. divadle v Praze.

Judikát (lat. judicatum); rozsudek, nález soudní.

Judikatura (z lat.), soudní moc, pravomoc; zvl. pak termín pro právní názory, obsažené a odůvod. v soud. rozsudcích.

Júdit, legend. žid. hrdinka, která zachránila své rodné město Betulii tím, že omámila svojí krásou Holoferna a ve spánku uťala mu hlavu.

JUDr., zkr. juris utriusque doktor.

Judson (džédsn) Harry Pratt (1849—1927), am. právník, spolupracovník Benešův a Masarykův za války v Americe.

Jug, akc. továrna na lodi ve Splitu.

Juel Jeus (1745—1802), dán. malíř, portraitista.

Jug (jihosl.), jih, též horký vítr na Adrii (scirocco).

Jug, rus. řeka, pr. přítok Suchony, 460 km dl.

Jugbert St., bavorské město ve Falci, 18.000 ob. na okraji kamenouh. okresu Saarského území, svěřeného dle mírové smlouvy ve Versailles (1919) na 15 roků Francii. Značný průmysl.

Jug-Bogdan, národními písněmi opěvaný hrdina z boje na Kosově poli, kde padl se svými devíti syny (Jugovići).

Jugerum (lat.), u Římanů plošná míra, 240 × 120 stop = 2523 m².

Jugl Karel († 1746), farář u Sv. Haštala, odborník v hebrejštině a židovských starožitnostech. Napsal dvě velká díla: O Židech (Nár. museum) a Funda Davidis-Prak Davidův, proti M. Lutherovi (arcibiskupská knihovna).

Juglans, ☞ ořešák.

Juglon (oxynaftochinon) $C_{10}H_6O_3$, nachází se v zelených skořápkách vlašských ořechů, slouží k barvení vlasů.

Jugo Jenny (Jenny Walther, * 14. VI. 1905), něm. film. herečka berlínských atelierů.

Jugoslavia, království, až do října 1929 království Srbů, Chorvatů a Slovinců (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, zkráceně S. H. S.), rozlohy 248.488 km². Povstala po ukončení svět. války 21. XI. 1918 z býv. království srbského a černohorského, ke kterým byly připojeny tyto odloučené části býv. rakousko-uherské monarchie: Krajina, Dalmacie (podle smlouvy rapallské [☞] ze dne 12. XI. 1920 bez města Rjeky a Zadaru a bez ostrovů: Cres, Lošinj a j. menších ostrůvků v zálivu Quarnerském), Bosna, Hercegovina, Chorvatsko-Slavonsko, Bačka a záp. Banát, menší části Korutan, Štyrska, Bulharska a Albanie. Rozprostírá se mezi 40° 50' až 46° 51' s. š. a 13° 40' až 23° 0.5' v. d.

Obyvatelstvo: Počet obyv. král. J. podle sčítání z r. 1926: 12,747.151 obyv. Průměrná hustota jest asi 48 obyv. na 1 km².

Národnost. Podle úř. sčítání ze dne 31. ledna 1921 bylo: 8,946.884 (74.4%) Srbo-Chorvatů, 1,024.761 (8.5%) Slovinců; ostat. Slovanů, hl. Bulharů v jižní Jugoslavii, Čechoslováků na severu (Bačka): 174.479 (1.5%), celkem tedy Slovanů 10,146.124 hlav, t. j. 84.4% celkového počtu obyvatelstva. Mimo to: 513.470 Němců (4.3%), hl. v Jižním Štyrsku a v Banátu; 472.409 Maďarů, 441.740 Albánců, 229.338 Rumunů a 12.853 Italů.

Náboženství. R. 1921 bylo podle vyznání nábož. obyvatelstva: 46.4% řec.-pravoslavného, 39.4% římsko-katolického, 11.1% mohamedánského, 1.8% protestantů a 0.5% židů a 0.3% řeckých katolíků. — Hlavou řecko-pravoslavné srb. církve je patriarcha bělehradský. V čele mohamedánského náboženství stojí: reis-ul-Ulema v Sarajevě a Mufti v Bělehradě. Římsko-katolická církev má 4 arcibiskupy (Záhřeb, Bělehrad, Sarajevo a Bar). Žid. vrchní rabín sídlí v Bělehradě.

Školství. R. 1927 bylo celkem: 8968 obecných škol s 797.475 žáky, 174 vyšších (83.399), 155 měšťanských (26.635), 19 obchodních škol (2535), 44 učitelské ústavy (7549), 1 inženýrská, 1 zvěrolékařská a 3 námořnické akademie (771 žák). Z vysokých škol: univ. v Bělehradě (srbská), v Záhřebě (chorv.) a Lublani (slov.); právnická fakulta v Subotici, filologická ve Skoplji; vys. obch. akademie v Záhřebě. Celkem mají vys. školy jugosl. 12.780 posluchačů.

Kulturní život. Z vědeckých společností: Jihoslovanská akademie věd a umění v Záhřebě, Akademie věd v Bělehradě.

Výrobní odvětví. Největší část obyvatelstva J. se zaměstnává zemědělstvím a to 80%. Nejvíce pěstována kukuřice, pšenice a ječmen. Důležité je také ovocnářství. Chov dobytka (1928): 1109 koní, 119 oslů a mezků, 3654 hov. dobytka, 7722 ovcí, 2663 prasat, 1750 koz (v 1000 kusech). Důležité je také pěstování bource morušového, včelařství a drůbežnictví (značný vývoz vajec). Rybářství na březích Adrie zaměstnává 10.000 osob. Lesy (65% listn.) dodaly r. 1928: 18 mil. m³ dřeva, z čehož pětina vyvezena. Hornictví jest teprve v počátcích. Z úhrnného počtu vodní síly, odhadované na 3½ mil. ks., využitkováno pouze 170.000. Průmysl není také dosud náležitě vyvinut. Podle statistiky z r. 1926 bylo velkopodniků: 315 velkých pil, 7 papíren, 50 velkomlýnů (Bačka), 40 pivovarů, 8 cukrovarů (119.000 tun cukru v r. 1928—29), 20 textilních továren, četné lihovary a tov. na likéry, 5 keram., 14 chem. továren a 7 železář. hutí. Domácí průmysl zhotovuje hl. národní kroje pestrých barev, opánky, koberce (Pirot, Sarajevo), bižuterii a galanterii atd.

Zahraniční obchod Jugoslavie byl v letech 1924, 1925 a 1926 aktivní, v r. 1927 a 1928 pasivní. Celkový vývoz v r. 1928 dosáhl 4.235 tisíc tun v hodnotě 6.445 mil. din., dovoz v téže době činil 1.565 tisíc tun v hodnotě 7.835 mil. din.; byl tudíž zahr. obchod Jugoslavie pasivní 1.391 mil. din. — Obchodní loďstvo 1927: 170.356 reg. tun, z toho 58 parníků s 152.458 reg. tun. Hlavní přístavy: Split, Gruž, Šibenik, Sušak. Lodní provoz 1927: 23·7 mil. reg. t. —

Doprava. Automobily: V celé Jugoslavii bylo v r. 1927 celkem 8.560 vozů, z toho 1.800 nákladních. Železnice 1927: 10.057 km z největší části státních. Z vodních cest vnitrozemských: Dunaj, Sáva, Dráva, Tisa. Průplavy: Kanál krále Petra a krále Alexandra (285 km). Letecké spoje: Bělehrad—Budapešť, Bělehrad—Sofia a Bělehrad—Záhřeb. — Pošty a telegrafy: 3.868 pošt. úřadů, 1.313 telegrafních stanic, 1.054 telef. úřadů s 42.850 hovornami, 52 st. kabelů (553 km), 6 radiových stanic.

Peněžnictví. Cedulovou bankou Jugoslavie jest Narodna banka v Bělehradě; mimo ni jest 723 bank. Pro česko slovenské příslušníky a pro spojení s ČSR založena Československá banka v Záhřebě s četnými filiálkami. — Jednotkou měny jugosl. je dinar à 100 para; kurs. hodnota dinaru r. 1930: 100 din. = 59·55 Kč. Oběh bankovek koncem září r. 1929: 6.720,475.000 din. Zlaté krytí: 15·25%. Míry a váhy jsou metrické.

Ústava, správa zemská atd. Ústava ze dne 28. června 1921 byla králem Alexandrem v lednu 1929 zrušena a Narodna Skupština (čítající 315 poslanců) rozpuštěna. Ministerská rada za předsednictví gen. Živkoviče (☞) sestává z 12 ministrů. Královským nařízením ze dne 3. října 1929 pak rozdělena celá země na 9 nových správních celků, nazvaných banovinami, a to: Banovina Savská má 2,335.625 obyvatel, Vrbaska 840.332, Primorska 774.810, Drinska 1,304.662, Zetska 784.284, Dunavska 2,233.766, Moravska 1,202.673, Vardarska 1,374.023 a Dravska 1,039.407 ob.; mimo to Grad Belgrad 152.688 obyv. V čele jednotlivých banovin stojí ban s rozsáhlou pravomocí, čímž docílena úplná decentralisace státní správy, ☞ mapu.

Soudní organisace. Nejvyšší kasační soud v Bělehradě, vrchní odvolací soudy v Bělehradě, Záhřebě, Ljublani, Skopiji, N. Sadu, Splitu a Sarajevě. Státní rozpoč. 1929/30. Příjmy: 7.683 mil. din., vydání 7,119 mil. din., přebytek 564 mil. din. Vnitřní státní dluh: 4.912 mil. din., vnější předválečný a válečný: 2.682 mil. franků, 368 mil. zl. franků, 35.8 mil. £., 51 mil. $ a 469 mil. din.

Vojenství. Podle zákona ze dne 6. června 1923 zavedena všeobecná branná povinnost s akt. služ. dobou 18měsíční. Země jest rozdělena na 5 armádních okresů. Nejvyšší voj. velitel jest král, nejvyšší velitelství ministerstvo války. Mírový stav: 7.000 důstojníků a 125.000 mužů. Válečný stav: 2,000.000 mužů. Námořnictvo: Při rozdělení rak.-uh. loďstva obdržela J. 2 nové a 2 starší pancéřové monitory dunajské (450, 550 t.), dále 12 starších torpédovek; J. zakoupila od Něm. r. 1926 malý křižník Niobe (2.900 t.) a mimo to 3 podmořské lodi.

Znak král. Jugoslavského.

Znak a vlajka: Na červené půdě stříbrný dvojhlavý orel, na jehož prsou jsou znaky Srbska, Chorvatska a Slovinska. Říšské barvy: vodorovné pruhy: modrý, bílý a červený.

Literatura: Lakatoš, Privredni Almanach (1929).

Dějiny Jugoslavie. První známky vzájemnosti jihoslovanské objevují se již v době romantismu a první pokusy politického spojení a splynutí přináší

t. zv. illyrské hnutí v Chorvatsku; společné pak vystoupení Chorvatů a Srbů zaznamenáno v letech 1848—49, kdy bojují proti Maďarům. V novější době pracovali Chorvaté, aby Jihoslované byli spojeni pod žezlem habsburským v jednu jihoslovanskou říši. Plán vzbudil značnou nedůvěru v Srbsku, kdež vzniklo již dříve hnutí velkosrbské, propagující splynutí všech jižních Slovanů pod slov. žezlem Karaďorděvičů. Toto velkosrbské hnutí bylo nejsilnějším právě před světovou válkou a když na Vidovdan arciv. František Ferdinand, projektant plánu protisrbského, přijel do Sarajeva, považováno to se strany radik.-srbské za provokaci, které také padl za oběť. Mezi emigrací jihoslovanskou vládl již zcela nový duch; tak již r. 1915 v Chicagu a 1916 v Pittsburgu utvořeny jihoslovanské sbory dobrovolníků, které po boku svých českých bratří bojovali na záp. frontě. V Londýně pak z uprchlých rak. politiků jihoslov. národnosti utvořen r. 1915 zvl. jihoslovanský výbor pod vedením Chorvata A. Trumbiče. Dne 20. července 1917 pak vyhlášeno srbskou vládou, meškající tehdy na ostrově Korfu, oficielně spojení Chorvatů, Slovinců a Srbů v jednu říši pod žezlem Karaďorděvičů. Současně v tuto dobu spojili se poslanci jihoslovanští na říšské radě vídeňské v jeden Jihoslovanský klub, kteří pak 6. října 1918 prohlásili spojení rakouských i uherských Jihoslovanů a zvolili výkonný výbor Nár. rady Slovinců, Chorvatů a Srbů (Narodna Viječa), v jehož čele stáli: Slovinec Korošec, Chorvat Pavelić a Srb Pribičević. Nar. Viječa převzala také po rozhodnutí rak-uh. monarchie dne 29. října 1918 řízení věcí jihoslovanských a svolaným „saborem" uznána jakožto nejvyšší nár. orgán. 21. listopadu 1918 pak prohlásila slavnostně Nár. Viječa spojení všech Jihoslovany obýv. částí Rak.-Uherska s král. Srbským a Černohorským. Nový stát nazván pak Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (S. H. S.). Nový stát obdržel na západě značný kus Banátu, ale na vých. Italie prosadila, že největší část Jihoslovany obývané Istrie pro S. H. S. ztracena. Také Rjeka a Zadar ztraceny. Plebiscit v jižních Korutanech pak rozhodl pro Rakousko. Centralisační snahy bělehradské vzbudily velké oposiční hnutí hl. mezi Chorvaty, k němuž se připojili i Slovinci a Černohorci. Odpor tento způsobil konečně pád Nikoly Pašiče ⇨ (1919). Ani jeho nástupci nedovedli ve vnitřní politice zavésti klid a pořádek. 13. prosince 1920 svolaná skupština konána za nepřítomnosti Chorvatů, kteří pod vedením Štěpána Radiče ⇨ vstoupili do rozhodné oposice. Tento politický neklid trvá do r. 1923: vůdce Chorvatů Radić prchá do ciziny, kdež rozvíjí prudkou protistátní agitaci. Události tyto mají opět za následek nový pád Pašičův, kterého vystřídává Lj. Davidović. Koncem r. 1924 ujímá se Pašić opět vlády, dává zatknouti Štěpána Radiće pro velezradu a rozpouští chorv. selskou stranu. Nové volby v r. 1925 přinášejí ale Pašićovi pouze nepatrnou většinu ve skupštině. Hledá cesty ke smíru, což se mu konečně podaří. Radić přijímá křeslo min. vyučování. Po Pašićovi následuje nyní Uzunović. V dubnu 1926 podává Radić demisi. Ve vládě opět převládá srbský živel, i když Slovinec Korošec přejímá vládu. Radić zahajuje opětně prudký boj proti Bělehradu, který končí atentátem černohorského poslance Račiće (červen 1928), jemuž po 6 nedělích Radić podléhá. Poněvadž boje ve skupštině trvají stále a v zemi se vzmáhá všeobecná nespokojenost, přikročuje král Alexandr kráznému činu. 5. ledna 1929 rozpouští skupštinu, jakož i všechny politické strany, jmenuje min. předsedou svého důvěrníka gen. Živkoviće (⇨), zrušuje ústavu a pověřuje min. předsedu diktátorskou mocí, aby zavedl klid a pořádek. Živkovićovi podařilo se skutečně docíliti všeobecného uklidnění, čemuž také nasvědčuje, že nové rozdělení státu na banoviny a provedená tak decentralisace státní správy setkala se se všeobecným pochopením.

Literatura. Mluvíme-li o jihoslovanské literatuře, máme na mysli vždy písemnictví jednotlivých národů jihoslovanských, tedy Chorvatů, Slovinců a Srbů, ze kterých jest jihoslov. stát složen.

Starosrbské písemnictví. Nejstarší památky srbochorvatského písemnictví jsou sepsány glagolicí a církevní slovanštinou. Kdežto v Chorvatsku zůstala i nadále glagolice, u Srbů nabývá stále více půdy cyrilika. Nejstarši srbské památky datují se z doby vlády Nemajićů, hl. syn Nemajičův, sv. Sáva († 1236) jest vlastně zakladatelem starosrbského písemnictví (vyd. P. J. Šafařík 1851). Další památkou této doby jest Rodoslov arcibiskupa Štěpána, ve kterém líčí život srbských králů od r. 1272—1325 (vyd. Daničić 1866) a životopis Štěpána Lazareviče od Konstantina Kostencca z 1. pol. 15. stol. Velice důlež. spisem jest také Zákon Vinodolski (1288) glagolicí psaný a Zakonik cara Štěpána Dušana z r. 1349. Také v Chorvatsku v době od 13. do 15. stol. vládla všeobecně glagolice a důležitou památkou z těchto dob jsou jednak různé pašijové hry a t. zv. remešské evangelium. Ale již ve 14. století všeobecně převládá písmo latinské a jeví

se stále více vliv italský. Vládou tureckou (od r. 1459) ovšem zanikl veškerý literární život.

Dalmatská literatura. Spisy z Dubrovnické doby jsou psány všeobecně latinkou a to jazykem chorvatským, ale stále víc a více převládá jihosrbština. Jsou to výluč. básně (neboť prosa chybí skoro úplně), které převládají v l. 1450—1700 a největším spisovatelem této doby jest humanista Marko Marulić (○), nazv. též Marcus Marulus (1450—1524), lyrikové Šiško Menšetić (○) (1457—1501), Djore Držić (1461—1507), Lučić, současně první dramatik této doby a Petar Zoranić († 1508). Nejvyššího rozpětí ale dosahuje dalmatská lit. v XVI. stol. Ivanem Gundulićem (○) (1588—1638), který representuje středověké básnictví chorvatské. Vedle něho vyniká ještě lyrik a dramatik Junij Palmotić (1606—1657). Strašným zemětřesením v r. 1667 zničen nejen blahobyt Dubrovníka, ale i jeho písemnictví. Od této katastrofy pak literatura pouze živoří. V 18. stol. pak literatura otrocky napodobí vzory italské a francouzské, ale dosahuje znova svého rozkvětu až v druhé polovici 18. století pracemi františkána Andrija Kašiće-Miošiće (1702—1760). V Bosně pracují hlav. mniši řádu františkánského, kteří píší jen náboženská pojednání.

Nová srbská literatura. Mírem v Požarevci (1718) přešla značnější část Srbska pod panství rakouské a tím stala se bližší vlivu západoevropské kultury. Nová doba srbského písemnictví začíná ale hlavně zavedením srbského lidového jazyka místo církevně slov. do úřadů a škol. Slovinec Jernej Kopitar ve Vídni vybídl Srba Vuka Stefanoviče-Karadžiće (○) k napsání lidové srbské mluvnice, jež všeobecně zaváděna, čímž i uznána za jediný jazyk srbské literatury. Současně s vyvíjející se srbskou literaturou nastává rozkvět literatury chorvatské. Básník L. Musicki (1777—1837) a Sima Milutinović (1791—1847) projednávají ve svých básních hl. motivy národní. Romantismus však nabývá stále více vrchu a jsou to hlavně: lyrik Branko Radičević (○), epik Jovan Subotić (1817—1886) a dramatik Jovan Popović (1806—1856). V lidové poesii má svůj kořen lyrika Jovana Ilijće (1824—1901), a pochmurný tón jeví se v básních Gjura Jakšiće (1832—78). Z této doby pochází též Milorad Popović-Sapčanin (1842—1895). Přechod z romantiky k realismu tvoří Jovan Jovanović, mnohostranný srbský básník a neúnavný překladatel, jakož i Jakub Ignjatović (1824—1889). V letech osmdesátých minulého století vlivem ruské literatury ustupuje romantismus úplně realismu. Hlavním zástupcem tohoto směru jest Laza Lazarević, nazvaný srbský Turgeněv, Janko Veselinović, známý svými proslulými selskými romány a j. Přechod od realismu k modernismu tvoří Radoj Domanović (1873—1908). Bojovníky nových mod. směrů jsou kritikové Bogdan Popović (* 1864) a Jovan Skerlić (1877—1914), jakož i celá řada lyriků (Dusić, Rakić, Čurčin, Pandurović, Šantič, Petrovič a j.). Z romanopisců na prvním místě nutno jmenovati Borislava Stankoviče (* 1876), píšícího úplně pod vlivem Dostojevského, impresionistického bosenského povídkáře Petra Kočiće (1877—1916), líčícího život bosenských sedláků, a Milutina Uskokoviće (1884—1918), autora sociálně zabarvených románů z prostředí bělehradského. Z dramatiků vynikají V. Jovanović, M. Predić, M. Bojić a j. Během světové války umlklo literární tvoření skoro úplně; po ní vliv západoevrop. je silně uplatňován hypermoderními směry, ale i zážitky z války světové podávají látku k četným liter. pracím. Jako nejlepší spisovatel tohoto genru jest D. Vasić, jakož i jemný básník Ivo Andrić (* 1891) svými lyr. meditacemi v próze.

Nová chorvatská literatura. Probuzením národního sebevědomí chorvatského v letech třicátých min. stol. nastává i rozvoj písemnictví chorvatského. Veškerá snaha jest ale především soustředěna na duševní spojení chorvatského a srbského kmene, odloučeného od sebe písmem a náboženstvím. Díky úsilí Ljudevíta Gaje prohlašuje se jihosrbský dialekt, ve kterém hl. dalmatská literatura dosáhla netušeného rozvoje, za společný spisovný jazyk, označený s počátku neutrálním jménem ilyrštiny. Střediskem tohoto nového literárního směru byl Záhřeb za duševní spolupráce Dalmatinců. Prvním básníkem této periody jest Stanko Vraz (1810—1851), kterého brzy následují lyrik a dramatik Ivan Kukuljević (○), autor prvních dějin chorv. literatury, epik Ivan Mažuranić (○), spisovatel velkého eposu Smrt Smail-agy Čengiće, a konečně největší chorv. básník starší generace Petar Preradović (○). Roku 1848 nastalá reakce ochromila značně literární život chorvatský. Z této smutné doby pouze Mirko Bogović (1816—1893), Ivan Jurkovič (1827—1889) a hl. mnohostranný spisovatel a žák Nerudův August Šenoa (1831—1881) bojovali literárně proti maďarskému útisku. Jak v srbské literatuře, tak i v chorvatské nastal obrat od romantismu k realismu. Extrémní naturalismus zastupuje Eugen Kumičić (1850—1904), realismus umírněný X. S. Gjalski (○), Ante

Kovačić (1854—1889) a j. Od r. 1862 má Záhřeb svoje vlastní chorv. divadlo a jako dramatikové objevují se mimo Šenou a Kukuljeviče D. Demeter (1811—1872), Fran Marković (* 1845); nejslavnější ale ze všech je Dubrovničan Ivo Vojnović (1858—1930), známý i u nás. V l. devadesátých nastává však v literárním ruchu nový obrat. Z této literární generace třeba jmenovati kritika a žurnalistu A. G. Matoše (1873—1914) a Milana Marjanoviće (* 1879), hlavní průkopníky moderního směru, dále lyrika Silvije Strahimira Kranjčeviće, Vl. Vidriće, Milana Begoviće, Vl. Nazora a j. Mnohem významnější byla ale dramatická tvorba této doby. Mimo již jmenovaného Vojnoviće vynikli: Srgjan Tušić (* 1873), Fran Hrnčić (* 1876), Milan Ogrizović (* 1877), Petar Petrovič (* 1877) a Gjuro Dimović (* 1873) a j. Zvláštní směr v chorvatské literatuře representuje katolická moderna, jejíž vůdcové jsou Marin Sabić (1860—1922), Ivan Sarić (* 1871), Narcis Jenko (1889—1918) a j. Nejmodernější extrémní směry poválečné doby representují Miroslav Krleža, Kulundžić, Ujević, Ivo Andrič, Branko Mašić, Dušan Nikolajević a j., kteří již psali svoje práce před světovou válkou. Poválečnou generaci pak představují: Gustav Krklec, Božidar Kovačević, Josip Kulundžić, N. V. Janković. Z liter. historiků a kritiků hlav. Branko Lazarević.

Slovinská literatura. Jako nejstarší památku z literatury slovinské možno považovati rukopis frisinský z X. stol. V době reformační působil hlavně buditel slovinského lidu Primoš Trubar (1508—1586) a jeho prací vznikla bohatá náboženská literatura. Po potlačení reformačního hnutí, které našlo mnoho přivrženců mezi Slovinci, nastala silná reakce a literatura tehdejší doby neznamená téměř ničeho. Teprve koncem 18. stol. nastalo nové hnutí mezi slovinským národem, který se ponenáhlu probouzí k novému národnímu žití. Tehdy vystoupil na veřejnost básník Valentin Vodnik (1758—1819), který pracuje úsilovně na vzkříšení slov. jazyka, jeho pak následuje slavný pěvec Fran Prešern (⤷). V l. třicátých min. stol. i sem zasahuje illyrské hnutí, propagované chorvatskými spisovateli hl. L. Gájem a Slov. Bleiweisem: z básníků J. V. Kosecký (1798—1884), R. Ledinský (1816—1868) a Lovro Toman (1827—1870). Mluvčím nové generace po r. 1848 stává se Fran Levstik (1833—1887), lyr. básník, satirik a povídkář; jeho následovali lyrik Simon Jenko (1835—1869), povídkář Josef Jurčič (1844—1881) a překladatel Schillerův Fr. Cegnar (1828—1892), jejichž orgánem byl Jos. Stritarem (* 1836) založený lit. časopis Zvon. Mezi básníky novější doby vynikají: Simo Gregorčič (* 1844), básník protiklerikálního směru Ant. Aškerc (1856—1912), realista Janko Kersnik (* 1852), F. X. Meško (* 1874), F. S. Finžgar (* 1871) a extrémní modernu representující lyrik J. Cankar; dramatik Ante Novačan a lyrik O. Zupančič.

Vědecká literatura jihoslovanská začíná se úsilovněji pěstovati teprve v druhé polovici XIX. stol. a jest to především učenec světového jména Vatroslav Jagić (⤷, 1838—1923), geograf J. Cvijić (1865—1926) a archeol. F. Bulić (1846). Z pracovníků v oboru věd. fysik. jest na prvním místě v Americe usedlý Chorvat Nikola Tesla (⤷). Z filologů jmenujeme: A. Beliće, M. Rešetara, St. Ivčiće; z lit. historiků: P. Popoviće, St. Vraze, B. Vodnika, Mat. Murka, Štrekelje, Janežiće, z nejnovějších Drag. Prohazku, J. Skerliće, A. Barace a j.

Výtvarné umění. Jak výtvarné umění chorvatské, tak i slovinské a srbské nemohlo se dlouho rozvinouti k úspěšné činnosti z důvodů politických; neboť Srbové úpěli pod tureckým jařmem, Chorvaté byli deptáni a obmezováni ve svých uměleckých projevech tlakem maďarským, o útisku slovinském Němci ani nemluvě. — Srbové sice ve svých starých kostelích mají cenné památky, že i za dob pro jejich národ nejhorších nalezli se mezi nimi prvotřídní umělci; větší rozvoj však zaznamenává srbské umění výtvarné teprve poč. XX. stol., kdy se vyšinulo nad úroveň dosavadní. Z malířů vynikl tehdy mnichovský žák Gjorgje Krstić (1851—1907), umělec velkého talentu, jeden z nejlepších malířů této doby. Založení uměl. školy manželů Vukanovićových sice podnítilo umělecký ruch, výsledky však dostavily se až později, kdy mladí umělci srbští Milan Milovanovič, Branko Popovič a Naděžda Petrovićová odešli na studie do Paříže a stali se tak význačnými representanty francouzské školy v Srbsku. Z poválečných umělců pak vynikl znamenitý malíř Petar Dobrović, portretista i krajinář, moderní Jovan Bijelić a ze ctitelů paříž. Salonu Nezávislých Marko Čelebonović, Veljko Stanojevič a Živorad Nastasijević, zástupci nejnovějších směrů uměleckých v srbském umění; ze sochařů Sreten Stojanović, Rista Stijović a Toma Rosandić; z architektů Nikola Dobrović. — Také u Chorvatů byl znatelným až do XIX. st. vliv německý, zásluhou Strossmayerovou však povzneseno národní uvědomění a bohatá jeho galerie otevřela mladým umělcům chorvatským nové obzory umělecké; záhřebský mecenáš Isidor Kršnja-

vi (1845—1927), svojí štědrou podporou umožnil jim umělecké vzdělání. Ze starší generace nutno se zmíniti o malíři i u nás dobře známém, Vlaho Bukovci, který byl vzpruhou v uměl. životě záhřebském. Nová generace zdokonalovala se však nyní již v Paříži, nikoliv ve Vídni a Mnichově a v umění chorvatském jsou od počátku XX. stol. patrny vlivy školy francouzské. Jsou to hlavně malíři Vladimír Bečić, Josip Račić a Mir. Kraljević, ze sochařů pak geniální umělec světového jména Ivan Meštrovič (* 1883), ovládající suverénně nejen látku, ale i materiál, a jehož vliv na mladé umělce chorvatské jest nesporný. Z jeho stoupenců jmenujeme malíře Kljakoviće, Babiće, sochaře Marina Studina a Antuna Augustinčiče. Z grafiků pak nejznámějším jest Tomislav Krizman (* 1882), prof. záhř. Akademie umění, jemný ve formě a vynikající technickou vyspělostí. Poválečná doba přinesla chorvat. umění možnost největšího rozvinutí a malíři Milunović, Režek, Konjović, a Šumanović, vysoce nadaný arch. Viktor Kovačić (1874—1924), který uvedl do Záhřeba moderní směry v architektuře, jakov i jeho kol. Hugo Ehrlich, Edo Schon a Dragutin Ibler dokazují rozkvět moder. umění chorvatského. — Umělec svérázné snahy Slovinců byly brzděny hlavně vlivy německými a italskými, a jediný Mat. Langus (1792—1855) stal se známějším malířem slov. hlavně svými nábož. komposicemi. Velký vliv na další umělecký rozvoj měla škola malíře Janeza Wolfa (1825—1884), z jehož žáků byl nejznámějším Antun Ažbe. Jako v Záhřebě, tak i v Lublani počíná svérázný umělecký ruch teprve poč. XX. stol., hlavně zásluhou malířů Ivana Grohara, M. Jame a Rich. Jakopiće, představ. slov. impresionismu, neodvislého F. Vesela a později Frana Tratnika. Z generace poválečné nejznámější jsou Veno Pilon a bratři Kraljové. Z architektů vynikli pak v cizině činní Max Fabiani a v Praze známý Josip Plečnik.

Jugovič Bogdan-Hajnc, ☞ Hajnc Bogdom Jugović.

Jugović Jovan († 1926 ve Kbelích), srb. letec, pplk.-pilot.

Jugulum (lat.), hrdlo.

Jugum (lat.), jho, římská poražená vojska byla poslána k potupě pod jho z kopí.

Jugurta, král numidský († 104 př. Kr.). R. 111 vypověděna mu Římany válka, během které stálým podplácením moc svoji upevňoval, až byl konečně Mariem poražen, zajat a popraven. ☞ Sallustius.

Juhn Vojtěch Benedikt (1779—1845), probošt jindřichohradecký a č. malíř.

Juchta (rus.), silná, vodu nepropouštějící kůže, vyrobená hlavně z kůže mladých hovězích kusů.

Juchtová červeň, marron, grenadin, cerise, barvivo obsažené v surovém fuchsinu a odpadající při jeho čištění.

Jujuy (chuchui), sev.-záp. prov. Argentinské republiky, 49.162 km², 78.677 ob. Leží na vých. úpatí And.

Jukić Frano Ivan (1818—1857), chorv. spisovatel, sběratel nár. písní a pořekadel v Bosně (pseud. Slavoljub Bošnjak).

Jukl František (* 1877 v Nedvězí), farář v Kameničkách, docent sociologie v Hradci Králové; vydal Manželství (1924).

Jukon, ☞ Yukon.

Julap (fr., příp. angl., julep), starý název léku.

Jülg Bernard (1825—1886), jazykozpytec. Probadal mongolské řeči.

Julia, křesť. mučednice, * kolem 600 v Karthagu.

Julia, 1. (39—14 po Kr.), dcera řím. císaře Augusta a Scribonie. — 2. Domna, druhá manželka řím. císaře Septimia Severa, † 217.

Julián, mučedník za Diokleciána v Antinone v Egyptě. Svátek: 9. ledna.

Juliana (* 1909), dědička hol. koruny a dcera královny Vilémíny.

Juliánov, část zem. hl. m. Brna, okr. Brno-okolí, 3697 č. ob.

Juliánský kalendář, ☞ kalendář.

Julianus, řím. císař (361—363): Imperator Caesar Flavius Claudius J. Augustus, zv. Apostata (odpadlík, odpadl od křesť.), (332—363), synovec Konstantina Velkého.

Julidae, ☞ mnohonožky.

Julienne (fr., žilieň), sušená zelenina v proužcích; polévka julienne (fr. polévka): masitá polévka se zeleninou.

Julier, průsmyk v Grizonských Alpách, 2287 m vys.

Jülich, bývalé vévodství v Rýnské provincii, na levém břehu Rýna.

Jülich, kraj. m. v Rýnské provincii, vládní okres Cáchy, 8701 ob.

Julius (z Julus), řím. rodové jméno. Stará patricijská gens Julia pocházela snad z Alby Longy od Jula (☞ Julus). Z ní vyšel Caesar a první římští císařové (27 př. až 41 po Kr.).

Julius, sedmý měsíc v roce.

Julius Valerius, lat. spis. kolem 300 po Kr.; zpracoval řec. román Pseudokallisthenův o Alexandrovi.

Julské Alpy, jihových. skupina jižních vápencových Alp. Nejvyšším vrcholem je Triglav (2863 m), ve výši 523 m leží jez. Bohiňské. Ob. jsou většinou Slovinci.

Průlomová bitva Julskými Alpami (24.—27. října 1917) byla úvodem k 12. ofensivě na Soči.

Julské Benátsko (Venezia Giulia), prov. v Italii, 9206 km², 750.000 ob. Tvoří ji: Terst, Pulje, Rjeka a Zadar.

Julus (lat.), v rostlinopisu tolik jako kočička; v živočišstvu druh stonožek.

Julus, syn Aeneův, obyč. zvaný Ascanius; pokládal se za zakladatele Alby Longy, mateřského m. Říma.

Jumper (angl., džamper), šat, dlouhá bluza.

Jumpers (angl., džamprs, skákači), náboženská sekta, ↘ metodisté.

Jumrukčal (2383 m), nejvyšší vrch Staré Planiny, pohoří rozdělujícího Bulharsko v severní a jižní. V novější době nazván Ferdinandův vrch.

jun., zkratka pro junior (mladší).

Junáctví, ↘ skauting.

Juncker František (* v Karl. Varech), malíř miniatur v Praze 1770.

Junctim (lat.), sloučeně, ve spojitosti. Znamená, že několik podání, žádostí neb návrhů bylo podáno společně. J. jest dnes dobře známo ze života politického, kde znamená, že jedna polit. skupina prohlásí, že dá svůj souhlas k zákonu navrhovanému skupinou druhou jen tehdy, když obdrží slib, že druhá skupina bude hlasovat pro některý její návrh. Junktimování (spojování) dvou neb několika zákonných osnov působí v politice velmi často značné potíže a mnohdy znamená odhlasování zákonů, k nimž by jinak jedna polit. skupina nedala zásadně nikdy souhlasu.

Junction City (džangkš'n-sity), město v USA., stát Kansas, 7533 ob. (1920).

Sítina rozkladitá (J. effusus.)

Květ sitiny.

Juncus, sítina, bylina nápadně podobná šáchoru, trávovitého vzhledu, ale s květem téhož složení, jako u liliovitých. Květy malé, neúhledné, jsou sestaveny v kruželu a mají šestilisté blanovité okvětí, tři až šest tyčinek a čnělku rozeklanou ve tři ramena. Každý květ otevírá se jen jednou a jen na několik hodin. Z plazivého a šupinatého oddenku vyhání trsy stebelnatých lodyh, které jsou vyplněny hvězdovitými buňkami a velkými dutinami vzdušnými. Tvoří podstatnou součást porostů rašelin, bažin a mokrých luk. Někde zhotovují z ní různá pletiva a košíčky. U nás 18 druhů.

Jundrov, část zem. hl. m. Brna, okr. Brno-okolí, 2142 ob. (1857 č.).

Juneau (džunjó), hl. a největší město Aljašky, na 58° s: š., 3058 ob., založ. 1880. Středisko zlatokopů a obch. kožišinami.

Junek Frant., Ing. (* 1894), taj. Zeměď. Jednoty ČSR, zemědělský odb. a jednatel Konfederace dušev. pracovníků v ČSR. Jeho spis o sdružování zeměď. v ČSR. byl přelož. do něk. jazyků.

Jung František (1819—1882), starožitník a numismatik; sebral cenné kolekce památek klatovských. ↘ Šumavan, 1882, 29.

Jung Václav Alois (1858—1929), prof. a spisovatel; vydal: Slovník anglo-český (1911), román Na prahu nového světa a Rodina Petra Běla (1903); přeložil Byronova Dona Juana (1904) a j.

Jung Vilém (1857—1908), č. matematik a prof. vyšší průmysl. školy v Praze. Sp.: Několik studií o plochách točných, Několik anal. studií o plochách mimosměrek sborcených.

Jungbauer Gustav (* 17. VII. 1886 v Plané), něm. folklorista, prof. univ. v Praze. Hl. dílo: Bibliographie des deutschen Volksliedes in Böhmen (1913).

Jungbuch, ↘ Mladé Buky, o. v Č.

Jungbunzlau, ↘ Mladá Boleslav, m. v Č.

Junger Alois (* 1868), hotelier v Praze, vyn. odb. pracovník živnostenský.

Jungermanniaceae, křižitkovité, tvoří vlast. čeleď játrovek, obsahující 125 rodů a asi 5600 druhů. Dělí se na lupenité (Frondosae), a listnaté (Foliosae) a patří k nim nejkrásnější naše jatrovky n. př. Pellia, velmi ozdobná Aneura, úhledným zjevem nápadná Metzgeria, hvězdicovitě rozložená Blasia, jak hlávka zelná vypadající drobounká Fossombronia a velké druhy: Plagiochila Scapania, Mastigobryum a jiné druhy. Jméno mají po německém botanikovi Lud. Jungermannovi († 1653).

Junghänel Jan Bohumil (1753 až asi 1809—10), hornolouž. evangel. duchovní,

skladatel drobných luž. příležitostných zpěvů, zejm. však rukopisu luž. přísloví a průpovědí, z něhož zvláště zajímavé ukázky vyšly v Čas. Mać. Serb. 1856/57 a 1882.

Junghans Josef, JUDr. (1837—1915), advokát ve Slaném a čes. spisovatel. Psal s poč. lyr. básně, později věnoval se dramatu.

Jungmann Antonín, MUDr. (1775—1854), prof. univ. v Praze, bratr Josefa Jungmanna. Zabýval se porodnictvím, zvěrolékařstvím, sanskrtem a antropologií. Otiskl Zelenohorský rukopis po prvé v Kroku.

Jungman Jan (1799—1872), prof. v Litoměřicích a v Praze, český pedagog. Zasloužil se o organisaci školství středního.

Jungmann Jan (1778—1842), křižovník, básník obrozenský; vydal verše Ohlas lásky osadníků Unhošťských (Slané, 1820).

Jungmann Josef Jakub, PhDr. (* 16. VII. 1773 v Hudlicích, † 11. XI. 1847 v Praze), buditel a spisovatel č.; studoval práva, od 1799 gymn. učitel v Litoměřicích. Vyučoval soukromě češtině na gymnasiu v biskupském semináři a vychoval mnoho vlastenců. Od roku 1815 učil na gymnasiu v Praze. J. se první pokusil o výstavbu řeči české, prosaické i poetic-

Josef Jakub Jungmann.

ké. Proto velmi vyznamné jsou jeho překlady z cizích literatur, ve kterých ukazoval, že jazyk český je schopen nejjemnějších odstínů výrazu. Stejně významná je jeho činnost básnická. Ze studií filologických vzniklo monumentální dílo Slovník česko-německý, a ze studií literárních Historie literatury české, bibliograficky uspořádaná. Hl. díla: Historie literatury české, 1825, 1849, Slovesnost 1820, 1845, 1846, Slovník českoněmecký 1835—39, 5 dílů, Zápisky 1907, 1927. Sebrané spisy vyšly 1841, Drobné spisy 1869—73. — Překlady: Chateaubriand: Atala, Goethe: Herman a Dorota, Jan Milton: Ztracený ráj. Literatura: Zelený: Život J. J. (1875), Chalupný: J. J. (1919, 1920).

Jungmann Josef (* 1888), m. úředník, jeden z našich nejlepších šermířů, hl. v kordu.

Jungmann Josef Josefovič (1801—1833), český spisovatel a překladatel.

Jungstedt Axel (* 1859), švédský malíř. Bere si náměty většinou ze života švédských dělníků.

Junica, pseud. Vincence Pavla Žáka.

Jungwirt Antonín (* 1866 v Karlíně u Opatova), kanovník mikulovský; vydal O metodě náboženského vyučování (1912).

Junimea (rum.), Omladina, literární družina v Jasech, utvořená ze studentů Titem Maiorescem 1863. Orgánem skupiny byl list Convorbiri Literare.

Junimisté (šun-), strana mladokonservativní v Rumunsku, nazvaná podle literárního spolku Junimea; odtrhla se od starokonservativní strany bojarů, zanikla opětným spojením s touto r. 1890.

Junior (z lat. zkratka jun. nebo jr.), mladší (opak senior).

Junius, jméno římských rodů.

Junius (z lat.), čtvrtý měsíc římského kalendáře Romulova.

Junker (ze středoněm. junc-hêrre, mladý pán), kdysi jméno mladších synů vládnoucích pánů. V Prusku v l. 1850 slula Junkerskou stranou reakční šlechtická strana.

Junkermann Hans (* 1872 ve Štutgartu), po otci herec, zúčastnil se tourné po Americe, pak hrál v Evropě, uplatnil se i ve filmu s chotí, herečkou Julií Serdou.

Junková Eliška (* 1900 v Olomouci), vyn. čes. automobil. závodnice. Společně se svým manželem Čeňkem Junkem, tragicky zahyn. r. 1929, se zúčastnila vítězně četných mezinárod. konkurencí. R. 1926 zvítězila na trati Zbraslav—Jíloviště a ve svět. konkurenci na Targa-Florio v Italii. Po smrti svého chotě se vzdala závodní činnosti.

Eliška Junková.

Jünnan (Yün-nan), jihozáp. provincie čínské říše, 371.500 km², 9,839.180 ob.

Juno, nejvyšší římská bohyně, Jovišova manželka, řecká Héra.

Junosza Klement (1849—1898), pseud. pol. spisovatele Klementa Szaniowského, líčil život pol. sedláků a šlechticů.

Junta (špaň., chunta), výbor, rada; známá jest ve Španělsku: Karlem II. svolaná veliká J. (1685), jež měla vymeziti práva inkvisice.

Juon Pavel (* 1872), rus. hudební skladatel.

Jupe (z fran., žüp), sukně ženská.

Jupiter (Juppiter, gen. Jovis), nejvyšší bůh v římské mytologii, bůh nebes, později řeckému Diovi naroveň postavený. V Římě hlavní místo J. kultu byl jižní svah Kapitolu (odtud J. Capitolinus), kde byl ctěn jako ideální vládce, jako Optimus Maximus (nejlepší největší). Jeho obětním zvířetem byl bílý býk nebo bílé jehně.

Jupiter, největší planeta sluneční soustavy. Jeho zdánlivý rovníkový průměr činí při nejmenší vzdálenosti 50″, při největší 30″, t. j. asi 144.600 km, asi $^1/_{100}$ průměru slunce. Pólový průměr je o 9500 km menší, t. j. sploštění je asi 1:15. Hmota J. podle nejnovějších měření je rovna $^1/_{1047 \cdot 35}$ hmoty slunce. Siderická doba oběhu činí 11 roků 315 dní. Jeho vzdálenost od slunce kolísá mezi 770—815 milionů km. Sklon dráhy k ekliptice je 1·3°. Na povrchu J. lze pozorovati skvrny a pruhy, které se velice pomalu mění. Otočení J. kolem vlastní osy, jak už sploštění nasvědčuje, trvá velice krátkou dobu, necelých 10 hodin (na rovníku 9 hod. 50 min., na severní a jižní polokouli průměrně 9 hod. 55 min.). Kolem J. krouží, podle dosavadních objevů, 9 měsíců. Velikost planety a malý sklon její dráhy k ekliptice způsobuje, že skoro při každém oběhu světlejších měsíců nastává zatmění měsíce a zatmění slunce.

Jur Svätý, ⚲ Sv. Jur, m. na Slov.

Jura, ⚲ Geologické útvary.

Jura (lat.), pl. od ius (⚲), práva.

Juramentum (lat.), přísaha, slib; i. obedientiae, přísaha, kterou kat. kněží slibují poslušnost vůči svým nadřízeným.

Jurançonové víno (žüranson-), fr. víno z Béarnu.

Jurandvor, ves na ostrově Krku s krásným románským chrámem a s uchovanými hlaholskými nápisy.

Juránek Tomáš (* 1810 v Domamili, † 1890 v Coopertownu, Wis.), čes.-amer. novinář, redaktor Dětské Besídky. Byl původně knězem, vystoupil však z církve a odešel r. 1849 do Ameriky, kdež se krušně protloukal životem.

Juraschek Franz, von (1849—1910), rak. statistik, prof. statistiky; od r. 1887 vlád. rada c. k. statist. komise a prof. univ. ve Vídni. Od r. 1884 vydával Hübnerovy: Geographisch-statistische Tabellen aller Länder der Erde.

Juráš Puciman z Malenovic, † sebevraždou 1714, přítel Ondrášův, slezský zbojník.

Jurčič Josip (1844—1881), jihoslovanský básník a spisovatel, napsal řadu povídek ze života jihoslovanského lidu.

Jurčinová Eva (vl. Anna Webrová), (* 20. IV. 1890), novelistka, vydala Návrat a jiné novely (1920), báseň Psyché mluví (1928).

Jurda V., pseud. Matouše Béni.

Jure (lat.), právem.

Jureconsultus (lat.), právní znalec.

Jureček Arnošt (* 1867), kat. farář v Sudicích, redaktor a zakladatel Kat. Novin v Ratiboři a vůdce pruských Moravců.

Juren Hynek (1806—1880), farář evangelický, spisovatel bohovědný. ⚲ Hlasy ze Sionu 1880, 22.

Jurenka Hanuš (1831—1882), lékař, kulturní pracovník lidový, napsal dílo Krev lidská a veselohru Černajev v Praze.

Jurenka Jindřich (1888—1930), novinář, redaktor Moravské Orlice a Ruchu, český legionář.

Jürgenson Petr Ivanovič (1836—1904), zakladatel známého moskevského hudeb. nakladatelství, jehož péčí vyšla hlavně souborně díla ruských skladatelů.

Jurien de la Gravière (žürien de la graviér), (1812—1892), fr. admirál a spisovatel.

Juriga Ferdiš (* 1874 ve Gbelech), farář, politik a publicista ludové strany Hlinkovy, horlitel pro unionism. ⚲ Kolísek, U Ferdiše Juriga (Prostějov 1907).

Juriga Jan (1806—1888), slov. buditel, dlouholetý farář ve Sv. Jáně a později kanovník v Ostřihomě, kde pomáhal i za dob útisku slov. kat. bohoslovcům.

Jurinič Stefan (* 1855), chorvat. zoolog. Od r. 1903—14 byl řádným profesorem zoologie na sofijské universitě. Bulh. napsal studie: Rod't Euscorpius v Balgarija (Periodič. spid. 1904), Beležki po sladkovodnite Rivalvae v Balgarija (godiš. na Sof. Univers. 1905), Po balgarskata fauna na Helicidae (ibid. 1906), a Serologičnite izsledvanija (ibid. 1911—12).

Juris utriusque doctor (lat., zkr. JUDr.), doktor obojího práva, t. j. státního (římského) a církevního.

Jurisdikce (lat. iurisdictio), soudcovská pravomoc (⚲).

Jurisprudence (lat.), právní věda, právnictví (⚲).

Jurist Ruda (* 15. II. 1880 v Praze), člen Červené Sedmy, zaklad. Českého kabaretu, populární autor časových písniček,

chansonů, libret operetních i revuálních, hudební skladatel.
Jurišič Nikola († 1644), bojovník jihoslovanský, r. 1532 odrazil útok Solimana I. u Kyseku.
Jurjans Andrejs (1856—1922), lotyšský hud. skladatel a sběratel lot. nár. písní.
Jurjev (eston. Tartu, něm. Dorpat), m. v Estonsku, 54.010 ob., na dráze Riga — Reval. Stará universita, založ. 1632 Gustavem Adolfem, 1710 zrušená, ale znovu r. 1801 Alexandrem I. obnovená. J. je duš. střediskem Estonska. Četný průmysl a živý obchod.

Znak města Jurjeva.

Jurjev Polskij, újezdní město vladimirské gub. v Rusku, (1923) 6840 ob.
Jurjevec Povolskij (povolžský), újezdní město v ruské gub. Ivanovo-Voznesensk, (1923) 8063 ob.
Jurjević Gabriel (* okolo 1620 ve Varaždině), spisovatel v kajkavském nářečí, katol., protireformační.
Jurjevič Ladislav, pseud. Al. J. Kleina.
Jurjevskaja Jekaterina Michajlovna, roz. Dolgorukova (1846—1922), milenka cara Alexandra II., s nímž byla pak oddána r. 1880; pod pseudonymem Victor Laferté vydala paměti (1882).
Jurkevyč Pamfil (1827—1874), rodem Ukrajinec, filosof a ped., prof. Moskevské university.
Jurkovič Dušan, arch. (* 1868 na Turé Louce). Po převratě byl přednostou památkového úř. v Bratislavě, nyní je tam architektem. Svérázné jeho stavby na motivy lidové jsiu roztroušeny po celé republice, nejvýznam. jsou Pustevny pod Radhoštěm, lázeň. vily v Luhačovicích, Úprkův dům v Hroznové Lhotě, Jiráskova chata na Dobrošově, Útulna v Pekle u Náchoda, křížová cesta na Hostýně. Projektoval také Štefánikovu mohylu na Bradle. Sp.: Práce našeho lidu (1905—14).
Jurkovič Juraj (1827—1903), slov. buditel, otec J. Dušana, notář v Turé Louce a na Brezové. Získal si velké zásluhy o probuzení západního Slovenska a o jeho hospodářský rozmach.
Jurkovič Samuel (1796—1873), slov. buditel, byl učitelem a notářem v Nov. Městě n. Váh., Sobotišti a Brezové. Byl také literárně činný a významná je jeho korespondence se zetěm J. M. Hurbanem, jemuž dal svou dceru Annu za manželku.
Juror, člen jury (↷).
Jursa Jan (* 28. VIII. 1853 v Postřelmově), český pedagog, prof., úředník státního knihoskladu ve Vídni a v Praze, redaktor čítanek pro obecné a měšťanské školy.
Jurské, o. na Slov., okr. Kežmarok, 277 ob. (184 čs.).
Juruá (čti žur-), pravý přítok Amazony v Brasilii, 1500 km dl.
Jürükové, kočovný kmen žijící v již. a záp. Malé Asii, pravděpodobně turkmenského původu nebo příbuzný Kurdům.
Juruški čal (2774 m), nejvyšší vrch v Nalbantu, součásti Rilského pohoří v Bulharsku.
Jury (angl. resp. fr., džuri resp. žuri), porota; též sbor znalců při výstavách.
Juřinka, o. na Mor., okr. Val. Meziříčí, 308 ob.
Jus (lat., pl. iura, ↷), ↷ právo. — J. accrescendi (lat.), právo přírůstu (↷). — J. Aelianum (lat.), spis Sexta Aelia Cata ze VI. st. př. Kr., právní příručka, nazývá se též Tripertia. — J. advocatiae ecclesiae (lat.), právo státu chrániti církev, jež tvoří součást církev. výsosti. — J. aequum (lat.), mírné, na věrnost a víru ohled beroucí právo; opak: j. strictum. — J. albinagii (albinagium, lat.), ↷ právo cizinecké. — J. avocandi (lat.), právo odvolání, právo státu vydati kdykoliv odvolání, advokaci (↷). — J. canonicum (lat.) kanonické právo. — J. circa sacra, nebo j. majesticum circa sacra, výsostná práva státu nade všemi církevními společnostmi státního území. — J. civile (lat.), civilní, soukromé právo. — J. civitatis (lat.), občanské právo. — J. conubii (lat.), právo s příslušníky jiného státu, kmene nebo stavu uzavříti pravoplatný sňatek. — J. curiae (lat.), dvorské právo. — J. divinum (lat.), božské právo, zvláštní pojem v katol. učení církve; prameny poznání je Sv. písmo a tradice (podání). — J. eminens (lat.), právo stát. moci zasáhnouti do práv soukr. stát. příslušníků v příp. naléh. potřeby nebo nebezpečí (právo vyvlastnění). — J. episcopale (lat.), biskupská soudní moc. — J. gentium (lat.), právo národů, právo mezinárodní. — J. gladii (lat.), právo nad životem a smrtí. — J. honorarium (lat.), ↷ jus praetorium. — J. humanum (lat.), lidské právo; opak j. divinum. — J. imaginum (lat.), právo míti erb. — J. jurandum (lat.), přísahal. — J. naturale (lat.), podle řím. právníků právo, které prý vyplývá z přirozené povahy lidí a poměrů. — J. non scriptum (lat.), právo nenapsané, právo zvykové. — J. optionis (lat.), právo volby (↷ opce). — J. primae noctis (lat.), právo první noci; ve středověku prý právo pána, podle něhož mohl se svou poddanou první noc po svatbě obcovati. — J. privatum (lat.),

právo soukromé. — J. publicum (lat.), veřejné právo, státní právo. — J. reformandi (lat.), právo, podle něhož mohl zeměpán určovati nábož. vyzn. svých poddaných, podle zásady cujus regio, ejus religio. — J. romanum (lat.), římské právo. — J. scriptum (lat.), právo psané, právo, vyplývající ze zákona. — J. strictum (lat.), právo přísné, doslovné, lpějící na písmenech; ↷ j. aequum. — J. utrumque (lat.), dvojnásobné právo, totiž civilní a kanonické (církev.) právo.

Juslenius Daneli (1676—1752), finský jazykozpytec, sepsal první finský słovník.

Jüslik (tur. stovka), dř. zlatá mince turecká (medžidije neb tur. zl. libra), měla 100 piastrů; nyní stříbrná mince à 100 para (Jüspara, Bejas-J., t. j. bílá stovka).

Jusqu'au bout (franc.), až do konce, dle toho ve Francii Jusqu'auboutisté, stoupenci polit. směru, kteří prohlašovali a žádali pokračování svět. války až do konce, odmítajíce každé smírné dorozumění s Němci. Vůdci jejich byli Clemenceau a generál Gallieni, jemuž se připisuje vyslovení uvedeného hesla.

Jusquauboutisté, polit. heslo v Paříži 1916, kterým se označovali ti, kteří chtěli, aby ve svět. válce bylo pokračováno, „jusqu'au bout" = až do konce.

Jusserand Jean Adrien Antoine Jules (* 1855), franc. diplomat, 1902—24 vyslanec ve Washingtonu.

Jussieu Antoine de (1686—1758), franc. přírodopisec, botanik.

Jussieu Adrien Laurent de J. (1797—1853), franc. botanik, zpracoval četné řády rostlinné.

Jussieu Antoine Laurent de J. (1748—1836), synovec předešl., franc. botanik; zpracoval soustavu rostlin.

Jussieu Laurent Pierre J. (1792—1866), franc. paedagog.

Jussio (lat.), rozkaz; jussu, na rozkaz.

Just Ant. Jos. Ludvík (* 1809 v Polné, † 25. X. 1871), piarista, českoněm. spisov., přesvědčením Čech, prof. piarist. gymnasií dolnorak.; r. 1869 vydal Colectanea, soubor básní lat., řec., čes. a něm., poučnou povídku Jan Slavík (1870 přel. Fr. Pojmon do češtiny).

Just Edvard (* 1836 v Josefově, † 1879), čes. humorista a dramatik. Napsal román Antikrist, činohru Břetislav a Jitka, libreto Rinaldo Rinaldini, několik knih humoresek a populárních deklamovánek besedních, přispíval do mnoha humor. časopisů (Hum. Listy, Šotek, Rarášek, Bič, Diblík, Rolničky a j.). Za liter. činnost svou byl vězněn.

Just Jaroslav, Ing., RTDr. a PhDr. (1883—1928), profesor biotechnologie živočišné č. vys. učení technického. Vynikal též v lawntennisu nejen jako znam. hráč, ale i jako organis. pracovník. Předseda Lawntennisové Asociace.

Just Josef Jaroslav (1813—1883), děkan, církevní historik a homiletik.

Just Mikuláš (* 1885), hornoluž. spis., farář ve Wotrowě v sas. Horní Lužici. Stud. v Praze. Red. Kat. Posla.

Justement (fr.), spravedlivě, po právu; značí též vzdor (justament).

Juste Théodore (1818—1888), belg. historik, řed. musea starožitn.

Jüsternitz Zikmund (* 1816 v Staré Libni), akad. malíř.

Justh Julius (1850—1917), maď. politik, vůdce neodvislé strany. 1905—09 předs. sněmovny.

Justi Karl (1832—1912), něm. znalec umění, 1893—1901 prof. moderních dějin v Bonnu.

Justi Ludwig (* 1876), řed. nár. galerie v Berlíně.

Justice (lat. justitia), soudnictví, soudní správa.

Justicia, spravedlnost.

Justiciár (justitiarius), u patrimoniálních soudů název právn. soudců.

Justiční vražda, poprava nevinně odsouzeného.

Justifikace (lat.), ospravedlnění, odůvodnění.

Justifikovati, ospravedlniti, dokázati.

Justich Rainhold (* 1885), malíř v Praze, žák prof. Hynaise.

Justina, křesť. svatá, za Diokleciána v Padově r. 304 umučená (7. října).

Justinián (Justinianus). 1. J. I. (483—565). Rozšířil říši byzantskou, vítězně boj. proti Vandalům v Africe a Ostrogotům v Italii. Za něho vydána sbírka římských zákonů r. 534, Codex iuris civilis. — 2. J. II. (669—711), boj. proti Bulh. a Slovanům.

Justinus II., císař byzantský, † 578. Za jeho vlády opanovali Italii Longobardi, s Peršany na vých. válčeno nešťastně.

Justinus, mučedník, svatý (13. dubna), (100—165), círk. učitel a apologeta.

Justitia, u Římanů řecká Diké, bohyně spravedlnosti.

Justitz Alfred (* 19. VII. 1879 v N. Cerekvi), něm.-český malíř velmi jemného koloritu a kresebné dokonalosti.

Justová Božena, pseud. Boženy Kvapilové.

Justovati (středolat.), zkoumati a upraviti nářadí a náčiní před upotřebením; v mincovnictví dáti mincím, které se mají raziti, správnou váhu.

Justus z Gentu, staronizoz. malíř, prac. 1460—80.

Juša, obec v ruské gub. Ivanovo-Voznesensk, (1923) 9831 ob.

Juškevič Semjon Solomonovič (* 1868 v Oděse), ruský židovský spisovatel, ve svých povídkách a činohrách líčí sociální bídu ruských židů.

Juta, džuta, lýkové vlákno ind. rostlin druhu Corchorus; j. rozeznáme od lnu n. konopí, že v síranu antilinovém zežloutne. Hl. vývozní přístav Kalkuta.

Juta, ☞ Jitka.

Juteini Jaakko (1781—1855), fin. spis., strůjce nové fin. řeči a lit.

Jutia, ☞ Ajutja.

Jutová barviva jsou různých skupin, používaná specielně k barvení juty. Jsou to především barviva zásaditá, jimiž se barví přímo v neutrální lázni při teplotě 70—80° C. Následkem zvláštního chemického složení juty, která se podobá tříslovině, tvoří se přímo na vlákně nerozpustné sloučeniny juty a barviva, které jsou velmi stálé.

Jutové, dřívější ob. Jutska, podnikali s Angly a Sasy námořní výpravy do Anglie (3.—6. stol. po Kr.).

Jutroborg (něm. Jüterborg), město v pruském vlád. obv. postupimském, 8110 ob. J. byl založen Slovany, připomíná se již r. 1007.

Jutrosin, město v Polsku, ve vojv. poznaňském, 1725 ob.

Jutsko (dán. Jylland, něm. Jütland), poloostr. mezi Sev. mořem, Skagerakem a Kategatem, souvisí Šlesvikem s Německem, s ostrovy 29.647 km², 1,498.479 ob. J. bylo původně sídlem Cimbrů (Chersonesus Cimbrica), od r. 900 patří k Dánsku. Námořní bitva 31. V.—1. VI. 1916, zv. též u Skagerraku, mezi něm. loďstvem (110 jednotek), vedeným adm. Scheerem a britským loďstvem (150 lodí) pod adm. Jellicoem. Boj zahájen v 15 h. 45 m. srážkou předvojů (adm. Hipper a Beatty), v níž 2 brit. bitevní křižáky potopeny, vyvrcholil v utkání obou hlavních vojů, za něhož potopen další britský bitevní a 2 obrněné křižníky a 1 křižník něm., vedle několika torpedových lodic s obou stran. Němci třikráte ustoupili před britskou přesilou, ale nakonec se jim v noci podařilo proplouti zadním vojem brit. sestavy, kde došlo jen k torpédovým útokům, v nichž obě strany ztratily po několika lodích, a zachrániti se k Helgolandu. Britské ztráty (6 velkých, 2 torpedových lodí) byly větší německých (2 velké, 4 malé křižníky, 5 torpédovek).

Jüttner Josef (1775—1848), rak. gen. a český kartograf. Na základě jeho vyměřování sdělán veliký plán Prahy, jenž se stal pak podkladem všech dalších prací toho druhu. Zabýval se též různými systémy kartografické projekce.

Juusten Paavo (kol. 1516—1576), fin. biskup, první fin. dějepisec.

Juvel (franc. joyau, it. gioiello, z lat. gaudium), broušený drahokam; klenot, šperk z drahokamů a perel.

Juvenal, pseud. Jana Klecandy st.

Juvenalia, římské hry, slavené každoročně v Palatiu. Založeny Nerónem na památku odložení vousu.

Juvenalis Decimus Junius (60—140 po Kr.), řím. básník, v 16 satirách vylíčil živými a křikl. barvami zkázu mravů řím. společnosti.

Juvencus Gaius Vettius Aquilinus, lat. básník, zpracoval evang. (historia evangelica) s použitím fraseologie Vergilovy.

Juventus, římská bohyně mládí; pozd. ztotožňována s řeckou Hébe.

Juxta (lat.), vedle. V běžné řeči ztratilo slovo j. význam příslovce a znamená jednu část dvou stejnopisů vedle sebe natištěných, příp. toliko útržek, na kterém jest stručně vyznačeno, co obsahovala druhá větší část podání. Tak tomu je na př. u oznámení živnosti úřadu, kdy úřad potvrdí na ústřižek (j—u), že dotyčný živnostník ohlásil živnost. To má ten praktický význam, že lze již na základě tohoto dokladu provozovati živnost a není třeba čekati na vystavení živnostenského listu.

Juxtaposice (lat.), sestavení nebo seřadění vedle sebe; zvětšování nerostů tím, že se na nich usazují nové vrstvy.

Juzkova Voľa (Juszkóvolya), o. na Slov., okr. Vranov n. Topľou, 292 ob. (65 čs.).

Jynx, v řec. báj. dcera Paiova, svedla Dia k lásce k Joe, začež ji Héra proměnila v ptáka krutihlava.

K

K, tvrdá, hrdelná nebo zadopatrová hláska. Pochází z řec. kappa. Římané užívali vedle k pro tutéž hlásku c; v román. řečích c vytlačilo k, jen Francouzové píší několik cizích slov s k. V českém písmě se užívalo od počátku k. Jako číslice v lat. k = 250, K = 250.000. V mincovnictví na franc. mincích značí K Bordeaux, na uh. Kremnica. K v chemii značku draslíku.

Káaba (Kalba, arab., kostka), hl. svatyně moham. v Mekce již za dob Mohamedových. Ve vých. rohu zazděn černý kámen (hadžár), v jižním šťastný kámen.

Kaaden, ⟶ Kadaň, m. v Č.

Kaalund Hans Wilhelm (1818—1885), dán. básník; kromě bás. děl, vyznačujících se něhou a severskou vážností, napsal též drama Fulvia.

Káan Jindřich (* 1852 v Tarnopoli, † 7. III. 1926), český hudební pedagog a skladatel. Byl žákem Blodka a Skuherského v Praze. R. 1889 stal se profesorem klavírní hry na pražské konservatoři, kde se velmi zasloužil jako znamenitý učitel, vychovav řadu klavír. virtuosů. Později stal se ředitelem pražské konservatoře. Jako hudební skladatel sledoval ideje hudby Smetanovy. Obecně známým stal se hudbou k baletům Bajaja a Olim.

Kaarta, dřívější stát Fulbe ve franc. Súdánu, 50.000 km², asi 335.000 obyv., severně od Senegalu.

Kabala, sbírka všech tajných a posvátných nauk orientál., jež byly předávány tradicí a teprve po Kristu hebrejsky sepsány a Araby na západ přeneseny. V ní je obsažena theurgie, alchymie, astrologie, mystika, učení o původu světa, o moci boží. Hlavní část je věnována magii (čarování). Z kabaly čerpali rosikruciáni.

Kabaljuk Aleksej (* 1877 v Jasine), pravoslavný mnich. Vzdělav se v pravoslavném klášteře Jablocinském u Brestu Litevského, byl r. 1910 vysvěcen na kněze, načež stal se pomocným knězem v Miškovci. V t. zv. marmarošském procesu, vyvolaném maďarskou vládou k potření pravoslav. hnutí, byl jako původce jeho odsouzen na 4½ roku do žaláře. Postavil pravoslavný klášter v Ize (1921) a založil internát pro gymnasisty v Chustu (1923). Roku 1923 byl povýšen na archimandritu.

Kabaňa (slov.), selský kabát z ovčích koží nebo látky.

Kabara (Kabra), přístav m. Timbuktu ve franc. Súdánu; asi 2000 ob.

Kabarda, hornatá krajina na severových. úpatí Kavkazu, záp. od ř. Těreku, dobyta Rusy 1817—23; r. 1921 utvořeno autonomní území Kabardinsko-Balkarijské, 12.000 km², 204.000 ob.; hl. m. Nalčik.

Kabaret (franc. cabaret, hospoda, hostinec), v 80. letech 19. stol. v Paříži označení pro krčmy literárních a uměleckých bohémů. Umělecký vedoucí kabaretu, conférencier, baví v přestávkách publikum vtipně a satirou a ohlašuje „čísla". V Praze býval výborný k. Hašlerův a Červená sedma.

Kabar pižmový, ⟶ Moschius moschiferus.

Kabát, mužský oděv, pův. krátký přiléhavý. V Čechách od XIV. st.

Kabátník Martin, soused m. Litomyšle, pravděpodobně krejčí, podnikl r. 1491 cestu do zemí východních, aby na přání Jednoty bratrské hledal církev, která by nejlépe zachovala prvotní prostotu křesťanskou. Dostal se až do Jerusalema a Egypta. Sp.: M. Kabátníka cesta z Čech do Jerusalema a Egypta. Zemřel 1503 v Prostějově. Lit.: J. V. Prášek: M. K., 1894.

Kabáty, o. v Č., okr. Jílové u Prahy, 434 č. ob. Zámek.

Kabel, isolač. hmotou a ochran. pláštěm obklopený drát nebo svazek drátů k vedení elektrického proudu. Dle isolace rozeznáváme kabely gutaperčové a nitěné. Gutaperčové kabely vyrábějí se nyní s 1, 3, 4 nebo 7 prameny. ⟶ elektric. vedení.

Spletením jednotlivých pramenů vznikající kabelová duše obalí se jutou nebo papírem a impregnov. plátnem a opatří se pak ochran. vodotěsným olověným pláštěm (olověný kabel). Má-li býti kabel

Kabel.

chráněn ještě proti vnějším vlivům, následuje ještě vrstva juty, pak ochranná objímka z plochých železných drátů, na konec vrstva asfaltu. V telegrafii používané kabely pro svou značnou kapacitu nehodí se pro linky telefonní. Při telefonních kabelech s malou kapacitou používá se isolace vzduchové. Nevkládají se přímo do země, nýbrž do objemných rour nebo kanálů.

Kábel, ps. Karla Lhoty.

Kabela, taška z lýčí, rákosu, kůže.

Kabele Engelbert Jan (1832—1882), premonstrát strahovský, buditel češství žateckého, pracovník v pedagogice lidí provinilých.

Kabelík Jan (* 1864), liter. historik a vydavatel spisů mor. literátů.

Kabelík Jan, MUDr. (* 29. X. 1891 v Přerově), profesor mikrobiologie Masarykovy university a prosektor mor. zem. nem. v Olomouci. Sp.: Bakteriolog. technika drobnohledná (1926), Biolog. a léč. význam síry (1929) a četné články v odb. listech.

Kabelogram, název telegramu poslaného podmořským kabelem.

Kabelové dráhy, dráhy, jejichž vozy jsou upevněny na stále obíhající drátěné lano nebo řetěz bez konce.

Kaberňák, lidové označení velkého kapra z kaberny, t. j. rybničního prostoru klecí, kolem spouštědla rybníku vymezeného.

Kabeš Adolf (1845—1908), ředitel brněnské čes. reálky a historik. Zajímal se hl. o dějiny m. Třebíče.

Kabeš Jaroslav (* 1897), č. architekt a projektant.

Kabina, kajuta, pokojík pro cestující nebo mužstvo na lodi.

Kabinet (fr. cabinet), pokojík k obývání, ke studiu, pracovna. V polit. smyslu znam. k. vládu, minist. radu, ministry. Kabinetní otázka, na jejímž rozhodnutí závisí setrvání ministra nebo celé vlády v úřadě. Kabinetní vláda, ustanovená panovníkem a nezodpovědná ústavním orgánům.

Kabinetní formát, formát fotografií (16 × 11 cm).

Kabinetní víno, vzácnější druh vína.

Kabinetní kancelář neb kabinet, kancelář, vyřizující veškery záležitosti hlavy státu. V ČSR. kancelář presidenta republiky.

Kabir (1440—1518), rodem mohamedán, tkadlec; hlásil lásku boží prostými verši, ve kterých sv. písmo moham. a ind. považoval za zbytečné a odsuzoval kastovnictví.

Kabirové (Kabeirové), řečtí bohové, ochránci země a úrody.

Kableškov Anton St. (* 1857 v Plovdivě, † 29. XI. 1917 v Sofii), bulh. právník. V r. 1883 zároveň s českými právníky prováděl organisaci soudnictví ve Vých. Rumelii. Byl spoluzakladat. čas. Juridičesko spisanie, do něhož napsal řadu odborných studií. Vydal samostatně práci Za sadebnata vlast v Balgarija (1909).

Kableškov Todor L. (1853—1876), bulh. revolucionář. Byl nadšeným hlasatelem revoluce v letech 70. a duší kopřivštického povstání na jaře r. 1876. Skončil sebevraždou ve vězení, aby nebyl mučením přinucen vyzraditi své přátele.

Kablíková Josefa (1787—1863), choť lékárníka ve Vrchlabí, č. botanička, která se zajímala hl. o krkonošskou floru.

Kabrhel Gustav, MUDr. (* 1857 v Dražkovicích), vynikající český hygienik. Byl profesorem hygieny na české universitě v Praze. Vedle toho byl přednostou hygienického ústavu a ústavu pro vyšetřování potravin v Praze. Vydal monografii Hygiena vody a příručku Zdravověda.

Kabul, vých. prov. afghánská, oblast ř. K., 1 mil. ob. (Afghánci, Peršané, Turci), je místy úrodná; rolnictví, chov dob., tkaní kobeců; hl. m. K. na cestě do Indie, 140.000 ob.

Kabul, sev.-záp. hřeben bulh. pohoří Rilského. Nejvyšší vrch, rovněž Kabul zvaný, měří 2535 m.

Kabul (ve starověku Koptes), ř. ve vých. Afghanistánu, asi 500 km dl.

Kabulistan, ↘ Afghanistán.

Kabylové (arab. Kabîla, kmeny), národ berberský smíš. s Araby, v Alžíru, Tunisu a Marokku, asi 1 mil. hlav. náb. moham.

Kacákova Lhota, o. v Č., okr. Jičín, 334 ob.

Kacanovy, o. v Č., okr. Turnov, 383 ob.

Kacarov Dimitr Todorov, Dr. (* 14. I. 1881 v Sofii), bulh. pedagog a univ. prof. Přednáší na sofijské univ. všeobecnou pedagogiku.

Kacarov Gavriel I., Dr. (* 4. X. 1874 v Koprivštici), bulh. historik a archeolog. Na sofijské universitě přednáší dějiny a archeologii východních a klasických ná-

rodů. Dr. Kacarov je v současné době nejvýznamnější bulh. archeolog, jenž si zvolil za hlavní obor studium dávné minulosti Bulharska a Balkánu. Zvlášť pozoruhodné jsou jeho nejnovější objevy, učiněné u Aboby-Plisky, kde stávalo staré sídlo Bulharů, při vykopávkách šťastně zahájených před lety rus. archeologem Uspenským a čes. archeol. K. Škorpilem, a u Madary nedaleko Šumenu.

Kaceřov (Katzengrün), ms. v Č., okr. Falknov n. O., 1145 ob. (46 č.). Zámek s parkem. Hnědouhelné doly.

Kaceřov, o. v Č., okr. Kralovice, 215 č. ob. Zámek a zřícenina hradu K.

Kacíř (od 12. stol., utvoř. z řec. kathairos), ten, kdo se odkloňuje od uznaného církevního učení, na rozdíl od nevěřících (infideles), t. j. apostatů (odpadlíků), nekřesťanů, a schismatiků. Kacíře stíhala církev exkomunikací (vyobcováním) a později i obč. tresty a též smrtí. Krutě působila katol. církev svými kacířskými soudy (○, inkvisice) a křížovými válkami proti kacířům.

Kacířská čepice, ○, carocha.

Kaclerović Triša (* 1. II. 1879), srbský marxista, advokát, býv. hlavní sekretář soc.-dem. strany, poslanec, předseda poslaneckého klubu býv. komunist. strany, skvělý řečník, zakladatel listu Organizovani Radnik, redaktor a spolupracovník social. časopisů domácích i cizích, účastník zahraničních kongresů.

Kácov, ms. v Č., okr. Kutná Hora, 1127 č. ob. Zříceniny hradu K. a zámek.

Kácovský Vojtěch, pseud. V. Vejškraba.

Kaczkowski Zygmunt (1826—1896), polský spis. Účastnil se slovan. sjezdu v Praze jako zástupce halič. Poláků; oblíbeny byly jeho romány z historie Polska: Murdelio, Bracia ślubni, a j.

Káča, 1. zkr. jm. Kateřina; 2. lidový název basy; 3. dětská hračka, obyč. ze dřeva ve formě kužele.

Kačala Stefan (1815—1888), ukrajinský politický a veřejný pracovník v Haliči; byl členem haličského sněmu, vídeňské říšské rady a jedním ze zakladatelů ukrajinských organisací v Haliči.

Kačanov, o. na Slov., okr. Michalovce, 270 čs. ob.

Kačanski Stevan Vlad. (1830—1890), srbský básník vlasten. písní, jež znárodněly. (Gde je Srpska Vojvodina a j.)

Kačer Jan Zlatoust (1848—1898), duch. správce na Karlově; vydal Touha po vlasti nebeské (1899).

Kačer Josef (1802—1871), evang. farář emigr. sb. v Bedřichově Táboře. Napsal ep. báseň Kalich, Meč a Kříž.

Kačer Mářík (Mauritius), písař českých desk zemských a dův. přítel Mistra Jana Husa. Zemřel 1416. Napsal: Rozličné formy skrze Maříka písaře.

Káčer Theodor (1856—1916), farář a homiletik; vydal kázání O nebi (1892).

Kačerov (Kačer), o. v Č., okr. Žamberk, 407 ob.

Kačić-Miošić Andria (1696—1760), jihoslovan. básník; byl činný v Dalmacii, Bosně a Hercegovině; jeho díla (Pismarici, 20. vydání, a j.) jednají o dějinách chorv. národa.

Kačice, o. v Č., okr. Slaný, 1245 č. ob. Bývala tu tvrz, založ. 1318 Zdeslavem. J. B. z Martinic ji připojil ke Smečnu (1551).

Kačín J., pseud. Stanislava Sochory.

Kačín, o. v Č., okr. Příbram, 359 ob.

Kačina, zámek u N. Dvorů, okr. Kutná Hora, založ. J. R. hr. Chotkem r. 1802 a vystavěný v empirovém slohu podle plánů saského arch. Schuhnichta. Velká knihovna a cenné sbírky.

Kačírek František, JUDr. (* 29. VIII. 1882), č. právník, min. rada min. fin. v. v. a od 1925 řed. Vítkovického horního a hutního těžířstva. Vypracoval četné daňové osnovy, hl. o dani z uhlí, masa a d. nápojové.

Kačka Josef (* 1865 v Likavce na Sl.), řím.-kat. kněz. Jako farář v Donovalech byl r. 1917 maďarskou justicí odsouzen k trestu smrti, kterýžto trest mu byl přeměněn na patnáctiletý žalář, ve kterém prodlel do r. 1918. R. 1918 stal se profesorem na reálce v Žilině. Sp.: Rozpomienky na moje utrpenie, Hrad Likava a jeho páni.

Kačkovský, pseud. Matiáše Amorphuse.

Kačkovškyj Mychajlo (1802—1872), veřejný pracovník v Haliči rusofilského směru. V r. 1874 založen ve Lvově spolek Kačkovského, jenž provádí osvětovou a ekonomickou činnost v duchu svého patrona.

Káčov, o. v Č., okr. Ml. Boleslav, 110 ob. Elektr. válc. mlýn.

Kadaboazski prochod, průsmyk v Bulharsku, protínající pohoří záp. Starou Planinu a spojující m. Belogradčik s údolím ř. Timoku. Proniká do Srbska.

Kadaň (Kaaden), okr. m. v sz. Č., 8268 ob. (469 č.) s pos. velit. a posádkou, četné okr. úřady a školy. Továrna rukavic, keramická a j. V okolí hnědouhelné doly a dobývání zelené kad. hlinky, kaolinové doly. Četné chmelnice.

Kadaně Michal (* 1766), č. učitel a spisovatel spisů pro mládež.

Kadaňská Jeseň (Gösen), o. v Č., okr. Kadaň, 322 ob.

Káďa - Pešek Karel (* 1897), min. úředník min. zdrav. a těl. výchovy, známý sportovec, dlouholetý vynik. hráč I. mužstva A. C. Sparty. Byl mnohokráte kapitánem repres. mužstva čsl. Vynikl také jako hráč kanadského hockeye a byl členem mužstva, jež r. 1925 vyhrálo mistrov. světa.

K. Káďa-Pešek.

Kadaverin (od lat. cadaver — mrtvola), jedovatý alkaloid, objevený v rozkládajících se bílkovinách v mrtvole. Pentamethylen-diamin.

Kadaverosus Jan z Kouřimi, kněz podobojí. Vydal r. 1594 knihu o manželství.

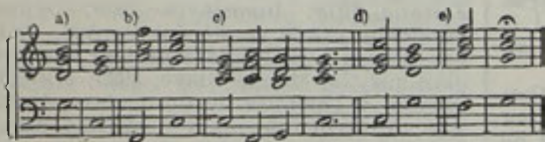
Kadavý Jan (* 7. IV. 1810 v Jestřábí v Č., † 11. VIII. 1883 v Turč. Sv. Martině), slov. učitel a spisovatel. R. 1837 přišel do Pešti, kde se stal učitelem u slov. evang. sboru vedle Kollára, jemuž pomáhal při vydávání knih. Připojil se pak ke Štúrovi a vydával r. 1845 Prjatela ľudu a později Čítanku pre malje ďietky (1847). Z Pešti odešel do Slov. Lupče, pak do Ružomberka a nakonec zakotvil v Turč. Sv. Martině, kde ještě vydal slov. písně.

Kaddiš (hebr.), svatý, název pro židovský hymnus, tvořící část liturgie židov.

Kadel Pater, pseud. Karla Dostála Lutinova.

Kaden-Bandrowski Juliusz, ☞ Bandrowski-Kaden Jul.

Kadence (it. cadenza), 1. v hudbě harmonická závěrka nebo oddech. K. je jednostranná, následuje-li po dominantě tonika (a), nebo po subdom. tonika (b); úplná při pořadu tonika, subdom., dom.,

Kadence.

tonika (c); pořad tonika-dom. (d) nazývá se polozávěr. 2. Při koncertě fermata (e), po níž následuje volná improvisace sólisty na téma díla.

Kaderka Alois (1889—1919), býv. posl. strany lidové a publicista sociální; redigoval Domkářský kalendář v Brně, pod pseud. A. K. Chlumecký vydal povídky Obrázky z mého horáckého alba (1912).

Kadeřavec, o. v Č., okr. Turnov, 131 č. ob. Zřícenina hradu Valdštejna.

Kadeřávek, kapusta zimní (Brassica acephala), netvoří hlávku, ale jen vysoký košťál a na něm oddálené řapíkaté listy s čepelí vlnitou až kadeřavou. Zřídka se pěstuje a více jen pro ozdobu.

Kadeřávek Eugen Jan, Ph. a ThDr. (1840—1922), premonstrát, prof. filosofie křesť. při Karlově univ.; vydal řadu vědeckých děl, z nichž vyniká trojsvazkova Soustava filosofie křesťanské (1920), ☞ Podlaha ČKD., 1922, 196.

Kadeřávek Frant., Ing. (* 1885), prof. č. vys. učení techn.; četné spisy z deskriptivní geometrie.

Kadeřávek Václav (1835—1881), feuilletonista pražské Politik, překladatel české poesie do němčiny pod pseud. K. D. Ravek.

Kadeřávský, pseud. Fr. B. Tomsy.

Kadeřník, vlásenkář (friseur).

Kadešice, o. v Č., okr. Sušice, 390 č. ob.

Kadet (franc. cadet), dříve ve Francii mladší syn šlechtické rodiny; též chovanec kadetního ústavu.

Kaděti, politická strana v Rusku, konstituční, demokratická, vzniklá r. 1904; poněvadž se klonili spíše k revolucionářům, nebyli s počátku vládou uznáváni za oprávněnou stranu. K. dostali se po odstoupení carově do vlády, kterou však Kerenský (v červenci 1917) svrhl.

Kádí (arab. kádhi), v islámu soudce; poněvadž v islámu právo a náboženství spolu úzce souvisí, musí kádi absolvovati teologická a právnická studia.

Kadidlo (Olibanum), klejopryskyřice, vytékající z uměle učiněných zářezů různých kadidlovníků (Boswelia) a to hlavně k. pravého (B. Carteri), Bhauova (B. Bhau dajiana) a j., stromů, náležejících do čeledi rostlin kadidlovníkovitých (Burseraceae). Rostou hl. na pobřeží Vých. Afriky (Somalsko) a na protilehlém pobřeží Malé Asie. Vytékající mléčná šťáva na suchu rychle tuhne v pryskyřičnatou hmotu, a to v podobě nepravidelných kapkovitých zrn nebo krápníkovitých tvarů. Jest barvy žlutavé až červenavé. Do obchodu přichází ve třech formách: přírodní (naturell), v zrnech (in granis) a v prášku (in pulvis). Nejlepší druh v zrnech obsahuje slzovité křehké kousky, na povrchu poprášené, na lomu voskově lesklé, průměru 1 i více cm. Žvýkáním měkne, ve vodě se rozpadá a poskytuje kalnou, rosolovitou tekutinu slabě hořké chuti. Složení její je toto: 20—30% klovatiny, 50—65% pryskyřice, až 8% silice a něco hořkých látek. Při pálení na žhavém uhlí vydává

příjemný zápach a proto se ho od pradávna používá k vykuřování, v lékařství používá se na náplastě a mastě.

Kadidlovník, ⚲ Boswelia.

Kádinka, tenkostěnná skleněná nádoba s rovným dnem, použív. v laboratoři.

Kadin most, nejzachovalejší památka turec. mostovního stavebnictví v Bulharsku. Klene se v délce asi 120 m přes řeku Strumu, 10 km východ. od Kjustendilu. Most byl vybudován 1469—1740.

Kadinen, $C_{15}H_{24}$, tekutý seskviterpen, rozpouští se v mnohých éter. olejích.

Kaďjacké ostrovy, na jižním pobřeží Aljašky, hornaté, asi 10.000 km², hlavní ostrov Kaďjak (8975 km²), ob. většinou Eskymáci.

Kadlčák Jaromír (* 1882 v Palkovicích), katol. publicista, pražský redaktor olomouc. Našince, parlamentní zpravodaj Lidových Listů.

Kadlčák Josef Antonín, souč. morav. pedagog, naučitel ve Frýdlantu u Místku; vydal Učme se šetrnosti (1906).

Kadlčák Josef Mnohoslav (1856—1924), učitel hospodářských i průmysl. škol, politik a publicista moravský, jeden ze spoluzakladatelů mor. strany lidové; byl zem. poslancem v Brně, říš. ve Vídni, členem revoluč. N. S. v Praze; pod pseud. K. B. Stuchl, M. K. Březnický a K. B. Slovák vydal řadu sbírek povídek, z nichž vynikly Z tajů života (1901) a Bez lásky a víry (1902). ⚲ Lidové Listy 1924, 90.

Kadlčáková Anna Marie, souč. básnířka moravská, učitelka v Brně; otiskla mnoho lyriky v katol. revuích, vydala Nesnadnost vychovávání dítek (1912).

Kadlčík Fr. Břetislav, JUDr. (1837—1897), býv. advokát v Napajedlech a v Litomyšli, pozd. majitel cukrovaru v Cerekvi. Napsal Dějiny a paměti Brandýsa n. O. (1855). Univ. dědicem ustanovil č. universitu, jíž odkázal přes půl mil. zl. k účelům liter. a humánním.

Kadlec Eduard (* 16. III. 1880 v Ústí n. L.) div. gen.; sloužil u dělostřelectva v Přemyšlu, kde zajat 1915; přihlásil se již 1916 do čsl. legií na Rusi, účastnil se též 1918 různých bojů, zejm. v Mariinsku a téhož roku jmenován velitelem vojsk u Bajkalu, koncem 1918 velitelem 2. čsl. divise. Později na Magistrále, kde organisoval rumunskou legii, a 1920 bojoval s ní ústupové boje při odchodu čsl. vojsk na východ. Od 1921 gen., od 1926 velitelem 10. pěší divise.

Kadlec František (* 1857 v Lutíně), farář v Soběchlebích, katol. publicista.

Kadlec Josef (* 1873), železniční úředník. Působí jako inspektor státních drah v Nových Zámcích na Slovensku. Účastní se živě kulturního života.

Kadlec Karel, JUDr. (* 1865 v Přehořově, † 4. XII. 1928 v Praze), vynikající čes. právník. Byl tajemníkem Nár. divadla v Praze. V r. 1899 habilitoval se na české universitě v Praze a stal se v roce 1909 řádným profesorem dějin slovanského práva. Jako věhlasný uznaný vědec byl generálním sekretářem České akademie věd a umění v Praze, řádným členem Král. České společnosti nauk, členem a spolupracovníkem Ruského archeolog. ústavu v Cařihradě, členem Akademie věd v Bukurešti a v Bělehradě, Bulharské akademie věd v Sofii a Ruské akademie věd v Petrohradě, řádným přespolním členem Towarzystwa naukowého ve Lvově, členem rozhodčího soudu československo-maďarského v Haagu, vlastníkem řádu sv. Sávy II. tř., atd. K. byl velmi plodným spisovatelem. Z jeho velice cenných vědeckých prací dlužno uvésti jmenovitě: Pojem a obsah práva autorského, Právník 1891; Provozovací právo k dílům dramatickým a hudebním, 1892; Právo k překladu, 1892; Dějiny ruského práva, Ottův Slovník nauč. 1904; Ústavní dějiny Polska podle nových badání, 1908—1909; Rodinný nedíl čili zádruha v právu slovanském, 1898; Verböczyovo Tripartitum, 1903, Rozpravy akademie; О трудовыхъ ассоціаціахъ у Славянъ Kijev 1903; Přehled ústavních dějin Moravy, 1926; O politycznym ústroju Słowian, Lvov 1912; Moščenický statut (1914 česky i chorvatsky), Německo-česká terminologie úřední a právní (1900, 2. vyd 1925); Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských, 1916; Eine neue Theorie über die Abkunft der Rumänen, Deutsche Literatur-Zeitung, 1918; Jugoslavia, 1919; Dějiny veřejného práva ve střední Evropě, 1923; Les Slaves à la lumière de leur histoire politique, Le Monde Slave, 1925; L'introduction à l'histoire de droit slave, Paříž 1926; Agrární reforma v Československu, Rumunsku a v Jugoslavii, Sborník věd právních a státních, 1924; O právní povaze poměrů Podkarpatské Rusi k Československé republice (ve Sborníku Chmelově Podkarpatská Rus). Od r. 1907 až do své smrti redigoval Sborník věd právních a státních, v němž uložil mnoho výtečných pojednání a statí kritických z oboru dějin slovanského práva. Po smrti vyšly jeho Ústavy slovanských států (Sborník Weingarta).

Kadlec Svata (* 1898), český moderní básník.

Kadlec Rudolf (* 24. I. 1887 na Smíchově), český herec a divad. ředitel, od 1913 členem Švandova divadla na Smíchově, jehož ředitelem byl 1922—28.

Kadlický Eduard, MUDr. (* 1878 v Brozanech), odb. lékař. Vynikl jako odborník nemocí ženských a jako porodník-operatér. Napsal několik vědeckých pojednání, jmenovitě O kýle vesikální a tyfu foetálním.

Kadlický Roman, MUDr. (* 1879 v Brozanech), univ. prof. Jako vynikající okulista školy Deylovy byl r. 1919 jmenován profesorem očního lékařství na universitě v Bratislavě. Odtud byl povolán do Prahy na universitu Karlovu, stal se v r. 1930 přednostou české oční kliniky a téhož roku zvolen ředitelem Klárova ústavu slepců v Praze.

Kadlík F. X., ☞ Tkadlík F. X.

Kadlík V., pseud. Ad. Ludv. Krejčíka.

Kadlín, o. v Č., okr. Mělník, 352 ob.

Kadlinský Felix z Horš. Týna (1613—1675), člen řádu jesuitského a spirit. prefekt. Napsal četné spisy nábož. jazykem českým.

Kadlubek Wincenty (as 1160—1223), první známý pol. dějepisec, 1764 prohl. za svatého. Sp.: Poznaňská kronika (do r. 1206).

Kadmeia, starý hrad thébský v Boetii (Řecko), dnes m. Thivai (Théby).

Kadmia slitiny, s jinými kovy slouží pro svou tavitelnost k letování, plombování zubů. Ze slitin s drahými kovy zhotovují se ozdobné předměty a součásti hodin.

Kadmiové sloučeniny, svou bílou barvou i chem. vlastnostmi podobají se sloučeninám zinku. Bromid kademnatý, $CdBr_2 . 4H_2O$, vzniká vařením kadmia s bromovou vodou nebo rozpouštěním kadmia nebo kysličníku kademnatého v kys. bromovodíkové. Chlorid kademnatý, $CdCl_2 . 2H_2O$, krystaluje z roztoku kadmia nebo kysličníku kademnatého v horké kys. solné. Sublimací mění se v bezvodé lesklé šupinky. Žlutá sraženina chromanu kademnatého srážením roztoku síranu kademnatého dvojchromanem draselným. Jodid kademnatý, $CdI_2 . 4H_2O$, připravuje se podobně jako bromid nebo chlorid nebo odpařením roztoku síranu kademnatého s roztokem jodidu draselného a extrakcí jodidu kademnatého z pevného zbytku alkoholem. Bílá sraženina uhličitanu kademnatého, $CdCO_3$, vzniká srážením roztoku síranu kademnatého roztoky alkalických uhličitanů. Síran kademnatý, $CdSO_4 . 8/3H_2O$, krystaluje z roztoku kadmia nebo jeho uhličitanu v horké kys. sírové, Citronově žlutý sírník kademnatý, CdS (kadmiová žluť) sráží se z neutrálních roztoků síranu kademnatého sírníkem sodným. Temnější kadmiová žluť připravuje se žíháním uhličitanu kademnatého s polovičním váhovým množstvím sírného květu. Směs sírníku kademnatého se selenidem kademnatým přichází do obchodu jako kadmiová červeň, směsi s ultramarinovou nebo berlínskou modří jako kadmiová zeleň, směs s bělobou olověnou sluje jaune brillant.

Kadmium, Cd, dvojmocný kov, nachází se v přírodě jako sírník greenockit, méně často jako kysličník, doprovází obyčejně rudy zinkové. Získává se ze zinkového prachu, který se tvoří při destilaci zinku v první hodině procesu, destilací s uhlím. Z neutrálních roztoků zinečnatých solí, které obsahují mimo to soli kademnaté, vylučuje se kadmium kovovým zinkem. Kadmium je bílý, silně lesklý kov o spec. v. 8·6, at. v. 112·4, taje při 321°, vře při 778°, svými vlastnostmi podobá se zinku, zahříváním na vzduchu shoří v hnědý kysličník kademnatý, z roztoků jeho solí sráží sirovodík žlutý sírník kademnatý, alkalické louhy bílý hydroxyd kademnatý. Slouží k přípravě normálních článků, k chránění železa před rezavěním, k přípravě slitin, jeho amalgamy používá se v zubní technice. Z jeho sloučenin ve fotografii používá se bromidu, chloridu a jodidu, chromanu a sírníku používá se jako barvy, sírníku používá se též k výrobě mléčného skla.

Kadmos, karský hrdina, podle řecké báje přemohl v Boetii draka, dostal za ženu Harmonii; oba byli Diem proměněni v hady.

Kádner Bohuslav (* 1874), čes. učitel, spisovatel a red. Časopisu Čsl. obce učit.

Dr. Ot. Kádner.

Kádner Karel (1859—1923), žurnalista a spisovatel; napsal básně: Za jitra (1883), Violy z Podlesí (1884), složil též několik libret k různým operám, jako: Dagmar, Satanela, Lásky máj a j.

Kádner Otokar, PhDr. († 11. V. 1870 v Úhonicích), prof. filosofie a pedagogiky na univ. Karlově (1911). Sp.: Dějiny pedagogiky (5 sv., 1909—1923), II. vyd. 6 sv. (1923—24), Základy obecné pedagogiky (1925—26), Vývoj a dnešní soustava školství (dosud 2 d.: 1929 a 1930).

Kadov (Kodau), o. na Mor., okr. Mor. Krumlov, 439 ob.

Kadov, o. na Mor., okr. Nové Město na Mor., 339 ob.

Kádr (Kader, cadre), rámec; voj. znamená útvar, opatřený stálými důstojníky a poddůstojníky z povolání a měnícím se počtem déle sloužících; do něho jsou zařaďováni branci pro výcvik; za války pak mobilisovaní záložníci. K-ový systém sluje podle toho ten druh vojen. zřízení, jenž v míru nemá žádných útvarů o plném počtu mužstva, nýbrž jen k-ové útvary, které se teprve při mobilisaci doplní na plný počet. Nejdůslednější k. systém je milice (⇒). Opakem k. systému je arm. z povolání s dlouhou služební dobou.

Kadraba Edvard (1860—1902), č. malíř a projektant uměl. interiérů.

Kaducita ⇒ odúmrť.

Kadyn (tur.), moham. žena, hospodyně.

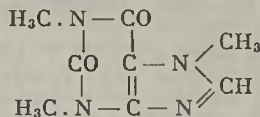
Kaempferia, ⇒ zázvorovité.

Kafandaris Georgios (* 1872), řecký státník, znam. řečník a min. předseda (1924).

Kafarnaum (Kepernaum), město v Galilei, v území kmene Naftali, na jezeře Genezaretském u dnešního Tell Hum.

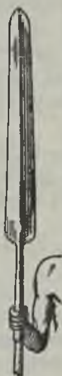
Kafenda Frico (* 1883 v Mošovcích), hudebník a hud. skladatel. R. 1915 dostal se jako vojín do ruského zajetí. V r. 1918 po stát. převratu nastoupil místo učitele klavírní hry a teorie na hudební a dramatické škole v Bratislavě, kde stal se r. 1922 ředitelem. Skládá z oboru hudby komorní a písně.

Kaffein, koffein, thein, alkaloid, obsažený v semenech a listech kávovníku a čajovníku, v listech čaje paraguayského, v pastě guaraná a v ořeších kolových. Vyrábí se dnes většinou z prachu, odpadajícího při čištění čaje. V malém připravuje se obyčejně extrakcí listů čajových horkou vodou a odpařením roztoku za přísady pálené magnesie do sucha. Zbytek se pak vyluhuje chloroformem, při čemž do roztoku přechází kaffein, který se pak ještě odbarvuje živočišným uhlím. Kaffein krystaluje v hedvábně lesklých jehličkách, tajících při 237° C, zahříváním sublimujících as při 180° C. Ve vodě i alkoholu se špatně rozpouští na roztok slabě hořké chuti. Podle svého chemického složení jest derivátem xanthinu (trimethyl-xanthin). S kyselinami tvoří soli, které se vodou nebo zahřátím snadno rozkládají. Malé dávky kaffeinu vzpružují činnost mozkovou, větší dávky působí jedovatě. Max. dávka činí 0.2 g pro dosi (dávku) a 0.6 g pro die (den). Jako protijedu při otravách užívá se morfinu a kurare.

Kaffičo, kučitský kmen v býv. říši Kaffa, čítající asi 300.000 hlav; zaměstnávají se orbou, chovem dobytka, hrnčířstvím a tkaním látek.

Kaffis (ital. caviso), dutá míra v Tripolisu.

Kafi.

Kafi, africký oštěp pro úder i bodnutí, zvláště u Massaiů a Bariů.

Kafilldesinfektor, aparát k odstraňování a současnému využití zvířecích mrtvol, odpadků masitých a j.; skládá se z válcovitého, vzduchotěsně uzaviratelného sterilisátoru s dvojitým pláštěm a prodirkovaným mezidnem, na kterém leží části masa a p. Vpustí-li se po uzavření mezi dvojité stěny přehřátá pára o 5 atm., vysušuje se obsah a dirkovaným dnem odtékající kapalina se vyvinující se parou tlačí do jiného válce. Po uplynutí asi 1 hodiny vede se pára do masové hmoty a asi po 6 hodinách se vytlačí parou všechny kapalné součásti a vyloučený tuk. Zbytek, který nezapáchá, slouží usušený a rozemletý za hnojivo.

Káfir, 1. jazyk Kafrů (⇒). — 2. Řeč v Káfiristánu (⇒), dělí se na několik nářečí; nejlépe je známo nářečí bashgali.

Káfir (Siah-posh), indoiránský kmen v Káfiristánu.

Káfir (arab., nevěrec), název nemohamedánů v koránu.

Káfiristán (země nevěrců), hornatina s.-v. Afganistánu, na indické hranici, asi 13.000 km² se 120—150.000 ob. V údolích se daří rýže, cukrová třtina, jabloně, hrušně a víno, na stráních rostou jehličnaté stromy; včelařství je všeobecné. Obyvatelé jsou Káfirové (⇒).

Kafka Bohumil (* 14. II. 1878 v Nové Pace) č. sochař. Studoval sochař.-kamenickou školu v Hořicích, později Um.-prům. šk. v Praze a konečně stal se žákem prof. Myslbeka na pražské akad. umění.

Pobyl čtyři roky v Paříži, kde získal si svými pracemi zvučného jména. R. 1916 byl jmenován profesorem na Um.-prům. škole v Praze a od r. 1925 je řádným profesorem pražské akademie umění. Je též řádným členem České akademie věd a umění. Vytvořil mnoho pomníků a náhrobků a vystavoval své sochařské práce ve Francii, Německu, Švýcarech, Italii, Anglii, Jugoslavii atd. a získal plného úspěchu a uznání. Jeho práce vyznamenávají se klidným, vyrovnaným stylem, a jemným smyslem pro detail. Studium v cizině obohatilo jeho uměleckou potenci a rozvinulo to, co získal u svého učitele Myslbeka. Je to pilný, svědomitý umělec, ryzího nitra a česky vřele cítící.

Kafka Bruno Alexandr, JUDr. (* 27. IX. 1881), prof. civ. práva na něm. universitě pražské, poslanec N. S. a řed. rada České spořitelny. Sp.: Die eheliche Gütergemeinschaft (1906), Lehrbuch des österr. Zivilrechtes.

Kafka Franz (* 1883 v Praze, † 1924 v Kierlingu u Vídně), spisov.; psal novely a romány, v nichž zpracovává psychologické problémy.

Kafka Gustav (* 1880 v Praze), modelér a kreslíř, majitel uměl. průmysl. závodu v Mor. Ostravě. Absolvoval Uměl.-prům. školu v Praze a přešel na akademii um. pražskou, kde studoval u prof. Myslbeka. Pracoval na monumentálních stavbách a ve válce vykreslil řadu perokreseb ze života ostravsko-karvínských havířů. V poslední době vymodeloval mnoho portretů význačných našich osob a vyzdobil figurálními a plastickými výzdobami několik veřejných budov na Ostravsku.

Kafka Jan Nepomuk (1819—1886), čes. hudební skladatel, učitel ve Vídni.

Kafka Jindřich (1844—1917), český hud. skladatel. Hl. díla: opery Melisanda, Arthur, symf. báseň Bůh a bajadéra.

Kafka Josef (* 1876 v Čáslavi), finanční právník. V r. 1900 vstoupil do finanční konceptní prakse v Praze u berní správy, po státním převratu přešel do ministerstva financí v Praze. Je odborníkem státně-rozpočtovým.

Kafka Josef (1858—1928), český přírodopisec, ředitel Nár. musea. Byl velmi činný jako publicista a redaktor časopisů i turistických příruček. Hl. díla: Sladkovodní mechovky (1886), Hlodavci země České (1892), Kopytníci z. Č. (1909), Moře (1906), red. Domácí Vševěd (1925).

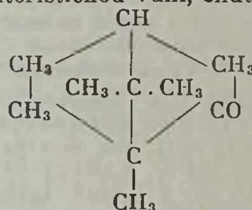
Kafka Rudolf (* 17. I. 1866 v Plzni, † 8. I. 1913 v Praze), čes. herec, od r. 1895 člen Nár. div. v Praze, výborný v rolích komických.

Kafka Václav, MUDr. (* 1868 v Hradci Král.), chirurg. Byl po dvě leta sekundářem a asistentem prof. Maydla v Praze, načež nastoupil místo v České dětské nemocnici jako primář-chirurg. Proslul jako výb. operatér vrozených vymknutí v kloubu kyčelním, kterýžto obor obohatil původními vědeckými pracemi. Založil v Praze moderní soukromý ústav pro ortopedii a mechanoterapii.

Kafka Václav (* 1850 ve Smidarech, † 1880 v Moskvě), sochař. Žák prof. Leidana na pražské akademii umění. Jeho práce jeví sklon k realismu ve slohu německých klasických vzorů; později po studiu v Italii měli na něho vliv sochaři renesanční. Vymodeloval řadu soch s národními náměty a několik pomníků národních velikánů. Jeho Prokop Veliký, jedna z posledních prací, byl, po jeho smrti, vystaven na jubilejní výstavě 1891. Byl to slibný talent, ale zemřel mlád, před plným rozmachem sil.

Kafr, kefr (arab.), arabská vesnice.

Kafr (camphora), $C_{10}H_{16}O$, obdržíme destilací rozřezaného dřeva kafrovníku (♃) s vodní parou, při čemž získá se současně kafrový olej. Takto připravený surový kafr čistí se pak destilací. Tvoří bezbarvou, průsvitnou, krystalicky zrnitou hmotu o spec. v. 0.98, vyznačuje se charakteristickou vůní, chutná palčivě

a hořce, rozpouští se v 1000 d. studené vody, snadno v alkoholu, éteru a benzolu, těká již při obyčejné teplotě; působením redukčních činidel mění se v borneol a isoborneol $C_{10}H_{18}O$, oxydací kyselinou dusičnou vzniká bezbarvá, krystalická, dvojsytná kys. kafrová $C_{10}H_{16}O_4$. Působením bromu na kafr vzniká monobromkafr $C_{10}H_{15}BrO$, který tvoří bezbarvé krystaly, taje při 76°, vře při 274°. Umělý kafr skládá se z pinenhydrochloridu (bornylchloridu) $C_{10}H_{17}Cl$. Syntetický kafr vzniká: 1. působením kys. oxalové na terpentinový olej (pinen); vznikají při tom estery borneolu a isoborneolu, které po zmýdelnění oxydací mění se v kafr; 2. pinenhydrochlorid poskytuje s octany pod tlakem isobornylacetát; 3. pinenhydrochlorid poskytuje Grignardovou reakcí s hořčíkem sloučeninu pinenhydrochloridu, hořčíku a éteru,

která oxydací a působením kyselin dává borneol; 4. působením kys. solnou odštěpujícími činidly na pinenhydrochlorid vzniká kamfen, který s kys. octovou a sírovou dává isobornylacetát, olej, vroucí při 225°. Z tohoto oleje uvolněný borneol oxyduje se na kafr. Surový kafr čistí se pak sublimací nebo krystalisací. V průmyslu spotřebují se asi ⅔ veškeré kafrové produkce k výrobě celuloidu, zbytek k výrobě třaskavin.

Kafrová kyselina $C_8H_{14}(COOH)_2$ vzniká okysličením kafru kys. dusičnou. Užívá se v lékařství.

Kafrové (arab. kâfir, nevěrec, též Zulu), národ jižních Bantuů na vých. pobřeží Jižní Afriky od řeky Zambezi až k Velké Rybí řece, asi 1,300.000 hlav. K. jsou mezi Bantuy největší a nejsilnější negři, hnědí až černí, s černými měkkými vlasy, obývají kolem ohrady pro dobytek postavené košíkovité chaty; muži se zabývají chovem dobytka a ženy zemědělstvím. Náčelníci, jejichž hodnost je dědičná, mají absolutní moc. Mnohoženství je obvyklé. Vedle víry v nejvyšší bytost a zlého ducha existuje víra v kouzla. Všechny kaferské státy přešly do koloniálního panství britského.

Kafrovník (Cinnamomum Camphora), strom z čeledi vavřínovitých, domácí v Japonsku a Číně. Obsahuje aromatický éterický olej, z něhož se sublimací dobývá kafr. Pěstuje se též na Ceylonu a Madagaskaru. Velmi cenné pevné dřevo.

Kafrový olej, 1. při lisování kafru vznikající éterický olej. Rozeznáváme bílý a černý kafrový olej; oba jsou pravotočivé a voní po kafru. Kafrový olej slouží v Japonsku k přípravě laků a sazí, v Evropě zpracuje se na safrol, při čemž vedlejšími produkty jsou lehký a těžký kafrový olej. Slouží k parfumování mýdel, jako náhražka terpentinového oleje, k přípravě laků a fermeží. — 2. Lékařský přípravek, ↷ kafr.

Kaftan Jan, Ing., Dr. (1841—1909), čes. stavitel železnic, politik, ředitel Zemské banky. Pracoval v otázkách regulace řek, kanalisace a železnic. Říšský posl.

Kaftan, dlouhý, až pod kolena sahající svrchní šat, vpředu otevřený.

Kaga, jap. provincie, proslulá svými mistry v umění zdobení zbraní a průmyslem porculánovým.

Kagaba. kmen Čipčů v pohoří Sierra Nevada de Santa Marta v Kolumbii, bydlí v roztroušených kulatých chatách, šatí se podle staroperuánského způsobu.

Kagava Toyohiko (* 1888 v Kobe), křesťanský jap. děln. vůdce.

Kagerava (Kogerau), o. v Č., okr. Falknov n. O., 1115 ob. (22 č.). Text. tov.

Kagošima, hl. město kraje K. na japonském ostrově Kiušiu, (1925) 124.734 ob. Porculán satsumský.

Kagu (Rhinochetus Verr.), rod z čeledi jeřábů, s jediným druhem R. rubatus Verr., na Nové Kaledonii.

Kahan, přístroj na spalování par z hořlavých kapalin. Hl. druhy jsou: k. Bunsenův, Barthelův, Tecluho (svitiplyn), Tecluho (benzin).

Kahan, v horn. zv. také kahanec, obyčejně olejový, později petrolejový, užíván v dolech před zavedením acetylenových a elektrických akumulátorových důlních lamp.

Kahan Davyho, první bezpečnostní důlní lampa, užívaná na anglických kamenouhelných dolech při výskytu třaskavých větrů.

Kahánek Erasmus (1796—1883), rektor piaristické koleje, spisovatel o zahradnictví.

Kahánek Ferdinand, JUDr. (* 13. X. 1896 ve Vítkovicích), č. novinář a šéfredaktor Poled. Listu.

Káhira el, ↷ Kairo.

Kahlenberg (Lysá hora), vrchol Vídeňského lesa, 485 m vys.

Kahler Antonín (* 11. VIII. 1883), vojín leg. pl. 39, rota 12. Zajat na ital. frontě a popraven 19. VI. 1918 v Davanzo.

Kahlig Isidor (* 1858 v Poličné na Mor., † 25. VII. 1924 v Olomouci), učitel. Byl učitelem na obecné utrakvistické škole v Lipníku. R. 1896 byl jmenován ředitelem ústavu Pöttingea v Olomouci, na němž až do r. 1918 vyučoval.

Kahlík František, PhDr. (1854—1908), řed. gymnasia a spisovatel popul. spisů historických a zeměpisných.

Kahn Gustave (* 1859 v Metách), franc. básník hudebnosti a slovního výběru. Na jeho poesii měli vliv němečtí romantikové. Hlavní sbírky básní: Les palais nomades (1886), Chansons d'amant (1891), Domaine de Fée (1895), La pluie et le beau temps (1895), Le livre d'Images (1897), prósy: Le roi (1895), Le conte de l'or et du silence, a j. Studie umělecké: L'esthétique de la séve (1901), essaye. Symbolistes et Décadents, Rodin, Fragonard, Montmartre et ses artistes, Le Vers libre atd. R. 1885 založil revui La Vogue. Do češť. překl. E. Lešehrad (Mod. lyrika franc.), Arn. Procházka (Moder. Revue).

Kaholka, druh kachen potápěcích (↷).

Kahuch obecný ↷ kaučukovník.

Kahulaui, jeden z ostrovů Havajských, již. od Maui, 179 km².

Kachexie (řec.), stav nemocného při těžkých chorobách, zvl. zhoubných nádorech, vyznačuje se špatnou výživou a bleděžlutavým zbarvením kůže.

Kachlík (kachel), hlazené desky z pálené hlíny, z nichž se staví kamna. Pálené k. se často obrušují a opatřují glasurou bezbarvou nebo barevnou. Nejstarší k. s figur. nebo ornament. ozdobami jsou ze XIV. a XV. stol. Ve sbírkách Nár. musea čes. je k. 70 cm vys. z XV. stol. s velkým obrazem Ukřižování Páně; též k. z Točníka a Žebráka v měst. museu pražském. Od konce XV. stol. se objevují pestré glasury na k. goticky ozdobených, brzo však objevují se tvary renesanční. Mezi renesanční k. patří dva obrovské z Orlíka, dále na Rožmberce, Smečně a Hrubé Skále.

Kachna novinářská, přehnaná a vymyšlená zpráva novinářská. První takovou zprávu otiskl R. Cornerissen v Bruselu za prvého francouzského císařství o žravosti kachen. Odtud název.

Kachník Josef (* 1859 v Nivnici), profesor mravovědy při Karlově universitě, prelát kapituly v Olomouci, spisovatel o filosofii a estetice křesťanské, vydal Dějiny filosofie (1904), Etika Spencerova (1906), Ethika socialis seu sociologia (1909), Výtvarné umění chrámové a hřbitovní (1923), Lidské vášně a jejich výchova (1916), Časové otázky pedagogické (1912). ⚲ Lidové Listy, 1924, 112.

Kachny (Anatidae), čeleď řádu vrubozobých ptáků (Lamellirostres). Jsou krátkého těla, silné hlavy, prostředně dlouhého, zpravidla plochého zobáku, opatřeného na okraji mnoha vruby a na konci t. zv. nehtem. Křídla jsou úzká, špičatá, ocas krátký, rovněž i nohy, umístěné hodně vzadu těla a opatřeny velikou plovací blanou. Samci (kačeři) jsou v zimě a na jaře ve svatebním šatě, s kovově lesklým zrcadlem na křídlech. K. jsou rozšířeny po celé zemi. — 1. podčeleď. Nejrozšířenější je rod k. (Anas L.), z něhož k. divoká (březňačka, A. boschas L.) je nejhojnější. Z ostatních čírka obecná (A. crecca L.), č. modrá (A. querquedula L.), kopřivka (A. strepera L.), lžičák (A. clypeata L.), hvízdák (A. penelope L.), ostralka (A. acuta L.), k. pižmová (Cairina moschata Flemm). K. stromové (Dendrocygna) jsou rozšířeny v tropech, z nich k. vdova (D. viduata L.) jest nejznámější. Na husy upomínají druhy: k. rudá (Casarca casarca L.) a k. liščí (Tadorna tadorna L.). — 2. podčeleď. K. potápěcí (Fuligulinae), potápí se za potravou, která jest z valné části živočišná. Sem patří polák veliký (Nyroca ferina L.) a p. malý (N. nyroca Gyed.), kaholka (Fuligula marila L.), kachna chocholatá (F. fuligula L.) a k. zrzohlavá (Netta rufina Pall.), hohol obecný (Clangula clangula L.), k. černá (Oidemia nigra L.) a k. hnědá (O. fusca L.). Kajka (Somateria, ⚲ k.). Kachna domácí (Anas boschas domestica L.), která pochází od divoké k., chová se v mnoha rasách pro maso, tuk, vejce a peří.

Kai (Kate), kmen Papuánců, asi 3000 hlav.

Kaid (arab.), náčelník kmene Berberů v sev. Africe.

Kaifáš, žid. velekněz v Judei (18—36 po Kr.).

Kai-feng, m. v s. Číně, v prov. Ho-nang, asi 100.000 obyv. Býv. hl. m. čínské za dynastie Sungů.

Kaik (Kayk, turec.), lehký veslařský člun na Bosporu.

Kail Josef (1795—1871), prof. konserv. v Praze.

Káimmakám (arab., zástupce) v Turecku přednosta okresu, ve vojsku tolik co podplukovník.

Kain, podle Bible syn Adamův; zabýval se rolnictvím. Ze závisti zabil bratra Abela a stižen Božím hněvem potuloval se po zemi. Praotec Kainitů. Oblíbený sujet umění (Byron, de Lisle, Shaw, Hamerling, Vrchlický a j.).

Kain, s kmenem Izrael spřátelený kmen v poušti.

Kainit, $KCl \cdot MgSO_4 \cdot 3H_2O$, důležité umělé hnojivo draselné, obsahující chlorid draselný a síran hořečnatý. Jest obsažen v t. zv. odklizových solích štasfurtských, a to ve vrchních vrstvách. Krystaluje v soustavě jednoklonné, jest barvy šedé až žlutozelené, někdy též bledě fialové, spec. v. 2.13, tvrdosti 2.5—3. Ve studené vodě se rozpouští, po delší době se rozkládá. Surový kainit obsahuje obyčejně také nerozpustné látky (sádrovec) a kamennou sůl. Dříve byl ve značné míře používán jako umělé hnojivo, neboť obsahuje 12—15% kysličníku draselného (K_2O).

Kainité, větev gnostické sekty Ofitů (⚲), uctívali Kaina a Jidáše.

Kainz Joseph (1858—1910), něm. herec, hrál v Berlíně, Vídni, Lipsku a j. Jeho talent se vyvíjel nejlépe tam, kde mohl rozvinouti elementární vášeň.

Kairo (arab. Masr el Káhira), hlavní město Egypta, (1917), 790.939 ob., největší město Afriky a arabského světa. Má mírné podnebí. S novými velkými hotely, operou, poštou; k západu leží na popud Ismaila Paši vzniklá moderní Ismailîje s ministerstvy, k severozápadu velké

předměstí Bulak. Charakteristické pro K. jsou bazary. Od r. 972 universita, dnes

Hroby kalifů v Kairu.

nejslavnější mohamed. vysoká škola. Slavná je knihovna (109.000 svazků). Průmysl je nepatrný. K. je sídlem krále a vlády; m. tvoří samost. gubernium.

Kairos (řec.), bůh příznivého okamžiku.

Kairuán, okr. m. v Tunisu, (1921) 19.401, většinou arab. obyv., islamské poutní místo.

Kaisarije, m. v tur. Malé Asii, vilajet Ankara. Počet obyvatel klesl po vyhnání Řeků 1922 na 49.600 ob. K. se nazývala ve starověku Caesarea.

Kaiser Isabelle (1866—1925), švýc. básnířka, psala něm. a franc. básně s idealistickým katol. názorem světovým. Výbor povídek přel. V. Bitnar (Nový věk, 1912).

Kaiser Leonhard (* 1872 v Dürnfeldberku), něm. politik. Věnoval se záhy politice, jmenovitě získal si zásluhy jako organisátor něm. rolnictva v okresu českobudějovickém. V r. 1920 byl zvolen za stranu něm. agrárníků poslancem do čsl. N. S. Počátkem r. 1925 složil posl. mandát, když byl jmenován přísedícím zem. správ. výboru v Praze.

Kaiser Rudolf, ing. (* 1887 na Bílé Hoře), šéf dopravy elektr. drah v Praze. Je čelným sportovcem. Od r. 1925 je předsedou Čsl. Obce sportovní a od roku 1926 starostou Čsl. ústř. jednoty velocipedistů.

Kaiser-Titz Erich (1885—1928), něm. herec divadelní, r. 1911 přešel k filmu.

Kaiserwalde, o. v Č., okr. Šluknov, 1847 ob. Tov. kartáčů a textilní prům. strojní i dom.

Kaisler Vojtěch, ing. (*1870 v Berouně), prof. techniky. Projektoval a provedl v Čechách a v Přímoří četné práce zahrazení bystřin a úpravy horských toků. Je členem zkušebních komisí na technice a několika odborných korporací, dále členem patentního soudu pro lesnictví.

Kaizl Edmund Břetislav, JUDr. (1836—1900), advokát a spisovatel.

Kaizl Josef, JUDr. (1854—1901), univ. prof. v Praze. Napsal: Národní hospodářství, studii O postátnění železnic v Rakousku, výklad na Obnovený řád živnostenský a j. Jeho Finanční věda přel. i do němčiny. Od r. 1885 s krátkou přestávkou poslancem na říšské radě. Byl též členem českého sněmu. R. 1898 jmenován ministrem financí v kabinetu Thunově.

Kajak, člun Eskymáků, zakrytý kožišinami, s malým otvorem pro veslujícího.

Kajal (Zemanský Kajal), o. na Slov., okr. Galanta, 1506 m. ob.

Kajdanovo, o. na Podk. R., okr. Mukačevo, 1217 ob. (929 r.).

Kajetán J., pseud. dr. Jos. Tumpacha.

Kajetáni, ↷ theatini.

Kajeputový olej, éterický olej z listů a konců větví z druhů Melaleuca, řídký, světle zelený, páchne po kafru.

Kající, 1. dni, v katol. ritu dni určené kajícím pobožnostem a postům (pátek, vigilie velkých svátků); 2. doba, čas před vánoci a velikonoci (advent, půst); 3. žalmy, 7 starozákonních obřadních zpěvů. Zvl. žalm 50 (Smiluj se nade mnou, Bože, Miserere) a 129 (Z hlubokosti, De profundis).

Kajícník, v katol. církvi název osoby, která dobrovolně podstoupila pokání za hříchy.

Kajkavština (kajkavské nářečí), dialekt nazvaný tak podle archaického tázacího zájmena „kaj" (= co?), na rozdíl od „što" a „ča". Toto zájmeno je také ve slovinštině, k níž činí kajkavština přechod, sama jsouc nářečím srbochorvatským. Hovoří se jím v sever. a západním Chorvatsku, v sever. chorvat. Přímoří, trochu v Istrii a j.

Kajky (Somateria Leach), rod z čeledi kachen potápěcích (Fuligulidae), velicí ptáci s dlouhým, pestře zbarveným zobákem a velice hustým peřím. Kajka obecná (S. mollissima L.), jest 63 cm dl. a 1 m šir. Sameček jest bílý, na hrudi načervenalý, na lících zelený, jako mořská voda, s černým čelem, břichem a zad. hřbetem. Menší samička jest hnědošedá, s hnědým zrcátkem, bíle lemovaným na křídlech. Žijí pospolitě na moř. pobřeží od Syltu až po Špicberky, na pobřeží Grónska a Islandu. Hnízdí od května do července. Neumělé hnízdo vystýlá hojně prachem. Tento kající prach jest důležitým obchodním předmětem.

Kajlovec, o. ve Slez., okr. Opava, 292 č. ob.

Kajmak (tur.), mléčný produkt, podobný smetaně, vyráběný hojně v Srbsku, Makedonii a na Černé Hoře z kravského nebo kozího mléka.

Kajmakčalan, nejvyšší díl Nidže-planine na již. hranici Jugoslavie, největší vrchol 2521 m.

Kajman, ☞ krokodil.

Kajmaní ostrovy (angl. Caymans [kemens]), angl. souostroví na jih od Kuby, 230 km², (1921) 5253 ob. Souostroví, patřící administrativně k Jamaice, skládá se ze tří ostrovů. Podnebí je zdravé.

Kajsarov Andrej Sergějević (1782—1813), ruský spisov. a autor první mytologie ruské.

Kajuta, obytná místnost pro velitele na válečných lodích, pro kapitána na obchod. lodích, a pro cestující na dopravních lodích.

Kakaduové (Cacatuinae), skupina papoušků (Psittaci). Jsou na vys. stupni, hojní v Australii. Řazeni jsou často do jedné čeledi asi s 30 druhy. Hlavním jejich znakem je vztýčená chocholka na hlavě. Jsou velmi roztomilí až na svůj pronikavý křik, jsou vysoce nadaní, mírní, zvědaví, s velkou pamětí. Snadno naučí se mluviti. Na svobodě žijí společensky. Živí se potravou rostlinnou. Činí velké škody rolníkům. Na N. Guinei a severu Australie žije kakadu arový (Microglossus aterrimus Gmel.). O druhém druhu Microglossus salvadorii Meyer se tvrdí, že je pouze mladou formou předešlého. Dalším rodem kakaduů je r. Calyptorhynchus Vig. et Horst. Typickým jejich zástupcem je kakadu havraní (C. banksi Lath.), zv. australskými domorodci gering-goru. Jsou vzácni na trhu. Jiným rodem je Calocephalum s druhem C. galeatum Lathr. Rod Cacatua Vieill. (Plissolophus) shrnuje v sobě prostředně veliké ptáky asi velikosti vrány. Obsahuje 17 druhů. Kakadu molucký (Cacatua moluccensis Gmel.), jindy jmenovaný golabi-kakatua. Má bílý šat s růžovým nádechem. Kakadu inka (C. leadbeateri Vig.), žije v Australii. Bílý, hlava, krk a spodina slabounce narůžovělá, pod křídly lososově zbarvený. Dalším je kakadu růžový (C. roseicapilla Vieill.). Jeho šat je krásně růžový a šedě zbarvený. Kakadu žlutočečelatý (C. galerita Lath.), bílý, se špičatou, sírově žlutou chocholkou. Jemu podobný, však menší, je k. triton (C. triton Temm.) z Nové Guiney, Moluk a ostrovů Aru. Od těchto liší se dva druhy s velmi protáhlým zobákem, které řadí se do rodu kakaduů nosatých (Licmetis Vagl.). Zdržují se hlavně na zemi. Jsou to k. nosatý (L. nasica Temn.), zbarven jako ostatní a K. bradatý (L. pastinatus Gold.) žijící v záp. Australii.

Kakao, jako hnědý prášek získává se sušených a oloupaných plodů kakaovníku po odstranění oleje; vařeno ve vodě nebo mléce se snadno rozpouští.

Kakaové máslo (kakaový olej, Oleum cacao, Butyrum cacao), z mletého kakaa při 70—80° C vyráběný tuk, vedlejší produkt při výrobě čokolády.

Kakaovník (Theobroma L.), řád sterkuliacei, stromy s jednoduchými listy, s malými, často nahromaděnými, ze starého dřeva vystupujícími květy a velkými, okurce podobnými, kožovitými plody s měkce uloženým, vejcovitým semenem. Z 20 v tropické Americe rostoucích druhů je nejdůležitější kakaovník (T. cacao L.), 8—13 m vysoký. První zužitkovatelné plody dává v pátém roce, nese plody až do 30.—50. roku. Pražené jádro obsahuje asi 5% vody, 15% bílkovin, 2% theobrominu, 50% tuku, 8% škrobu, 13% jiných nedusíkatých látek, 4% dřevoviny a 3% minerálních látek. Bobule se praží a používají k výrobě kakaa.

Kakapo (papoušek soví, Stringops habroptilus Gray), pták z řádu kukačkovitých (Cucaliformes), ze skupiny papoušků (Psittaci). Je jedním z největších papoušků, velký skoro jako výr. Samec nahoře celý olivově zelený, ve spodu je olivově zelenožlutý. Zobák je bílý, noha šedohnědá, duhovka oční černá. Samice je navrchu těla v zeleném zbarvení temnější. Pochází z Nového Zélandu. Žije v dutinách skalních a pod kořeny stromů. Potrava je rostlinná.

Kakemono, v Japonsku tvar obrazu ze sametu nebo papíru, olemovaného brokáty. Dá se svinouti a uchovává se ve schránkách.

Kakinada (Cocanada), přístavní město v distriktu Godavari v britsko-indickém Madrasu, (1921) 53.348 ob.

Kakodyl. Působíme-li na kysličník As_2O_3 octanem sodným a podrobíme-li reakční směs destilaci, obdržíme nepříjemně zapáchající kapalinu, která se nazývá po svém objeviteli Cadetovým roztokem a obsahuje sloučeninu zvanou kakodyl. Této reakce (vzniku kakodylu) se upotřebuje v analytické chemii k důkazu kyseliny octové. Kakodylu se používá dále také v lékařství.

Kakomoiros, pseud. A. B. Koudelky.

Kakostovité (Geraniaceae), byliny se vstřícnými listy a pravidelnými pětičetnými květy. Svrchní semeník dospívá

v zobanitý plod. Jsou chlupatého vzhledu a mají osobitý zápach nejvíce u k. smrdutého (G. Robertianum), jednoleté rumní byliny z vlhkých křovisk. Z vytrvalých druhů jest nejstatnější velkokvětý k. luční (G. pratense). Na slunných stráních k. krvavý (G. sanguineum), na vlhkých lukách k. bahenní (G. palustre), na lesních lukách v horách k. lesní (G. silvaticum) a hnědočervený (G. phaeum). Na keřnatých chlumech jest rozšířen k. holubičí (G. columbinum), hojný všude k. rozeklaný (G. dissectum) a všude obecný k. nízký (G. pussilum). Mezi kakostovité příslušní i rod Pelargonium, domácí v jižní Africe, který jest již od roku 1690 v zahradní kultuře a jest nejrozšířenější naší pokojovou rostlinou. Rozeznáváme pelargonie anglické, francouzské, břečťanovité. Vonné listy má P. odoratissimum a mnohé druhy pěstují se ve velkém v Alžíru a ve Francii pro květy, z nichž se dobývá vonný olej geraniový čili pelargoniový.

Kakowski Alexandr, ThDr. (* 1862), arcib. varšavský a kardinál (1919). Člen regentské rady polské v r. 1917.

Kakovice, o. v Č., okr. Písek, 455 ob.

Kakrlák, bělák; člověk, jemuž chorobou zbělely vlasy a zčervenaly oči.

Kakš Jan (* 1867 v Milíně u Příbramě), ministerský rada. V r. 1897 vstoupil do finanční konceptní služby v Brně, odkudž byl v r. 1920 povolán do ministerstva financí v Praze. Vedle povinností úředních věnoval se hudbě. Za svého pobytu v Brně byl učitelem hudby a hudební estetiky na varhanické a filharmonické škole tamtéž.

Kakš Jan, souč. literární historik moravský, spolupracovník brněnské Hlídky; vydal monografii Dominik František Kynský (1904), Prokop Dvorský (1906).

Kaktusovité (Cactaceae), čeleď dvouděložných rostlin, asi 1500 druhů, vytrvalé byliny se silnými, dužnatě šťavnatými pni, tvaru kulovitého, listového n. sloupovitého, s větvemi a většinou patrným dřevnatěním. Listy, ponejvíce šupinkovité, zpravidla záhy opadávají (výjimka: Peireskia) a jsou naznačeny jako bradavčité, často ostny posázené, plstnaté hrbolky (listové polštářky). Velké květy vyrůstají osaměle v paždí listových hrbolků; jsou obojaké, kalich a koruna přecházejí v sebe spirálovitě. Ze spodního semeníku vzniká mnohosemenná bobule. Rostlinopis rozeznává 3 podčel.: I. Cereoideae, s listy v podobě šupin. Sem patří: 1. Echinocactus, s druhy Cereus, Pilocereus, Cephalocereus, Phyllocactus, Epiphyllum, Echinopsis, Echinocereus, Echinocactus, Melocactus, Leuchtenbergia; 2. Mamillarieae (rody: Mamillaria a Pelecyphora); 3. Rhipsalideae (rody: Pfeiffera, Hariota, Rhipsalis). — II. Opuntioideae, s osou z listovitých, válcovitých n. vejčitých článků; listy v mládí vždy vyvinuty, také ostny s nazpět ohnutými háčky. Rody: Opuntia, Nopalea a Pterocactus. — III. Peireskioideae, s plochými listy a ne šťavnatými větvemi. Rod: Peireskia. K. rostou v Am., jen někt. druhy z rodu Rhipsalis (R. cassytha) v Africe. Hlav. část. čel. přichází v Mexiku a již. státech USA., kde jsou výborně přizpůsobeny vyprahlé půdě. Zvl. četně jsou zde zastoupeny druhy z rodů Mamillaria a Echinocactus, na př. M. carnea Zucc., M. pusilla Sweet a E. texensis Hopf.; také Echinocereus berlandieri hort. (Cereus berlandieri Engelm.) pochází z Mexika. Velmi karakteristické tvary tvoří obrovské nerozvětvené, sloupovité n. i na způsob svícnu rozvětvené druhy Cereu, tak C. peruvianus Mill. a j. V Záp. Indii visí se stromů a skal C. grandiflorus Mill. (královna noci). Rod Cephalocereus druží se ke sloupovitým druhům Cereu, na příklad C. senilis Pfeiff. (Cereus senilis Salm-Dyck). Ke druhům v Evropě nejvíce pěstovaným patří Phyllocactus phyllanthoides Link. s květy karmínově červenými. Žlutě kvetoucí Leuchtenbergia principis Hook má dl. bradavky s četnými ostny. Ve Venezuele tvoří veliké, trnité druhy Cereu lesu podobné houštiny (tunales). Brasilie a Uruguay mají četné Rhipsalideae, na př. Rhipsalis cassytha Gaertn. a rod Epiphyllum (v Evr. hojně pěstované E. truncatum Haw.). Čistě jihoam. je rod Echinopsis (na př. E. callochlora). Opuntie zavedeny ve všech teplejších krajích v již. Evr., Asii, Afr. a Australii a staly se zčásti téměř svéráznými rostlinami, tak Opuntia ficus indica Mill., již v již. Tyrolsku Šťavnaté plody mnoha druhů Cereu, Echinocereu a Opuntie jsou zčásti důležitými potravinami, zvl. Opuntia ficus indica. Také bobule a listy z Peireskia aculeata Mill. se pojídají. Některé k. jsou jedovaté, tak Echinocactus williamsi Lem. Nopalea coccinellifera Salm-Dyck měla dříve veliký význam pro výživu červce nopálového. — K. se mnoho pěstují pro svůj tvar a nádherné květy jako pokojové rostliny. Většinou se rozmnožují odnoži. Žádají si především světla, vzduchu a slunce. Z chorob je nejhorší hniloba k.; vyžaduje hojnosti vzduchu a skrovného zalévání. — Lit.: Smrž, Kniha o kaktusech (1929).

Kal., zkratka kalorie.

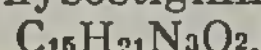
Kal'a (tur.), pevnost.

Kala-Azar, ve Vých. Indii tropická splenomegalie, spojená s horečkami, opuchnutím nohou, obličeje, jater a sleziny, a s objevením černých skvrn na kůži, vždy smrtelná. Způsob. různými parasity.

Kaláb Method (* 1885), řed. Průmysl. tiskárny, odborník typograf. a ilustrátor.

Kalabar, Nový a Starý, jméno dvou zátok a míst na Kalabarském pobřeží mezi ústím Nigeru a pohořím Kamerunským.

Kalabarin, physostigmin, eserin,

$C_{15}H_{21}N_3O_2$,

jedovatý alkaloid bobů kalabarských (Physostigma venenosum). Vyrábí se extrakcí 85% alkoholem a odpařením výluhu ve vakuu. V čistém stavu jsou to bílé, lesklé krystalky, tající při 105° C. Ve vodě se špatně, v lihu, éteru a chloroformu se dobře rozpouští. Má silně alkalickou reakci a s kyselinami tvoří soli, ve vodě dobře rozpustné, ale špatně krystalující a snadno se rozkládající. V lékařství užívá se hlavně salicylanu a síranu v očním lékařství k zužování pupily, proti epilepsii a ztrnutí šíje (tetanu). Max. dávka činí 0.001 g. Musí se přechovávati velmi opatrně, chráněn před světlem a vlhkostí.

Kalabárské boby (Fabae Calabaricae, Semen Calabar), semena stejnojmenného keře, bobu kalabárského (Physostigma venenosum), rostoucího hlavně na pobřeží Záp. Afriky (Guinea). Ledvinitá, podlouhlá, čokoládově hnědá semena s tvrdou, hnědou skořápkou, jsou až 3·5 cm dlouhá a 2 cm široká. Jsou úplně bez chuti a zápachu, na vodě plovou. Obsahují jedovatý alkaloid physostigmin či eserin, který způsobuje zužování zorničky oční. Vedle toho obsahují alkaloidy eseridin, calabarin a eseramin.

Kalabasové kurare, druh jedovatého kurare, pocházející z kulčiby smrtonosné (Strychnos toxifera). Obsahuje jedovatý alkaloid kurarin $C_{22}H_{25}N_2O \cdot OH$. Jeho chlorid vyskytoval se před 30 lety v obchodě pod názvem kurarin. Tvoří granátově červené lupínky, ve vodě, alkoholu a směsi alkoholu a chloroformu rozpustné, v éteru, benzinu, benzenu, acetonu a chloroformu úplně nerozpustné. Vodný roztok chutná intensivně hořce. Jako ostatní druhy kurare jest to prudký jed, který však působí jen, vnikl-li do krve, nepůsobí v žaludku. Protijedem jest kaffein.

Kalabis Eduard, JUDr. (9. II. 1876 v Kostelci n. H.), advokát v Praze. Byl polit. činným v pokrok. hnutí let devadesátých a pak na Moravě, kdež v Prostějově založ. týd. Slovo. Od 1910 vydával práv. příručku Sborník zák. a nařízení, od 1919 sbírky rozhodnutí našich nejv. soudů.

Kalabrie (lat. Calabria), ve starověku název j.-v. poloostrova v již. Italii. Ve středověku název přenesen na j.-z. poloostrov již. Italie. Nyní měří K. 15.075 km² a má (1926) 1,618.246 ob.

Kalačov Nikolaj Vas. (1819—1885), vynik. ruský historik, právník a archeolog, zaklad. a řed. Archeol. ústavu v Moskvě (1877).

Kalafuna (podle města Kolofon), vyrábí se ze zbytků terpentinového oleje. K. slouží k výrobě laků a fermeží.

Kalahári (Karri-Karri), střed bezodtoké, jižními passáty vysušované jihoafrické pánve, o velikosti 0.7—1.2 mil. km² a nadmořské výšce 1350 m. Je tepelným centrem Již. Afriky.

Kálal Josef (* 1879), mag. úř. a čes. spisovatel. Sp.: Hřbitovní cestou (1909), Rolničky (1911).

Kálal Josef (* 1882 v Dědovicích), ředitel gymnasia v Příboře. Vydal Sbírku úloh z deskriptivní geometrie a uveřejnil řadu pojednání v časopisech.

Kálal Josef (1849—1881), soudní adjunkt, básník a překladatel z okruhu Ruchu, pod pseudonymem Josef Dolina otiskl překlady básní Bérangerových ve Světozoru a Otavanu, redigoval almanach Anemonky a třetí ročník Ruchu ⚭ Otavan 1881, 26.

Kálal Karel (1860—1930), býv. ředitel škol ve Frenštátě, v Písku a v B. Bystrici, č. spisovatel, jeden z předních našich znalců Slovenska, jemuž věnoval veškeru svoji literární i kult. práci. Sp.: Slovenské pohádky (1897), Na krásném Slovensku (1903), Obrazky zpod Tater (1907), Z hor i plání (1912), Nevěsta z Tater (1925), Z posledních let jařma a j. Četné spisy poučné a pedagogické. Poslední jeho prací byla studie: Palackého mladá leta. Psal též pod pseud. Neklan, Targo a j.

Kálal Miroslav (* 1893), profesor v B. Bystrici, syn Karla K.; vydal Slov. slovník z liter. a j. nářečí s 35.000 hesly se srovnáv. mluvnicí.

Kálal Václav (* 1853), č. učitel a autor četných přírodověd. knih pro mládež (Život v přírodě, Z knihy přírody a j.).

Kalamajka (vl. kołomyjka), polský lidový tanec; též český tanec kolový, ve 2/4 taktu.

Kalamarija, úrodná rovina mezi Soluňským zálivem a ř. Vasilikou, v Řecku. Athoské monastýry mají tu své statky.

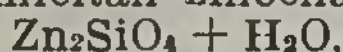
Kalamář, ozdobná součást psacího náčiní, se skleněnou nádobkou na inkoust.

Kalamata, hlavní město řeckého nomu Messenie na Pelloponésu, (1920) 20.905 ob., v úrodné krajině.

Kalameny, o. na Slov., okr. Ružomberok, 317 čs. ob.

Kalamín uhličitý, smitsonit, složením uhličitan zinečnatý, $ZnCO_3$ jest důležitou zinkovou rudou, vznikající také zvětráním blejna zink. a jiných zink. rud. Obsahuje as 52% zinku. Jest to nerost barvy bílé až šedé, červenavé nebo hnědé, lesku perleťového, který krystaluje v soustavě šesterečné. Vryp má vždy bílý, tvrdost 5, hustotu 4.44. Nachází se ve Španělsku, Hor. Slezsku (Tarnovice), Korutanech (Bělák), Vestfálsku, Anglii a S. Americe.

Kalamín uhličitý, hemimorfit, složením vodnatý křemičitan zinečnatý,

$$Zn_2SiO_4 + H_2O,$$

jest zinková ruda menšího významu. Obsahuje 58.1% zinku. Celkem se podobá kalamínu uhličitému barvou, průsvitností a tvrdostí. Hustota 3.45. Krystaluje v šupinatých, tyčinkovitých až vláknitých shlucích. Nachází se spolu s jinými rudami zinkovými ve Španělsku, Korutanech, Sardinii a Sev. Americe. Práškovitý nerost sloužil v lidovém lékařství k zasýpání a na masti.

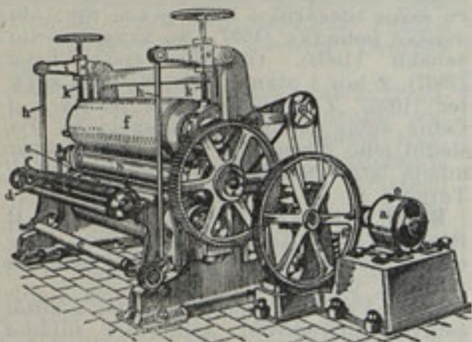
Kalamis, řecký sochař z Athén, žil uprostřed 5. stol. př. Kr.

Kalamita (z lat.), nehoda, neštěstí.

Kalan, rod mořské vydry (Q.).

Kalán Petr L., pseud. Karla Pelanta.

Kalandr, stroj, používaný v textilních továrnách, který tlakem neb třením dodává tkaninám lesku a hladkosti. K témuž účelu se používá v papírnách a ko-

Kalandr.

želužnách. Stroj sestává z několika nad sebou ležících kovových válců, které možno zahřívati, mezi nimiž jest vložen válec z pružné látky. Rychlost válců jest různá. Tlak provádí se buď šroubem, neb hydraulicky. V obr. a) elektromotor, b) střed. válec pružný, c) navinutá látka na válečku d, přicházející mezi válci e a b, dozadu kol válce b a vychází mezi b a f. Váhou g se provádí tlak pákou h, který se převádí na i, k, atd.

Kalandra Albert Jan (1826—1909), čes. spisovatel, působil ve Vídni.

Kalandra Čeněk (* 1848), učitel v. v. a spisovatel pro mládež.

Kalang, horský kmen na střední Javě, dříve kočovný, počítá se k Negritům.

Kalaš Čestmír (* 1885), prof. a spisovatel učebnic hospod. zeměpisů.

Kalaš Jos. V. (* 29. III. 1850, † 8. VII. 1930), redaktor a spisovatel, od r. 1879 red. Nár. Listů, kde po 40 let psal úvodníky, články hospodářské i politické. Ovládal všechny jazyky slovanské, jazyk anglický, franc., maďarský a německý, překládal z těchto jazyků, zejména však z ruštiny a v mladších letech byl též dopisovatelem několika rus. listů, jež informoval o našich poměrech. Samostatně vydal spisek: Jaká je dějinná půda hnutí husitského, Jak J. N. Pypin píše o literat. české, satirické epigramy Žihavky a j.

Kalašnikov Ivan Timofějovič († 1855), rus. romanopisec.

Kalašová Klementina (1851—1889), čes. herečka, altistka.

Kalašová Marie (* 1882), čes. spisovatelka a překladatelka z franc. Přítelkyně Jul. Zeyera.

Kalathos (řec.), košík na vlnu.

Kalaz, o. na Slov., okr. Vráble, 813 ob.

Kalbáč Antonín, Ing. (30. III. 1879, Drahenice), president Inženýrské komory pro ČSR. a civ. inženýr stav. Pracoval v oboru žel. staveb mostních a betonových konstrukcí, v posl. době věnuje se stavbám silničním, hl. moderní úpravě dehtoasfalt. vozovek. Lit. činným v oboru techn. hospod., jakož i o poměrech jihočeských menšin.

Kalbeck Max (1850—1921), něm. hud. spisovatel, libretista a kritik. Propagátor Smetany.

Kale Balkan, výběžek Zlatického pohoří ve středním Bulharsku. Nejvyšší vrch Gjoldžuk 2063 m.

Kalcidum, silný roztok chloridu vápenatého; přidává se k vodě v hasicích přístrojích a p., aby se zamezilo zamrznutí. Dříve se užívalo také jako přípravy k ohnivzdornému nátěru dřevěných stěn, divadelních dekorací a p.

Kalcinovati (zvápeněti), původně žíhání v otevřeném plamenu, při čemž kovy přijímají kyslík (oxydují), dle dřívějšího pojímání zvápenatí; dnes znamená k.

žíhání za účelem vypuzení zvl. vody a kysličníku uhličitého, při čemž může nastati okysličování (oxydace).

Kalcit, ↘ vápenec.

Kalcium, ↘ vápník.

Kalciumsulfidy, sírníky vápníku. Monosulfid CaS je zemitá, bezbarvá hmota, jevící fosforescenci; získá se žíháním síranu vápenatého s uhlím. S vodou skýtá hydroxyd vápenatý a kalciumhydrosulfid $Ca(SH)_2$, jehož směsi s arsentrisulfidem používají orientálci k odstranění vlasů a vousů z hlavy.

Kalda František (* 1884), prof. a lektor nizozem. řeči na univ. v Praze. Lit. historik.

Kalda Jozef (1870—1921), inspektor dráhy a spisovatel. Sp.: Ogaři, Jalovinky, Na vlnách revoluce (div. hra). Pseud. Ozef.

Kaldunov Emil, pseud. Adolfa Vaška.

Kaledin Alexěj Maximovič (1861—1918), rus. gen.; sloužil u kozáků a účastnil se svět. války jako vel. divise, pak arm. sboru a po jmenování Brusilova velit. jih.-záp. fronty převzal jeho (8.) arm.; dobyl v červnu 1916 Lucku. Po revoluci na straně caristů, zahynul vlastní rukou při nezdařeném boji donských kozáků proti bolševikům.

Kaledonidy, vrásnatá pohoří, vytvořená mezi svrchním silurem a devonem, zvláště v sev. Evropě.

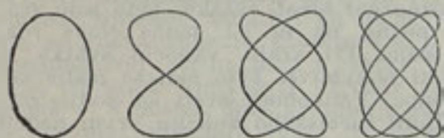
Kaledonie (Caledonia), skotská vysočina, ↘ Skotsko.

Kaledonie Nová, ↘ Nová Kaledonie.

Kaledonský průplav v sever. Skotsku, z Atlant. oceánu do Sev. moře, 97 km dlouhý, vystavěn 1805—47.

Kalef Jan († 1588), Český bratr, správce Č. B. v Čechách. Psal náb. traktáty o čes. konfesích a písně.

Kaleidofon (řec., zvukový kaleidoskop), Wheatstoneův přístroj, sestrojený tak, aby bylo viděti elast. míhání; pozůstává z tyčinek pravoúhl. průřezu, jež jsou za-

Lissajousovy obrazce.

puštěny do dřev. desky a na volném konci mají zrcadlové skleněné koule. Ze skleněné koule zpět vrhaný světelný paprsek činí tyto kmity viditelné jako jasné čáry. Šikmé zaražení (kladivem) vyvolává současně dvoje míhání; spojíme-li je, opisuje volný konec tyčinky křivou čáru (Lissajousovy mih. figury), jejíž postava závisí na počtu kmitů.

Kaleidoskop (řec.), krásnohled, Brewsterův (1817) přístroj ze dvou rovných zrcátek, jež jsou zasazena v trubici. Trubice jest uzavřena na jednom konci deštičkou s otvorem pro oko, na konci druhém dvěma sklen. deštičkami, mezi nimiž se nalézají střepiny barev. skla, špičky per, zrníčka a pod.; vnější skleněná deska je matově broušena. Pohlédneme-li otvorem proti světlu, spatříme tělíska, uspořádaná v pravid. hvězdičky, jež se při otáčení přístrojem (myriomorfoskop) stále mění. ↘ též triangulární k. a chromatoskop.

Kalek (Kallich), o. v Č., okr. Chomutov, 910 ob. (10 č.) Vysoké pece na železnou rudu, železárny, výr. email. zb.; tov. hraček. Rozsáhlá a význačná rašeliniště.

Kálem (arab., z řec. kálamos; tur. kalém), rákos. péro orientálců; též písárna, kancelář.

Kaléma, mocný příboj (↘ a moře) na pobřeží Guiney.

Kalenda Alois (1849—1913), redaktor Obrazů života, Čecha, Nár. Politiky, novelista a dram. spisovatel.

Kalenda Alois, JUDr. (* 1881 na Smíchově), odborový přednosta Obch. a živ. komory v Praze. Napsal řadu článků národohospodář. v odborných i denních časopisech.

Kalendarium (lat.), seznam řadové posloupnosti církevních svátků a období.

Kalení ocele, ↘ ocel.

Kalendář. Již r. 4241 př. Kr. byl v dol. Egyptě zaveden kalendář o 365 dnech. Dávno předtím dělil se rok na růz. období, jež vázána byla na běh měsíce. Doba tato mívala vždy střídavě 29 a 30 dní, později počítal se rok na 13 n. 12 měs., 354 n. 384 dní, ale nastalé komplikace vedly ke zmatkům. Tu ustálil se egypt. letopočet a hlav. regulátorem se stal Nil. Rok rozdělen na dobu záplavy, výsevu, sklizně a léto, a definit. započato dnem 19. července 4241 př. Kr., dnem největš. zavodnění. Jméno kalendář jest odvozeno od lat. slova, znamená „vyvolávati". Tohoto názvu dostalo se kalendáři proto, že st. Římané vyvolávali každého prvního příští dni měs. a hlásili případ. na ten den slavnosti a j. důlež. události. — Měření času nebylo jednoduché. Zprvu stačil pojem dne podle oběhu země, měsíce podle změny měs., a konečně musil býti stanoven rok, „sluneční rok" podle oběhu země kolem slunce. Pravděpodobně již Féničané měli svůj kalendář. V Řecku zasloužil se Solon o zdokonalení kalen-

dáře. Metónem a Euktemónem zdokon. kalendář našel v Řecku takový obdiv, že r. 433 př. Kr. vtesán byl zlat. písmeny v Athénách do kamen. desek. O 102 r. později, když dospělo se k diferenci šesti hodin, stanovil Kalippos, že začátek roku musí připadnouti na určitý den v roce. V Římě zavedl první král Romulus rok o 10 odděleních a hleděl opraviti nastalé nerovnosti. Jeho následník Numa Pompilius přidal ještě dva měs., a to: leden, zasvěc. bohu Janovi (Januar), a únor, zasvěc. bohům podsvětí. Rok měl 350 dní, vsouvání zbývajících dní přenecháno bylo kněžím. Toto rozdělení trvalo až do potlačení republiky. Pojmenování dní u Římanů bylo zvláštní. Každý první den v měs. jmenoval se „Calendae", sedmý den v březnu, květnu, září a říjnu „Nonae", patnáctý den těchto měs. a v ostat. měs. třináctý den „Idus". Ostatně počet a udávání dat bylo velmi komplikované, datum bylo nepřesné a komplikace měly těžké následky. Aby těmto nepořádkům učinil přítrž, povolal r. 707 po založení Říma Julius Caesar řec. astronoma Cosigena do Říma, jenž za pomoci Marca Fabia založil juliánský kalendář. Na počest původce tohoto letopočtu nazván měs. quintilius napříště Julius. Chybělo zde ¼ dne a tudíž každým 4. rokem vsunut byl den přestupný. Podle tohoto kalendáře měřili čas Římané až do pádu říše a v zemích křesť. až do 1582 po Kr. A znovu objevovaly se zde určité těžkosti. Židé slavili své velikonoce (Pascha) 14. března (nisan). Křesťané měli svátky týž měsíc, v neděli. Jelikož se stávalo, že svátky žid. a křesť. spadaly v touž dobu, a křesťané nechtěli své svátky slaviti současně se židy, stanovila řím.-katol. církev r. 325 po Kr. na sněmu v Nicei, že křesť. svátky budou se slaviti 21. března, v den rovnodennosti. Vybýváním několika minut v letopočtu se stalo, že v XVI. stol. připadla rovnodennost na 10. březen místo na 21. Vypracoval proto veronský lékař Alois Lili nový plán, jejž jeho bratr po jeho smrti předl. papeži Řehoři XIII. Papež svolal řadu uč. prelátů a učenců a 1577 přijali všichni katol. vládci Liliův návrh a r. 1582 zavedl Řehoř zvlášt. prohlášením nový, zdokonal. kalendář nov. stylu, t. zv. kalendář gregoriánský. Protestanté naproti tomu přidrželi se julián. kalendáře až do r. 1700, kdy rovněž přijali kalendář gregorián., avšak s malými úchylkami, od nichž teprve 1744 upustili. Anglie přijala nový kalendář r. 1752, Švédsko 1753, jen Rusko od star. kalendáře neupustilo byl tedy r. kalendář od r. 1900 kalendářem starého stylu (st. st.) proti tomuto, kalendáři nového stylu (n. st.), o 13 dní pozadu. — Zlatý počet udává, kolikátým rokem v 19letém cyklu měsíce, začatém rokem 1 př. Kr., je ten který rok. Dostaneme je jako zbytek při dělení počtu roků, rozmnožených o jeden, číslem 19. — Epakta ♋ udává, kolik dní na počátku roku uplynulo od posl. nov. měsíce. Slouží k vypočítávání velikon. svátků a neurčuje se podle skutečného úplňku měsíce, nýbrž podle tabulky, rozdíl obou činí často den až dva dni. Násobí-li se zlatý počet 11 a dělí-li se toto číslo 30, dá zbytek t. zv. julian. epaktu jako pomoc. číslo. Od tohoto jest odečísti pro dobu 1900—2199 číslo 12, abychom obdrželi epaktu pro gregoriánský kalendář. Číslo 12 vznikne z 10, rozdílu to dní mezi gregor. a julian. kal. v době reformy, přidáním po jednom v letech 1700, 1800, 1920 a 2100, zove slun. rovnost epakty, a opět zmenšením o jeden, měs. rovnost epakty, v letech 1800 a 2100. Epakta nulla značí se hvězdičkou *.

Tabulka epakt.

Zlatý počet	Gregoriánský kalendář 1583—1699	1700—1899	1900—2199
1	I	*	XXIX
2	XII	XI	X
3	XXIII	XXII	XXI
4	IV	III	II
5	XV	XIV	III
6	XXVI	XXV	XXIV
7	VII	VI	V
8	XVIII	XVII	XVI
9	XXIX	XXVIII	XXVII
10	X	IX	VIII
11	XXI	XX	XIX
12	II	I	*
13	XIII	XII	XI
14	XXIV	XXIII	XXII
15	V	IV	III
16	XVI	XV	XIV
17	XXVII	XXVI	XXV
18	VIII	VII	VI
19	XIX	XVIII	XVII

Podstatnou část křesť. kalendáře tvoří označení křesť. svátků. Tyto jsou zčásti pevné, na př.: 1. ledna Nový rok, 6. ledna Tří králů, vánoční svátky, a zčásti pohyblivé. Tyto řídí se podle velikonoc. Velikonoce světí se podle rozhodnutí nicejského koncilu první neděli po úplňku měsíce, jenž následuje po jarním slunovratu; připadne-li t. zv. velikonoční úplněk měsíce na neděli, světí se velikonoce příští neděli. Velkonoční neděle může připadnouti nejdříve na 22. březen, nejpozději na 25. duben. Počítání velikonočního úplňku měsíce, jehož datum nazývá se též velikonoční hranice, děje se epaktami.

Tabulka velikonoč. hranic.

Zlatý počet	Gregioriánský kalendář 1700—1899	Gregoriánský kalendář 1900—2199
1	13. duben E	14. duben F
2	2. duben A	3. duben B
3	22. březen D	23. březen E
4	10. duben B	11. duben C
5	30. březen E	31. březen F
6	18. duben C	18. duben D
7	7. duben F	8. duben G
8	27. březen B	28. březen C
9	15. duben G	16. duben A
10	4. duben C	5. duben D
11	24. březen F	25. březen G
12	12. duben D	13. duben E
13	1. duben G	2. duben A
14	21. březen C	22. březen D
15	9. duben A	10. duben B
16	29. březen D	30. březen E
17	17. duben B	18. duben C
18	6. duben E	7. duben F
19	26. březen A	27. březen B

Francouzská revoluce zavedla dekretem z 24. XI. 1793 nový kalendář. Hranicí byla podzimní rovnodennost r. 1792, jež připadla na 22. září. Týdny odpadly, měsíc rozdělen byl na tři dekady po 10 dnech, kalendář založen vůbec na systému decimálním. Měsíce přijaly jména podle ročního počasí, pohody a stavu vegetace: reudémaire = měsíc vinobraní (říjen), brumaire = měs. mlhy (listopad), frimaire = měs. jinovatky (prosinec), nivôse = měs. sněhu (leden), ventôse = měs. větru (únor), pluviôse = měs. deště (březen), germinal = měs. rašení (duben), floréal = měs. květů (květen), prairial = měs. lučin (červen), messidor = měs. žní (červenec), thermidor = měs. veder (srpen), fructidor = měs. plodů (září). Dekada měla tyto dny: primidi, duodi, tridi, quartidi, quintidi, sextidi, octidi, nonidi, decadi (den odpočinku). Napoléon tento kalendář zrušil a zavedl opět gregor. kalendář. Staří Římané znali již jistý druh kalendáře. Byly to fasti minores, mramor. tabulky, na nichž tesala se jména konsulů, diktátorů a j. a zaznamenávaly se na nich i svátky. Od r. 550 od založ. Říma byly užívány všeobecně. — V posled. době vystupuje otázka reformy kalendáře velmi intensivně do popředí. Návrhy projednávají se ve Společnosti národů, kdež jsou všecky zaregistrovány.

Kalendářní značky, ↪ astronomické značky.

Kalenec Jan, Český bratr (XVI. stol.), náb. spisovatel, který pro své traktáty vyhnán z Prahy.

Kalenice, o. v Č., okr. Strakonice, 307 č ob.

Kalenský Boh., ps. Boleslava Schnabla.

Kalenský Josef, pseud. Jos. Urbánka.

Kalevala, jméno finského národního eposu, který líčí činy synů Kalevových, zvl. starého Väinämöina, pěvce a vynálezce finského strunového nástroje (kantela), a dovedného kováře Ilmarina. Možno v něm rozeznávati tři části: mytickou, pohansko-heroickou a křesťansko-katolickou. Epos byl v dnešní formu sestaven 1849 Eliasem Lönurotem. Do češtiny byl přel. Jos. Holečkem (1894—6).

Kalfov Damjan (* 1887 v Bulgarköj), bulh. spisovatel. Píše povídky s přirozeným humorem a klidným realismem. R. 1917 vydal sbírku povídek Pod južnoto nebe a r. 1921 druhou knihu povídek Supruzi. V první sbírce nejcennější je povídka Mařenka, příběh ze života čes. sklepnice.

Kalfov Christo (* 16. X. 1883 v Kaloferu), bulh. politik. Byl vojenským vychovatelem nástup. trůnu Borisa, dnešního panovníka Bulharska. Zúčastnil se činně červnového převratu z r. 1923, jímž byla svržena vláda Al. Stambolijského a stal se min. zahraničí v kabinetě prof. Al. Cankova (10. VI. 1923—3. I. 1926). Jako min. zahraničí orientoval zahr. politiku Bulharska k západu.

Kalhoty (lat. braccae, fr. pantalons, culottes, angl. trousers, breeches), oděv mužů na nohou a bedrech, již ve starověku nošený v Babylonii.

Kalchas, v řeckém mytu syn Thestora z Mykény, věštec Řeků před Trojou.

Kalián.

Kalián (kaliun), perská vodní dýmka s nádržkou.

Kalibr, ↪ ráže.

Kalić-Hovorková Zorka, ↪ Hovorková-Kalić Zorka.

Kálidásah, nejvýzn. básník staroind., žil asi v V. stol. po Kr. Psal: a) dramata: Šakuntalá, Vikramórvašíjam, Málavikágnimitram, Kumárasambhavah; b) epos: Raghuvamšah; c) básně lyrické: Méghadútah, Rtusamhárah. Přel. J. Zubatý, J. Borecký, Č. Vyhnis.

Kalifát (chalifát), úřad a říše kalifů.

Kalifornie (California), území na záp. pobřeží Sev. Ameriky, zaujímá Mexiku náležející poloostrov Dolní K. a k USA. patřící Horní K., jež má 410.019 km² a (1925) 4,021.320 ob. Podle utváření půdy se člení na 4 oblasti: 1. Pobřežní část má strmé pobřeží, chudé na dobré přístavy. 2. Kalifornské hlavní údolí s jezerem Tulareským a řekou Sacramentem je plio-

cenní nános mezi pobřežními řetězy a Sierrou Nevadou; úrodná půda. 3. Sierra Nevada má nejvyšší horu USA. (Mount Whitney 4420 m). Je bohatá na rudní žíly a zlato. Nižší části se hodí k zemědělství, vyšší skýtají dřevo. 4. Vých. od Sierry Nevady je pánvovité území s pouští Mohave a Colorado. Jím probíhají horské řetězy s údolími, s ložisky soli a boraxu; umělé zavlažování je činí úrodnými. — Klima vykazuje ostré rozdíly mezi j. a s., a mezi chladným a vlhkým pobřežím, a suchým a horkým vnitrozemím. Na pobřeží jsou na j. teplá leta a mírné zimy, na s. chladná leta a mírné zimy. Z rostlinstva jsou význačné obrovské konifery jako Sequoia gigantea (120 m vysoká), ze zvířectva je hojně ptactva a plazu. — Zaměstnáním obyvatelstva je především zemědělství. Též hornictví, zvláště těžba zlata a petroleje, je důležitou složkou hospodářství. Sídlem vlády je Sacramento, největší města jsou Los Angeles a San Francisco.

Kalifornit, nerost podobný nefritu, nalézající se v Kalifornii.

Kalifornské stoupy, skládají se z koryta a pěcholů (několik metr. centů těžkých), jejichž údery se jemně drtí zlatá ruda, která se pak vede na amalgamační stoly. U nás k. s. na zlatodole Roudném u Vlašimě.

Kalifové (chalifové, khalifové), nástupci Mohammedovi jako světští vládci. Původně musili pocházeti z arab. kmene Koraišů. Po zániku světské moci 946 měli význam duchovní, 1517 strhl na sebe kalifát turecký sultán.

Kaligraf (řecky), krasopisec; kaligrafie, krasopis; ⚲ psaní.

Kalich, měs. revue a orgán Sdružení pokrok. evangelíků. Red. Ant. Boháč.

Kalich (lat. calyx), část květu (⚲).

Kalich (lat. calix), nádoba k pití v podobě obráceného a zkráceného kužele n. polokoule (cuppa), s rovnou stopkou s hrbolkem (nodus) a širokým podstavcem.

Gotický kalich.

Kalich (Kelch), nyní trosky stejnojm. hradu na strmém, znělcovém vrchu. Hradu toho dobyl r. 1421 Žižka, opevnil jej a psal se od té doby „z Kalicha".

Kalich, Korla August (1844—1900), hornolůž. spisovatel, předseda Srbské Matice v Budyšíně.

Kalichová hlavice, často užívaný tvar hlavice ve středověkém stavebním slohu, vzniklý z hlavice korintské.

Kálik Václav (* 1891), č. hud. skladat.

Kaliko (franc. calicot), ⚲ tkaniva.

Kaliman I., bulh. car, panoval v letech 1241—46. Vstoupil na trůn jako 9letý syn cara Ivana Asěna II.

Kaliman II., bulh. car. Zmocnil se trůnu r. 1257 zavražděním cara Michaila Asěna, svého bratrance. Brzy nato byl však sám zavražděn. Jím končí dynastie Asěnovců.

Kalimegdan, bělehradská citadella.

Kalin, slitina z 86·5 dílů olova, 12·5 dílů zinku a 1 dílu mědi. Slouží k vykládání beden na čaj.

Kalina Antonín (1846—1906), prof. univ. ve Lvově, slavista a etnograf.

Kalina Antonín (* 1869 v Něm. Brodě, † 1912), č. politik. Absolvovav právnická studia na č. universitě v Praze, vstoupil do služeb samosprávy v Blatné. R. 1901 byl zvolen poslancem do českého sněmu za venkovské obce Blatná—Březnice—Mirovice. R. 1907 a 1911 byl zvolen posl. do vídeň. říšské rady na program strany státopráv.-pokrokové. R. 1918 byl vyslán do revoluč. Nár. shromáždění za stranu národně demokratickou. V r. 1919 byl jmenován prvním čsl. vyslancem v Jugoslavii. Proslul jako temperamentní řečník a jako horlivý a cílevědomý menšinový pracovník.

Kalina Antonín (* 1873 v Čelákovicích), publicista. Byl redaktorem různých krajinských listů. R. 1919 vstoupil jako šéfredaktor do Moravsko-slezského deníku, poté v r. 1922 stal se šéfredaktorem deníku Reforma. Vydal knižně: Myšlenky a hesla našich dnů, Kapitoly národohospodářské, Politický katechismus, Chvíle přemítání, Úvahy a výzvy a Divadelní a čtenářské návštěvy.

Kalina František Borgiáš († 1892 v Hoře Kutné), ředitel ústavu učitelského, spisovatel pedagogický; vydal Obrazy z dějin vychovatelských (1897).

Kalina J., pseud. J. Herbena.

Kalina Jan, pseud. Jana Klecandy st.

Kalina Jan (* 1684), č. malíř, fresky v želivském klášt. a v Nové Říši na Mor.

Kalina Josef Jaroslav, podle matriky Josef Arnošt Kristian Gallina (* 9. XI. 1816 v Boru na Litoměřicku, † 22. VI. 1847 v Praze), čes. básník. Byl zajímavou osobností nejen literární, ale i po stránce lidské. Oddal se linguistice a směřoval k polyhistorismu. Úmyslnou archaisací jazykovou zavinil značně sám znehodnocení své poesie. Nechtěje zadati osobní nezávislosti, nuzoval se soukrom. vyučováním a přivodil si souchotiny. Baladou Kšaft (1842), vydanou jako trho-

Kaktusovité.

1. Phyllocactus anguliger. 2. Crassula coccinea. 3. Agave. 4. Mesembryanthemum aureum. 5. Sempervivum tectorum. 6. Opuntia filipendula. 7. Mammillaria pectinata. 8. Aloe ferox. 9. Stapelia variegata. 10. Opuntia coccinellifera.

vá píseň, stal se naráz populárním. Tou dobou byla však již napsána většina jeho balad a pověstí, v nichž se projevil Erbenovým epigonem. Další jeho lyrice erotické a filosofické zvlášt. pozadí dodává záhadná láska k čes. Němkyni Vilemíně Wolfové, jejíž korespondenci J. V. Frič ztratil (srov. Paměti II.). Z nejkrásnějších jeho básní je Na matku mou, jež intonací připomíná O. Březinu. Básnické spisy vydal posmrtně Fr. Doucha a J. Vlček 1852, úpln. Fr. Frýdecký 1912.

J. J. Kalina.

Kalina Ondrej, pseud. dra Jana Smetanaye.

Kalina Tomáš (* 1874), č. historik, prof. v Brně.

Kalina (Viburnum), rod zimolezovitých křovin, zastoupena jest u nás tušalajem (V. Lantana), na stráních teplejších poloh a ve vlhčích hájích kalinou (V. opulus). Ploché vrcholíkové laty drobných kvítků jsou vroubeny věncem kvítků s větší bílou korunou a oblíbená kulturní odrůda (V. roseum) má všechny květy sterilní shloučeny v hustý chomáč, sněhové koule. Kalina vavřínová (V. tinus), vždy zelený keřík, domácí na pobřeží Středozemního moře, pěstuje se u nás jako ozdoba zeleně skleníkové.

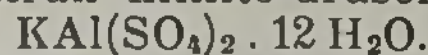
Kalina Vojtěch, pseud. Josefa Mikše.

Kalina z Jäthensteinu Matyáš, JUDr. (1772—1848), univ. prof. a č. historik. Psal o hospodářství zeměd. a biografické příručky.

Kalinčák Janko (* 10. VIII. 1822 v Horním Záturčí), slov. spisovatel. 1846 byl povolán do Modry za profesora a rektora tamního ev. lycea a pobyl tam 12 let do r. 1858, kdy odešel do Těšína za ředitele ev. stát. gymnasia. Pro své pevné národnostní stanovisko byl však r. 1869 dán na předčasný odpočinek, odstěhoval se do Turč. Sv. Martina, redigoval tam měsíčník Orel, ale brzy nato zemřel 16. VI. 1871 Kalinčák je nejlepším romanopiscem a novelistou doby matiční. Z četných jeho prací nejvíce se hodnotí Reštaurácia (1860), v níž je vypodobněna zemanská společnost před rokem 1848 se všemi návyky. Humor, živý, dramatický dialog a plynný styl učinily z ní jednu z nejčtenějších knih slovenské literatury. Z jiných jmenujeme: Milkov hrob (1845), Bratova ruka, Púť lásky, Serbianka, Mládenec slovenský, Svätý duch, Orava a Valgátha. Je pozoruhodné, že jeho práce našly největší obliby a rozšíření až po převratě.

Kalinin Michail Ivanovič (* 1865), ruský politik, 1898 vypověděn na Sibiř, po ruském převratu se stal r. 1919 členem ústředního komité ruské komunistické strany, 1923 předsedou výboru sovětského svazu.

Kalinit, přirozený nerost stejného chemického složení jako kamenec draselný, podvojný síran hlinito-draselný,

$KAl(SO_4)_2 . 12\,H_2O.$

Přichází v podobě výkvětů v okolí sopek, na hořícím uhlí a kamenečných břidlicích. Nachází se v okolí Solfatara u Puzzuoli (již. Italie).

Kalinka Ján (* 1586—1640), sl. spisov.

Kalinka Joachim (* 1602), slov. spisovatel, byl kantorem v Radvani, rektorem v Ružomberku, ev. farářem v Hradně, Rajci, Ilavě, r. 1646 zvolen superintendentem, 1673 musil odejíti do vyhnanství, když byl předtím mučen v Bratislavě. † 17. VI. 1678 v Žitavě. Byl vysoce učený a slavný kazatel, psal práce náboženské a skládal duchovní písně.

Kalinka Waleryan (1826—1886), polský dějepisec.

Kalinka Zachariáš (1630—1656), sl. náb. spisovatel.

Kalinkov Georgi Ivan, Dr. (* 1864 v Tvrdici, Besarabie, † 1928 v Sofii), bulh. veř. pracovník a diplomat. Patřil k předním hlasatelům slov. myšlenky v Bulharsku a zúčastnil se také prvního všeslov. přípravného sjezdu v Praze 1908. V letech 1910—13 byl vyslancem v Bukurešti. Napsal znamenitou kulturně historickou i politickou studii: Rumunsko a jeho politika vůči Bulharsku. Byl též redaktorem časop. Vreme. Zasloužil se o rozkvět Sofie jako její starosta. Jako slovanofil byl stoupencem neoslavismu.

Kalinová M. A., pseud. J. Humpalové-Zemanové.

Kalinovich, pseud. Alojse Behúnka.

Kalinovo, o. na Slov., okr. Lučenec, 961 čs. ob. Továrna na šamotové zboží.

Kaliny, o. na Podk. Rusi, okr. Ťačevo, 1967 ob. (1706 r.).

Kalista Karel (* 24. I. 1890), čes. herec, působí na čes. divadlech od r. 1907.

Kalista Vojtěch, souč. básník z okruhu olomoucké revue Eva, vydal Básně prósou (1917).

Kalista Zdeněk, PhDr., (* 1900 v Nových Benátkách), univ. asistent, spisov. a básník; píše veršem i prózou. Přeložil z Ivana Golla Nového Orfea, z Jul. Romainse Donogovo Tonka. Vydal Výbor z básní Heinových (spol. s A. Fuchsem

a j.) a Antologii z mladé lyriky franc. Byl též redakt. revuí Orfea, Dne, Hosta.

Kalistský Josef, pseud., pravým jménem Josef Fabian (* 1863 v Kalištích), zámecký kaplan ve Slavči, vydal sbírky veršů Poupátka (1897), Květy (1899), Ratolístky (1901) a Vzhůru srdce (1902), monografii O původu mariánského obrazu v Sušici.

Kalisz, krajské město polského vojvodství Lodž, (1921) 44.613 obyv., má vyšší školy, divadlo, textilní průmysl a obchod obilím.

Kališníci, ☞ utrakvisté.

Kaliště, o. v Č., okr. Humpolec, 564 čs. ob.

Kaliště, o. na Mor., okr. Dačice, 351 č. ob.

Kalištský, pseud. Fr. Kroupy.

Kalium, ☞ draslík.

Kalivoda, ☞ Kalliwoda.

Kalivoda Guntýř Jan (1815—1883), opat a prelát benediktinský v Rajhradě, přednášel již v čtyřicátých letech o české literatuře na filosofickém ústavě v Brně, rozmnožil umělecké sbírky kláštera; vlastenec a lidumil. ☞ Mor. Orlice 1883, 81.

Kalivoda J., pseud. Frant. Vodseďálka.

Kalivoda Xaver, pseud. Fr. Picky.

Kalix-Elf, řeka ve Švédsku, 430 km dl.

Kaljević Ljubomir (1841—1907), srb. publicista a politik, člen pokrokové strany, vyslanec a předs. skupštiny.

Kalkadoon (kalkadūn), austral. kmen na stř. toku Flinders Riveru.

Kalkar (Calcar), městys v Rýnské provincii, (1925) 2034 ob.

Kalkant, šlapač měchů u varhan.

Kalkování (franc. calquer), přenášení kresby, písma a pod. prokreslováním a pod.

Kalkul (franc. calcul), účet, rozpočet.

Kalkulace (lat.), obchodní účtování výdajů. Děje-li se předem, jmenuje se předběžná k.; účtují-li se náklady již vydané, jmenuje se konečná (dodatečná) k. Nákupní k. se týká zboží kupovaného, výrobní k. zboží samostatně vyrobeného.

Kalkulátor (lat.), účetní úředník.

Kalkutta, hl. město britské provincie Bengálské, (1921) 907.851 obyv. (s předměstími 1,327.547), s nezdravým podnebím, pročež se Evropané stěhují v létě do Simly a Dárdžilingu. Obyvatelé jsou Hindové, mohamedáni a křesťané. Z Evropanů hlavně Angličané, též Francouzi. K vzdělávání slouží: universita, Madrasah-College, botanická a zoologická zahrada, indické museum, učené společnosti a j. Průmysl, hlavně v předměstí Haura, zahrnuje výrobu juty, papíru, bavlnářství, cukrovarství, státní továrnu na střely a j. Dováží se bavlněné zboží (asi polovina celk. spotřeby), vlněné a hedvábné zboží, kovové zboží, papír, knihy, chemikalie a j.; vyváží se juta a jutové pytle, opium, rýže, surové hedvábí, pšenice, čaj, uhlí. K. je sídlem guvernéra.

Kallab Jaroslav, JUDr. (* 1879), český právník, prof. trest. práva, dějin filos. právní a mezin. pr., od 1919 prof. Mas. un. v Brně, též politik. Sp.: O skutkové podstatě a konkurenci trest. činů, Zločin a trest, Politika vědou a uměním, Úvod ve studium metod právnických a j.

Kallas Aino (* 1878), finská spisovatelka, uveřejnila Písně a balady, novely, skizzy.

Kallaš Vladimír Vladimirovič (* 1866), ruský spisovatel a liter. historik.

Kallauner Otokar, Ing. Dr. (* 1886 v Klatovech), řádný prof. chem. technol. na české vysoké škole techn. v Brně. Vědecky pracuje hlav. v keramice. Napsal dosud veliké množství vědecko-technických pojednání. Je přednostou Stát. výzkumného ústavu silikátového, o jehož vybudování v Brně po r. 1918 se velmi zasloužil.

Kállay Benjamin de Nagykálló (1839—1903), maď. státník, rak. uh. spol. ministr financí, správce Bosny a Hercegoviny.

Kallenbach Józef (* 1861), řed. musea Czartoryskich v Krakově, pol. liter. historik.

Kallias, rozšířené starořecké osobní jméno. Známi jsou v V. a IV. st. př. Kr. dva bohatí Athéňané, politicky činní. Starší K. uzavřel po Kimónově (☞) smrti konečný mír s Peršany.

Kalligraf (řec.), krasopisec.

Kallikratés, řec. stavitel V. st. př. Kr. v Athénách.

Kallikratidas († 406 př. Kr.), spartský námořní vůdce.

Kallilogie (řec.), řečnické umění.

Kallimachos, 1. athénský sochař, žil kolem 400 př. Kr.; — 2. řecký básník a učenec, žil kolem 310—240 př. Kr.

Kallina Otmar (* 1889), č. něm. politik, poslanec.

Kallinos, řecký elegik z Efesu, žil kolem r. 670 př. Kr.

Kallio Kyösti (* 1873), fin. politik, navrhovatel zákona o pozem. refor. (1922).

Kalliope, řec. musa.

Kallipygos (řec., s krásným zadkem), příjmí Afrodity.

Kallirrhoé, slavný pramen v Athénách.

Kallisthenés (360—327 př. Kr.), řec. dějepisec z Olynthu, průvodce Alexandra Velikého; napsal Hellénské dějiny.

Kallistó, dcera arkádského krále Lykaóna, milenka Diova; jako Arktos zařaděna do souhvězdí.

Kallistratos z Afidné (v Attice), řečník a vojevůdce, r. 361 vypověděn do Makedonie.

Kalliwoda Jan Václav (1801—1866), č. skladatel a virtuos na housle.

Kalliwoda Vilém (1827—1893), syn předešlého, dvorní kapelník v Karlsruhe.

Kallus Arthur (* 1883), lektor srbochorvatštiny na univ. v Brně, lit. historik.

Kallus Josef (* 1855 ve Frenštátě p. R.), ředitel školy a básník. Vydal více sbírek básní, v nichž prostou formou lidové písně opěvá moravský venkov, zvláště Valašsko. Jsou to svazky: Písně (1882), Z Valašska (1885), Oblaky (1887), Kresby a písně (1895), Přímořské dojmy a elegie (1903), Kopretiny (1904), Valašsko v písních (1906), O Janíčkovi (1911), Senoseč (1917), Pampelišky (1925) a Člověk a dílo (1925).

Kálmán Emerich (* 1882), maďarský operetní skladatel.

Kalmar, kraj v j.-v. Švédsku, 11.940 km², s (1926) 231.178 ob. Hl. m. K., (1926 18.435 ob. 1611—13 střed. dánsko-švédské Kalmarské války. Kalmarská unie se nazývá spojení tří nordických států (za královny Markéty); unie trvala do r. 1523.

Znak města Kalmaru.

Kalmar (oliheň), Loligo, druh hlavonožců sepiovitých, s nahým válcovitým, dole zúženým tělem; 2 velké oči na hlavě, 10 dlouhých výběžků z hlavy a dvě chapadla s vředovitými připinadly. V zadech mají pružnou rohovitou desku. Oliheň obecná (L. vulgaris), průsvitná, 20 cm dl., žije ve Středozem. a v Antlant. oceánu, živí se raky. Jest jedlá.

Oliheň obecná a) deska.

Kalmia glauca.

Kalmia L., rod rostlin z řádu vřesovitých (Ericaceae), nízké, stále zelené keře s kopinatými listy a květy, většinou červenými v hroznech.

Kalmopyrin, acetosalicylan vápenatý, rozpustný aspirin

$$(C_6H_4 . OCOCH_3 . COO)_2Ca + 2\,H_2O$$

vzniká rozetíráním suspendované kyseliny acetosalicylové s uhličitanem vápenatým. Tvoří bílý, ve vodě snadno rozpustný prášek, na vzduchu stálý. Roztok ve vodě se po delší době rozkládá. Obsahuje 10% vápníku a 90% kyseliny acetosalicylové. Užívá se ho v lékařství podobně jako aspirinu v dávkách 0.5—1.0 g.

Kalmswiese, o. v Č., okr. Děčín, 530 ob.

Kalmuk, krátký kabát z tlusté látky, řídce tkané.

Kalmykové, větev západních Mongolů ve střední Asii. Jsou středních postav, žlutavé barvy pleti, s plochým obličejem, šikmýma očima, krátkým, plochým nosem a rovným černým vlasem. K. jsou národ kočovný, zabývající se chovem dobytka, bydlí v plstěných stanech (○, kibitka), rozdělují se na kasty, provozují výměnný obchod. V XVII. st. odstěhovalo se několik kmenů k ústí Volhy, kde ještě podnes žijí. Od r. 1920 tvoří K. mezi Volhou a Maničem ruský autonomní kalmycký kraj, 89.941 km² (1926 142.000 ob.; hl. městem od r. 1926 Ellista (dříve Astrachaň). V Altaji tvoří K. ruský autonom. kraj Oiratský.

Kálna (Nagy-Kálna), o. na Slov., okr. Levice, 1040 ob. Schoellerův lihovar a strojírna.

Kalná Roztoka, o. na Slov., okr. Snina, 572 ob.

Kalná Voda (Trübenwasser) o. v Č, okr. Trutnov, 675 ob.

Kálnica (Kis-Kálna), o. na Slov., okr. Levice, 454 ob.

Kálnica, o. na Slov., okr N. Mesto n. V., 977 čs. ob. Palírna.

Kalník, o. na Podk. R., okr. Mukačevo, 1250 ob.

Kalning Ringolds (* 1873), lot. politik, ministr financí.

Kalninš Pauls ,MUDr. (* 1872), lot. politik, poslanec.

Kálnoky Gustav Zsigmond, hr. (1832—1898), maď. státník a diplomat, 1881—1895 rak. min. zahr.

Kalnyševškyj Petro (1691—1803), poslední košovyj otaman Záporožské Siče. Po zničení Siče r. vojskem (1775) byl uvězněn a později vypověděn do Soloveckého kláštera, kde prožil v těžké porobě 25 let. V r. 1801 byla mu sice dána milost, zůstal však v Solov. klášteře.

Kalobiotika (řec.), umění žíti co nejlépe.

Kalocsa, m. v maď. kom. Pešť, (1920) 12.332 ob., kat. arcib.

Kalodal, calodal, žlutohnědý, slabě páchnoucí masový přípravek, obsahující 95% rozložených, lehko rozpustných bílkovin v snadno stravitelné formě. Jest to prášek snadno ve vodě rozpustný. Slouží jako výživný přípravek a přidává se v dávkách as jedné kávové lžičky k potravě.

Kalofer, bulh. městys v Karlovském obvodě Plovdivského okresu. Před vpádem Turků byla tu osada Zvonigrad. Město bylo velmi zámožné, s kvetoucím průmyslem suknářským. Za rusko-tur. války bylo město rozbořeno a již se nevzpamatovalo ze své pohromy. Je rodištěm básníka Christo Boteva a exarchy Josifa I., 3728 obyv. (1926).

Kalogeropulos Nikolaus (1851—1924), ř. státník a min. předseda (1918 a 1921).

Kalojan, bulharský car, panoval v letech 1196—1207. Byl nesmiřitelný odpůrce Řeků, veliký státník a zkušený vojevůdce. Za jeho panování bulh. říše prostírala se od Bělehradu až téměř k břehům Egejského moře a od ústí Dunaje až za Prizren a Skoplji.

Kalokagathia (řec.), tělesná i duševní dokonalost.

Kalolis, přístroj, vynalez. r. 1863 Robertsem v Židlochovicích ku filtraci satur. šťávy cukerné. ↝ cukr (výroba).

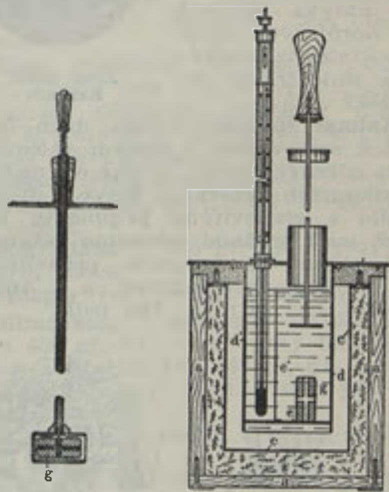
Kalomel (Hydrargyrum chloratum), chlorid rtuťnatý, Hg_2Cl_2, vyrábí se sublimací směsi chloridu rtuťnatého a rtuti. Bílý sublimát se rozemílá, plaví a přichází do obchodu. Někdy připravuje se také redukcí chloridu rtuťnatého nebo srážením dusičnanu rtuťného roztokem soli kuchyňské. Jest to bílý až nažloutlý prášek, amoniakem a alkaliemi černající, ve vodě, lihu a zřeď. kyselinách nerozpustný. Zahříváním sublimuje. Jest jedovatý.

Kaloni (Megachiroptera), podřád řádu letounů (Chiroptera). Tělesná stavba je jednodušší než u ostatních příslušníků tohoto řádu, živících se hmyzem. Lebka je protáhlá, oči velké, nos a boltce nemají žádných přívěsků. Druhý prst je ještě 3členný, má nehet. Zuby daleko od sebe. Žijí výhradně v teplých krajinách zeměkoule mimo Ameriku. Jsou úplně neškodnými zvířaty. Tvar těla mají podobný netopýrům, hlava má vzhled psí neb liščí. Přespávají v ohromném množství na stromech. Oživnou teprve za soumraku. Mají bystrý zrak a čich. Potravou jsou jim sladké plody. Létají rychle a nevysoko. Mají velmi chutné maso. Jediná čeleď kaloňovitých (Pteropodidae) dělí se na tyto podčeledi: 1. Harpyionycterinae (stoličky nejméně s pěti ostrými zuby); 2. Nyctymeninae (stoličky s tupými nezřetelnými hrboly); 3. Pteropinae (jazyk nepříliš vytažitelný, stoličky a řezáky do velikosti nepříliš zakrnělé; 4. Kiodotinae (jazyk velmi vytažitelný, stoličky a řezáky značně zakrnělé velikosti).

Kalorescence (lat.), rozžhavení nějakého tělesa temnými tepelnými paprsky, dokázaná Tyndallem r. 1866.

Kalorie (z lat.), ↝ teplo.

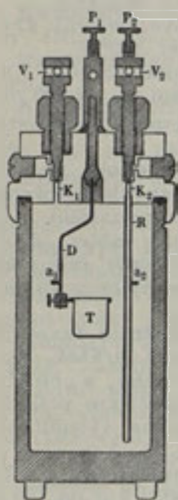
Kalorimetr (lat.-řecky teploměr), zařízení k měření tepelného množství a stanovení specifického tepla. K tomu sloužil dříve směšovací kalorimetr Berthelotův, vodou nebo jinou kapalinou naplněná nádoba (vodní kalorimetr) s lesklým povrchem, která na korkových špalíčcích stojí ve větší lesklé nádobě. Obě nádobky jsou uzavřeny víkem, kterým prochází teploměr, ponořený do kapaliny. Novější provedení Fuchsovo (obr. 1.) se skládá z kulaté nádoby a s břidlicovým víkem b, pod kterým je umístěn niklový, leštěný plášť c, prostor mezi c a a je vyplněn asbestem. Vně i uvnitř vyleštěná kalorimetrická nádoba d je zavěšena v kruhovém otvoru víka. Ochranný proděravěný

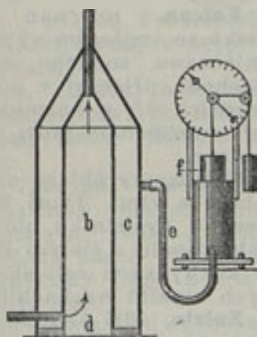
Obr. 1.
Kalorimetr Fuchsův.

plech a zabraňuje styku mezi dnem nádoby a rozehřátým kovovým tělískem g, které slouží k měření tepla. Spodek teploměru je chráněn plechem. Aparát se víkem f, které obsahuje teploměr a míchač, uzavře. K stanovení teploty naplní se nádoba d určitým množstvím

16—17° C teplé vody a po zamíchání nařídí se nulový bod na stupnici na stav rtuti v kapiláře teploměru. Pak se odstraní míchač a vloží se kovové tělísko na tyči do tepelného zdroje, který zkoumáme. Po několika minutách přijme tělísko teplotu svého okolí, načež se vnoří do vody v kalorimetru a z teploty, kterou ukazuje teploměr, se zjistí množství tepla, které zdroj tepla vydal. Téhož účelu se dosahuje v kalorimetru s ledem, u něhož se množství tepla zjistí podle množství vody, která vznikla roztavením ledu (kalorimetr Bunsenův). Při parním kalorimetru se stanoví množství tepla tím, že se teplo měřené spotřebuje na odpařování vroucí vody a změří se úbytek vody, který se násobí výparným teplem (u vody 100°: 536 kal.), čímž do-

Obr. 2.
Kalorimetr. bomba Berthelotova.

Obr. 3.
Rubnerův kalorimetr.

stane se množství tepla hledané. K stanovení výhřevnosti plynů užívá se k. Junkersova, jenž pracuje souvisle, umožňuje tedy stanovení více výhřevnosti téhož plynu a udává souvisle výsledky. K měření spalovacích tepel (výhřevnosti) paliv užívá se kalorimetrické bomby Berthelotovy (obr. 2.). Je to ocelová nádoba o obsahu asi 300 cm³ se vzduchotěsným, našroubovaným víkem, kterým jdou 2 kanálky K_1 a K_2. Kanál K_2, který je nastaven platinovou trubicí R dovnitř, slouží k přívodu kyslíku, kdežto kanálem K_1 se odvádějí spálené plyny. K_1 a K_2 mají kohoutky V_1 a V_2. Na platinovém drátku D, upevněném isolovaně ve víku, je zavěšen kelímek T, ve kterém se děje spalování. V P_1 a P_2 jsou připojeny konce vedení baterie. Kolem a_1 a a_2 je ovinut slabý železný drátek, jehož rozžhavením se při uzavření proudu zapálí do kelímku T vložené palivo, které spálením ohřeje bombu, jež se pak vloží do kalorimetru, kde odevzdá svoje teplo vodě, která ji obklopuje a jež se pak změří. K stanovení tepla, které vydávají zvířata, slouží Rubnerův kalorimetr (obr. 3.). Skládá se ze zvonovité nádoby s dvojitými stěnami vně lesklých a uvnitř černých. Zvíře se přivede dvířky d, která se zavrou dvojitým víkem. Vzduchovým proudem ve směru šipky se prostor ventiluje. Vzduch mezi b a c, zvířetem zahřívaný, se rozpíná, takže část proudí do zvonu f, který s protizávažím visí na vláknu, vedeném přes kladky. Vnikajícím vzduchem se zvon zdvíhá a pohybuje ručičkou, která ukazuje roztažení vzduchu. Při stanovení množství tepla je třeba uvažovat též teplo, spotřebované odpařováním vody a rozdíl vlhkosti vzduchu přiváděného a odváděného.

Kalorimetrie (lat.-řec.), nauka o měření tepla.

Kaloše, ○, přezůvky.

Kalotta.

Kalotta (franc.), zakřivená plocha kulové úseče. — Ve stavitelství plochá kupole. — V antropologii lebka bez lebeční spodiny. — Přikrývka hlavy, zvláště u katol. duchovních.

Kalous (Asio otus Linn.), pták z čeledi sov (Striges). Podobá se malému výru, ale liší se od něho štíhlým trupem a delšími křídly. Zbarvení výru podobné, málo světlejší. Samice jsou temnější samců. Délka těla 34—35 cm, šířka 91—98 cm, délka křídla 29 cm. Žije po celé Evropě a v Asii od Uralu až do Japonska. Loví hlavně myši, malé ptáky, ale i hmyz.

Kalous František (* 1881), prof. reálky v Příbrami, propagátor čs. církve.

Kalous Jan, součas. básník z okruhu olomoucké revue Eva, vydal lyriku a básně prosou (Olomouc, 1916).

Kalous Josef (* 11. XII. 1889 v Praze), čes. architekt. Hl. díla: Pražská plynárna (1928), Obchodně-průmyslový palác v Brně (1929) a j.

Kalous (Kallaus) Max (1739—1792), plzeňský malíř.

Kalous Václav, pseud. Svatopl. Čecha.

Kalousek Josef (* 2. IV. 1838, † 22. XI. 1915), prof. č. historie na univ. v Praze,

zakladatel starší syntetické školy historické. Hl. díla: Einige Grundlagen d. böhm. Staatsrechtes (1870), České státní právo (1871), 1891), Obrana kníž. Václava Svatého (1872, 1801), Tři historické mapy (1875), Listiny a zápisy bělské o věcech městských a selských 1345—1708 (1889), O staročeském právu dědickém (1894), Listiny zvíkovské a orlické a mn. časop. článků. Velké jeho dílo o dějinách stavu selského zůstalo nedokončeno. — Liter.: J. Josek: Život J. K. (1922).

Kalousová Emilie (* 1861), řed. měšť. školy v N. Pace. Činná ve vzdělávacích ženských spolcích a charitativně.

Kalous-Sůva, pseud. Mirosl. Krajníka.

Kalpak (kolpak, tur.), čepise z ovčí kůže u Tatarů, vysoká plstěná čepice u Arménců; patřila v Uhrách k národnímu kroji; znamená též pestrý třapec na kožišinové čepici husarů, též čepici samotnou.

Kalpaks Oskars (* 6. I. 1882), plukovník, první velitel lotyšské armády; padl v boji 6. III. 1919.

Kalša, o. na Slov., okr. Košice, 423 ob.

Kaltenbach, o. v Č., okr. Děčín, 400 n. ob.; nitárny.

Kaltern (it. Caldaro), tyr. město, od 1918 italské, s velkými vinicemi. 5.100 ob.

Kaluga, ruská gubernie, jihozáp. od moskev. gub., 25.704 km², (1926) 1,235.600 ob., protékaná Okou, bohatá na lesy, část. úrodná, zemědělství, včelařství; má doly na kamenné uhlí. Hl. m. K. (1926) 43.939 ob., na řece Oce.

Kaluh brasilský, ⇨ Hevea.

Kaluh obecný, ⇨ Hevea guayanensis.

Kalumet, rovná, zdobená dýmka s velmi dlouhou troubelí. Válečná dýmka severoamer. Indiánů.

Kalumnie, pomluva, nesprávné obviňování.

Kalunda, kmen Bantuů v centrální Africe.

Kalusz, kraj. m. ve vých. Haliči, vojvodství Stanislav, (1921) 6619 ob.

Kaluža, o. na Slov., okr. Michalovce, 335 čs. ob.

Kałużniacki Emil (1845—1914), polský slavista, prof. v Černovicích. Hl. dílo: Kirillovskoje pismo u Rumyn (1915).

Kalva Jaroslav (* 1878 v Chrudimi), žurnalista. Redaktor Nár. Politiky v Praze, kde obstarává referát sportovní. Napsal několik spisků z oboru automobilismu a aviatiky.

Kalvárie, v kat. způsobu mluvy tolik jako Golgatha, též pahorek s křížem n. křížová cesta.

Kalvín Jean, ⇨ Calvin Johannes.

Kalvoda Alois (* 15. V. 1875 ve Šlapanicích), malíř-krajinář, žák prof. Jul. Mařáka. Vymanil se brzy z barevného melancholického vlivu svého učitele. Krajiny jeho působí dekorativním, širokým podáním, svěží a jásavou barvou, klidným a mocným dojmem. Nejpůsobivější jsou jeho pohledy do dálek.

Kalvoda Josef (1874—1925), sochař čes., žák hořické školy sochař. a kamenic. Žák prof. Myslbeka. Svými pracemi tíhnul ke klasickým, severským vzorům. Citové zanícení dalo však jeho výtvorům měkkého a jemného půvabu.

Kaly, 1. látky, obsažené v kapalinách, které ji činí neprůhlednými, za klidu se usazující. — 2. V horn., jemné částky uhlí a rud, odplavované vodou do odkališť.

Kalydón, prastaré město na pobřeží Atolie, 48 př. Kr. zbořeno Římany.

Kalycin, $C_{18}H_{12}O_5$, cihlově červený krystalický prášek, tající při 240° C.

Kalymnos, kdysi dorská kolonie Kalymna, it. ostr. v Egejském m., 14.000 ob.

Kalypsó, podle Homéra nymfa na ostr. Ógygii.

Kalzan, mléčnan vápenato-sodný; získá se smíšením vypočtených množství mléčnanu sodného a vápenatého. Do obchodu přichází v podobě tablet, obsahujících 0·5 g kalzanu. Slouží jako lék při onemocnění kostí, bledničce a tuberkulose.

Kalzin, vyrábí se oxydačním tavením olova a cínu. Tvoří hnědý prášek, složený z kysličníku olovnatého a ciničitého. Spolu s čistým křemičitým pískem a kuchyňskou solí slouží na výrobu bílých emailů na kachlíky.

Kalzin, 10% želatina, obsahující ještě chlorid vápenatý v množství 5 g na 100 g sterilisované želatiny. Slouží v podobě injekcí v lékařství.

Kama, nejmocnější levý přítok Volhy, 1882 km dl., pramení v močálech Notjackých. Vlévá se 69 km pod Kazaní a je od vtoku Višery na 1500 km splavná. Dolní tok není zamrzlý po 205 dní. Na jaře se K. rozlévá až do šíře 30 km.

Kámah, indický bůžek lásky; zraňuje květinovými šípy z cukrové třtiny, jezdí na papoušku.

Kamaikam (arab.), v Turecku přednosta úřadu.

Kamakura, jap. m. na ostrově Hondo, (1914) 10.140 ob. Velká socha Budhova, poutnické místo.

Kamala, indická droga, získávaná z plodů stromu ošarky či rottlery barvířské (Mallotus philippinensi), stromu, rozšířeného v tropické Asii a Australii a náležejícího mezi rostliny pryšcovité

(Euphorbiaceae). Plody tohoto stromu jsou trojpouzdré tobolky, které mají hnědočervený žlaznatý povlak, který se odděluje proséváním v koších a přichází jako kamala do obchodu. Tvoří cihlově červený prášek, obsahující jemné chloupky, bez chuti a zápachu, s vodou dává slabě zbarvený výluh, alkohol, éter a alkalie dávají žlutý až červenohnědý výluh. Pod mikroskopem vidíme kulaté žlázky a hvězdicovité jednobuněčné chloupky. Obsahuje as 80% pryskyřice, rottlerin, isorottlerin a kamalin. Často bývá znečišťována minerálními látkami. (Smí obsahovati max. 6% popele.) Slouží v dávkách 4—6 g v lékařství proti hlístům a dříve se jí užívalo také k barvení hedvábí na červeno a žluto.

Kamaldulenští, roku 1012 Romualdem v údolí Camaldoli u Arezza založený řád.

Kamanová, o. na Slov., okr. Topolčany, 408 čs. ob.

Kamarád (ze špan. camerado), druh, přítel.

Kamaran, britská skupina korál. ostr. v Rudém moři, na arabském pobřeží, 130 km², asi 100 ob.

Kamarilla (špan.), od dob Ferdinanda VII. španělského název strany v bezprostředním okolí vladaře.

Kamarýt Bedřich, součas. beletrista, vydal řadu historických povídek: Bůh to chce (1893), Symboly lásky (1897), znamení spásy (1928).

Kamarýt Josef Vlastimil (1797—1833), farář, básník obrozenský, sebral české národní písně duchovní (1831 a 1832), vydal vlastní Smíšené básně (1822), posmrtně vyšly Pomněnky (1834 a 1845). Lit.: Ježek, Zásluhy, 1880.

Kamaše (z franc. gamaches), součástky oděvu na nohách z látky neb pletené.

Kambala (Pleuronectes), mořská ryba masožravá, jedlá, s plochým, nesouměrným tělem. Obě oči má na jedné straně těla a v klidu leží celou plochou těla na mořském dně. Plove vlnitým prohýbáním těla. Platejs (Pleuronectes platessa) zdržuje se v chladnějších vodách. Flundr (P. flesus) proniká z moře do ústí velkých řek. Nejchutnější maso a proto rybáři nejhledanější rybou jest mořský jazyk (Solea vulgaris).

Kamberk, ms. v Č., okr. Tábor, 576 č. ob. Za středov. dolovalo se zde na zlato.

Kambič Miha (* 1887), slovinský malíř, žák Hynaisův. Krajinář.

Kambium (lat.), tkáň v dřevnatých rostlinách, sestávající z jemnostěnných, na plasma bohatých a neustále se dělících buněk. Z původní tkáně vegetačního bodu se odlišují provazce malých buněk, z nichž vzniknou svazky cévní. V těchto zůstane při dřevěné části něco původního tkaniva jako fascikulární kambium. Při růstu do šířky vytvoří se dělením buněk základního tkaniva interfascikulární kambium.

Kambodža (franc. Cambodge), království pod franc. protektorátem v Zadní Indii v sousedství Končinčiny, Anamu a Siamu, na zálivu Siamském, 175.000 km², (1924) 2,465.581 ob.; na západě hornatina, na východě velmi úrodná. Podnebí je příjemné. Je bohata na vzácná dřeva, koření (pepř, skořice) a laky. Velmi bohatá ložiska nerostná jsou málo zužitkovávána. Jediný přístav Kampot je přístupný jen menším lodím. Hl. m. Pnom-Penh (↷) jest residencí krále a sídlo franc. zástupce.

Kambrium, ↷ geolog. útvary.

Kambyses (staropersky Kambudžija), jméno dvou králů: 1. syn staršího Kyra, král v Ansanu kolem 580—559, otec Kyra Velkého; 2. jeho vnuk, nejst. syn Kyra Velkého, r. 529 velkokrál perské říše.

Kamčadalové, staré označení pro domorodé obyvatelstvo Kamčatky, zvláště pro Itelmeny asi 5.000 hlav.

Kamčatka, poloostrov na s.-v. pobřeží Asie, 270.500 km², mezi Behringovým a Ochotským mořem, prostírá se v délce 1200 km, od 50—62° s. š. k mysu Lopatka. Před bohatě členěným vých. pobřežím leží neobydlený ostrov Karaginsk (1582 km²). Úzké a nízké hrdlo na severu pokrývá tundra. Na západě podél údolí řeky K. (530 km) pne se prastaré pohoří, od kterého na východ táhne se krátké pohoří se 40 sopkami, z nichž 12 jest činných (Klučevskaja sopka, 4916 m, Šiveljuš 3206 m) s mnohými jezery. Roční srážky činí 1200—1300 mm. Podnebí jest velmi drsné (střední teplota —6°). Horské svahy jsou do výše 300 m porostlé lesy. Obyvatelstvo v počtu 9000, hl. křesťanů, se živí lovem a rybářstvím. Skládá se z kmenů: Aino, Itelmů, Lamutů a Rusů (asi 1000). Hl. m. je Kamčatskij Petropavlovsk. Dějiny: Kamčatku objevil Volodomír Atlaskov, 1855 stala se ruskou provincií a obdržela 1903 vojenského guvernéra se sídlem v Nikolajevsku. Probadána byla Ermanem 1829 a Ditmarem 1851—55.

Kamčija, bulh. řeka, ústící jižně od Varny do Černého moře. Tvoří ji slévající se u vsi Sandukly dvě řeky: Kamčija Golèma (Velká) a Luda (Divoká). Na břehu Velké K. bylo starobylé sídlo bulhar. carů Preslav.

Kamehameha, král. rodina hawaiská, vládla 1784—1872, kdy vymřela.

Kamej, ⟶ gemma.

Kamejka ⟶ Lithospermum.

Kamejka lékařská (Lithospermum officinale), vytrvalá bylinka 30—60 cm vysoká, s nazelenale běložlutými kvítky, náležející mezi brutnákovité (Borragineae), příbuzná naší pomněnce. Listů se užívalo jako náhražky čajové (první čes. čaj).

Kamejský Václav Tumpach (* 1873), učitel v Plzni, překladatel polské beletrie, vydal: Z knihy života (1909).

Kamelie (Thea chinensis — Camellia japonica), druh čajovníku čínského, vždy zelený keř, s kožovitými lesklými listy a květy, přisedlými a značné velikosti. Pěstuje se v četných odrůdách s květy bílými, růžovými i červenými. Jméno svoje obdržela od Linného ku poctě jesuity Kamela (* 21. IV. 1661 v Brně), který první ji přivezl do Španěl.

Kamelot, roznášeč a prodavač časopisů.

Kamelský Jan (* 1861 v Praze), redaktor. Vyučiv se klempířství, věnoval se záhy živnostenské organisaci. R. 1892 založil a redig. odbor. čas. Český klempíř. R. 1911 byl ustanoven tajemníkem Zem. živnostensko-obchod. organisace v Praze. Vedle přednáškové činnosti je redaktorem Živnost.-obchod. rozhledů. Byl poslancem N. S.

Kámen, stará váha, rovnající se asi 10 kg; v Anglii (stone) 6.35 kg.

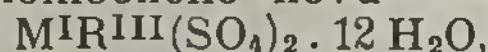
Kámen (Stein), o. v Č., okr. Kraslice, 268 n. ob. Tov. hud. nástrojů, výr. souč. hud. nástrojů.

Kámen, o. v Č., okr. Pelhřimov, 393 č. ob. Zámek, hrad, který se připomíná již r. 1222.

Kameňany, o. na Slov., okr. Revúca, 776 ob.

Kamenář Jan (* 1875), prof. v Prostějově, čes. překl. něm. básníků.

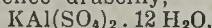
Kamence, podvojné sírany trojmocného a jednomocného kovu

$$M^{I}R^{III}(SO_4)_2 . 12\,H_2O,$$

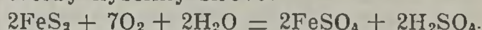
zvláště podvojné sírany hlinitoalkalické $M^{I}Al(SO_4)_2 . 12\,H_2O$, na př. kamenec hlinito-draselný $KAl(SO_4)_2 . 12\,H_2O$, který je nejdále známým kamencem (kamenec v užším slova smyslu). Jednomocný kov v kamencích může býti zastoupen kovem alkalickým, amoniem, stříbrem nebo thalliem, místo hliníku může býti v kamenci železo, chrom, kobalt, gallium, indium nebo vanad. Kamence tvoří isomorfní řadu krystalující v soustavě krychlové, nejčastěji v osmistěnech.

Kamenec, podvojný síran hlinito-draselný, kamenec draselný,

$$KAl(SO_4)_2 . 12\,H_2O,$$

také kamenec obyčejný, jest důležitou sloučeninou hlinitou. Vyrábí se buď z přirozeného minerálu alunitu (zásaditého síranu hlinito-draselného), který se nachází v okolí Říma. Tento se pálí v šachtových pecích při teplotě pod 150° C, pak se nechá delší dobu ležeti, a nato se vyluhuje teplou vodou. Roztok po vyčeření se nechá krystalovati, čímž tvoří se velmi čistý kamenec kubický či římský, krystalující v krychlích, Starší surovinou byly také kamenečné břidlice, které se nechávaly zvětrat, čímž pyrit přechází na zelenou skalici za současné tvorby kyseliny sírové:

$$2FeS_2 + 7O_2 + 2H_2O = 2FeSO_4 + 2H_2SO_4.$$

Působením této vytvořené kyseliny přeměňuje se křemičitan hlinitý na síran hlinitý, který se vyluhuje vodou, roztok se zahušťuje, při čemž se současně čistí usazováním zásaditého síranu železitého, čirá tekutina se pak dále koncentruje a mísí se s roztokem síranu draselného. Podvojná sůl vylučuje se z koncentrovaných roztoků v podobě prášku, který se odcentrifuguje, promyje a suší. Tato výroba je poměrně velmi obtížná a proto zřídka se takto vyrábí. Dnes vyrábí se kamenec z různých hlinitých nerostů, a to buď kaolinu nebo bauxitu (hydroxydu hlinitého). Kaolin (vodnatý křemičitan hlinitý) se nejprve žíhá a pak se rozkládá za tepla kyselinou sírovou. Vzniklý síran hlinitý se vyluhuje, čistí a mísí se s roztokem síranu draselného, aby vykrystaloval kamenec. Podobně zpracuje se i bauxit, který bývá znečištěn železem. Rozkládá se nejprve kyselinou sírovou a k odstranění železa přidává se chlorové vápno a roztok žluté krevní soli, která sráží oxydované železo v podobě berlínské modři. Roztok se pak zfiltruje a mísí se síranem draselným. Použití závisí na čistotě a obsahu síranu hlinitého. Slouží ke klížení papíru, jako mořidlo v barvířství, na výrobu barevných laků, v koželužství při vydělávání jirch, k tvrzení sádry, jako čeřidlo (lůj) a k napouštění dřeva, aby lépe vzdorovalo ohni.

Kamenec, vesnice v dolním Slezsku, asi 630 ob.

Kamenec Podolský (ukraj. Kamjanec Podilskij), okr. m. na Ukrajině, býv. hl. m. Podolska, (1923) 5.172 ob.

Kamenec u Poličky, o. v Č., okr. Polička, 707 č. ob. Textilní závody, lomy.

Kamenečné břidlice, hlinité břidlice, obsahující větší množství pyritu (sirníku železičitého). Sloužily dříve hlavně na výrobu kamence draselného a k výrobě t. zv. české či dýmavé kyseliny sírové. Nacházely se hlavně v území na sever od Plzně (Hromice, Kaznějov, Břasy).

Kamendín (Kéménd), o. na Slov., okr. Parkán, 1927 ob. (1878 m.). Tov. cem. zb.

Kameněv Lev Borisovič, vl. Rosenfeld (* 1883 v Moskvě), ruský politik, od 1917 člen centrálního komitétu komunistické strany, 1917 zvolen předsedou sovětu v Moskvě, 1918 mezi zástupci Ruska v Litevském Brestu. R. 1924 dosáhl spolu s Čičerinem prozatímní obchodní smlouvu s Anglií. R. 1925 vystoupil spolu se Zinověvem a Trockým proti Stalinovi; byl sice zvolen zase do centrálního komitétu strany, ale nikoliv do výboru (politbyro). Od 1927 vyslanec v Římě.

Kámen dávivý Stibium Kalio-tartaricum, vinan antimonyldraselný,

OH . CH — COOK
|
OH . CH — COO(SbO),

vzniká vařením kysličníku antimonitého s vinným kamenem a sodou. Tvoří bezbarvé, po delší době zakalené kosočtverečné osmistěny nebo čtyřstěny. Rozpouští se ve 2 d. vroucí nebo 14—15 d. studené vody, v lihu se nerozpouští. Roztok reaguje kysele, jest chuti odporně kovové, působí dávení; brzy se rozkládá. Z vodného roztoku krystaluje dávivý vinný kámen s ½ molekulou vody, tuto vodu již při přechovávání ztrácí. Slouží v lékařství v dávkách až 0.005 g k zvyšování sekrece slin a potu, větší dávky působí zvracení.

Kamének ku psaní na břidlič. tabulkách, vyrábí se z měkké hlin. břidlice. Dnes se však používá mastku.

Kamenica, o. na Slov, okr. Sabinov, 922 čs. ob.

Kamenica nad Cirochou, o. na Slov., okr. Humenné, 1071 čs. ob. Lihovar.

Kamenica nad Hronom, (Garam-Kövesd), o. na Slov., okr. Parkán, 1394 ob. (108 čs.).

Kamenica nad Uhom, o. na Podk. Rusi. okr. Užhorod, 620 ob. (534 r.).

Kamenice Saská (Chemnitz), správní obvod státu sas., 20.739 km², 889.102 ob. (z toho 96% ev., 429 ob. na 1 km²); člení se v 7 okresů. Hl. m. Kamenice s 328.000 ob., převážně vyzn. evang., podle velikosti třetí město Saska.

Znak města Saské Kamenice.

Kamenice Česká, ↷ Čes. Kamenice, o. v Č.

Kamenice Dolní, ↷ Dolní Kamenice, o. v Č.

Kamenice Horní, ↷ Horní Kamenice. o. v Č.

Kamenice Trhová, ↷ Trhová Kamenice, o. v Č.

Kamenice, o. v Č., okr. Humpolec, 445 č. ob.

Kamenice, o. v Č., okr. Jílové; měďárna, válcovna a slév. železa; zámek, založ. 1820 Fr. Ringhoffrem.

Kamenice, ms. na Mor., okr. Jihlava, 1883 č. ob.

Kamenice nad Lipou, okr. m. v j. Č., 2449 ob. Sídlo okres. úřadů, městské museum a četné školy; zámek z r. 1583 se starou lipou; pivovar, dom. výr. punčoch. — Hrad K. založen 1284 při řece Kamenici; kostel sv. Maří Magd. z 1340, děkan. kostel Všech sv. z XIII. st.

Kamenický Fr. Jaroslav, pseud. F. J Vacka.

Kamenický Jan (Stanislav), pseud. Stan. Řeháka.

Kamenický Karel, Dr. Ing. (* 17. XI. 1894), čes. agronom, řed. arboreta v Průhonicích.

Kamenický Šenov (Stein-schönau), ms. v Č., okr. Děčín, 4699 ob. (499 č.). Mnoho skláren a rafin. skla, výroba a vývoz skleněného zboží, slévárny kovů.

Kameničky, o. v Č., okr. Chrudim, 758 č. ob. Tov. koberců.

Kamenina, druh keramik s barevným střepem. ↷ hliněné zboží.

Kameníček František, PhDr. (1856—1930), dějepisec. Ředitel I. stát. gymnasia v Brně, profesor čes. kulturních dějin na české vysoké škole technické v Brně. Byl spoluzakladatelem Matice moravské a členem redakce Vlastivědy moravské. Sp.: Zemské sněmy a sjezdy moravské od r. 1526—1628 (3 díly, 1900—1905), Akta a jednání sněmů moravských od r. 1400—1527 (1906), Prameny ke vpádům Bočkajovců na Moravu v r. 1605 (1894), Historia vera expeditions anni 1556 (1887), Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních (1896) společně s Rud. Dvořákem. Přeložil Schmidtův-Schubertův Dějepisný atlas pro střední školy (1877).

Kamenka (Kamitz), o. ve Slezsku, okr. Opava, 529 n. ob.

z Kaménka Mikuláš Albrecht († 1617), český bratr, znalec hebrejštiny, redaktor Král. bible, od 1611 prof. v Praze. Jeho dcera Kateřina Alžběta, velmi vzdělaná, ovládala klasické a orientální jazyky.

Kámen kotelní, tvoří se usazováním solí rozpuštěných v napájecích vodách parních kotlů. Obsahuje uhličitany a sírany vápenaté, hořečnaté a barnaté. Proto musí býti tvrdá voda před použitím za napájecí vodu změkčována vypočteným množstvím sody a páleného vápna, po př. umělými přípravky. Bývá odstraňován obyčejně vysekáváním. Může býti příčinou výbuchu kotle.

Kaménky močové (calculi urinosi, urolithi), močové sraženiny na způsob kaménků; mohou vzniknouti kdekoliv v cestách močových, zvl. v ledvině a její pánvi. K jejich vzniku je třeba jádra, utvořeného v těle n. vniklého sem zvenčí. Složeny jsou z obyč. kys. močové a šťavelanu vápenatého, řidčeji z fosforečnanů, cystinu a zanthinu. Jsou světle žluté, žlutohnědé, tmavohnědé nebo černé. Kaménky z fosforečnanů jsou bílé až špinavě hnědé. Povrch je hladký, zrnitý neb drsný (morušovitý), velikost různá, od zrnek písku (písek močový), čočky až i do velikosti pěsti. Mohou býti ojedinělé n. mnohočetné, až sto, i tisíc. Tvar a velikost řídí se často místem vzniku.

Kaménky žaludeční a zažívací, k rozmělnění potravy v žaludku nezbytně potřebný pomocný prostředek ptáků, živících se zrním. Za tím účelem polykají křemínky a podobné kaménky, na něž žaludeční šťáva nepůsobí.

Kameň Modrý, ↷ Modrý Kameň, o. na Slovensku.

Kamenná (Gesteinigt), o. v Č., okr. Děčín, 763 ob.

Kamenná, o. v Č., okr. Příbram, 584 č. ob.

Kamenná (Steine), o. na Mor., okr. Zábřeh, 452 ob. (17 č.); tov. kartonáží a drát. pletiv.

Kamenná Horka (Mähr.-Hermersdorf), o. na Mor., okr. Mor. Třebová, 936 n. ob.

Kamenná Lhota, o. v Č., okr. Ledeč n. S., 631 č. ob. Zřícenina hr. Melechova.

Kamenná Poruba, o. na Slov., okr. Vranov n. T., 357 ob. (124 č.).

Kamenná Poruba, o. na Slov., okr. Žilina, 680 čs. ob.

Kamenné Ďarmoty (Köhid-Gyarmat), o. na Slov., okr. Parkáň, 1502 ob. (12 č.).

Kamenné moře, odpadáváním a větráním vzniklé nahromadění nepravidelných, přes sebe přeházených skalních balvanů, obyč. ze žuly, dioritu, porfyru, čediče, pískovce.

Kamenné uhlí, ↷ uhlí.

Kamenné Zboží, o. v Č., okr. Poděbrady, 679 č. ob.

Kamenné Žehrovice, o. v Č., okr. Slaný, 2617 č. ob. Kamenouhelné doly a lomy tvrdého pískovce.

Kamenný Most, o. v Č., okr. Kralupy n. Vlt., 513 č. ob.

Kamenný prášek, nejnovější účinný prostředek proti výbuchům třaskavých větrů a uhelného prachu. Musí býti velmi jemný, nesmí vlhnouti, aby zůstal rozvířitelný. Rozvířený k. p. ochlazuje a dusí plamen explose. K. p. se buď ukládá v důlních chodbách na přehrady, neb se jím chodby silně popráší. U nás používá se ho v revíru ostravsko-karvínském a rosickém.

Kamenný Přívoz, o. v Č., okr. Jílové u Prahy, 806 č. ob. Žulové lomy.

Kamenný Újezd, o. v Č., okr. Č. Budějovice, 1507 č. ob. Keram. tov., pivovar, zřícenina hradu Chotek.

Kamenný Újezd, o. v Č., okr. Rokycany, 911 č. ob. Hamry.

Kamenný Újezd (Stein-Aujezd), o. v Č., okr. Stříbro, 1095 ob. (485 č.).

Kamenný Újezdec, o. v Č., okr. Jílové u Prahy, 375 č. ob. Žul. lomy.

Kamenotisk, litografie, náleží k tiskovým způsobům z plochy. Základem jest vlastnost vlhkých ploch, že nepřijímají mastnou barvu. Na litografický kámen kreslí se mastnou barvou a pak se kámen navlhčí vodou. Nanášíme-li nyní mastnou tiskařskou barvu, zachytí se pouze na místech, kde je mastná barva a tiskne v tiskařském lisu. Na kámen kreslí se buď mastnou křídou nebo tuší, kámen se pak potře směsí arabské klovatiny s kyselinou dusičnou, čímž se učiní na místech nekrytých barvou schopným přijímati vodu a odpuzovati mastnou barvu. Při fotolitografii kopíruje se negativ na kámen, opatřený chromovaným bílkem, naválí se mastná barva, vyvolá se vodou a upraví se k tisku podobně jako dříve. Místo jednoduchého způsobu zhotovení tiskové plotny užívá se někdy přetiskového papíru, z něhož se teprve přenáší mastná barva na kámen. Kamenorytina je tiskový způsob, kde se obraz do kamene obráceně vyryje (nebo po př. leptá) a pak se tiskne. Litografický kámen jest dnes někdy nahražen deskami hliníkovými, s nimiž se zachází úplně podobně (algrafie).

Kamenouhelný útvar, ↷ geologické útvary.

Kámen vinný (Tartarus, Cremor tartari), složením kyselý vinan draselný, $KC_4H_5O_6$ přichází v přírodě v různých ovocných a rostlinných šťávách, zvláště ve šťávě z vinných hroznů. Při ležení vína ve sklepích usazuje se v podobě žluté až šedé (při bílém víně), nebo červenohnědého škraloupu (při červeném víně) na dně sudů v množství asi ¾ kg z 1 hl vína. Tento surový kámen se rozemílá a za přídavku kysel. solné se rozpouští ve vařící vodě. Vyčeřený roztok se pak odpařuje až ke krystalisaci. Několikerým překrystalováním obdržíme čistý vinný kámen (Tartarus depuratus). Tento tvoří malé bezbarvé krystalky až prášek, chuti nakyslé, rozpustný ve 200

dílech studené nebo v 20 d. vroucí vody, v alkoholu nerozpustný. Zahříváním dává nejprve karamelový zápach, pak se úplně zuhelňuje. Surového kamene se užívá dnes zřídka jako mořidla pro tmavé odstíny, na výrobu kyseliny vinné a dávivého kamene; čištěného užívá se na výrobu solí kyseliny vinné, při hotovení stříbrných předmětů, při cínování mosazi, do prášků do pečiva a jako léku.

Kamenz (Kamenec), m. v Sasku, v kraji budyšínském, na Čer. Halstrově. K., sídlo pánů z Kamence 1225 opět vybudovaný hrad po velkém požáru, 1318—1635 k Čechám.

Znak města Kamenze.

Kámen žlučový, tvoří se v měchýřku žlučovém srážením solí (cholestrinu) žlučních. Malá zrnka lehce odcházejí žlučovodem, větší kaménky působí hrozné bolesti, záchvaty koliky jaterní (žluč. kam.). Někdy se žlučník zanítí, zhnisá a obsah provalí se do břišní dutiny. Léčba přísnou dietou a operací.

Kameralista (lat.), v širším smyslu každý úředník knížecí komory v XVI.—XIX. st., pak každý znalec kamerálních věd.

Kamerální vědy (lat. Cameralia), souhrn všech znalostí nutných pro správní úřady, praktická správní nauka.

Kamerlingh-Onnes Heike (1853—1926), holandský fysik; stal se 1882 prof. v Leidenu, 1894 zřídil laboratoř pro zimotvorná badání, 1904 zkapalnil vzduch, 1906 vodík, 1908 helium; 1913 obdržel Nobelovu cenu za fysiku.

Kamerun, ♂ Afrika.

Kamerunské hory, nejvyšší pohoří západní Afriky, na kamerunském pobřeží, pokrývající plochu 2000 km². Skládá se z řady sopek, které se táhnou přes Fernando Póo, Sao Thomé a Annobon. Pohoří má četné prameny naftové. 1909 a 1922 četné sopky vybuchly. Nejvyšší vrchol jest Fako (4070 m). Poblíže moře zdvihá se Etinde do výše 1774 m. Úpatí hor jest do výše 2200 m porostlé palmovými lesy, pak následují travnaté plochy, mechy, lávová pole a nakonec věčný sníh. Na jižním úpatí hor leží Buea a Victoria s pokusnou botan. zahradou.

Kamfen, $C_{10}H_{16}$, uhlovodík z řady terpenů; vzniká z chlorhydrátu pinenu n. z bornylchloridu odštěpením chlorovodíku a z isoborneolu (♂ kafr) odštěpením vody; pevná, v alkoholu rozpustná látka, hlavní součást četných éterických olejů, oxydací dává kafr.

Kamfenol, vyrábí se sublimací směsi fenolu a kafru. Jest to čirá, jasná kapalina silných desinfekčních účinků.

Kamforin, prostředek k hubení molů.

Kamien, m. v Polsku, 2000 ob., kdysi sídlo biskupa.

Kamienka, o. na Slov., okr. Humenné, 517 čs. ob.

Kamienna, m. v polském vojvodství Kielce, 9030 ob. Pokročilé zemědělství.

Kamieński Adolf (1737—1781), pol. pedag. spisovatel. Sp. Edukacyja obyw. (1777).

Kamieński Lucian (* 1885 v Poznani), hud. skladatel a spisovatel. Napsal řadu hudebně-vědeckých prací, četné písně, sbory, díla orchestrální a jevištní, komorní hudbu.

Kamieński Matyáš (1734—1821), polský hudební skladatel. Napsal šest oper, mezi nimi i první polskou operu Štěstí v neštěstí, 1778, a značný počet duchovních skladeb.

Kamil (Alkamil, vl. Nassir ed-din Mohammed, 1180—1238), synovec Saladinův, od 1218 sultán v Egyptě; bojoval s křižáky a císařem Bedřichem II. Odstoupil 1229 sv. místa v Palestině.

Kamilaroi, australská skupina kmenů na Namoi-Riveru a Bevon-Riveru. Jsou to sběrači a lovci. Mají matriarchát a čtyři snubní třídy; vládne jim zvolený náčelník s radou starších; mrtvé pochovávají do dutých stromů a do jeskyň.

Kamill z Lellis (1550—1614), křesťanský světec, katol. kněz, zakladatel kamiliánů, 1746 prohlášen svatým, 1886 patronem nemocných a nemocnic.

Kamilliáni (řeholní klerikové-ošetřovatelé nemocných, zkr. O. S. C.), katol. duchovní kongregace pro duchovní správu a charitu, zal. Kamillem z Lellis a r. 1581 potvrzená. Kamilliáni jsou rozšířeni hl. v románských zemích. Na celém světě mají asi 1300 členů. Řeholní roucho: červený kříž na klerice.

Kamillus Isaiáš, č. spisovatel a kněz podobojí, rod. z Vodňan.

Kamimura Hikonojo (* 1849), japonský admirál, vyznamenal se ve vál. rus.-jap. porážkou ruské vladivostocké eskádry v úžině cušimské 14. VIII. 1904 a v bitvě u Cušimy (27.—28. V. 1905), jako velitel „létací" eskádry obrněných křižníků.

Kamínek pekelný (lapis infernalis), ♂ stříbro.

Kamínek Karel (* 3. XI. 1868 v Praze, † 25. VI. 1915), český spisovatel, úředník pražského magistrátu. První jeho práce byly realistického rázu, v pozdějších pěstoval dekadentní psychismus, často zabíhající až do slovní únavnosti a lyrické mlžnosti. Napsal: román Hřích

(1895), povídku Dies irae (1897), Dissonance (1898), lyrickou hru Hasnoucí světla (1898), aktovku Nové cesty (1904), drama Dvě (1905), aktovku Bouře (1909). Přeložil Przybyszewského Cestou, Kellerovy Lidi seldwyské, Hebblovy hry Marii Magdalenu a Juditu a román F. Meyera Pokušení Peskarovo. S K. Engelmüllerem redigoval Ottův Divadelní slovník.

Kaminský Bohdan (* 24. II. 1859 v Huse na Turnovsku, † 13. VII. 1929 v Praze), čes. básník, rod. jm. Bušek. Byl syn řezbáře Petra Buška, u něhož se vyučil řezbářství, načež studoval malířství na Akademii umění v Praze. Úspěchy básní, pros a feuilletonů přivedly ho k literatuře, v níž se stal rázovitou osobností, vytvářenou částečně parnasismem básnické školy Jar. Vrchlického, částečně však již nacházející přechod k realismu.

B. Kaminský.

Charakterisuje ho směs vzrušené citlivosti a smutku zklamání se sklonem k věcné reálnosti a bohémské nonchalanci. Schopnost lehce a jemně formovati verš vedla jej k překladatelství, v kterémž oboru výstižné jsou překlady Molièra. Význačnější spisy: Ztracené volání (1884), Rokoko (1889), Den štěstí (1890), Z Příkopů (1892), Protesty (1892), Muži a ženy (1893), V samotách (1893), Verše humoristické a satirické (1893), Dvě povídky veršem (1895), Motivy ze Sychrova (1896), Zlomky románů (1898), Doma i jinde (1899), Povídky veršem (1900), Cestou na Parnas (1902), Noemi (1902), Na viole d'amour (1905). Pohádkou o nejšťastnějším člověku (1921) končí se jeho vlastní dílo básnické; prosou: Kresby (1888), Nová prosa (1889), Různé panstvo (1891), Črty humoristické a satirické (1892), Studie a povídky (1895), Mecenáš (1893), Nokturno (1895), Bumbrlíček a jiné humoresky (1901), Rozházené kapitoly (1902), Z ráje vyhnaný (1903). Sebrané spisy vycházejí od r. 1921.

Kamiński Jan Nep. (1777—1855), polský herec, spisovatel dram. a překladatel Tyla a Kolára.

Kaminský Josef, JUDr. (* 1873), podkarpat. politik; 1920—27 poslanec NS. za stranu Kurtyakovu.

Kamionka, o. na Slov., okr. St. Ľubovna, 1120 ob. (5 čs., 1089 r.).

Kamionka Strumiłowa, město v Polsku u Tarnopolu, 7000 ob. Má parní mlýny, pivovar, obchod dobytkem. Od 28. VI. do 31. VII. 1915 dějiště bojů mezi Rakušany a Rusy.

Kamisardi (Camisards), název Hugenotů v Cevennách, kteří se 1689 a 1702 vzbouřili. Povstání bylo ukončeno 10. V. 1704 v Nimes.

Kamizola (od lat. camisia, košile), krátký kabát, který se nosí přes košili.

Kamlah Kurt (* 4. XII. 1866), něm. spisovatel.

Kämmel Otto (1843—1917), německý historik.

Kamna, uzavřený prostor, z ohnivzdorného materiálu, v němž se vyvíjí spalovaním teplo. ↗ plotny.

Kamoča (Kamocsa), o. na Slov., okr. Komárno, 1801 m. ob.

Kamora, ↗ camorra.

Kamp Jan, čes. tiskař v XV. stol.

Kamp (Chuba), l. přítok Dunaje v Dol. Rakousích, 144 km. dl.

Kampa, ostrov na l. břehu Vltavy, ↗ Praha.

Kampaň (fr. campagne, kãmpaň), pole, niva, pláň; též pobyt na venkově; polní tažení; určitá doba, období.

Kampanie (lat. Campagnia, rovina), krajina v staré Italii, kol zálivu neapolského mezi horou Massicem a Ager Falernem a řekou Silarem, protékaná Volturnem, Claniem a Sarnem, as uprostřed se týčil Vesuv, tedy asi dnešní provincie neapolská.

Kampanus Jan z Kutné Hory, kněz podobojí, od 1623 v Žitavě. Napsal: O ráně morové (1617), Kázání o zkáze Jerusaléma (1617).

Kampanus Matyáš, kněz podobojí v XVII. stol. Napsal: Duchovní spasitedlný poklad.

Kampanus-Vodňanský Jan, ↗ Campanus Jan.

Kampeličky, úvěrní zeměděl. družstva a záložní a spořitelní spolky, zakládané podle soustavy Raiffeisenovy. Protož je v čes. zemích začal v první polovině XIX. stol. zakládati MUDr. Fr. Kampelík (↗), bývají po něm nazývány k. Snahou jejich zakladatelů bylo učiniti venkov nezávislým na městech. Ručení na roz-

díl od záložen jest u k. neomezené, což není na závadu, protože jde vždy jen o úzký kruh členstva. Zápůjčky nedostane nikdo, leč člen. Na směnky se nepůjčuje, rovněž je vyloučena každá výdělečná snaha k. K. starají se také o své členstvo i jinak nežli zápůjčkami. Prodávají hromadně výrobky členstva, nakupují společné potřeby a zakládají společné knihovny.

Kampelík František, MUDr. (1805—1872), lékař a spisovatel. Svůj život zasvětil v pravém slova smyslu čes. zemědělskému družstevnictví. Ve svých spisech řešil teoreticky otázky, jak pomoci zemědělství, prakticky byl prvním propagátorem pro zakládání záložen podle soustavy Raiffeisenovy (↷ kampeličky).

Kampen (Campen) Yakob van (1595—1657), nizozemský malíř.

Kamper Jaroslav (1871—1911), čes. novinář, spisovatel, kritik a dramaturg vinohr. div. (1908—9), organisátor liter.-divadelních cyklů. Znalec čes. baroku; napsal román Bílá láska.

Kampers Fritz (* 14. VII. 1891 v Mnichově), něm. herec divadelní, nyní ve filmových atelierech berlínských.

Kämpfer Engelbert (1651—1716), lékař, přírodozpytec a cestovatel; procestoval 1683—94 Rusko, Persii, Javu, Siam a Japonsko.

Kamphirid, látka, obsažená v oddenku galgánu obecného (Alpinia galanga).

Kampo (Rio del Campo), řeka v Jižním Kamerunu. Má mnoho přítoků, jest však nepřístupná, neboť teče hustými pralesy a tvoří přečetné peřeje. Její tok má různá jména: Utumboni, Itimbo, Temboni. Při ústí leží m. Kampo, důlež. obchodní středisko. Řeka je splavná jen 20 km od ústí.

Kampong (malajsky), vesnice, sídlo.

Kampot, jediný přístav v Kambodži (Franc. Indočína), 4000 ob. (hl. Číňanů). Leží na řece K. při zálivu Siamském, jest přístupný pouze malým lodím a džunkám. Hl. tržiště pepře a koření.

Kampschulte Wilhelm (1831—1872), německý historik, známý svou kampaní proti dogmatu o neomylnosti papežské.

Kampti, m. v distriktu Nagpur v britské Indii, 20.226 ob. Čilý obchod, voj. posádka, klášter s chrámem, mimo četné mešity a indické chrámy.

Kamptz Karl Albert Christoph Heinrich, von (1769—1849), pruský státník.

Kämtz Ludwig Friedrich (1801—1876), něm. fysik a meteorolog, býv. profesor v Halle, Dorpatu, od 1865 řed. observatoře v Petrohradě. Procestoval Finsko, Norsko, Švýcary a Litvu.

Kamufláž (z franc.), zastírání, maskování (↷).

Kamuski (kamínek, luž.-srbsky), u luž. Srbů, bílé křemeny, přinášející štěstí.

Kamýcký Lad. R., pseud. Ant. Lad. Ryšánka.

Kamýcký Lad. R., pseud. Františka Šplíchala.

Kamýk (Kamaik), o. v Č., okr. Litoměřice, 365 ob. (36 č.). Zřícenina hradu K, založ. 1319 Jindřichem z Kamýka.

Kamýk, o. v Č., okr. Praha-venkov, 440 č. ob.

Kamýk n. Vlt., ms. v Č., okr. Sedlčany, 462 č. ob. Pivovar, zámek, zříceniny hr. Kamýka neb Vrškamýka, který patřil ke král. majetku až do r. 1420.

Kamyšin, m. v ruské gub. Saratov, 19.000 ob., na řece Volze, spojené železnicí s Tambovem. Má mlýny, parní pily, tabákové továrny.

Kamyšlov, m. v Rusku na Uràle, 12.000 ob. Má museum, železárny, mlýny a lihovarnictví.

Kamzičník rakouský (Doronicum austriacum), bylina se štíhlou vysokou lodyhou a velkým krásným květem, domácí na vysokých horách střední a jižní Evropy. U nás velmi pořídku na Šumavě, Jeseníku a v Karpatech.

Kamzík (Rupicapra Blainv.), patří do podčeledi kamzíkovitých (Rupicaprinae). Těla silného, krk útlý, hlava krátká, dopředu zúžená, horní pysk rýhovaný, nos srstí porostlý, malé lysé políčko mezi nosními otvory. Nohy dlouhé silné, kopyta, boltce jsou zašpičatělé, stejné barvy jako srstí porostlý ocas. Okrouhlé rohy nosí obojí pohlaví. Přední zuby jsou okrouhlé, na řezné ploše stejně široké. Kamzík (Rupicapra rupicapra L.) je jediným druhem tohoto rodu. Délka těla 1.10 m, z toho připadá 8 cm na ocas Výška v lopatkách je 75 cm, váží 40—45 kg. V létě je šat špinavě červenohnědý neb rezavě červený, na spodní straně světle červenožlutý. U nás k. ve Vys. Tatrách a na Podk. Rusi. Odstřel jeho je zapověděn. Páří se v listopadu a počátkem prosince. K. dožívá se stáří až 25 let.

Kan, anamit. jednotka váhy = 16 lüong po 10 dong = 624·8 g.

Kan (holand.), nizoz. míra pro tekutiny = 1 l, v Nizoz. Indii = 1·515 l.

Kana, městečko v Galilei, známé svatbou v Káni Galilejské, na které se po prvé Kristus zázrakem projevil. (Ev. Jan, 2.) Zdá se, že je to dnešní Kána el-Dýelil, 12 km jižně od Tyru.

Kana, australská skupina kmenů v severozápadním Queenslandu; jejich řeč jest jasně vokalisovaná. Vyskytuje se u nich matriarchát a obřízka.

Kána Karel, pseud. Jar. Radimského.

Kanaán (nížina), staré jméno pobřežního území v Palestině a ve Fénicii před přistěhováním Izraelitů; později počítala se i země až k Jordánu k území K. Kanaité byli asi velmi příbuzní Židům a zdá se, že se před nimi do země přistěhovali ze Sinajského poloostrova. Dosáhli určité kulturní výše, ale byli od Židů valnou částí potlačeni.

Kanabin a **kanabinon,** narkotické preparáty z indického konopí; používá se jich jako uspávacích prostředků.

Kanada (Dominion of Canada), britské dominion v Americe, 9,659.430 km² a 9,364.200 ob., zaujímá s výjimkou Aljašky celou sev. Ameriku sev. od USA. — Povrch: Pouze část při toku Sv. Vavřince je po celý rok ledu prostá. Podle povrchu dělí se K. na: 1. jihovýchod. přímoří, paleozoické s ložisky uhlí a železné rudy; 2. pánev řeky Sv. Vavřince, mírně pahorkovitá ze silurských vrstev, velmi úrodná; 3. Labrador, pustý skalnatý poloostrov; 4. Hudsonie, mírně zvlněná rovina s hustými lesy; 5. pánev Mackenzie, nesmírná lesní pustina, s četnými řekami, v létě jedinými dopravními cestami; 6. prérie s dobrou ornicí sestává ze 3 stupňů; 7. Britská Columbie jest prostoupena velehorami; 8. Yukon, severní pokračování Columbie, má četná ložiska zlata; 9. arktické ostrovy a poloostrovy, pusté, liduprázdné. Někde žijí Eskymáci. — Vodstvo je velmi bohaté, ale většinou odvodňuje zemi Ledové moře. Hl. řeky: Sv. Vavřinec, Saskačevan-Nelson a Mackenzie. — Podnebí vyznačuje veliký rozdíl teploty zimy a léta. Jest však příznivé vegetaci a zdravé. — Flora: Kanada skládá se z tundry, prérie a lesa s četnými druhy jehličnatých stromů; faunu representují: bobr, liška, vlk, medvěd, divoká kočka, bison, četné druhy zvířat lovených pro kožišiny. —

Znak Kanady.

Obyvatelstvo:	km²	obyv.
Nové Skotsko	55.500	523.837
Nový Brunšvik	72.500	387.876
Ostr. prince Edvarda	5.650	88.615
Quebec	1,830.600	2,361.199
Ontario	1,054.800	2.933.662
Manitoba	652.200	610.118
Saskačevan	651.900	757.510
Alberta	661.200	588.454
Britská Colombie	921.600	525.582
Sev.-záp. territorium	3,217.200	7.988
Yukon	536.300	4.157
Celkem	9,659.400	8,788.453

Z toho bylo 1921: Angličanů 2,587.449 (29%), 7,107.817 Irů, 1,173.637 Skotů, 2,452.751 Francouzů (27%), 110,814 Indiánů. Velkoměst je šest. Přistěhovalců 1921—25 bylo 422.808. — Domorodce tvoří Eskymáci, z Indiánů Athabaskové a Algonkinové, Huroni. Katolíků je 38%, ostatek protestanté. Katolíci mají 23, anglikáni 19 biskupů a 2 arcibiskupy. Škol je 29.658, 79 kolejí, 23 universit. Učené společnosti: Royal Society of Canada v Otawě, Hamilton Association for the Advancement of Literature, Science and Art, časopisů 149, 14 deníků. Obyv. se živí zemědělstvím (obilí, ovoce), chovem dobytka, rybolovem, lovem kožišin (1548 farem), dřevorubectvím, těžbou zlata, uhlí, stříbra, mědi, olova, zemních olejů. Průmysl je významný (mlýny, továrny na stroje, papír, zpracování dřeva, bavlny a j.). Přirozenými dopravními cestami jsou řeky, železnice je 67.746 km (nejdůl. 2 pacifické a trať k Hudsonovu zálivu), poštovních úřadů 12.376, 84.848 km telegrafů. Míry a váhy jsou britské, jednotkou měny je dolar. Obchodní loďstvo má 7697 lodí velkých, 151.749 malých. Hl. přístavy: Montreal, Vancouver, Saint John, Halifax, Quebec, Toronto. Vývoz činil r. 1926: 1315 mil. dolarů, dovoz 927 mil. dolarů. Vyváží se dobytek, mouka, dřevo, ryby; dovážejí se kovy, uhlí, cukr, hedvábí, automobily, hospodářské stroje. — Ústava: Dominion K. je svaz 9 provincií a 2 teritorií pod guvernérem, jmenovaným králem anglickým za souhlasu kanadské vlády. Zákonodárnou moc má parlament spolkový, složený ze senátu (96 členů) a poslanecké sněmovny (245 čl.), volených na 5 let lidem. Právo volební je vázáno na census. Každá provincie má vlastní správní výbor. Spolková vláda je složena z 8 ministrů. Hl. m. je Otawa. Příjmy státu činily r. 1925 380 mil., výdaje 320 mil. dolarů. Státní dluh: 2389 mil. dol. — Vojsko: Všeobecná branná povinnost existuje od 18 do 60 let. Vojsko tvoří: Stálé vojsko (500 dů-

stoj., 3500 mužů milice), 13.000 důstoj., 150.000 mužů a záloha. Milice je složena z dobrovolníků, služba trvá tři roky. — Námořn.: K. má 1 křižník, 2 torpédoborce, 2 ponorky. Přístavy: Halifax a Esquimault. Znak je složen ze znaku anglického, irského a skotského. Má dále francouzské lilie a nápis: A mari usque ad mare (od moře k moři).

Kanadin, alkaloid, obsažený hl. ve vodilce kanadské (Hydrastis canadensis) složením tetrahydroberberin $C_{20}H_{21}NO_4$. Jest rozpustný v alkoholu, éteru, chloroformu a benzenu. Taje při 134° C. Jeho síran je ve vodě snadno rozpustný. Jest nejedovatý.

Kanadol, označení pro nízkovroucí podíly nafty, destilující při 70—90° C, hutnoty 0.66—0.69. Jest technickým rozpustidlem při výrobě tuků z olejnatých semen, k odtučňování vlny, při výrobě voskov. plátna, k osvětlování a jako palivo. Rovná se asi našemu gasolinu.

Kanadská jezera, pět velikých jezer, řekou sv. Vavřince a kanály mezi sebou spojených, mezi Kanadou a USA.: Michigan (178 m n. m.), Huronské jezero (176 m), Hořejší jezero (184 m), Erie (172 m) a Ontario (76 m), zaujímajících dohromady 246.000 km² (největší sladkovodní jezera na světě). Leží nad sebou terasovitě a jsou velmi důležita pro plavbu, rybářství a obchod.

Kanadská pacifická železnice, železniční společnost, majitelka 21.786 km železničních, telegrafních linií, četných skladišť, hotelů, lesů a dolů. Vlastní pacifická dráha byla otevřena 1886, jest 9283 km dlouhá a spojuje Atlantický oceán s Tichým. Skládá se ze sedmi velikých úseků.

Kanadské vrtání, s dřevěným soutyčím, používá se zvl. při vrtání na petrolej. Počet úderů as 50 za min., postup vrtání až 10 m za den v měkké hornině. Rozšířeno ve všech petrolejových revírech.

Kanadsko-francouz. literatura vznikla, když 1763 stali se Francouzové, usedlí na řece sv. Vavřince, britskými poddanými, kteří uhájili svou řeč a své zvyky proti britským nárokům. Písemnictví to stává se spojovacím mostem mezi kanadskými Francouzi a jejich vlastí. Literární proudy, které ovládaly Francii, dostavovaly se vždy opožděně i do Kanady. Tak uveřejnil Michel Bibaud (1782—1857) 1830 pseudoklasistické Epitres, satires, chansons, epigrammes et autres pièces de vers. Romantická literatura byla zavedena v Kanadě Josefem Lenoir-Rollandem (1822—1861). Mimo něho vynikl jako přední básník Octav Crémazie (1827—1879). V mladší generaci vynikli: Louis Fréchette (1832—1908) pracemi: Fleurs boréales (1880), La Légende d'un peuple (1887), pak zástupce směru původního, na Francii nezávislého, Jean Charbonneau (* 1875), malíř a básník Charles Gill (1871—1918), něžný Emile Nelligan (1882—1900), který se podobá samotáři Albertu Lozeauovi (* 1278) a konečně Albert Ferland (* 1872) a Engelbert Galléze, z nichž prvý líčí zemi a druhý lid kanadský.

Kanadský balsám, terpentin, který se získává hl. v Kanadě nařezáváním kůry balsamových jedlí (Abies balsamea, Abies fraseri, též Tsuga canadensis). Tvoří bezbarvou, později nažloutlou tekutinu, která časem houstne, až úplně ztuhne, zůstává však ustavičně čirou; na rozdíl od jiných terpentinů vyznačuje se silnou světelnou refrakcí. Slouží hl. k přípravě mikroskop. preparátů.

Kanadský hockey (též lední h.), pochází z Kanady a hraje se na kluzišti (60×30 m) mezi dvěma mužstvy po 6 hráčích (a 3 náhr.), kteří na bruslích zahnutou holí dřevěnou snaží se prohnati pryžový, kulatý a plochý kotouč (puck) brankou soupeřovou. Zápas hraje se 3kráte po 15 min. za dozoru soudce. — Čsl. repres. mužstvo zaujímá nejpřednější místo mezi evropskými hockeyisty, dobylo již kromě četných jiných soutěží i mistrovství světa a mezinárodní cenu Spengler Cup.

Kanafas (franc.), dříve konopné plátno s žebry atd., nyní tkanina s čtvercovitými otvory, používaná jako podklad k vyšívání vlnou.

Kanafaska, mor. nár. tanec.

Kanachos, řecký sochař ze Sikyónu v VI.—V. st. Slavné jeho dílo byl Apollon ve svatyni Miletské, které bylo často zobrazováno na reliefech a mincích miletských.

Kanakové (polynésky: lidé), obecné označení pro ostrovany v jižních mořích.

Kanál, průplav, uměle vybudované řečiště.

Kanál La Manche (lat. Mare Britannicum, franc. La Manche, angl. English Channel), mělký průliv Atlant. oceánu mezi Francií a Anglií, na západě 185 km, avšak mezi Doverem a Pas-de-Calais jen 33 km široký, 63 m hluboký. Vznikl asi v době poledové, jako následek tektonických změn. Břehy jeho jsou velmi členité. Na straně francouzské jsou přístavy Cherbourg a Le Havre, na straně anglické Spithead, Portsmouth, Southampton, Plymouth, Dover a Weymouth. Časté mlhy ztěžují plavbu, pročež jsou

Calais na kanálu La Manche.

stavěny četné majáky. — Plánu podmořského tunelu, který vznikl 1805 a 1866 byl vyzkoušen jako možný, odporovala až do dnešní doby Velká Britanie. Zdá se, že v přítomné době dojde k jeho uskutečnění.

Kanala (dříve Napoleonville), přístavní město s bezdrátovou stanicí na sev. pobřeží Nové Kaledonie, na příhodném zálivu, do kterého vtéká na 13 km splavná řeka K.

Kanalisace, souhrn hliněných, betonových nebo cementových podzemních potrubí (kanály, stoky, kloaky) k odvodňování obydlených míst, zvláště měst. Kanalisační síť slouží k odvádění užitkové vody z domácnosti (splašky, pomyje a voda z koupelen), průmyslových odpadních vod, a většinou též poměrně malých množství lidských exkrementů.

Kanály. Druhy kanálů. Zavodňovací k., jimiž se vede voda k svlažování suché půdy. Odvodňovací k. dostávají naopak větší spád, aby odváděly škodlivou vodu. Tovární k. dodávají hnací vodu strojům, poháněným vodní silou, z vodních toků. — Kanály pro lodní plavbu jsou mořské n. vnitrozemské průplavy, z nichž první mají tak velký rozměr, že se na nich mohou pohybovati námořní lodi. — Plavba v kanálech. Plavba průplavních lodí děje se koníčkováním, t. j. tažením po břehu, stezkou, šroubovým (zřídka kolovým) parníkem.

Kanang, v Siamu zákonem stanovený obsah kokosového ořechu jako základ míry obilní = ½ l.

Kanár divoký (Serinus canarius L.), pták z čeledi pěnkav (Fringillidae), 12—13 cm dl., žlutozelenavý s temnější hnědou a šedou kresbou, nejvíc žlutý na prsou a kostřeci. Zpívá stejně jako k. krotký. Domovem na ostrovech Kanárských, Madeiře a ostrovech Kapverdských, živí se semeny; hnízdí v březnu. V zajetí vypěstovány četné formy, lišící se barvou, vzhledem a zpěvem. Z posledních je proslavený k. harcký. Chov k. provádí se převážně v Německu, a to v Harzu.

Kanárá (Canara), krajina v Již. Indii na pobřeží Malabarském. Administrativně jest rozdělena: na Severní K., 10.220 km² a 401.727 ob. s hl. m. a přístavem Karvarem, a Jižní K., 10.415 km² a 1.247.368 ob. s hl. m. Mangalurem. Od úzkého plochého pobřeží stoupá krajina rychle v horský terén. Stráně jsou porostlé vzácnými cedry. Hl. produkty země jsou: rýže, bavlna, dřevo, kokosové ořechy, koření, káva. V sev. K. kvete dřevařství a těžba soli. Obyvatelé jsou většinou Indové, pak i míšenci s Portugalci, černochy (kdysi otroky), Araby a s původním obyvatelstvem, Dravidy.

Kanaris Konstantinos (1790—1877), řec. námořník a plavec. Při válce za svobodu zničil r. 1822 turecké loďstvo. U námořnictva bojoval až do 1828. Poté se věnoval politice, byl častokráte ministrem námořnictví, 1864—65 a 1877 ministerským předsedou.

Kanárské ostrovy (Islas Canarias, ve starověku: Insulae fortunatae), ke Španělsku náležející skupina sedmi větších (Ferro, Palma, Teneriffa, Gran Canaria, Gomera, Fuerteventura, Lanzarotte) a 5 menších neobydlených ostrovů, mezi 27° 30' a 29° 30' s. š. a 13° 17' a 18° 10' z. d., 90—300 km od záp. pobřeží Afriky, 7273 km² a ½ mil. ob. (63 na 1 km²). Ostrovy jsou sopečného původu, vystupují příkře z hlubokého moře, dostupují na Teneriffě v Pico de Teide výše 3711 m; západnější ostrovy mají bohatství vody a lesů; údolí oplývají subtropickou florou, zato východní ostrovy (Lanzarote, Fuerteventura) jsou suché, bez stromů a leckde i písečnaté. V terciéru se oddělily od pevniny a od této doby jsou jevištěm častých sopečných výbuchů, které dodaly krajině zvláštního rázu. Příslovečná krása ostrovů spočívá v divokých tvarech horských hřebenů, barvy rudé a tmavé, v subtropické vegetaci s věčně zelenými vavřínovými háji. Mírné podnebí, ochlazené mořskými větry (roční střed. teplota 17°, v srpnu 25°) působí blahodárně na nemocné nervovými a plicními chorobami. Léto a podzim jest bezmračný, v zimě spadne na 550 mm deště, jehož voda jest

uměle v horách zachycována. Potoky jsou řídké a v zimě nedosahují moře. Před zimními dešti vanou dusné saharské větry, přinášející hustou mlhu. Flora jest ovlivněna florou africkou a západoevropskou; v lesích, věčně zelených,

Kanárské ostrovy.

rostou datlové palmy, tamarišky, kaktusy, vavříny atd. Zvířena jest silně evropská; divocí kanáři žijí na zalesněných ostrovech. Obyvatelstvo tvoří míšenci Španělů a domorodců (Guanchů), v kterých koluje krev normanská a arabská; většinou se hlásí ke katolicismu; bílá barva pleti však převládá (na Gran Canarii jsou ještě vesnice černochů, býv. otroků). Hl. produkty jsou: víno, cibule, brambory, obilí, tabák, jižní ovoce, banány. Průmysl je skrovný.

Kanasava, 1. hl. m. japonské prov. Išikavy, 150.000 ob. M. má universitu a přístav Kanaivu, s kterým je spojeno 8 km dlouhou železnicí. Vyváží rýži, hedvábí, porculán, lakované zboží. — 2. Ves v Japonsku jižně od Yokohamy, pro svou krásnou polohu opěvaná japonskými básníky.

Kanastr (španěl.), z rákosí nebo sítí řídce upletený koš k zasílání zboží. — Téhož slovního původu knastr, druh tabáku.

Kanava kobercová, řídká mřížková tkanina ze lněného neb bavlněného materiálu, do které se všívají jehlou vlněné uzlíčky, podle určitých vzorů a barev a tvoří takto napodobeniny vázaných koberců pravých.

Kanavelović Petar, nazv. též Canavelli (1637—1719), dalm. básník ze školy Gundulićе a obnovitel dubrovnického dramatu. Napsal hist. epos Život sv. Jana Ursina.

Kanavino, m. v Rusku nedaleko Nižního Novgorodu, 64.508 ob. Průmysl chemický, textilní a strojařský.

Kanawya, dva přítoky Ohia v uhelné pánvi USA.: 1. Great K., 650 km dlouhý, pramení v Iron Mountains v Sev. Karolině, proráží v četných kaňonech Alleghany a ústí u Point Pleasantu. — 2. Little K., 300 km dlouhý, pramení na západním svahu Alleghan a ústí nedaleko Port Pleasantu.

Kancelář (lat. cancellaria), mřížemi (cancelli) ohražené místo, kde pod vedením kancléře bývaly vyhotovovány zprávy a odesílány. V Čechách máme archivní doklady o české kanceláři až z doby Vladislava I., a kancléřem nejstarším známým se uvádí Alexandr, probošt vyšehradský. Kanceláře středověké vznikly většinou podle kanceláře papežské (C. apostolica); nyní se název přenáší vůbec na kanceláře každého úřadu, ať veřejného nebo soukromého.

Kancelář česká v Římě, → Česká kancelář.

Kancelářský formát, kancelářský papír, → papír.

Kancelista, podřízený úředník v kanceláři.

Kancionál (z lat.), sborník církevních písní s notami. Rukopisné k. bývaly bohatě zdobeny drobnomalbami a hotoveny často na nákl. literáckých bratrstev.

Kancléř (lat. cancellarius), představený kanceláře; na byzant. a na dvoře Merovingů vysoký světský úředník. V Anglii je Velký nebo Lord-kancléř (Lord High Chancellor) prvním státním úředníkem, členem tajné rady, a nazývá se též Velkým ochráncem pečeti (Keeper of the Great Scal). Kancléř finanční komory (Chancellor of the Exchequer) je ministr financí. Přednostové kanceláří diplomat. zástupců nesou též název kancléře, právě tak jako při některých universitách býval kancléřem obyčejně nějaký vysoký duchovní hodnostář, kteroužto hodnost na Karlově universitě po smrti husitského arcibiskupa Korandy r. 1431 až do konce samostatnosti Karlovy Akademie do r. 1622 měl její rektor.

Kančev Angel (1845—1872), bulhar. revolucionář. Studoval rok na vyšší hosp. škole v Táboře (1870—71) a vrátil se do Bulharska, aby pomáhal Vasilu Levskému připravovati všeobec. povstání proti Turkům. Záhy upozornil na sebe turecké úřady a 5. III. 1872 měl býti v přístavě

ruščuckém zatčen. Dal přednost sebevraždě a zastřelil se.

Kančev Vasil (1860—1902), bulhar. zeměpisec a etnograf. Probadal vědecky Makedonii a napsal řadu důkladných studií. Nejvýznamnější jeho díla vědecká jsou: Makedonija, etnografija i statistika, Grad Skopie, Patni soobštenija v Makedonija a j.

Kančilovití (Tragulidae), nejníže organisovaní sudokopytníci a sloučeni v podřád. Malá lebka, velké oční jamky, oči odděleny jsou jen úzkou kost. přepážkou a v důsledku toho vystupují oční nervy nepárovým otvorem, místo otvory dvěma. Chrup je primitivní, horní řezáky chybějí, stoličky s krátkou korunkou, nahoře špičák vyvinutý v mocný tesák. Žaludek je trojdílný. Ze čtyř prstů vyvinují se jen dva postranní. Žijí jen ve starém světě. Nejznámější kančil vodní (Hyomoschus aquaticus Ogilb.), kančil meminna (Tragulus meminna Erxl.), kančil zakrslý (Tragulus javanicus Osb.).

Kandahár, provincie v jihových. Afganistánu, jižně od Kabulu, s 1 mil. obyv., většinou mohamedánů. Provincie jest prostoupena pohořími (Gul-Kuh, 4530 m). Údolí jsou však velmi úrodná. Na jihozáp. převládá poušť. Země má mírné léto a drsnou zimu. Obyvatelé živí se mimo rolnictví chovem ovcí a velbloudů. K. nazýval se v starověku Arachosie a byl až do 1880 samostatným chanátem. Hl. m. jest Kandahár, 32.000 ob., 1019 m n. m., ležící v úrodné rovině. Jest pravidelně stavěno, opevněno, má citadellu, mešitu, ve které jest pochován Ahmed Šáh, hedvábnictví a přádelnictví. V okolí pěstuje se víno, tabák, ovoce a těží se zlato. Město je spojeno s Heratem karavanní cestou, s Chamanem konečnou stanicí indické železnice automobilovou silnicí.

Kandaulés, lydský král, poslední Hérakleovec, ↗ Gyges.

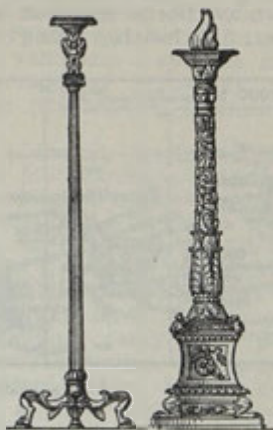
Kandavu, ostrov v souostroví Fidži, 321 km², 70.000 ob. Půda jest velmi úrodná, pobřeží vhodné pro dobré přístavy. Do výše 840 m zvedá se vyhaslá sopka Mbuke Levu (Mount Washington).

Kandelábr (lat. candelabrum), bronzový neb mramorový stojan na svíce, lampy a pod., často se sloupovitým dříkem. Bronzové k. (↗ vyobraz.) bývaly nacházeny na římských a etruských hrobech.

Kandert Antonín (* 21. XI. 1890), čes. herec, od r. 1925 je členem Měst. div. na Vinohradech. Pův. stav. inženýr.

Kandia, ostrov, ↗ Kréta.

Kandidát (lat.), uchazeč o úřad. Odtud kandidatura, ucházení se o úřad nebo o místo v parlamentě.

Kandelábr.

Kandidátka, seznam osobností, navržených k volbě.

Kandidus a Sta Theresia z Jindřichova Hradce, bibliotékář konventu u sv. Václava na Novém městě Pražském. Vydal r. 1777 současně s Ungarem Balbinovu rozpravu Bohemia docta, z čehož vznikl liter. spor, ve kterém zvítězil Ungar, ač Dobrovský stál na straně Kandidově.

Kandidus Sixt z Prahy († 1594), kněz podobojí a č. spisovatel círk. Vypověděn za Ferdinanda I. z Čech, usadil se na Moravě, odkud povolán na děkanství do Litomyšle, pozd. do Kutné Hory. Sp.: Výklad na život sv. Tomáše (1588), Kázání o zemětřesení (1588), Výklad na modlitbu Páně (1573).

Kandík (E., dens canis L.), rostlina z čeledi lilijokvětých (Liliiflorae), z rodu Erythronium. Ze 76 druhů severoam. jde k nám jediný druh E. dens canis L., označovaný jako psí zub. Je součástkou flory středozemské a nejsevernějšího místa dosahuje prý v Čechách (Medník nad Sázavou). Roste časně z jara. Stvol 10—15 cm vysoký vyrůstá mezi dvěma skvrnitými listy a ukončuje se jedním květem, který je později hvězdovitě rozevřený, lístky jeho zpět zahnuté jsou fialově růžové.

Kandioti, obyvatelé ostrova Kréty (Kandie).

Kandinskij Vasil (* 1866 v Moskvě), rus. malíř a grafik, 1897—99 žák Stuckův v Mnichově. Odklonil se 1908 od naturalismu a založil nový styl, absolutní malířství, styl, který nakládal s barvami a

tvary úplně samostatně. O tomto svém hledisku uměleckém napsal 1912 známou svou knihu: O duchovném v umění. Po 1912 vyloučil ze svých obrazů veškeré naturalistické asociace, nazývaje svá díla pouhými improvisacemi. Od 1922 žil ve Výmaru, od 1925 dlí v Dessavě.

Kandis, ☞ cukr.

Kandisovati (franc.), zavařené ovoce, koření a j. potahovati vrstvou cukru.

Kandity, kandisované ovoce, dále bonbony, pralinky atd.

Kandler Michal (1789—1837), malíř v Praze, v Chomutově a v Žatci.

Kandler Vilém (1816—1896), č. malíř v Praze, žák Führichův. Mal. nábož. a histor. obrazy. Navrhl křížovou cestu na Petříně, výzdobu kaple v Klárově ústavě a řadu histor. maleb. Byl též ilustrátor. Lit. F. X. Jiřík, Květy 1896, 577.

Kändler Johann Joachim (1706—1775), něm. sochař. Pracoval hlavně v porculánu. 1730 byl dvorním sochařem, 1731 modelér míšenské továrny na porculán, 1740 vedoucí plastického oddělení, kterému získal světoznámé jméno. Vytvořil klasická díla porculánové plastiky hl. milostná sousoší, rokokové sošky, zvířata.

Kandt Richard (1867—1918), africký cestovatel; procestoval 1897—1907 hraniční území mezi Německou Východní Afrikou a Belgickým Kongem, 1907 stal se residentem v Ruandě. Vydal mapu Kivského jezera (1902).

Kandy (Candy t. j. Hora), m. ve vnitrozemí ostrova Ceylonu, 33.000 ob., 505 m n. m., 115 km s.-v. od Kolomba (železniční spojení). Má veliký palác, botanickou zahradu, missijní stanici. K. bylo obsazeno v XVI. stol. Portugalci, 1763 Hollanďany, 1803 Angličany. 1814 bylo vtěleno do britských državˇ.

Kandyba Oleksander (ps. O. Oleś), (* 1878), nejlepší souč. ukrajinský básník. Básně K. zahrnuty jsou v těchto sbírkách: Z žurboju radisť obnjalaś (1907), Poeziji (1908), Knyžka tretja (1910), Dramatyčni etjudy (1913), Knyžka pjata (1917), Čužynoju (1919), Vybir poeziji (Praha, 1923), povídky Ivasyk-telesyk (1925), Zlydni (1928), Solomjanyj byčok (1928), Mykyta Kožumjaka (1929) — všechny v Praze, dějiny Ukrajiny ve verších — Knjaži časy (1930), překlad Longfellowa Pisnja pro Hajavatu (1922) a sbírka satir: Perezva (1921), pod ps. V. Valentin. Žije v emigraci v Praze. Několik básní je přel. do č.

Kandžut, země závislá na Kažmíru na západě Karakorum, obydlená od Hunzů v počtu 40.000 hlav, horského kmene arijského původu.

Kane Elisha Kent (1820—1857), americký polární cestovatel.

Káně, pták z čeledi kání (Buteoninae). V celku asi 50 druhů. Po celé zemi mimo Oceánii. Zástupci jsou těžké postavy, se širokou plochou hlavou, zobákem krátkým, se stran smáčknutým, bez vroubků. Křídla dlouhá, druhá a třetí ruční letka je nejdelší, krátký ocas. Holeň delší než běhák, ten opět je kratší než střední prst. Prsty krátké, slabé. Jsou to nehybní jestřábovití, lovící spíše běhající zvěř než létající. Důležitější: káně rousňák (Archibuteo lagopus Gmel.), káně lesní, myšilov (Buteo buteo Linn.). Na ruských stepích žije silnější káně bělochvost (Buteo ferox Gmel.) a káně stepní (Buteo desertorum Daud.). V republice uloveno také káně ruské (Buteo Zimmermannae Ehmcke). Mezi káňata se čítá Aguja čili čilský mořský orel (Geranoaëtus melanoleucus Vieill.).

Kanea, příst. m. na ostr. Krétě, 37.000 ob. Vývoz olivového oleje.

Kanec, ☞ vepř.

Kanefory (řec., nositelky košů), v Athénách panny, které při slavnostních průvodech nosívaly na hlavě koše s obětním nářadím; častý sujet antického výtvarn.

Kaneli Radul (1868—1913) bulh. spisov. Působil hlavně v Trakii. Zasloužil se značně o rozvoj ochotnického divadeln.

Kanelování (franc. canne, kan, rákos), vyrývání kolmých rýh do dříku sloupu neb pilíře, aby tyto vypadaly štíhleji.

Dorské a ionské kanelování.

Kánem, kraj ve střed. Súdánu (Franc. rovníková Afrika), 57.000 km². 100.000 ob. Severně a severov. od Čadského jezera se prostírá stepnatá a písečnatá rovina. Obyv. tvoří kmeny Tibbu, Kánembu, Kánuri, Arabové, na sev. Aulad Solimani. Hl. m. jest Mao. — K. bývalo kdysi samostatnou říší, založenou v X. stol. od Kánembů a Tedů. Země byla 1902 obsazena Francií.

Kánembu, kmen vzniklý smíšením černochů s Hamity v kraji Kánem; přistěhovali se ze severu a založili říši Kánem.

Kaneus, v řecké báji panna, kterou její milenec Poseidon změnil v muže a učinil nezranitelnou.

Kaněra Cyril (1840—1910), č. spisovatel a děkan v Polici n. Met.

Kaněra Jan, pseud. Viléma Bitnara.

Kaněra Josef JUDr. (1854—1914), č. právník, min. úředník od 1880 a správce min. šk. (1908—09).

Kaněv, m. ve střední Ukrajině, 8000 ob. (mnoho židů), na Dněpru. Vyváží látky, dřevo a obilí.

Káně vodní, nesprávný název racka chechtavého (Larus ridibundus Linn.), který na Moravě je zván též rybářka.

Kangaroo Island (kengerů-ailend, Klokaní ostrov), ostrov při jižním pobřeží Australie, pokračování pevninského horského řetězu, 4351 km², 700 ob.

Kangean, skupina asi 30 ostrovů v Holanské Indii, východně od Madury, sever. od Bali, 692 km², 20.000 ob. Hl. m. Pabean.

Kaňha z Veleslavína Jan (1550—1599), mistr a spisovatel přílež. lat. básní.

Kánia de Kánia Koloman (* 1869), maď. diplomat, vyslanec v Berlíně.

Kanianka, o. na Slov., okr. Prievidza, 438 ob.

Kanibalové (špaň. Canibal), lidojedi. Slovo vzniklo z karaibského, asi podle lat. canis = pes, v dobách prvních objevů. Původně značilo barbary, teprve později dostalo význam lidojedi.

Kanice, o. v. Č., okr. Domažlice, 463 č. ob. Zámek, zřícen. hradu Netřeby, založ. Děpoltem z Rýžemberka kol r. 1325.

Kanice, o. na Mor., okr. Brno-Venkov, 437 č. ob. Tov. email. zb.

Kaniewski Xaver Jan (1809—1880), pol. malíř, řed. varšavské Akademie.

Kanín, o. v Č., okr. Poděbrady, 455 č. ob.

Kanina, o. v Č., okr. Mělník, 530 č. ob.

Kanin poloostrov v sever. Rusku, mezi Bílým mořem a zálivem Českaja, 10.500 km². Plochu jeho tvoří tundry, které obývá 1500 kočovných Samojedů.

Kaniškah, nejslavnější a nejmocnější panovník z dynastie Kušánů v Přední Indii ve II. stol. po Kr. Jeho hl. městem bylo dnešní Péšávar.

Kanitz Filipp Felix (1829—1904), něm. historik umění a etnograf; procest. jihoslovanské země a studoval národopis balkánských národů. Napsal: Die römische Funde in Serbien (1861); Serbiens byzantinische Monumente (1862); Serbien, hist.-ethnogr. Reisestudien (1868); Donau-Bulgarien und der Balkan (1875—79); Katechismus der Ornamentik (1870); Das Königreich Serbien (1904—1914).

Kanitz Hans Wilhelm Alexander, hrabě (1841—1913), něm. politik, původce agrárního Antrag Kanitz, podle kterého měla vláda, aby regulovala ceny obilí, veškeré obilí za průměrnou cenu zakoupiti a za jednotnou cenu prodávati.

Kaniža Stará, město v Jugoslavii, 17.000 ob. V okolí se pěstuje tabák, obilí a chová znamenitý dobytek. Naproti leží Nová Kaniža s 8000 ob.

Kaniža Velká (maď. Nagykanizsa), pevnost, město v maď. župě Sala, (1920), 30.037 ob.

Kanižlić Antun (1700—1777), chorv. básník. Sp.: Sveta Rožalija (1780).

Kaňk, m. v Č., okr. Kutná Hora, 1290 č. ob. Starobylý kostel sv. Vavřince, vystavěný 1492 Benešem z Loun, s kazatelnou, vyřezávanou Matějem Rejskem. Radnice. — Býv. král. horní město, jež povstalo jako předměstí v době rozkvětu kutnohor. stříbrných dolů. Od 1614 samostatným městem, jemuž Ferdinand II. dal práva král. horn. města. R. 1421 zde byl Žižka obklíčen králem Zikmundem, lstí ale unikl ke Kolínu. S úpadkem dolů kutnohor. nastala i zkáza města Kaňku.

Kaňka, pseud. Ig. Herrmanna.

Kaňka František Maximilian (1674—1766), č. architekt, stavitel kostela sv. Salvatora v Praze I., sv. Kateřiny v Praze II. a zámku Vinoře.

Kaňka Jan (1744—1798), právník, podporovatel hudby v Praze.

Kaňka Jan JUDr. (1772—1865), právník a hud. skladatel. Založil Cecilský spolek.

Kankakee, m. v sev.-amer. státě Illinois, již. od Chicaga, 17.000 ob.

Kankán, tanec, ↗ Cancan.

Kankan, m. ve Francouzské Guinei, 10.000 ob., na Milo, přítoku Nigeru.

Kan-Kiang, nejdůl. řeka čínské prov. Kiangsi, splavná. Ústí do jezera Po-jang.

Kaňkovský Ferdinand (* 1853 v Dobříši, † 2. VIII. 1926 v Praze), český herec; již v 18 letech u div., 1881 angaž. k Prozatímnímu div. v Praze, ale brzo z touhy po větší zaměstnanosti odešel k cest. spol. (Švandy, Pištěka a Budila a j.), s nimiž hrával v Plzni, Brně a větších městech českých. Překládal divad. hry z ruštiny. V posledních letech též s úspěchem ve filmu.

Kaňkovský Karel (* 10. V. 1856), český herec a div. ředitel; hereckou dráhu započal r. 1876 u venk. společ. Fr. Pokorného a do pozdního věku setrval v plné činnosti venk. div. ředitele.

Kann Jacob, pseud. Roberta Guttmanna.

Kann Reginald (1876—1925), franc. žurnalista. Byl zpravodajem v balkánské, rusko-japon. a světové válce. Vstoupil dobrovolně do armády jako nadporučík a padl v marocké válce u Kiffane.

Kanna, ↗ Canna.

Kanna, stará dutá míra ve Švédsku a Finsku = 2·617 l.

Kannanúr (Cannanore), m. v distriktu

Malabarském v britsko-ind. residenství Madras, 30.000 ob. (z toho 3000 křesťanů). M. má znamenitý přístav, železniční spojení, pevnou, kdysi portugalskou pevnost. Jest sídlem anglikánské a katolické misijní stanice, malabarské a kanaradské divise.

Kanner Heinrich, JUDr. (* 1864), něm. polit. spis. a šéfred. Zeitu od r. 1894. Byl ve stycích s Masarykem a Macharem a zaujímal v rak. nár. bojích stanovisko neutrální. Sp.: Kaiserl. Katostrophenpolitik (1922).

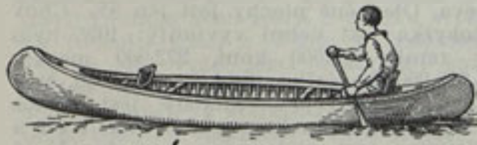
Kanninefatové, germán. kmen, žijící ve starověku v holandském Kennemerlandu, mezi Haarlemem a Alkmaarem. R. 4 po Kr. byli od Tiberia pokořeni a sloužili v římském vojsku. R. 69 se vzbouřili, ale r. 70 se opět podrobili.

Kannstattská rasa, rasa, stanovená francouzskými učenci 1873 podle nálezu, učiněného v Kannstattu r. 1700. Badání Schwalbeho však ukázalo, že nález pochází z doby stěhování národů a že snad jen lebka jest diluviální a patří k rase neandertálské.

Kano, mnohočlenná rodina japon. malířů, zal. v XV. st. Ještě v XIX. st. vydala zdatné mistry. Díla jejich tvoří samostatnou školu v japon. malířství.

Kano, provincie býv. říše Sokoto ve střed. Súdánu. Nyní patří k brit. Nigerii. Povrch země tvoří velice úrodná savanna. Plocha jest 27.530 km², asi 300.000 ob. Kraj patří k nejhustěji obývaným zemím Súdánu. Obyvatelstvo tvoří Fulbové, Arabové, Mandingové. Země produkuje: bavlnu, obilí, tabák, indigo, melouny. Hl. m. jest Kano, 30.000 ob., 480 m n. m., konečná stanice Nigerské železnice, střed důlež. karavanních cest a hl. tržiště západ. a střed. Súdánu a již. Sahary. Zvláště důlež. jsou trhy na bavlněné látky, kůže a sůl. Britská vláda učinila r. 1900 z kraje svá ochranná území: Severní a Jižní Nigerii.

Kanóbos (Canobus, Peguat), staroegypt. město s přístavem na rameni Nilu v blízkosti dnešního Abukiru, se slavným chrámem Serapiovým. Zde byl nalezen dekret Kanopský z r. 238 př. Kr., psaný třemi písmy: hieroglyficky, řecky a demoticky, což usnadnilo rozluštění hieroglyfů, ↘.

Kanoe.

Kanoe (↘ kanu), člun severoam. Indiánů z kůže nebo kůry. Asi od r. 1909 v Anglii užito k. jako sport. člunu.

Kánon, 1. v katol. církvi soubor pravidel a zákonů, kterými jest řízena církev. organisace, odtud kanonické právo jako protiklad k právu občan. Dále hlavní, neměnitelná část mše svaté, pak i seznam (kanonisovaných) světců. — 2. Ve filosofii souhrn předpisů a pravidel, kterými se řídí správné využívání poznatků. — 3. V matematice obecné řešení dané úlohy, z kterého vyplývají i řešení zvlášt. případů. Kanonická forma (normální) nejjednodušší tvar, na který se dá početní formule převésti. — 4. Ve výtvarném umění socha, která platí za měřítko a normu proporcí. Ve starověku byly to sochy: Polyklétův Doryfóros a Lysippův Apoxyomenos. — 5. V hudbě nejpřísnější forma nápodoby, komponovaná tak, že všechny hlasy předvádějí tutéž melodii, ne však najednou, nýbrž v určitém intervalu po sobě, čímž vzniká polyfonická skladba. Kánon se může pohybovati v oktávové, kvintové, kvartové atd. poloze. U kontrapunktů XVI. stol. byly oblíbeny různé hříčky: tak se v některém hlasu rozšiřoval neb zkracoval podle urč. pravidel tónový obsah, převracovaly se intervaly; oblíbený byl též t. zv. račí kánon (Canon cancricans), při kterém jeden neb dva hlasy postupovaly s převrácenou (od zadu) melodií, kruhový kánon (Fuga circularis), dvojnásob. kánon kontrapunkticky pracovaný. Nejvyššího rozkvětu došel ve skladbách mistrů nizozemské školy v XV. a XVI. stol. Dnes se většinou používá k účelům instruktivním. — V řecké teorii hudební nazýval se tak monochord, kterým bylo možno matematicky určiti intervaly; proto se zovou Pythagorejci také kanoniky, poněvadž na tomto způsobu založili svou hud. teorii, proti harmonikům (Aristoxenos a jeho škola). — 6. Ve filologii sezn. vzorných antických děl, který sestavili alexandrijští gramatikové. — 7. V chronologii: časové tabulky. — 8. V astronomii tabulky, udávající pohyb nebeských těles, vzájemné postavení hvězd, sluneční a měsíční zatmění a pod. — 9. V právu roční nájem, který má nájemce platiti. — 10. V knihtiskařství velik. písma: malý k. má 36, velký k. 42 typ. bodů. (↘ Dělostřelectvo.)

Kanon. ↘ dělo.

Kanonicita (novolat.), souborný název pro vlastnosti, kterých vyžadují kanonické předpisy a knihy.

Kanonické knihy (kánon.) protiklad knih apokryfních, t. j. spisy, které Židé po svém vyhnanství zařad. do sv. písem,

kterých používali při bohoslužbě, dále knihy novozákonní, které ve II. stol. po Kr. byly starozákonním knihám přiřazeny jako rovnocenné, a s kterými dodnes tvoří křesťanskou bibli. Deuterokanonickými knihami zovou se spisy, o jejichž apoštolském původu se již v prvních křesťanských církvích pochybovalo.

Kanonické právo (Jus canonicum, dle církevních právních nařízení canones), katolickou církví vytvořené a v ní užívané právo. Vzniklo hlavně usneseními koncilů a dekrety papežskými. Bylo kodifikováno v díle: Corpus iuris canonici a tvoří protiklad světského práva, ulož. v Corpus iuris civilis. Kodex z 1917 se dělí na pět knih, které obsahují: Kniha I. Normae generales (úvod, církevní zákony, obyčej, počítání času, reskripty, privileje, dispense); II. De personis (o klericích, řeholnících a laických sdruženích); III. De rebus (o svátost., posvát. místech, svátcích, kultu božském, učitelském úřadu církve, o beneficiích a církevním majetku); IV. De processibus (věci sporné, manželské a trestní, řízení beatifikační a kanonisač.); V. De delictis et poenis (o proviněních a trestech). Tímto kodexem byl nahrazen kodex starý, který již dobře neodpovídal moder. době. Tento kodex byl vydán 1917 a platnosti nabyl 19. květnem 1918.

Kanonické stáří, církevními úřady předepsané stáří: 21 let pro subdiakonát, 22 pro diakonát, 24 pro kněžství, 30 pro biskupství. (Codex iuris canonici, can. 975, 331).

Kanonický, předpisům Písma, tradice a církevního práva vyhovující.

Kanonika, část Epikurovy filos., která jedná o pravidlech správného myšlení.

Kanonisace, přijetí některé zásady do kánonu; prohlášení některé osoby za světce.

Kanonisovati, svatořečiti, prohlásiti někoho světcem.

Kanonista, znalec neb učitel kanonického práva.

Kanonýři, ↗ dělostřelectvo.

Kanora, o. na Podk. R., okr. N. Verecky, 653 ob.

Kanovníci, členové světské katedrální kapituly, kolegiátních sborů a některých řádů t. zv. kanovnických (premonstráti). ↗ kapitula, kolegiátní chrám, Augustiniáni. — K. Božího hrobu (Fratres cruciferi Domini sepulcri Hierosolymitani, odtud též Sepulkriáni), řád zal. 1114 v Palestině, 1122 potvrzená kongregace pro ochranu poutníků. Po pádu Akky odešli na západ a spojili se s Johanity 1489. Jako křižovníci Božího hrobu existují dosud v Krakově. — K. Svatého Kříže, ↗ křižovníci.

Kanovničky (canonicae, chanoinesses), v prvokřesťanských dobách zbožné ženy a panny (canonicae virgines), které žily podle určitých předpisů, později členky kongregací, podobných kanovníkům; ve středověku ženy, které bydlely ve společném domě, klausuře, klášterním životem, avšak bez slavných slibů, hl. chudoby.

Kanovník (lat. canonicus), titul kněze, který žije podle církevních předpisů při biskupském sídle. Sdružení kněží zvalo se kapitolou. Vzrůstající zesvětštění kapitol vedlo k častým reformám. V XI. st. se přesně odlišili řeholní kanovníci (canonici regulares, na př. augustiniáni, premonstráti) a světští kanovníci (canonici saeculares). Nyní zovou se k. duchovní při chrámech katedrálních a kolegiátních.

Kaňourek Antonín (* 1886), rolník a poslanec strany lidové, publicista soc.

Kans., zkratka pro ↗ Kansas.

Kansa (Kansas), indiánský kmen Dakotů na Kansas Riveru.

Kansas (zkratka Kans.), prérijní stát v USA., 212.780 km^2 a 1,883.382 ob. (1924). Záp. část tvoří náhorní prérie (Plains neb Great Plains), 500—1200 m vysoká. Východ. část tvoří plochá prérie, porostlá travou a křovím, která dostupuje výše u Kansas City, 230 m n. m. Západ jest suchý a příznivý zemědělství. Zima jest mírná, bez sněhu. Tornado a blizzard jsou časté. Na jihovýchodě se doluje zinek. Četné ovocné zahrady a háje stromů dodávají zemi vzhled pěkného parku. Usedlosti jsou většinou samoty. Z řek vynikají: Missouri, Kansas River, Arkansas. Velké množství řek má vodu jen na jaře; přes léto vysýchají. Osídlení bělochy počalo teprve začátkem XIX. st.; 1860 měl stát 107.206 ob., 1920: 1,769.257, z toho 57.925 barevných, a 2276 Indiánů. Na 1 km^2 připadá 8 hlav. Od r. 1900 vzrostlo obyvatelstvo o 20%. Stát má 7200 obecných škol, s 12.872 učiteli a 533.235 žáky. Státní universita v Lawrence, zal. 1866, měla r. 1925: 5229 studujících. Zemědělství: Ve státě jest 165.000 farem; vzdělávané plochy jest 58%. Hl. produkty jsou: seno, kukuřice, pšenice, jablka, réva. Olesněné plochy jest jen 5%. Chov dobytka jest velmi vyvinutý: 1925 bylo v zemi: 920.000 koní, 272.000 mezků, 3,238.000 hovězího dobytka, 314.000 ovcí a 2,146.000 vepřů. Značný jest výnos vlny, másla, medu a vajec. Hornictví a těžířství jest málo významné (poněkud se doluje: uhlí, sůl, zinek, nafta a jiné),

rovněž tak i průmysl. R. 1921 vyrobilo 1926 podniků tovarů v ceně 561 mil. dol. Železnice měly 1923 délku 16.037 km. — K. je rozdělen ve 105 countií. Hl. m. jest Topeka, větší a důlež. jest však Kansas City. Stát posílá do kongresu 2 senátory a 8 poslanců. R. 1861 stal se K. státem.

Kansas City, 1. město ve státě Missouri, 324.410 ob., na vých. hranici státu Kansas; vzrostlo stavbou Pacifické dráhy. V přítomné době středisko obchodu s dobytkem, obilím a masem, průmyslu strojnického. — 2. Hl. m. státu Kansas, 101.177 ob. na sev. břehu Kansas Riveru. V m. jsou jatky po Chicagu největší v USA.

Kansas River, řeka v sev.-amer. státě Kansas; vlévá se u Kansas City do Missouri.

Kansk Jenisejskij, m. a okres na Sibiři, 15.000 ob. Leží na magistrále, má obchod kožišinami, koželužství; v okolí čilé zemědělství. V době bojů čsl. voj. u Novonikolajevska (⤷) v květnu 1918 byly v obvodu K. J. tři vlaky čsl. vojska, složené ze tří setnin úder. praporu 2. čsl. divise pod velením náčel. štábu 2. divise pplk. Ušakova. 26. V. obdržel Ušakov zprávu, že kanský sovět zamýšlí odzbrojiti čsl. vlaky. Vyjednávání nevedlo k cíli. Bolševici chystali se k tajnému přepadení čsl. vojska, kterému nezbývalo jiného, než vystoupiti. V noci na 29. V. město Čechoslováky dobyto, sovět. vláda svržena.

Kansu, největší provincie Číny, vznikla připojením mongolského území Alašanu r. 1912. 725.000 km², 6,027.997 ob. (8 na 1 km².) Na severu hraničí s Mongolskem. Geologicky náleží k severočínské náhorní rovině. Země jest postihována častými zemětřeseními. Na západě jest prostoupena Kuen-Lunem, jih náleží k oblasti pouště Gobi a je vyplněn neschůdnými pohořími. Hl. řeka země jest Hoang-ho. V úrodných krajích pěstuje se pšenice, ječmen, cibule, tabák, melouny. Hory obsahují zlato, stříbro, měď, železo, nefrit a kamené uhlí.

Kant Immanuel (* 22. IV. 1724, † 12. II. 1804), něm. filosof. Žil v Královci, který po celý život neopustil a kde byl univ. profesorem. V mládí se zabýval přírodními vědami, v díle Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels postavil známou svou teorii o vzniku světa. Ve filosofii vyšel z Wolfa a Leibnitze. Teprve 1781 vyšel jeho proslavený spis, základ moderní filosofie, Kritik der reinen Vernunft, ve kterém řeší záhady lidského poznání. Základní otázka je, jsou-li možné soudy apriorní. Kant dokazuje, že možné jsou. Děje se tak vrozenými nazíracími formami času a prostoru a 12 kategoriemi. Věc o sobě, pravá podstata věci, Ding an sich, jest však nepostižitelna, pouze jejich forma. Nesmrtelnost duše, existenci Boha nelze dokázati, rozum však je postuluje. K. zamítá starou metafysiku. Myšlenky Kritiky podává v stručnější formě Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik (1783). Mravní postuláty stanoví ve svém dalším díle Kritik der praktischen Vernunft (1788) a Metaphysik der Sitten (1797). Zdůrazňuje v mravnosti úlohu vůle a vytyčuje t. zv. kategorický imperativ (⤷). Zavedením postulátů dospívá k thesi: Člověk má jednati tak, jako by měl svobodnou vůli, nesmrtelnou duši a jako by existoval Bůh. Ve filosofii dějin zastává K. názor, že vývoj spěje k světovému státu a míru, ve kterém bude harmonie mezi svobodou jednotlivce se svobodou všech. V díle Kritik der Urteilskraft podává K. názory estetické. Krása je mu ztělesnění ideje ve smyslné formě. Vznešeno není obsaženo v přírodě, ale v lidské představě nekonečna. Pojímání přírody je buď subjektivní, pak je estetické, nebo objektivní, pak je teleologické. Sebrané spisy nejnověji vyd. Pruská akademie od r. 1900 v 21 sv. — Liter.: Životopisy: Fischer, Bauch, Cassirer, Brückmann, Vorländer. Vorovka: Kantova filosofie ve svých vztazích k vědám exaktním, 1924. Durdík: O Kantově kritice čistého rozumu (1881). — Překlady: K věčnému míru (Kavka), 1922. Kritika čistého rozmyslu (Krejčí), 1930. O Svazu národů (Bahler), 1924. Prolegomena ke každé příští metafysice, jež bude moci vystoupiti jako věda (Zába), 1916. Základy k metafysice mravů (Papírník), 1910.

Kant-Laplaceova teorie, ⤷ země.

Kantaberské pohoří, severní okrajní pohoří španělské Mesety, 350 km dlouhé, vybíhá jako hřebenové pohoří ze středního Silského údolí na západě, obloukovitě objímajíc kastilskou vrchovinu na východ. U Bilbao přechází v pohoří Baskišské a pak pokrač. přes Pyreneje. Na západě tvoří vyšší pohoří dosahujíc některými vrchy přes 2000 m.

Kantabrové (lat. Cantabri), staroiberský národ ve středním Španělsku, mezi horním Ebrem a mořem (Biskajským zálivem).

Kantakuzenos, řecká šlechtická rodina, která se na čas zmocnila i byzantského trůnu a za tureckého panství se rozšířila do Rumunska a Ruska. Významní členové jsou: 1. Jan, jako byzantský císař Jan VI. (1341—1355). 2. Mattha-

kos, syn předešlého, od 1353 jeho spoluvladař. † 1383. 3. Manuel, bratr předešlého, od 1348 místodržící východního Peloponésu, dovolil, aby se Albánci přistěhovali do zpustošené Morey. † 1380. 4. Michal (* 1525), milec Selima II., nabyl ze svých statků v Bulharsku velikého bohatství. Muradem III. 1576 popraven.

Kantardžiev Asěn (* 8. IX. 1898 v Sofii), bulh. technolog a bakteriolog. Jako docent sofijské univ. přednáší v zeměd. fakultě mlékařství a mlékařskou bakteriologii.

Kantáta (ital. cantata), původ. skladba pro zpěv (opak: sonata a toccata), v dnešním smyslu velké vokální dílo, složené z arií, duet, sborů, provázené orchestrem. Chrámové kantáty S. Bacha opírají se svojí invencí o chorálovité prvky. — Cantata byl název po r. 1600 pro vícečlenné, ariosní neb recitativní sólové písně. Brzo potom (okolo 1630) rozlišuje se již kantáta komorní (cantata di camera) a kantáta duchovní (cantata di chiesa). Tyto kantáty jsou komponovány pro dva neb tři hlasy s průvodem continua neb dvojhlasu. Nemají ovšem ničeho z pozdějších velkých duchovních kantát, které vznikly napodobením operního stylu, jaké psali Hunold, Brokes a skladatelé Keiser a Telemann. Tyto se vyznačovaly mohutnými sbory a orchestrálním doprovodem. Veliká světská kantáta se vyvinula ze slavnostní k. při svatbách, uvítání a pod. Duchovní k. někdy byla také označována jako duchovní koncert. Bach nazýval své k. rovněž koncerty.

Kantele, finský nástroj hudební na způsob naší citery.

Kanteletar, sbírka finských národních písní, ↷ Lönnrot.

Kantha (dnes Kanavát), m. v pohoří Hauran, 1240 m n. m., u kterého byl Herodec Araby poražen.

Kantharos (řec.), pohár s dvěma širokými uchy.

Kantilen Alois, pseud. čes. filologa, ↷ Alois Hlavinka.

Kantiléna (it. cantilena), delší, velmi melodická a zpěvná perioda v hudební skladbě. V Italii značí: odrhovačka.

Kantilla (z franc. can[n]etilles), šroubovitě neb do oválu zpracovaný drát.

Kantillace (lat.), zpěvný přednes, zvl. zpěvné čtení při zpívané mši.

Kantina (fr.), prodejní místo pro denní potřebu vojáků v kasárnách. Pak též výčepna.

Kanton (fr.), ve Francii pododdělení arrondissementů; ve Švýcarsku stát, člen spolku spřísežentstva.

Kanton, hl. m. čínské prov. Kuantung, 28° 8′ 9″ s. š. a 113° 14′ v. d., asi 900.000 ob., na jižním úpatí Bílých hor a na Perlové řece. Výhodná komunikační poloha učinila Kanton již v VIII. st. místem světového obchodu.

Kantonování (cantonnement, Ortsunterkunft), ubytování voj. v osadách, t. j. pod střechou; naproti tomu táboření značí ubytování pod širým nebem nebo pod stany. Smíšené ubytování obsahuje k. i táboření.

Kantonové zřízení (kantonový systém), Bedřichem Vilémem I. kantonovým nařízením r. 1733 zavedené vojenské zřízení, podle něhož je země rozdělena v kantony. Všichni obyvatelé byli zavázáni sloužiti v tom pluku, k jehož kantonu náleželi. Podobný systém mělo Rakousko a až do r. 1874 Rusko.

Kantor (lat., pěvec), předzpěvač kostelní. V malých osadách byl k. zároveň i varhaník, kostelník a učitel. V středověkých školách katedrálních byl úřad k. velice důležitý, stejně jako k. v učitelském sboru na gymnasiu až do XIX. st. V protestant. chrámech vede pěvecký sbor.

Kantor Alexander (* 1871 v Berouně, † 1929 v Mor. Ostravě), český herec. Od r. 1919 byl členem Nár. div. moravskoslezského.

Kantor Artur JUDr. (* 1874 v Jičíně), advokát ve Vídni. Zúčastní se vynikaj. způsobem spolkového života vídeňských Čechů. Od r. 1910 byl právním poradcem školského spolku Komenský ve Vídni a od r. 1919 je jeho předsedou.

Kantor Jan (Had Coluber), pražský knihtiskař počátkem XVI. st.

Kanun (arab. z řeckého), zákon; Kanun-nameh, sbírka zákonů sultána Solimana I., el-kanuni (zákonodárce). Mimo to orientální hudební nástroj, podobný naší citeře.

Kanuriové (Kanori, lidé světla), smíšený národ Tibu a Kanembu v král. Bornuském na již. a záp. břehu Čadského jezera, asi 3,000.000 ob.

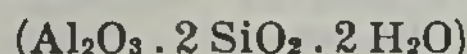
Kanyla (fr. canule, kanyl), rovná nebo zahnutá rourka různé délky a světlosti, z kovu, kaučuku, skla atd.; slouží k zavedení tekutiny n. vzduchu, buď s ostrým koncem (dutá jehla) ke vstřikování tekutých léků pod kůži n. do krve; nebo s koncem tupým k zavedení do bodné n. řezné rány jako pochva trokaru (↷),

n. jako k. průdušnicová (↗ tracheotomie). Také drenážky k odvádění hnisu z ran nazývají se kanylami.

Kanzona (it. canzone, píseň), lyrická básnická forma pro jemné nálady. Vyskytuje se již v XII. st. v Provençalsku a jižní Francii. Vybroušena byla hlavně od ital. básníků ve XIII. a XIV. stol. Měla několik (5—10) slok, o stejné formě rýmů. Za pravidelnými slokami následoval congedo, mající formu druhé poloviny pravidelných sloh. Koncem st. XVII. zavedl Guidi i volnou k. Z moderních básníků psal k. Leopardi, u nás Jaroslav Vrchlický. V Německu básnili v k. hlavně romantikové (Schlegel, Platen, Rükkert, Zedlitz). — V hudbě nazývají se k. v XV. a XVI. st. vícehlasé zpěvy lidového tónu. Vznikly v Italii (canzonette napoletane, siciliane). Umělejší než ital. byly kanzony francouzské (chansons, canzoni francesi). Později označovaly se tak instrumentální skladby pro varhany neb orchestr (canzoni da sonar). Tato instrumentální k. byla předchůdkyní pozdější klasické sonáty.

Kaolin, nerost, vodnatý křemičitan hlinitý, $H_4Al_2Si_2O_9$, nachází se v šestibokých tabulkách a v bílých, šupinatých agregátech, spec. v. 2·2, na rudních žilách a hlavně v jemně zemitých, snadno rozetíratelných hmotách, často v klamotvarech po živci, leucitu a j., z nichž vzniká rozkladem, zvl. v žule (Sněžka, Karlovy Vary, Limoges atd.), v porfyru a smolivci (Míšeň, Halle atd.), v rule (Pasov), syenitu atd., dále na sekundárních ložiskách, na př. u Jindř. Hradce, a často znečištěn křemenným pískem, živcem, slídou atd., v obyčejné hlíně (↗), nebo jako tmel v t. zv. kaolinových pískovcích, a to v takovém množství, že se z nich vyplavuje. Kaolin smíchán s vodou stává se plastickým a dá se pak formovati, není tavitelný, avšak v prudkém žáru „sline" a vypálí se na bělo; slouží k výrobě porculánu.

Kaolinit, minerál. nejčistší forma vodnatého křemičitanu hlinitého

$(Al_2O_3 . 2\,SiO_2 . 2\,H_2O)$

dosti zřídka se vyskytující, vznikající z živcov. hornin rozkladem.

Kaolinit, bílý nažloutlý až masově červený nerost, sloužící jako čisticí a lešticí prostředek. Nachází se v okolí Rochlice (Sasko) a v Banátě.

Kap (fr. cap, z lat. caput, hlava, pahorek, předhoří), předběžná část břehu n. pobřeží, též výběžkem zemským zvaná ↗ mys.

Kapa Sigma, pseud. Karla Stloukala.

Kapacita (lat.), schopnost, něco do sebe přijmouti, na př. tepelná kapacita (↗ teplo), elektrická k. vodiče (↗ elektrická k.). Vitální k. nebo k. plic, množství vzduchu, jež po nejhlubším vdechnutí jest možno při nejsilnějším vydechnutí vypustiti z plic (↗ dech). — Též při dušev. schopnostech vnímacích, při nadání člověka; obzvláště ten, kdo vyniká v určitém oboru; odborná zdatnost.

Kapalín (stč., z ital. capellina), helma (↗) v podobě klobouku.

Kapaliny krystalické, agregáty kapalných krystalů (↗); propouštějí-li světlo, zdají se kalnými následkem hojného lomu, odrazu a ohybu světelných paprsků na rozhraní jednotlivých těles. Až do r. 1890 existence krystalických kapalin byla pokládána za vyloučenou; odporujeť definici krystalového stavu, na které jest založena celá krystalografie a podle níž všechny body a všechny rovnoběžné směry v krystalu jsou rovnocenné, což by pro tekoucí krystal platiti nemohlo. Odporuje dále tehdy všeobecně uznávané teorii polymorfie a amorfie, podle níž jakákoli deformace má za následek změnu spec. vlastností, t. j. přechod v jinou modifikaci. Konečně odporuje běžné molekulární teorii, podle níž v kapalině vše jest pohyblivé, a nelze si proto představiti, jak by se zde mohla udržeti anisotropie, t. j. různé vlastnosti v různých směrech, což jest hlavním znakem většiny krystalických látek. O. Lehmann dokázal však nezvratně existenci kapalných krystalů, které mají schopnost vzrůstati, vznášejí-li se v kapalině o stejné spec. váze, nenabývají tvaru kulovitého, nýbrž polyedrického a projevují se zvláštním chováním v polarisovaném světle.

Kapalnění plynů provádí se stlačováním a ochlazováním. Některé plyny kapalní již za teploty obyčejné (amoniak), jiné teprve po ochlazení zimotvornou směsí. Nejvyšší teplota, při níž plyn lze zkapalniti, nazývá se teplotou kritickou. Nad touto teplotou nelze plyn zkapalniti ani sebe větším tlakem. Tlak příslušný kritické teplotě zve se kritickým tlakem. Pod kritickou teplotou lze plyn zkapalniti menším tlakem. Kritické teploty různých látek pohybují se v mezích velmi širokých. U plynů snadno zkapalnitelných leží kritická teplota dosti vysoko nad 0^0 (amoniak $+ 130^0$), u plynů těžko zkapalnitelných je hluboko pod nulou. Tak na př.:

Plyn	Kritická teplota	Kritický tlak	Bod varu	Bod tuhnutí
Kysličník siřičitý	+ 155°	79 atm.	— 8°	— 76°
Amoniak	+ 130°	115 atm.	— 34°	— 77°
Kysličník dusný	+ 35°	75 atm.	— 88°	— 115°
Kysličník uhličitý	+ 31°	73 atm.	— 79°	— 65°
Ethylen	+ 13°	52 atm.	— 102°	— 169°
Methan	— 82°	55 atm.	— 164°	— 185°
Kysličník dusnatý	— 93°	71 atm.	— 154°	— 167°
Kyslík	— 118.8°	50.8 atm.	— 182.7°	—
Argon	— 121°	50.6 atm.	— 186.9°	— 189°
Kysličník uhelnatý	— 140°	35 atm.	— 190°	— 207°
Vzduch	— 140°	39 atm.	— 191°	—
Dusík	— 146°	35 atm.	— 194.4°	— 214°
Vodík	— 234.5°	20 atm.	— 243°	—

Po prvé podařilo se zkapalniti větší počet plynů Faradayovi v r. 1823 ve velmi jednoduchém přístroji. Silnostěnná skleněná trubka byla kolenovitě zahnuta a na obou koncích zatavena. V jednom rameni byl vyvíjen rozkladem příslušných látek plyn, kdežto druhé rameno bylo chlazeno zimotvornou směsí. Plyn vyvíjený v zatavené rource nabývá vysokého tlaku a proto se v chlazeném rameni zkapalňuje. Tímto způsobem byl zkapalněn Faradayem chlor, kysličník dusný, kysličník uhličitý, kyanovodík, amoniak, kysličník šiřičitý a j. Plyny, které se nedaly zkapalniti ani ohromnými tlaky (až 3.600 atm.), byly zvány plyny permanentními (vodík, dusík, argon, kyslík, kysličník dusnatý a methan) a to nebylo je možno zkapalniti z toho důvodu, že nebyly dostatečně ochlazeny (na teplotu kritickou). Dnes zkapalňují se plyny hlavně metodou Lindeovou, založenou na principu protiproudého ochlazování. Plyn se silně kompresorem stlačí, čímž se zahřeje, ochladí se v protiproudém chladiči a prochází škrticím ventilem. Tak na př. vzduch stlačí se v kompresoru na 250 atm., ochladí se na obyčejnou teplotu, projde škrticím ventilem, kde se tlak redukuje na 40 atm., čímž nastane značné ochlazení. Tento plyn nassává se opět kondensorem, při čemž nejprve prochází vnější rourou protiproudého chladiče, kde slouží k ochlazování opět stlačeného podílu. Tento oběh se opakuje tak dlouho, až po východu ze škrtícího ventilu klesne jeho teplota na teplotu stačící ke zkapalnění vzduchu při tlaku 40 atm. Z ventilu počne pak vytékati kapalný vzduch, který se hromadí v nádržce (kondensoru).

Kapalný vzduch, ochlazením suchého atmosférického vzduchu nejméně na — 141° C a stlačením asi na 40 atm. (při nižší teplotě stačí menší tlak) vzniká kapalná směs kyslíku a dusíku.

Kaparovité (Capparidaceae), řád rostlin prostoplátečných, asi 600 druhů, lišících se od křížatých čtyřmi i více prašníky, byliny n. keře se čtyřčetnými květy. Domovem jsou v teplejším pásmu; obsahují ostré látky. Nejdůležitější je kapara ob.

Kapavka (gonorrhoea), nakažlivý zánět roury močové. Původcem je mikrob gonokokus. Hnisavý výtok objeví se třetí den po nákaze souloží a přejde do okolí, do varlat, u žen do dělohy, vaječníku a pobřišnice. Kdyby hnis jedovatý přišel do oka dítěte neb i dospělého, oslepne, není-li řádně hned léčen. Známe i kapavčité záněty kloubů. Z kapavky je mnoho chr. chorob ženských i neplodnost. Prostituce nejvíc šíří toto zlo. Léčba solemi stříbra a vakcinou.

Kapela, pohoří v chorv. Krasu, vypínající se horským řetězem dinarského systému v jižní Slavonii.

Kapela (lat.), litinový kotel s polokruhovitým dnem, vodorovně na venek ohnutým okrajem a bočným výřezem, k zahřívání do písku vložených mis, baněk a křivulí; též z kostního popele zhotovený kelímek ke zkoušení stříbro obsahujícího olova tavením na vzduchu.

Kaperství (Kaperei, guerre de course, privateering); druh námořní války proti nepřátelskému obchodu tím, že soukromý velitel ozbrojené obchodní lodi (kaperská loď, Kaperschiff, corsaire, privateer) obdrží státní povolení (kaperský list, Kaperbrief, lettre de marque), aby směl jímati nepřátelské lodi a odevzdávati je kořistnímu soudu (Prisengericht, tribunal de prises, prize-court). Ačkoliv k. se mělo díti podle námořního práva, zvrhalo se často v pouhé námořní lupičství, z něhož stát dostával jen nepatrnou část výtěžku; proto zrušeno Pařížskou deklarací 1856, které však všecky státy nepodepsaly, tak na př. se vyskytovalo

ještě v sev.-amer. válce 1861—65 a ojediněle i později.

Kapesník, kus látky, často uměle zdobené, sloužící k čištění nosu, rukou a p. ⚲ fazzaletto.

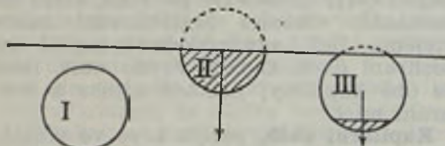
Kapetánović Mehmed beg, (1839—1902), bos. moham. pracovník a sběratel nár. písní bosenských.

Kapetovci (franc. Capétiens, kapetiē), třetí franc. královská dynastie, která pochází od Huga Capeta (987—1328).

Kapić Juraj (1861—1925), dalm. básník a učitel, red. Pučkiho Listu.

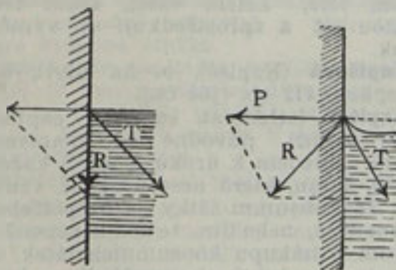
Kapihorský Šimon Eustach, pseud. Všetečky.

Kapilarita (lat.), zjevy způsobené přitažlivými silami mezimolekulárními, na př. ponoříme-li úzkou (kapilární, vláskovou) trubici do nějaké kapaliny, ustálí se hladina kapaliny v trubici výše nebo níže než mimo trubici. Síly, jimiž působí na sebe dvě molekuly, zmenšují se velmi

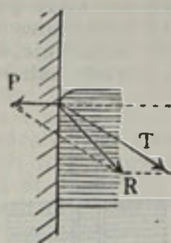
Obr. 1.

rychle se vzdáleností; již ve vzdálenostech nepatrných jsou zanedbatelné. Body, v nichž molekulární síly stávají se zanedbatelnými, leží na ploše koule, jejíž poloměr (poloměr účinnosti) rovná se právě oné kritické vzdálenosti. Každá molekula podléhá vlivu pouze oněch jiných molekul, jejichž středy nacházejí se

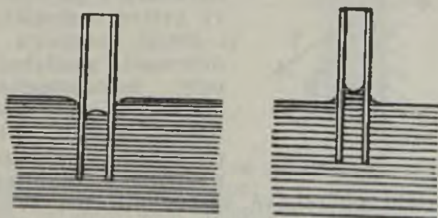

Obr. 2.

v účinné sféře, t. j. uvnitř koule s účinným poloměrem. Síly, které působí na molekulu, která se nachází ve větší vzdálenosti od povrchu, se vzájemně ruší (obr. 1, I). Molekula, která se nachází na povrchu kapaliny, jest obklopena pouze po jedné straně účinnými molekulami (obr. 1, II), jejichž účinek skládá se tedy ve výslední sílu, která stojí kolmo k povrchu a směřuje dovnitř. Podobná síla působí na každou molekulu, která se nachází blízko povrchu, protože její velikost jest menší (obr. 1, III). Všechny molekuly, které se nacházejí v povrchové vrstvě o tloušťce rovné poloměru účinnosti, podléhají tedy jednostrannému tlaku, který nutno překonati při přenášení částice z vnitřku kapliny do této povrchové vrstvy čili při zvětšování povrchu kapaliny. Naopak není-li tento kohesní tlak ničím kompensován, povrch kapaliny se samovolně zmenšuje. Povrch kapaliny je tedy sídlem určitého druhu potenciální energie, energie povrchové, která se projevuje povrchovým napětím, jehož vlivem kapalina snaží se svůj povrch co nejvíce zmenšiti. Tím jest vysvětlen na př. kulový tvar olejových kapek, které se vznášejí v spec. stejně těžké směsi vody a alkoholu, kulový tvar mýdlových bublin a pod. Přistoupí-li k povrchovému napětí ještě jiné síly (síla odstředivá, přilnavost k pevným tělesům), vznikají Plateauovy kohesní tvary: olejová koule, vznášející se v spec. stejně těžkém kapalném prostředí, uvedená pomocí do ní vpíchnutého drátu do otáčivého pohybu, splošťuje se na polech a současně se rozšiřuje, až nakonec přejde v otáčivý prstenec. Na drátěných kostrách krystalograf. těles (krychle, osmistěnu a pod.), které byly ponořeny do mýdelného roztoku, utvoří se rovinné blány, které se protínají v přímkách. V blízkosti stěn nádoby podléhají částice kapaliny mimo síly kohesní ještě přitažlivým silám, které vycházejí z molekul, z nichž se skládá stěna nádoby (adhese). Kohesní síly, které působí na částici kapaliny těsně u stěny nádoby, skládají se, jelikož pouze jedna čtvrtina tuto částici obklopující účinné koule jest vyplněna částicemi kapaliny, v sílu T, která se svislou stěnou nádoby svírá úhel 45. Adhesní síly, vycházející ze stěny nádoby, skládají se v sílu P, která stojí na stěnu kolmo. Obě tyto síly dávají spolu výslednici R (obr. 2, I), jejíž směr závisí na poměru velikostí obou složek. Kapičky vody roztékají se na čistém povrchu skla, podle čehož adhese mezi vodou a sklem jest větší než kohese vody; u rtuti

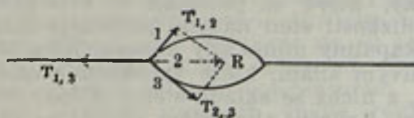

je tomu naopak, podržujíť kapičky rtuti na skle svůj kulatý tvar. Podle toho výslednice R u vody míří do stěny nádoby, u rtuti do kapaliny; ježto pak povrch kapaliny v klidu v každém svém bodě stojí kolmo na výslednici všech sil, které působí v onom bodě, neleží-li výslednice R právě ve stěně (obr. 2, I), zakřivuje se povrch kapaliny u stěny, u vody nahoru

Obr. 3.

(obr. 2, II), u rtuti dolů (obr. 2, III), a svírá se stěnou nádoby t. zv. krajový úhel. V kapilárních trubicích nabývá povrch kapaliny podle toho, smáčí-li kapalina stěny trubice či nikoliv, tvaru v prvním případě duté, v druhém vypuklé polokoule (konkávní a konvexní meniskus). Následkem tohoto zakulacení povrchu kapaliny v kapilární trubici vzniká zde vlivem povrchového napětí kapilární tlak, který míří ve směru konkávní části povrchu, tedy nahoru, smáčí-li kapalina stěny trubice, dolů v případě opačném. V prvém případě kapalina zvedne se v kapilární trubici do takové výše, až její hydrostatický tlak rovná se kapilárnímu tlaku (kapilární elevace; obr. 3, I), v případě druhém klesne tak hluboko, až kapilární tlak jest vyvážen přetlakem vnější kapaliny (kapilární deprese; obr. 3, II). Kapilární elevace a deprese jest nepřímo

Obr. 4.

úměrná průřezu trubice a přímo úměrná na povaze kapaliny závislé kapilární konstantě; v trubici o průřezu 1 mm vystoupí voda do výše 30, alkohol 12, éter 10 mm. Mastné šicí jehly udrží se na povrchu vody vlivem povrchového napětí, nestačíť váha jehly k protržení povrchové blány. Násoska z kapilární trubice naplní se kapalinou samovolně. Otřesením rovinného povrchu kapaliny vznikají na něm vlny a kmity jako na pružné membráně (kapilární vlny), z nichž lze vypočítati hodnotu povrchového napětí. Kapka nějaké kapaliny, která plave na povrchu jiné kapaliny (mastná oka na polévce), podléhá v každém bodě svého obvodu třem povrchovým napětím (obr. 4; $T_{1,3}$ povrchové napětí na rozhraní vody a vzduchu, $T_{1,2}$ povrchové napětí na rozhraní oleje a vzduchu, $T_{2,3}$ povrchové napětí na rozhraní vody a oleje) a nabývá vlivem těchto sil a tíže zemské obecně tvaru čočky. Plave-li na př. olej na velmi čistém povrchu vody, pak $T_{1,3}$ jest větší než výslednice R sil $T_{1,2}$ a $T_{2,3}$ a olej rozprostře se na povrchu vody v souvislé vrstvě, až její tlouštka činí pouze asi 0·0001 mm, a není-li ještě povrch vody olejem úplně pokryt, roztrhne se vrstvička oleje za vzniku zvláštních kohesních obrazců. Naleje-li se olej na povrch vlnící se vody (na rozbouřené moře), brání povrchové napětí oleje zvětšování povrchu, které by nastávalo vlněním (uklidňování moře olejem). Je-li mezipovrchové napětí na rozhraní dvou kapalin rovno nule, mísí se obě kapaliny; nastává difuse a rozhraní mizí.

Kapilární oběh, pohyb krve ve vlásečnicích (↷ oběh krevní); dá se pozorovati drobnohledem na červeni pod nehty.

Kapiláry (vlásečnice, vasa capillaria), neobyčejně jemné rourky; u zvířat vzduchem neb tekutinou (krev, míza, žluč atd.) naplněné konečné větve vzdušnic (↷), drah krevních a mízních, žlučovodů atd. K. krevní jsou při uzavřené soustavě cevní (četná zvířata, člověk) často tak uzké, že může proklouznouti právě ještě rudá krvinka; jsou rozšířeny téměř po celém těle, kolem všech tkání tvoří hustou síť a zprostředkují vl. výměnu látek.

Kapišová (Kapisó), o. na Slov., okr. Stropkov, 412 ob. (164 čs.).

Kapitál (středolat. capitale, capitalis pars debiti), původně to znamenalo jmění vzhledem k úroku, později každou peněž. sumu, která nese úrok. K. vzniká tím, že konsumní látky se nespotřebují, hromadí se, nebo tím, že někdo nepoužívá příjmu k nákupu konsumních látek, ale kupuje produktivní prostředky, které způsobují jeho vzrůst. Hospodářský význam produktivního k. spočívá v tom, že umožňuje bohatší a lepší ukojení potřeb a přání a stupňuje působení lidské práce.

Kapitalisace, zjištění nyn. kapitálové hodnoty určité renty, která má býti vyplácena až do smrti příjemcovy nebo po jistou řadu let. Stanovení hodnoty provádí se pomocí zvl. tabulek. Jest třeba

vždy vzíti zřetel na úrokovou míru. Při vyšší úrokové míře jest kapitalisovaná hodnota menší a opačně. Výše kapitálu nerovná se nikdy násobku roční renty, protože renty splatné v budoucnosti mají vždy dnes menší hodnotu. Prakticky se k. používá na př. v pojišťování, kdy na místě doživotní výplaty roční renty poskytne pojišťovna důchodci kapitalisovanou částku; příp. zaměstnavatel, odsouzený platiti doživotní invalidní důchod zaměstnanci, kterého nepřihlásil k pojištění, může s jeho souhlasem dáti mu okamžitě kapitalisovanou hodnotu. U stát. rent se k. skoro v praxi vůbec nevyskytuje.

Kapitalismus, jako pojem hospodářsko-sociologický je forma individualistického hospodářského řádu, v němž 1. se produkce řídí ne spotřebou konsumenta, ale trhem, 2. produkci vedou podnikatelé (⟶), 3. vzniká sociální propast mezi vedoucím produkce a dělníky, 4. část obyvatelstva bere na základě svého majetku bez práce důchod, kdežto ostatní část obyvatelstva je nemajetná a odkázaná na to, aby za odměnu postavila svou výkonnost do služby podnikatelům. Stojí tak k. v protivě socialismu, ovšem pojem socialismus se neupírá jen proti kapitalismu, ale proti individuelnímu způsobu produkce a proti soukromému vlastnictví na prostředcích produkce vůbec.

Kapitalista, jedinec, jehož příjmy tvoří vůbec nebo z největší části důchody z majetku, úroky, dividendy neb společenství na obchodě.

Kapitálka, druh lat. písma, které má tvar velkých písmen (versálek).

Kapitálek, v knihařství okraj hřbetní vazby, původně spletený z nití, nyní pouze ozdobná stužka.

Kapitán (fr. capitaine, kapitēn), vrchní velitel (v tom smyslu se dosud udrželo slovo ve franštině; od XVI. stol. velitel setniny, tolik jako setník. V čsl. armádě důstojnická hodnost.

Kapitáň, pseud. Michala Bodického.

Kapitola (lat. capitulum), původně se tak jmenovaly jen nadpisy nad jednotlivými odstavci, později označovalo to jméno samé odstavce.

Kapitula (capitulum, hlava, oddělení), v církvi katolické sbor kanovníků při katedrálním nebo jiném chrámu. Má povahu korporace. Vznikly z biskupovy rady, kterou tvořily zkušení duchovní. Některými biskupy bylo ve IV. st. stanoveno, že kanovníci mají žíti společně po způsobu řeholníků, a určena pro ně zvláštní pravidla, později zdokonalená a všeobecně přijatá. Ježto se kanovníci denně scházeli, aby četli, resp. slyšeli hlavní pravidla (kapitolní regule), dostalo se místu, kde se scházeli, i sboru samému názvu kapitula. V čele k. stojí probošt nebo děkan. Počet kanovníků je různý. K. má určitou samosprávu: spravuje podle svých stanov vnitřní své záležitosti a své jmění, má právo voliti své nové členy, není-li to vyhrazeno biskupovi nebo hlavě státu. K. jsou dvojí: katedrální (při biskup. kostele) a kolegiátní (při jiném kostele, na př. na Vyšehradě, ve St. Boleslavi, v Kroměříži). K. katedr. mají přednost před ostatními. Je-li bisk. stolec obsazen, je katedr. k. jeho senátem a poradním sborem. Souhlasem k. je biskup vázán jen v některých důležitých věcech, na př. zcizení a pronájem círk. statku, obnovení kapit. hodností, zřízení kanov. obročí. Při uprázdnění biskup. stolce přechází na katedr. k. správa osiřelé diecése, t. j. na kapit. vikáře, kterého si musí do 8 dnů po uprázdnění zvoliti. Některým katedr. k-ám náleží právo voliti biskupa (u nás Olomouc).

Kapitulace (novolat.), smlouva s pevnými ustanoveními jednotlivých podmínek. Může se týkati mezi válčícími stranami vzdání se pevnosti, pevného místa nebo vojenských oddílů v poli; zásadním požadavkem je, že čestnému nepříteli se musí dodržeti slovo. Projevem úmyslu kapitulovati je vyvěšení bílé vlajky, následuje vyslání vyjednavatele.

Kapitularie (lat. Capitularia), v době karolinské právní výnosy franckých panovníků.

Kapitol (lat. Capitolium), hrad starého Říma. Byl postaven na kapitolském pahorku (mons Capitolinus), který se skládal ze dvou částí: jižní slula Capitolium v užším smyslu, severní Arx, na němž stál hrad. Opevnění bylo dvojí. Tam stál chrám Jova Statora, tam vládla i ostatní božstva z posvátné trojice římské, Juno a Minerva. Zpustl teprve ve středověku. Na rozhraní fora a Capitolia stálo Tabullarium, které zbudoval r. 78 př. Kr. Q. Lutatius Catulus. Byl to státní archiv, na jeho základech byl zbudován Palazzo dei Senatori. Na Piazza di Campidoglio stojí jezdecká socha M. Aurelia, kolem palác konservátorů a Kapitolské museum (Museo Capitolino, zal. Sixtus VI.). Palác, kde zasedá kongres USA. ve Washingtoně, se také nazývá Kapitolem.

Kaplan (capellanus), kněz určený k tomu, aby pomáhal faráři v jeho obvodu v duchovní správě. Jeho pravomoc je delegovaná a mohou býti se svého působiště kdykoliv odvoláni. Plat dostavají

buď z výtěžku farního obročí, ze zvláštních fundací nebo z nábož. matice. Podle toho jsou k. fundovaní, beneficiální, zámečtí, osobní atd. Mimo plat náleží jim podíl na t. zv. štole. Jsou ustanovováni biskupem.

Kaplan Ladislav (* 1874 v Místku), houslař v New Yorku. Zdokonalil výrobu strun. Podařilo se mu totiž zhotoviti stroj, který mu zjednal svět. pověst a kterým může za hodinu vybrousiti 30 tuctů strun s velikou přesností. Jeho struny těší se obecné oblibě. V Americe účastní se pilně národní práce mezi Čechoslováky, hl. ve spolcích hudebních.

Kaplan Viktor, RTDr., Ing. (* 1876), profesor stavby strojů na něm. technice v Brně. Vynálezce turbiny, po něm nazv.

Kaple (capella, oratorium), budova (event. její část) určená pro bohoslužbu. Podle toho, jsou-li veřejně přístupny všem věřícím nebo ne, rozeznáváme: a) k. veřejné, b) k. poloveřejné, t. j. zřízené pro nějaký ústav nebo spolek věřících, ale nikoliv veřejně přístupné, c) k. soukromé, zřízené pouze pro určitou rodinu nebo osobu. Kaple je dovoleno zřizovati jen se svolením biskupovým, jsou-li splněny předepsané podmínky.

Kapleř Jan Ondřej (1767—1813), hornolužický náboženský spisovatel, diakon luž. kostela Michalského v Budyšíně. Společně s nesvačidlským far. Hänichem vydal r. 1807 novou Luž. postillu, k níž připojil sbírku duchovních zpěvů, dílem přeložených, dílem vlastního skládání. Tuto písňovou sbírku vydal t. r. samostatně po dvakráte. Mimo to s budyš. far. Hilbjencem přeložil a r. 1813 vydal novou církevní saskou agendu pro hornoluž. evangelické osady.

Kaplice (Kaplitz), okr. m. v j. Č., 2274 ob. (470 č.). Četné úřady, posád. velitelství a 3. cykl. rota hran. prap. 4. Měst. pivovar, založ. 1492. R. 1771 byl tu farářem zakladatel něm. školství ob., známý germanisátor Ferd. Kindermann, pozd. bisk. litom. Po Malši se odtud plaví vory.

Kaplický Augustin (* 1854 ve Vlašimi), farář v Rudě Železné; pod pseud. Jaromír Chod básník z okruhu pražské Vlasti; vydal scénickou deklamaci Andělé života (1889).

Kaplický Josef (* 19. III. 1899), grafik a kreslíř, žák prof. Brunnera a prof. Švabinského. Nakreslil řadu litografií a dekorativních návrhů. Jeho práce vyznačují se naprosto moderní formou, nejprostším výrazem. Je asistentem na um.-prům. škole.

Kaplický Václav (* 28. VIII. 1895 v Sezimově Ústí), býv. red. Literárních novin. Hl. dílo: Princezna z Košíř (1927).

Kaplíř ze Sulevic ↗ ze Sulevic.

Kaplná, o. na Slov., okr. Modra, 439 ob.

Kapnist Petr Alexejevič, hrabě (1839—1904), ruský diplomat. Byl mimoř. vyslancem v Haagu ve Vídni a zastupoval Rusko r. 1884—85 na berlín. konferenci. Jeho dílem byla dohoda Ruska a Rakouska o otázkách balkánských.

Kapnist Vasilij Vasiljevič (1757—1824), rus. básník; psal ódy, epigramy, satiry.

Kapo d'Istrias Joanis Ant. (1776—1831), řecký státník. Byl zahranič. min. cara Alexandra I., zastupoval také Rusko na vídeňském kongresu. Ze služeb carských vystoupil r. 1822. V dubnu r. 1827 byl zvolen presidentem Řecka, nedovedl však zcela zavésti pořádek a byl zavražděn.

Kapok, rostlinné hedvábí, vyrábí se z vláken rostliny druhu Ceiba pentandra z aádu Bombaceae, pěstované na ostrově Java; vlákna podobně jako vlákna bavlníková nalézají se v plodech rostliny kolem semen. Plní se jím polštáře.

Kápolna m. v maď. komitátu Heves, (1920) 1837 ob.

Kaposvár, m., sídlo maď. komitátu Somogy, (1920) 29.610 ob.

Kapoun, vykleštěný mladý kohout.

Kapp Friedrich (1824—1884), něm. dějepisec a politik. Zúčastnil se činně bouřlivého r. 1848, žil pak v New Yorku (1849—70). R. 1870 se vrátil do Německa, byl zvolen poslancem.

Kapp Gisbert (1842—1922), něm. elektrotechnik. Zasloužil se o zdokonalení dynamických strojů.

Kapp Wolfgang (1858—1922), něm. politik. Od r. 1886 byl v prus. stát. službě, zastával vysoké hodnosti, před válkou světovou i po ní. 13. III. 1920 byl původcem převratu, prohlásil se říšským kancléřem a pruským min. předsedou. Po nezdaru puče prchl do Švédska, r. 1922 dostavil se sám před soud a zemřel ve vyšetřovací vazbě.

Kappa, pseud. J. F. Karase.

Kappadokia, ve starověku krajina v M. Asii. Země byla proslavena chovem koní. Obyvatele pont. části nazývali Řekové Leukosyry (bílými S.) pro jejich světlou barvu pleti. Uvnitř sídlili vlastní Kappadokové, arijského původu, stateční a úskoční.

Kappara trnitá (Capparis spinosa), větvitý, nevelký keř s palistovými ostny, domácí na pobřeží Středozemního moře, jehož zavřená poupata, naložená do octa nebo soli, přicházejí do obchodu pod jménem kapary (kaprlata). Za války falšovaly se nezral. plody řeřišnice a topolu.

Kappel, st. město ve švýc. kantonu curyšském. V bitvě 11. X. 1531 padl Zwingli. 2.040 ob.

Kapper Siegfried, MUDr. (1821—1879), spisovatel česko-něm., žid. původu. Již na studiích se stýkal s mladoněm. básníky, později věnoval svůj zájem liter. slovanským, s nimiž seznamoval pražské a později vídeňské Němce. Překládal nár. písně slov., Máchův Máj, rukopis zelenohorský a královdvorský do němčiny; vydal česky Zpěvy lidu srbského, Pohádky přímořské, Gusle (ohlasy písní černohorských), psal črty ze svých cest po Bulharsku, Srbsku, Bosně a Černé Hoře a propagoval liter. slovanské v říšskoněmec. a rak. listech. Zúčastnil se též březnové revoluce vídeňské (sbírka básní Befreite Lieder, dem jungen Österreich, 1848). K. je prototyp asimilační tradice židovské v českých zemích. — K., spolek českožid. akademiků, pojmenovaný po S. K.

Kappstein Theodor (* 1870), něm. spisovatel. Jeho spisy jsou jednak rázu filosofického, jednak je věnoval náboženství a lit. dějinám.

Kappův puč, převrat, který způsobil 13. III. 1920 v Německu Wolfg. Kapp (↷), pomáhali mu vojensky generál v. Lüttwitz a kapitán Ehrhardt. Bylo obsazeno hl. m., správní úřady, suspendována ústava, rozpuštěno národní shromáždění, vypsány nové volby do sněmu. Cílem byla jednotná vláda v říši a v Prusku. Ale vše to skončilo nezdarem. Hlavní rána byla způsobena generální všeobecnou stávkou, ke které se připojili také vyšší úředníci. Konec nastal 17. III. téhož roku. Hlavní iniciátoři a vůdci převratu byli postaveni před soud a odsouzeni do pevnostního vězení.

Kapradiny ↷ Filicales.

Kapradorosty (Pteridophyta), kmen rostlin tajnosnubných, cévnatých. Mají vyvinutý stonek, listy a pravé kořeny. Ukončené cévní svazky s pravými cévami a význačnou rodozměnu. Z nepohlavního výtrusu vyroste prvoklíček a na něm ústrojí pohlavní: pelatky a zárodečníky. Ze zárodečníku vyrůstá druhá generace, která na listech vytvořuje výtrusnice s výtrusy. Dělí se na stejnovýtrusné a různovýtrusné a patří k nim: kapradiny (Filices), přesličky (Equisetinae), plavuně (Lycopodinae), vranečkovité (Selaginelleae) a šídlatky (Isoeteae).

Kapr obecný, ↷ kaprovité ryby.

Kapr J., pseud. Karla Červinky.

Kaprál (voj.), corporale, desátník.

Kaprál Václav (* 26. III. 1889), český hudeb. skladatel a pianista, lektor Masarykovy univ. v Brně.

Prof. Dr. Jan Kapras.

Kapras Jan, JUDr. (* 17. I. 1880 v Brně), čes. právní historik. R. 1919 řádný prof. dějin čes. práva. Vedle vynikající činnosti učitelské napsal řadu znamenitých knih a vědec. pojednání z oboru právních dějin, hl. českých a slezských, z nichž dlužno uvésti jmenovitě: K dějinám českého práva zástavního (1903), Poručenství nad sirotky (1905), Pozůstatky knih opavských (1906), Městská kniha novobydžovská (1907), Manželské právo majetkové (1908), Oberschlesische Landbücher (1908), Český úřední jazyk ve Slezsku (1909), Přehled vývoje české otázky ve Slezsku (1909), Právní dějiny zemí koruny české (1913—1920), Staatsrechtliche Verhältnisse des Troppauer Landes (1917), Opavské dějiny právní doby knížecí (1918), Přehled právních dějin zemí koruny české (učebnice, 1921), Z dějin českého zřízení vojenského (1922), Z dějin českého Slezska (1922), Právo Hornoslezské (1925), O českém státě za války a po válce (1925). Jako vynikající znalec právních dějin zúčastnil se v r. 1919 mírové konference v Paříži.

Jan Nep. Kapras.

Kapras Jan Nep. (* 25. V. 1847), prof. gymn. v Jičíně a Brně. Filosof a první č. pedopsycholog a pedopatolog.

Kaprice (fr., kapris), vrtoch, svéhlavost.

Kaprifikace, oplodňování obec. smokvoně (fíkovníku, Ficus carica). Větve s květy divokého kozího fíkovníku, který má i květy prašné, pokládají se nad kvetoucím fíkovníkem, aby žlabatkou (Blastophaga grossorum), navštěvující kozí fík, byl přenešen pel na samičí květy kulturního fíkovníku. K. jest již od pradávna v kultuře fíkovníku zavedena a zabraňuje prý opadání nezralých plodů.

Kaprinová kyselina, $CH_3(CH_2)_8 . O_2H$, v podobě glyceridu v másle, kokosovém oleji a četných jiných tucích; bílá, krystalická látka, vzniká hnitím organických látek, ve vodě rozpouští se nepatrně, taje při 31.3° C, vře při 268.4° C. Ethylester kyseliny kaprinové,

$C_{10}H_{19}O_2 . C_2H_5$, jest podstatnou součástí vinné tresti, která dodává vínu jeho vůni.

Kapriola (ital., kozlí skok), v umění jezdeckém zvaný též jelení skok.

Kapronové kyseliny (kys. hexylové), $C_6H_{12}O_2$. Normální kys. kapronová nachází se v podobě glyceridu v másle a kokosovém oleji; vzniká kvašením cukru se shnilým sýrem. Tvoří bezbarvou kapalinu o spec. v. 0·945, páchne po potu, vře při 205°. Ethylester kyseliny kapronové, $C_6H_{11}O_2 . C_2H_5$ voní příjemně etericky a vře při 166°.

Kapriata, ⚲ kappara trnitá.

Kaprotinový vápenec, vápenec alpské křídové formace se zbytky lasturovité čeledi Caprotina.

Kaproun (Amia), rod ryb z řádu kaprounovitých (Amioidei). Po prvé objevují se v permu. Dnes zastoupeny jsou jedinou čeledí kaprounů (Amiidae) s jediným druhem Amia calva L. (k. obecný). Podobá se jiným rybám kostnatým. Délka těla je až 80 cm, barva na hřbetní straně olivově zelená, na břišní světle žlutá, na bocích je střídavě světlejší a tmavší barvy zelené. Žije v řece Mississippi a jejích přítocích. Je dravou rybou, loví ryby, ale i korýše a měkkýše. Tře se v dubnu a březnu.

Kaprovité ryby (Cyprinidae), čel. ryb, žijící ve sladkých vodách, se vzdušním měchýřem, zaškrceným v přední a zadní oddíl a kůstkou spojeným s ústrojím sluchovým; živí se hl. rostlinnými látkami, červy a hmyzem; jsou to úzké ryby vyklenutého těla se zuby nikoli v ústech, nýbrž na kostech požerákových. Celé tělo kromě hlavy kryjí okrouhlé šupiny. Některé druhy odbývají si v bahně jakýsi zimní spánek. Četné rody rozeznávají se většinou tvarem požerákových zubů; nejdůležitější jsou kapři (rod Cyprinus Art.), podlouhle vejčité ryby s velikými šupinami, dl. hřbetní ploutví, 4 vousky a s 5 zuby ve 3 řadách. Kapr obecný (C. carpio L.), až 1.5 m dl. a 35 kg těžký, s širokými ústy, masitými rty, silnými, dl. vousky, hluboko vykrojenou ocasní ploutví, zlatožlutý s nádechem do modrozelena, s šedým hřbetem a ploutvemi, ale tvarem, šupinami a zbarvením velmi rozdílný. Žije v mělkých, bahnitých rybnících n. klidně tekoucích vodách. Ve střed. Evr. byl již před dobou ledovou. V novější době zdomácněl i v S. Am., Australii a na Javě. Živí se drobnými vodními larvami, drobnými korýši a měkkýši, rozrývá bahno a pohlcuje i hnijící části rostlin a zemité součásti. Samička klade na mělkých, hustě porostlých místech až 600.000 vajíček. K. jsou ve 3. r. schopni rozmnožování. Důležitá je lehkost, s níž lze je chovati (⚲ rybářství). Byli známi již Řekům a Římanům. Zlatí kapři pěstují se v Japonsku pro ozdobu. — Další rody: karasové (Carassius), lín (Tinca), parma (Barbus), řízek (Gobio), hořavka (Rhodeus), cejn (Abramis), ouklej (Alburnus), jesen (Idus), perlín (Scardinius), plotice (Leuciscus). ⚲ jednotlivá hesla.

Kaprunské údolí, velmi navštěvované pravé poboční údolí při Salici ve Vys. Taurech.

Kaprylová kyselina (normální kysel. oktylová), $C_8H_{16}O_2$, nachází se v podobě glyceridu v másle, v oleji z kokosových ořech, v přiboudlině a vzniká suchou destilací tuků; tvoří bezbarvé krystaly, páchne za horka nepříjemně po potu. Ethylester kys. kaprylové, $C_8H_{15}O_2 . C_2H_5$, voní po ananasu.

Kapsa Lumír, Ing. Dr. (* 1877), úředně autorisovaný inženýr. Za svého pobytu v Paříži projektoval mnohé stavby vodárenské. Navrátiv se do Prahy, stal se šéfem fy Kapsa-Müller, podnikatelství staveb v Praze.

Kapsa Vojtěch (1855—1915), Ing. a projektant vodních staveb na Labi, Ohři a v Praze. Zaklad. fy Kapsa & Müller.

Kapská klovatina, méněcenný druh arabské klovatiny, vytékající samovolně z pravých akacií. Jest důležitým předmětem obchodu. ⚲ arabská klovatina.

Kapské město (angl. Cape Town, keptaun), hl. m. Kapska a Jihoafrické unie, (1921) 207.404 ob. (z toho 113.202 bělochů); na úpatí Tabulové hory (1082 m).

Kapsko (Province of the Cape of Good Hope), hl. provincie Jihoafrické unie, nejjižnější díl Afriky, mezi 28° a 35° j. š. a 17° a 30° vých. d., hraničí na severu s býv. něm. již. Afrikou, Transvaalem, svobod. státy oranžským a natalským; s přilehlými krajinami měří 717.313 km², vlastní Kapsko 539.000 km². Horstvo a vodstvo K. je součástí jižní plošiny jihoafrické. Pohoří netvoří jednotného pásma, jsou rozeklána různými směry. Rostlinstvo a zvířena: Bohatá flora má trojí charakter. Na východě daleko na jih sahají výběžky trop. zóny pod vlivem jihových. passátu. Pusté plošiny vnitrozemí pokrývá zakrslé křoví, polokeře a stepní tráva. Nejbohatší je jižní část, kde rostou nejrůznější druhy rostlin, hlavně známé pelargonie a druhy

Znak Kapska.

aloe. Zvířena patří k jihoafrickému podruhu ethiopské oblasti. Lev, slon, buvol se objevují jen zřídka; hojná jsou stáda antilop. Obyvatelstvo tvoří Kafrové, Bečuové, Zulové, asi 650 Evropanů, Indové, Malajci a míšenci. Celkem roku 1921: 2,782.719 ob. V hornictví stojí na prvém místě těžba diamantů (hl. u Kimberley); stejné důležitosti je těžba zlata, cínu, mědi, uhlí (na východě). Vyvážejí se vlna, kůže a kožišiny, kukuřice. Peníze, míry a váhy jsou britské. — K. je rozděleno ve 119 magistrátních okresů. Provinciální rada se skládá z 51 člena. Sídlem prov. vlády je Kapské město.

Kapsle (voj.), ↷ rozbuška.

Kapteyn Jacobus Cornelius (1851—1922), nizoz. astronom, profesor v Leydě a Groningách. Provedl zároveň s Gillem velké fotografické prozkoumání jižní oblohy.

Kaptura (lat.), vzetí nepřátelské lodi; vazba.

Kapu (tur.), „brána", v Turecku také celý úřední dům, neboť podle starého mravu přijímali vládcové prosebníky před vchodem do svého paláce.

Kapuce (kápě, středov. caputium), část obleku, která zahaluje hlavu, nebo leží složená na zádech.

Kapucín, odrůda v Něm. chov. holubů (↷).

Kapucináda, čtverácké a fraškovité kázání na ulici.

Kapucíni (Ordo fratrum minorum S. Francisci Capucinorum, zkrác. O. M. Cap.), větev řádu františkánského, založ. r. 1525 od Mattea di Bassi; chtěli realisovati pův. ideál chudoby sv. Františka. Papež je uznal jako zvl. řád r. 1528. Hl. jejich činnost je kazatelství a missie mezi pohany.

Kapucínské okno (okno ve střeše), je malou sedlovou střechou překryto a vpředu má čtyřhranný otvor.

Kapudži (tur.), „vrátný", „strážce dveří"; na tur. dvoře jmenovali se tak dříve někteří nižší úředníci.

Kapúrthalá, poplatný stát v brit. ind. prov. Pandžáb, 1549 km², (1921) 284.275 obyvatel.

Kapusta, ↷ Brassica.

Kapustka obecná (Lampsana communis), složnokvětá bylina, s větevnatou jednoletou lodyhou a chocholíkem světle žlutých úborků. V křovištích a na mezích hojná, ze zahrad a polí neodbytná a již do Sev. Ameriky od nás jako plevel zavlečená.

Kapustňák (Trichechus manatus), jediný rod čeledi kapustňáků (Trichechidae). Tělo je tvaru ochechule, kryto je krátkými chlupy, asi 2 cm od sebe vzdálenými. Na tlamě jsou hustější a změněné ve štětiny. Tlama je velmi svérázná, od těla oddělena záhybem. Pysky zduřelé, s četnými rýhami. Dnes známe čtyři kapustňáky. Trichechus senegalensis Desm. žije na tropickém pobřeží západoafrickém. T. koellikeri Kükenth. v Guayaně, T. inunguis Pelz v Amazonce a Orinoku. T. manatus L. (Americanus, latirostris) v řekách antillských. Zván jest lamantin. Loví se pro chutné maso.

Kapustoň (Euterpe), palma z poříčí Amazonky a Orinoka, jejíž mladé listy cení jako zelenina choux palmiste a šťáva z plodů jako nápoj assai.

Kapušany, o. na Slov. okr. Prešov, 839 ob. (760 čs.).

Kaput (hebr.), zničení, přivedení do záhuby.

Kaput mortuum, kolkotar, anglická červeň, italská červeň a j., kysličník železitý, odpadající při různých chemických pochodech. Vyráběla se hlavně ze zbytků v destilačních nádobách při výrobě dýmavé kyseliny sírové ze zvětralé zelené skalice (vitriolového kamene). Přichází do obchodu jako nátěrová barva. Žíháním tohoto surového výrobku za přidání až 6% chloridu sodného získají se jemné barvy různých odstínů od červené až do fialové, tím tmavěji zbarvené, čím více soli bylo přidáno a čím výše a déle bylo žíháno. Dnes vyrábí se také z kalů, odpadajících při výrobě kamence, z výpalků kyzových nebo přímo z přirozeného kysličníku železitého, minerálu krevele, mletím a plavením. Jest to nejedovatá stálá červená barva, užívaná jednak na nátěry, jednak k leštění kovů a skla.

Kapverdské ostrovy, port. souostroví na záp. pobřeží Afriky, 3927 km², (1922) 143.929 ob., mezi 14° 15′ a 17° 30′ s. š.; devět obydlených ostrovů a 7 skalních výsep, rozdělených ve dvě skupiny. Ostrovy leží na starém krystalickém a sopečném horním podkladě, přikrytém terciárními sedimenty, které prorývají nové sopečné horniny. Podnebí je nezdravé, převládá vlhký severní pasát. Dešťů je málo, lesy jsou proto ubohé, roste řídce kokosová a datlová palma a kávovník. Na svazích hor lze rozeznávati tropické pásmo do 500 m a mírné pásmo do 1500 metrů. Zvířena patří k ethiopské oblasti. Obojživelníci a ryby sladkovodní chybějí. Od 1456 v rukou Portugalců.

Kara (tur.), černý ve jménech místních i osobních (Karaďorđe = Černý Jiří, Kara-Dag = Černá Hora).

Karabacek Josef, rytíř (1845—1918), orientalista, prof. ve Vídni, 1899 ředitel dvorní knihovny, zasloužilý o uspořádá-

ní a zpracování vynálezu papyrusu z Fajumu od vévody Rainera 1882.

Karabáč (tur.), z řemene spletený bič.

Karabáček, pseud. A. M. Marka.

Karabágh (pers., Černá zahrada, rus. Karabach), dříve samostat. chanát, patřící vých. k zakavkazskému sovětskému státu Azerbejdžanu, západ. k sovět. státu arménskému (⚲ při čl. Ukrajina), od Persie oddělen ř. Arasem, výběžky arménské vysočiny, Karabašskými horami (3918 m) vyplněná hornatina, která přechází na východě ve step. Většinou tatarské a arménské obyvatelstvo, pěstuje dobytek, včelařství, ovocnářství a hedvábnictví. Největší město je Šuša.

Kara Balkan, horský hřeben v Bulharsku, vybíhající z Rodop. Nejvyšší vrch je Persenka (2075 m).

Kara Ben Jehuda, pseud. Karla Judy.

Karaagač, potok, vlévající se na pravém břehu do Ergene v Thracii; bitvou na K. (též u Lüle Burgasu n. Bunar-Hyssaru) se zve bulharské vítězství nad Turky za balkán. války 28.—31. X. 1912.

Karabina (franc. carabine, karabin), krátká, lehká puška jezdectva, stejného tvaru jako puška pěchoty, avšak menší donosnosti a silnějšího výstřelu z ústí hlavně. ⚲ ruční střelné zbraně.

Karabiníci (fr.), původně jízdní arkebuzíři. Za dob Napoléonových a později byli k. jako těžké jízdní pluky. Belgičtí k. (1 pluk) jsou pěší myslivci. V Italii jsou carabinieri četníci.

Karabinkové poutko, kokové očko n. ouško o dvou částech, z nichž jedna druhou uzavírá perem. K. p. používá se hojně při výzbroji vojenské, v hasičství, u hodinkových a jiných řetízků.

Karabinkové poutko.

Karabugas (Adži Darja, „solná voda"), zátoka při východ. pobřeží Kaspického jezera, 18.300 km², 4—13 m hluboká, obsahuje 20.5% soli z výparů vody neustále z Kaspického jezera přitékající, v zimě vylučuje sádrovec a Glauberovu sůl.

Kara-Burnn (Černé předhoří), poloostrov a pevnost při zálivu Soluňském, 29. I. 1916 Francouzi za velení Sarrailova jako opěrný bod v macedonském polním tažení obsazen a držen až do konce války.

Karácsonyi (karačoni) Jan (* 1858), maďar. dějepisec. 1905 kanovníkem ve Vel. Varadině, od 1923 titul. biskup.

Karačai (tur., Černá řeka), autonomní území v rus. sev. Kavkaze, 11.460 km², s (1920) 65.000 ob.

Karačev, město v rus. gub. Brjansk, (1923) 12.434 ob.

Karači (Karachi, Currachee), hlavní osada a mořský přístav britsko-indické provincie, (1921) 216.883 ob. K. je přední vývozní přístav Pandžabu.

Karačiny, o. na Podk. R., okr. Sevljuš, 382 ob. (111 r.).

Kara Dengiz, turecký název pro Černé moře.

Karaďordě (Karadjordje, „Černý Jiří") Jiří Petrović Crni (* 21. XII. 1752 Viševac u Kragujevce, † 24./25. VII. 1817 v Radovanji), vůdce Srbů v boji za svobodu; bojoval 1787 v prvním povstání proti Turkům, odešel potom (1791) do Rakouska, později byl obchodníkem s dobytkem v Srbsku. Když se r. 1804 Srbové opět vzbouřili, stal se K. vrchním velitelem a bojoval až do r. 1811 vítězně proti Turkům; musil však 1813 ustoupiti na rak.-uher. území a byl pak v Chotinu internován. Když se r. 1817 vrátil, aby zorganisoval nové povstání, byl na popud knížete Miloše Obrenoviće zavražděn. — Lit.: Vukičevič, Karaďordě (1907—1912, 2 sv.).

Karaďorděvići (Karadjordjevići), srb. král. rodina, potomci Karaďorděho Petr. ⚲. Jeho třetí syn Alexander byl 1842—59 knížetem srb., syn tohoto Petr I. (⚲) byl v l. 1903—1919 králem srbským. Po něm vládne jeho syn Alexander II. (⚲).

Karadžata Stefan (1842—1868), bulh. revolucionář a legend. hrdina. Zúčastnil se jako dobrovolník v četě S. Rakovského bojů Srbů proti Turkům v roce 1862. Odešel pak do Bulharska a záhy získal si jméno nejstatečnějšího vojvody povstaleckých čet. V červenci 1868 podnikl zároveň s Hadži Dimitrem novou velkou výpravu do vnitrozemí Bulharska, byl však těžce zraněn, padl do zajetí tureckého, kde zemřel.

Karadžić Vuk Štefanović (* 7. XI. 1787 v Tršici na Drině, † 7. II. 1864 ve Vídni), zakladatel novosrb. spis. jazyka a literatury, folklorista. Od r. 1813 působil ve Vídni a uveřejnil sbírku písní v srb. nár. řeči (1814—1815), první pokus o srbskou mluvnici (1814) a srbský slovník (1818). Pozornost vzbudila jeho sbírka srb. nár. písní (1823—1833, 4 sv.). Zásluha jeho o sebrání nár. písní je znamenitá. Byly zcela novým objevem v literatuře, jenž měl mocný ohlas a účinek nejen u Srbů, ale i v celém Slovanstvu, ba po veškeré Evropě. Ostatní K. spisy týkají se dějin, národopisu a místopisu srbského. Dále uveřejnil Almanach pro srbský dějepis a mluvnici Denica (1826—34, 5 sv.), srbský překlad Nového zákona a sbírku srb. přísloví (1849) a národní pohádky (1853).

Spisy K. byly hojně překládány, některé z jeho zpěvů přeložil V. Hanka r. 1817, dr. S. Kapper 1852 a Jos. Kolář. Přes počáteční obtíže K. se svými reformami pronikl. Sebrané spisy vydala Bělehradská akademie r. 1894—1896 (3 sv.).

Karadžov Nikola Ivan (1841—1876), bulh. revolucionář. Zřekl se bohatství a věnoval se revolučnímu dílu. Za velkého povstání r. 1876 vedl oddíl povstalců z rodného města Klisury a v boji s Turky zahynul.

Karaf Steinbach, pseud. Miloše Čecha.

Karafa (ital., franc. caraffe), láhev z broušeného skla, dole široká, s dlouhým úzkým hrdlem a skleněnou zátkou; používá se jí na vodu, víno, ocet a j. tekutiny; karafina, karafinka, lahvička.

Karafiát Ferdinand, MUDr. (* 1. IX. 1870), č. spis., lékař v Konici na Mor. a kult. pracovník mor.

Karafiát Jan (* 4. I. 1846, † 31. I. 1929), ref. farář, spisovatel. R. 1895 usadil se v Praze. Z jeho lit. prací dlužno uvésti jmenovitě: Mistr Jan Hus (1872), Broučci (1876), Broučkova pozůstalost (1900), Kamarádi, povídka ze života a pro život (1873).

Karafiát Jos. Fl., pseud. Jos. Flekáčka.

Karafiát Václav (1794—1874), č. spis. a ev. farář v Německém na Mor., přítel Fr. Palackého a M. J. Sychry. Napsal četné nábož. knihy.

Karafiát, ↘ hvozdík.

Karafuto (Černý ostrov), japon. označení pro Sachalin.

Karagasové (Karakasové, Chakasové), národní kmen v Sajanském pohoří (Sibiř), ze samojedských a turkotatarských živlů, příbuzný se Sojoty; jsou lovci, bydlí ve stanech. Od r. 1925 mají své území Chakaské.

Karagós (tur., „černé oko“, arab. chijâl), turecká a arabská stínová hra, při níž hráč za osvětleným, průsvitným plátnem pohybuje loutkami. K. jmenuje se hlavní osoba stínové hry, šašek nejhrubšího druhu.

Karagve, krajina na mezijezerní vysočině, západně od jezera Viktorie, bohatá na svor, křemenec a břidlici; protéká jí řeka Kagera. Obyv. (asi 30.000) jsou vládnoucí Vahima a usedlí Vanjambo. Hl. m. a tržiště Kafuro.

Kara-Hissar-Sahib, turecký vilajet ve střední Malé Asii, 11.000 km² s ca 254.000 ob. Hl. m. Afium-Karahissar.

Kara-Hissar-Šarki, turecký vilajet, asi 10.000 km², 130.000 ob. s hl. městem téhož jména.

Karachan Lev Michajlovič (* 1890), rus. politik, člen mírového jednání v Brestu Litevském, velvyslanec v Číně (1921—26), od r. 1927 velvyslanec v Teheráně.

Karachanidové, islam. dynastie, ↘ Ilekidové.

Karaibové (Karaiba, „cizinec“, Karibové), indiánský rod na Haiti, Malých Antillách (ostrovní K.) a na severu Jižní Ameriky až do střední Brasilie. Ostrovní K. již téměř vymřeli, jen někteří z nich žijí na Sv. Vincenci a Dominice, smíšení s černochy jako černí K. (Morenos) na pobřeží Střední Ameriky mezi Truxillo a Belize. Hlavním územím pro K., žijící na pevnině, je Venezuela a Guayana, jakož i střední Brasilie, tito poslednější opustili svá prasídla a vystěhovali se na sever, odkud vypudili praobyvatele. K. jsou částečně malého vzrůstu, provozují rolnictví, rybářství a lovectví.

Karaim, horským Židům příbuzný kmen, počtem asi 10.000, bydlí na Krymu, Kavkaze, Oděse, v Haliči.

Karaïskakis Georgis (1782—1827), řec. bojovník za svobodu; připojil se r. 1822 k řeckému povstání, bojoval v Aetolii, stal se po pádu Missolunghově (1824) vojevůdcem, očistil 1826 východní střed Řecka od Turků, musil však před nimi 1827 ustoupiti; porazil je znovu u Karystu (Euboea) a padl u Athén při pokusu vyprostiti Akropolis z obležení.

Karaismus, učení Kareů ↘.

Karakačané, též Kucuvalaši zvaní, kočující pastevci původu aromunského z Makedonie.

Karakal (zool.), ↘ rys.

Karakalpaci (černé čepice), kmen turko-tatarský na dolní Amu-Darji a na horní Syr-Darji; hráli v XVII. stol. ve střední Asii velkou úlohu. Od roku 1924 existuje v deltě ř. Amu, jižně od Aralského jez. Karakalpacké autonom. území uvnitř rus. kozáckého sovět. státu, 113.000 km², asi (1920) 170.000 ob., hl. m. Turtkul (Petroalexandrovsk).

Karakol (tur.), strážnice, u čsl. legionářů na Rusi tolik jako stráž.

Karakorum, pohoří ve střední Asii, přechází na východě v Transhimalaji, na západě v Hindukuš. Táhne se jihovýchodně mezi Kuenlunem a Himalají a tvoří rozvodí Indu a Tarimu. Pohoří se skládá v jižní své části ze starých eruptivních hornin (žula, syenit), v části severní z ruly, krystalické břidlice, karbonu, triasu a křídy. Četná pásma tvoří severní předhoří. Mezi těmito horskými řetězy jsou největší ledovce světa (Biaso 59, Siašen 76 km a j.). Napájejí vodou bohaté přítoky Indu.

Karakum (kyrkizsky, černý písek), as. poušť mezi ř. Amu a Iranem.

Karalijčev Angel (* 1899), bulh. spisovatel. Napsal romány Raž (1925) a Imane (1928). Vedle sbírky drobných povídek Žltici (1926) vydal knihy pro mládež.

Karaman Matija († 1771), arcibiskup v Zadru a filolog.

Karambol (franc.), na kulečníku náraz koule na dvě druhé.

Karamel, hnědá látka, jež povstává při zahřátí cukru na 190—220°; chutná hořce, přijímá ze vzduchu vlhkost a používá se též k barvení nápojů.

Karamely, bonbony z páleného cukru.

Kara Mustafa (1634—1683), tur. velkovezír od 1676; obklíčil Sobieského na Dněstru, 1860 uzavřel mír, obklíčil Vídeň 1683, utrpěl velkou porážku na Kahlenberku (12. září); na zpáteční cestě u Parkáně opět poražen; na rozkaz sultánův zardoušen v Bělehradě.

Karamzin Nikolaj Michajlovič (1766—1826), ruský dějepisec a básník. Procestoval v l. 1789—91 Německo, Švýcarsko, Francii a Anglii (Dopisy rus. cestovatele, 1791). Těmito dopisy a novelou Ubohá Líza (1792) stal se průkopníkem citového směru v ruské literatuře. Po r. 1800 se obrátil k badání historickému a uveřejnil jako historiograf Alexandra I. Dějiny rus. státu, jež se nesou národní hrdostí a pýchou; je to spíše dílo literární než vědecké.

Káranci, mladí provinilci, kteří jsou v donucovací pracovně.

Karandžulov Ivan (* 1857 v Prilepu), bulh. politik a novinář. Jako žurnalista spolupracoval řadu let v časop. Zornica. Stojí v čele výkonného výboru všech makedonských dobroč. družstev v Bulharsku a je předsedou Klubu makedonských poslanců v bulharské sněmovně.

Karanovski Ivan Todorov (* 5. IV. 1882 v Karnobatu), bulh. spisovatel. Redigoval čas. Trakijska lira, Parnas, Savremenik. Vydal několik sbírek své lyrické tvorby: Težki minuti, Sliven 1901, Stichove, Jambol 1905, Gorski cvetja, Jambol 1911, Mojata molitva, Jambol 1912, Anemoni, Sofie 1919, Poetična godina, Sofie 1920, Trakijski legendi, Sofie 1922, Vetví ot bršljan, Sofie 1922, a Migove ot večnost.

Káraný, o. v Č., okr. Brandýs n. L., 215 č. ob. Vodárna hl. m. Prahy, továrna žel.-betonových sloupů.

Karanténa (franc. quarantine, 40 dní), zdravotní obstávka na hranicích (někdy 40 dní, nyní rozličně); uzavření státu ze zdravotních ohledů vůči osobám a zboží státu druhého, v němž vypukla nějaká prudce nakažlivá nemoc.

Karaoglanov Zachari (* 24. VI. 1878 v Šumenu), bulh. chemik. Přednáší analytickou chemii na sofijské univ., jejímž rektorem byl v r. 1922—3.

Karapanos Konstantin (1840—1914), řec. archeolog. Objevil v Epiru při svých vykopávkách zříceniny Dodóny.

Karas Josef, JUDr. (* 21. III. 1867), politik, odb. přednosta zem. výboru v Praze. V dubnu 1920 byl zvolen na program čsl. strany lidové senátorem.

Karas Josef František (* 1876), č. spisovatel ve Val. Meziříčí, plodný romanopisec a povídkář pro široké vrstvy lidové. Též divadelní hry.

Karas Severin, pseud. J. E. Kosiny.

Karásek Ferdinand (1853—1925), sokol. pracovník v Brně.

Karásek Jan (1829—1908), mag. úředník a překladatel v Praze.

Karásek Josef (1868—1916), slavista a čes. spisovatel ve Vídni. Sp.: Slavische Literaturgeschichte (1906), Příspěvek k psychologii českého lidu (1907).

Karásek Karel (* 1881), č. národohospodář, bank. organisátor a redaktor.

Jiří Karásek ze Lvovic.

Karásek ze Lvovic Jiří Josef (* 24. I. 1871 na Smíchově), básník, romanopisec, kritik, dramatik. Odborný řed. v minist. pošt a telegr.; organisoval poštovní museum v Praze. Spoluredigoval Moderní revui, redig. časopisy Týn, Český bibliofil a j. Karáskovy liter. počátky jsou naturalistické (román Bezcestí, 1893), pozd. napsal řadu básn. sbírek a próz úchylné erotiky, rodové únavy, životního záporu a okultního a náboženského snění. Hlavní představitel dekadentního a l'art pour l'artistního hnutí let devadesátých. Jeho verš je klasicky pečlivý a melodický. Vydal básně: Zazděná okna, 1894; Stojaté vody, 1895; Sodoma, 1895; Kniha aristokratická, 1896; Sexus necans, 1897; Hovory se smrtí, 1900; Endymion, 1909; Ostrov vyhnanců, 1912; Písně tulákovy, 1930. Prózy: Gotická duše, 1898; Lásky absurdné, 1905; Román Manfreda Macmillena, 1907; Scarabeus, 1908; Posvátné ohně, 1910; Zlatý triptych, 1919; Obrácení Raymonda Lulla, 1919; Barokové oltáře, 1922; Zastřený obraz, 1923; Ganymedes, 1925; Háj Mylittin, 1926; Dafnino hoře, 1926. Divadelní hry: Hořící duše, 1899; Apollonius z Tyany, 1906; Sen o říši krásy, 1907; Cesare Borgia, 1908;

Král Rudolf, 1916. Jako kritik pěstoval metodu impresionistickou a vydal: Ideje zítřku, 1898; Renesanční touhy v umění, 1902; Impresionisté a ironikové, 1903; Chimaerické výpravy, 1906; Umění jako kritika života, 1908; Tvůrcové a epigoni, 1928. Od 1921 vydává K. své sebrané spisy. R. 1924 věnoval České obci sokolské sbírku Kreseb a grafiky, z níž utvořena Karáskova galerie v Tyrš. domě v Praze. Lit.: J. Maria: J. K. (Liter. Listy, 1924), Lipanský: J. K. (1929).

Karasek Rudolf (* 1895), česko-něm. malíř a grafik.

Karásek Věkoslav (1821—1858), chorv. malíř.

Karasové (Carassius Nils.), rod ryb z čeledi kaprovitých (Cyprinidae), kapru podobné ryby s vys. tělem a vyklenutým hřbetem, s malými ústy bez vousků; hřbetní ploutev dlouhá se zaokrouhleným okrajem, ocasní slabě vykrojena, tvrdé ostny v obou drobně pilovány. Karas obecný (C. carassius L.), až 40 cm dl., přes 1 kg těžký, tmavožluté barvy, hřbet ocelově modrozelený, ploutve červenavé; vyskytuje se v bahnitých vodách nížin stř. Evropy a Asie, kde žije na dně, živě se živočichy a tlícími rostlinami.

Karasowski Maurici (1823—1892), pol. hudební spisovatel, propagátor Chopina.

Karastojanov Charalampi Nikolov (* 6. II. 1855 ve Svišťově), bulh. toxikolog a chemik. Do r. 1898 přednášel na sofijské univ. toxikologii a teoretickou chemii. Zasloužil se o rozkvět lékárnictví v Bulharsku a o rozvoj sofij. Obchodní komory. R. 1912 byl starostou Sofie.

Karát (arab. kirât), sušené semeno svatojanského chleba. — Váha v klenotnictví, dělila se dříve na 4 grány neb 64 dílů, podle mezinár. úmluvy = 200 mg.

Karatas Plum, rod rostlin ananasovitých, keře s trnitě zubatými listy a rourovitými květy. Ze 2—3 druhů v Západní Indii je nejznámější K. plumieri Morr. (Bromelia K. Jacq.), sázený pro jedlý plod i v Brasilii.

Karatheodóry Alexandr (Iskender Paša, 1833—1906), tur. státník, za Ali Paši byl ministr zahraničí; zastupoval r. 1878 Portu na berlínském kongresu, pak vyjednával ve Vídni o okupaci Bosny.

Karaul (tur.), hlídač, polic. hlídka.

Karavajev V. D., ↷ Kuzmin-Karavajev Vlad. D

Karavana (z persk.), cestovní společnost, zejména na východě pod vedením karván-baši (vůdce karavany).

Karavanní obchod, při němž se zboží dopravuje karavanami, hl. v Asii a Africe. Asie a sev. Afrika je skoro výhradně odkázána na velbloudy, nahrazované v horách koňmi a mezky.

Karavanky, skupina již. váp. pásma vých. Alp mezi Korutany a jihosl. Kraňskem. Skoro vesměs středohorní, na vých. jednotlivá horská pásma. Od svět. války důležité jako hranice tří států. Nejvyšší horou K. jest Stol (2236 m).

Karavanseráj (pers.), hostinec pro karavany, zvaný též chán.

Karavela (špan.), plachetní lodi nejrozmanitějšího tvaru a velikosti v XIV. — XVI. st., na př. lodi Kolumbovy a ostatních mořeplavců tehdejší doby.

Karavelov Ljuben (1837—1878), bulhar. spisovatel a revolucionář. Je tvůrcem bulh. beletrie, do níž vnesl pod vlivy ruské literatury realismus a zatlačil romantismus, hlásaný Drumevem. Své povídky a novely psal bulharsky, rusky i srbsky. Nejcennější jsou: Bolgarete ot staro vreme (1928). V poesii jeho zřejmý je vliv Puškinův, Ševčenkův a Heinův. Přeložil Ševčenkova Jana Husa. Napsal též drama Hadži Dimitr. V r. 1861 vydal v Moskvě folkloristické dílo Pamjatniki narodnago byta bolgar. Významná byla jeho úloha v revolučním hnutí bulharském. Vydával a redigoval noviny Svoboda, Nezavisimost a pozdější časopis Znanie. Za srbsko-turecké války velel K. dobrovolnické četě. V r. 1877 odstěhoval svou tiskárnu do osvobozeného Trnova, ale dlouho se ze samostatnosti své vlasti netěšil: v zimě 1878 podlehl tuberkulose. Lit.: J. A. Voráček, Slovanský sborník,

Karavelov Petko (1845—1903), bulhar. státník. Ruský idealismus oné doby (v letech 60.) měl na něho silný vliv. Za rusko-turecké války byl vicegubernátorem Vidinu. Jako místopředseda ustavujícího Nár. shromáždění v Trnově spolupracoval na bulh. ústavě, do níž vnesl zásady anglického liberalismu. Smýšlení byl republikánského. Po prvé stal se min. předsedou v l. 1880—81. Po převratu, způsobeném kn. Al. Batembergem, emigroval do Plovdiva, kde připravoval sjednocení již. Bulharska se severním. Znovu byl min. předsedou a současně i min. financí v l. 1884—86. V té době provedl sjednocení knížetství bulharského s Rumelií a vedl vítěznou válku se Srby, kteří toto sjednocení chtěli zmařiti. Po detronování knížete Alexandra byl zároveň se Stambolovem a Mutkurovem regentem, brzy se však vzdal regentství a postavil se ostře proti politice Stambolova. V roce 1891 byl vojenským soudem odsouzen na pět let do vězení. V roce 1894 po pádu Stambolova byl

amnestován. V r. 1896 postavil se v čelo nově utvořené strany demokratické. V r. 1901 byl po třetí min. předsedou a současně min. financí v koaličním kabinetu demokratů a progresistů. Byl jedním z nejvzdělanějších bulh. státníků a napsal vedle řady novinářských článků zajímavé monografie.

Karavelova Ekaterina (* 1858), bulhar. veř. pracovnice a spisovatelka, manželka předešlého. Je zakladatelkou Ženského svazu a řady dobroč. ústavů a spolků. Do bulh. přeložila Jirečkovo dílo Knížetství bulharské.

Karazin Nikolaj Nikolajevič (1842—1908), rus. malíř a spisovatel. Jeho ilustrace u nás otiskovány.

Karbamid, ↘ močovina.

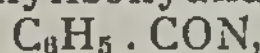
Karbaminová kyselina (aminomravenčí), $NH_2 . CO_2H$, ve volném stavu není známa.

Karban, vášnivá hra v karty (↘), odvozeno od it. jména nádoby na kostky.

Karban Antonín, Ing. (* 1873), archit. Vypracoval jmenovitě projekty nové radnice a spořitelního paláce v Kralupech. Účastní se živě veřejného života.

Karban František (1868—1922), katecheta, orientalista; vydal několik mluvnických publikací o arabštině, syrštině a hebrejštině, výklady knih starozákon.

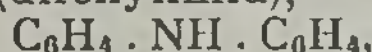
Karbanil (fenylisokyanatan),

$C_6H_5 . CON$,

vzniká z anilinu a karbonylchloridu nebo z diazobenzolových solí a kyanatanu draselného za přítomnosti mědi, jest kapalný, svým zápachem dráždí k slzení, vře při 166°.

Karbazol (difenylimid),

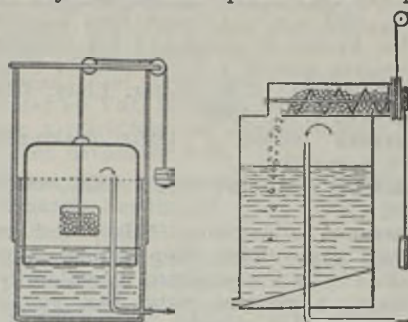
$C_6H_4 . NH . C_6H_4$,

jest obsažen v surovém anthracenu, vzniká z par anilinu v žhoucí trubici, tvoří bezbarvé, ve vodě nerozpustné lístky, taje při 238°.

Karbidové lampy, v hornictví používají se zvláště na dolech rudných a hnědouhelných. Na dolech kamenouhelných jen v případech, kde nejsou třaskavé větry. Velikou výhodou k. l. je jejich veliká svítivost, která usnadňuje práci v podzemí. K. l. bezpečnostní málo rozšířeny, pouze jako lampy pro měřičské práce důlní.

Karbidové vápno (acetylenové vápno), při výrobě acetylenu z karbidu vápenatého a vody zbývající hydroxyd vápenatý; slouží k přípravě malty.

Karbidy, sloučeniny kovů s uhlíkem. Vznikají zahříváním kovových kysličníků nebo uhličitanů s uhlíkem za velmi vysoké teploty, nejlépe v elektrické peci. Jsou velmi tvrdé a nesnadno tavitelné. Četné karbidy (alkalických kovů, kovů alkalických zemin a hliníků) rozkládají se již vodou za vývoje uhlovodíků, kdežto karbidy těžkých kovů vzdorují i slabým kyselinám; karbid silicia vzdoruje většině činidel i za vysoké teploty. Některých karbidů používá se v prů-

Karbidové přístroje k výrobě acetylénu.

myslu; karbid vápenatý slouží k výrobě acetylenu (obr.) a kyanových sloučenin a jako redukční činidlo, karbid barnatý k výrobě hydroxydu barnatého a kyanamidu. Fysikální a chemické vlastnosti četných kovů závisí v značné míře na množství uhlíku, který je v nich obsažen v podobě karbidu, což jest zvl. důležito u železa.

Karbinec (Lycopus L.), rod rostlin z čeledi pyskatých (Labiatae). Ze sedmi druhů je nejhojnější L. europeus L. (k. obecný) s listy hrubě peřenosečnými, květy bílými. Roste v severní části mírného pásma.

Karbinol či methanol, methylalkohol, CH_3OH (↘ dřevěný líh). Podobně ethylalkohol (↘ líh), ethanol, $CH_3 . CH_2OH$, lze nazvati methylkarbinolem.

Karbitz, ↘ Chabařovice.

Karbobolusal, směs jemně práškovaného zvířecího uhlí a bolusalem.

Karbocyklické sloučeniny, organické sloučeniny s uzavřeným uhlíkovým řetězem (kruhem). Dělí se na sloučeniny isocyklické, jejichž kruh jest vytvořen výhradně atomy uhlíku, a heterocyklické (↘), jejichž kruh vedle atomů uhlíku obsahuje ještě atomy jiných prvků, hlavně kyslíku, síry a dusíku. Základní uhlovodíky karbocyklické jsou cyklickými isomery olefinů o stejném počtu uhlíkových atomů, skládají se ze tří až osmi methylenových skupin a nazývají se proto též kruhovými olefiny nebo cykloparafiny; k nim se připojují cykloolefiny. Nejdůležitějším uhlovodíkem celé této skupiny jest benzol, C_6H_6, který jest základním uhlovodíkem sloučenin aromatických.

Karbodynamit, dynamit z 10% korkového uhlí a 90% nitroglycerinu; ležením ve vodě má prý poskytovati ochranu před krupobitím.

Karboid, slisovaná a prudce vypálená směs grafitu a mastku; slouží k zhotovování ložiskových vložek, které nevyžadují mazání.

Karbol, ↘ fenol.

Karbolineum, vzniká účinkem chloru na olej z kamenouhelného dehtu; slouží ke konservaci dřeva, které se jím natírá.

Karbolová kyselina, ↘ fenol.

Karbolová voda, roztok 22 d. zkapalněné kyseliny karbolové v 978 d. vody; slouží k ošetřování a desinfekci.

Karbon, 1. v mineralogii uhličitan; 2. v geologii kamenouhelna formace, ↘ geologické útvary.

Karbonáři („uhlíři"), tajná polit. společnost v Italii, utvořená 1806 v Neapoli za franc. panství, vypůjčila si řády od zednářů. Jejich obřady byly odvozeny od pálení uhlí. Základem jich symbolů bylo vyčištění lesa od vlků, t. j. boj proti tyranii; členové jmenovali se „dobří bratranci"; shromáždiště se jmenovalo „chatou" (baracca), její vnitřek „prodej uhlí" (vendita) atd. Snažili se dosáhnouti národní neodvislosti a svobodomyslné ústavy.

Karbonisace, 1. rozrušování ve vlně obsažených rostlinných látek prosycováním kyselinami, na př. 4% kys. sírovou, vysušením a zahřátím na 110—120° C, ↘ umělá vlna; 2. působení kysličníkem uhličitým na surový sodný louh, aby v něm obsažený hydroxyd sodný přeměnil se v uhličitan.

Karbonity, slabé, bezpečné směsné dynamity, jichž se používá v uhelných dolech, obsahují 25—30% nitroglycerinu, 24—40% žitné mouky a totéž množství ledku.

Karbonový papír, tenký, průklepový papír, opatřený na jedné straně černou barvou, aby bylo docíleno otisků.

Karbonylové sloučeniny obsahují dvojmocnou skupinu CO, vyskytují se hlavně v sloučeninách organických, ale i anorganických (na př. karbonyly železa, niklu, ↘).

Karborundum (karbid silicia), tavením písku s kokem, pilinami a kuchyňskou solí v elektrické peci po prvé Achesonem r. 1891 připravená sloučenina křemíku a uhlíku, spec. v. 3.125—3.214, jest tvrdší korundu.

Karbostyril, 2hydroxychinolin, C_9H_7NO, vzniká z chinolinu působením chlorového vápna nebo tavením chinolinu s hydroxydem draselným.

Karbování, míchání vápna při jeho hašení t. zv. karbovačkou, dřev. hřeblem, ↘ též v prádelnictví.

Karbowiak Antoni (1856—1919), polský historik. Sp.: Dzieje wychowanie i szkól w Polsce.

Karboxyhaemoglobin, tvoří se působením kysličníku uhelnatého na krev. Krev nabývá třešňově červeného zbarvení a jest méně náchylná ke zkáze. Kysličník uhelnatý jest velmi pevně vázán na krevní barvivo (hemoglobin). Poznává se obyčejně spektroskopicky, vytvořuje dva absorpční pruhy, celkem shodné s pruhy oxyhemoglobinu. Tvoří se v krvi hlavně při otravách kouřovými plyny a svítiplynem.

Karboxyl, dvojmocný radikál, CO, přicházející v různých sloučeninách organických, na př. v ketonech a kyselinách. Tak na př. kyselina octová, $CH_3 . CO . OH$, nebo keton aceton, $CH_3 . CO . CH_3$.

Karbulka Vincenc (* 1875), důstojník a hudební skladatel. Vstoupil do armády, dosáhl hodnosti plukovníka. Se zálibou věnoval se záhy hudbě. Složil řadu pěkných písní a mužských sborů, pak díla orchestrální. Opera Kainovo znamení.

Karbunkl (lat. carbunculus), ve starověku pěkně červený granát (almandin, pyrop), ve středověku rubín nebo báječný, ve tmě svítící kámen, který „činil neviditelným".

Karburátor, zplynovač.

Karburování, nasycování plynů, určených částečně ke svícení různými organickými látkami, jež hoří svítivým plamenem. Tak na př. vodík, vodní plyn i obyčejný svítiplyn se nasycuje parami benzenu nebo benzinu. Někdy se zvyšuje i výhřevnost plynu. Karburace provádí se buď za studena (ethylenem, acetylenem a j.) nebo se karburuje rozkladnými produkty plynových olejů (karburace za horka).

Karbylaminy (isokyanidy, isonitrily), isoméry kyanidů alkoholických radikálů (nitritů), od nichž se liší tím, že v nich pětimocný atom dusíku jest vázán čtyřmi svými valencemi na atom uhlíku ($CH_3 . N \equiv C$, methylkarbylamin), kdežto u nitrilů dusík jest trojmocný a všemi svými valencemi jest vázán na uhlík ($CH_3 . C \equiv N$, methylkyanid).

Karcer (lat. carcer), žalář, vězení; obyčejně místnost pro tresty vazbou, pak tresty samy na školách.

Kardam, bulhar. car, panoval v l. 777—802. Zvítězil několikráte nad byzantským císařem a přinutil byzantskou říši, aby odváděla Bulharsku roční poplatky.

Kardamomy (kardamum, cardamomum), semenice různých druhů rodu Elletaria a Amomum. Kardamomy byly již v starověku vysoko ceněny jako voňavé látky a koření.

Kardašova Řečice, m. v Č., okr. Třeboň, 2422 č. ob. Tov. hedvábí a hedv. látek, výr. dřev. zb. Stával zde hrad, kdysi majetek Vítkoviců.

Kardašovský Karel, pseud. K. E. Tupého (B. Jablonského).

Kardec Allan, vlast. jm. Léon-Denizard Rivail (1803—1869), zakladatel francouzského spiritismu. Napsal řadu pojednání o spiritismu a mediumitě (Livre des esprits; Livre des médiums a j.).

Kardia, ve starověku město na záp. straně thráckého Chersonésu.

Kardia (řec.), srdce; též ústí žaludku.

Kardinál, nejvyšší círk. hodnostář po papeži. Od VIII. st. nazýváni tak kněží při katedr. chrámu, kteří tvořili biskupův poradní sbor. Papež měl ovšem také podobný poradní sbor. Členům tohoto sboru byl posléze vyhrazen titul kardinálů bullou pap. Sixta V. v XVI. stol. a počet ustálil se na 70. Jejich výsadou je nositi purpurový talár a klobouk téže barvy. Z nich volí se papež.

Kardinální, hlavní, základní.

Kardinál šarlachový (Cardinalis), pták z čeledi pěnkavovitých, žijící v j. částech Sev. Ameriky. Jest barvy šarlatově rudé, s chocholkou na hlavě a tlustým kužel. zobákem.

Kardinál šarlachový.

Kardinálská kongregace, stálé sbory s určitým okruhem působnosti, utvořené z kardinálů, sídlících při papežské kurii. Těchto kongregací je nyní dvanáct. Jejich činnost se týká potírání kacířství a bludů, zřizování, změny a zrušení diecésí a kapitul, obsazování biskupských stolců a j.

Kardinálský klobouk, odznak kardinál. hodnosti, barvy purpurové, po stranách zdobený 15 třapci.

Kardinálský klobouk.

Kardio- (ř.), srdce-, ve složeninách.

Kardiograf (řec.), přístroj ke graf. zaznamenání úderu hrotu srdečního; křivka jím napsaná se jmenuje kardiogram.

Kardioida, srdcovitá křivka, ⚲ epicykloida.

Kardiopalmus (řec.), bušení srdce.

Kardiopathie (řec.), srdeční choroba.

Kardioplegie (řec.), srdeční mrtvice.

Karditis (řec.), zánět srdečního svalu.

Kardorff Wilhelm (1828—1907), politik německý. Vůdce „Volného konservativního sdružení" v pruské sněmovně.

Kardoss Dušan Jaroslav (* 1897 v Dol. Kubíně). Jako vojín dostal se ve světové válce do ruského zajetí. V Rusku vstoupil dobrovolně do čsl. legií a byl vyznamenán svatojirským křížem. Padl 8. XI. 1916 na ř. Stochodu.

Kardy čili artyčok španělský (Cynara cardunculus), druh artyčoku s delšími bodlinami a statnější lodyhou, jehož vybílené dužnaté řapíky poskytují zeleninu u nás málo hledanou a proto jen zřídka pěstěnou.

Karějev Nikolaj Pavlovič (* 1850), rus. dějepisec. Od r. 1884 prof. v Leningradu.

Kárek Ota, souč. beletrista; vydal román Radola (Hradec Král., 1920) a Hroty v upomínkách (Olomouc, 1921).

Karel (z lat. Carolus), mužské jméno. — K., jméno četných panovníků. Karolingové: 1. K. Martell („kladivo") (asi 688—741). Zakladatel dynastie Karolingů. — 2. Karel Veliký, král Franků a císař římský, syn Pipina Krátkého (742—814). Vyvrátil říši Langobardů. Obnovitel říše západořímské r. 800. — 3. Karel II. Lysý, syn Ludvíka Pobožného (823—877); obdržel od otce Alemanii, což podnítilo jeho nevlastní bratry k boji proti němu. Spor skončil smlouvou Verdunskou r. 843. — 4. Karel III. Tlustý, třetí syn Ludvíka Němce (839—888); obdržel po rozdělení říše Alemanii.

5. Karel IV., císař římský a král český z rodu Lucemburského, nejstarší syn krále Jana a Elišky Přemyslovny, dcery Václava II. (1310—1378). Své mládí prožil při královském dvoře francouzském, kde si osvojil tehdejší vzdělanost románskou a nabyl vyššího pojetí o úkolech státní správy. Pobyv kratší dobu v horní Italii, kde s otcem marně se snažil získati panství, vrátil se r. 1333 do Čech a ujal se horlivě správy země jako zástupce krále s titulem markrabète moravského. Jsa pravým opakem svého otce, hleděl vládnouti především jako dobrý hospodář, snažil se vybaviti statky královské ze zástav a učiniti konec zlořádům v zemi. Obratná politika krále Jana a přízeň papeže získaly mu r. 1346 důstojnost císařskou. Po bitvě u Kres-

čaku, kde otec jeho padl a on sám byl raněn, stav se samostatným panovníkem, dal se slavnostně korunovati na krále českého novou korunou svatováclavskou. Jsa hrd na to, že po matce pochází ze starého rodu králů českých a že není jako jeho otec „král přišlý", přilnul vroucí láskou k české zemi a snažil se ji povznésti politicky i hospodářsky. Střízlivá vypočítavost politika pojila se u něho s mystickým zanícením hluboce věřícího křesťana a všechno jeho konání neslo znak velkorysosti. Ještě za života otcova r. 1344 dosáhl u papeže, že biskupství pražské bylo povýš. na arcibiskupství; r. 1348 založil vysoké učení všech čtyř fakult a Prahu rozšířil o Nové město. Na místě starého chrámu sv. Víta začal stavěti gotickou katedrálu a přes Vltavu zbudoval nový kamenný most. Jako schránku pro korunovační klenoty a ostatky svatých, jichž hojně nashromáždil na svých cestách po Evropě, a jako intimní svatyni, kam rád se uchyloval z ruchu dvora, vystavěl hrad Karlštejn a vyzdobil jej co nejnádherněji drahými kovy, kameny a obrazy. Jako v umění výtvarném měl zálibu i v písemnictví. Sám napsal latinský spis o příbězích svého mládí a Život sv. Václava. Zvláštní zájem projevil o liturgii slovanskou; pro mnichy povolané z Chorvatska založil na Novém městě klášter Emauzský a vyžádal si od kurie, aby slovanská mše mohla býti slouž. v jeho přítomnosti kdekoliv. Při těchto ideálních snahách nezapomínal na záležitosti státní. Poměry svých zemí upravil zákony z r. 1348 a 1355, poměry říšské zlatou bullou z r. 1356, kterou zabezpečil králi českému vynikající postavení mezi kurfiřty. Moc královskou chtěl povznésti vydáním zákoníku (Majestas Carolina), ale šlechta vzepřela se přijetí pevných řádů. R. 1355 odebral se Karel do Říma, aby tam přijal korunu císařskou; r. 1365 podnikl cestu na západ do království Arelatského a dal se tam korunovati, aby proti Francii zdůraznil příslušnost království k říši. Dokonalým úspěchem byly provázeny snahy Karlovy o rozmnožení moci jeho rodu. Byl čtyřikráte ženat. Kromě prvního sňatku s Blankou francouzskou, s kterou byl zasnouben již od dětství, sledoval vždy zároveň i cíle politické. Třetím sňatkem získal knížectví svídnické a javorské, r. 1364 koupil Dol. Lužici a r. 1373 celé markr. braniborské. Koruna česká připojením těchto zemí se stala největším státním útvarem ve stř. Evropě. R. 1376 dosáhl štědrými odměnami toho, že jeho syn Václav byl zvolen za jeho nástupce v říši. Na konci života se snažil odstraniti církevní rozkol, přikloniv se k římskému papeži Urbanovi VI. Než výsledku se nedočkal. Zemřel r. 1378 a byl pochován v chrámu sv. Víta. Krátce před smrtí sám zmařil své dílo, které tak úsilovně budoval, rozděliv spojené země mezi syny: Václav dostal s korunou země české, Zikmund Braniborsko a Jan (Zhořelecký) část Lužice.

Císařové říšsko-němečtí: 6. Karel V., císař německý, jako král španělský. Karel I. z rodu Habsburského (1500—1558). Zdědil 1516 Aragonii (se Sardinií, Sicilií a Neapolem), Kastilii (s koloniemi v Americe), Burgundsko a r. 1519 Rakousko. Protestantům odpíral na říšském sněmu v Augšpurku (1530) svobodu náboženskou. — 7. Karel VI. Josef Frant., císař německý a rakouský, král český (1685—1740), poslední člen mužský rodu Habsburků. Po smrti svého bratra Josefa I. stal se r. 1711 vládcem zemí rakouských a císařem německým. R. 1713 počala válka o dědictví španělské, skončená r. 1714 mírem v Rastattu, jímž Španělsko bylo pro rod Habsburský ztraceno. Aby zajistil vládu své dceři Marii Terezii, prohlásil r. 1713 t. zv. pragmatic. sankci. — 8. Karel VII. Albrecht (1697—1745). Odporoval pragmatické sankci a ve spojení s Francií, Španělskem, Saskem a Pruskem vedl t. zv. válku o dědictví rakouské s Marií Terezií. Jako kurfiřt bavorský, zvolen r. 1742 za císaře německého. — Burgundsko: 9. Karel Smělý, vévoda burgundský (1433—1477), syn Filipa III. Dobrého z rodu Valois. Snažil se spojiti svá území v Holandsku a Burgundsku ve velké králov. — Francie: 10. Karel III., král (879—929), vedl bezvýsledné boje s odbojnými vasaly. — 11. Karel IV. (1294—1328), syn Filipa Sličného. Jím vymřel rod Kapetovců po meči. — 12. Karel V. Moudrý (1337—1380), první „dauphin". Králem od r. 1364. Vedl vítěznou válku s Anglií a znovu dobyl téměř celé Francie. — 13. Karel VI. Šílený, syn předešlého (1368—1422). — 14. Karel VII., syn předešlého (1403—1461). Pomocí Jeanne d'Arc (Panna Orleánská) porazil Angličany r. 1429 a byl v Remeši korunován. R. 1436 dobyl Paříže a r. 1453 vypudil Angličany úplně z Francie. — 15. Karel VIII., vnuk předešlého, syn Ludvíka XI. (1470—1498), králem byl od r. 1483. Jím vymřela starší větev rodu Valois. — 16. Karel IX., syn Jindřicha II. a Kateřiny Medicejské (1550—1574). Dal povražditi Hugenoty (t. zv. Bartolomějská noc. — 17. Karel X. Filip, vnuk Ludvíka XV. (1757—1836). Králem se stal r. 1824. Jeho vláda byla reakční. Za revoluce r. 1830 zba-

ven trůnu. — Velká Britanie a Irsko. 18. Karel I., syn Jakuba I. (1600—1649), králem od r. 1625. Jeho absolutismus vyvolal r. 1642 obč. válku. Byl sťat 30. I. 1649. — 19. Karel II., syn předešlého (1630—1685), byl s poč. uznán za krále v Irsku a Skotsku. Povst. jím vyvol. bylo však v Irsku potlačeno Cromwellem, též ve Skotsku měl malý úspěch. R. 1651 Cromwellem u Worcestru poražen a prchl do Holandska. Po smrti Cromwellově dosazen r. 1660 generálem Monckem na trůn. — Neapol a Sicilie. 20. Karel I. Anjou, král, syn Ludvíka VIII., krále franc. (1226—1285). Zúčastnil se křížové výpravy. V boji proti Hohenstaufům porazil jejich vojsko, čímž teprve získal skutečně Sicilii a Neapol. Sicilii ztratil povstáním (t. zv. sicilské nešpory) r. 1282. — 21. Karel II., syn předešlého (1254—1309). — 22. Karel III., král sicilský, neapol. a uherský (1350—1386), zvolen uherskými magnáty za krále r. 1385. — Rakousko. 23. Karel Ludvík Jan, arcivévoda Rakouský, vévoda Těšínský (1771—1847), syn císaře Leopolda II. Byl vojevůdcem. — 24. Karel I. Frant. Josef, císař rakouský, král uher. a český (* 1887, † 1922 ve Funchalu na Madeiře); stal se následníkem trůnu po zavraždění Ferdinande d'Este (1914) a nastoupil 21. XI. 1916 na trůn. Byl pod vlivem své ženy Zity, princezny parmské. Po převratu zřekl se trůnu 11. XI. 1918 a žil v soukromí. — Portugalsko: 25. Karel I. Ferd. Ludvík, král portug. (1863—1908). — Rumunsko. 26. Karel I. (Carol), král rumunský, z rodu Hohenzollernského (1839—1914), r. 1866 zvolen knížetem rumunským, povznesl zemi kulturně i hmotně. R. 1878 získal za Besarabii postoupenou Rusku Dobrudžu. R. 1881 korunován na krále. — 27. Karel II. (Carol), syn krále Ferdinanda (* 1893), zřekl se původně následnictví a všech práv k trůnu rumunskému. Nekrvavým převratem r. 1930 zmocnil se však Carol znovu trůnu a byl všeobecně celým národem za krále uznán. — Švédsko: Králové: 28. Karel VII. († 1167) (vlastně K. I., ježto šest panovníků tohoto jména jsou osoby nehistorické). — 29. Karel VIII. Knutsson (1409—1470). — 30. Karel IX. (1550—1611). Válčil s Polskem a s Dánskem. — 31. Karel X. Gustav (1622—1660). R. 1655 dobyl Polska, porazil kurfiřta pruského. R. 1657 porazil Dánsko. — 32. Karel XI., syn předešlého (1655—1697). — 33. Karel XII., syn předešlého (1682—1718). Porazil Dány i Rusy, polského krále donutil ve Varšavě k zřeknutí se trůnu. R. 1707 obnovil válku s carem Petrem, byl však poražen u Poltavy a prchl do Turecka. — 34. Karel XIII. (1748—1818). — 35. Karel XIV. Jan, vlastně Jean Baptiste Bernadotte (1763—1844), maršál v Napoléonově armádě. Švédský sněm ho prohlásil r. 1810 za následníka trůnu a byl králem švédským adoptován. — 36. Karel XV: (1826—1872), králem od roku 1859. — Španělsko. 37. Karel I. jako císař německý Karel V. (⤷). — 38. Karel II., syn Filipa IV. (* 1661 v Madridě, † tamtéž 1700). Jím vymřela španělská větev Habsburků. — Uhry. 39. Karel Robert (1308—1342), král z neapolské větve rodu Anjou po smrti posledního Arpádovce Ondřeje III. Válčil dlouho s králem čes. Václavem a Otou Bavorským.

Karel Borromejský, ⤷ Borromejský.

Karel Edvard (* 20. I. 1861), grafik v Praze. Učil se zámečnictví, pak zlatnictví a rytectví. Ve Vídni absolvoval speciální školu pro dřevoryt u profesora Hechta. Jako rytec pracoval mnoho pro monumentální dílo o Rakouské říši. Po návratu z Vídně 1899 vstoupil do reprodukčního závodu Jana Vilíma v Praze a se závodem přešel do graf. spol. Unie, kde řídí tisk z hloubky. Mnohé české umělce učil různým technikám grafickým, i prof. Švabinský byl jeho žákem v r. 1906 v technice dřevorytové.

Karel Jan (* 1851), český finančník v Americe, předs. American State Bank v Chicagu. Konsul v Praze, v Petrohradě.

Karel Josef (* 1886), ředitel měšť. školy v Liberci a Jablonci n. N. Věnoval se horlivě menšinové práci.

Karel Rudolf (* 1880), profesor hudby a hudební skladatel. Byl delší dobu učitelem hudby v Rostově. R. 1919 vstoupil do čsl. legií v Rusku, u nichž byl dirigentem orchestru. R. 1923 stal se profesorem hudby na st. konservatoři v Praze. Složil mnoho hudeb. skladeb, z nichž nejdůležitější jsou: opera Ilseino srdce, mužský sbor Zborov a j.

Karel z Prahy, pseud. Karla Vrátného.

Karela Václav (1852—1920), čes. cukrovarník a lidumil.

Karelie, nejvýchodnější část Finska. Východní Karelie náleží k Rusku a tvoří od července 1923 autonomní republiku sovětského svazu Karelii, 146.300 km² s 268.000 obyv.

Karelové, finský kmen v jihovýchodním Finsku a v ruském spolkovém státě Karelii. Jest jich asi 900.000.

Karen Bedřich (Fremmr), (* 1887), čes. herec. Od r. 1917 u Měst. div. na Vinohradech, od r. 1921 u Nár. div. v Praze. R. 1926 vyznamenán st. cenou za tvorbu hereckou. Rovněž činný ve filmu (Plukovník Švec a j.).

Karence z lat., 1. dříve za pokání uložený půst; 2. tolik, co postní doba; 3. odnětí jídla za trest.

Karenční lhůta, doba, po kterou trvá určitá újma. V pojišťování nazývá se ona doba, ve které pojištěnci nemohou ještě vzejíti žádné nároky; rovněž k. l. nebo k. doba (též čekací lhůta). Utrpí-li pojištěná osoba úraz v této době, nemá nároku na důchod; zemře-li v k. l., obdrží pozůstalí jen odbytné, nikoliv však vdovský nebo sirotčí důchod. Čekací doba jest u různých druhů pojištění různá: v soukr. pojištění řídí se obsahem pojišťovací smlouvy, v pojištění invalidním a starobním (zák. čís. 221/24 novela čís. 184/28) činí sto příspěvkových týdnů, v pojištění pensijním (zák. č. 26/29) 60 příspěvkových měsíců, u stát. zaměst. deset let, aby vznikl nárok na pensi. K. l. vůbec nepřichází v úvahu, jde-li o podnikový úraz. V pojištění nemocenském jest třídenní, aby vznikl nárok na hrazení lékařského ošetření a léčebných pomůcek.

Kareové (Karaité, hebr. Karaim, písmaři, přívrženci písma, vlastní pojmenování „Bne Mikra", bibl. učeníci), žid. sekta, která zavrhuje výklady rabínů a uznává jen Starý zákon; založ. v pol. VIII. stol. Ananem ben Davidem v Babylonii; nebyla nikdy početná, dnes ještě rozptýlená na Krymu a v již. Rusku, kde proti ostat. židům požívá všech obč. práv, dále v Haliči, na východě, v sev. Africe a Egyptě, kdež v Kairu sídlila nejvyšší hlava sekty. Její literatura, psaná v arab. a hebr. řeči, jest dosti bohatá.

Kareš Miloš, PhDr. (* 12. XI. 1891), čes. novinář, spisovatel, od r. 1927 ředitel liter.-dram. oddělení pražského Radiojournalu. Vytvořil původní českou rozhlasovou hru. Div. hry Probuzení (1930), Dačický (1930), libreto Švanda dudák (1927).

Kareš Václav (1790—1851), farář v Arnoštovicích a spisovatel.

Kareš Vojtěch (1777—1824), farář ve Vlachově Březí a čes. spisovatel. (⤷ Vlast LXII.)

Karf (č. Karb), ves v Hor. Slezsku u Bitomě, (1925) 6844 ob.

Karfiol (květák, Brassica botrytis), druh brukve, význačný abnormál. květenstvím. Osy květenství i květy zdužnatělé a těsně shloučené tvoří velkou bílou růžici, která poskytuje velmi jemnou a hledanou zeleninu.

Karfolith, křemičitan hlinitohořečnatý, slámově žlutý, lodyžnatý a vláknitý, v Hor. Slavkově v Č., v Harzu a Ardennách.

Karhan Jan, JUDr. (1864—1929). R. 1899 přidělen byl stát. zastupitelství v Praze, kde se stal r. 1926 vedoucím prvním stát. zástupcem a později šéfem. Byl též literárně činným, překládal z ruštiny články do Zeměvědného sborníku.

Karhan Václav (1859—1909), setník a čes. vojenský spisovatel, autor četných národohospodářských studií.

Karchesius Jan, č. spisovatel v XVII. století.

Karchesius Jan, utrakv. farář v Kostelci v l. 1614—15, a spisovatel.

Karchesius Martin, ⤷ Kraus z Krausenthalu.

Kariama chocholatá (Cariama cristata), brodivý pták v Brasilii, živící se ještěrkami, hady i bylinnou potravou.

Karibib, místo v již. Africe, známé nálezem cínu a barevného mramoru.

Karibské moře, část Atlant. oceánu, ohraničená Antillami, úžinou Yucatanskou a spojená se zálivem Mexickým.

Karibské pohoří, horský systém na sev. pobřeží J. Ameriky.

Karibu, ⤷ sob.

Karie, ve starověku lidnatá krajina v jihozápadní Malé Asii, hornatá, proslavená chovem ovcí a pěstováním obilí, vína a oliv. Význačná města byla: Mylava, Trales, Nysa a řecké kolonie Halikarnasos, Magnesia, Miletos a j.

Kariéra (fr. carrière), cval, trysk; dráha životní, služební; postup ve službě (dělati kariéru).

Karikal, franc. osada na pobřeží Koromandelském ve Vých. Indii; 135 km² s 56.091 ob.

Karikatura, zobrazení předmětů zvláště lidí, s vyzdvižením význačných znaků, charakterisujících dotyčného člověka. Vyzdvihuje slabosti lidí, často s úmyslem moralisujícím, sociálním neb politickým. Vrcholu dosáhla v XIX. stol., kdy vznikly různé humoristické časopisy, těžící hl. z karikatur. (V Anglii Punch, ve Francii Caricature, u nás Humor. Listy a Šípy, v Německu Simplicissimus.) U nás vynikli Aleš, Gellner, Brunner, Lada a jiní.

Karima Anna Sazakova (* 1871 v Berdjansku), bulh. spisovatelka a feministka. Stránku uměleckou potlačuje v jejich literár. pracích tendence feministická a socialistická. V poslední době věnuje se výhradně práci filantropické. Vydala knihy povídek.

Karinger Anton (1827—1870), slov. malíř-krajinář.

Karkavitsas Andreas (1860—1924), řec. spisov. směru naturalistického.

Karkemiš (asyr. Gargamiš), hethitické město královské na Eufratu.

Karki (Kerki), město v Turkmenistanu, asi 10.000 ob.

Karla, ženská forma od jména Karel (lat. Carolus), křest. jméno. — 1. K., královna anglická, manželka Jiřího II. (1683—1732), shromáždila kolem sebe v Londýně znamenité muže (Chesterfielda, Herveye, Popea a j.). — 2. Karoline Henriette Christine Luise, lantkraběnka hessensko-darmštadtská (1721—1774), měla styky s předními duchy doby, s Bedřichem V., Klopstockem a j. — 3. K. Matilda, dánsko-norská královna (1751—1775), manželka slabomyslného Kristiána VII. — 4. K. Marie, královna neapolská (1752—1814), dcera cís. Františka I. a Marie Terezie, provdaná za Ferdinanda IV., krále neapolského. — 5. K. Amalie Alžběta, královna anglická, manželka Jiřího IV. (1768—1821).

Karlach Mikuláš (1831—1911), probošt kol. kapitoly na Vyšehradě, náb. spisovatel a polemik.

Karle (karlata, kadlata), lid. označení polovelické, kulaté, modravě červené slívy s hořkou slupkou a sladkou dužninou. Strom na venkově dosti oblíbený pro statný vzrůst a velikou plodnost.

Karle (Karlsbrunn), o. v Č., okr. Litomyšl, 775 ob. (6 č.)

Karlfeldt Erik Azel (* 1864), švéd. básník, lyrik.

Karli, budhistický skalní chrám z I. stol. př. Kr. na cestě z Bombaye do Puny.

Karlický František, ThDr. (* 1867), prof. kat. náb. na č. reálce Komenského ve Vídni. Je činným v českých politických spolcích ve Vídni a rediguje týdeník „Pravda".

Karlík Eduard (1822—1904), děkan kapituly, horlivý rozšiřovatel české literatury, zejména Dědictví Cyrilometodějského.

Karlík František Václav (1811—1889), čes. hud. skladatel.

Karlík Hanuš, RTDr. h. c. (1850—1927), cukrovarník, zvelebitel výrobního pochodu a organisátor výzkumných ústavů. K jeho poctě založena nadace na díla průmyslová.

Karlík Hugo Jan (1807—1894), převor praemonstr. kláštera v Teplé, historik.

Karlík Jan (1840—1915), horní inž. a č. vynálezce.

Karlík Jan, JUDr. (* 1895), nadpor. it. legií a č. žurnalista. Vydavatel Lecha.

Karlík Jan, pseud. Lad. Pospíšila ml.

Karlík Sylva Jiří (* 5. II. 1872), český názvoslovec. Napsal řadu rozprav o ryzí mluvě, propaguje správnou úřední češtinu.

Karlín (Karolinenhof), o. v Č., okr. Planá u Mar. Lázní, 317 ob. (106 č.)

Karlín, č. hl. m. Prahy-X., 24.000 ob. (22.043 č.). Četné průmyslové závody. — Pův. pole, patřilo řádu Křížovnickému s červ. hvězdou; nazýv. se Špitálské jako příslušenství nemocnice u mostu Karlova. R. 1420 leželo tu vojsko křižácké. Poč. XVI. stol. zal. tu kněz Matěj Hlavně z Kouřimě nemocnici a kostel sv. Pavla. ↷ Praha.

Karlín, o. na Mor., okr. Kyjov, 412 č. ob.

Karlínský Václav, souč. beletrista a překladatel.

Karlisti, ve Španělsku přívrženci obou Don Carlosů za válek 1834—39 a 1872—76.

Karlmann, francké mužské jméno: 1. francký majordomus, † 754, syn Karla Martella, 741 dostal Austrasii, Alemansko a Durynsko, u Říma zal. na Soracte klášter a žil jako mnich. — 2. Francký král (751—771), syn Pipina Malého, † při vypuknutí roztržky s bratrem Karlem V. — 3. Východofrancký král (828—880), získal celé Bavorsko, 876 se zmocnil horní Italie. ↷ Arnulf.

Karlov (Karlsdorf), o. na Mor., okr. Rýmařov, 458 n. ob. Tov. železn. 76. Letovisko.

Karlov na Novém městě v Praze, návrší a ulice. Jméno po proslulém chrámu Nanebevzetí P. Marie a sv. Karla Vel. při bývalém klášteře Lateranských sv. Augustinianů, založ. Karlem IV. roku 1350. Konstrukce chrámu a rozloha jsou velmi neobyčejné a zajímavé svým smělým klenutím. 1785 kanonie zdejší byla zrušena a 1789 byl tu zřízen chorobinec pod správou císařskou. Od roku 1862 byl majetkem obce Pražské až do roku 1929, kdy byl přestěhován do nového velkolepého ústavu v Krči. V starých místnostech se nalézá ambulatorium pro choroby nervové, řízené prof. Haškovcem. V kostele cenné obrazy různých mistrů, mezi nimi obraz P. Marie Karlovské od Heintsche.

Karlova Huť, o. v Č., okr. Beroun, 888 č. ob.

Karlova Studánka (Karlsbrunn), o. ve Sl., okr. Bruntál, 71 n. ob. — Lázeňské místo, želez. koupele.

Karlova Ves, též Vydrica, o. na Slov., okr. Bratislava, 642 ob.

Karlovarská sůl (Sal Carolinum factitium), solná směs, vzniklá z 22 dílů natriumsulfátu, 1 dílu kaliumsulfátu, 18 dílů natriumbikarbonátu a 9 dílů kuch. soli; užívá se jí jako projimadla.

Karlova universita, ↷ universita.

Karlovac, město v Chorv.-Slavonsku, od 1921 jihoslov., (1921) 1825 ob. V K. byl 26. ledna 1699 uzavřen Karlovický mír mezi Tureckem a Rakouskem, Ruskem, Polskem a Benátkami.

Karlovci, francký panovnický rod, odvozující pův. od biskupa Arnulfa († 641). Jeho vnuk Pipin II. se stal majordomem v celé Francii. Po něm nastoupil syn Karel Martell (⌕ Karel 1.; † 741), potom jeho syn Pipin, jenž sesadil posledního Meroveovce s trůnu (Childericha III.). Po něm následovali jeho synové Karlmann († 771) a Karel V. (⌕ Karel 2.); po Karlu V. Ludvík Moudrý, jehož synové Lothar I., Ludvík Německý a Karel 843 rozdělili říši. Tak vznikli tři linie K., italsko-lotrinská (vymř. 875 Ludvíkem II.), německá (vymř. Ludvíkem dítětem 911) a francouzská (vymř. Ludvíkem V. 987).

Karlovec (Karlsberg), o. na Mor., okr. Mor. Beroun, 520 ob. Tov. výšivek, mědikovectví.

Karlovice, o. v Č., okr. Turnov, 707 č. ob.

Karlovice (Karlstal), o. ve Slezsku, okr. Bruntál, 1590 ob.

Karlovo, bulh. obv. město Plovdivského okresu, ležící na již. úpatí Staré Planiny. Před osvobozením Bulharska bylo to jedno z nejzámožnějších měst. V okolí daří se pěstování růží, z nichž se vyrábí proslulý růžový olej. Obyv. 7189. Město je v úpadku.

Karlovský, pseud. Frant. V. Kodýma.

Karlovský František Václav, souč. lid. dramatik moravský, vydal aktovku Lidunčina návštěva ve svatvečer (Brno 1912).

Karlovský L'udevít J. (* 1882), řed. YMCY v Bratislavě. Za války byl člen Nár. rady v Americe.

Karlovy Vary (německy Karlsbad), svět. čes. lázně na vtoku Teplé do Ohře, 19.400 ob. Prameny alkalisko-salinické, proslulá vřídla až 70° C. V okolí porcul. továrny.

Znak města Karlových Varů.

Karlowicz Jan (1836—1903), pol. filolog a etnograf. Sp.: Słownik gwar polskich (1900—1911), Słownik języka polskiego (1900—1926).

Karlsburg (rum. Alba-Julia), město v Sedmihradsku, (1926) 9645 ob.

Karlsbad, ⌕ Karlovy Vary.

Karlskrona (Karlskruna), pevnost a hlavní válečný přístav na j. pobřeží švédském, (1926) 27.716 ob. Hlavní středisko švédského loďstva.

Karlsruhe, hl. m. v Bádensku, (1925) 145.694 ob., leží v rýnské rovině na Albě a Rýnu. Průmysl železářský, kovový, továr. na lokomotivy, mýdlo, šicí stroje, cement a na potraviny. K. vysokou školu technickou, hudební konservatoř, bohatá musea a sbírky. Z úřadů sídlí v K. bádenská vláda s ministerstvem.

Karlstadt, 1. okr. m. v Dol. Francku, (1925), 3218 ob., má železárny a cementárnu.

Karlstad, švéd. m. ve Wermlandu, (1926), 19.862 ob.

Karlstadt, vlastně Andreas Rudolf Bodenstein (1480—1541), reformátor, nejprve straník Lutherův; v otázce večeře Páně byl Lutherovým odpůrcem.

Karlštejn, zachovaný hrad v okr. berounském, 38 č. ob. Hrad na vápencové skále, 319 m vys., založ. r. 1348 Karlem IV., jehož byl oblíbeným bydlištěm. Vystavěn a dokončen 1388 Matějem z Arrasu, obnoven 1888. Byly tu též uschovány do r. 1414 české korunovační klenoty.

z Karlšperka Jiří, ⌕ Carolides.

Karluk, nejvyšší vrch Batackého pohoří v Bulharsku (2083 m).

Karlův Týn, ⌕ Karlštejn.

Karlweiss, ⌕ Karel Weis.

Karma, dogma v ind. náboženství, podle něhož nynější dobrý nebo špatný život je odměnou nebo trestem pro činy v dřívějším životě.

Karman Julius, JUDr. (* 1876); působiv na různých místech na Slovensku jako soudce byl v r. 1919 povolán do minister. pro sjednocení zákonů v Praze. Vydal Obecný zákoník občiansky a občianské právo, platné na Slovensku a Slovenský obchodný zákon.

Karmat, příjmení Hamdána, jenž rozšířil kolem r. 875 v Iraku učení Ismailitů. Jeho stoupenci založili ve vých. Arabii stát, odkud podnikali loupežné výpravy. R. 930 vyplenili pod vedením Abu Tahira Mekku.

Karmazín (z arab. Kermes), označení pro barvu fialově tmavočervenou.

Karmazín Josef (1875—1926), řed. hosp. školy v Hořovicích. Red. hosp. měsíčník Zpravodaj.

Karmel (sad, Džebel Mâr Eliâs), palestinské pohoří 50 km dlouhé, zalesněné a dobře zavlažované, na s.-z. se táhnoucí k Předhoří K., jevišti divů Eliášových. — Vrch v Ml. Boleslavi, kdež sídlili Čeští Bratři.

Znak Karmelitánů.

Karmelitáni (Ordo fratrum Beatae Mariae virginis de monte Carmeli), poustevnické bratrstvo, založ. Bertoldem z Kalabrie na hoře Karmel, r. 1245 změněné v žebravý řád; v době protireformace se rozdělili v řád

bosých K. a těch, kteří nosili obuv. Nosili hnědý oděv, škapulíř s kapucí, zevně bílý plášť s kapucí, černý opasek. Řád Karmelitánek vznikl r. 1452.

Karmen Svatopluk, pseud. L. Volence.

Karmín, červené barvivo, vyráběné samovolnou oxydací horkého vodného roztoku košenily za přísady kamence a vinného kamene. Aby se karmín lépe vylučoval, přidává se bílek n. vyzina. Svým složením jest to bílkovinu obsahující hlinitá a vápenatá sloučenina kyseliny karmínové. Nejlepším druhem je karmín nakarat. Jest barvy ohnivě červené, ve vodném amoniaku se úplně rozpouští. Užívá se ho jako akvarelové barvy, k barvení líčidel, na přípravu červeného inkoustu a k barvení potravin v mikroskopii.

Karmínová kyselina, $C_{22}H_{20}O_{13}$, obsažena jest v množství 9—10% v košenile, sušených samičkách červce nopálového (Coccus cacti). Připravuje se extrakcí vřelou vodou. Jest to purpurově hnědá amorfní hmota, ve vodě a v alkoholu dobře rozpustná, špatně rozpustná v éteru. Z roztoku v kyselině octové krystaluje v granátově červených lesklých krystalcích, v procházejícím světle oranžově červených. Ve vodném roztoku solí hlinitých vznikají nerozpustné barevné sloučeniny (karmín). Bývá používána k barvení mikroskopických preparátů.

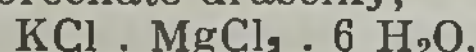
Karmínový lak, červené lakové barvivo, vzniká sražením amoniakálního roztoku karmínu roztokem kamence.

Karnobat, bulh. obvod. město Burgasského okresu s 8970 ob. Je starého původu a slulo dříve Karnovo.

Karnace (z pozdější latiny), v malířství napodobení barvy masa.

Karnak, vesnice v Egyptě na Nilu, proti zříceninám Théb, proslavená svými chrámy.

Karnallit (carnallit), nerost, vodnatý chlorid hořečnato-draselný,

$KCl . MgCl_2 . 6 H_2O$,

nachází se většinou zrnitý, zřídka v kosočtvereč. krystalech, bezbarvý, světložlutý nebo červený, tv. 1—2, spec. v. 1.6; → sloučeniny draselné.

Karnat (Carnat), krvavě červený nerost z porfyrového tufu u Rochlice v Sasku.

Karnatik, dnes označení pro krajinu při zálivu Bengálském a Manarském, 114.983 km² a 17,503.905 ob. (1921) z kmene Dravidů.

Karneadés, řec. filosof (214—129), zakladatel nové akademie.

Kárné oddíly (Disziplinarabteilungen, compagnies de discipline), v dřívějších arm. útvary, skládající se z trestanců a nepolepšitelných voj.; zrušeny v Rak. Uh. 1870.

Karneol, ozdobný kámen, odrůda chalcedonu.

Karneolský Josef, vlastně Josef Wiener (1887—1918), vydal knihy básní Svatopluk Čech (1910), Závěje (1913), Z bájí o Praze (1915), Zdrávas Maria (1916), filmový román V měsíci lásky.

Kárné právo voj. v čsl. arm., vyšetřuje a posuzuje porušení úředních, služebních a stavovských povinností u voj. gážistů, pokud nepodléhají voj. kázeňskému právu anebo pokud bylo poškozeno dobré jméno armády. K tomu konci jsou zřízeny kárné výbory (u divisí pro osoby inkl. kapitána, u zems. voj. velit. pro štábní důstojníky a u MNO pro gen.). Skládají se ze stálého předsedy a 4 členů; u MNO jest mimo to stálý odvolací výbor, složený podobně.

Karneval, zábavy od 7. ledna až do postního předvečeru. Jméno pochází z lat. carne vale (maso, s Bohem!). Nejslavnější karnevaly se konávají v Benátkách, potom v Římě a v Nizze.

Karník Jan Jiří, pseud. Josefa Svítila.

Karnotit (smolinec), vanadičnan uranodraselný s asi 18 proc. kysličníku vanadičného, nachází se v USA. (Colorado; Utah), je důležitou vanadovou rudou, slouží též k získávání radia.

Karnové (Carni), keltský kmen, usedlý již. od Alp až k Terstu.

Karnské Alpy, skupina j. vápencového pásma vých. Alp.

Karnutové (Carnutes), keltský kmen mezi Loirou a Seinou.

Kärnten, → Korutany.

Káro (franc. carreau), čtyřúhelník; červený kosočtverec ve franc. hře v karty.

Káro, pseud. Jos. V. Hrubého.

Karol (slov.), → Karel.

Karolín, o. na Mor., okr. Kroměříž, 430 obyv.

Karolina Severní (North Carolina, zkr. N. C.), jeden z původ. států USA, 135.778 km², 2,897.000 ob. Při atlantském pobřeží bažiny, z. prostoup. horstvem (Alleghany) s nejv. horou Black Moutains (2048 m). Lesy zaujímají velkou rozlohu. Četné krátké řeky s velkým spádem. Hlavním zaměstnáním obyv. jest zemědělství. Pěstuje se hlavně bavlna a tabák. V krajinách výše položených velký chov dobytka. Hl. m. Raleigh.

Karolinum, univ. kolej., založena Karlem IV. r. 1386 na St. městě Pražském.

Karoliny, skupina ostrovů v záp. Tichém oceánu, nejdůležitější a největší z Mikronésie, táhnou se v dlouhých řadách mezi Filipinami a Marshallovými

ostrovy, dohromady mají 1450 km². Nejdůležitější jsou vulkanické ostrovy Ponape (až 872 m vysoký), Jap, Truk a Kusaie, celkem 796 km². Na ostrovech Truk, Jap a Palau se vyskytují staré horniny (amfibolit, diabas, diorit a serpentin), poslední zbytky prastaré pevniny. Ve vnitru a na záp. straně ostrovů jsou travnaté savanny s málo stromů, jinak převládá prales. — Obyvatelstva je asi 41.000 hlav, náleží k Mikronésanům.

Károlyi Arpád, de (* 1853), maď. dějepisec, ředitel Maď. historického ústavu ve Vídni; zpracoval maď. dějiny XVI. a XVII. stol.

Károlyi z Nagy-Károly, velmi starý maď. šlechtický rod; nejznámější jsou: 1. Alexander, hrabě (1668—1743), nejvýznam. generál Rákóczyho. — 2. Aloys, hrabě (1825—1889), zastával úřad vysl. v Berlíně a j. — 3. Alexander, hrabě (1831—1906), národohosp. — 4. Gabriel, hrabě (1841—1895), jeden z vůdců maď. emigr., 1887-95 člen oposice v říš. sněmu. — 5. Mihály, hrabě, vnuk předešlého, maď. politik (* 1875). Po vypuknutí revoluce 1918 v Budapešti jmenován ministerským předsedou, 1919 se stal presidentem republiky a prov. agrár. reformy. Od března 1919 po odstoupení žije v cizině.

Karoserie (franc.), u motorových vozů horní část vozu.

Karosa (fr. carosse, karos, z lat. caruca), elegantní kočár; krytá k. ↗ Berlina.

Karotidy (řec., Arteriae carotides), u obratlovců a člověka obě velké hlavové (krční) tepny, vycházející z aorty a přivádějící krev do hlavy.

Karotin, $C_{40}H_{56}$, žluté rostlinné barvivo, je příčinou žlutého nebo žlutočerveného zabarvení četných rostlinných částí, jako žluté řepy, šípků, četných žlutočervených květů atd. K. se ve vodě nerozpouští, v alkoholu a éteru se rozpouští těžce, v sirouhlíku a benzinu snadno.

Karotis, tepna krční po obou stranách, jež přivádí krev do mozku.

Karotka (lat.), ↗ mrkev.

Karpatská Rus, ↗ Podkarpat. Rus.

Karpaty, prostupují jihových. Moravu, Slovensko a Podkarpat. Rus, území větší než činí třetina republiky, celkem asi 50.000 km². Mohutný jejich hlavní oblouk, prohnutý k severu, je dlouhý 1300 km. Karpaty začínají na pravém břehu Dunaje Hundheimskými horami a končí na poloostrově Balkánském v údolí Timoku za Železnými Vraty. Na Moravě odděluje je zhruba od České vysočiny údolí dolní Dyje, Svratky až po Brno, trať dráhy z Brna do Vyškova, řeka Haná a Bečva. Nejvyšších výšek dosahují Karpaty ve středním oblouku. Tatry dosvědčují, že celé horstvo je poměrně mladé, vyvrásněné jako Alpy, hlavně v době třetihorní. Podrobné studium složení ukázalo, že Karpaty jsou pokračováním Alp. Nebyly ovšem vyvrásněny najednou, nýbrž v pěti obdobích. První počalo již v době karbonské, kdy jádro nynějších Karpat vystupovalo, tvoříc nízké ostrovy, z ohromného moře, Tetidy. Zeměpisně dělíme Karpaty na západní, sahající k pramenům Horní Bečvy, střední až k sedlu Tyličskému a východní čili Poloniny. Nyní se ujalo rozdělení geologické, obdobné alpskému. Pokračujíce od vnějška dovnitř oblouku, rozeznáváme: a) vnější pásmo útesového vápence, b) mohutný pás pískovcový, c) vnitřní pásmo útesové, d) střední pásmo ponejvíce prahorní a e) pásmo hornin vyvřelých. Na rozdíl od Alp budovány jsou Karpaty zvláště pískovcem, utvořeným z hrubých mořských pobřežních usazenin. Pískovec tvoří páteř K. Nejtvrdší jest ve vrstvách godulských a magurských. K pískovcovým pásmům počítáme hlavně Bílé Karpaty se všemi moravskými rozsochami, Bezkydy a celé Poloniny. Vnější vápencové útesy počínají již na Moravě v Podyjí Pavlovskými vrchy. Z dalších útesů je známý Kotouč u Štramberka. Mnohem rozsáhlejší jsou vnitřní útesy. Pás tento začíná již na sv. Moravského pole, na vrchu se zříceninou Branče. Dále vystupují útesy podle Váhu tvoříce malebné scenerie. Krásný pohled na celé Pováží je zvláště s Vršatce. Z oravských útesů nejznámější je křídová skála, na níž se zvedá hrad Orava. K střednímu pásmu, vytvořenému z krystalických břidlic a žuly, náleží Malé Karpaty, Inovecké hory, Větrné hole, Malá Tatra, Vysoké Tatry, Nižní Tatry a nejstarší část Karpat Slovenské Krušnohoří. Šťávnické a Kremnické vrchy, Ptáčník, vínorodé Podhůří, Slánské vrchy a Vihorlat na P. R. obsahují vyvřelé horniny. Karpaty jsou vzdáleny od moře a proto mají podnebí nitrozemské. Již jejich zeměpisná šířka způsobuje, že vrcholy jsou značně chladné. Průměrná roční teplota na nejvyšší hoře Gerlachovce činí —6·6° C, rozdíl mezi teplotou červencovou a lednovou až 25°. Tatranské kotliny jsou v zimě chladnější než vysoké hory. Těžký studený vzduch udržuje se v dolinách. Nejstudenější zimy v celé republice jsou v Poloninských Karpatech. Také vodních srážek je poměrně mnohem méně než u nás na Šumavě, více na západě než na východě. Nad čáru věčného sněhu (2300 m)

strmí jen Vysoké Tatry. Sněžná pole tvoří se jen v stinných úbočích, celková jejich plocha netvoří ani 1 km². Ledovce se v Tatrách nemohou tvořiti pro nedostatek vlhkosti a pro příkrý svah skalních útesů. Ještě v době diluviální svítily na Tatrách ledovce, poněvadž srážky byly častější.

Karpathos (ital. Scarpanto, tur. Kerpe), ostrov mezi Krétou a Rhodem (od 1923 italský), 282 km², as 7200 řec. ob.

Karpeles Gustav (* 1848 v Ivanovicích na Mor., † 1909), něm. spisovatel, žurnalista; je znám svými pracemi o Heinovi.

Karpenko-Karyj Ivan (jm. vl. Tobilevyč) (1845—1907), ukrajinský dram. a um.

Karpentná, o. ve Slezsku, okr. Těšín, 513 ob. (102 č.)

Karpilin, alkaloid složení $C_{16}H_{18}N_2O_3$, obsažený v listech jaborandu (Pilocarpus microphyllos), přichází v krystalcích, tajících při 185° C, ve vodě, chloroformu a benzinu snadno, v éteru těžko rozpustných. Jest slabou jednosytnou zásadou, barví červený lakmusový roztok na modro. Nemá vlastnosti pilokarpinu.

Karpiński Franciszek (1741—1825), pol. básník; zastupoval ve své lyrice cit. směr, jenž převádí k romantice. Jednotlivé jeho básně znárodněly. Memoiry (vydal Moraczewski 1844).

Karpinskij Alexandr Petrovič (* 1846), rus. geolog, 1877 prof. v Petrohradě, od 1885 předsedou Rus. geolog. komité, 1918 předsedou rus. akademie vědecké, prozkoumal především uralské území.

Karpíšková Betty (* 1881), redaktorka a poslankyně soc. dem.

Karpokratiani (Harpokratiani), křesť. sekta gnostiků ve II. stol. po Kr., založ. Epifanem a pojmen. po Karpokratovi z Alexandrie nebo po bohu slunce Harpokratovi (mladistvém Horovi); učila na základě víry ve stěhování duší, že každá (i Kristova) duše musí zažíti všechno dobré i zlé, dříve než může býti spasena.

Karpov Pimen (* 1887), rus. básník a povídkář, klonící se k symbolismu.

Karpov Vasilij Nikolajevič (1798—1867), rus. theistický filosof.

Karr Alphonse (1808—1890), franc. spisovatel; od 1839 šéfredaktorem Figara, od 1855 obchodníkem květinami v Nizze; psal humor.-sentiment. romány a vlastního života, na př.: Sous les tilleuls (1832), Geneviève (1838), Fort en thème (1850), dramat. Proverbes (1853), vydával 1839—76 satir. časopis Les Guêpes a později brožury proti katolické církvi, na př. Dieu et diable a Le Credo du jardinier (1875).

Kárrha (řec., asyr. Charran, hebr. Chārān, arab. Harrān, u Luthera Haran), prastaré město v Mesopotamii, 40 km j.-v. od Edesy (Urfy), podle 1. Mojž. 11, 31 dočasný pobyt Abrahamův. R. 53 př. Kr. byl zde poražen Crassus. V II. a III. st. byla K. římskou kolonií (Colonia Aurelia, později Antoniniana), později byla přechodně perská, 640 dobyta Araby. Od 1517 patří k turecké říši. Dnešní Harrān je bezvýznamnou vesnicí.

Karrú (Karroo [kärū], hotentot., tvrdý), horská planina na jižním okraji Boerské vysočiny (Kapská kolonie), vroubená na západě Kamieskými a Cedarskými horami, na severu Roggeveldskými, Nieuweveldskými a Sněžnými horami, od západu na východ 755 km, od severu na jih až 120 km široká, 800 (na západě až 1500) m n. m.; skládá se z červené, železo obsahující hlíny, jež za sucha ztvrdne jako železo, v době dešťů poskytuje vydatnou pastvu. Kolem stálých pramenů leží malé rolnické usedlosti; hl. m. je Beaufort, západ. na trati Kapské Město—Kimberley. Jižně od této Velké Karru leží Malá Karru, 500—700 m vysoká, se stejným krajinným rázem.

Kars, dříve prov. rus. gener. gouvernementu kavkazského, od 1920 turecký vilajet. — K., dříve turecký, připadl 1878 Rusku, po rus. revoluci 1917 patřil k Zakavkazskému spolkovému státu, od května 1918 k rep. armenské; v dubnu 1920 připadl zase Turecku.

Kars, m., do 1920 hl. m. rus.-kavkaz. zem. vlády, poté tureckého vilajetu K., asi 25.000 ob., 1740 m n. m., v rovině Širaghské, východně od Soghanli-Daghu, jímž protéká řeka K., důležité strategicky jako uzavírací bod cesty z Alexandropolu do Erzerumu; má star. pevnost s citadelou, mešity, hroby svatých, vyrábí vlněné látky, koberce a plsť.

Kars (Karpeles) Jiří (* 2. V. 1882), malíř a litograf v Paříži. Studoval v Mnichově, kde byl žákem prof. H. Knirra a F. v. Stucka.

Karsavina Tamara, před svět. válkou člen petrohrad. dv. divadla. Po úmrtí A. Pavlovy nyní jediná representantka starého ruského bal. umění.

Karské moře, část Severního ledového moře, mezi Novou Zemljí a s.z. Sibiří. Větší část roku jest zamrzlá.

Karski Michal Gabrijeł (* 1893), pol. básník.

Karskij Jevfimij Feodorovič (* 1860), rus. slavista v Leningradě, tajemník akademie. Sp.: Bělorusy (1903—1922), Bělorusskaja řěč (1918), Očerk slavjanskoj kirillovskoj paleografii (1913).

Kartáče, zhotovují se ze štětin bravu, koní, koz, drátu, slámy atd. „Hřbet" se zhotovuje z tvrdého dřeva, rohu, slonovi-

ny atd. Vyrábějí se buď zalepováním jednotlivých svazečků štětin do držadla, anebo se protaženým drátem spojují všechny svazky. Kartáče k čištění lahví, pušek atd. se vyrábějí tak, že stejně dlouhé štětiny se upevňují mezi dvěma dráty. Dále se vyrábějí kartáče z kovového drátu, k čisticím účelům v průmyslu. — K. ↷ střela dělová.

Kartáčový otisk, pomocí kartáče zhotovený první otisk sazby. Slouží k provádění první korektury.

Kartago (Karthago, u Řeků Karchedon, foenicky Kartha-hadatha, zkrác. Karthada, nové město), slavné staré město, asi 12 km s.-v. od dnešního Tunisu. Rozkládalo se ve III. a II. st. př. Kr. v délce 3 km a šířce ¾ km podél pobřeží Středozemního moře, chráněno silným opevněním, a mělo na jihu dva mořské přístavy pro obchodní a válečné lodi. — Obyvatelstva prý mělo K. r. 150 př. Kr. 700.000. Zříceniny staveb (nejlépe zachované jsou cisterny a vodovod) označují místo řím. K. (Cartago). Bylo původně aristokratické. Až do 2. punské války bylo K. na západě první mocí na moři i v obchodě. S úzkostlivou péčí bránili se Kartagiňané soutěži a omezili proto svým koloniím obchodní svobodu. Jádro státních příjmů činily poplatky poddaných, cla a příjmy ze španělských dolů. — Náboženství a řeč byla foenická. — O písemnictví je známo jen, že při rozboření K. r. 146 př. Kr. našli Římané více knihoven, jež rozdali, až na dílo Magovo o zemědělství, jež přeložil Silanus. Zachováno je řecké zpracování zprávy o plavbě (Periplus) od ↷ Hanna. — Dějiny. Podle pověsti založila Kartago, město punské, 814 př. Kr. Dido, dcera tyrského krále, ve skutečnosti bylo však založeno v VIII. st. př. Kr. Foeničany. K. bylo od 600 př. Kr. největším státem námořním. Kartagiňané pocházeli po předcích z Foenicie (odtud jejich římské jméno Punové). Obírajíce se hlavně tržbou, dobyli si mimo veliké bohatství také panství nad sousedními krajinami v Africe a založili si zámořské osady zejména v Hispanii, Sardinii, Sicilii. O ostrov Sicilii vedli Kartagiňané tuhé boje s četnými řeckými městy, zvláště s mocnými Syrakusami. K. vybudovalo hned s počátku cílevědomě námořní loďstvo a již 537 vítězstvím u Atalie (Korsika) zahnalo fokeiské Řeky ze západního Středozemního moře. Od té doby udrželo si panství na moři až do první punské války (264—218), zmonopolisovalo obchod, též ve svých koloniích. Vítězství Gelona Syrakuského u Himery 480 omezilo rozšíření kartaginské moci do východní Sicilie. Marné boje následovaly pak r. 409—339; Agathoklem bylo K. 310—306 v Africe ohroženo, Pyrrhos zmocnil se 278—275 celé Sicilie vyjma Drepany a Lilybaconu, avšak po jeho odchodu zmocnili se K. veliké části Sicilie až na Messinu a Syrakusy, a měli v úmyslu zmocniti se i těchto, když vypukla první punská válka (264—241). K. ztratilo panství nad mořem. Po válce a po ztrátě západní Sicilie následovala krvavá válka (241—237) proti odbojným žoldnéřům ve vlasti, jejíž města z části od K. odpadla; Hamilkar Barkas sice zvítězil, ale mezitím Římané obsadili Sardinii, a Kartagiňané musili se jí vzdáti a zaplatiti mimo dosavadní škodu válečnou 3200 talentů ještě 1200 talentů. Ztratili též Korsiku. Roku 238 přešel Hamilkar s vojskem do Cadizu, aby dobyl Pyrenejského poloostrova. Podařilo se to jemu († 229), jeho zeti Hasdrubalovi a jeho synu Hannibalovi a získali téměř celou zemi až po řeku Ebro, čímž získali bohatou náhradu za ztracená území. Hannibal cítil se dosti silným začíti 218 druhou punskou válku (218—201) a napadnouti Řím. Byv u Zamy r. 202 poražen, radil sám ke spěšnému uzavření míru. Řím k němu svolil r. 201 s těmito podmínkami: aby Kartagiňané vydali svoje loďstvo kromě 10 trojveslic, aby v 50 letech zaplatili 10.000 talentů (asi 384 mil. Kč) a nevedli bez svolení Říma žádných válek. Od té doby bylo K. rozerváno spory mezi aristokracií a lidovou stranou a zvenčí ohroženo Masinissou, králem numidským. Když se K. konečně r. 151 odvážilo k obraně, prohlásili to Římané za porušení míru, vyslali r. 149 konsuly do Afriky a donutili k boji (třetí punská válka, 149—146 př. Kr.), jenž skončil rozbořením města P. Corneliem Scipionem. — Za Augusta znovu vybudováno, povzneslo se m. K. opět brzy na svět. město, bylo kol r. 200 sídlem církevního otce Tertulliana, od r. 439 hlavní město říše Vandalů, 533 zabráno Belisarem pro Řeckou říši a 698 rozbořeno Araby.

Kartel (franc. cartel, it. cartello, z lat. charta, papír), původně při turnajích dodržovaný pořad boje; pak písemné vyzvání na souboj. — K. (kartel. konvence) slují dále smlouvy nebo úmluvy, zvláště takové, jimiž se nezakládají nové právní poměry, nýbrž jimiž dosahuje se opatření pro určitý případ. Též v mezistátním styku jsou k. (vývozní, celní a j.). Celní k. je smlouva, jíž se dva státy zaváží, že jejich celní úřady si budou v určitých

mezích vzájemně nápomocny. — K. je též mezi válčícími státy uzavřená smlouva o vedení války a výměně zajatců. — O těžířských k. ↘ těžířstvo. — K. jsou organisace podniků k vyloučení volné soutěže. Podniky vede k této organisaci úsilí po zvýšení výnosu, jenž je soutěží snižován jednak tím, že soutěž vede k výrobě maximální a nejlevnější, jednak tím, že soutěž působí zvláště soutěžícím výlohy. Kartel sám není podnikem, nýbrž jen organisací podniků. — Rozeznáváme různé formy katelu: 1. konveční k. má za účel vzájemně pevně stanoviti dodávací podmínky (srážky v hotovosti, platební lhůty, úroky z prodlení a j.); 2. cenový k., ustanovení o cenách zboží podle určitých míst, podmínky platební a úvěrové, nejčastější forma k.; 3. obvodní k. přikazuje každému podniku odbytový obvod, aby nepřišlo příliš mnoho zboží na trh, čili uvolniti prodej jen jistého množství, ostatní zboží, pokud je vyrobeno, musí zůstati na skladě. 4. Syndikát obsahuje úlohy svrchu zmíněných forem. Zvláštní zařízení rozděluje (rozdělovací k.) všechny příkazy pro sloučené podniky podle určitého klíče (rozdělovací kvota) a obstarává prodej (prodejový kartel). Tímto zařízením je většinou akc. společnost nebo s. s r. o. Zvláštní druhy syndikátu jsou: a) vývozní (exportní) syndikát, ↘ vývozní spolky; b) nucený syndikát, jenž se zřídí na rozkaz státní moci, aby bylo vyvarováno soutěži z důvodů státního blahobytu. — Sloučí-li se několik závodů dohromady v jeden závod, nebo v závody pod společ. správou, jednotně spravované, mluvíme o trustu (trust, angl., důvěra, opatrovnictví, dozor, kontrola). Zanikají-li podniky v ústř. organisaci úplně, vzniká trust, který je sám podnikem jediným, vyrostlým na dřív. podnicích v něm sdružených. Úspěšnost kartelů a trustů záleží na tom, jak úplně ovládly některé odvětví výrobní. Zemí pův. trustů jsou USA., neboť tam (rovněž v Anglii) je tvoření kartelů zakázáno. Od vydání protitrust. zákona (↘ monopol) je holdingová společnost nejdůlež. formou trustu v USA. Mezistupněm mezi trustem a k. jsou koncerny ↘. — Všecka tato sdružení, zvl. trusty, vzniknuvší fusí podniků, jsou výsledkem t. zv. koncentr. pohybu v hospodářství. Hospod. výhody k., trustů a koncernů mají za účel zmírnění konkur. bojů a zastavení nerentabilních podniků. — Směřuje-li systém podbízení proti zahran. soutěžitelům, mluvíme o dumpingu, ↘.

Kartesianský potápěč.

Kartesiánský čertík, dutá figurka z pestrého skla, obyč. podoby čerta, s malým otvorem na konci zahnutého ocásku (↘ obr.). Dá-li se do nádoby s vodou, uzavřenou nahoře blanou, vznáší se; stlačí-li se blána, pudí zvýšený tlak vodu do figurky a tato klesá.

Karthamin, karthaminová kyselina, červené barvivo, obsažené v safloru, sušených květech světlice barvířské (Carthamus tinctorius) v nepatrném množství (0.3—0.6%). Lze jej extrahovati zředěným roztokem sody. Tvoří ve vodě i alkoholu těžko rozpustné krystalky, barvy tmavě červené, zeleně se třpytící, tající při 228—230° C. V alkaliích se snadno rozpouští tmavě žluto-červenou barvou. Jest součástí rostlinné červeni (rouge végétal) užívané s talkem do líčidel.

Kartli, ↘ Gruzínsko.

Kartograf (lat.-řec.), kreslič map; též úřed. označení dotčeného úředníka zeměpisného ústavu; ↘ mapy.

Kartografie (lat.-řec.), mapařství, technika a technologie zhotovování map; ↘ mapy.

Kartogram (lat.-řec.), znázornění statistických poměrů na mapách; ↘ grafické znázornění a statistické znázorňovací metody.

Kartometrie (lat.-řec.), měření na mapách, a to úhlů (rozdíl směru, spád), čar (vzdálenost, délka průběhu) a ploch k praktickým účelům a vědecky k získaní nejkratších výrazů (ve středních hodnotách) pro tvarové rozdíly území; jako taková je k. = morfometrii; dílčí pojmy obou jsou limnometrie, orometrie a jiné.

Karton (fr. carton), druh hrubého, tuhého papíru (karton, papíru), jenž se zhotovuje strojem na papír nebo kašírovacím strojem (lepený, kašírovaný karton) a válcem se uhlazuje. Hlazený k. je proti přírod. k. potřen barvou a hlazen. V knihařství lepenková vazba pro váz. knihu. — V malíř. nákres, náčrtek k obrazu, kresba na tuhém papíře, jíž se používá jako pomůcky a vzoru k větším obrazům ve fresku, oleji, při tkaní gobelinů, na skle a mosaice. Při tom se kartony prokreslí nebo se obrysy předmětů jehlou propíchají, načež se díry přejedou uhel. prachem, aby se kresba přenesla na desku. — V knihtiskařství je k. (list na výměnu, výměnný) znovu tištěný list knihy, jenž se vlepuje místo

vyříznutého vadného. — Též krabice lepenková pro uschování a zasílání lehkých předmětů.

Kartonáže (z franc.), práce lepenková, z lepenky, kartonu; krabice, obaly z lepenky; vyrábějí se strojově lisováním z jednoho kusu zahřátými razidly nebo, pro větší předměty, z pořízuté lepenky ohýbáním, řásněním, krčením, slepováním nebo nýtováním.

Kartonovati (fr.), svázati knihu atd. do lehké lepenkové vazby.

Kartotéka (řec.-lat.), ↘ lístky. — Kartotekové vydání, na volných lístcích vycházející díla, jež se doplňováním nebo vyřaďováním běžně obdrží, na př. sbírky soud. rozhodnutí, určitě neobmezené látky zákonů, na př. daň. právo a pod.

Kartouz (it. certosa), klášter, zvl. řádu kartuziánů (certosiánů).

Kartouzský likér, ↘ Chartreuse.

Kartouzy-Valdice, o. v Č., okr. Jičín, 1244 ob. (963 č.). Název pochází od klášt. kartuziánů, založ. Albrechtem z Valdštýna, který tu byl i pohřben. Nyní trestnice pro muže s nemocnicí.

Kartusiáni (Ordo Carthusiensis, zkr. O. Carth.), poustev. řád, založ. sv. Brunonem ↘ 1084 v La Chartreuse u Grenoble, r. 1176 potvrzen Alexandrem III., bdí na modlitbách, zabývají se vědec. studiemi, v osamělých celách zachovávají stálé mlčení a zdržují se požívání masa. Nosí bílé roucho. R. 1903 byli k. z Francie vypuzeni a slavná Grande Chartreuse zavřena. R. 1925 měli k. 20 klášterů asi se 600 členy; čtyři kláštery kartnsiánek. Sídlem řádového generála je nyní Certosa di Lucca v Italii.

Znak Kartusiánů.

Kartuš (franc. cartouche) vl. svitek, na kterém jest uvedeno jméno neb rok a okolo pak jest ornamentální výzdoba;

pak zarámování štítů neb znaků, jak bylo zvykem v architektuře a umění XVI. st. Nejobyčejnější užívání k. bylo v rokoku a baroku.

Karty ke hraní jsou listy tvaru obdélníkového, zhotovené na tuhém papíru, po jedné straně značkami a figurami pokreslené, které tvoří celek zvaný „hra". Podle původu rozeznáváme karty italské, německé, francouzské a tarokové. Italské karty (trapule) mají hru o 36 listech ve čtyřech „barvách". U německých karet skládá se hra z 32 listů. Barvy jsou: červená, zelená, žaludy a kule. Francouzské (whistové) karty mají hru zpravidla o 52 listech ve čtyřech skupinách s kresbami černými pique (hroty piky) a trèfle (jetelové lístky), pak červenými carreau (kosočtverečky) a coeur (srdce). Tarokové karty mají 54 listy. Emblemy jsou tytéž jako u karet francouzských. Původ karet je nejasný. Hry v karty, jichž počet je veliký, jsou jednak hazardní, jednak zábavné. Hazardní hry v karty stíhají se v Československu jako trestní přestupek jak u těch, kdo hrají, tak u těch, kdo hazardní hru ve svém bytě trpí (§ 522 tr. z.). Karty jak obyčejné, tak zvlášť k tomu zřízené slouží též „k vykládání", t. j. k věštění budoucnosti. Co se týče výroby, nejstarší karty malovaly se ručně, později pomocí patron, v 15. století nastoupil dřevoryt a v nynější době litografie. Výroba hracích karet je v Československu živností koncesovanou, podléhá důchodkovému dozoru a v důsledku toho jest omezena různými předpisy. Obchod hracími kartami je sice živností svobodnou, musí však býti ohlášen mimo u úřadu živnostenského také u úřadu finančního. Daň z hracích karet náleží mezi daně nepřímé, luxusní. Upravena byla zákonem z 15. dubna 1881, č. 43 ř. z. a uherským zák. čl. XXVII. z r. 1881, pak zákonem ze 7. ledna 1920, č. 31 Sb. z. a n. a ze 3. dubna 1925, č. 54 Sb. z. a n.

Karuk, ↘ vyzina.

Karusel (karosel), rytíř. jízd. hra, od raného středověku do novější doby slavnostní hra, při níž se jezdci předháněli v rozličných závodech (v jízdě dokola, okružní jízdě, v prstenní kolbě, píchání do Turkovy hlavy a j.); potlačena na nějaký čas sedáním v turnajích.

Karva, o. na Slov., okr. Parkán, 1032 ob.

Karven (carven), $C_{10}H_{16}$, 1,8-methandien, obsažen jest vedle karvonu v silici kmínové, pak v silici citronové a ve slupkách pomerančových. Čerstvě předestilován páchne zřetelně po citronech, starší naproti tomu po silici kmínové. Slouží hlavně pro levnější mýdla. Jest to kapalina vroucí při 175° C, hutnoty 0.848—0.851, pravotočivá (+82.5—105.1°), indexu lomu n = 1.472—1.473.

Karvinná, město ve Slezsku, okr. Fryštát, 19.229 ob. (4951 č., 8903 pol.). Velké

uhelné doly, kde se těží ročně přes 200.000 tun kam. uhlí. Pivovar, lihovar a rafin. lihu, tov. likérů.

Karvon, karvol, carvon, d-karvon, terpenketon složení: $C_{10}H_{14}O$, nebo:

$$\begin{array}{ccccc} & \diagup CO-CH_2\diagdown & & \diagup\!\!\diagup CH_2 \\ CH_3-C & & CH-C & \\ & \diagdown CH-CH_2\diagup & & \diagdown CH_3 \end{array}$$

obsažený hlavně v silici kmínové (as 50%) a v silici koprové (as 30%). Vyrábí se frakciovanou destilací silice kmínové. Jest to úplně bezbarvá, silně po kmínu páchnoucí kapalina, vroucí při 230° C, hutnoty 0.960. Jest pravotočivá (+57—60°), index lomu 1.497—1.500. Slouží hl. ve voňavkářství do zubních past, ústních vod a likérů.

Karwar, brit.-ind. přístavní město v severní Kanaře (↗ Kanara), s (1920) 14.649 ob.; vyváží kanarské výrobky.

Karwendelské pohoří, skupina sev.-tyrolských vápencových Alp. Táhne se od Scharnitzu na Isaře až k jez. Achenskému a člení se na řetěz Solsteinský (2641 m), sever. položený řetěz Bettelwurfský (2725 m), Birkkarský (2756 m) a vlastní řetěz K. (2538 m) při bavorské hranici.

Karyatidy, pův. dívky z Karye (u Sparty), které předváděly o slavnosti Artemidině slavnostní rej, při němž měly hlavy ozdobené ve tvaru koše; v architektuře je k. podpěra v podobě dívčí postavy v dlouhé říze.

Karyofylen, caryophylen, $C_{15}H_{24}$, bezbarvá kapalina, hutnoty 0.906, vroucí při 260° C. Jest obsažen v silici hřebíčkové, zázvorové a j. Má význam ve voňavkářství.

Karyokinese, ↗ jádro.
Karyolemna, ↗ jádro.
Karyolysa, ↗ jádro.
Karyon, ↗ jádro.
Karyosoma, ↗ jádro.

Kařez, o. v Č., okr. Rokycany, 780 č. ob. Tov. hosp. strojů, slévárna a železárna.

Kas., zkr. pro Kansas (sev.-amer. stát).

Kasa (z it. cassa), schránka, pokladna. K. typografická, schránka s přihrádkami na písmo.

Kasace (z franc.), zrušení, degradování, zničení. V právu zrušení soudního usnesení nejvyšší instancí a to buď z důvodů formálních (řízení soudní bylo provedeno nesprávně, odvolací lhůta nebyla dodržena a p.) nebo z důvodů věcných (meritorních). V ČSR. pro obor práva občanského i trestního jest jako nejvyšší instance zřízen nejvyšší soud v Brně, který buď dovolání nebo zmateční stížnost zamítne jako neodůvodněné nebo na základě jich zruší naříkané usnesení a nařídí nové řízení. — Pro obor práva správního jest zřízen nejvyšší správní soud v Praze, který však není pravidelnou soudní instancí, nýbrž rozhoduje toliko o stížnostech, jež byly podány proti konečnému rozhodnutí správních úřadů. Tyto stížnosti jsou jen mimořádným opravným prostředkem. Nejv. správ. soud může stížnost zamítnouti z důvodů formálních n. jako bezdůvodnou, nebo může zrušiti naříkané rozhodnutí pro vady řízení nebo pro nezákonnost. — V hudbě (it. cassazione) v 18. stol. hudební skladba pro více nástrojů o více větách, určená k provedení na volném místě, zvl. jako večerní hudba.

Kasační doložka, zrušovací doložka připojená k smlouvám, závětem a kodicilům. Obsahem jejím bývá určitá podmínka, že účinky smlouvy nebo testamentu nastávají teprve tehdy, až druhá strana splní jistý požadavek. Neučiní-li tak, není ani prvá strana smlouvou vázána příp. nenastanou účinky závěti.

Kasační soud, soud zrušovací, který jsa nejvyšší instancí ve státě, rozhoduje o tom, zdali rozsudky nižších instancí jsou správné či nikoliv. U nás jest k. s. nazýván vlastně toliko nejvyšší soud v Brně, ačkoliv ten také rozhoduje meritorně. ↗ kasace.

Kasal Eduard (* 1875), kněz hradecké diecése, od 1905 v Americe, farář osady Svatého Václava v Jacksonu, buditel Čechů a publicista sociální.

Kasalovský Josef, ing. (1845—1899), vynálezce ve výrobě cukrovar. strojů.

Kasamanka (Cazamanca), ř. ve Francouzské Guinei; pramení na sev.-záp. úbočí Futa Džallonu a vlévá se u Carabane do Atlantického oceánu, 175 km splavná.

Kasan Antonín (* 1865), katecheta v Plzni, český homiletik; vydal exhorty.

Kasanda Vojtěch, JUDr. (1850—1922), advokát v Praze, čes. právník, pracovník v organisačním životě čes. advokátů, člen zkušebních komisí na právnické fakultě.

Kasandra (též Alexandra), podle Homéra dcera Priamova a Hekuby; jsouc bohem Apollónem nadána darem věšteckým, prorokovala i zkázu svého rod. města, Troje. Apollo však, jemuž K. nechtěla věnovati svoji lásku, způsobil, že věštbám jejím nikdo nevěřil. Po pádu Troje byla otrokyní Agamemnona, s nímž byla Klytaimnestrou zavražděna.

Kasandros (řec.), (* kol 350 př. Kr., † 297), nejstarší syn Antipatrův; když Alexander táhl do Asie, zůstal v Macedonii u svého otce, jenž však před svou smrtí (319) odevzdal správu říše Polyperchonovi. R. 318 zmocnil se střed. Řecka

a Macedonie, byl však po nešťast. boji proti Antigonovi omezen na Macedonii a Thesalii (311).

Kasapinovič Svetislav (1839—1922), srb. politik směru svobodomyslného.

Kasární vězení ⚲ kasárník.

Kasárník (Kasernenarrest, consigne au quartier, confinement in the barracks), voj. disciplinár. trest, trvající pravidlem nejdéle 30 dní, po kteroužto dobu nesmí vojín opustiti (mimo službu) kasárny a používati tam zařízení, sloužících k osvěžení.

Kasárny (Kaserne, caserne, barracks), stavby, kde je vojsko trvale ubytováno a stravováno. Pocházejí z nejstarších dob stálých armád; římské měly podobu čtverce a byly opatřeny věžemi k obraně, byly tedy zároveň opecněným táborem. Středověk neznal vlastních k., ježto posádka bývala ubytována v hradech; začátkem novověku bylo ve zvyku kantonování (⚲) v měšťanských domech (Einquartierung), teprve v XVIII. stol., když se velmi rozmohla deserce, zřízeny státní k., kde voj. bylo patřičně hlídáno. Zprvu byl systém centralisační (všecko voj. i zásoby v jedné budově), později barákocý n. pavilonový (kde odděleny voj. jednotky od skladišť, vězení atd.). Původně bydlili ženatí voj. v k. spolu se svými rodinami; za dob všeobecné branné povinnosti tyto z k. odstraněny a ubytováno tam jen mužstvo a svobodní důstojníci; ženaté osoby voj. s rodinami bývají — pokud nemají soukromého bytu — umístěny ve zvl. budovách. V moderních k. je vedle prostorného nádvoří, kde se voj. cvičí, postaráno ještě o místnosti, sloužící hrám, tělocviku, výcviku, vyučování, zábavě a osvěžení voj. (voj. zátiší, jídelny, kantiny a p.).

Kasatin, městys v z. Ukrajině, (1923) 14.135 ob.

Kasein, bílkovina (nukleoalbumin) v mléku ssavců, vyloučí se při zkysání mléka, přidáním bakterií kys. mléčné, po přidání kyselin nebo syřidla. Filtrací nebo lisováním se oddělí od mléčné tekutiny. Užívá se ho k výrobě sýrů, v solích jako výživného přípravku (Sanatogen, Nutrosa, Plasmon atd.), v barvířství, při výrobě barev, fotografování, ve tvaru galalitu k napodobení slonoviny, mramoru a pod.

Kaseinogen, v mléce obsažená látka, která se mění působením enzymů na kasein.

Kaseinová zkouška mléka, ⚲ sýroviny.

Kaseinový lak, připravený z kaseinu pomocí čpavku, bezbarvý, lesklý, dosti odolný proti vlivům povětrnostním.

Kasejovice, m. v Č., okr. Blatná, 1384 č. ob. V okolí výskyty zlatonosných kyzů. Koželužna, tov. obuvi, výr. dřev. dýmek a hrnč. zb.

Kasematy (it. casa matta, krytý dům, podle jiných ze šp. casa, dům, a matar, vražditi, zabíjeti, vražednický sklep, mordovna), klenutá místnost v pevnostech, proti pumám. — Na váleč. lodích uzavř. místnost s postran. pancířem k postavení děl, často ještě s pancíř. příčnými stěnami (traversami) nebo jako jednotlivá k. zařízená jen pro jedno dělo.

Kasemba (Cazemba), býv. černoš. říše již. od Tanganiky, od 1891 angl. (sev.-vých. od Brit. Rhodesie), horn. země, jež poskytuje kašavu, bataty, kukuřici, cirok, proso, bulvušky, bavlnu a palm. olej. Obyvatelé (kmen Bantu), vyrábějí dřev. nádoby, kanovky, hrubé látky, hlin. a želez. zboží a provozují obchod. Hlavní m., často překládané, leželo mezi jezery Moero a Bangveolo.

Käsenbrot Augustin (též Augustinus Olomucensis, Augustin Moravský), (1467—1513), postupně kanovník, probošt, sekretář v Budíně, v Olomouci a v Brně, humanist. spisov. a odpůrce Čes. Bratří.

Kaserún, m. v per. prov. Fars, asi 5—6000 ob., mezi Širásem a Bušírem.

Kaseta (fr.), skříňka, zvl. na cenné věci nebo peníze. — K. na fotografické desky, ⚲ fotografování. — Ve stavitelství prohloubená plocha ve stropu.

Kaschau, ⚲ Košice, m. na Slov.

Kasík Emil (* 1875), řed. nem. pojišť. v Klatovech, omladinář, poslanec za str. soc. dem.

Kasijan Vasyl (* 1896), ukrajin. grafik v Praze.

Kasimír, ⚲ kašmír.

Kasino (ital., domeček), označení pro soukromé, uzavřené společnosti a jejich spolkové místnosti; beseda, zábavní místnost některého spolku.

Kaska František (* 1881), prof. gymn. v Jičíně. Vyd. učebnice a výbory z ant. klasiků pro školy.

Kaskáda (franc., ital. cascata), malý umělý vodopád, stupňovitý, vyznačuje se víc uměl. krásou než množstvím vody.

Käsmark, ⚲ Kežmarok, m. na Slov.

Kasparides (Casparides) Stanislav (* 1814, † asi 1880), malíř podobizen a měšťan v Čáslavi. Portretoval hojně na zámcích českou šlechtu.

Kaspické moře (správněji Kaspické jezero, též Chvalinské moře), nejv. vnitrozemské jezero, na rozhraní Evropy a Asie, zbytkové jezero Uralsko-kaspické nížiny, mezi Ruskem a Persií, 185—450 km široké, s pobřežním obvodem 6380

km a hladinou 438.688 km² (z toho ostrovů 2236 km²), leží 26 m pod hladinou Černého moře, voda jeho je slaná, zvl. v zátokách východní části (☞ Karabugas); ústí do něho řeky: Volha, Ural, Kura, Terek, Kuma a j. Severní část s písčitými břehy od prosince do dubna zamrzá. Jižní část má vysoké příkré břehy a sestává ze dvou svahovitých úbočí, oddělených poloostrovem Apšeronem. Podnebí je na východě stálejší než na západě; velmi bouřlivé je jižní pobřeží. K. m., bohaté rybami, chová i tuleně. Obchod stoupl rozkvětem průmyslu zemního oleje v Baku, vybudováním turkestanského bavlnářství, pokračováním stavby dráhy přes K. m., jež začíná v Krasnovodsku. Poštovní parníky jezdí mezi rus. přístavy Baku, Derbent, Petrovsk (Machač-Kala), Lenkoraň, Astrachaň, perskými přístavy Enseli a Astrabad, a zakaspickým Krasnovodsk. Vyváží se: bavlna, rýže, plodiny, vlna, hedvábí, koberce, průmyslové výrobky, stavební dříví a j.

Kasprowicz Jan (1860—1926), pol. básník; z hl. zástupců pol. moderny, významný lyrik, s počátku tendenčně-demokratický, později pesimistický básník světobolu, ve svých posledních knihách apoštol čistého panteismu a lidské lásky. Sp.: Poezje (1889), U trumny mistrza, Z chłopskiego zagonu (1891), Chrystus (1891), Anima lachrimans (1898), Miłošć, Krzak dzikiej róży, Ginęcemu światu (1901), Salve Regina (1903), Bajki, klechdy i baśnie, Chwile, Księga ubogich (1916), Księga miłości (1922). Kromě toho prosy.

Jan Kasprowicz.

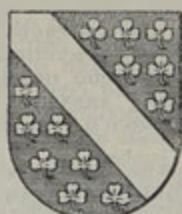
Kasr el Kebir (Ksar el Kebir, španěl. Alcazarquivir), jižní pohraniční město ve španělském Marokku. 10.000 ob.

Kassa, ☞ Košice, m. na Slov.

Kassai, levý přítok Konga, 1940 km dl., pramení v Portugalské Angole nedaleko pramenů řek Zambezi a Koanca, 1600 m n. m., protéká na východě bažinatým územím, kde spojuje se s jezerem Dilolo ☞ a tímto na čas s řekou Zambezi, obrací se na sever, kde tvoří hranici mezi Angolou a Brit. Kongem, tvaří vodopády 6 m vys., přijímá ř. Lulim ☞ a obrací se na sev.-západ, vlévá se jako řeka Kwa, 900 m široká a 36 m hluboká, u Kwamouthu do Konga.

Kassandra, ☞ Kasandra.

Kassava (cassava), kořeny z Manihot (☞) utilissima, M. janipha a M. aipi, pak škrobová moučka z nich získaná, která je v obchodě jako arrorot, tapioka a z.-ind. ságo.

Znak města Kasselu.

Kassel (Cassel), vládní okres v prus. provincii hessensko-nasavské, 10.085 km², (1925) 1,090.069 ob. Hlav. m. K. zároveň hlav. m. provincie, (1925) 171.485 ob., na splavné řece Fuldě, 135—211 m n. m. Město má hojně památ. budov, chrámy ze 14. a 15. st. Průmysl, podporovaný nedalekými doly hnědouhel., vyrábí lokomotivy, železniční vozy, stroje, automobily, letadla a j. Od roku 1867 je K. hlavním městem provincie hessensko-nasavské.

Kassiopeia (řec.), žena Kéfeova, matka Andromedina; podle ní je pojmenováno souhvězdí na severní obloze.

Kassiopeium, Cp, vzácný kov, atom. váha 175, součást ☞ ytterbia.

Kassner Rudolf (* 1873), německý spisovatel.

Kassiteros (řec.), cín, kassiterit, cínovec.

Kasta (port.), v 16. stol. Portugalci zavedené označení pro rozdělení indického obyv. v dědičné stavy; bylo přeneseno do evrop. poměrů a značí zde společ. třídy a povolání, zvyky a zákony přísně oddělené. K. vznikaly často válečnými změnami, při nichž zvl. válečníci nabyli mimořádných práv.

Kastalia, nymfa, před Apollónovým pronásledováním se vrhla do Kastalského pramene.

Kastalskij Alexander Dimitrijevič (1856—1826), rus. hud. skladatel. prof. konserv. v Moskvě.

Kastaněty.

Kastaněty (it. castagnette), ve Španělsku a již. Italii rozšířený chřestící dřevěný nástroj.

Kastel (lat. castellum, dimin. od castrum, pevnost), řím. opevnění zvl. v pohraničí. — Též název opevněn. chrámu, čímž vzniklo jméno kostel.

Kastelán (lat., castellanus), ve středověku osoba, které byla svěřena obrana hradu; purkrabí.

Kastigace (lat.), tělesné potrestání; kastigátor, osoba udílející trest, důtku; ka-

stigovati, očišťovati; spis, zejm. erotické vydání.

Kastil Alfred (* 1874), něm. filosof, žák Brentanův.

Kastilie (špan. Castilla), centrální krajina špan., obklopená horským řetězem, s kontinentálním podnebím. Kastilské horstvo ji rozděluje na Starou a Novou Kastilii. Stará K. leží na severu a je hlavní zásobárnou Španělska. Obilí rozváží se odtud kastilským průplavem. Zaujímá 8 provincií v rozloze 66.609 km² (podle r. 1924). Má 1,885.840 ob. Hl. m. je Valladolid. Nová K. má 5 provincií, rozloha 72.474 km² (podle r. 1924) a 2,534.382 ob. Hl. m. Madrid.

Kastilské rozhranní horstvo, pohoří ve stř. Španělsku, oddělující Staré a Nové Kastilsko. Tvoří je Sierra de Gata (2200 m), Sierra de Gredos (2661 m) a Sierra de Guadarrama (2385 m).

Kastner Bruno (* 1890), až do roku 1918 herec berlínských divadel, poté věnoval se zcela filmu; hraje role bonvivantů.

Kastner Eduard (1845—1909), zem. šk. insp. v Praze, klas. filolog a vydavatel šk. výborů.

Kastner Jan (1860—1912), prof. Uměl. prům. šk., řezbář. Vytvořil řadu oltářů.

Kastner Jaroslav, RTDr. (* 1877), prof. chemie, autor učebnic.

Kastner Karel (* 1881 v Litomyšli), redaktor Listu republikánské strany plzeňského kraje, do něhož píše úvodníky.

Kästner Daniel Viktor (1826—1857), básník sedmihradsko-saského nářečí.

Kastor a Pollux, ↷ Djoskurové.

Kastorový olej, ↷ ricinový olej.

Kastrace (kastrování), umělé odstranění pohlavních žláz u člověka. Výměna látek je snížena, jmenovitě výměna tuku. Rozeznáváme k. před pohlavní dospělostí a po dospělosti. K. se užívalo z náboženských důvodů (kostelní zpěváci). V poslední době se k. užívá ve službách hygieny rasy (vykleštění zločineckých nebo jinak zatížených jedinců).

Kastriota Georgios (Skander beg, 1401—1468), vládce albánský a sjednotitel říše albánské.

Kasualismus (od lat. casus, náhoda), nauka, podle které svět vznikl náhodou.

Kasuarinaceae, čeleď rostlin z řádu Verticillatae. Zastoupeny jsou rodem Casuarina (přesličník). Čítá asi 25 druhů. Jsou to xerofytní dřeviny stromovitého rázu s korunou chvostnatou nebo tvaru metlicovitých hustých trsů s tenkými větvemi, podélně rýhovanými. Listy stojí v přeslenech a srůstají v objímavé zubaté pochvy (podobně jako u přesliček). Větve se preslenovitě dělí a tvoří husté metly neb převislé chvosty větévek a tyto společně se zakrnělými listy zastávají funkci asimilační. Průduchy leží v hlubokých rýhách a zakryty

Casuarina equisetifolia.
(Samčí i samičí květy s větévkou.)

jsou chloupky. Květy pohlaví odděleného, samčí v konečných klasech s jednou terminální tyčinkou s dvojitým okvětím, pestíkem bez okvětí. Dva plodolisty skládají šištici, která za plodu je tvořena dvouchlopými pouzdry, majícími po jedné nažce. Rostou v suchých krajích Australie, na indomalajských ostrovech, v tropické pevninné Asii. Pěstovány jsou pro těžké a pevné dřevo, „železné dřevo".

Kasuaři (Casuaridae), čeleď z řádu běžců (Cursores). Zobák mají se strany smáčklý; nozdry uprostřed zobáku. Křídla a ocas úplně zkráceny. Nohy mají tři prsty směřující dopředu. Familie rozvrhuje se na dva rody: 1. Casuarius L. (kasuar). Žije na Ceramu, Nové Guinei, jihomoř. ostrovech. Živí se většinou měkkými zelenými částmi rostlin a ovocem. C. galetus Vieill, černě opeřený. Dromaeus Vieill. (↷ Emu.)

Kasuistika (lat.), část mravovědy, jež pojednává o zásadách, podle kterých se mají rozhodnouti na uklidnění svědomí vážné případy (casus conscientiae). Nejznámější kasuistické dílo středověké jest Summa od Raimunda de Pennaforte. Za hbité kasuisty platili zvláště jesuité.

Kasuističnost (z lat.), zákonodárná technika, která do zákona vkládá jednotlivé konkrétní případy a tím usnadňuje soudci rozhodování, má-li vydati rozsudek v úplně obdobném případě, jaký jest v zákoně vylíčen. Je to sice způsob velmi cenný, ale také velmi obtížný, protože mnohotvárnost života nelze vtěsnati do typických příkladů, i kdyby jejich výpočet byl sebe větší. Zvláště zde padá na

váhu okolnost, že zákony civilní i trestní jsou dělány na celá desítiletí a nemohou proto řešiti i případy, jež mohou změnou poměrů nastati v budoucnosti. Z těchto důvodů moderní zákony řeší věc tak, že hledají výrazy a pojmy, které by zahrnovaly pokud možno největší počet případů a ponechávají soudci při tomto abstraktním řešení více volnosti. Úplně provedený systém abstrakční vede však k potížím, poněvadž výklad nadřazených pojmů může býti hodně široký a tím vzrůstá i zodpovědnost soudcova. Nelze se tudíž vysloviti ani pro jeden z naznačených systémů, nýbrž k dobrým výsledkům vede jen jejich vhodná kombinace.

Kasule (lat. casula), ornát, mešní roucho, vrchní roucho katolických kněží při sloužení mše sv., dříve zvonovitý plášť, jenž kněze jako domeček (casula) uzavíral, jen s otvorem pro hlavu, obyčejně z drahocenných látek v církevních barvách: bílé, červené, zelené, fialové a černé, s vetkaným nebo z jiné látky vloženým křížem na zadní straně.

Kasus (lat. casus), případ, pád, událost; jmenovitě v gramatice změna kmenového tvaru jmenného.

Kaszewski Kazimierz (1825—1910), pol. liter. kritik, klas. filolog.

Kaš Igo (1853—1910), slovin. spisovatel, spolupracovník Politik.

Káš Jan (1825—1873), č. malíř.

Káš Josef, Ing. (* 1871 v Příbrami), přednosta státních solných podniků v Solnohradě a v Přešově na Slovensku. V r. 1918 převzal solné podniky v Solnohradě, na Slovensku a v Akně-Slatině v Podk. Rusi do majetku čsl. státu.

Káš Vojtěch (* 1848), prof. na vys. šk. báňské v Příbrami.

Kašan (hebr.), předříkávač modliteb při žid. obřadech.

Kašan, hl. m. perské provincie Kašan, asi 20.000 ob. Výr. hedvábí a koberců.

Kašava, o. na Mor., okr. Holešov, 829 č. ob.

Kaščenko Adrian (1858—1921), ukrajinský spis., autor mnoha hist. povídek (U zapali boroťby, Borci za pravdu a mnoho jiných). Nejdůležitější hist. práce: Opovidannja pro slavne Vijško Zaporožske Nyzove.

Kášek Josef (* 1881), farář ve Žlebech Českých, pracovník menšin. a publicista.

Kašel (lat. tussis), trhavý a zvučný výdech při křečovitě sevřené štěrbině hlasové; předchází hluboké vdechnutí. Výdech děje se nejprve proti zavřené štěrbině hlasové. Otevře-li se tato úzce, vyrazí vzduch nalézající se pod vysokým tlakem prudce ven. Příčinou k. je přímé podrážd. bloudiv. nervu (nervus vagus), rozprostír. se ve sliznici patra, hltanu a dých. cest, a to překrvením, zánětem cizím tělesem (na př. i hlenem, hnisem, krví), silnými odchylkami od obyč. teploty vdechovaného vzduchu a chem. drážděním (plyn).

Kašgar, m. v čín. prov. Sinkiang (vých. Turkestan ☉), asi 70.000 ob. (Turci, Číňané, Sartové), 1304 m n. m., na řece K., v úrodné krajině, sestává ze st. města (čín. Sufu) na pr. břehu (s palácem guvernéra) a nov. města (Jangišar, čín. Sulo, s citadelou). K. má 18 medres (vys. škol), stanici karavan, brit. gener. konsulát, pomník Ad. v. Schlagintweit (zavražděn zde 1857), dodává: zlaté a stříbrné, bavlněné, hedvábné a plátěné látky, koberce, m. je otevřeno ciz. obchodu.

Kašík Antonín (1876—1916), č. lit. hist.

Kašikovič Nikola (1861—1927), srb. redaktor v Bosně a folkloristа.

Kašin, m. v ruské gub. Tverské, 8012 obyv.

Kašin Daniel Nikitič (1773—1844), rus. hud. skladatel.

Kaška Antonín (* 1862), děkan v Kostelci n. O. Sp.: Zrcadlo katol. křesťana a někol. spisů asketických i mravoučných.

Kaška Jan (Cassius), bakalář a exulant ve Skalici na Sl. Skladatel náb. písní.

Kaška Jan (* 20. VIII. 1810, † 21. VII. 1869), čes. herec a spis. z doby počátků čes. divadla. Zprvu ochotník, od r. 1842 hercem z povolání, člen. čes. div. v Praze do r. 1869. Nezapomenutelný interpret postav komic.; pod pseud. J. K. Zbraslavský přispíval do Květů, překládal div. hry, napsal v r. 1848 Cvičení pro nár. gardu, Zápisy star. komedianta.

Kaškaval, ovčí sýr.

Kašmír (úř. K. a Jammu, ☉ Džammu, angl. Cashmere, též Cashmir), lenní stát na s.-z. brit.-ind. říše, himalaj. stát, mezi vých. Turkestanem, Tibetem a Pendžabem, měří 281.227 km², (1921) 3,320.518 obyvatel (15 na km²). Vlastní Kašmír je velkolepá krajina údolní (1800 m n. m., 200 km dlouhá, 140 km široká), vroubená zasněženými pohořími. Na severo-záp. tekoucí splavná řeka Dželam tvoří jezero Wularské a opouští K. proslulou úžbabinou Baramulskou. Zima je zde chladná, léto teplé, takže ještě ve výšce 3350 m rostou vysoké lesy, podél řek daří se ovocným a ořechovým stromům, obilí, růžím a rýži i vínu. K. je bohat na nerosty (železo, uhlí, měď, olovo, tuha, síra) a na zvířectvo (gazely, pižmoně, vlky, medvědy), dravce a vodní ptactvo. Pěstují se ovce, kozy, hovězí dobytek, vyváží se máslo. Četná jezera mají hojnost ryb. Nejdůležitější potravou jest rýže a evrop-

druhy obilí. Obyvatelstvo (mohamedáni, Hindové, Jainové, budhisté, Sikové a křesťané) prý pochází z přistěh. Arijců. Řeč je kashmiri, asij. řeč, jíž mluví asi 1·3 mil. ob., mimo to paňabi (766.000 ob.) a j. Nejdůležitější průmysl je tkaní látek ze srsti ochočených kašmírských koz a divokých tibetských koz, dále výroba koberců, látek a papíru. Hl. skladištěm pro K. je ♁ Amritsar v Pendžabu. — Významná m. jsou hl. m. Džamu, letní sídlo Srinagar a na sev. Leh na Indu. Telegraf spojuje Džammu se Srinagarem a Lehem. Skoro nezávislý kníže; maharadža) platí formální daň a podléhá vicekráli.

Kašmír, jemná, měk. látka z kozí vlny.

Kašov, o. na Slov., okr. Trebišov, 444 ob. (249 čs.)

Kašpar Adolf (* 27. XII. 1877), č. malíř a ilustrátor. Výzdoba Babičky, F. L. Věka, Filosofské historie, spisů Raisových. Vyniká jemným pochopením dobovým a význačným koloritem.

Kašpar Bohumil (* 1870), od 1907 řed. kůru basiliky na Smíchově, hud. spisovatel a skladatel; vydal: Obřady svatého týdne (1903), Pašije (1903), Graduale Svatováclavské (1910), pod pseud. Zdeněk Schütz tiskl verše a beletrii hud. námětů, psal kritiky do odborn. revuí. — Lit.: Cyril 1910, 28.

Kašpar František (1870—1925), primář Milosrdných sester, lidumil.

Kašpar František (1879), farář v Nicově, mystický básník a spisovatel.

Kašpar Jan (1885—1927), první český aviatik.

Kašpar Josef (* 1863 v Častolovicích), prof. gymnasia v Libni, místopisec a bohoslovec; vydal řadu monografií o Novém Bydžově a Chlumci nad Cidlinou, kázání a statí filosofických, knižně učebnice Apologetika (1923) a Dogmatika (1922). ♁ Bitnar, Lid. Listy 1923.

Kašpar Josef, současný mor. publicista sociální z okruhu Šamalíkova; vydal Poměry lidu rolnického na Valašsku (Selské Hlasy 1901).

Kašpar Josef ThDr. (* 1863), prof. náb. a vlastivěd. historik.

Kašpar Josef Vladimír (1859—1880), právník a beletrista, píšící pod pseud. Gaspardi, M. Rubín a Kamil Malínský do Světozora, Humor. Listů a do jihočeských novin.

Kašpar Karel Borrom. ThDr., JUDr., (* 1870), biskup v Král. Hradci a kat. spisovatel.

Kašpar Ludvík (* 1883), kaplan v Olomouci, biblista; vydal Obléhání Jerusalema Sanheribem (1904).

Kašpar Ludvík Bohumil (1837—1901), ev. farář v Praze XII. a náb. spisovatel.

Kašpar Stanislav, Ing. (* 4. VIII. 1900), odb. spisovatel hl. v oboru mechanického transportu.

Kašpar Václav William (1835—1922), č.-am. bankéř v Chicagu.

Kašpar Václav (* 13. X. r. 1894 v Borešnici). Redaktor Lidových Listů v Praze. Prosa: Vlak pro vraha. Na břehu řeky. Útěk před láskou. Kain.

Kašpárek, komická osobnost loutkových her, obměna starého Hanswursta (v. t.), po němž nastoupil v XVIII. stol. Nověji nahrazen Hurvínkem.

Kašpárek Ignác Alfons (* 1841 v Nezdenicích), farář v Komíně na Moravě, plodný spisovatel homiletický okruhu Kuldovy Posvátné Kazatelny, buditel moravský.

Kašpárek Theodor MUDr. (* 1864, † 1930), profesor č. vys. uč. techn., zootechniky, morfologie a pathologie zvířat domácích, přednosta stát. ústavu zvěrolékařského. Napsal četná vědecká pojednání v listech denních, hospodářských a zvěrolékařských a redig. Zvěrolékařský Obzor. Byl předním představitelem vědy veterinářské v Československu.

Kašparides Šebestian, pseud. Jakuba Arbese.

Kašperlík Matěj, (Kasperlík) (1801—1865), řed. arcikníž. statku v Těšíně, politik a histor. spisovatel.

Kašperov Vladimír Nikitič (1827—1894), rus. hud. skladatel.

Znak města Kašperských Hor.

Kašperské Hory (Bergreichenstein), horn. a okr. město, 2221 ob. (176 č.), tov. břidlic. tab., sirek a dět. vozíků. — Od XIV. stol. se tu hojně těžilo zlato.

Kašťák František (1852—1920), děkan, právník církev.; vydal Přátelé a nepřátelé duchovenstva (1905).

Kaštan koňský, jírovcovité (Hippocastaneae), čeleď stromů s listy dlanitě 5—7četnými, květy souměrnými v latách složených z vijanů. Obsahuje dva rody: Jírovec (Aesculus) má tyčinky z koruny vyniklé a tobolku ostnitou. J. obecný, maďal (Aesculus hippocastanum), tvoří na Balkáně a Kavkazu souvislé lesy a v XVII. st. byl zaveden do stř. Evropy a stal se oblíbeným stromem v sadech a v stromořadí. Dosahuje velkého stáří. Plod, kulatá tobolka s ježatými ostny obsahuje jedno až dvě semena (koňské

kaštany), která obsahují hojnost cukru a škrobu, ale pro množství hořkých sloučenin a tříslovin nedají se požívati a slouží jen jako krmivo pro zvěř. Ze Sev. Ameriky pochází j. červený (Aesculus rubicunda). Druhý rod pavie (Pavia) obsahuje stromy podobné jírovcům, ale tyčinky z koruny nevyčnívají a tobolky jsou hladké. Domácí v Severní Americe. V sadech u nás se pěstuje p. červená (P. rubra) s plátky červenými a p. žlutá (P. lutea) s plátky bledě žlutými.

Kaštil Josef (1847—1912), kněz deficient; psal pod pseud. Stařeček z chaloupky beletrii a sociální stati do mor. časopisů, vydal přednášky O otázce řemeslnické (1900). ↘ Náš Domov 1913, 33.

Kašubové (Kasubové, dříve přezdívka, vlast. označení: Slovinci), kmen Pomořanů ve vojvodství Pomořanském, 1910 asi 100.000 hlav, rychle se popolšťují. K. sídlí mezi Gdánskem a hranicí Pomořan, jsou prostř. velcí, silní, obývají doškem kryté hliněné chatrče, jsou rybáři a rolníci. Starý kroj (ženy nosily květovaný řasnatý kabát, bluzu s barevným přehozem, samet. čepec se šátkem přes hlavu, muži nosili kožiš. čepici, dl. kabát a vys. boty) již vymizel. K. mají vlastní zvláštní řeč, odlišnou ve více nářečí; spis. řeč chybí.

Katadidymus (řec.), forma lidského znetvoření, dvojče.

Katafalk (franc.), smuteční výstroj nebo slavnost. podium, nesoucí při pohřbu význačných osob mrtvolu.

Kataforese (řec.), pohyb pevných nebo tekutých částeček, suspendovaných v kapalině, působením elektromotoric. sil.

Katachrese (řec.), porušení jednoty užitého obrazu v poetice.

Katajev Valentin (* 1892), rus. spisov., novelista a romanopisec.

Katakaustika (řec. katakaustická plocha), odrazem vytvořená ohnivá čára neb plocha.

Kataklastický (řec.), vlastnost některých nerostů: rozmačkaný tlakem horských vrstev.

Kataklysmická (katastrofická) teorie, proslulá nauka Cuvierova, podle které opětov. převraty všechen živoucí svět na zemi byl úplně zničen a pak po každé byl stvořen nový, jinak ustrojený svět.

Katakomby (řec.), podzemní pohřebiště, tesané do skal za prvních křesť. v Italii. Římské k. jsou úzké chodby, většinou v několika poschodích nad sebou. Jsou při velkých silnicích, Via Appia, Ardentina, Salaria, Nomentana. Původní jejich jméno Coemeterium.

Katakomby sv. Kalixta

Katalánská řeč a literatura. Katalánština je sloučenina řeči španěl. a provençálské, kterou mluví v Barceloně a Valencii, jakož i na Balearech. Ve středověku měla svoji bohatou literaturu. Zachovány jsou národní písně, hlavně však písně náboženské, báseň troubadura ze XIII. stol., z prosy: kronika Jakoba Dobyvatele, od neznámého autora, Petr III. a jeho předchůdci od Bernarta Desclota, Jakob I. a jeho nástupce od Ramona Muntanera (1265—1336). Z XV. st. dlužno jmen. katalán. Petrarku Auziáše Marcha (1379—1459) a nepřítele žen Jaima Roigu († 1478). Velice oblíbený byl rytířský román Tiraut lo Blanch od Matorella (1460) a Milostné novelly Curial y Guelfa, prozrazující vliv Boccacciův, z dramat Misteri de Sant Esteve, jež se ve XIV. st. ztratilo a Misteri de Elche ze st. XV. Novokatalánská literatura má mnoho významných spisov. od r. 1800. Patří k nim J. Rubió y Ors (1818—99) se svým spisem Gayter de Llobregat (1839—89, 3 knihy) a B. Balaguer, J. Vardaguer, E. Llombart (1848—89) a j.

Katalasy, katalysátory ve zvířecích a rostlinných kapalinách, jež podporují okysličování při životních pochodech.

Katalepsie (řec.), ↘ ztrnutí.

Katalexis (řec.), v metrice přerušení verše před ukončením posledního metra; odtud katalektický verš, verš na konci neúplný, t. j. zkrácený o jednu nebo dvě slabiky (naproti verši akalektickému).

Katalog (řec.), seznam, jmenovitě knih, rukopisů, uměleckých předmětů, přírodních sbírek, mincí. O zařízení kniž. katalogů ↘ knihovní věda.

Katalonie (špan. Cataluña), krajina v sev.-vých. části Pyrenejského poloostr., rozloha 32.197 km² s (1924) 2,401.000 ob. Obsahuje provincie: Lérida, Gerona, Barcelona a Tarragona. Ačkoliv je z největší části hornatá, jest K. nejbohatší kraji-

nou španělskou. Dodává hl. víno, pšenici a olej. Hl. m. Barcelona, která jest současně největším průmyslovým a obchod. střediskem Španělska. Katalonci jsou inteligentní, podnikaví a vytrvalí; jsou střední postavy, silní, tmavé pleti a černých vlasů a nosí ještě dnes svůj malebný a oblíbený národní kroj.

Katalysa (řec.), změna, nejčastěji zvýšení rychlosti chemické reakce, při čemž účinná látka (katalysátor) vzhledem k reagujícím látkám je přítomna v nepatrném množství a zůstává nezměněna. Katalysátor může býti s reagujícími látkami v stejné fázi (homogenní systém), na př. při přípravě éteru z alkoholu katalytickým účinkem kys. sírové (vesměs tekuté fáze), anebo katalysátor může býti ve fázi jiné (heterogenní systém), na př. při oxydaci kysličníku siřičitého vzdušným kyslíkem na kysličník sírový (plynné fáze) katalytickým účinkem platinové houby (pevná fáze). Katalysátor působí buď kontaktně jako při uvedené oxydaci kysličníku siřičitého tím, že reagující látky na svém povrchu koncentruje nebo rozrušuje jich molekulární vazbu, anebo přenášením, na př. při hydrogenesi nenasycených uhlovodíků katalytickým účinkem niklu, který s vodíkem slučuje se na nestálý hydrid. Při oxydaci thiosiranu sodného, $Na_2S_3O_3$, peroxydem vodíku, H_2O_2, za přítomnosti kupri-iontů, $Cu^{\cdot\cdot}$, k reakci $Na_2S_2O_3 + H_2O_2$, připojuje se druhá $Na_2S_2O_3 + Cu^{\cdot\cdot}$. První nazývá se reakcí indukovanou, druhá indukující, společná látka, $Na_2S_2O_3$, aktorem $Cu^{\cdot\cdot}$ induktorem, H_2O_2 akceptorem. Poměr akceptorem spotřebovaného množství aktoru k množství spotřebovaného induktorem nazývá se indukčním faktorem. V tomto případě ztrácí se katalysátor $Cu^{\cdot\cdot}$ přeměnou v sírník měďný. Jinak ztrácejí katalysátory svou účinnost stárnutím (na př. dlouhým požíváním zmenšuje se povrch platinové houby) nebo otrávením (katalysátor pokryje se létavým prachem nebo podléhá chemické změně účinkem znečištěnin). Otrávení podléhají též enzymy (↷), jichž účinek spočívá rovněž v katalyse. — Účinkem antikkatalysátorů nebo paralysátorů snižuje se rychlost chemických reakcí (negativní katalysa).

Katalysátor, ↷ katalysa.

Katamaran, primitivní plavidlo (vor), často opatřené vesly, používané domorodci na Ceyloně a v Brasilii.

Katančič Matija Petar (1750—1835), chorv. spisovatel a archeolog.

Katanga (Garanganja), provincie v Belgickém Kongu (↷), 560.080 km² 11.000 ob.

Katamaran.

Katapepsis (řec.), úplné strávení.

Katapeptický, prostředek, podporující trávení.

Kataplasma (řec.), obkladek kašičkový.

Kataplexie (řec., ochromení z leknutí), přechodný, ochromení podobný (kataplektický) stav, vznikající u zvířat (i u lidí) zvl. leknutím, také při poranění; v hypnotismu se označuje jako katalepsie.

Katapulta (lat., řec. katapeltes), zbraň k vystřelování šípů, podobná samostřílu.

Katar (z řec. katarrhein, stékati), prudké nebo vleklé záněty sliznic s odměšováním hlenu a hnisu z dráždění tepelného, chem. nebo bakterielního. Dlouho trvající k. může způsobiti zánik sliznice. K. sliznice nosní nazývá se rýma, k. roury močové kapavka, k. děložní a poševní bílý tok a p. Léčení: šetřiti onemocnělou sliznici odstraněním dráždění.

Katar pelní (k. Bostockův, catarrhus aestivus), prudká rýma, zvl. v době senoseče. Za příčinu považuje se látka obsažená v pylových zrnéčkách kvetoucích travin, která vniká vdechováním pylu na sliznice. Začíná zpravidla katarem očních spojivek (silné slzení), po němž následuje katar sliznice nosní (silné kýchání), pak hrtanu a průdušek.

Katarakt (řec.), vodopád, jmenovitě nízký vodopád veletoku.

Katarální horečka, zhoubná, u hovězího dobytka nakažlivá, s vysokou horečkou spojená choroba sliznic hlavy, očních, nosních a vedlejších dutin, tlamy a, jako u difterie, sliznice hrtanové; může postihnouti všechny vnitřnosti. Často působí i dráždění mozku, zuřivost, křeče, ochromení a v polovině případů usmrcuje.

Katarální zánět průdušek (řec., bronchitis), zánět sliznice průduškové, vyznačující se překrvením, zduřením a zvýšeným odměšováním hlenu n. hnisu. Dokud se odměšování ještě nedostavilo, nazývá se katar suchým. Nejdůležitějšími příznaky jsou kašel a expektorace (vykašlávání obsahu), také bolesti na hrudníku a dušnost. Prudká bronchitis vzniká velmi často po nastuzení, pravděpodobně

i vniknutím infekce (mikrobů). Čím hlouběji sestupuje katar do jemnějších průdušek, tím je trvrdošíjnější. U malých dětí stává se pak životu nebezpečným jako t. zv. kapillární bronchitis často tím, že se přidá zánět plic (bronchopneumonie). Vleklý bronchitis může vzniknouti jako pozůst. zánětu plic, častěji z prudké formy, znovu se vracející, dále trvalými, škodlivými vlivy na sliznici průdušek, na př. prachem, střídající se teplotou, přílišným namáháním a je tedy častou chorobou z povol. Konečně může vznik. jako průvodný zjev vleklých chorob plic (tuberkulosa) a srdečních. Na podkladě dlouho a trvajících vleklých br. vzniká rozedma plic a rozšíření průdušek.

Katastr, úřední sepsání všech pozemků dani podrobených s udáním jejich polohy, jména majitele, rozměru, kultury, čistého výnosu i příslušné daně pozemkové. V Čechách již r. 1654 byl sestaven první takový seznam t. zv. rolla berní. O spravedlivé rozdělení a předeps. práv. daně pozemkové hlavně se starala již cís. Marie Terezie a pak cís. Josef II., jenž dal podnět k sestavení t. zv. katastru Josefínského, který již aspoň přibližně odpovídal správnému předpisu daně pozemkové. Než úprava tohoto byla již za jeho následníka cís. Leopolda zrušena a pracováno k založení katastru t. zv. stabilního, k jehož založení vykonány rozsáhlé práce měřické a mapovací a byl katastr ten založen cís. Frant. I. patentem z 23. XII. 1817. Příslušné práce měřické vykonali geometři vojenští i civilní a to podle instrukce ze dne 28. III. 1818 a 24. II. 1824. Základem měření byla trigonometrická síť položená po celé tehd. říši. V Čechách bylo započato s podobným měřením r. 1826. Než za nedlouho shledáno, že ani tento katastr nevyhovuje a dovoláváno se stále nové revise, k níž došlo až v r. 1896 a 1897. Po převratu došlo k vydání nového t. zv. katastrál. zákona, t. j. zák. ze dne 16. XII. 1927 čís. 177, jímž byla hlavně zrušena veškerá dřívější ustanovení o vedení katastru, pokud odporují tomuto novému zákonu a zároveň ustanoveny úřady, jimž vedení i opravy potřebné svěřeny. (O tom → § 1 a další cit. zákon.)

Katastrální mapy, zhotovují je příslušné katastrální úřady (nyní evidence katastru daně pozemkové) na požádání za nepatrný poplatek ve velikostech 1:500 až 1:5000 a tvoří podklad k vyměřování daně pozemkové.

Katastrofa (řec. obrat), nešťastný následek rozhod. obratu (peripetie) v lidském životě; také nešťastný jev přírodní s hroznými následky.

Katastrofická teorie, → teorie kataklysmická. — K. se jmenuje také teorie Karla Marxe (→), podle níž vývoj kapitalistické společnosti musí skončiti katastrofou.

Katastrové měření, měření k určení podrobných map (katastrů), v nichž jsou podrobně vyznačeny pozemky.

Katathermometr (řec.), teploměr k měř. rychlosti ochlaz. (vliv počasí na teplotu těla) v lékařské klimatologii. Přístroj obalí se vlhkou hlínou, zahřeje se na 100 F a stanoví se na větru a vlhkosti vzduchu závislá doba, za kterou teploměr klesne na 95 F.

Katatonie (řec.), tělesný stav, ve kterém jednotlivé údy nebo celé tělo často po dlouhou dobu zůstává strnulé. K. se objevuje většinou u duš. chorých (také u hysteriků), nyní označují se pojmem k. většinou některé formy dušev. onemocnění.

Katatypie (řec.), jistý způsob kopírování fotografických obrazů. Nasytí-li se fotografický platinový nebo stříbrný obraz etherickým roztokem peroxydu vodíku, rozloží se peroxyd katalytickým účinkem kovu na temných místech obrazu, kdežto jinde zůstane nezměněn. Přitlačením na fotografický papír, reagující s peroxydem vodíku, lze získati otisk.

Katedra (řec. sídlo), vyvýšená učební stolice. Proto katedrová řeč, katedrová moudrost (naproti svěží životní moudrosti), → cathedra.

Katedrála (z řec.-lat.), biskupský hl. chrám ve městě.

Kategorie (řec.), všeobecně pojmová třída, do níž je předmět zařazen; ve filosofii označení pro všeobecné pojmové formy nebo pojmové druhy samotné. Peripatetikové určili deset kategorií: substantia, quantitas, qualitas, relatio, actio, passio, ubi, quando, situs, habitus. Kant měl za to, že kategorie odpovídající logickým funkcím myšlení v soudu a že jich tedy musí býti právě tolik, kolik je forem soudů. Vypočetl tedy ve čtyřech třídách kvality, kvantity, relace a modality celkem 12 kategorií: pluralita, mnohost, jednota, posice, negace, limitace, inherence, kausalita, relace, skutečnost, možnost, nutnost.

Kategorický (řec.), jednoduše „vypovídací“, nepodmíněný, určitý; proto kategorický imperativ u Kanta na rozdíl od hypotetického, t. j. připínajícího se k předpokladu nebo k podmínce; mravní požadavek, který platí bez očekávání odměny nebo trestu.

Katedroví socialisté, přezdívka, jíž užil r. 1871 H. B. Oppenheim; charakterisoval tak úsilí německých profesorů národ.

hospodářství jakožto příbuzné se socialismem, kteří stáli proti liberálnímu směru a kteří naproti t. zv. abstraktní škole žádali reální politiku, která by zkoumala a užívala skutečné jevy hospodářského života.

Katechese (řec.), náboženské vyučování, jmenovitě vyučování, které probíhá v otázkách a odpovědech.

Katecheta (řec.), kdo udílí náboženské vyučování (katechesi); také úřední označení náboženského učitele.

Katechin (kys. katechová, $C_{19}H_{18}O_8$), nachází se v katechu, v gambíru, ve dřevě Anacardium occidentale a j. Připravuje se extrakcí z katechu vodou. Tvoří bílé, hedvábně lesklé krystaly, rozpouští se těžko v studené, snadno v horké vodě, taje při 127°, redukuje soli ušlechtilých kovů.

Katechismus (z řec.), původně se používalo toho slova o vyučování počátkům některé vědy, v ponětí křesťanském vyučování o základních věcech křesťanství a pak kniha pro toto vyučování. Takový katechismus je sestaven většinou ve formě otázek a odpovědí. Nejvíce rozšířen je v ev. církvi k. Lutherův z 1529.; k. heidelberský z r. 1563, v římsko-katol. církvi oficielní Catechismus Romanus z r. 1566.

Katechu, suchý, vodný výtažek z jádrového dřeva stromu Acacia Catechu, Pegukatechu, Bombaykatechu, Catechu nigrum, japonská země (terra japonica). Vyváží se z Rangoonu v Zadní Indii. Je to tmavohnědá, křehká hmota, chuti svíravě přisládlé; obsahuje asi 55% katechinu a asi 30% třísloviny. Používá se v barvířství, koželužství, proti kotelnímu kameni a v lékařství.

Katechumeni (řec.), ve staré nábož. obci nekřesťané, kteří přistoupili ke křesťanství, kteří však nebyli ještě pokřtěni. Směli být přítomni jen první části bohoslužeb.

Kateřina sv. z Alexandrie, učená panna; lámána kolem a sťata r. 307, patronka filosofů. Památka 25. XI. — K. sv. švédská (1331—1381), dcera sv. Brigitty, abatyše kláštera r. 1474; prohlášena za svatou. — Kateřina sv. Sienská (1347—1380), dcera barvíře Benincara, prohlášena za svatou r. 1461, sestra III. řádu sv. Dominika; pohnula papeže Gregora XI. k návratu z Avignonu do Říma. — K. Medicejská, královna franc. (1519—1589), dcera Lorence Medicejského, vévody Urbinského; stala se chotí krále Jindřicha II. Po jeho smrti vládla za svého druhého syna Karla IX. Zavdala příčinu k Bartolomějské noci 1572. — K. I. Alexejevna (1684—1727), z litevské rodiny Skavronských. R. 1712 dal se s ní Petr Vel. oddat, r. 1724 korunována. Když Petr 1725 zemřel, nast. na trůn. Založila Akademii věd a omezila moc senátu Nejvyšší tajnou radou. — K. II. Alexejevna (1729—1796). Provdala se za Petra, vévodu holštýnského, r. 1753 stala se důvěrnou přítelkyní hraběte Sergěje Saltykova a porodila velkoknížete Pavla. Nato se stal jejím oblíbencem Stanislav Poniatowski, pak hrabě G. Orlov. R. 1762 přinutila K. Petra III., aby se zřekl trůnu, a garda i klerus ji uznaly za carevnu, načež Petr byl zavražděn. K. povolala do Ruska cizozemce, založila kolonisační úřady.

Kateřinice, o. na Mor., okr. Nový Jičín, 596 ob.

Kateřinice, o. na Mor., okr. Vsetín, 934 ob.

Kateřinky (Katharinberg), o. v Č., okr. Liberec, 874 ob. Textilní průmysl.

Kateřinky (Katharein), o. ve Slezsku, okr. Opava, 6545 ob. (4711 č.). Cukrovar a četné továrny.

Kateter (řec.), chirurgický nástroj, zvl. k umělému vyprázdnění močového měchýře, tuhý, polotuhý nebo měkký, z kovu, gumy n. z hedvábného tkaniva, pokrytého lakem. Je to trubice, jejíž zevní konec nazývá se pavilon, a slepý, postranním otvorem opatřený konec, druhý zobák; tento může býti také hrotnatý nebo podoby knoflíku nebo olivy. K. jsou rovné a zakřivené (obr. 1—4). Zakřivení je obloukovité nebo tupoúhlé. Tloušťka k. (průměr 5—6 mm) kolísá podle účelu. Zavedení k. je u žen velmi lehké, u mužů často obtížné (při zúžení

Kateter.
Obr. 1. Kovový kateter se zakřivením v tupém úhlu.
Obr. 2. Hedvábný kateter se zakřivením v tup. úhlu.
Obr. 3. Rovný hedvábný kateter.
Obr. 4. Rovný gumový kateter.

roury močové, zvětšení prostaty). Používá se jich pouze po nejpečlivější sterilisaci. Jsou také k. nosní (tubární) a k. močovodové.

Kat'exochen (řec.), po přednosti; odpovídá franc. par excellence.

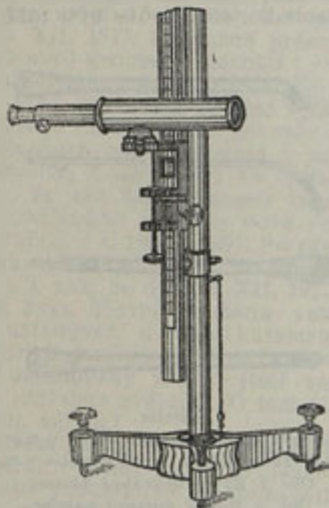
Katharsis (řec.), očištění, jmenovitě účinek tragedie, pokud podle Aristotela působí soucitem a bázní očištění těchto afektů.

Kathartické léčení, léčebná metoda v neurologii a psychiatrii; zakládá se podle Breuera a Freuda na tom, že nepříjemné zážitky, které, byvše zapomenuty a nedošedše k vědomí, vyvolávají jako rušivá duševní cizí tělesa konversí (↗ hysterie) hysterické chorobné zjevy, přivedou se v hypnose k vědomí a možností odreagování (uvolnění neuvědomělého citového napětí, ↗ psychotherapie) pozbývají své choroboplodné vlastnosti.

Kathaři (řec.), středověké sekty, jež se rozšířily od východu po střed. Evropě, jmenovitě v jižní Francii a západ. Německu. Přívrženci těchto sekt holdovali gnosticko-menichejským naukám, prováděli askesi a zavrhli zabíjení zvířat, byli proti majetku a neuznávali z části man želství, církevní řád a hierarchii.

Katheta (přepona), ↗ trojúhelník.

Kathetometr (řec.), přístroj na měření malých výškových rozdílů, jmenovitě

Kathetometr.

mezi hladinami kapalin; sestává ze svislého měřítka s vodovým dalekohledem, který se posunuje podél měřítka.

Kathiavar, ind. poloostr. v kraj. Gudžerat, asi 54.365 km^2 s 2,538.497 obyv., od r. 1924 pod přímým panstvím britsko-indickým.

Katholický Karel, MUDr. (1839—1927), primář zemské nemocnice v Brně.

Katholikos (řec., všeobecný), čestné jméno arménských patriarchů.

Kathrein Theodor, svob. pán (1842—1916 v Insbrucku), zemský hejtman v Tyrolích, vůdce katol. strany lidové na říšské radě rakouské, kdež od r. 1883 zasedal. Od časů Hohenwartových stál věrně po boku čes. poslanců a hájil neohroženě autonomii zemskou.

Katkov Michail Nikiforovič (1818—1887), ruský publicista. Vydával Ruskij Věstník.

Katlovce (Katló), o. na Slov., okr. Trnava, 851 čs. ob.

Katmai, sopka na Aljašce, jedna z největších na světě.

Katmándu, hlav. město himalajského státu Nepal. 60.000 ob.

Kato Hiroyuki, baron (* 1836 v Tokiu), japonský filosof a sociální politik, napsal dílo: Boj o právo silnějšího (1893).

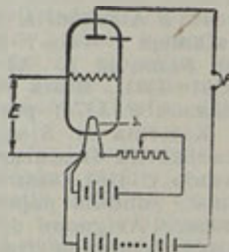
Kato, Kiyomasa, Daimyo von Higo (1562—1611), zapřisáhlý nepřítel křesťanství, vojevůdce japonský ve válce proti Korei (1592—98).

Kato Taka-Akira, vicomt (1860—1926), japonský státník. Byl na počátku války ministrem zahraničí a vypověděl válku Německu.

Kato Tomosaburo, baron (1859—1923), japonský admirál a státník, delegát na Washingtonské konferenci. Od r. 1922 ministerský předseda.

Katoda (řec.), část elektrického přístroje, spojená s negativním pólem zdroje elektrického proudu (protiklad: anoda); ↗ elektrolyse a elektrický výboj.

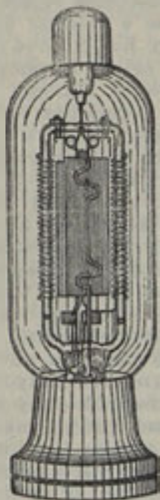
Katodové lampy (elektronové lampy, elektronové relais nebo podle použití vysílací, přijímací, zesilovací lampy, audion), přístroj, v němž elektrickým prou-

Obr. 1.

dem žhavené vlákno ve vakuu vyzařuje elektrony (Edisonův efekt). Elektrony šíří se určitým směrem, umístí-li se

ve vakuu proti katodě (žhoucímu vláknu) kovová deska (anoda), která se spojí s kladným pólem baterie, jejíž záporný pól jest připojen k vláknu (obr. 1.). Elektrony postupují ve vakuu od katody k anodě. K žhavení vlákna používá se většinou akumulátorů nebo velkých

Obr. 3.

Obr. 2.

suchých baterií, nejnověji též eliminátorem usměrněného střídavého proudu, k anodě připojuje se kladný pól baterie, složené z malých suchých článků (anodová baterie). V radiotechnice katodovou lampou rozumí se silně evakuovaná lampa (10^{-9} atm.) se 3 nebo více elektrodami. Anoda obklopuje katodu jako dutý válec nebo jako plochá skřínka (obr. 2. a 3.). V úzkém prostoru mezi anodou a katodou nachází se třetí elektroda, mřížka. Počet elektronů, které dosáhnou anody, t. j. intensita lampou procház. proudu, závisí na okamžitém napětí na mřížce. Dostatečně záporným napětím na mřížce může býti proud vůbec přerušen. Malé změny napětí na mřížce způsobují značné změny intensity lampou procházejícího proudu, což lze sledovati telefonem, vloženým mezi anodu a kladný pól anodové baterie. Katodovou lampu lze zesíliti střídavý proud 10—20krát. Dříve zhotovovalo se vlákno kat. lampy z wolframového drátu, vlákno dnešních úsporných lamp zhotovuje se ze slitiny platiny a iridia a povléká se vrstvou kysličníků nebo z wolframového drátu, prosyceného radioaktivní látkou (thoriem). V posledním případě smí se vlákno žhaviti pouze do červeného žáru. Poslední zbytky vzduchu odstraňují se z lampy hořčíkem, čímž utvoří se uvnitř na skle zrcátko. Ve vysílacích lampách, které se vyrábějí pro výkonnost až do 50 kilowattů, anoda, bombardovaná elektrony, se silně zahřívá a proto chladí se vodou. Vyrábějí se též lampy, u nichž proud elektronu nereguluje se mřížkou, nýbrž magnetickým polem.

Katodový spád, rozdíl elektrického napětí mezi katodou a počátkem záporného světla doutnavého, tedy v temném prostoru katodovém (↗ elektrický výboj), rovná se téměř celému rozdílu napětí mezi oběma elektrodami. V žhoucích parách kovů stává se katodový spád velmi malým a doutnavý výboj mění se v elektrický oblouk.

Katolicismus (řec.-lat.), vzhledem k protestantismu zvláštní duch a ráz východní a západní církve, jak se vytvořil v prvních křesťanských stoletích, pak jmenovitě na západě byl vybudován za vlády papežů a jak se udržel až do nejnovější doby. Církev se nazývala již okolo r. 150 katolickou, všeobecnou.

Katolík, příslušník římsko-katolické církve.

Katolický (od řeckého katholikos), všeobecný.

Katona István (1732—1811), maď. historik, arcib. bibliotékář; uveřejnil první kritické dějiny uherské.

Katonova disticha, ↗ Catonis dicta.

Katoptrika (řec.), nauka o pravidelném odrazu (reflexi) světelných paprsků, ↗ zrcadlení.

Katoptromantie (řec.), věštění pomocí zrcadel.

Katorga (rus.), deportace, rus. trestnice.

Kátov, o. na Sl., okr. Skalica, 484 čs. ob.

Katovice, o. v Č., okr. Strakonice, 1099 ob. Tov. klobouků, doly na tuhu. Kolem věže kostela rom. sochy.

Katowice, pol. m. v Horním Slezsku, hl. m. vojv. Slezského (Sląsk), (1925) 104.868 ob. v průmyslové oblasti. Má uhelné doly, zinkové hutě, válcovny, ocelárny, řadu továren chemických, výrobu cementu, šamotového zboží, továrnu na třaskaviny, čilý obchod produkty průmyslovými a zemědělskými.

Katrab, pseud. V. Bartáka.

Katreus, v řec. bájích krétský král, Minosův syn.

Katsena, krajina ve středním Súdánu, v brit. kolonii Nigerii, 29.000 km², 300.000 obyv.

Katsura Taro (1847—1913), japon. státník a vojevůdce.

Kattegat (dán.), mořská úžina mezi Jutskem, Zeelandem a Švédskem Je spojen

Skageratem se Severním mořem a na jihu řadou úžin s Baltickým mořem.

Katun, v jihoslovanských zemích pastýřská vesnice; alpské salašnické chaty se jmenují koliby.

Katun, rus. řeka, tvořící s ř. Bijou veletok Ob.

Katusice, o. v Č., okr. Mnich. Hradiště, 678 č. ob.

Katz Leopold, JUDr. (1854—1927), adv. v Praze, sběratel knih a obrazů. Sbírky odkázal Nár. museu a Mod. galerii. Založil fond pro výtvarníky.

Katzbach, levý přítok Odry v Dolním Slezsku, 98 km.

Katzer Bedřich (1861—1925), řed. zem. geolog. ústavu v Sarajevě, znatel Barrandea. Sp.: Geologie von Böhmen (1892).

Katzer Ignác (1785—1850), čes. hud. skladatel.

Kauai, ostrov v severozáp. části souostroví Havajského, 1417 km², s blízkým ostrovem Niihau, (1920), 29.438 ob., je složen z čediče, s 1738 m vysokou vyhaslou sopkou Waialeale.

Kauar, prameny bohatá skupina oas ve fr. Sahaře, leží 300—350 m n. m., oasy táhnou se od sev. k jihu v 80 km dlouhém a 8—10 km širokém pruhu, spolu s oasou Bilma zabírají 2750 km², jsou důležité svým solným bohatstvím.

Kauble Josef (1855—1921), redaktor Politik a tajemník Akademie výtvarných umění v Praze.

Kauce (lat.), záruka, jistota.

Kauční zajištění, vymiňuje si je službodárce proti zpronevěrám služebníků neb jiných zřízenců, v jeho službách se nacházejících a záleží v tom, že zřízenec složí k rukám službodárcovým místo hotových peněz pojistku. Službodárce může se pak v případě, dopustí-li se zřízenec zpronevěry, pojistkou odškodniti. Složením takové pojistky umožní se osobám řádným a bez prostředků získati důvěryhodné místo služební. Při druhém zajištění (záruční proti zpronevěrám) pojišťuje službodárce proti škodám, způsobeným zpronevěrami určitých, v pojistce uvedených osob. V kolektivní pojistce (od r. 1909 v Německu používané) jména služebných se vůbec neuvádějí. Službodárce jest pak povinen buď veškerý svůj personál, aneb aspoň jistý odbor do pojistky pojmouti. Každá změna v personálu se musí do 14 dnů ohlásiti. Rovněž při velkých stavbách zajišťuje si zadávatel včasné splnění dodávací smlouvy kaucemi. I v celním řízení poskytnutý úvěr nutno zajistiti kaucemi. Totéž platí i při berním řízení. Důležitou bývala i kauce novinářská, požadovaná na základě zákona tiskového ze dne 17. XII. 1862 č. 6 ř. z. ai 1863 §§ 13—16 až do roku 1894, kdy pro zákon z 9. VII. 1894 čís. 161 ř. z. z povinnost ke složení kauce byla zrušena. Rovněž kauce důstojníků a hodnostářů jim na roveň postavených byly částečně již před převratem, některé až po převratu zrušeny.

Kaučuk (pryž, guma, gumi elasticum, Resina elastica), v říši rostlinné velmi rozšířená látka, získává se z mléčné šťávy (latex) některých rostlin. Kaučukové rostliny patří většinou k čeledi Euphorbiaceí, Apocynaceí a Moraceí. Kaučuk jest v mléčné šťávě rostlin v podobné emulsi jako máselný tuk v mléku. Mléčná šťáva získává se tím způsobem, že se kůra kaučukových stromů opatří každý 2.—3. den vodorovnými výřezy a vytékající šťáva chytá se do nádob nebo koaguluje se chemickými prostředky přímo na stromě. Další zpracování získané šťávy spočívá v koagulaci kaučukové emulse. Vzniká elastická hmota, která obsahuje mimo kaučuk ještě pryskyřice a bílkoviny. Surový kaučuk dle stupně čistoty a původu bývá bílý, nažloutlý, načervenalý, nahnědlý až hnědočerný, neprůhledný nebo pouze v tenkých vrstvách průhledný. Čistý kaučuk za obyčejné teploty tvoří měkkou, bílou, beztvarou, lepkavou a pružnou hmotu, která ochlazením pod 0° tvrdne a stává se křehkou, zahřátím nabývá opět původních vlastností. Nevodí elektřinu, třením stává se elektrickou. Ve vodě se nerozpouští, avšak nabobtnává jí. Surový kaučuk hněte se za horka rýhovanými válci, při čemž znečištěniny odplavují se vodou. Získá se takto kaučuk v deskách, které se suší při 38—50°, zpracují dále v t. zv. mastikátoru, hnětačce se zahřívanými válci a hydraulickými lisy upraví ve špalky. Tyto rozřezávají se v proudu vody otáčivým ocelovým kotoučem v 0.16 až 20 mm silné desky, které jsou výchozím materiálem pro nejrůznější výrobky. Velmi tenké kaučukové lístky připravují se tak, že kaučuk míchá se s vhodnými uhlovodíky a případně se sírou, až vznikne stejnoměrná kaše, která se natře na plátno nebo formy a rozpustidlo opatrným zahřátím se odpaří. Upotřebitelnost kaučuku je omezena jeho tvrdnutím pod 0° a přílišným měknutím již při 30—50° jakož i malou odolností vůči různým chemickým činidlům. Všechny tyto nedostatky v značné míře odstraní se přidáním síry, což se děje t. zv. vulkanisací. Ponoří-li se kaučuk při 115—120° na 2—3 hod. do roztavené síry, přijme do sebe asi 10—15 proc. síry. Kaučuk lze sírou impregnovati též hnětením se sírným květem nebo s roztokem síry v sirouhlíku, aniž by tím jeho vlastnosti se podstatně změnily. Zahřeje-li se takový sírou bohatý kaučuk na 120—

140°, stane se v několika minutách kaučukem vulkanisovaným, který vyznačuje se značkou pružnosti od —20° až do 100° a dobře vzdoruje různým rozpouštědlům a chemickým činidlům. Místo síry používá se k vulkanisaci též sírníku barnatého, vápenatého, antimonitého, olovnatého nebo thiosíranu olovnatého. Mimo to přidává se do rozmělněného kaučuku ještě rozmělněná pemza a j. (až 40—50 proc.), čímž vzniká lacinější (a horší) světlý produkt. Vulkanisace kaučuku urychluje se a umožňuje se její průběh při nízké teplotě přidáním různých katalyticky účinných látek jako piperidinu, derivátů močoviny, nitrozásad, aldehydů, kobaltaminů atd. Vulkanisovaný kaučuk je šedý, nelepí se na čerstvém řezu, plyny rozpouští mnohem méně než čistý, delším zahříváním na vyšší teplotu stává se křehkým, na kovových předmětech způsobuje temný povlak sírníku. Pouze asi 1—2 proc. síry jsou ve vulkanisovaném kaučuku chemicky vázána, zbytek je pouze mechanicky přimíšen Hranaté kaučukové nitě řežou se z kaučukových desek, kulaté zhotovují se protlačováním smícháním kaučuku, sírouhlíku a alkoholu připraveného těsta dírkovanou plotnou. Kaučukové hadice vyrábějí se obkládáním kovových trubic kaučukovou hmotou. Do silnějších trubic vkládá se plátno nebo železné nebo měděné spirály (spirálové hadice). Takto zformované hadice obalí se bavlněnou látkou a vkládají se i s kovovou trubicí do vulkanisačního kotle. Duté kaučukové předměty skládají se z více kusů, před úplným uzavřením dá se do nich něco uhličitanu ammonného, vloží se pak do forem a vkládají do pece. Rozkladem uhličitanu ammonného vznikající plyny vtlačí kaučuk do všech detailů formy. Obal gumových míčů po vulkanisaci propíchne se dutou jehlou, kterou míč naplní se stlačeným vzduchem a otvor zalepí se pak kaučukovým tmelem. Kola a automobily staly se životaschopnými teprve vynálezem pneumatik. Za vynálezce pneumatik pokládá se R. W. Thomson (angl. patent z r. 1845), jeho vynález upadl však v zapomenutí, zavedl je opět belfastský zvěrolékař J. Dunlop r. 1885. Zahříváním kaučuku s větším množstvím síry na 150° získá se tvrzený kaučuk (ebonit), který se hodí výborně pro různé předměty zhotovované dříve ze dřeva, kosti nebo kovu. Tvrzený kaučuk při 150° dá se válcovati, za obyčejné teploty řezati, pilovati, hoblovati a leštiti, je výborným elektrickým isolátorem, třením stává se silně elektrickým. Svět. produkce 1930: 810.000 tun, spotřeba asi 700.000 tun.

Kaučuková náplast (Collemplastrum adhaesivum extensum, C. americanum elasticum), obvazová látka, v níž je lepivá massa, obsahující kaučuk; je rozetřena na podkladě a pokryta gázem. Vyrábí se též t. zv. porovitá náplast, opatřená kruhovitými otvory.

Kaučukové pryskyřice, v acetonu nebo alkoholu rozpustné součásti z mléčné šťávy (latex) tropických stromů získaného surového kaučuku. Pryskyřičný obsah různých druhů surového kaučuku je velmi rozdílný (1—19% i více). Špatné (pryskyřicemi bohaté) druhy kaučuku (na př. pontianak, fluvia, gambria) zlepšují se vyloučením pryskyřic (které se pak zužitkují). Z pontianaku získává se pryskyřice, která do obchodu přichází jako t. zv. kaučuková pryskyřice. Z guayulového keře (Parthenium argentatum) získává se kaučuková pryskyřice t. zv. guayulová. Kaučuk. pryskyřicím jsou blízké palmové pryskyřice, získávané z kaučuku různých kaučukových rostlin v Borneu, které pro svou láci slouží k výrobě podpalovačů, laků a pod., a asijské drogové pryskyřice z Indie, které se na rozdíl od palmových pryskyřic dají ve větší míře zmýdelniti.

Kaučukový olej, tekuté uhlovodíky, získané při suché destilaci kaučuku; používá se ho jako rozpouštědla kaučuku a gutaperči.

Kauer Ferdinand (* 1701 v Dyjákovicích, † 1831), něm. hud. skladatel, hlavně zpěvoher.

Kaufbeuren, město v bav. Švábsku, asi 9200 ob.

Kauffmann Friedrich (* 1863), **něm.** germanista, napsal Deutsche Grammatik (1888), Deutsche Metrik (1897) a j.

Kauffmann Hermann (1808—89), něm. malíř v Hamburce.

Kauffmannová Angelika (1741—1807), něm. malířka, od r. 1765 v Londýně.

Kaufmann Alexander (1817—93), něm. básník, opěvoval nejraději Rýn.

Kaufmann David (* 1852 v Kojetíně, † 1899), něm. spisovatel o dějinách židů.

Kaufmann Franz (* 1870 v Hrbovicích), tajemník Svazu kovodělníků v Chomutově, soc.-dem. poslanec.

Kaufmann Konstantin Petrovič (1818—1882), rus. generál, bojoval na Kavkaze, v Turkestanu, Chivě a Buchaře a j.

Kaufmann Paul (* 1856), něm. sociolog.

Kaufmannová Mathilde (1835—1907), něm. spisovatelka. Pseud. George Amara.

Kaukal Josef, čes. spisovatel v XVII. stol. Náb. spisy.

Kaulbach Wilhelm von (1804—1874), něm. malíř, žák Corneliův, od 1825 v Mnichově, kde maloval v jeho stylu nástrop. malbu v Odeonu, nástěn. obrazy v král. paláci. 1839 dokonč. bitva s Huny tvoří vyvrcholení jeho mnichovské činnosti. Od r. 1847 byl řed. mnichovské uměl. akademie, provedl v Berlíně výzdobu schodiště Nového musea; těmto obrazům chybí však logická souvislost.

Kaulbach Friedrich August von (1850—1920), něm. malíř, žák norimberské školy, od r. 1872 v Mnichově, dosáhl úspěchu genrovými obrazy.

Kaulbars Alexander Vasiljevič, baron (1844—1917), rus. cestovatel, gen. v rusko-jap. válce.

Kaulbars Nikolaj Vasiljevič, baron (1842—1905), rus. generál, zúčastnil se tur. války.

Kaunas (pol. Kowno), litevské hl. m. a pevnost, má 94.905 ob. 19—86 m n. m. Kaunas je sídlo litevské vlády, římskokatolic. a řecko-ortodox. arcibiskupa. Má univ., založenou r. 1922. Kovoprůmysl a obchod hlavně zemědělskými produkty.

Kaunický Josef (1820—1908), č. výrobce pian, lidumil.

Kaunitz, ↘ Kounic.

Kaupilius Jan († 1623), č. spisovatel, děkan v Slaném. Náb. spisy.

Kaupert Johann August (1822—99), něm. topograf.

Kauppis-Heikki (* 1862), fin. básník, s počátku čeledín, pak učitel. Jeho spisy se vyznačují pesimismem a pronikavým realismem.

Kausalita (novolat.), původnost, závislost účinku na příčině; princip kausality, tolik jako kausální zákon. — Pojem kausality zaujímá důležité místo v právní vědě, jak v trestním, tak civil. právu: otázka kausální souvislosti je totožná s otázkou, kdy lze určitou událost (poranění, poškození atd.) považovat za následek jednání jiné osoby. Podle panující ekvivalenční teorie Burisovy vyskytuje se tato souvislost tehdy, když zmíněné jednání spolupůsobilo k nastalému výsledku, i když spolupůsobily ještě jiné skutečnosti.

Kausální nexus (lat.), původní souvislost věcí, zjevů, událostí atd., zaujímajících navzájem poměr příčiny a účinku.

Kausální věta, gramatické označení vedlejší věty, obsahující odůvodnění (počíná s „jelikož", „neboť" a p.).

Kausální zákon, základní věta, tvořící nejvšeobec. předpoklad (axiom) všech reálních věd, že každá změna má nějakou příčinu, že každá událost je vázána na souhrn okolností, při jejichž nepřítomnosti (nebo neúplnosti) nemůže nastat a při jejichž úplnosti nastat musí.

Kausativum (lat.), sloveso, vyjadřující původ nějakého konání; na př. padati.

Kausek Antonín (* 1851), řed. panství v Měšicích, vyn. zemědělec. Zdokonalil pěstění řepy.

Kausek Vilém (1816—1882), starosta v Hraž. Ratajích, pracovník v samosprávě a národohospodář, spisovatel hospodářský.

Kaustika (řec.), tolik co čára zápalu; v lékařství leptání chemic. prostředky n. horkem, kt. vyrábí zvl. pálící přístroj.

Kaustická plocha (křivka). Paprsky, dopadající se svítícího bodu na čočku nebo duté zrcadlo, jsou tak lámány neb odráženy, že se nesetkají v jednom bodě, nýbrž se protínají v nepřetržitě za sebou jdoucích bodech, jež dohromady tvoří kaustickou plochu (u čoček diakaustickou, u zrcadla katakaustickou); je-li tato protínána plochou jdoucí optickou osou tvoří průřez kaustickou křivku.

Kaustický (řec.), žíravý; v přeneseném smyslu: kousavý, bodavý.

Kaustobiolity, pevné nebo kapalné, hořlavé, fossilní nebo subfossilní horniny organického pův. Podle svého vzniku a chemického složení dělí se na 1. sapropelity, 2. horniny humusové a 3. liptobiolity. Sapropelity vypadají jako jemná hlína a skládají se buď výhradně z organických zbytků, anebo obsahují ještě anorganické přimíšeniny (písek). Vznikají na dně stojatých vod z odumřelých organismů a jiných organických a anorganických látek. V čerstvém stavu kašovitá látka (hnilokal) bývá obyčejně šedá, přistoupením humusu stává se černou. Starší, ztuhlý sapropel nazývá se saprokollem. Za fossilní sapropel pokládají se fossilní dysodoly a paleozoické uhlí svíčkové (Cannel). — Lepidolity obsahují pryskyřice a vosk.

Kautela (lat.), zajištění, zabezpečovací opatření při uzavírání smluv, sepisování dokumentů a j.

Kautsky Karl Johann (* 1854 v Praze), něm. soc. spisovatel, zal. 1883 Die Neue Zeit; rozhodný přívrženec K. Marxe a Fr. Engelse, snaží se o rozšíření a další rozvoj jejich ideí. Vydal lid. vydání Marxova Kapitálu (1913).

Kautský František (1769—1835), farář v Hostivaři a náb. spisovatel.

Kautský Jan Václav (1827—1896), č. n. malíř, krajinář.

Kautský Rudolf (* 7. IV. 1888 v Lomu u Duchcova), po absol. techniky věnoval se divadlu, v r. 1910 byl tajemníkem divadla Deklarace, poté 1912—19 taj. Měst. div. v Plzni, 1920—22 ředit. Jihoč.

Nár. div. v Č. Budějovicích, taj. Švand. div., 1924 ředit. Komedie, 1927—29 admin. řed. Měst. div. v Plzni, překladatel div. her hl. z ruštiny (Merežkovský, Andrejev, Juškevič a j.).

Kautský Václav (* 8. VIII. 1880 v Oseku u Duchcova, † 29. VIII. 1924), mag. komisař v Praze, vynikající čes. šachista, šachový žurnalista, zaklad. a red. Časopisu českosl. šachistů, neúnavný organisátor čsl. šachistů, spoluzakladatel ÚJČŠ.

Kautz Gyula (1829—1909), maď. národohospodář, 1892—1900 guv. Rak.-uher. banky.

Káva, ⚲ kávovník.

Kavadarci, m. v již. Srsbku, v bitoljské oblasti, na řece Veliké, přes 2500 ob.

Kavala (ant. Neapolis), m. v řec. záp. Thracii, as 22.700 ob., na Egejském moři proti ostr. Thasos; vel. tabák. tov.; hl. přístav pro s.-v. Makedonii.

Kavalerie, ⚲ jezdectvo.

Kavalier František (1796—1853), zakladatel skelných hutí na Sázavě (1836), syn jeho Josef (1831—1903) zdokonalil výrobu.

Kavalír, (fr.), jezdec, rytíř; pak šlechtic, průvodce, ochránce dámy.

Kavalír František (* 1878), čes. architekt a navrhovatel mnohých veř. budov.

Kavalkáda (it.), slavnostní vyjížďka koňmo; tažení jízdy vůbec.

Kaván Eduard (* 1875), kanovník v Kroměříži, od 1925 senátor lid. strany v Praze, polit. publicista moravský.

Kaván František (* 1866 ve Lhotě Vychovské u Jilemnice), malíř. Žák J. Mařáka. Jeho obrazy jsou lyrické, sensitivní povahy. Zejména maloval náměty z Hlinecka. Lit.: Lešehrad: Ideje a Profily (1902), Rozhledy VI., 693—695.

Kavan František (1818—1896) č. hud. skladatel a profesor zpěvu v Praze.

Kavan Jiří (* 1877), správce astronom. observatoře v Staré Ďale na Slovensku.

Kavan Josef, Dr. (* 1874), čes. inž. a technik, docent chem. technologie v Praze. Velmi činný ve vědecké organisaci.

Kavanagh Julia (1824—1877), angl. spisovatelka, pronikla příběhem „Madeleine" (1848). Četné romány.

Kavánová Marie (* 1874), sestra malíře Franty Kavána, redigovala od 1904 revui Eva, psala mnoho povídek a básní do katol. časopisů, vydala O věrnosti až do konce (1902) a Kouzlo víry (1906). Naši básníci (1904). ⚲ Bitnar, Eva, 1925.

Kavarna, městys v rumunské Dobrudži, s malým přístavem na Černém moři, asi 4.200 ob. bulharské národnosti.

Kavas (z arab.), tur. policejní voják.

Kavatina (it.), v opeře sólový zpěv, lišící se od arie spíše písňovým rázem.

Kavčič Franc (Caucig), (1762—1828), malíř slovin., řed. akad. školy malířů, mědirytců a sochařů ve Vídni.

Kavečany, o. na Slov., okr. Košice, 809 čs. ob.

Kavelin Konstantin Dimitrijevič (1818—1885), rus. právník a učenec, bojoval za odstranění nevolnictví.

Kaverna (lat. caverna), dutina; v medicině dutiny vzniklé hnisáním, zvláště v plicích. — Voj. ochranný prostor.

Kaviár (z tur. n. tatar.), nasolené jikry vyzí, jeseteří a j., připravují se zvl. na dolním toku Volhy a Dunaje, Donu, na Azovském moři a Kaspickém jezeře; do obchodu přichází zvl. z Astrachaně. Šedá vajíčka se zbavují membrány, chmýří a tuku a mísí se solí. Hl. součástí jsou bílkoviny a tuky, je lehce stravitelný a výživný.

Kavina Karel, PhDr. (* 1890), profesor botaniky na technice v Praze. Sp.: Botanika zemědělská (1919—1925), Houby (1917), Atlas hub (1926), Čes. rašeliníky (1912).

Kavka obecná (Collaeus monedula L.), je ptákem z čeledi havranovitých (⚲). Má krátký kuželovitý zobák, svrchu málo zahnutý, první letku na vnitřním praporu silně vykrojenou. Má několik odrůd: C. monedula monedula, C. monedula spermologus Vieill., C. monedula collaris.

Kavka Bohuslav (1869—1914), č. spisovatel.

Kavka Jan Hynek, č. spisovatel XVIII. stol.

Kavka Jan (1807—1848), děkan, vydal monografii Stoletá památka posvěcení chrámu v Divišově (1846).

Kavka Martin, kněz podobojí a spisovatel v XVI. stol.

Kavka plavá, druh vinné révy, hlavně ve Slovinsku.

Kavka Václav Julius (1840—1912), konceptní úředník, spisovatel a překladatel divadelních her.

Kavkaz, asijské velehory mezi Azovským mořem a Kaspickým jez., 1280 km dl., až 225 km šir. Největší výše dosahuje na sev. od hl. řetězu (Elbrus 5630 m), Kazbek 5043 m). Na Kavkaze je hojně ledovců (1840 km²); sněhová hranice leží mezi 2700 až 3800 m. — Řeky jsou v hor. toku velmi divoké; vodopádů je málo. Na K. pramení: Kuma, Těrek, Sulak a Samur do Kaspického jez., Kubáň, Ingur a Rion do Černého moře. Větších jezer K. nemá. Na K. žije několik druhů kozorožců, mezi nimi též tur, bezoarská ovce, kavk. buvol, medvědi, lišky, atd.; z ptactva jsou pozoruhodní orel a sup. Největší význam má chov bource morušového. V horách

je rus. obyv. jen řídce zastoupeno; v těžko přístupných údolích zachovaly se domorodé kmeny, jichž podrobení bylo velmi obtížné. V údolí Kvirily jsou ložiska manganové rudy, nedaleko pak kamen. uhlí. Největší význam má naftové bohatství v okolí Baku a Grozného; těžba 1925—26: 5.5 resp. 2.4 mil. tun. Žel. trati dotýkají se K. jen na okrajích. Nejdůl. cesta je gruz. voj. silnice z Vladikavkazu do Tiflisu.

Kavkazské jazyky. Vlastní kavk. jazyky, pravděp. poslední zbytky zašlého kmene, dělí se na tři skupiny: 1. jižní (kartvelská), t. j. gruzínština, latišmingrelština a svanština; 2. sev.-záp. (řeč Abchazů, Ubychů a Čerkesů); 3. sev.-vých.: a) řeč lesghická, b) čečenská neboli kistická. Mimo gruzínštinu nebyl do nejnovější doby žádný z těchto jazyků spisovnou řečí.

Kavkazsko, země mezi Černým mořem a Kaspickým jez. Dřív. rus. gen. gub. zaujímala Kavkaz, sev. ležící Předkavkazí a již. Zakavkazsko až k tur. a perské hranici. — Od r. 1927 patří území sev. od hřebene Kavkazu k rus. kraji Sever. Kavkazsko; k němu se přičleňuje na jihu rus. sovět. stát Daghestan. Sev. Kavk. zahrnuje autonom. území Adige-Čerkesů, Čerkesů-Karačajů, Balkar-Kabardinů, Sev. Osetů, Ingušů a Čečenců. Jižně od kavk. hřebene leží sovět. státy Gruzínsko (s autonom. státy: Abchasie, Adžaristan, územím Již. Osetie), na nízkém východě Azerbejdžan (s autonom. územím Horský Karabach a sovět. státem Nachičevan) a Armenie, jež tvoří sovět. svaz států Zakavkazsko. — Za svět. války bylo K. dějištěm bojů Rusů s Turky. R. 1922 byly tyto státy přijaty do Svazu sovět. států.

Kavková-Innemannová Zdena, čes. herečka filmová (choť film. rež. Svat. I.); v r. 1920 pronikla ve filmu Zlatá žena, potom v hlav. rolích celé řady čes. filmů. I v činohře získala úspěchu (Alraune) a je literárně činnou.

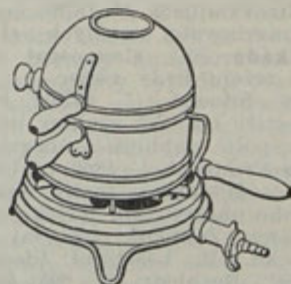
Kavková Marie Aloisie, souč. básnířka okruhu olomoucké revue Eva; vydala lyriku a prosu (Olomouc, 1918).

Kavon J., pseud. Jar. Nováka.

Kávostroj (espresso), zařízení, ve kterém se vyluhováním rozemleté kávy přímo extrahuje nápoj; používá většinou tlaku páry, aby se vařící voda protlačila rozemletou vrstvou kávy (která je umístěna mezi dvěma sítky) a jako hotová káva tekla do konve na kávu, po čemž se u novějších strojů zhasne samočinně plamen resp. vypne elektrický proud.

Kávové náhražky a přísady; užívá se jich jako prostředku k vyrobení kávě podobného nápoje nebo jako přísad ke kávě zrnkové. Je třeba rozlišovati tyto náhražky a přísady: a) sladová káva, vyrobená výhradně pražením sladu ječného; b) žitná sladová káva a pšeničná vyrábí se týmž způsobem jako sladová z žita a pšenice; c) ječná, žitná, pšeničná káva vyrábí se pražením, když se obilí nejdříve pročistí a vymáčí. Název sladová káva pro ně není přípustný; d) cikorka, získává se pražením kořenů čekanky, které se nejdřív pročistí a rozřežou a působí se na ně parou nebo vodou. Přidávají se někdy malá množství jedlých tuků, cukrovky, jedlých olejů a j.; f) žaludová káva se vyrábí pražením slupky zbavených žaludů; g) směsi kávových náhražek získávají se míšením různých náhražek popřípadě i s kávou zrnkovou; h) výtažky kávových náhražek a přísad jsou více nebo méně zahuštěné výtažky z náhražek nebo přísad.

Kávovník (Coffea), malý stromek z čeledi mařinovitých, s tlustými, kožnatými listy a s bílými květy ve svazečcích. Plody jsou peckovice s dvěma semeny neb s jedním (perlová káva); tyto pecičky (kávová zrna) mají vnitřní plochou stranu rýhovanou, na zevní pak se nalézá lesklé, blanité osemení, které objímá rohovitý bílek s embryem. Coffea arabica L., původně v Habeši, 1700 byla dovezena na Javu, později do Brasilie, 1800 do Zadní Indie, 1892 do vých. Afriky. Pití kávy se pomalu šířilo v XVI. st. z Arabie do Egypta a odtud pak do Evropy (první kavárna byla v Cařihradě 1554); největší rozšíření pak nastalo v 19. st. — Kávová zrnka se praží na 250^0 na zvláštních pražičích (⚲ obr.), čímž vzniká pravá chuť a vůně kávy. Jakost kávy určuje se podle vzhledu, chuti a původu. Z jihoamer. nejznám. brasilská (Rio, Santos, Bahia), středoamerická (Quatemala, Kolumbie, Kostarika), záp. indická (Domingo, Porto-Rico, Kuba) a z vých. ind. ostrovů: Java, Sumatra, Celebes (Menado). Menší množství též z Arabie (mocca).

Pražič kávy.

Kavvadias Panajotis (* as 1850), řec. archeolog, konservátor starožitností, profesor na univ. v Athénách.

Kawa opojný nápoj, připravovaný z pepře opojného.

Kawaja, m. v Albanii, as 6.300 ob.

Kawecki Zygmunt (* 1876), pol. dram. spisovatel.

Kawerau Siegfried (* 1886), něm. škol. reformátor.

Kawi, starý spisovný jazyk javanský.

Kayes, m. v kraji Bambuk, asi 6.000 ob., konečný bod parolodní dopravy na Senegalu.

Kaye-Smith Sheila, souč. angl. spisovatelka románů, líčí boj silných jedinců s vlivy domácího prostředí a tradicemi.

Kayser Charles Willy (* 28. I. 1881 v Metzu), herec divadel německých, od r. 1918 u filmu v atelierech berlínských.

Kayser Rudolf (* 1889), něm. spisovatel, dramaturg Lidové scény v Berlíně.

Kayserling Moritz (1829—1905), židovský učenec, rabin a kazatel v Hannoveru, napsal životopis Mendelsohnův a dějiny židovské literatury.

Znak tiskaře Mosesa, syna Bezalele Kaze.

Kaz Moses, žid. knihtiskař v Praze poč. XVII. stol. Tiskl hebrejsky.

Kaz, pseud. Fr. S. Procházky.

Kazajka, (z it.), krátký kabát.

Kazak (fr. casaquin, kazakeň), otevřená, řasnatá kazajka, módní koncem 18. st.; od 1920 rozumí se tím dl. šat, podobný bluze.

Kazali Antun (1815—1894), slovin. básník, kněz. Gajevovo hnutí ho získalo nár. literatuře. Sp.: Zlatko (1858), Pesan Trista Vica udovica (1857), Glas iz pustinje (1862), Grobnik (1863).

Kazanlinsk, krajské m. v kozáckém státě rad. 6.705 ob., (1923), převážně rus., na ř. Kazale a dráze Orenburk—Taškent, má veliký bazar. Zal. 1853.

Kazaň (tatar. Kotel), až do 1920 ruská gubernie (63.720 km², 2.8 mil. ob.), patří od květ. 1920 většinou k samosprávnému státu tatarskému.

Kazaň (tatar., Kotel), hl. m. tatar. sov. státu, (1926) 174.732 ob. (1/5 tatar., 1913 ještě 195.300), nedaleko Volhy, na ř. Kazańce, stanice parníků. V K. je sídlo řecko-pravoslav. arcibiskupa a duchov. středisko rus. mohamedánů, má universitu (zal. r. 1804), knihovnu, hvězdárnu (z 1899), vzděláv. ústavy, museum, div., přírodní park (Kazaňské Švýcarsko). K. vyváží kůže, cihly, sklo, dříví, svíčky, mýdlo, mouku, tkaniny, stroje a lodi. K. má bursu. — Po pádu Simbirska v srpnu 1918 zahájen postup čsl. voj. na K. První čs. oddíl složený z 9. a 10. roty I. pluku pod velením podpor. Kutlvašra zahájil pochod 31. VII. a měl úkol postupovati na prav. břehu Volhy a krýti hlav. oddíl naloděný k útoku na K. po Volze. Hlav. oddíl sestávající z 20 parníků vedl mičman Majer; oddíl vyjel ke K. 1. a 2. srpna. 5. srpna 1918 dojely čsl. síly do Nižního Uslonu (asi 10 km od Kazaně); část voj. pronikla na záp. k Vorobjevce a přepadla bolšev. posádku, která zanechala zde 2 děla, kulomety atd. 6. srpna zahájen boj o K. Čsl. a ruské oddíly vylodily se na lev. břehu Volhy a pod velením por. Švece postupovaly na K. Ke spojeným silám čsl. a r. připojily se též srbské oddíly z Kazaně pod. ved. majora Blagotiče, který převzal velení nad 3. rotou. Společným postupem čsl.-r.-srbských oddílů byli 7. srpna bolševici z K. vytlačeni. Při dobytí K. dobylo čsl. voj. velkou kořist. Nejcennější kořistí byl stát. zlatý poklad v ceně 650 mil. zlat. rublů, kt. bolševici před pádem Samary do K. odvezli. Poklad byl později z K. vyvezen a předán Všer. direktoriu, jehož fin. ministr Michajlov dal jej převézti do Omské stát. banky. Po celý měsíc drželi Čechoslováci K., až 9. září 1918 byli nuceni ji opustiti.

Kazandžiev Sava S. (1877—1901), bulh. botanik a biolog.

Kazandžiev Spiridon, Dr. (* 1882 v Sevlievu), bulh. univ. prof. a filosof. Na sofijské univ. přednáší soustavnou filosofii. Je autorem řady filosof. děl a studií.

Kazanli Nikolaj Ivanovič (* 1869), rus. hud. skladatel.

Kazanlyk, m. v již. Bulharsku, blíže průsmyku Šipky, (1920) 9854 ob., mezi Balkánem a Antibalkánem, středisko výroby růž. oleje. Nablízku jsou teplá vřídla a starothrácké náhrobky.

Kazasov Dimo (* 1886 v Trevně), bulh. novinář a politik. Je hlavním redaktorem orgánu soc. dem. strany (Národ). Je předsedou Svazu bulh. novinářů.

Kazatel, český název biblické knihy Kohélet (řec. Ekklésiastés), připisované Šalamounovi. Obsah knihy je mravoučný.

Kazatelna (z lat. cancelli, ohrada), kazatelské křeslo, kazatelna zvané, podle oddělujících ohrad starokřesťanských chrámů prostor pro chor od lodi chrámové, s něhož obyčejně bývalo kázáno. Od středověku bývá obyčejně kazatelna kulatá nebo několikarohá, stojící na sloupech, opatřená miskovitou střechou.

Kazbunda Karel, PhDr. (* 1888 v Jičíně), archivář min. zahr. věcí. Sp.: Pouť Čechů do Moskvy a rakouská diplomacie (1924), a čl. v ČČH. a Čas. archivní školy.

Kazbek, vyhaslý trachytový sopečný kužel ve středním Kavkazu, 5043 m vys., s ledovcem Devdorackým.

Kazda Jan, pseud. Svatopluka Čecha.

Kazda Josef, ThDr. (* 1866), farář ve Vinařicích, vydal kázání O hříšném hněvu (1896).

Kazda Karel (* 1889), prof. v Berouně, historik. Práce o Slánsku.

Kázeňský řád, sbírka pravidel a předpisů pro chování žactva. Zastaralý. — V čsl. armádě, ↪ vojsko.

Kazetka, pseud. K. Z. Klímy.

Kazibaba z Kosmačova Adam, písař pražský v XVI. st. Psal č. graduál pro Kutnou Horu (1556—1560) a r. 1568 dokončil kancionál t. zv. Rybářský. Upravoval též knihy tehd. knihtiskařů.

Kazik (špan. Cacique), v stř. Americe titul náčelníků indiánských.

Kazimierz, město v polském vojvodství lublínském, 3407 ob. (1921).

Kazimír (1448—1484), křesť. svatý a pol. patron, syn krále Kazimíra IV. Svátek: 4. března.

Kazimír, polští králové: K. I., Mírumilovný (1015—1058), syn Mstislava II., za něhož (1034) nejprve vládla jeho matka, Richeca; 1037 byl zapuzen, studoval v Paříži a stal se mnichem. R. 1041 za pomoci cís. Jindřicha III. se vrátil, utvrdil křesťanství, dobyl 1054 část Slezska a Mazovecko a uložil Prusům daně. — K. II., Spravedlivý (1138—1194), pátý syn Boleslava III., zdědil po svém bratru Jindřichovi 1167 panství Sandoměř a byl po sesazení Mstislava III. zvolen r. 1179 za vrchního vladaře. — K. III., Veliký (1309—1370), syn Vladislava Lokietka, nastoupil 1333 na trůn; 1335 postoupil Čechám Slezsko a získal zato Halič; Mazovecko učinil lénem. Vydal zákoník, 1364 založil universitu v Krakově. Jím vymřel rod Piastů v Polsku. — K. IV., Ondřej (1427—1492), druhý syn Jagellův, od 1447 králem; snažil se rozšířiti Litvu na újmu Polska a omeziti moc krakovského arcibiskupa i velmožů. Připojil Těšínsko k Polsku. Jeho syn Vladislav stal se po dlouhotrvajících bojích králem českým.

Kazimirović Radovan Dr. (* 1882), srb. prof. Psal o bohosl. a právních otázkách.

Kazimour Josef (* 16. X. 1881), člen zemského výboru, docent dějin agrárních na čes. technice v Praze, redaktor Agrárního archivu. Sp.: Bibliografie české historie od r. 1907, Lidové kroje čsl. (1920), K dějinám dělení velkostatků v XVIII. stol. (1921, 1922).

Kazin, hradiště u Berouna, podle pověsti sídlo kněžny Kazy.

Kazin Vasilij Vasiljevič (* 1898), ruský prolet. spisovatel a redaktor.

Kazinczy Ferenc (František) (1759—1831), maďar. spisovatel, tvůrce literárního života maďarského, zároveň vůdce jazykových reformátorů.

Kazivec (fluorit), nerost, fluorid vápenatý, nachází se velkých pravidelných krystalech, obyčejně v krychlích a spojkách, jednotlivě nebo v druzách, též zrnitý, vláknitý, celistvý a zemitý, tv. 4, spec. v. 3.1—3.2, obyčejně vodojasný, bílý, zelený, žlutý, modrý, fialový a červený, průsvitný až neprůsvitný. Barevný k. vykazuje někdy fluorescenci a fosforescenci, hlavně červenofialový chlorofan. Je velmi rozšířen, nachází se hlavně na ložiskách cínovce, na žilách rud stříbrných, olověných a j. Temně fialový kazivec při drcení vydává nepříjemný zápach. Z zarevných a průsvitných odrud zhotovují se ozdobné předměty. K. slouží hlavně k tavení rud železných, k výrobě kyseliny fluorovodíkové, k leptání skla, k výrobě glasury, emailu a mléčného skla.

Kaznačić Antun (1784—1874), dubrovnický básník. Sp.: Pjesme razlike (1879).

Kaznačić Ivan August (1817—1883), dalmat. spisovatel a nár. buditel.

Kaznějov, o. v Č., okr. Kralovice, 1391 č. ob. Tov. lučebnin, tov. kaolin. zboží; kamenouhelné doly.

Káznice, ↪ pracovna donucovací.

Kazuro Stanisław (* 1881), prof. konservatoře ve Varšavě, polský spisovatel a hudební skladatel.

Kažotić Augustin (Cassotti) (1260—1323), záhřebský biskup, dobrý řečník, podporovatel papeže Benedikta XI. a Karla z Anjou.

Kbel, o. v Č., okr. Kolín, 405 č. ob.

Kbel, o. v Č., okr. Ml. Boleslav, 706 č. ob.

Kbel, o. v Č., okr. Přeštice, 607 č. ob.

Kbelany (Wellana), o. v Č., okr. Stříbro, 283 ob. (11 č.). Kamenouhel. doly (František a Josef).

Kbelnice, o. v Č., okr. Jičín, 481 č. ob.

Kbely, o. v Č., okr. Praha-venkov, 1765 č. ob. Letiště stát. aerolinie.

Kč, zkratka čsl. koruny.

KČST., zkr. Klub čsl. turistů.

Kdo domov můj? Skladba Fr. Škroupa z r. 1834 v Tylově hře Fidlovačka. První sloka s první slokou písně Nad Tatrou se blýská je čsl. stát. národní hymna.

Kdosi od nás, pseud. Jakuba Arbesa.

Kdoule, Cydonia Tourn, keř nebo stromek s celokrajnými listy, velk. květy, z nichž dospívají plody podobné jablkům nebo hruškám.

Kdyně, m. v Č., okr. Domažlice, 2584 č. ob. Akc. tov. vln. a čes. příze, zal. 1768, a j. text. průmysl. Tov. zápalek a zbraní.

Kdyňský, pseud. Matěje Karbana.

Kea (Zea, staré Keos, poet. Hydrussa), ostrov v Egejském moři, 103 km², asi 3800 ob.; nejvyšší hora Karbana.

Kean Edmund (1787—1833), angl. herec; od 1814 vystupoval s obrovským úspěchem v Londýně větš. v rolích Shakespearových.

Kean Charles, syn předešlého (1811—1868), angl. herec, nejslavnější představitel rolí Shakespearových dramat.

Keats John (1796—1821), angl. básník. R. 1820 vyšly v Lamia and Other Poems jeho ódy na slavíka a na řeckou urnu, epický fragment Hyperion (přel. A. Procházka) a lid. povídka The Eve of Saint Agnes (přel. Ot. Theer 1912, F. Bíbl 1921) a Isabella. K. je předchůdcem prerafaelismu a l'art-pour-l'artismu.

Kebab, skopová pečeně s cibulí, pepřem, vejci a rýží; tur. nár. jídlo.

Kebés z Théb, Pytagorejovec ze IV. st. př. Kr., ř. filosof.

Keble John (1792—1866), angl. teolog, vůdce oxfordského hnutí (↗ ritualismus), známý jako skladatel hymen.

Keblice, o. v Č., okr. Litoměřice, 755 č. ob.

Kebrle Josef, Msgre, (1847—1925), kanovník a spis. Odborník ve včelařství.

Kebule, jedovaté plody rostl. Anamirta Cocculus.

Keck Petr († 1730), čes. malíř v Praze; oltářní obrazy.

Kecerovské Pekľany, o. na Slov., okr. Košice, 416 čs. ob.

Kecskemét, m. v maď. komitátu pešťském, 73.109 ob. (1920) na Kečkemetské pustě.

Kečkovce, o. na Slov., okr. Stropkov, 414 čs. ob.

Kečovo (Kecső), o. na Slov., okr. Tornaľa, 447 m. ob. Velké krápníkové jeskyně, objeveny 1926.

Kehnec, o. na Slov., okr. Košice, 469 ob. (40 čs.).

Kejžlice, o. v Č., okr. Humpolec, 702 č. ob.

Kečua (Quechua), indián. národ v Jižní Americe. Kečuové pěstovali orbu s umělým zavodňováním, chovali domácí zvířata (lamu, alpaku), stavěli domy z kamene a cihel, znali zpracování kovu, hrnčířství, tkalcovství. Jejich náboženstvím byl kult slunce. V době objevení byli Kečuové vládnoucím národem Peru.

Kečvayo († 1884), posl., Angličany poražený král Zulů.

Kedah, malajský sultanát, poplatný britským Strait Settlements na záp. pobřeží poloostrova Malakka v Zad. Indii, 9448 km², (1921) 338.558 ob. Hl. m. Alor Stah.

Kediri, holandské residentství na východě ostrova Javy, asi 7000 km², (1920) 2,011.993 ob. Hl. m. téhož jm., 43.200 ob.

Kedu (Kedoe), nizozemská residence v stř. Jávě, 5500 km², (1920) 2,456.591 ob.

Keduša (hebr., posvěcení), část židovské modlitby Tefilla (šmone esre), vyslovuje uznání svatosti Boha.

Kedzierski Apolonjusz (* 1861), polský malíř, impresionista.

Keel (kíl), angl. míra na kamenné uhlí, asi 21 tun. Též kýl lodi.

Keeler (kíler) James Edward (1857—1900), severoam. hvězdář; spektroskopicky dokázal, že Saturnův prsten není souvislou hmotou, nýbrž jest shlukem drobných těles.

Keelingovy ostrovy (kíling-), (Kokosové ostrovy, Cocos Islands), angl. souostroví v Indickém oceánu, rozl. 22 km² s (1924) 923 ob. Kabelová stanice.

Keene (kín), m. v severoam. st. New Hampshire, (1920) 11.210 ob.

Keene Charles (1823—1889), angl. znam. ilustrátor.

Kefallenia, vedle Korfu největší z Jonských ostrovů, 690 km², asi 50.000 ob. Hl. m. Argostoli.

Kefalos antický hrdina, syn Hermův, sveden Erosem; měl dar proměniti se podle libosti. Tím poznal nevěru své ženy Prokridy. Prokres uprchla na Krétu. Opět se s K. usmířila, který ji jednou zabil, maje ji za divoké zvíře, když ze žárlivosti se plížila za ním.

Keffi (Abd es Senga), hl. m. okresu v prov. Saria v Sokotu, asi 30.000 ob.

Keffije (arab.), nejčastěji pestře pruhovaný, hedvábný nebo polohedvábný šátek, pokrývka hlavy Arabů. Chrání proti slunci.

Kefír, kvašením kravského mléka Tatary připravovaný nápoj. Kvašení způsobují kefírová zrnka, obsahující bakterii Dispora caucasica, na která se nalije asi 6—7násobné množství mléka. Za mír-

né teploty nastává kvašení, při kterém tvoří se kyselina mléčná, alkohol, kysličník uhličitý a rozpustné bílkoviny. K vykvašenému mléku přidá se čerstvé mléko a celá směs naplní se do lahví, které se vzduchotěsně uzavrou. Kefír je bílá, hustá tekutina sladko-kyselé chuti. Kefíru podobný nápoj mazun připravuje se v Armenii z mléka buvolího nebo kozího okyselením a kvašením. Giroddu, kvašením vznikající kyselé mléko, připravuje se v Sardinii z mléka kravského, ovčího nebo kozího.

Keg (starosev.), malý sud, v Anglii míra pro 60 kusů sleďů a laberdanů.

Kehl, okr. m. v badenském kraji Offenburku, (1925) 9467 ob., při ústí Kinzigu do Rýna. Pohraniční a celní stanice.

Kehr Pavel (* 1860), dějezpytec, generál. ředitel prus. stát. archivů.

Kei, souostroví v malajském archipelu, již. od N. Guiney, patří k nizoz. Amboině (Molukky): Velký K., Malý K., oba sopečné, zalesněné a malé korálové ostrovy, celkem 1500 km² a asi 30.000 ob.

Kei (Kai, Velký K.), řeka ve vých. Kapsku, 280 km dl.

Keibel Franz (* 1861), něm. zoolog; pracuje o anatomii a dějinách vývoje obratlovců.

Keighley (také Keithley, oboje kítli), m. v Yorkshire, West Riding (Angl.), (1924) 41.910 ob. Velký průmysl, hl. textilní.

Keikin, jap. housle o čtyřech strunách.

Keil Franz (1822—1876), n. geoplast.

Keilberg, ⚲ Klínovec.

Keilhau Baltazar Mathias (1797—1858), norský geolog.

Keim August (1845—1926), prus. generál, učitel na váleč. akademii, 1892—1893 říšský kancléř, ve svět. válce od listopadu 1914 voj. guvernér belg. provincie Limburg.

Keith George Elphinstone, viscount (od 1814, 1746—1823), angl. admirál; sloužil v sedmileté válce.

Keith (angl. kí) George, hr., dědičný maršálek skotský (1693—1778), známý svými styky s Bedřichem Velkým.

Keith James K., bratr předešl. (1696—1758), pruský generál-pol. maršálek.

Keith Petr Karel Kristof z (1711—1756), osobní páže korun. prince Bedřicha pruského, později podplukovník a kurátor Akademie věd.

Kejdana Josef (* 1877), čes. spisovatel, romanopisec.

Kejdy, ⚲ dudy.

Kejf (kêf, arab.), v osmanské turečtině pohodlné odpočinutí, siesta.

Kejmar Václav (* 1869), č. malíř, portretista, žák Pirnerův.

Kejř Jan (* 1869 v Praze), kazatel Jednoty českobratrské a sekretář její rady. Napsal mnoho povídek v tendencích Jednoty, které vyšly v několika vydáních (Babiččiny dukáty, Na stará kolena, Na podhradí a j.).

Kejř Josef (* 1892), český operní pěvec (původně povoláním horník na Kladně), od r. 1921 lyr. tenoristou opery Měst. div. v Plzni.

Kejřová Anuše (1874—1926), č. spisovatelka v oboru kuchařském.

Kejzlar Jan Václav, MUDr. (1837—1923), lékař v Miličevsi, vlastivědný historik.

Kekchi (Quekchi), indián. kmen Pokomů v Guatemale, asi 80.000 hlav.

Kekrops.

Kekrops, attický rek, vybájený první král Attiky; vystavěl prý athénský hrad.

Keks (angl. cake, kék, koláč), ⚲ biskuit.

Kekule ze Stradonic Bedřich August (1829—1896), n. chemik; svou prací o čtyřech atomech uhlíku (1858) a svou teorií o benzolu (1865) položil základ ke dnešním názorům o skladbě chem. sloučenin.

Kekule ze Stradonic Reinhard (1839—1911), něm. archeolog, 1889 řed. oddělení antických skulptur král. berlín. museí a současně profesorem.

Kekule ze Stradonic Štěpán (* 1863), něm. genealog a heraldik, 1893—97 v pruské soudní službě, známý jako právní zástupce knížat ze Schaumburg-Lippe ve sporu o trůn. Napsal mnohé spisy rodopisné. — Kekulové ze S. jsou potomci starého českého exulantského rodu.

Keladruh, pseud. J. F. Hurdálka a J. Dundry.

Kelantan (Kalantan), malajsko-britský poplatný stát na vých. pobřeží poloostr. Malakky, 14.800 km², 309.300 ob. (1921), bohatý zlatem a cínem, vyváží gumu, kopru a ořechy betelové. Hl. m. je Kota Bharu.

Kelat, domorodý stát v Beludžistanu s hl. m. stejného jména, sídlo valiho, 2060 m n. m., v pohoří Džalvan, asi 20.000 ob., má bídné opevnění, úzké ulice a veliký bazar.

Kelč, m. na Mor., okr. Hranice, 2224 č. ob. Výroba dýmek.

Kelča, o. na Slov., okr. Stropkov, 485 čs. ob.

Kelčany, o. na Mor., okr. Kyjov, 445 č. ob. Cukrovar.

Kelečín, o. na Podk. R., okr. Volové, 788 r. ob.

Kelemeš, o. na Slov., okr. Prešov, 549 ob. (521 čs.).

Keler Ivan Petrovič (* 1826), rus. malíř v Petrohradě.

Keleti Karel (1833—1892), maď. statistik. Napsal příručku prakt. statistiky (1875) a j.

Kelheim, okr. m. v dol. Bavorsku, (1925) 3954 ob. Záp. od města Síň osvobození (Befreiungshalle).

Kelímek, též tyglík, malá tenkostěnná nádoba z tuhy, porculánu, platiny a j. materiálu, sloužící k tavení hmot, vyžaduj. vysokého žáru.

Kelímková (tyglová) pec, v níž se provádí v kelímcích fritování (🔍).

Kelle Johann (* 1829 v Řezně, † 1909 v Praze), 1857—99 prof. na něm. universitě tamže.

Kellen Jan Filip van de (1831—1906), hol. rytec a umělecký spisovatel.

Keller Augustin (1805—1883), švýcar. státník, vůdce boje proti ultramontanismu a švýc. starokatol. hnutí.

Keller Gerard (1829—1899), nizozemský spisovatel; psal obrazy z cest, novely a byl činný v oblasti nizoz. dějin umění.

Keller Gottfried (1819—1890), švýc. básník. Jako epický básník patří mezi první mistry století. Napsal: Básně, 1846; Nové básně, 1851; Zelený Jindřich, 1854—1855, autobiograf. román; povídky: Lidé ze Seldvyly, 1856; půvabné a duchaplně veselé Sedm legend, 1872, Curyšské novely, 1878; román Martin Salander, 1886. (Překl. K. Kamínek, T. Nováková, J. Jelínková.)

Keller Ludvík (1849—1915), něm. dějezpytec.

Keller Otto (1838—1927), filolog, 1881—1909 prof. něm. univ. v Praze; uveřejnil kritické vydání Horáce a j.

Kellermann Bernh. (* 1873), něm. spis.; psal romány pozoruhodné jemnou malbou duše a názorným líčením krajinným. Pozdější práce mají silný sklon k sensačnostem. Četné překl. do češtiny.

Kellerová Helena (* 27. VII. 1880 v Tuscumbii, Ala), sev.-amer. spisovatelka; od nejranějšího dětství úplně hluchá a slepá, inspektorka ústavů pro slepce a hluchoněmé, socialistka; napsala: Příběh mého života, 1902, zfilmováno s autorkou v hl. úloze; Optimismus, 1903; Svět a život, 1908.

Kelley Edward, dvorní alchymista cís. Rudolfa II. v l. 1580—1591.

Kellgren (tchelgrén) Johan Henrik (1751—1795), švédský básník, novinář a literární poradce Gustava III. Jeho oborem byla lyrika, jíž opěvoval rozkoš smyslů.

Kellner Ferdinand (* 7. V. 1874), náměstek primátora hl. m. Prahy, obecní starší za stranu soc. demokr. Komunální odborník.

Kellner Léon (* 1859), něm. anglista, lektor tech. ve Vídni; napsal: Gesch. der nordamer. Lit. (1927), Shakespeare-Wörterbuch (1922).

Kellner Peter, básn. jménem Záboj Hostinský (1823—1873), slov. spisovatel; byl jako příslušník slov. dobr. vojska za revoluce přijat do stát. služeb, byl služným v R. Sobotě, ale r. 1867 propuštěn a žil v nouzi v soukromí. Po drobných verších obsahu milostného a vlasteneckého pustil se do tragedie Svätoslavičovci (1869), v níž řeší konflikty mezi kulturou západní a východní. Pokusil se také v literární kritice a napsal: Stará vieronauka slovanská (1870), Rozpravy večerné o umení staroslovanskom (1872) a Prvotiny vedy slovanskej (1851).

Kello Juraj († 1897 v Bardějově), slov. spisovatel; psal drobné novelky a básně pod pseudonymem Petruškin.

Kellogg Frank Billings (* 22. XII. 1856), sev.-amer. státník; od 1877 právní zástupce a politik, 1917—1923 spolkový senátor, 1924 vyslanec v Londýně, v únoru 1925 státní tajemník zahraničních věcí.

Kelloggův pakt, mezinár. smlouva o zavržení války jako prostředku k vyřizování sporů mezi státy. K. p. byl uzavřen a podepsán v Paříži dne 27. VIII. 1928 státy: Německo, USA., Belgie, Francie, Britská říše, Italie, Japonsko, Polsko a ČSR. V platnost vešel v r. 1929, jakmile podle podmínek v čl. III. uvedených byla uložena ve Washingtoně výše uvedenými státy poslední ratifikační listina smlouvy. Zatím však během r. 1928 a 1929 přistoupila většina států světa ke smlouvě. K. pakt má jméno podle svého ideového tvůrce F. B. Kellogga (🔍). Pro svou opatrnou stylisaci nedává K. p. naději v praktické osvědčení v případě války.

Kelly James (1829—1907), sev.-amer. bibliograf, zpracoval bibliografii USA.

Keloid (řec.), zvláštní bujení vaziva v kůži, podobné jízvě po popálení, které

po operativním odstranění tvrdošíjně se vrací a ještě větší, tuhé zduření s postranními výběžky.

Kel'sijev Vasilij Ivanovič (1835—1872), rus. spisovatel a politik.

Kelsen Hans (* 11. X. 1881 v Praze), právník, zakladatel čisté právní nauky, od 1919 prof. stát. práva ve Vídni.

Keltiberové (lat. Celtiberi), válečnický, smíšený národ ve starém Španělsku, vznikl po příchodu Keltů ve IV. stol. př. Kr.

Keltové (Gallové), jeden z indogermánských hl. kmenů v Evropě. Původně obývali území záp. od Vesery až do stř. Fr. a již. až k Alpám, vých. až k Uherské pustě a Vys. Tatrám. Dostali se až do Španělska, kde, smísivše se s Ibery, vytvořili kmeny keltiberské. Na sev.-západě obsadili Britanii až asi k 56° s. š. K. byli velcí, živí lidé s rezavě plavými vlasy a a modrýma očima; Římané měli je za vtipné, bojovné a chtivé novot. Nejvznešenější nosili mocný knír a zlaté ozdoby. Oděvem byly pestré, vlněné kabátce, kalhoty (braccae) a krátký plášť s kapucí. Jejich zbraní byly kožené štíty velikosti muže, kovové přílby s rohy a pod., železné pancíře, dlouhé meče a kopí; nejraději bojovali koňmo nebo na válečném voze. Keltští žoldnéři byli hledáni pro svou statečnost. K. bydleli v jednotlivých dvorcích neb vesnicích. Kruhové valy byly útočištěm. Chovali dobytek, zvláště koně, byli tkalci, hrnčíři, zpracovávali kovy. Měli vládychtivou kněžskou kastu, druidy, zpupnou šlechtu a utlačený robotný lid, který pracoval na polích. Byli rozdrobeni v četné kmeny, z nichž Bojové byli usazeni v Čechách a Tektoságové na Moravě.

Keltské (gallské) **řeči,** jedna z hl. větví indogerm. jazyka (↗ Indogermáni), nejbližší řeči italské; ovládala dříve celý záp. a daleký jih Evr. (↗ Keltové), ale po staletích omezila se na malé oblasti v Angl. a sev. Fr. Keltština na evr. pevnině úplně vymřela; náležela k ní velmi starobylá starogalština, jíž mluvilo se ve Fr. až do IV. stol. Pevninská keltština je známa ze jmen místních, osobních a několika apelativ, uváděných řecko-řím. spis., dále z 61 nápisů, z nichž je nejobšírnější kalendář z Coligny, vyrytý na bronzové desce. Ostrovní keltština dělí se na jazyk goidelský a britský (britanský), oba ještě dnes užívané. K prvnímu patří: irština (↗), gelština (↗) a řeč manx (↗); k druhému jazyk kymrský (↗), kornský (↗), asi od 1700 vymřelý, a bretoňský (↗). Jsouc co do bohatství slov a tvoření tvarů indogermánskou, nevyvinula ostrovní keltština indogerm. skladbu, snad proto, že se keltské obyvatelstvo v Anglii smísilo s neindogerm. praobyvateli.

Kelyfit, šedohnědý nerost s paprskovitými vlákny, často tvoří obal kolem krystalů pyropu.

Kemâl Bey (správně Namyk Bey) (* 21. XII. 1840, † 2. XII. 1888), nejznamenitější turecký básník a spis. novější doby. Jako politik a reformář přistoupil k výboru Mladoturků. Byl vězněn a vypověděn na Chios. Jeho hrob v Bulairu stal se téměř národ. svatyní.

Kemal-paša Mustafa (* 1883), tur. státník a vojevůdce. Zúčastnil se mladotur. hnutí jako jeden z vůdců. Za svět. války velel obraně Dardanel. R. 1922 organisoval hnutí protiřecké a od 1923 je presidentem republ. turecké. Zavedl četné reformy v Turecku.

Kemalisté, stoupenci Kemala-paši v Turecku.

Kemble John Mitchel (1807—1857), angl. filolog a lit. historik.

Kemény Jan, kníže Sedmihradský (1607—1662), bojoval s Polskem, byl dvakrát zahnán Turky.

Kemény Josef, baron (1795—1855), sběratel, vydával Sedmihradský histor. časopis (1837—45) a j.

Kemény Zikmund, baron (1814—1875), maď. spisovatel a politik, napsal histor. román Gyulai Pál (1844—1846) a j.

Kemeri, vyhlášené bahenní a sirné lázně v Lotyšsku. Vzdálenost 34 km od Rigy. Znamenitý úspěch při léčení revmatismu, paralysy a kožních nemocí.

Kemj, řeka v rus. sovět. státu Karelii, 424 km dl.

Kemmerich Max (* 1876), něm. uměl. a kult. historik, napsal: Kulturkuriosa (1909—10), Prophezeiungen (1911), Das Kausalgesetz der Weltgeschichte (1913—1914) a j.

Kempenský Tomáš, ↗ Tomáš Kempenský.

Kemper Johann Melchior (1776—1824), holand. státník, zúčastnil se povstání r. 1813.

Kempner Friederike (1836—1904), něm. básnířka.

Kempis Thomas, ↗ Tom. Kempenský.

Kempno, m. v pol. Poznaňsku, asi 6200 ob. Dř. Langenfurt.

Kempten, město v bav. Švábsku, hl. m. v Allgäu, asi 21.900 ob.

Ken (ma), japon. délková míra o 6 shaku = 1.818 m.

Kenai, poloostrov na j. Aljašky. Obyv. tvoří Indiáni (asi 250 osob).

Kenczler Hugo (1883—1922 v Košicích), maď. historik umění. Psal o Slovensku.

Kendal, m. v angl. hrabství Westmorland, asi 14.200 ob.

Kendenich, obec v Rýnské prov. u Kolína, asi 2300 ob.

Kendice, o. na Slov., okr. Prešov, 552 čs. ob.

Kendík Josef Ladislav (1818—1884), farář v Mlazovicích, č. básník.

Keneh (Kinneh), okres v Hor. Egyptě, 87.070 km², as 840.000 ob.; cukrová třtina.

Kenguru, ☞ klokani.

Kenia, sopka v Britské vých. Africe, 514 m vys.

Kenia, britská osada ve vých. Africe; skládá se z korunní kolonie K. a protektorátu K., utvořeného z býv. území sultána zanzibarského, 549.000 km², as 2,600.000 ob. K. tvoří část vých.-afr. jezerní vysočiny, na vých. spadá rovina horským srázem k pobřeží; poblíže hranic Ugandy je rozčleněna Vých.-afr. příkopem, v němž jsou jezera Naivaša, Baringo, Rudolfovo a Štěpánčino. Z hor jsou nejvyšší Mount Elgon (4486 m), Kenia (5242 m). Řeky (Taná, Sabaki) ústí do Ind. oceánu. — Obyv. tvoří kmeny Galla, Bantu, na j.-z. Massai. — K. má význam hl. strategický. Vnitrozemí není pro sucho hospodářsky dosti využito.

Kenilworth, město ve Warwickshire (Anglie), as 6.800 ob.

Kennan George (1845—1924), sev.-amer. žurnalista a cestovatel.

Kennebec, řeka v sev.-amer. státu Maine, 260 km dlouhá.

Kennedy, průplav, mořská úžina mezi sev. Gronskem a Grinellovou zemí.

Kennedy Grace (1782—1825), angl. spisovatelka románů; vystoupila ve Father Clement (1823) proti katol. náboženství na obranu skotského protestantismu.

Kennedy John Pendleton (1795—1870), sev.-amer. politik; psal též romány.

Kennemann Hermann (1815—1910), německý politik, potlačovatel Poláků ve vých. Německu. ☞ Hakata.

Kenosha, m. na j.-v. sev.-amer. státu Wisconsin, as 40.500 ob., na jezeru Michiganském.

Kenotafion (řec.), náhrobek k poctě zemřelého, jehož pozůstatky jsou však uloženy jinde.

Kensington, správní okres v záp. Londýně, as 175.900 ob., mezi Hyde Parkem a Temží; vznešené čtvrti, král. palác a musea.

Kensingtonské museum (South Kensington-Museum, od 1899: Viktoria- and Albert-Museum), uměl.-prům. museum s uměl. školou v lond. čtvrti Kensington, zal. 1852.

Kent, hrabství v j.-v. Anglii, 3.949 km², as 1,142.000 ob., Zahrada Anglie.

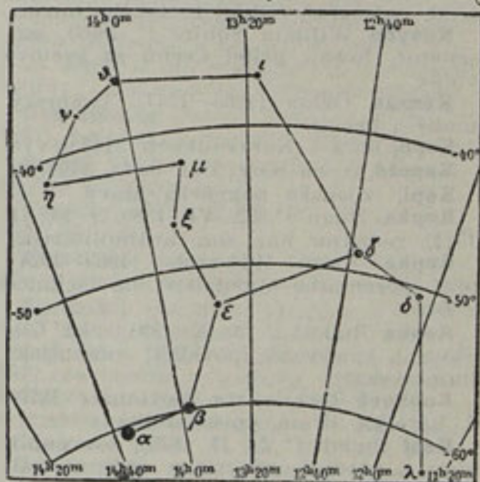
Kent, město v s.-v. části sev.-amer. státu Ohio, as 7.100 ob.

Kent Edmund, hrabě (1301—1330), nejmladší syn krále Eduarda I.; pomáhal 1326 královně Isabelle proti Eduardu II.

Kent Edward, vévoda z K. a Strathearnu, hrabě z Dublína (1767—1820), otec královny Viktorie, generál.

Kent James (1763—1847), sev.-amer. právník; od 1814 kancléř nejv. soudu.

Kent William (1685—1748), angl. malíř a zahradní architekt, zakladatel volného, přírodního zahradního stylu.

Souhvězdí Kentaur.

Kentaur (Centaurus), souhvězdí na j. nebi.

Kentaur.

Kentaurové (řec.), v řec. bájesloví divoký lid, zvl. v horách Thessalie, potom-

ci Kentaura, syna Ixionova; v bojích s Lapithy byli téměř vyhubeni. V pozdější době byli zobrazováni v lidské podobě s koňským tělem (Hippokentaurové), posléze jako koně s lid. poprsím.

Kentucky (zkr. Ky), stát USA. v jižní č. Ohij. úžlabiny, 105.145 km², s 2,488.423 obyv. Střední část je hornatá, do níž si řeky vyryly hluboká koryta. Řeky jsou splavné (Mississippi, Ohio). Hlavně se pěstuje kukuřice, pšenice, tabák. V hornictví se těží nejvíce kamenného uhlí a nafty. Průmysl: zpracování tabáku, dřevařství. Hl. m. Frankfort, nejdůl. hosp. m. Louisville.

Kenyon Sir Frederic George (* 1863), angl. paleograf, ředitel Britského musea.

Kenyon William Squire (* 1869), am. senátor (Iowa); přítel Čechů za světové války.

Kenzan Ogata (1663—1747), japonský malíř a hrnčíř.

Kepa, hora v Karavankách, 2143 m vys.

Kepežd, o. na Slov., okr. Šaľa, 1401 ob.

Kepi, vojenská pokrývka hlavy.

Kepka Hugo (* 22. VI. 1889, † 10. II. 1911), redaktor nár. soc., antimilitarista.

Kepka Karel H., arch. (1869—1924), prof. pozemního stavitelství na technice v Brně.

Kepka Rudolf (* 20. X. 1891), red. Čes. Slova a spisovatel (povídky, romantické humoresky).

Kepková Terezie, roz. Novotná (* 1870), č. herečka, dram. spisovatelka.

Kepl Rudolf (* 21. II. 1876), čes. publicista a úředník min. zahr. věcí; za války činný v Nár. radě v Paříži.

Kepler Johannes (1571—1630), dvorní astronom a cís. matematik Rudolfa II., spoluprac. Tychona de Brahe. V Praze objevil tři důležité zákony o oběhu nebeských těles (↗ planety), zdokonalil dalekohled, psal latinsky.

Joh Kepler.

Keplerovy zákony, ↗ planetární zákony.

Keppler Paul Wilhelm, von (1852—1926), biskup rottenburský; odpůrce reformního katolicismu.

Kepr, zákl. tkalc. vazba s uhlopříčnými řádky. Keprový grádl, bavlněná tkanina s podélnými pruhy. Keprový barchent, látka na rubu rozčesaná.

Keprta Josef (* 1881), zemský insp. nár. škol a č. pedagog. spisovatel.

Kerabau, světlá až bílá domácí rasa muflonë.

Kerak, vysočina, srázně se nakláněјící k Mrtvému moři, v britském mandát. území Transjordánském.

Keramický tisk, litografický postup tištění při zdobení porculánového zboží (koflíky, talíře). Užívá se k tomu přetiskovacího papíru se snímací vrstvou. Barvy, obsahující kysličníky kovů, se po čerstvém otištění přetřou ještě několikrát týmiž barvami a po přenesení na porculán vypálí.

Keramika, umělecké hrnčířství; o způsobu výroby ↗ hrnčířství. Keramika jest nejstarším svědkem lidské kultury. S hliněnými reliefy zvířat setkáváme se již v nejstarší době kamenné. Staroegyptské nádoby přicházejí s modrou, zelenou nebo bílou glasurou a vícebarevnou malbou, jiné pouze s hlazeným povrchem. Při vykopávkách u Ninive byly objeveny kachle s vícebarevným emailovým povlakem. Hliněné nádoby z Cypru, který byl mostem mezi asijskou, africkou a evropskou kulturou, připomínají hned na předoasijské, hned na řecké výrobky. Pro dějiny keramiky zvláštní důležitost mají řecké vázy jakož i figurální výrobky z pálené hlíny. Ve středověku Arabové přinesli umění emailové do Evropy. Z 13. st. pocházejí perské neb t. zv. persko-rhodické fajanse, z 15. a 16. st. naturalisticky ozdobované nádoby. Znalost barevné cínové glasury dostala se do Itálie asi z rumunského střediska fajansového průmyslu, Majorca (Mallorca), z čehož se odvozuje v Italii používané slovo majolika. Francouzi utvořili dle Faenza, odkudž dováželi hliněné zboží, slovo faience. Až do 15. st. znali Italové pouze průsvitnou olověnou glasuru, pročež hliněné nádoby polévaly se před glasurováním bílou barvou (engobe). Cínovou glesuru mají díla florentské sochařské rodiny della Robbia. V Pesaro, Gubbio, Urbino, Castel Durante a jiných m. vznikala současně t. zv. mezza majolica, nepravá či polomajolika s malbami, ve Faenze a Florencii koncem 15. st. pravá či majolica fina. V 16. st. hlavními středisky majolikového průmyslu byly: Florenc, Gubbio, Urbino, Faenza, Gastel Durante a Ferrara. Nádoby, mísy a talíře byly ozdobovány s počátku erby, ornamenty, podobiznami, později různými výjevy. V Čechách a v Německu vyvíjela se keramika souběžně s kamnářstvím v 16. st. Pravá francouzská fajans, bílé nádobí, s použitím čínských, perských a jiných motivů, v barvě modré, hnědé a žluté, objevuje se ke sklonku 16. st. V Nizozemsku střediskem fajansového průmyslu v 16. st. stalo se m. Delft. Na vývoj fajansové in-

dustrie nové doby působilo poznání čínského porculánu. V Anglii po r. 1750 vyráběla se ve Wedgwodě antickým slohem dekorovaná kamenina, zejména v slabém reliefu na modrém podkladě bíle malované Queen's Ware. Objevem kaolinu v několika evropských zemích byla fajans zatlačena na dlouhou dobu na místo podřazené. Po dlouhou dobu vyráběla se fajans a kamenina již pouze pro účely technické a jako náhražka porculánu. Ve výrobě kameniny a fajanse malířství ustoupilo ve prospěch barevné glasury. Tato změna souvisí s jménem sochaře J. Carrièse. Po něm ráz moderní francouzské keramiky udali Bigot, Delaherche, Dalpavrat, Dammouse, E. Lachenal a Clément Massier. Zvláštní směr moderní keramiky vznikl oživením primitivního venkovského hrnčířství. ↗ též porculán a hliněné zboží.

Keramohalit (alunogen, sůl vlásková), nerost, vodnatý síran hlinitý, tvoří vláskovité a jehlicovité krystaly nebo hroznovité agregáty; bílý, nažloutlý, tv. 1.5—2, vyskytuje se v uhlí hnědém, kamenném, v jílu a pod.

Kerargyrit (rohovec stříbrný), AgCl, důležitá ruda stříbrná, zrnitý nebo v malých krychlových krystalech, šedý a zelený, průsvitný, lesk mastný, tv. 1.0—1.5, vzácný.

Keratin (rohovina), podstata rohové tkáně, připravuje se z rohové moučky působením vody, alkoholu, éteru a zředěných kyselin; bezbarvá, v horké vodě a zředěných kyselinách nerozpustná látka, rozpouští se v alkáliích. Roztoků keratinu používá se k obalování pilulek.

Keratisis (řec.), zánět ↗ rohovky.

Keratofyr, nerost, ↗ porfyr.

Keratokonus (řec.), znetvoření středu rohovky, při kterém se rohovka v profilu jeví jako kužel.

Keratom (řec.), kožní oteklina se silně naběhlou vrstvou rohovou.

Keratoplastika (řec.), náhrada zakalené oční rohovky vloženými kousky jasné rohovky.

Keratoskop (řec.), přístroj na zjišťování nepravidelností v zakřivení oční rohovky.

Kératry August Hilarion (1769—1859), franc. spisovatel a politik. V červencové revoluci přívrženec domu Orleánského.

Kerbela, oasa v britském mandát. území Irak, jihozápadně od Bagdadu. Je tržištěm celé severových. Arabie. 65.000 ob. (1920). Poutní místo šiitů.

Kerberos (lat. Cerberus), v řec. bájesloví mytický pes, jenž střežil brány podsvětí, každého pustil sice dovnitř, nikoho však ven.

Kerberos.

Kercencev (Keršencov) Platon Michajlovič (* 1881), sov. diplomat a redaktor.

Kerč (K.-Jenikale), okr. město v rus. sov. státě Krymském, (1923) 26.063 ob., na vých. pobřeží poloostr. Kerčského, odtud úžina Kerčská. 4 km na jih od K. pevnost Kerč, brání průjezdu do Azovského moře; 11 km na východ pevnost Jenikale.

Kerckhoven Petrus Frans van (1818—1857), holandský básník a spisovatel.

Kerdić Ivo (* 1881), sochař a prof. ak. umění v Záhřebě.

Kerecky, o. na Podk. R., okr. Iršava, 2507 ob. (2271 r.).

Keren, hl. m. a spr. okres země Bogos v ital. kolonii Erythrea s 4500 ob.

Kerenskij Alexander Feodorovič (* 1881) rus. politik a státník, advokát v Petrohradě, od r. 1912 v Dumě, byl 15. března 1917 revolučním výkonným výborem zvolen do prozatímní vlády a byl v červenci ministerským předsedou a v září generalissimem. Dne 12. XI. 1917 byl bolševiky poražen u Petrohradu. Teprve po bitvě u Zborova podporoval čsl. revoluční hnutí a tvoření legií. Žije v emigraci v Anglii.

Kerestúr, o. na Slov., okr. Trebišov, 1006 ob. (751 čs.).

Kerestúr, o. na Slov., okr. Trnava, 1173 čs. ob.

Kerestúr, o. na Podk. R., okr. Sevljuš, 491 ob.

Keretj (Keret), jezero v sov. státě Karelii, 269 km².

Kerguely, skup. neobydl. ostrovů v již. Indickém oceánu mezi 48½° a 50° již. šíř. a 68½° a 70½° vých. dél. asi 5000 km². Ostrovy patří Francii.

Kerhartice (Gersdorf), o. v Č., okr. Děčín, 578 ob. (13 č.)

Kerhartice, o. v Č,. okr. Lanškroun, 1161 č. ob. Text. prům.

Kerkennah, skupina nízkých ostrovů v Malé Syrtě, patřících k Tunisu.

Kerkidas, řec. lyrik z III. stol. př. Kr. z Megalopole.

Kerkópové, v řec. bájesloví dva šibalové, které Heraklés potrestal.

Kerkrade, obec v holand. provincii Limburské, 30.517 ob. (1926), má doly na kamenné uhlí.

Kerkuk, důl. m. v Persii; zn. naftové prameny. 92.000 ob.

Kerkyra, ⚲ Korfu.

Kerle Jacobus, de (1531—1591 v Praze) holandský círk. skladatel, byl organistou v Augsburku, Římě a Praze.

Kern Anton (1710—1747), malíř fresek v Praze.

Kern Benedikt (1704-77), malíř v Krupce.

Kern Jacub Konrad (1808—1888), švýcarský státník, člen Nár. rady a president spolkového soudu, nakonec vyslanec švýcarský v Paříži.

Kern Jan Hendrik Kašpar (1833—1917), holandský indolog a jazykový badatel.

Kerner Georg (1770—1812), něm. přívrženec francouzské revoluce.

Kerner Josef Ignác Libomír (1777—1845), farář v Lužci u N. Bydžova a kat. spisovatel.

Kerner Robert, PhDr. (* 1887), prof. historie na University of Missouri, člen přípravné komise pro mírová jednání.

Kerolith, zelenobílý, nažloutlý nebo načervenalý nerost, vodnatý křemičitan hořečnatý, lom nerovný, tv. 2—3, na trhlinách serpentinu ve Slezsku.

Kéronalle Louise Renée de (1649—1734), hraběnka z Portsmonts a Aubigny, maitressa Karla II. Anglického.

Keroplastika, také ceroplastika, modelování voskem.

Kerr (kār n. kör) Mark Eduard Frederic (* 1864), angl. admirál, r. 1918 šéf letec. oddělení a generálmajor.

Kerr Alfred (vl. Kempner), (* 1867), něm. spisovatel, divad. kritik.

Zákula japonská.

Kerria (zákula), z řádu Rosaceae, čeledi Spiraceae (tavolníkovité), keře se žlutými velkými květy, kvetoucími po jednom na koncích krátkých haluzí a se žlutým tvrdým plodem. Jediným representantem této skupiny jest K. japonica (Corchorus japonicus Thunb.), z Asie pocházející a záhy kvetoucí keřík, s živě zelenými listy a plnými, krásnými květy, často i u nás pěstovaný.

Kerrův efekt (Kerrův zjev), otáčení, jímž kyvadliště polaris. světla jeho odrazem od zrcadla z magnet. materiálu trpí, je-li v magnet. poli (magnetický K. e.). — Zjev, kdy se isolující tekutiny v elektr. poli stávají dvojlomenými. Míru dvojitého lomu tvoří Kerrova konstanta.

Kerry (kērī), hrabství v irském svob. státě (prov. Munster), 4701 km², (1926) 150.865 obyv. Hl. m. Tralee.

Kerry, pseud. V. Tilleho.

Kersantit (slídový diorit), temná, jemnozrnná hornina skupiny lamprofyrů, skládá se v podstatě z plagioklasu a biotitu, akcesoricky obsahuje augit, amfibol a olivin. Tvoří žíly v žule a starších břidlicích v Rudohoří.

Kerschnerová, ⚲ Fr. Stránecká.

Kersnik Janko (1852—1897), slov. básník.

Kersten Otto (1839—1900), afr. cestovatel.

Kersten Paul (* 1865), něm. uměl. knihař, průkopník moder. knihařství.

Kersting Friedrich Georg (1785—1847), něm. malíř, 1818 představeným malíř. oddělení při míšeňské porcul. výrobě.

Kerstner Georg August (1777-1853), něm. diplomat a podpor. umění, 1808-09 v Italii, navázal jako legační sekretář v Římě 1817 styky s Corneliem, Overbeckem a novoněm. malíři, které hájil proti útokům Goethovým. Založil 1829 německý archeol. ústav (⚲ archeologické ústavy).

Kerstner Johann Christian (1741—1800), známý svými styky s Goethem; tajemník archivu, později dvor. radou.

Keť (Kürt), o. na Slov., okr. St. Ďala, 2829 ob. (60 čs.).

Keť na Ostrově (Csallóköz-Kürt), o. na Slov., okr. Dun. Streda, 962 m. ob.

Kerulen, řeka v Mongolsku, přítok Amuru.

Kervyn de Lettenhove (kervain) Joseph Bruno Maria, baron (od 1871), (1817—1891), belg. dějezpytec.

Keryx (posel, hlasatel), syn Hermův, praotec eleusinského kněžského rodu.

Kes Willem (* 1856), nizozem. dirigent a houslař, konc. mistr.

Kesjakov Christo Duškov, Dr. (* 1892 v Sofii), buh. medik. Habilitoval se na sofijské univ. pro vnitřní choroby. Sp.: Novoto v chirurgijata ot našite i dnešni vojni (Sofia 1915), Petnistijat tif (Sofia 1916), Kliničeski laboratorni izsledvanija (Sofia 1927) a jiné.

Kesjakov Christo, Dr. (* 1868 v Koprivštici), bulhar. spisovatel. Překládal hojně z polštiny a psal historické a biografické studie.

Kesjakov Slavo (* 1859 v Koprivštici), bulh. básník a publicista. Kniha veršů Pobeda (1887). (Překl. J. A. Voráček ve Slov. Sborníku 1883). Kratka balgarska istorija (1883).

Késmárk (maď.), ☞ Kežmark.

Keson (franc. caisson), železný, železobetonový nebo dřevěný zvon beze dna; slouží k stavbám základů pod vodou.

Kessel Gustav, von (1846—1918), prus. generál; berlín. guvernér 1914—18.

Kessel Joseph (* 1890 v Claře v Argentině), franc. spisovatel. Ve válce byl ve Vladivostoku jako letecký důstojník. Vydal: La Steppe rouge (1922), L'Equipage (1923), Les Coeur purs (1927), Les Rois aveugles; Belle de Jour (1928). Do češtiny: Zajatci (Josef Soukup, 1928), Ryzí srdce (O. Dubský a Arn. Bareš, 1928).

Keßler Harry, hrabě (* 1868), něm. diplomat, 1918—21 vyslancem v Polsku. Antimilitarista a pacifista.

Kesteven (kessivin), jih.-záp. část Lincolnshire (Anglie); 1898 km², s (1921) 108.250 obyv.

Keszegfalva, o. na Slov., okr. Komárno, 2377 ob. (55 čs.).

Keszthelská kultura, skupina starožitností V.—VII. stol. po Kr., povětšině z maďarské nížiny, pojmenovaná podle hřbitovů u Keszthely při Blatenském jezeře.

Keszthely (keszthelj), obec v maďar. komitátu Zala, (1920) 10.219 katol. ob., j.-z. od Blatenského jezera.

Keško, ☞ Natalie (královna srbská).

Ketel Cornelis (1548—1616), nizozem. malíř v Amsterodamě.

Kethuba, žid. svatební smlouva.

Ketkovice, o. na Mor., okr. Třebíč, 761 č. ob. Meteorolog. stanice (433 m) a zřícenina hradu.

Ketokyseliny, org. kyseliny, kt. mimo skupinu karboxylovou, COOH, obsahují ještě skupinu ketonickou (karbonylovou), CO. Poloha ketonické skupiny vzhledem ke skupině karboxylové označuje se řeckými písmeny.

Ketoly, ketonalkoholy (☞).

Ketonalkoholy (oxyketony), alkoholy, které mimo alkoholickou skupinu OH obsahují též skupinu ketonickou (karbonylovou), CO, a spojují v sobě proto vlastnosti alkoholů i ketonů; působí redukčně.

Ketony (acetony), org. slouč., v nichž na dvojmocnou karbonylovou (ketonickou) skupinu CO jsou vázány dva jednomocné alkyly. U jednoduchých ketonů jsou to dva stejné alkyly (na př. $CH_3.CO.CH_3$, dimethylketon), u smíšených různé (na př. $CH_3.CO.C_2H_5$, methylethylketon). Ketony vznikají: 1. oxydací sekundárních alkoholů, 2. destilací vápenatých solí organických kyselin, 3. působením chloridů kyselin na zinkalkyly. — Ketony o malé molekulární váze jsou bez rozkladu vroucí kapaliny aromatické vůně, vyšší jsou krystalické látky. Ketony tvoří s kyselými siřičitany alkalických kovů dobře krystalující sloučeniny, které roztokem sody lze opět snadno rozložiti, čehož se používá k čistění ketonů.

Ketosy, cukry, které na rozdíl od aldos (☞) mimo skupiny alkoholické OH obsahují ve své molekule skupinu ketonickou (karbonylovou) CO, na př. cukr ovocný (fruktosa).

Ketrzyński (kentřinsky) Wojciech (1838—1918), pol. dějepisec, bibliotekář ve Lvově.

Ketrzyński Stanisław (* 1876), polský dějepisec.

Kettner Jindřich (* 1848), propagátor těsnopisu v Č. Sp.: Slovníček samoznaků (1889 a v.).

Kettner Radim (* 5. V. 1891), prof. geologie na Karlově univers. v Praze. Sp.: Brdské hřebeny (1922), O nové srovnávací petrografické sbírce Barrandienu (1916), O postavení Štúrových lunzských pískovců (1927), O terasách vltavských, Tektonické studie (1924).

Kettrer Anton, hodinář v Schönwaldu, vynalezl r. 1730 hodiny švarcvaldky s kukačkou.

Keť, rus. řeka, pr. přítok Obu.

Kéť (Kéty), o. na Slov., okr. Parkan, 1245 ob. (7 čs.).

Keudell Robert, von (1824—1903), něm. státník, od r. 1846—72 stálý průvodce Bismarkův. Sp.: Fürst und Fürstin Bismark (1901).

Keuper, nejhořejší oddělení triasové formace, ☞ geol. útvary.

Keussler Gerhard, von (* 1874), něm. komponista, působil od r. 1906 jako dirigent v Praze.

Kevjažď, o. na Podk. R., okr. Mukačevo, 1199 ob. (732 r.). Lázně; obch. dřívím a dobytkem.

Kew (kjū), část richmondská v polic. okrese londýnském, na Temži, má proslulou botanickou zahradu.

Keweenaw (kěvinao), poloostrov v severoamerickém státě Wisconsin, nejbohatší naleziště mědi.

Key Ellen (1849—1926), švédská spisovatelka, průkopnice sociálního pokroku, zvl. ženského hnutí a dětské výchovy.

Key (tchei) Emil (1822—1892), švédský politik, právník.

Key (kí) Francis Scott (1779—1843), severoam. básník, státní návladní, vytvořil za anglického útoku na Baltimore (1814) národní hymnu The Star-Spangled Banner.

Keynes (kīns) John Maynard (* 1883), angl. národohospodář, odborník na pařížské mírové konferenci 1919.

Keyser Hendrik de (1567—1621), nizoz. stavitel a sochař v Amsterodamu.

Keyser Jakob Rudolf (1803—1864), nor. dějepisec.

Keyser Nicaise de (1813—1887), nizoz. malíř.

Keyser Thomas de (1596—1667), syn H., nizoz. malíř.

Keyserling Alexander (1815—1891), hrabě, něm. cestovatel.

Keyserling Eduard, hrabě (1855—1918), něm. spis. Byl mistrem v jemných náladových a oduševnělých kresbách a v prostém slohu.

Keyserling Hermann hrabě (* 1880), něm. filosof, vyšel z Chamberlaina, zdůrazňoval irracionální charakter světa a zastával pragmatické pojímání myšlení a pojmu pravdy.

Kezelius (Bydžovský) Jiřík (1576—1654), č. spisov.-exulant.

Kežmarok (Käsmark), okr. m. na Slov., 6466 ob. (2507 čs.), okr. úřady. Tatranské museum, gymnasium, lyceum, st. škola tkalc.; tov. sýra, krajek, lněn. zboží atd. Bylo založeno něm. osadníky. Opevněný got. chrám, zbytky hradeb, zámek.

Kežmarské Žleby, láz. a tur. místo na Slov. u Kežmarku na úpatí Vys. Tater, 900 m n. m.

kg, kilogram.

kgm, kilogrammetr, práce, kterou vykonáme, zvedneme-li kg do výše 1 metru.

Khairpur, Chairpur, vasal. stát v brit. Indii v provinci Sindh, má 15.730 km² a 193.131 ob.

Khajjâm (Khayyam), ↷ Omar Khajjâm.

Khaki (z pers.), lehčí látka, zemité barvy, z níž se zhotovují uniformy.

Khambu, kmen v Nepalu, ↷ Limbu.

Khamgaon, město v brit.-ind. prov. Berar, as 20.000 ob.; důlež. obch. bavlnou.

Khamti, kmen ↷ Taiů u pramenů Irawadi (Birmy).

Khanpur (Kanpur, angl. Cawnpore), hl. město distriktu v divisi Allahabad brit.-ind. Spojených prov., as 217.000 ob., na pravém břehu Gangu.

Khara, egypt. objem. míra = 2 qirat = = 0.129 l.

Khan Riza, zvaný Pahlavi (vítězný), (* 1871), z prostého vojína stal se generálem, sesadil perského šacha r. 1925 a r. 1926 prohlásil se perským vladařem.

Kheil Karel Petr st. (1817—1881), zakl. obch. školy v Praze.

Kheil Karel Petr (1843—1908), spisovatel o účetnictví.

Kheil Napoleon M. (1849—1923), spisovatel; napsal Česko-německá obchodní korespondence (2 v. 1901), Kaufmännische Arithmetik mit national-ökonom. Exkursen (1881) a j. Byl také činným v samosprávě.

Khel Jan Josef († 1748), farář v Uh. Brodě, čes. nábož. spisovatel.

Khen, siamská délková míra = 2 m.

Kherner (Khern) Jan (ca 1560—1612), prof. univ. a rektor školy u sv. Jindřicha v Praze, básník.

Kherwar, kmen Mundů v Čota Nagpur a Již. Biharu (Východní Indie).

Khevenhüller (Khevenhiller), rakouský šlecht. rod, známý od r. 1350. 1. Bartlmä, hrabě (1539—1613), cestovatel. — 2. Franz Christoph, hrabě (1588—1650), vyslanec ve Španělsku, později ve službách císařovny. Sp.: Annales Ferdinandei. — 3. Ludwig Andreas, hrabě (1683—1744); 1736 polní maršálek a velící generál ve Slavonsku; zúčastnil se všech válek za Marie Terezie.

Khildži (Khaldži), tatarský kmen, mluvící do 10. stol. turecky. Z něho pocházela řada indických vládců.

Khlesl (Klesl) Melchior (1552—1630), rak. státník, vídeňský biskup a kardinál, vychovanec jesuitů; potíral horlivě protestanty. R. 1618 radil k mírnosti proti Čechům.

Khoji (hledači nebo pronásledovatelé), indické označení kasty.

Khol Frant., Ing. (1877—1930), bibliotékář Nár. musea a dramaturg Nár. div., lit. historik a novelista. Z novel vydal: Illusionisté (1911), Rozmary lásky (1915), Zrcadlo v baru (1916). Z materiálu mus. vydal dopisy G. Casanovy s Opitzem (1913), a životopis: Tadeáš Haenke (1911).

Khond (Kui), kmen Dravidů, as 500.000 v horských lesích Orissy a Madrasu (Přední Indie).

Khowar, jazyk kmene Kha (Ka) v hor. Čitralu, patří k t. zv. řečem pishacanským (↷).

Khuenburg, ↷ Kuenburk.

Khuen-Hédérváry Karel, hrabě (1849—1918), maď. státník, 1883—1903 ban Chorvatska, Slavonska a Dalmácie, maďarofil. R. 1903 a 1910 byl uh. min. předsedou.

Khun Béla, ↷ Kun Béla.

Khun Josef F. (1869—1929), učitel, překladatel a propagátor řeči Ido.

Khun Karel Josef (1736—1829), člen S. J., kanovník vyšehradský, náb. spisov.

Kiamil-paša (1832—1913), tur. státník; byl velkovezírem od 1912.

Kiang (čín.), řeka, veletok; pův. pojmenování Jang-tse-kiangu.

Kiang, siamská dutá míra = 1000 l.

Kiangsi, prov. ve střed. Číně, již. od Jang-tse-kiangu, 173.300 km², as 24,407.000 ob., velmi plodná; vyváží čaj, porculán. Hl. m. je Nančang.

Kiangsu, prov. ve střed. Číně, na rovinách u Žlutého moře, 104.000 km², 33,786.000 ob., na ústí Jang-tse-kiangu. Podnebí je téměř subtropické, daří se rýži, bavlně, hedvábnictví; na moř. pobř. se získává sůl. Hl. m. je Nanking.

Kiaučou, m. v čín. prov. Šantung, asi 206.000 ob., pěstuje se pšenice, ječmen, kukuřice, rýže, provozuje rybolov, dobývá sůl, vyrábí slaměná pletiva. Pronajato Němcům. R. 1914 bylo obsazeno Japonci, od r. 1922 jest opět čínské.

Kibic, divák při hře v karty, šach a p.

Kibitka (rus.), kruhovitý plstěný stan s kopulovitou střechou nomád. kmenů sibiřských a čínských; také rus. bryčka.

Kibla (arab.), svět. strana, na niž Mohamedáni při modlitbě obracejí tvář.

Kick Friedrich (1840—1915), prof. technologie něm. techniky v Praze.

Kick Friedrich, RTDr. (* 1867), architekt, prof. něm. techniky v Praze. Sp.: Altprager Architekturdetaile.

Kickxia Bl., rod rostl. čel. Scrophulariaceae; 4 druhy na Jávě, Filipinách a v Africe. Stromy s nažloutlými květy,

Kickxia elastica.
a) kvetoucí větévka, b) květ, c) plod.

z nichž nejznámější K. elastica Preuss (Funtumia elastica), důležitá kaučukovitá rostlina, rostoucí v celé stř. Africe, hl. v Kamerunu pěstovaná.

Kičind (Kicsind), o. na Slov., okr. Parkan, 697 m. ob.

Kičura Meletyj (* 1881), rus. básník.

Kid Mary (* 1904), něm. herečka film.

Kidde Harald (1878—1918), dánský básník, psal naturalist. romány.

Kidduš (hebr.), modlitba na počátku sabbatu a svátků.

Kido Takayoshi (1830—1877), jap. státník, byl úspěšným vůdcem hnutí, usilujícího o odstranění šogunátu.

Kiďouš (Kigyós), o. na Podk. R., okr. Berehovo, 471 m. ob.

Kidron, většinou suchý potok a údolí, nazv. sv. od Jerusaléma též Josafat.

Kiedroń Józef (* 1869), pol. politik, min. obchodu (1926).

Kiedrzyński Stefan (* 1886), pol. romanopisec a dram. spisovatel.

Kiel, hl. m. pruské prov. Schleswig-Holstein a říšský válečný přístav, 213.587 ob., má živý průmysl loďenický a strojnický a obchod rybami, konservami, obilím a dřevem, je středem železniční i námořní dopravy. M. je sídlem četných státních úřadů hl. námořních. K. byl založen jako něm. kolonie ve slovanském území v XI. století. Dnešní význam mu dodává vál. přístav, pevnost a poloha při vyústění kanálu cís. Viléma.

Kielce, pol. vojvodství ve vých. Hor. Slezsku, 25.736 km², asi 2,536.000 ob.

Kielhorn Lorenz Franz (1840—1908), něm. indolog, prof. sanskrtu v Puně v Indii.

Kielisiński Kajetan Wincenty (1810—1849), pol. malíř, karikaturista.

Kielland Alexander Lange (1849—1906), nor. spisovatel, tvůrce moderní naturalistické norské prosy. Ve svých novelách a románech (Dělník, 1881, Elsa, 1881, Jed, 1883, Fortuna, 1884, Jakub, 1891 a j.) zastává radikálně socialistické ideje v řešení problému chudoby a bohatství; po r. 1891 již nepsal. (Překl. H. Hackenschmied, V. Petrů.)

Kielský záliv, záliv na Vých. moři na pobř. šlésv.-holšt.

Kiempa Jan (1845—1911), slov. buditel, jeden z nejčilejších národních pracovníků na Myjavě, kde žil jako advokát. Založil tam Meštiansky čitateľský spolek.

Kiental, část obce Reichenbachu ve švýc. kantonu Bern. 24.—29. IV. 1916 konala se zde druhá mezinár. konference neodvislých socialistů protiválečná.

Kiepura Jan (* 1902), pol. zpěvák, tenor.

Kierkegaard Sören Aabye (1813—1855),

Jan Kiepura.

význačný myslitel a jedna z nejsilnějších náboženských osobností dánských. Jeho dílo se stalo bojem proti objektivnímu systému Hegelovu, v náboženských vztazích proti organisované církvi. Bojuje o nadřazenost subjektu nad objekt.

Kieserit, nerost, vodnatý síran hořečnatý, kusovitý zrnitý až celistvý, zřídka v jednoklonných krystalech, bezbarvý, šedý, nažloutlý, průsvitný, ve vodě se kalí a pomalu rozpadá. V značném množství jest obsažen v odklizovvch solích.

Kiesewetter Raphael Georg (1773—1850), něm. hud. historik ve Vídni.

Kiesewetter Wilhelm (1853—1925), politik a poslanec, senátor N. S. za něm. soc. dem.

Kieseritzky Lionel (1806—1853), fr. šachista.

Kijev, ↗ Kyjev.

Kikinda Velká, m. v jugosl. Banátě, 25.809 ob.

Kila, dř. rum. obilní míra o 20 (v Jasech 22) banicích = 414.7 l.

Kilauea, sopka na ostr. Havaii, 1231 m vysoká.

Kildare (ir. Cil Dara), hrabství ve Svob. státu irském (prov. Leinster), 1.694 km², as 58.000 ob.

Kilia, nejsev. rameno dunaj. delty, 111 km dl.

Kilián, křest. světec (* k. 960).

Kilian, augspurská rodina mědirytců: Lukas (1579—1637), napodoboval it. malíře; Wolfgang (1581—1662), zanechal rytiny podle benát. mistrů. Nejvýznačnější je Bartholomaeus (1630—1696). Z dalších Philipp (1628—1693) a Philipp Andreas (1714—1759).

Kilian Jakub Antonín (1683—1759), senior budyšínské kapituly, rodák kulowský v prus. Hor. Luž. Studoval v Olomouci. Sestavil první luž. slabikář Serbske katholske ABC knižki (1735).

Kilian Jan (1811—1884), hornoluž. spis., vůdce luž. vystěhovalců do Texasu v roce 1854, zakladatel a první farář starolouteránské obce Serbin, autor duch. písní luž. i nápěvů.

Kilikie (Cilicia), ve starověku jv. část M. Asie, dodávala výtečné dříví na stavbu lodí. Hl. městem byl Tarsos. Nyní tvoří tur. vilajet Adana.

Kilim (z per. gilim), koberce, vyráběné podobně jako gobelíny.

Kilimandžaro, nejv. afr. hora (6010 m), s četnými ledovci, ve vých. Africe. Nejvyšší vrcholky jsou Kibo (6010 m) a Mawensi (5355 m).

Kilkenny, hrabství ve svobod. státě irském, 2062 km² s (1926) 70.965 ob.

Kilo (řec.), ve slož. znamená tisíc. ↗ soustava měr.

Kiloampère, elektr. jednotka = 1000 ampér.

Kiloampèrehodina, 1000 ampérhodin.

Kilogram (zkrác. kg), 1000 g.

Kilogrammetr (metrkilogram), pracovní jednotka: práce, jíž je zapotřebí, aby se zdvihl 1 kg do výše 1 m.

Kilometr (zkr. km), délk. míra, 1000 m.

Kilowatt, elektrická jednotka = 1000 wattům = 1.36 koňské síly.

Kilowattová hodina = 1000 watthodinám.

Kilung (Kelung, Kiirum), nejlepší přístav jap. ostrova Formosa (Taivan), na sev. břehu, 58.524 ob.

Kilwardby (kilvaordbi) Robert († 1279), angl. scholastik.

Kimberley, hl. m. okrsku v území Griquů v Kapsku, (1921) 39.702 ob., děkuje za svůj vznik diamantovým polím, objeveným r. 1870.

Kimberley John Wodehouse (1826—1902), britský státník, vůdce liberální strany ve sněmovně lordů.

Kimchi Joseph (1150—1170), první žid. učenec, jenž v křesťanských zemích vydal hebrejskou gramatiku.

Kimla Rudolf, MUDr. (* 1866), prof. patologie na Karlově. univ. Sp.: Pitevní technika patologicko-anatomická (1910).

Kimón, syn Miltiadův (* kol r. 507 př. Kr.), vojevůdce athénský. Přemohl Peršany u Eurymedonta, podrobil odpadlý Thasos. Později byl vypověděn. Vrátiv se r. 449, vedl výpravu na Kypr proti Peršanům a tam zemřel.

Kimono, japon. oděv, dlouhý kabát se šir. rukávy, pasem stažený.

Kimovec Fran, ThDr. (* 1878), slov. hud. skladatel.

Kin, prastarý čín. nástroj, pod. loutně.

Kincardineshire, hrabství stř. Skotska. 989 km² s 41.500 ob.

Kinck Hans E. (1865—1926), norský spisovatel; řeší otázku vztahu města a venkova.

Kincl Mikuláš (* kol r. 1700), luteránský farář v Schönbachu, kazatel a nábož. spisovatel.

Kincl Vojtěch (1681—1754), knihtiskař v Kutné Hoře.

Kinčendžanga, hora v již. Himalajích, mezi Népálem a Sikkimem, 8580 m vys.

Kind Friedrich (1768—1843), něm. básník, psal básně, povídky, novely a dramata.

Kind Karl Theodor, JUDr. (1799—1868), právník, filhelén. Vydal překlady řeckých lidových písní.

Kindermann Dominik (1739—1817), čes. malíř oltář. obrazů.

Kindermann von Schulstein Ferdinand (1740—1801) katol. duchovní, r. 1776 dozorcem nad němec. školstvím v Čechách, 1790 biskupem litoměřickým.

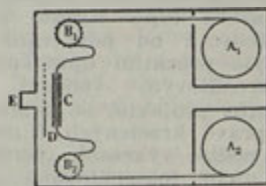
Kindl Karel (* 1861), učitel zem. hosp. školy v Roudnici, odb. spisovatel.

Kindžal, ↷ kinžal.

Kineas, řec. řečník z Thessalie, žák Demosthenův, vyjednavač krále Pyrrha.

Kinematika (z řec. kinēma, pohyb), nauka o pohybu. Rozděluje se na: 1. k. geometrickou nebo foronomii a na 2. k. strojní, jednající o využití poznatků a vět geometrické kinematiky v praxi, ve strojnictví. Dle Reuleauxe skládají se stroje z částí tuhých, z částí na tlak a na tah, které se vždy párově vyskytují. Pevné spojení dvou částí z různých párů tvoří kinematický člen, na př. tyč s dírou na každém konci k upevnění kloubu. Spojení více kinemat. členů tvoří kinematický řetěz a to buď uzavřený nebo otevřený. Způsobuje-li pohyb každého členu jen jeden určitý pohyb, je řetěz nuceně uzavřený. Nuceného pohybu dosáhneme: 1. zvláštním uzpůsobením párů elementů na př. čepy v uzavřených ložiskách, 2. vnější silou pérem nebo závažím, 3. řetězovým uzavřením. Zastavením jednoho členu nuceně uzavřeného kinemat. řetězu vzniká mechanismus.

Kinematografie. Předchůdcem kinematografie je „kolo života“ (stroboskop, fénakistoskop), vynalezené Plateauem a Stamferem r. 1832, které se skládá ze dvou kotoučů, otáčejících se na společné ose. Přední kotouč je opatřen radiálními výřezy, jimiž se pozorují na zadním kotouči se nacházející výkresy, představující jednotlivé po sobě následující fáze nějakého pohybu. Jelikož výřezy viditelné obrazy objevují se vždy na témže místě, stojí obraz jako celek zdánlivě v klidu, kdežto jednotlivé fáze na něm znázorněného pohybu skládají se v dojem skutečného pohybu. Podstata stroboskopického účinku, který se vrací v kinematografii, spočívá na psychologickém pochodu, na identifikačním klamu. Rychlý sled jednotlivých obrazů je nutný hl. z toho důvodu, aby dozníváním jednotlivé světelné požitky na sítnici splynuly. Kapesní kinematograf (1866) je kniha, jejíž listy nesou jednotlivé fázové obrazy, které se rychle obracejí. Novější vývoj kinematografie začíná zavedením fotografie k zhotovování dosud kreslených fázových obrazů. Fotografické seriové snímky s několika přístroji zhotovovali Muybridge (1871) a Anschütz, na trhaně se pohybující kruhovité desce Marey, který rovněž používal po prvé (1888) pásového filmu z papíru. Celuloidový film vynalezl Goodwin, zavedl Freese-Green a vyráběl Eastman (1889). První řádný kinematografický přístroj sestrojil Edison f1891), který použil filmu, opatřeného na okraji výřezy, do nichž zapadalo ozubení perového ozubeného kola, kterým se film posunoval trhaným pohybem. Dnes používaný způsob posunování pomocí západky s dvěma hroty vynalezl Louis Lumière (1895). Jeho kinematograf — název pochází od Boulyho, 1892 — slouží současně k zhotovování snímků, kopírování a promítání a představuje první předváděcí stroj v dnešním slova smyslu. První představení bylo s ním provedeno v Paříži r. 1895. Dnešní podoby snímkových a reprodukčních přístrojů jsou schematicky znázorněny na obrázku. Aby trhaně se pohybující hmota byla zmenšena, za odvíjecí kolo B_1 a před navíjecí kolo B_2 vsunují se smyčky, mezi nimiž okénkem C procházející film u snímkových přístrojů posunuje se trhaně pokaždé o délku jednoho obrazu západkou, u projekč. přístrojů maltézským křížem. Uzávěrkou je rotující kotouč s vhodnou postaveným výřezem, který během posunování filmu zaclání objektiv proj. přístroje. Jelikož u malt. kříže doba potřebná k posunutí filmu o délku jednoho obrazu ve srovnání s dobou, po kterou film je v klidu, je mnohem kratší, může býti výřez na clonce dostatečně široký, čímž se získá na světlosti. Aby bylo docíleno hranice splynutí (50 obrazů za sekundu), volný výřez uzávěrky projekční-

Schema přijímacího přístroje.

ho přístroje je přerušen užšími křídly. Snímkové přístroje pohánějí se klikou, menší přístroje, zvláště pro menší délky filmu, hodinovým strojem; reprodukční stroje pohánějí se zpravidla motory. K osvětlování používá se elektrických žárovek nebo obloukových lamp, dnes obyčejně s dutými zrcadly, jimiž se dociluje lepšího využití světla. Normální kinematografický film skládá se z bromostříbrné želatinové emulse na 35 mm širokých celuloidových pásech, které se zhotovují v délce několika set metrů a mohou se ještě slepovati na libovolnou délku; na okrajích jsou opatřeny výřezy (perforace), které slouží k posunování. Normální velikost ibrazů je 18 × 24 mm. Exponované filmy zpracují se ve zvláštních závodech, v kopírovacích ústavech, v nichž zpravidla kopírování a vyvolávání provádí se strojně. Pro amatérské účely zhotovují se též úzké filmy a příslušné přístroje o šířce filmu, nejčastěji 16 mm. Místo zápalné nitrocelulosy používá se dnes též acetylcelulosy. Normální počet snímků je 16 až 18 za sekundu. Normální reprodukční rychlost, která vlastně měla by se shodovati s rychlostí fotografování, je zpravidla větší a leží dnes asi mezi 25—38 obrazy za sekundu, t. j. při 52 obr. na 1 m, ½—¾ m za sekundu. Aby film byl šetřen a aby bylo zabráněno světelným ztrátám a třpytění, byly konány již dávno pokusy, aby film bylo možno posunovati plynule a obraz promítati na bílé stinítko v klidu cestou optickou, na př. odrazem na otáčivém zrcadle (Ernemanova časová lupa. Kdežto u snímkových přístrojů od používání tohoto zařízení bylo prozatím upuštěno; s rotujícím zrcadlovým věncem pracující Mechauův projektor se dobře osvědčil. K přípravě kreslených filmů (zhotovených podle výkresů), používá se stolů, na nichž fotografované předměty leží v poloze vodorovné a fotografuje se komorou, zavěšenou objektivem dolů nad stolem. Po každém snímku pohyblivé části obrazu musí se nakresliti znova v poloze přiměřeně změněné, takže pro kreslený film, jehož promítání trvá asi 10 minut, je třeba asi 20.000 částečných kreseb. K usnadnění krajně namáhavé práce používá se často fotografických obrazů nepohyblivých částí, výstřihů a pohyblivých figur. — Barevná kinematografie. Byly vyrobeny uspokojivé dvojbarevné filmy additivně pochodem kinemakolorovým a zvláště v novější době substraktivně pochodem technikolorovým; u posledního oba částečně snímky provedou se současně a kopie se slepí. Trojbarevný pochod nebylo možno dosud zavésti (mnohobarevné filmy kolorují se dosud ručně). Současné obrazové a zvukové reprodukce nanesením v světelné změny proměněných zvukových vln na okraj filmu samého provedli triergonovým pochodem Voigt, Massolle a Engel; od obrazového odděleného filmového pásu k reprodukci zvuku používají Petersen a Paulsen. ⚲ přílohu sv. XI.

Kinesias, řec. básník dythirambů, okolo r. 420 př. Kr.

Kinetika (řec.), nauka o pohybu silou, užívá se také v biologickém smyslu. ⚲ mechanika.

Kinetit, třaskavina, připravuje se z kollodiové vlny, nitrobenzolu, chlorečnanu draselného, ledku a sírníku antimonitého.

Kinetosy (z řec.), pohyby, zvlášť otřesy a houpavými pohyby vzniklé nervové chorobné stavy, jako mořská nemoc a p.

King (angl.), král; fem.: Queen.

King Clarence (1842—1901), severoam. geolog a horní inženýr.

King Daniel (XVII. stol.), angl. rytec, žák Hollarův.

King William Lyon Mackenzie (* 1874), kanadský státník. Od r. 1921 min. předsedou a státním sekretářem pro věci zahraniční.

Kingisland, k Tasmánii náležející obydlený ostrov, 1123 km².

Kinglake Alexandr William (1809-1891), angl. historik.

Kingo Thomas (1634-1703), dánský básník. Napsal četné kostelní písně.

King's Counsel (král. rada). Král. nařízením, na návrh lorda kancléře v Anglii jmenovaná rada, ze které se volí korunní zástupci.

King's County, hrabství v Irském svob. státě (provincie Leinster), 1996 km² (1926) se 52.521 ob.

Kingsford Charles Lethbridge (* 1862), anglický dějepisec, člen představenstva „Royal Historical Society".

Kings Lynn, město v angl. hrabství Norfolk, 20.000 obyv.

Kingston (kingstn), jméno mnohých měst v Anglii a Americe: 1. K. upon Hull, ⚲ Hull. — 2. K. on Thames (on tems), o. v okrsku londýn., (1921) 39.479 ob. — 3. Kanadské m. v prov. Ontario, (1921) 21.753 ob. — 4. Hl. m. záp.-ind. ostrova Jamaica, (1921) 88.585 ob. — 5. M. sev.-am. státu New York, (1920) 26.688 ob. — 6. M. v sev.-am. státě Pensylvannia, (1920) 8952 ob., uhelné doly.

Kingston Charles Cameron (1850—1908), austral. státník a první ministr obchodu (1901—1903).

Kingstown (do r. 1821 nazývalo se Dumleary), příst. m. v Irském svob. státě, 19.000 ob.

Kinkel Gottfried (1815—1882 v Curychu), spisov., evang. kněz. R. 1845 prof. filosof. na univ. v Kolíně n. R. 1851 odejel do USA., po návratu stal se r. 1866 prof. na polytechnice v Curychu.

Kinkel Ivan, JUDr. (* 1883 v Brjansku), rus. právník a sociolog. Přednášel na univ. ekaterinoslavské polit. ekonomii, od r. 1921 zaujímá tutéž katedru na sofijské universitě. Napsal rusky, bulh. a německy řadu vědeckých děl, a to: z oboru hospodář. a dějin, z oboru politiky, mezinár. práva a sociologie, z oboru soc. psychologie a sociologie.

Kinkel Walter (* 1871), od r. 1904 prof. v Giesenu, novokantista.

Kinker Johannes (1764—1845), nizozemský filosof a básník, prof. v Lutychu. Seznámil nizozemskou veřejnost se spisy Kanta, jehož byl stoupencem.

Kinnamos Ióhannés (* 1145), byzant. dějepisec, písař a stálý průvodce císaře Manuela Comnena.

Kinooperatér, kdo obsluhuje promítací kinematografický přístroj ve veřejných biografech.

Kinrosshire, hrabství ve stř. Skotsku, 212 km², 7800 ob.

Kinský, český šlecht. rod, sahá až do XIV. st., hraběcím se stal 1628. Plukovník Valdštýnův, Vilém K., utrakvista, byl s ním společně zavražděn 25. II. 1634 v Chebu. Václav Norbert Oktavián (1642—1719), vnuk Viléma K., přešel ke katol. a byl nejvyš. kancléřem českým. Jeho syn František Ferdinand (1678—1741) byl pokračovatelem hraběcí linie a mladší Štěpán Vilém (1679—1749) stal se r. 1747 knížetem. Po něm jako knížata následovali potomci jeho bratra Filipa Josefa (1700—1749), od r. 1738 nejvyš. kancléře českého, důvěrníka Mar. Terezie. Z hraběcí větve psal František Josef (1739—1805) vojensko-vědecké a pedagogické spisy. Svou bohatou knihovnu odkázal pražské univ. knihovně. Rudolf (1802—1836), spoluzakladatel Matice české.

Kinský Karel (* 1901), čes. malíř, žák prof. Bendy.

Kinský Václav (1899—1927), č. aviatik.

Kinských zahrada v Praze na Smíchově. Zal. 1799 rodinou Kinských a r. 1901 získána Prahou. V letohrádku umístěno Národopisné museum.

Kinsley Henry, bratr Ch. K. (1830—1876), angl. spisovatel.

Kinsley Charles (1819—1875), angl. spis. a sociál. reformátor. Jeho básnické spisy mají velký literární význam.

Kinyras, v řec. bájesloví syn Apolónův; přišel ze Syrie, zavedl uctívání Afrodity.

Kinzig, pr. přítok Rýnu v Badensku, 112 km dl.

Kinžal, kavkazská dýka, část výzbroje kozáků.

Kioerčerov Dimo (* 1885), bulh. politik, poslanec za stranu liberální.

Kios, m. v Malé Asii, tur. Gemlik, přístav na břehu Mramorového moře.

Kiosk (tur.), zahradní domek, malý domek na veř. místě k prodeji novin, pokrmů atd.

Kioto (Saikio), býv. hl. m. Japonska. 679.900 ob.

Kipling John Lockwood (1837—1911), angl. malíř, sochař a spis., řed. musea v Indii.

Kipling Rudyard (* 30. XII. 1865 v Bombayi), angl. spis. Svá studia v Anglii popsal ve svém románě Stalky & Co. (čes. Stopka, Brouk a spol., 1899). Jako sedmnáctiletý navrátil se do Indie. Procestoval jako žurnalista vých. Asii, Australii a jižní Afriku, pobyl čtyři leta v Severní Americe a usadil se pak od roku 1898 v Brightonu (jižní Anglie). R. 1907 obdržel Nobelovu cenu pro literaturu. Jeho krátké povídky podávají přesný obraz života angloindické společnosti i domorodců (Plain Tales from the Hills, 1887, čes. Prosté povídky z indických hor) a rovněž jeho román Kim (1901). Nejpůvodnější jsou jeho dvě Knihy Džunglí (The Jungle Book, 1894 a 1895), líčící život zvířat s lidského stanoviska. Balady z voj. baráků (1892) jsou nejznámější jeho verše. Jest představitelem angl. imperialismu a objevitelem oblíbeného typu angl. literatury o prostém britském vojínu. Do češt. přel. jeho spisy Lidyí Kolátorovou, Miloš. Maixnerem a Pavlou Moudrou.

Kiprenskij Orest Adamovič (1783—1836), ruský malíř.

Királyháza, o. na Tise v Podk. Rusi, 3493 ob.

Kirb (Kirby) William (1759—1850), angl. znalec hmyzu, farář.

Kirčev Atanas (1879—1912), bulh. dramatický umělec. Překládal divad. hry, psal úvahy o divadle a p.

Kirějevskij Ivan Vasiljevič (1806—1856), rus. spis., publicista a filosof, propagátor slavjanofilství.

Kirějevskij Petr Vas. (1808—1856), bratr předešl., též slavjanofilský filosof a dějezpytec; od něho je cenná sbírka ruských lidových písní.

Kirgizové, turecko-tatarský národ ve středoasij. stepích. Jsou střední postavy,

statní, hnědožluté barvy, nosí vlněný oděv, vysoké kožené boty, mužové jako pokrývku hlavy kulatou čapku, obývají v přenosných, kruhovitých stanech, zv. kirbitkách, jichž 30—200 tvoří osadu (aul). K. kočují se stády koní, hovězího dobytka, koz, ovcí, velbloudů; pod panstvím Rusů stávají se usedlými rolníky. K. jsou Sunnité, velice rozšířen je šamanismus.

Kirgizská step, území v rus. záp. Asii, od ř. Uralu a Kaspického jezera až k ř. Irtyši a k nížinám Amu-Darji, asi 2 mil. km² a 3.5 mil. ob., málo zavlažovaná řekami. Step je porostlá nízkou travou; při umělém zavlažování daří se rýže, víno; ze zvířat se objevuje nejvíce antilopa. K. s. patří ke kozácké soc. rep. rad.

Kirgizský stát sovětský, vznikl koncem 1926 z ruského autonomního území Kirgizského, na hranici čínské; má 180.000 km², 946.000 ob., většinou kočujících. Hl. m. Frunse, slulo do 1925 Pišpek.

Kirchberg, o. v Č., okr. Kraslice, 340 n. ob. Tov. výroba smyčců.

Kirchenbirk, o. v Č., okr. Falknov n. O., 325 n. ob. Zámek.

Kircher Athanasius (1601—1680), něm. učenec, jesuita, prof. matem. a hebrejštiny v Římě; je považován za vynálezce laterny magiky; zal. Museo Kircheriano v Římě.

Kirchhoff Albrecht (1827—1902), něm. bibliograf a knihkupec; napsal Beiträge zur Geschichte d. deutsch. Buchhandels.

Kirchhoff Gustav Robert (1824—1887), něm. fysik; určil zákony o elektr. proudech rozvětvených a s Bunsenem objevil spektrální analysu.

Kirienko (vl. Maksim Alexandrovič Vološin, * 1877), ruský básník.

Kirillov Vladimír Timofějević (* 1889), rus. básník a lit. historik směru komun.

Kirilov, pseud. Ladislava Jarolímka.

Kirilov Ivan (* 1878), bulh. spisovatel. Věnoval se výhradně beletrii. Vydal knihu povídek, romány: Preizpodňa, Gabarite a Srebrni zvon (1930), dramata: Čučuliga, Žeravi, Majaci, Iz strmninite, Silata na krvta, Kam igo, Zapojena a Stoličanki (veselohra).

Kirilovski Anastas Stojanovič (žil v I. pol. XIX. st.), bulh. buditel a publicista. Pomáhal ve vydávání věd. prací Neofytu Rilskému. Překládal z řečtiny.

Kirin, čínsko-mandžurská prov., jižně od Koree, 256.400 km², asi 5½ mil. ob.; má rozsáhlé lesy, vyváží pšenici, fazole, dříví, tabák.

Kiripolec, o. na Slov., okr. Malacky, 808 čs. ob.

Kirkcaldy, m. ve skotském hrab. Fife, 40.000 ob.

Kirkcudbrightshire (kerkubrižir) (East Galloway), hrab. v jihovýchod. Skotsku, 2330 km², 35.100 ob.

Kirké (lat. Circe), v řec. báj. dcera Héliova, kouzelnice, na ostrově Aiacii; byla s Odysseem matkou Telegónovou.

Kirkor Adam Honory (1818—1886), pol. archeolog v Krakově.

Kirkov Todor (popraven 1876), bulhar. revolucionář. Po potlačení velkého jarního povstání r. 1876 sebral novou četu a rozvířil znovu povstání v Trnovsku.

Kirkov Vasil (* 1870), bulh. dramatický umělec. Je ve svém umění všestranný.

Kirkwall, hl. m. skotských ostrovů Orknejských, na ostr. Pomona, 3697 ob.

Kirmán (Carmania ve starověku), jihových. perská prov., 500.000 km², na sev. zabírá část velké pouště Lut. K. má jen 500.000 ob.

Kirnig Alois (1840—1911), český malíř, krajinář.

Kiro Daskal-Bačo (* 1836, poprav. 1876), bulh. revolucionář. Jako vesnický učitel věnoval se výhradně revolučnímu dílu.

Kirov Geno (* 1866 v Kotlu), bulhar. dramat. umělec. Vytvořil znamenité úlohy komické a vynikl jako první bulhar. deklamátor. Psal též divadelní vzpomínky a úvahy.

Kirov Stefan, dr. (* 1861 v Staré Zagoře), bulh. právník. Přednáší na sofijské univ. všeobecné státní a bulh. ústavní právo. Náleží k předním hlasatelům slov. myšlenky v Bulharsku a účastní se mezinárod. mírových konferencí. Založil v Sofii Spolek pro mír cestou spolčování, změněný ve Spolek pro mír a Svaz národů.

Kirpičnikov Aleksandr Ivanovič (1845—1903), prof. dějin literatury na univ. v Charkově, lit. historik.

Kirschnerová Lola (* 17. VI. 1854), č.-něm. spisovatelka. Pseud. Ossip Schubin.

Kirschnerová Marie Louisa (* 7. I. 1852), malířka v Košátkách. Mal. krajiny a prac. v keramice.

Kis (maď., kiš), ve složených jménech místních značí malý; opak: nagy (náď), velký.

Kisfaludy Károly (1788—1830), maďar. dramatik romantického směru; vydával básnický almanach Aurora od r. 1822 a byl velmi oblíbený pro své divadelní kusy a novely.

Kisfaludy Sándor (1772—1844), maď. básník, známý velikou řadou básnických děl, dramat a j.

Kisch Egon Erwin (* 29. IV. 1885 v Praze), redaktor a reporter v Berlíně, znalec praž. života. Sp.: Caři, popi, bolševici (př. J. Haasová), Pasák holek (přel. J. Bláha), Prašná brána (přel. J. Haasová), Pražské obrázky, Temnou Prahou, Vojákem pražského sboru (překl. J. Haasové), Zuřivý reporter (přel. J. Haasová). Zdramatisoval: Tonka Šibenice a Redlova aféra.

Kisielewski Jan August (* 1876), pol. spisovatel, vůdce polské moderny, úspěšný dramatický spisovatel.

Kiskunfélegyháza (kiškunfeleďháza), m. maď. župě Pešť, (1920) 36.797 ob.

Kislar aga (tur.), dohližitel v harému tureckého sultána.

Kislev (hebr.), žid. třetí měsíc, nyní prosinec.

Kisling Moise (* 1891), polský malíř v Paříži.

Kislovodsk, lázeň. m. na sev. Kavkaze, (1923) 21.566 ob.

Kismet (tur.), člověku určený osud.

Kispest, město u Budapešti, (1920) 51.064 ob.

Kiss (kiš) Josef (1843—1921), maďarský básník. Dosáhl úspěchu svými baladami.

Kissingen (Chyžice), láz. m. v Bavorsku, 9500 ob., solné prameny.

Kistjakovškyj Bohdan (1868—1920), ukrajinský učenec, člen Všeukrajinské akademie věd, syn O. Kistjakovškého (☞). Hl. práce: Gesellschaft und Einzelwesen (Berlín) a Socialnyje nauky i pravo.

Kistjakovškyj Oleksander (1833—1885), ukrajinský učenec, prof. kyjevské univ. Hlavní práce: Izslědovanije o smertnoj kazni, Prava, po kotorym suditsja malorossijskij narod.

Kistna (sanskr. Kršna), řeka v Přední Indii, 1280 km dl.

Kiš, m. v Babylonii, sídlo čtyř dynastií. Zříceniny města byly vědecky prozkoumávány Francouzi, od roku 1921 angloamerickou výpravou.

Kišělěv Pavel Dimitrijevič, hr. (1788—1879), rus. ministr; byl ve válkách napoléonských pobočníkem cara Alexandra I.

Kišiněv (rum. Chişinau), hl. m. Besarabie, (1920) 133.000 ob. Živý obchod a zemědělství.

Kišš Michal (1846—1927), prostonárodní slov. básník a buditel, ev. učitel, jako panslav dán předčasně do pense. Skládal prostinké básničky vlastenecké, jichž vydal dva svazečky Piesne o slovenčine a Kytka citov srdca slovenského.

Kitâb (arab.), kniha, al-K., korán.

Kitančev Trajko (1858—1895), bulh. veřejný pracovník a makedonský revolucionář. Jako předseda Ústředí makedonských sdružení soustředil revoluční snahy o osvobození Makedonie v jednotné hnutí. Přeložil Don Quijota a napsal řadu studií literárních i politických (1898).

Kitchener (dříve Berlin), město v kanadské provincii Ontario, (1921) 21.793 ob.

Kitchener (kičener) Horatio Herbert, Earl of Khartum (1850—1916), britský polní maršálek, 1870 bojoval jako dobrovolník proti Němcům, 1892 vrchním velitelem v Egyptě. R. 1899 byl gener. guvernérem Súdánu a v prosinci poslán jako šéf gener. štábu do již. Afriky proti Boerům. R. 1902 vrchním velitelem britského vojska v Indii, jež reorganisoval, 1909 jmenován polním maršálkem, 1910 členem výboru pro říšskou obranu, 1914 ministrem války. Ve světové válce chtěl reorganisovati ruské vojsko, ale na cestě zahynul 5. VI. 1916 s lodí Hampshire.

Kition, nejstarší m. na Cypru.

Kittl Jan Bedřich (1806—1868), řed. pražské konservat. a hud. skladatel.

Kittlová Ema, ☞ Destinnová.

Kitzingen, bavor. krajské m. v Dolních Francích, (1925) 10.272 ob.

Kiukiang, od r. 1861 v čínské provincii Kiangsi, asi 36.000 ob., na pr. břehu řeky Jang-tse-kiang.

Kiungčou, hl. m. čín. ostrova Hainan, asi 59.000 ob.

Kivi Alexio (pseud. A. Stenvalla), (1834—1872), fin. spisovatel. Napsal tragedii Kullervo, lidové veselohry a romány. Zavedl prvek lidový do finské literatury.

Kiwi (Apteryx Shaw), pták z rodu krátkokřídlých. Má krátký krk, prostředně velkou hlavu a dlouhý zobák. Špatně létá, zato je znamenitý běžec. Žije výlučně na Novém Zélandě, kde je na vymření. Dnes známe již jen jeden druh: Apteryx australis, velikosti kuřete, červený, který žije na sev. N. Zélandu v opuštěných lesích. Na jihu žije ještě A. Owenii a Roaroa, noční pták, rychlý běžec, brání se nohama. Domorodci jej náružívě loví, takže velmi rychle vymírá.

Kiwisch von Rotterau František, MUDr. (* 1814 v Klatovech, † 1852), něm. prof. porodnictví v Praze, jeden ze zakladatelů moderní gynekologie.

Kivu, jezero v belg. Kongu, 2650 km² velké.

Kiyonaga Torii (1742—1815), jap. malíř a dřevorytec, čtvrtý mistr rodiny Torii.

Kiyonobu Torii, dva japonští malíři a dřevorytci; 1. vlastní zakladatel školy Torii (1664—1729); — 2. jménem Širo († kol 1750).

Kizevetter Aleksander Aleksandrovič (* 1866), rus. historik, prof. univers. v Moskvě, nyní v Praze.

Kizlink Karel, JUDr. (* 1895), prof. č. univ. v Brně. Sp.: Akciová společnost v konkursu (1924), Všeobecný zákoník obchodní (s prof. Dominikem, 1927).

Kjaer Nils (1870—1924), nor. žurnalista a satirik.

Kjachta, obch. místo v rus. sovět. státě burjatsko-mongolském, asi 8500 ob.

Kjâjâ, zkr. slova ☞ kečudâ, u Turků intendant, správce, dozorce, prefekt.

Kjellén Rudolf (1864—1922), švéd. politik, právník a geograf, patřil za svět. války ke germanofilským aktivistům.

Kjellin Frederik Adolf (1872—1910), švéd. inženýr, zkonstruoval 1910 první elektr. pec na výrobu ocele, ☞ elektrotermie.

Kjerulf Halfdan (1815—1868), nor. hud. skladatel.

Kjerulf Theodor (1825—88), nor. geolog.

Kjökken-möddiggy, časté nahromadění lastur, zbytků škeblí, raků, ryb, kostí tuleních, mezi čímž se objevuje i primitivní náčiní; jsou to zbytky ze střední a novější doby kamenné, jisté to důkazy o člověku v území Vých. moře.

Kjorčev Dimo (* 1884 v Trnově), bulh. politik a publicista. Je vůdcem národněliberální strany.

Kjucheljbeker Vil. Karlovič (1797—1846), ruský básník-romant., děkabrista, útočník na velkokníž. Michajla Pavloviče. Psal verše; z větších básní: Smrt Byrona a Věčný žid.

Kjuj Cesar Antonovič (1835—1918), rus. hudeb. skladatel a hudeb. kritik. Představitel t. zv. nové ruské školy hudební.

Kjustendil, bulh. okr. m. na sev. úpatí Osogovského pohoří nedaleko ř. Strumy. Je střediskem úrodného kraje s kvetoucím sadařstvím a vinařstvím. V okolí i v samém městě je 36 minerál. zřídel s teplotou 45—74° C. Jsou tu zřízeny moderní lázně. 15.403 ob.

Klaar Alfred (1848—1927), spisovatel a žurnalista, 1885—89 docent na praž. něm. technice, potom literární a divadelní kritik v Berlíně.

Klabava, č. řeka, přítok Berounky.

Klabava, o. v Č., okr. Rokycany, 641 ob. Železárny m. Rokycan.

Klabund, pseud. Alfréda Henschkeho.

Klácel František (1808—1882), augustinián v Brně (klášt. jm. Matouš), hegelovec. Když pro vlastenecké smýšlení byl zbaven profesury, nespokojen s klášterním životem, odejel r. 1869 do USA., kde živořil, až posléze v Belle Plaine zemřel. Sp.: Lyr. básně (1836), Básně (1837), Počátky věd. mluvnictví českého (1843), Dobrověda (1847), Ferina Lišák (1845), Slovník pro čtenáře novin (1849), Sv. legenda aneb životopisy svatých (1879), Vesměrnost (1882). Pro Bož. Němcovou napsal Listy přítele ku přítelkyni o původu socialismu a kommunismu (1849). Lit.: J. Kabelík (1908).

Frant. Klácel.

Klácel Ladimír, pseud. Frant. Klácela.

Klácelka, lesnaté údolí pískovcové mezi Želízy a Liběchovem, 4½ km dl., se sochami Václava Levého.

Klackobor Jaloslav, pseud. Karla Černého.

Klaczko Julián (1828—1906), polský spisovatel, spolupracovník Revue des Deux Mondes; uveřejnil politická pojednání jednak francouzsky, jednak polsky a vydával časopis Wiadomoście polskie.

Kľačany, o. na Slov., okr. Hlohovec, 711 čs. ob.

Kľačany, o. na Slov., okr. Levice, 1034 čs. ob.

Kľačany, o. na Slov., okr. Turč. Sv. Martin, 563 čs. ob.

Kláda (trdlice), středověký přístroj na mučení.

Kladélko, samičí ústrojí hmyzové, jímž klade vajíčka. Mnohdy též žihadlo.

Kladenský Václav Svat., pseud. Václava Štulce.

Kladeruby, o. na Mor., okr. Val. Meziříčí, 507 č. ob.

Kladeruby nad Oslavou, o. na Mor., okr. Třebíč, 226 č. ob. Meteorol. stanice.

Kladina, kláda, upravená pro tělocvik.

Kladivo, sport. nářadí, kterým se vrhá. Sestává z železné koule, ocelového drátu a držadla. Délka 1·25 m, váha nejméně 7¼ kg.

Kladivo, řemesl. nářadí, určené k úderu, z kamene, ocele, mědi, olova neb dřeva. Podle velkosti a původu používá se kladiva k různým účelům v průmyslu i v řemesle. Také tvar kladiva se podle potřeby mění, buď v kulatý neb hranatý, na obou stranách různý neb také stejný. (O mech. kladivech ☞ zpracování kovů.) V nejstarších dobách použí-

valo se kladiva jako zbraně. Také při dražbách se užívá dřevěného kladiva. U zednářských loží jest kladivo znakem důstojenství. Také u nás ve středověku za krále Václava IV. založeno bylo Bratrstvo obruče a kladiva, podobného účelu jako zednářské lože.

Kladivo Bohumil, PhDr. (* 1885), prof. geodesie na technice v Brně.

Kladivoun, ☞ Sphyrna zygaena.

Kladka, nejjednodušší stroj. Sestává z kruhovitého, žlábkem na obvodu opatřeného kotouče, otáčejícího se kolem ve středu kotouče se nalézající osy, upevněné na vidlici. Rozeznáváme: a) k. pevné, je-li vidlice pevně zavěšena, b) k. volné, pohybuje-li se na provaze. Rovnováha na pevné kladce nastává, je-li břemeno rovno síle ($P=Q$), na volné kladce pak síla, nutná k dosažení rovnováhy se rovná poloviční váze zdvihajícího břemena, tedy $P=\frac{Q}{2}$.

Kladkostroj, zařízení ke zvedání břemen. Nejjednodušší sestává ze dvou kladek, lanem spojených. Pevná kladka a je pevně zavěšena, na volné kladce b visí břemeno Q. Nehledíc k odporům, je síla $P = \frac{Q}{2}$. Normální kladkostroj má několik volných a několik pevných kladek, vždy samostatně uložených. Teoretická síla $= \frac{\text{břemeno}}{\text{počet všech kladek.}}$ Následkem odporů je skutečná síla k zvedání mnohem větší. Diferenciální kladkostroj je se dvěma pevnými a jednou volnou kladkou, na které je zavěšeno břemeno. U šroubového kladkostroje nese nosný řetěz volnou kladku s hákem. Druhý konec řetězu jde přes malé řetězové kolo (ořech). Ořech je na společné ose se šroubovým kolem, jehož pohon obstarává šroub s ručním řetězovým kolem. Zařízení není samobrzdící a nutno při něm užíti brzdy.

Kladky, o. na Mor., okr. Mor. Třebová, 890 č. ob.

Kladná-Žilín, o. na Mor., okr. Uh. Brod, 570 č. ob.

Kladné (Kladen) o. v Č., okr. Č. Krumlov, 898 ob. (720 č.).

Kladno, okres. město, 19.100 ob., železářský průmysl, uhelný revír.

Znak města Kladna.

Kladno, o. v Č., okr. Chrudim, 358 č. ob. Výr. koberců.

Kladrau ☞ Kladruby.

Kladruby, o. v Č., okr. Strakonice, 310 č ob. Zámek.

Kladruby (Kladrau), m. v Č., okr. Stříbro, 1385 ob. (31 č.). Sladovna, lomy. — Býv. benedikt. klášter, zal. 1108 č. kníž. Svatoplukem, nyní zámek. Krásný poutní chrám z 18. stol. v got. baroku.

Kladruby (Kladrob), o. v Č., okr. Teplice-Šanov, 907 ob. (229 č.). Zámek s velkým parkem; lomy.

Kladruby nad Labem, o. v Č., okr. Pardubice, 743 č. ob. Chov hřebců. Farní kostel sv. Václava z r. 1668.

Kladrubský, pseud. Štěpána Ambrosia.

Kladsko (něm. Glatz), krajské město Dolního Slezska a hl. město hrabství Kladského, 16.558 ob., 294 m n. m., ležící na řece Nise na úpatí Zámeckého vrchu. Bývalo až do r. 1877 důl. pevností. Ve starém farním kostele z 15. stol. hrob arcib. Arnošta z Pardubic, jakož i synů Jiřího z Poděbrad. Zeměd. průmysl. Stará pevnost na Zám. vrchu hájila přechod do Čech. Až do r. 1278 patřila tato krajina k Čechám, pak ke knížectví vratislavskému, r. 1319 připadla Lucemburkům a 1454 Jiřímu z Poděbrad. R. 1534 připojena české koruně. Od r. 1742 část Pruska a Německa.

Kladzany, o. na Slov., okr. Vranov n. Toplou, 398 ob.

Klagenfurt ☞ Celovec.

Klaić Mihajlo (1830—1896), dalm. poslanec za nár. chorv. stranu; profesor.

Klaić Vjekoslav, PhDr. h. c. (* 1849). chorv. historik, profesor v Záhřebě, řídil Hrvatski Glazbeni Zavod. Sp.: Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka 19. vijeka (I.—VI. 1899—1919). Povjest Bosne do propasti kraljevstva (1882), Slavonija od 10. do 13. vijeka (1889), Hrvatsko Kraljevstvo u 15. stoljeću i prvoj četvrti 16. stoljeća (1905). Psal též učebnice.

Klajić Jovan (1815—1888), srb. církmalíř.

Klajpeda (Memel), hl. m. K. území, 41.500 ob. (1925). 1920 odloučeno od Pruska a připojeno k Litvě.

Klajpedské území, severovýchodní část Vých. Pruska, 1920 odstoupená a 1924 k Litvě jako autonomní oblast připojená. Měří 2657 km² s 142.483 ob. (1925). Zemědělstvím se živí 70% obyvatelstva, na druhém místě jest rybářství.

Klak, o. na Slov., okr. Nová Baňa, 504 čs. ob.

Klaka ☞ claque.

Klam, váha v Siamu = 0.234 g.

Klamath, řeka v USA., 440 km dl.

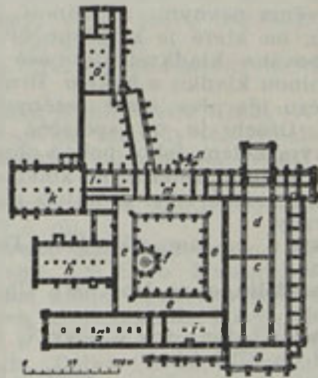
Klamavka ☞ ploštice.

Klameth Gustav, ThDr. (* 1879), prof. theol. v Olomouci.

Klamoš, o. v Č., okr. N. Bydžov, 455 ob.

Klamy smyslové ☞ halucinace, iluse.

Klán B., pseud. Fr. Tichého.
Klání ☞ turnaj.
Klanicai Jan (kol r. 1790), sl. spisovatel, místožupan temešské stolice.
Klanice, prkna v přední a zadní části obyč. vozu, o níž se opírají prkna uvnitř vozu.
Klaničník, pevný řetěz, svírající klanice u vozu.
Klanonožci (Copepoda), řád členovců, větš. v moři, též v mokrém mechu atd. Sestává z rodů jednak volně žijících, jednak cizopasných, nohy i ústrojí ústní rozeklané. Nejznámější volně žijící jsou buchanky (Cyclopidae), větš. ve sladkých vodách, b. žlutá, b. vousatá, b. zoubkovaná. K. cizopasní berou potravu z jiných zvířat, hl. z ryb; nejznámější jsou kapřivci (Branchiura), k. obecný (Arculus foliaceus L.), žijící na kaprovitých rybách, z nichž bodavým ústrojím ústním ssají krev.
Klánovice, o. v Č., okr. Brandýs n. L., 429 č. ob. Známé letovisko.
Klapač Karel (* 1891), soukromý úředník, předseda Čsl. amat. plav. svazu a sport. organisátor. Rediguje sport. časopis Rekord.
Klapačka, 1. velkonoční, nástroj dřevěný, používaný místo zvonů o svátcích velikonočních, 2. tabule vodních propustí, 3. dříve ve lnářství k čištění lněného semene.
Klapálek František (1863—1919), prof. a entomolog. Napsal mnoho pojednání; Atlas brouků středoevropských (1903).
Klapka (lat. clavis), při dechových nástrojích jméno pohyblivých částí nad zvukovými otvory.
Klapka Jerome ☞ Jerome.
Klapka György (1820—1892), generál v uherském povstání r. 1848. Napsal paměti a dějiny uherského povstání r. 1848 a války krymské.
Klapka Otakar, JUDr. (* 26. VI. 1891), samosprávný pracovník ve str. nár. soc., přísedící zem. výboru a odb. spisovatel.
Klaproth Martin Heinrich (1743—1817), něm. chemik, objevil uran, cerium, titanium, tellurium, zirkonové a strontiové zeminy.
Klapý (Klepý), o. v Č., okr. Roudnice, 851 č. ob. Zříc. hr. Hazmburka (417 m).
Klar Alois (1763—1833), prof. řečtiny na univ. v Praze. Spoluzakladatel ústavu pro slepce (1708).
Klar Paul Alois, gubern. úředník a vydavatel almanachu Libussa (1842—60).
Klára (vl. K. Seifi), (1194—1253), křesť. svatá, založila řád klarisek.
Klaret, prof. teologie na univ. v Praze v XIV. st., slovníkář. Lit.: V. Flajšhans (1928).
Klarinet, dřevěný, dechový nástroj.
Klarisky (Ordo sanctae Clarae) od Clary Seifi r. 1214 založený asketický spolek žen v klášteře sv. Damiana v Assisi. Do Čech uvedeny sv. Anežkou r. 1234.
Klas, ☞ květenství.
Klas Eduard, pseud. Vlad. Jedličkové.
Klas pseud. Fr. Votruby.
Klasicismus, v širším smyslu každý směr v umění, jež se blíží tvarům klasické antiky, v užším smyslu směr v umění, jenž nastal koncem XVIII. stol. Ve Francii více sledovali vzor staveb z dob řím. císařů, a tak vznikl sloh empirový. Je to odrůda k., pěstovaná v době Napoléona I. — V malířství jsou zástupci k.: David (Francouz), v sochařství Canova (Ital), Thorwaldsen (Dán), Flaxmann (Angličan), Schadow (Němec). — V literárních dějinách k. znamená směr, jenž v přimknutí se k antice, čistotě idey, harmonické dokonalosti formy a uhlazenosti vidí svůj ideál.
Klasičnost (lat.), dokonalost, vzornost.
Klasifikace (lat.), rozlišení a seřadění obsahu poznatků podle určitých známek a seskupení těch, jež mají společné jisté známky.
Klasik, všeobecně ten, jehož dílo působí jako vzor po delší časový úsek. Tedy klasický značí prvotřídní (klasická hra). Ježto podle humanistického názoru antická kultura představuje vrchol lidského vzdělání, nazývá se vše k ní náležející klasickým.

Půdorys kláštera Maulbronnského.
a) předsíň, b) střední loď, d) presbiterium, c) křížová chodba, f) studna, g) staré refektorium, h) nové refektorium, i)—k) sklep, l) komora, m) kapitolní sál, n) apsida, o) opatství.

Klášter (z lat. claustrum), společné bydliště řádových mnichů, jmenovitě těch, kdož složili slavnostní slib. O stav-

bu klášterů se zasloužili hlavně benediktini a cisterciáci. Plán kláštera ve Sv. Havlu vzniklý r. 822 (nebyl však proveden) jest ukázkou, jak se stavěly benediktinské kláštery.

Klášter, o. v Č., okr. Čáslav, 546 č. ob. Zbytek bened. kláštera. Na jeho místě zámek.

Klášter, o. v Č., okr. Přeštice, 644 ob. Zámek s pivovarem. Zřícenina.

Klášter (Kloster) o. v Č., okr. Jindř. Hradec. Klášter Paulánů s kostelem.

Klášter Hradiště nad Jizerou, o. v Č., okr. Mnich. Hradiště, 1035 č. ob. Zámek.

Klášter Teplá (Tepl-Stift), o. v Č., okr. Teplá, 424 ob. (4 č.). Klášter premonstrátů zal. 1193 vlad. Hroznatou. 1550—1783 při něm gymnasium. Přestavěn Dienzenhoferem st. 1666—1721. Bohatá knihovna (70.000 sv.) se vzácnými tisky; přírodovědecké sbírky, galerie obrazů. St. pivovar, zal. 1200.

Klášterec (Klösterle), o. v Č., okr. Prachatice, 843 ob.

Klášterec nad Ohří (Klösterle an der Eger), m. v Č., okr. Kadaň, 2452 ob. (22 č.). Zámek s parkem, továrny na porcul. zboží. Kyselka a klim. lázně.

Klášterec nad Orlicí, o. v Č., okr. Žamberk, 1414 ob. Výr. hud. nástrojů, dom. tkalcovství.

Klášterní Hradisko, o. na Mor., část Olomouce, 973 ob. Chmelařská škola, meteor. stanice.

Klášterní škola, učiliště v klášteřích, kde vyučovali mnichové a jeptišky. Dělila se na vnější pro laiky a vnitřní pro duchovní. V katol. zemích trvá dosud, hlavně pro mládež ženskou.

Klášterská Lhota (Mönchsdorf), o. v Č., okr. Vrchlabí, 400 ob.

Klášterský Antonín (* 20. IX. 1866), čes. básník a úředník zem. výboru v Praze. Opěvuje zejména krajiny jihočeské, místa svého mládí, s jemným propracováním básnického výrazu. Vydal: Ptačí svět, 1888; Živým i mrtvým, 1889; Spadalé listí, 1890; Písně z práce, 1891; Poli a lesy, 1891; Drobty života, 1892; Epické básně, 1892; Pražské motivy, 1893; Srdce i duše, 1894; Noční violy, 1894; Živé stíny, 1895; Vzpomínky z jihu, 1897; Tmavé růže, 1897; Sonety tiché pohody, 1899; Nové básně, 1901; Cestou podle moře, 1902; Sny a toulky, 1905; Sonety prchavých okamžiků, 1907; Z českých žalmů, 1911; České balady, legendy a jiné básně, 1912; Ironické siciliány, 1913; Ze zápisků mrtvého, 1917; Zaváto, 1918; Na českém jihu, 1920; Dojmy a nálady, 1920; V záři svobody, 1923; Zimní pohádky, 1928; Probuzení, 1929. Vynikl řadou zdařilých překladů básnických z angličtiny.

Ant. Klášterský.

Kláštor pod Znievom, o. na Slov., okr. Turč. Sv. Martin, 949 ob.

Klátova Nová Ves, o. na Slov., okr. Topolčany, 1279 ob.

Klatovský, pseud. Karla Sl. Amerlinga, též Adama Chytropaea, D. Hály, Ondřeje Linharta, Martina Moravecia; K. Čáp, pseud. Kar. B. Štorcha; K. Karel Boleslav, pseud. K. Štorcha.

Klatovský Antonín, PhDr. (* 1895), komorní stenograf, filosof a psycholog. Sp.: Poměr těla a duše (1921).

Klatovský Martin (1498—1555), probošt koleje Karlovy a kazatel kaple Betlémské. Psal nábož. traktáty.

Klatovský z Dalmanhorstu Ondřej (asi * 1504), purkmistr staroměstský (1547), č. spisovatel a humanista. Sp.: Nové knížky v počtech na cifry a na liný (1530, 1558), Naučení krátké obojí řeči, něm. a čes. (1531, 1548).

Znak města Klatov.

Klatovy, okr. m. v j.-z. Č., 13.840 ob., starobylé město, hist. museum, textilnictví, květinářství (karafiáty, ↘). Lit.: J. Vančura, Dějiny K. (1926 a d.).

Klauber Joseph Sebastian (1710—1768), mědirytec v Praze.

Klaudius Václ. Alois, farář v Praze, nábož. spisovatel v l. 1623—55.

Klaudy Karel Leopold, JUDr. (1822—1894), advokát a starosta pražský (1868—1869). Poslanec na radě říšské a českém sněmu, obhájce v č. polit. procesech.

Klaudyán (Claudianus, † 1521), lékař a knihtiskař českobratrský. Vydal Jana Černého herbář (1517) a první mapu Čech (1518), Nový zákon (1518) a řadu náb. spisů. Tiskárnu měl v Ml. Boleslavi.

Klaus Alois (* 1872), učitel v Chrudimi a vlastivědný spisovatel.

Klauser Jan Josef († 1771), registrátor archivu místodrž., bibliograf, sběratel knih a knihtiskař pražský. Část jeho bohaté knihovny přišla na Strahov. Lit.: Volf, Čas. čs. knihov. V.

Klausule (lat.), vedlejší ustanovení, výhrada při právním jednání.

Klausura, ↘ clausura.

Klausurní práce, písemná práce, část stát. zkoušek vysokoškolských.

Klaviatura (novolat.), název pro soubor kláves někt. hud. nástrojů.

Klavír (pianoforte, fortepiano, piano), nejrozšířenější hudební nástroj, při kterém jsou elastická kladívka pomocí klaviatury (tastatury, soustavy klapek) vymršťována k strunám, čímž se vyvozuje tón. Staví se ve třech druzích: tabulový (velmi řídký), křídlový a vzpřímený (pianino). Křídlo vzniklo již v XVI. st. (staré clavicembalo bylo tabulové), pianino vzniklo až počátkem XIX. st. Nejdůležitější část klavíru je kovová resonanční deska, struny jsou ocelové. Kladívka jsou opatřena koženým povlakem. Klaviatura má dvojí druh klapek: spodní a svrchní. Řada spodních klapek tvoří C-dur stupnici, svrchní klapky černé jsou: cis-des, dis-es, fis-ges, gis-as, ais-b. Obsah klavíru: kontra E až po pětičárkované c. Pedály, regulované nohou, buď zvuk tlumí, nebo sesilují (posunují soustavu kladívek tak, že bijí buď na všechny struny, neb jen na jednu). — Dějiny klavíru, jeho hry a literatury jsou velmi důležitou součástí hud. dějin. Vrcholu dosáhla skladba pro klavír díly J. S. Bacha, Mozarta, Beethovena, Liszta, Chopina. Z virtuosů vynikli: Liszt, Rubinstein, Bülow, d'Albert, v novější době: Ansorge, Sauer, Paderewski. Nejvýznačnější škola klavírní techniky je Clementiho: Gradus ad Parnassum.

Klavír barevný, nástroj nejprve zhotovený amer. Dánem Wilfredem, při jehož hře zároveň může býti promítána na ploše řada barev neb soustav barevných pro větší počet diváků. U nás arch. Zd. Pešánek.

Klavírní výtah, orchestrální skladba, zvláště komponovaná pro klavír, určená hlavně pro zpěvní studium.

Klazar František (1858—1915), textilní odborník, finančník.

Klazar Otakar (1857—1929), továrník a beletr. spisovatel. Překládal též. Sp.: Šípky (1881), Dvě povídky veršem (1885), Momentky (1904).

Klazomenai, jonské m. v Malé Asii u Smyrny.

Kleanthés (331—233 př. Kr.), řec. filosof. Žák a stoupenec stoika Zenona.

Klearchos (Klearch), spartský velitel loďstva ve válce peloponéské v Bosporu; prohlásil se r. 403 př. Kr. v Byzancii tyranem, později přešel ke Kyrovi ml. Po bitvě u Kunax (r. 401) byl Peršany zavražděn.

Klebelsberg Kuno, hrabě (* 1875), maďarský politik. R. 1922 min. vyučování.

Kléber Jean Baptiste (1753—1800), fr. generál. V Egyptě po odjezdu Napoléona vedl hlavní správu, dobyl Kahýry a skvělým vítězstvím v Heliopoli i velké části země, byl však r. 1800 od jakéhosi Turka zabit.

Klecanda Jan, starší (1855—1920), učitel a čes. spisovatel. Vydával Svatvečer (1887), Čes. venkov, Vyšehrad. Napsal mnoho románů a lidových povídek s tendencí lidovýchovnou a propagačně menšinovou.

Klecanda Jan, ml. (* 22. XII. 1883), užívá spis. jm. Jan Havlasa. Vyslanec čs. (1920—24), spisovatel a cestovatel. Píše většinou cestopisy a exotické povídky. Od r. 1919 vyd. jeho spisy souborně.

Klecanda Jiří (1890—1918), knihovník a politik. Při vypuknutí války, byv zaměstnán v Petrohradě, účastnil se všech projevů českého hnutí na Rusi. Byl tajemníkem odbočky Čsl. nár. rady.

Klecanda Vladimír, PhDr. (* 1888)) prof. univ. v Bratislavě, čes. historik. Sp.: Obnovení desk zemských po požáru r. 1541 (1918), 1620 (1920), Bitva u Zborova (1927), O inkolátu (1928).

Klecanda Vojtěch Vladimír (* 1888), původně ředitel charkovské filiálky fy Laurin & Klement, vstoupil do legií, nyní velitel divise v Plzni.

Klecany, o. v Č., okr. Praha-venkov, 1332 č. ob. Zámek. Pomník V. Beneše-Třebízského, který zde působil jako kaplan.

Klecar z Růžokvětu Zachariáš Augustýn (1646—1693), čes. náb. spisovatel, arciděkan v Kutné Hoře.

Kleč ♧ kosodřevina.

Klee Paul (* 1879), něm. malíř. Je průkopníkem nových snah, svou tvorbou se značně blíží surrealistům.

Kleftové (novořec.), jméno bojovných horalů sever. Řecka, Thessalie a Macedonie.

Klein Alois J. (* 1866), teolog v USA. a čes. spisovatel.

Klein Bernhard (1793—1832), něm. hud. skladatel.

Klein Hermann Joseph (1844—1914), astronom a meteorolog. Zkoumal na své privátní hvězdárně topografii měsíce.

Klein Julius Leopold (1810—1876), něm. básník a liter. historik.

Klein Norbert (* 1866), biskup v Brně.

Klein Robert (* 1885), čes. politik a poslanec soc. dem.

Kleinclausz Arthur Jean (* 1869), franc. historik.

Kleiner Juljusz (* 1886), pol. liter. historik a prof. univ. ve Lvově. Znalec Słowackého.

Kleiner Lomikar (* 1887), redaktor a č. básník. Sp.: Moře a oblaka (1919), Zlatý oblak (1921) a j.

Kleinit, nerost, oxychlorid rtuťnatý $Hg_4Cl_2O_3$, nachází se v žlutých, démantově lesklých, šesterečných krystalech a celistvý u Terlingua v Texasu.

Kleinmeister, rytec v XVI. stol. v Německu.

Kleinmondová-Janovská Ludm. (* 1870), čes. malířka, žákyně prof. Schikanedra. Provdala se za prof. J. K. Janovského, s nímž byla na jihu v Opatiji a Mariboru, kde byl profesorem. Mal. slovan. typy a krajiny.

Kleinschnitzová Flora, PhDr. (* 1891), bibliotékářka v Praze, docent lit. historie na Karlově univ.

Kleinwächter Alois (1807—1840), univ. prof. a hud. skladatel v Praze.

Kleinwächter Friedrich (* 1838), čes.-něm. národohospodář, prof. v Rize a v Černovicích.

Kleist Ewald Christian, von (1715—59), něm. básník, dánský, později pruský důstojník. K. umění projevilo se zvl. v živých líčeních přírody; hl. dílem je popisná báseň Der Frühling (1749).

Kleist Heinrich von (1777—1811), něm. básník. Vstoupil do vojska a zúčastnil se rýnského tažení. 1801 cestoval po Německu a Francii a usadil se na Thunském jez., aby žil podle Rousseauových ideálů. 1802 se seznámil s Goethem a Wielandem a pracoval o druhém dramatu, Robert Guiscard; zachoval se jen první akt, další K. zničil. 1804 dokončil veselohru Der zerbrochene Krug (přel. L. Quis, 1911), plnou života a vzácného humoru. Založil časop. Phöbus, kde tiskl své nové věci, avšak bez úspěchu (truchlohra Penthesilea (přel. O. Fischer, 1912). R. 1807 vznikla komedie Amphitryon, mystické zpracování Molièrovy bajky. Rytíř. hra Das Käthchen von Heilbronn (1810, přel. Fr. Doucha) je plná něžné lyrické nálady; silou vynikají i jeho vyprávění (Die Marquise von O., Michael Kohlhas a j.). R. 1810 se usadil v Berlíně, kde se připojil ke křesť.-něm. straně a vydával Berliner Abendblätter. Po jejich zastavení 1811 dostal se do nesnází; 21. XI. 1811 se zastřelil. Jeho pozůstalost obsahovala mistrovská díla posledních let: Die Hermannsschlacht, velkoněm. tendenční hru, a Prinz Friedrich von Hamburg. — Lit.: O. Fischer, H. v. K. a jeho dílo (1912).

Kleisthenés, 1. posl. tyran sikyonský (600—570), ozdobil město stavbami a učinil je nezávislým; — 2. syn Megakleův a Agaristin, demokrat. vůdce Athéňanů v době a po pádu Peisistratidů (510 př. Kr.).

Kleitarchos, řec. historik; napsal k. r. 300 př. Kr. románovou historii Alexandra Velkého.

Kleitos, 1. Černý († 328 př. Kr.), vojevůdce Alexandra Vel., zachránil mu život v bitvě na Graniku; — 2. Bílý, vedl pod Kraterem po Alexandrově smrti vysloužilce do Macedonie, zvítězil 322 na moři nad Athéňany; padl u Byzance r. 318.

Klejopryskyřice, ↘ Euphorbium.

Klejt, ↘ kysličník olova.

Klejzar Josef Tadeus (1820—1882), premonstrát v Želivě, přestoupil na evang. a působil v Praze a v Latowici.

Klektar Jan (1639—1703), jesuita v Hradci Král. a čes. spisovatel.

Klemenčičová Ivanka, roz. Anšičová (* 1876), slov. spisovatelka.

Klemens Jan Božetěch (1817—1883), sl. historik a geolog.

Klemens Marianský, pseud. Kl. Václ. Švece.

Klement, jméno 17 papežů, K. I. Romanus (snad 92—101), světec (svátek 23. XI.), je pokládán za třetího (druhého) nástupce Petrova. — K. XIV. (1769—74), dř. Giovanni Ganganelli, zrušil 1773 jesuitský řád, zal. Museo Clementino.

Klement František (* 1851), čes. spisov. a cestovatel (pseud. Quido Mansvet). Napsal řadu cestopisů po již. Evropě a Asii.

Klement Alexandrijský (Titus Flavius), starocírkevní spisovatel (asi 160—před 216), zcestovalý pohanský filosof.

Klement Jozef, pseud. J. Zástěry.

Klement Viktor, pseud. Josefa Macha.

Klementič, pseud. Klimenta Čermáka.

Klementinum, původně kolej jesuitská v Praze I., nyní tam umístěny veřejné knihovny.

Klemm Gustav Friedrich (1802—1867), něm. kult. historik, řed. drážď. knihovny.

Klemm Heinrich (1818—86), něm. knihkupec; shromáždil velkou sbírku prvotisků, nyní v lipském Museum f. Buch u. Schrift.

Klemm Wilhelm, MUDr. (* 1881), něm. básník, expresionista.

Klempa Jan Jacovský (1839—1894), slov. spisovatel a sběratel, dlouholetý kat. farář v Linči. Psal do slov. časopisů o dějinách svého působiště, o starožitnostech, písních atd. Sbíral také přísloví a pořekadla.

Klempa Šimon (1811—1903), slov. buditel, kanovník v Trnavě, psal. sloven. a něm. modlitební knihy, přispíval do slov. časopisů.

Klemperer Victor (* 1881), něm. romanista, prof. techniky v Drážďanech.

Klempíř, řemeslník, vyrábějící plechové zboží. Klempířství provádí se nyní většinou po továrnicku.

Klemt Agathon, PhDr. (1830—1889), čes. malíř.

Klen, ☞ Aceraceae.

Klen J., pseud. Karla Žáka.

Klen Janko, pseud. Jána Štrobla, též Jaroslava Macáka.

Klenák, hákovitý kámen, zvl. pro přímočaré oblouky s lomenými ložnými spárami.

Kleňany (Kelénye), o. na Slov., okr. Krupina, 502 ob. (12 č.).

Klenau Johann, hrabě z K., sv. pán v Janovic (1758—1819), rak. generál, zúčastnil se několika bitev za napoléonských válek, posléze byl velit. v Brně.

Klenba, ve visuté poloze postavené zdivo stropní, spočívající na opěrných zdích. Používalo se jí již v dobách starých, hl. u římských staveb. Profil oblouku klenby může býti buď půlkruhovitý, elipsovitý, nebo podkovovitý. Rozeznáváme různé druhy kleneb: klášterní, křížová, česká, rovná, valená, zrcadlová, neb kombinace jednotlivých k. ☞ stavitelství.

Klenec, ☞ rhomboeder.

Kleneč, o. v Č., okr. Roudnice, 629 č. ob.

Kleneč pod Čerchovem, ms. v Č., okr. Domažlice, 1474 ob. (1237 č.). Kostel sv. Martina, přestav. 1745, 2. rota hran. prap. 6. Sib. úderníků. Dom. krajkářství, výr. kamenin. zb. Východiště na Čerchov.

Značky tov. v Klenči.

Klengel August Alexander (1783—1852), hudeb. skladatel něm., dvor. varhaník; mimo jiné skladby vyznamenal se hlavně mistrnými kanony a fugami.

Klení (Gollnetschlag), o. v Č., okr. Kaplice, 400 ob. (35 č.).

Klenka Josef (* 1. VI. 1853), profes. a inspektor tělocviku v Praze, vůdce druhého sletu všesokolského, odborný spis.

Klenka Richard (* 7. VII. 1873), ing. arch., prof. uměl. prům. školy, navrhovatel mnohých mod. staveb v Praze.

Klenot, pův. malý předmět, pak drobná ozdobná věc; nyní se používá pro vše cenné, ☞ heraldika.

Klenotnictví, klenotnické umění, odbor zlatnictví, který se zabývá výrobou ozdob z drahých kovů a kamenů. Na výši bylo v XVI. a XVII. stol. zavedením broušení briliantů.

Klenová, o. v Č., okr. Klatovy, 360 č. ob. Zříc. hradu K., sídlo Klenovských z Janovic. Z části trosek zámek hr. Stadionů (1836). Osada v malebné poloze na vrchu.

Klenová, o. na Slov., okr. Snina, 778 ob. (743 r.).

Klenovec, o. na Slov., okr. Rim. Sobota, 4466 čs. ob. Výr. sýra, koželužny, elektr.

Klenovice na Hané, o. na Mor., okr. Přerov, 1019 čs. ob.

Klenovský Jan (kol 1430—1498), Český bratr, sklad. Bratrské konfese z r. 1498.

Klentnice, o. na Mor., okr. Mikulov, 630 n. ob. Zříceniny hradu Děvína. Vinice.

Klenz Heinrich (1860—1925), něm. germanista. Sp.: Die deutsche Druckersprache (1900). Též básně v dolnoněm. nářečí.

Klenze Leo, von (1784—1864), něm. architekt. Dvor. architekt Maxmiliana I. a Ludvíka I. v Mnichově.

Kleobis a **Bitón,** synové kněžky Héry Argejské, Kydippy. Solon prohlásil je za blažené, jelikož, když jednou přípřež se nedostavila, ze zbožnosti dovezli matku sami do svatyně. Když tato prosila od bohyně o odměnu, co by pro ně nejlepším bylo, upadli ihned v hluboký spánek, z něhož se již neprobudili.

Kleobulos, tyran v městě Lindu, žil v VI. st. př. Kr., jeden ze sedmi mudrců.

Kleombrotos, jméno několika Sparťanů: 1. K. I., bratr Leonidův, hájil r. 480 př. Kr. Isthmus před ustupujícími Peršany, zemřel krátce nato. Jeho synem byl Pausanias (☞). — 2. K. II., syn krále Pausania, padl u Leukter r. 371.

Kleomédés, řec. astronom, žil v I. nebo II. st. po Kr., napsal spis o kroužení těles nebeských.

Kleomenés, jméno někter. spartských králů: 1. K. I. (520—489/8 př. Kr.), snažil se marně v Athénách dopomoci aristokracii k vládě. — 2. K. III., syn Leonidův (254—220/9 př. Kr.), r. 255 stal se králem. Pokusil se o polit. reformu ve Spartě, která se týkala svržení eforátu, a nového rozdělení pozemkového majetku.

Kleón, athénský demagog, dosáhl politického významu po smrti Perikleově (429). Návrh mírové smlouvy se Sparťany zamítl a r. 425 přinutil posádku ostrova Sfektarie ke kapitulaci. Padl r. 422 ve válce proti Sparťanům u Amfipole.

Kleónymos, syn spartského krále Kleomena II., po jehož smrti r. 310 byl vyslán efory na pomoc Tarentu proti Lukanům, válku vedl šťastně, stal se však neoblíbeným a byl nucen uprchnouti. R. 272

Pyrrhovou pomocí pokusil se dosíci trůnu ve Spartě, nepořídil však.

Kleopatra, dcera egypt. krále Ptolemaia XIII. Auléta, r. 51 manželka a spoluvládkyně svého mladšího bratra Ptolemaia XIV. Dionysa, který byl r. 47 poražen Caesarem a utonul v Nilu. Připoutala k sobě Caesara (oba své syny nazvala Caesariony), později Antonia. Usmrtila se r. 30 př. Kr. uštknutím jedovatým hadem.

Klepáčov, o. na Mor., okr. Boskovice, 545 č. ob.

Klepadlo, ☞ heurtoir.

Klepiński Jan (1872—1913), pol. malíř.

Klepsydra (řec.), vodní hodiny.

Kleptomanie (řec), chorobná náklonnost ke krádeži, ☞ manie.

Klerik, stud. teologie.

Klerika (sutana), vrchní šat kněžský.

Klerikalismus, ☞ klerikální.

Klerikální, duchovenstva, kněžstva se týkající; slovem tímto označuje se též stranický směr politický (klerikální strana), který snaží se pozvednouti vliv kněžstva na světské záležitosti (klerikalismus).

Klerikofašisté, členové Partito Popolare Italiano,alož. r. 1924.

Kléruchia, v starém Řecku k zajištění opanovaného území nebo k zaopatření chudých občanů zřizované kolonie. Kleruchové, osadníci v těchto koloniích.

Klerus (řec.), duchovenstvo nebo duchovní stav na rozdíl od laiků. V církvi kat. klerus je držitelem duchovní moci (úřad kněžský, učitelský a správcovský) na rozdíl od laiků, kteří tuto moc mají uznávati a podporovati. Dělí se na regulární (řádové) a sekulární (světské) duchovenstvo. Členové kleru jsou zavázáni ke stavovským povinnostem a nositi stavovský oděv. Členové s vyšším svěcením zachovávají celibát a modlí se denně breviář.

Kles J., pseud. Viléma Vordrena.

Klesel, ☞ Khlesl.

Kleszcyński Zdisław (pseud. Korwan Aleksander) (1889), pol. básník a dramatik.

Kleště.

Kleště, žel. nástroj k zachycování, ohýbání, vytahování neb přeštipování nejčastěji kovových předmětů.

Kleště porodní, vynalez. v XVI. stol., použív. při vytažení plodu při porodu.

Kleštěnec, ☞ eunuch.

Kleštění (u lidí kastrace), odnětí pohlavních žláz u zvířat. Děje se tak hl. z důvodů hospodářských, aby se docílilo jemného masa (kohout-kapoun) neb využití síly (býk-vůl).

Kleť (n. Schöninger), hora 1084 m vys. u Čes. Krumlova. Rozhledna.

Kletba, prokletí, zlé přání, jež mají uskutečniti bohové, ☞ anathema.

Kletenský Prokop, pseud. Hugo Tomana.

Klettenberg Susanne Katharina (1723—1774), něm. pietistka, známá svým vlivem na Goetha, který její písemné i ústní projevy uvedl ve svém spisu: Wilhelm Meisters Lehrjahren.

Kleutgen Joseph (1811—1883), něm. kat. teolog, byl odpůrcem nábožensko-filosofických směrů.

Kleve (Cleve), kdysi vévodství v nynějším Vestfálsku, na obou březích Rýna, v rozloze asi 2.200 km² s asi 1000.000 ob. Po vymření domácího rodu hrabského roku 1368 připadlo hrabatům z Marky, jimž r. 1417 dostalo se titulu vévodů klevských. Sňatkem vévody Jana III. s Marií Julišskou r. 1521 spojeno s Julichem a Bergem, s nimiž po julišsko-klevském dědickém sporu r. 1614 připadlo Braniborsku, r. 1757—1762 a 1795—1814 patřilo k Francii, r. 1816—1821 mělo vlastní pruskou správu, později bylo připojeno k Rýnské provincii. Okresy Zevenaar, Huissen a Malburg připadly r. 1814 Nizozemsku.

Kleve (Cleve), okr. m. a klimatické místo v Rýnské provincii, (1925) 20.288 ob.

Klever Julij Juljevič (* 1850), ruský malíř, prof. akademie v Petrohradě, krajinář.

Kleych Václav (1678—1737), českobratrský spisovatel, exulant a vydavatel. Vydal hlavně malé špalíčkové knížky náboženské, které sám tajně roznášel po sborech bratrských. Byly to Kancionály, Modlitby, Postilly, Katechismy a j. Sám psával v nich úvody o dějinách tisku českobratrského. Sp.: Hůl pocestného (1700), Starých lidí koruna pobožnosti s připojením písní (1712, 1715, 1724, 1734), Evanjelický kancionál (1717, 1722, 1727), Nový zákon (1720, 1721), Obnovení smlouvy křtu svatého a modlitby, též Sto regul života křesťanského (1723), Vroucné modlitby, na dvojí způsob, jedny pro mužské a druhé pro ženské pohlaví, a katechismus (1725, 1734), Rejstřík starých písní bratrských (vydal Urban 1765).

Klicman Ladislav, PhDr. (* 5. IX. 1867), ředitel archivu min. vnitra v Praze, čes. historik. Otiskl studie o Miličovi, o předchůdcích Husových, o počátcích kláštera Doubravnického na Moravě. Sp.: Processus iudiciarius contra Jeronimum de Praga (1898). Redig. Sborník archivu ministerstva vnitra (1926 a d.).

Klicman Miloš (* 2. VI. 1890), inženýr v cukrovaru na Mělníce, malíř a uměl. spisovatel. Vyzdobil mnohé knihy z nákladu K. Neumannové. Nyní vydává sbírku Zodiacus.

Klicpera František (1790—1820), lékař a prof. gynaekologie v Linci, č. básník. Tiskl v Rozmanitostech.

Klicpera Ivan (1846—1881), č. spis.-povídkář. Sp.: Bitva u Lipan (1879), Čeští vyhnanci (1878), Jindra (1876), Moje první láska a jiné novely (vyd. B. Foit 1918), Srdce v poutech (vyd. B. Foit 1918), Touha po štěstí (vyd. Fr. Mašlan, 1928).

Klicpera Václav Kliment (1792—1859), č. buditel, prof. v Hradci Král. a v Praze, řed. gymn., dram. spisovatel a povídkář. Sp.: Almanach dramatických her 1825—1830; Bělouši, 1816; Božena, 1820; Brněnské kolo, 1849; Divotvorný klobouk, 1817; Dobré jitro, 1848; Dvojčata, 1825; Eliška Přemyslovna, 1855; Hadrián z Římsu, 1817; Hvězda, 1849; I dobré jitro, 1815; Izraelitka, 1847; Jan za chrta dán; Karel IV. před Frankenštejnem, 1856; Každý něco pro vlast, 1829; Král Jan Slepý, 1858; Kytka, 1823; Lazebník frídlandský, 1855; Lhář a jeho rod, 1817; Libušin soud, 1820; Loketský zvon, 1822; Popelka Varšavská, 1844; Poslední prázdniny, 1847; Potopa světa, 1816; Pražské tetičky a zbraslavští strýčkové, 1857; První mlejn v Praze, 1847; Ptáčník, 1862; Rod Svojanovský, 1821; Rohovín Čtverrohý, 1816; Soběslav, 1824; Svatislav, 1832; Tajný pověrec, 1858; Tři hrabata najednou, 1828; Uhlířka, 1817; Veselohra na mostě, 1826; Zlý jelen, 1848; Ženský boj, 1827; Žižkův meč, 1815, a j. Lit.: F. A. Šubrt, K. dramatik, jeho profil a místo v české dramaturgii (1898).

V. Kl. Klicpera.

Klíč, 1. ⚲ zámečnictví. — 2. V hudbě znaménko, kladené pa počátek notové osnovy, určující polohu not v osnově. Dříve bylo velké množství k. (sopránový, altový, tenorový), pokud se nepoužívalo čárek pod notami mimo osnovu. Nyní se používá pro všechny hlasy pouze dvou k.: houslového G-klíče (jednočárkované g) a basového F-klíče (malé f), na druhé a čtvrté linii osnovy. Viola se píše v klíči altovém (C-klíč na 3. linii), tenorový pozoun v klíči tenorovém (C-klíč na 4. linii. — 3. v telegrafii, ⚲ telegrafie.

Klíč, kacířské bludy k rozeznání otvírající a k vykořenění zamykající, je soupis zakázaných knih od A. Koniáše, vydaný v Hradci Králové 1729, 1749.

Klíč Josef, pseud. Josefa Václava Petra Ditricha.

Klíč Karel (1841—1926), ak. malíř a č. vynálezce moderní reprodukce z hloubky (klíčotypie). Jeho vynález zakoupila Rembrandt Intaglio Printing Comp. v Lancastru. Později žil ve Vídni.

Konec desátého svazku.